

Scientific Journal

VIRTUS

#43, April, 2020
published since 2014

2020

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*

Issue # 43, April, 2020

Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.8, April 30, 2020).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - April # 43,
2020. - 317 p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., *Ph.D.*, professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., *Ph.D.*, associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., *Ph.D.*, associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 4,494.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2020.

© Scientific Journal «Virtus», 2020.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor, Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, Ph.D in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.L.L.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr, professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgvik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

Honcharov H.M.
IDENTITY AND RELIGIOUS IDENTIFICATION
OF UKRAINIAN FORMED THROUGH A FACTOR
OF PRAYER..... 12

Zoria L.O., Antonova G.N., Ignatenko D.Y.
TEMPORITHM AND CINEMA ACCENTS 15

Moskaliuk V.M.
ART AS AESTHETIC REALITY OF CULTURE 18

Rudyuk V.S.
JUDGMENT AND JUSTICE IN EUROPEAN
LIBERAL PHILOSOPHICAL DOCTRINE..... 23

Stovpets O.V.
LEGAL-PHILOSOPHIC ISSUES OF CYBER-SECURITY
(IN THE EXPERIENCE OF CHINA, UKRAINE,
AND THE WEST) 29

Fedyshyn M.V.
PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE
TRANSFORMATION OF SOCIAL VALUES IN THE
AGE OF INTERNET COMMUNICATION GLOBALIZATION..... 33

Shavrina I.V.
THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION
AND AXIOLOGY IN THE LIFE OF HUMAN AND SOCIETY 38

Yanushevych I.A.
METHODOLOGICAL APPROACHES
IN THE HUMANITARIAN RESEARCH 42

PSYCHOLOGY

Baidyk V.V.
INTERNATIONAL EDUCATIONAL PROJECTS –
A WIDE RANGE OF POSSIBILITIES FOR CONTINUOUS
PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SPECIALISTS
IN PSYCHOLOGICAL SERVICE 46

Dmytrenko K.A., Palm G.A.
PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE CYBER
SOCIALIZATION PROCESS 49

Shpak D.A.
TO THE ISSUE OF THE DEFINITION
OF THE CONCEPT OF «MUSIC THERAPY» 52

PEDAGOGY

Bozhko N.V.
THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING THE
DIDACTIC BASIS OF PROFESSIONAL EDUCATION 57

Bondarenko Yu.V.
QUALITY OF PRIMARY EDUCATION:
FROM «THE REQUIRED MINIMUM RESULTS»
TO THE CONSTRUCTIVIST APPROACH..... 62

Valiiova T.B.
INTERCULTURAL DIMENSION OF LEARNING
NON-LINGUISTIC PRESENTATION SKILLS
OF THE STUDENTS OF NON-LINGUISTIC
UNIVERSITIES IN STUDYING ENGLISH 65

Vorona L.I.
STATE OF LEGISLATIVE SUPPLY
OF DEVELOPMENT IN UKRAINE:
PROBLEMS AND IMPROVEMENTS 70

Gogol I.O., Kochyna V.V.
FORMING THE IMPORTANT PROFESSIONAL
COMPETENCIES OF FUTURE MARKETERS
IN THE PROCESS OF VOCATIONAL TRAINING..... 73

Grinova M.V., Martialishvili L.A.
THE NUS EDUCATION REFORM IN THE CONTEXT
OF SUBSIDY FINANCING OF THE SECONDARY
EDUCATION 78

Grynova M.V., Soloshych I.O.
ACTIVATION OF PROCESSES OF SELF-
REGULATION OF STUDENTS OF ENVIRONMENTAL
SPECIALTIES AS A CONDITION OF FORMING
SCIENTIFIC RESEARCH COMPETENCE 85

Dyachenko A.V.
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT
OF THE UKRAINIAN NATIONAL DESIGN
SYSTEM IN ART INSTITUTIONS 89

Zazulina L.V.
PORTFOLIO OF A TEACHER AS AN
INSTRUMENT OF SELF-MANAGED
PROFESSIONAL IMPROVEMENT 93

**Ignatyshin V.V., Ignatishin A.V.,
Ignatyshyn M.B., Izhak T.Y.**
GEOPHYSICAL METHODS
OF ENVIRONMENTAL STATE STUDY 98

Kozyr M.V.
PLANNING OF THE SYSTEMS OF THE USE
OF INFORMATIVELY-COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN EDUCATION: THEORETICAL
AND PRACTICAL APPROACHES 105

Kryzhanovskaya T.V., Kryzhanovsky D.G.
TRACHER'S HEALTH-SAVING COMPETENCY
IN PREVENTIVE EDUCATION:
CHILDREN'S TUBERCULOSIS 112

Kuzmenko Ju.V. POLITICAL MOOD AND SOCIAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN UNIVERSITY STUDENTS IN CONDITIONS OF COVID-19 PANDEMIC 116	Slukhenska R.V., Malatyi V.I., Bamburak V.B. DISTANCE LEARNING AS A REALITY OF MODERN EDUCATION..... 161
Lyshevskaya V.M., Shapoval S.I. COORDINATING SKILLS OF GIRLS – STUDENTS OF SPECIAL MEDICAL GROUPS..... 121	Kharkivskiy V.S. APPLICATION OF THE BENCHMARKING IN THE PROCESS OF IMPROVING THE LEGAL COMPETENCE OF SPECIALISTS OF MEDICAL SPHERE IN POSTGRADUATE EDUCATION..... 165
Marionda I.I., Havryshko S.H., Moroz F.V. LEVEL OF LEARNING PROFESSIONAL KNOWLEDGE AND ABILITIES OF FUTURE PHYSICAL CULTURAL PROFESSIONALS WITH THE USE OF MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS 124	Khlebiak S.R., Lytvynenko V.V. SOCIO-CREATIVE PERSONALITY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH 169
Nezamay M.I. FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS FOR FUTURE EDUCATORS TO PEDAGOGICAL INTERACTION WITH INTERNALLY MOVED CHILDREN: THEORETICAL ASPECTS..... 128	Sharlay N.N., Grynova M.V. HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL VISION OF A.A. BOGOMOLETS (1881–1946) 173
Neizhpapa L.S. SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK FROM PREVENTING DOMESTIC VIOLENCE ABOUT CHILDREN IN THE CONDITIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION 132	Shepel' T.V., Vinogradova T.I. INCULCATION OF INNOVATIVE METHODS OF TEACHING IN EDUCATIONAL ACTIVITY OF FUTURE ECONOMISTS OF UKRAINE 176
Parshuk S.M., Stasyuk V.O. FORMATION OF NATIONAL – PATRIOTIC IDENTITY IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE SPECIALISTS OF PRIMARY SCHOOL 136	Yen Menye FORMATION OF STUDENTS 'COMMUNICATIVE CULTURE IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK..... 179
Petrukhan-Shcherbakova L.Y. THE PEDAGOGICAL CONTENT OF SOCIAL WORK (WITH CLIENTS) IN THE HERITAGE OF THE MEAN OF ELEN RICHMOND (1861–1928) 140	PHILOLOGY
Petrushkevich I.I. PHYSICAL UPBRINGING (FUNCTIONS OF MANAGEMENT) 144	Ahibalova T.M., Halahan Y.V. THE USE OF E-LEARNING STRATEGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION 183
Popadych O.O. CONTENT OF LEGAL EDUCATION OF FUTURE PRESCHOOL EDUCATION WORKERS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS..... 147	Babukh N.V., Beresovska N.O., Heorhitse I.I. STUDENT'S PERSONALITY FORMATION MEANS AND METHODS AT UKRAINIAN LITERATURE LESSONS..... 186
Puyo O.I. WHAT VALUE ORIENTATIONS ARE FORMING IN ACTIVE GAMES 151	Vylka L.Ya. DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT HSEI OF UKRAINE «BUKOVYNA STATE MEDICAL UNIVERSITY» 190
Rakovska M.A., Pustovoichenko D.V. PROFESSIONAL MOBILITY AS A FACTOR OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMPETENCE..... 154	Vodyana L.W. INSPIRITUALITY AS A SUBJECT OF HUMAN SELF-RECOGNITION IN THE NOVEL «FAZERLAND» BY CH. KRACHT 193
Rozman I.I. SIGNIFICANCE OF THE UKRAINIAN BIOGRAPHY SOURCE-BASE..... 158	Piatachenko S.V. UKRAINE IN TRAVEL ESSAYS OF RUSSIAN WRITERS DURING THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY 197
	Prybluda L.M. LINGUISTIC INTERPRETATION OF THE PERIPHRAZE AS A VARIETY OF A SECONDARY NOMINATION 203
	Svitlychna Ye.I., Savina V.V. LATIN CHEMICAL NOMENS IN UKRAINIAN AND INTERNATIONAL PHARMACEUTICAL NOMENCLATURE.... 207

Talebzadekh E.Kh., Chemeris I.L., Chursina L.V.
VERBAL AND NON-VERBAL CREATIVITY (ON THE
MATERIAL OF FRENCH-SPEAKING THEMATIC FORUMS) .. 213

Sheludchenko S.B., Muzh M.Ya.
HISTORICAL AND MYSTIC COMPONENTS
IN THE NOVEL "THE TERROR" BY DAN SIMMONS..... 219

HISTORY. SOCIOLOGY. POLITOLOGY

Bohatchuk S.S.
CHORNOVIL. THE GREAT LEADER
OF THE GREAT NATION 223

Varnavska I.V.
SOCIO-CULTURAL FUNDAMENTALS
IN THE MANAGEMENT OF LABOR BEHAVIOR
OF PERSONNEL AT ENTERPRISES 227

Hurytska M.S.
THE ESSENCE AND THE BASIC VARIETIES
OF THE ELECTION TECHNOLOGIES IN UKRAINE 231

Kublii M.V.
CHARACTERIZATION OF THE ANIMAL
HUSBANDRY OF THE KYIVAN RUS' ON
THE BASIS OF THE BONE MATERIALS 237

Malkina G.M.
MULTIFACETED POPULISM: THE CHALLENGES
OF POLITICS IN THE XXI CENTURE 243

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Bilokin M.I.
THE LATEST APPROACHES OF ORGANIZATION
AND IMPLEMENTATION OF THE STATE CONTROL
AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT:
INTERNAL AND PUBLIC CONTROL 248

Bobrytskyi L.V.
PECULIARITIES OF PARLIAMENTARY CONTROL
OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR IN UKRAINE..... 252

Bokov A.V.
PROBLEMS ISSUES FOR THE FORMATION
AND USE OF LABOR FORCE IN UKRAINE'S
REGIONAL AND LOCAL MARKETS 255

Dziurakh Yu.M., Lobert G.O.
MECHANISMS OF STATE REGULATION OF
INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE:
THE THEORETICAL ASPECT 260

Karkovska V.Ya.
REFORM OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE:
ASPECTS OF THE XYZ GENERATION THEORY..... 263

Kozhyna A.V.
ADVANCED FOREIGN PRACTICES
OF THE PUBLIC ADMINISTRATION
FOR INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT 266

Levchanovskyi D.E.
CONVICTS' FINANCIAL RESPONSIBILITY
AS ONE OF THE FACTORS OF PRISONERS'
CORRECTION AND RE-SOCIALIZATION 272

Poltavets Y.S.
THE CONTRIBUTION OF THE NATIONAL
ARMY ACADEMY IN PROVIDING THE DEFENSE
DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 276

ECONOMICS

Bolkvadze N.I., Panasenko O.O.
FEATURES OF NETWORK COMPANY MANAGEMENT..... 281

Hulatkan T.Y., Turova L.L.
THE ROLE AND PLACE OF ASSESSMENT
OF FINANCIAL STABILITY IN THE ENTERPRISE 286

Popov O.S.
PROBLEMS OF EU PARTICIPATION
IN INTERNATIONAL TRADE 290

Shulla R.S., Popyk M.M.
APPLICATION OF THE ECONOMIC-MATHEMATICAL
MODELING TO EVALUATE THE EFFECTIVENESS OF
INNOVATIVE PROCESSES AT THE ENTERPRISE 298

HEALTH MANAGEMEM

Barzylovych A.D.
REGULATORY AND FINANCIAL SUPPORT
OF PRIMARY HEALTH CARE BASED
ON FAMILY MEDICINE 304

Pavlik A.I.
INCREASE OF MAXIMAL OXYGEN
UPTAKE WITH ELITE SPORTSMEN..... 311

Sergeev V.M.
AUTO INTOXICATION: REASONS,
CONSEQUENCES, RECOVERY METHODS 314

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Гончаров Г.М.
ІДЕНТИЧНІСТЬ І РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНЦЯ,
ЩО ФОРМУЮТЬСЯ ЧЕРЕЗ ЧИННИК МОЛИТВИ 12

Зоря Л.О., Антонова Г.Н., Игнатенко Д.Ю.
ТЕМПОРИТМ И АКЦЕНТЫ В КИНО 15

Москалюк В.М.
МИСТЕЦТВО ЯК ЕСТЕТИЧНА РЕАЛЬНОСТІ КУЛЬТУРИ 18

Рудюк В.С.
СУД І СУДОЧИНСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ
ЛІБЕРАЛЬНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДОКТРИНІ 23

Стовпець О.В.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ КІБЕР-БЕЗПЕКИ
(ДОСВІД КИТАЮ, УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ)..... 29

Федишин М.В.
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ..... 33

Шаврина И.В.
ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ РЕЛИГИИ
И АКСИОЛОГИИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА 38

Янушевич І.А.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
В ГУМАНІТАРНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ 42

ПСИХОЛОГІЯ

Байдик В.В.
МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРОЄКТИ – ПРОСТІР
МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ НЕПЕРЕРИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ ФАХІВЦІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ 46

Дмитренко К.О., Пальм Г.А.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ
КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ 49

Шпак Д.О.
ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФІНІЦІЮ ПОНЯТТЯ
«МУЗИКОТЕРАПІЯ»..... 52

ПЕДАГОГІКА

Божко Н.В.
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ» 57

Бондаренко Ю.В.
ЯКІСТЬ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ:
ВІД «НЕОБХІДНОГО МІНІМУМУ РЕЗУЛЬТАТІВ»
ДО КОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ПІДХОДУ 62

Валійова Т.Б.
МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ
ІНШОМОВНИМ ПРЕЗЕНТАЦІЙНИМ
НАВИЧКАМ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ
ЗВО ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 65

Ворона Л.І.
СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЛЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА УДОСКОНАЛЕННЯ 70

Гоголь І.О., Кочина В.В.
ФОРМУВАННЯ ВАЖЛИВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МАРКЕТОЛОГА
В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ 73

Гриньова М.В., Марталішвілі Л.А.
ОСВІТНЯ РЕФОРМА НУШ В КОНТЕКСТІ
СУБВЕНЦІЙНОГО ФІНАНСУВАННЯ ГАЛУЗІ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 78

Гриньова М.В., Солошич І.О.
АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ
СТУДЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ 85

Дяченко А.В.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ
У МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ 89

Зазуліна Л.В.
ПОРТФОЛІО ПЕДАГОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ
САМОКЕРОВАНОВОГО ПРОФЕСІЙНОГО
ВДОСКОНАЛЕННЯ..... 93

**Ігнатишин В.В., Ігнатишин А.В.,
Ігнатишин М.Б., Іжак Т.Й.**
ГЕОФІЗИЧНІ МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО
СТАНУ СЕЙСМОНЕБЕЗПЕЧНИХ РЕГІОНІВ 98

Козир М.В.
ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМ ВИКОРИСТАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ 105

Крижановська Т.В., Крижановський Д.Г.
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ВЧИТЕЛЯ В ПРЕВЕНТИВНІЙ ОСВІТІ:
ТУБЕРКУЛЬОЗ У ДІТЕЙ 112

Кузьменко Ю.В. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ТА ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ..... 116	Слухенська Р.В, Малатій В.І., Бамбурак В.Б. ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК РЕАЛІЯ СУЧАСНОЇ ОСВИТИ..... 161
Лишевська В.М., Шаповал С.І. КОРДИНАЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ СТУДЕНТОК СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП..... 121	Харківський В.С. ЗАСТОСУВАННЯ БЕНЧМАРКІНГУ В ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВИТИ..... 165
Маріонда І.І., Гавришко С.Г., Мороз Ф.В. РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ І ВМІНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ..... 124	Хлебик С.Р., Литвиненко В.В. СОЦІАЛЬНО-ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... 169
Незамай М.І. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ДІТЬМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 128	Шарлай Н.М., Гриньова М.В. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО БАЧЕННЯ О.О. БОГОМОЛЬЦЯ (1881–1946)..... 173
Неїжпапа Л.С. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ..... 132	Шепель Т.В., Виноградова Т.І. ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ 176
Паршук С.М., Стасюк В.О. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ..... 136	Ян Мен'ї ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ 179
Петрухан-Щербакова Л.Ю. ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (З КЛІЄНТАМИ) У СПАДЩІНІ МЕРІ ЕЛЕН РІЧМОНД (1861–1928 РР.) 140	ФІЛОЛОГІЯ
Петрушкевич І.І. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ (ФУНКЦІЇ КЕРУВАННЯ)..... 144	Агібалова Т.М., Галаган Я.В. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ..... 183
Попадич О.О. ЗМІСТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИШІ..... 147	Бабух Н.В., Березовська Н.О., Георгіце І.І. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 186
Пуїо О.І. ЯКІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ФОРМУЮТЬСЯ В РУХЛИВИХ ІГРАХ ДОШКІЛЬНЯТ 151	Вилка Л.Я. ДИСТАНЦІЙНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У ВДНЗ УКРАЇНИ «БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ» 190
Раковська М.А., Пустовойченко Д.В. ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... 154	Водяна Л.В. БЕЗДУХОВНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ САМОПІЗНАННЯ ЛЮДИНИ У РОМАНІ «ФАЗЕРЛАНД» К. КРАХТА 193
Розман І.І. ЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ..... 158	П'ятаченко С.В. УКРАЇНА У ПОДОРОЖНІХ НАРИСАХ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ 197
	Приблуда Л.М. ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПЕРИФРАЗИ ЯК РІЗНОВИДУ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ 203
	Світлична Є.І., Савіна В.В. ЛАТИНСЬКІ ХІМІЧНІ НОМЕНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА МІЖНАРОДНІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ..... 207

Талебзадех Е.Х., Чемеріс І.Л., Чурсіна Л.В.,
ВЕРБАЛЬНА І НЕВЕРБАЛЬНА КРЕАТИВНІСТЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАНКОМОВНИХ
ТЕМАТИЧНИХ ФОРУМІВ) 213

Шелудченко С.Б., Муж М.Я.
ІСТОРИЧНА ТА МІСТИЧНА СКЛАДОВІ
В РОМАНІ ДЕНА СІММОНСА «ТЕРОР» 219

ІСТОРИЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Богатчук С.С.
В. ЧОРНОВІЛ. «ВЕЛИКИЙ ЛІДЕР ВЕЛИКОЇ НАЦІЇ» 223

Варнавіська І.В.
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ В УПРАВЛІННІ
ТРУДОВОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПЕРСОНАЛУ
НА ПІДПРИЄМСТВАХ 227

Гурицька М.С.
СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ
ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ 231

Кублій М.В.
ХАРАКТЕРИСТИКА ТВАРИННИЦТВА КИЇВСЬКОЇ
РУСИ НА ОСНОВІ КІСТКОВИХ МАТЕРІАЛІВ 237

Малкіна Г.М.
БАГАТОМАНІТНИЙ ПОПУЛІЗМ:
ВИКЛИКИ ПОЛІТИЦІ ХХІ СТОЛІТТЯ 243

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Білокінь М.І.
НОВІТНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ: ВНУТРІШНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ 248

Бобрицький Л.В.
ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УКРАЇНІ 252

Боков О.В.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ НА РЕГІОНАЛЬНИХ
І ЛОКАЛЬНИХ РИНКАХ ПРАЦІ УКРАЇНИ 255

Дзюрах Ю.М., Лобер Г.О.
МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 260

Карковська В.Я.
РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ:
АСПЕКТИ ТЕОРІЇ «ПОКОЛІННЯ XYZ» 263

Кожина А.В.
ПЕРЕДОВІ ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ
МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ 266

Левчановський Д.Е.
МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ОДИН З ЧИННИКІВ
ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 272

Полтавець Ю.С.
ВНЕСОК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ ПІД
ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 276

ЕКОНОМІКА

Болквядзе Н.І., Панасенко О.О.
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ
МЕРЕЖЕВОЮ КОМПАНІЄЮ 281

Гулаткан Т.Ю., Турова Л.Л.
РОЛЬ І МІСЦЕ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 286

Попов О.С.
ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ЕС У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ 290

Шулла Р.С., Попик М.М.
ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО
МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ 298

МЕНЕДЖМЕНТ ЗДОРОВ'Я

Барзилович А.Д.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА СФЕРИ ПЕРВИННОГО
МЕДИКО-САНІТАРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
НА ОСНОВІ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ 304

Павлик А.И.
ПОВЫШЕНИЕ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ
КИСЛОРОДА У ЭЛИТНЫХ СПОРТСМЕНОВ 311

Сергеев В.М.
АУТОИНТОКСИКАЦИЯ: ПРИЧИНЫ, НАСЛІДКИ,
МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ 314

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 43th issue of our journal. In this issue we propose you 70 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization "Sobornist". Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: "Labyrinth of Reality", "Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects", "Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,200 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal "Virtus". This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 22.13

Гончаров Г.М.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури,
gonchar09@meta.ua

Україна, м. Харків

ІДЕНТИЧНІСТЬ І РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНЦЯ,
ЩО ФОРМУЮТЬСЯ ЧЕРЕЗ ЧИННИК МОЛИТВИ

Стаття написана для тих хто уважно читав і вивчав Біблію. Що кожний народ який Богом узятий під опіку і який втративши віру починає ти хибним шляхом: починає поклонятися іншим богам, порушувати сакральні істини, матеріальні цінності ставити вище за духовні, ставити самих себе вище Бога. Безжально караються, бо ж «Бог-Отець ревнивець». Те що сьогодні відбувається у світі тому приклад. Молитва – це розмова, це стосунки з Богом. І ми добре розумі, що кожний народ має свою мову, свій особистий менталітет, свою ідентичність своє бачення того чого не бачено трансцендентальне. І наше спасінні в молитві, кожного окремо і всіх разом.

Ключові слова: феноменологія молитви, національна ідентичність, трансцендентність, етноконфесійний простір.

Постановка проблеми. В нашому повсякденному житті і це може пригадати кожен у всіх наших проблемах, всіх неприємностях і взагалі за все невдале життя, ми чомусь звинувачуємо когось. І цей невдаха не сяде на самоті не зануриться в себе і не спитає себе, а що я зробив таке, що хоч трохи зробило життя кращим?

Мета статті – коротко проаналізувати хід історії із старозавітного часу спілкування вибраного народу з Богом до сьогоднішнього в християнському світі.

Виклад основного матеріалу. Біблійна антропологія наголошує на зв'язку унікальної місії людини – бути співучасником процесу творення – та її свободи як «причетності до самого буття, дотику до джерела буття, джерела будь-якого добра, правди й Любові» [1, с.261]. Молитва є нашим виявом себе перед Богом і водночас декларуванням готовності людини бути причетною до Господнього буття. Феноменологія молитви визначається власне Самуїловим вигуком: «Говори, Господи! Слуга твій слухає!» Позірна пасивність цієї позиції не повинна вводити нас в оману. Адже в основі молитви – фундаментальна ідентифікація себе у вимірах універсального буття й готовність прийняти, відтак же й визнати необхідним до виконання Боже слово.

На початку першої з чотирьох старозавітних Книг Царств, яка в гебрійській традиції має назву першої Книги Самуїлової, розповідається про перший містичний досвід майбутнього великого пророка, що йому судилося відкрити нову епоху в історії спасіння – епоху Царів. Отже, Самуїл тричі чує голос Божий, який звертається до нього по імені. Однак юний Самуїл не розуміє, звідки долинає той голос. Він гукає свого вчителя, первосвященика Елі, кидається до нього. І лише коли, за порадою Елі, Самуїл звернувся до Господа зі словом відповіді: «Говори, Господи! Слуга твій слухає!» (1 Цар. 3:10), – він сподобився почути провіщення про майбутнє дому Елі й цим розпочати власне пророче служіння.

Бог звертається до кожного з нас – через об'явлене Слово, через неосяжний дивосвіт Господнього творіння,

через допомогу Провидіння в нашому життєвому шляху. Однак, з пошаною ставлячись до нашого права вибору, до нашої свободи, Він залишає за нами можливість відповісти Йому й стати учасником величного діалогу Творця та творіння або ж зігнорувати почуте звернення. Постіндустріальна цивілізація створює чудові передумови до глибшого розуміння інформаційного аспекту молитви як унікальної комунікативної ситуації. Швидкісні інформаційні мережі відкрили небачені перспективи обміну не тільки звичайними текстовими повідомленнями, але й графічними матеріалами, довідковими базами, аудіо – та відеоматеріалами, комп'ютерними програмами. Входячи ж у мережу, ми декларуємо себе – визначаємо свою ідентичність за допомогою імені й паролю.

Саме так ми визначаємо себе в стосунках і з Богом. Тільки що Він перший звертається до нас і чекає на відповідь, аби з огляду на неї будувати наш дальший діалог. Пригадаймо ще один епізод із Священної історії, що стався за тисячу років після Самуїлового виголосу «Говори, Господи! Слуга твій слухає!» До юної діви з Назарету Господь звертається через архангела Гавриїла і сповіщає (благовістить) їй неймовірну новину: вона зачне від Духа Святого й народить Месію, Сина Божого, Спасителя світу. Що відповідає Марія? «Ось я Господня слугиня: нехай зо мною станеться по твоєму слову!» (Лк. 1:38). І лише тоді провіщене ангелом сталося.

Прп. Іоан Дамаскин [2, с.191] та авва Євагрій визначають молитву як «сходження розуму до Бога» [3]. Авторитетні ж німецькі богослови підкреслюють, що «вона реалізує саму сутність релігійного акту: покладання людини на трансцендентність своєї власної істоти» [4, с.281]. Додаймо, що через релігійний акт суб'єкт (тобто людина) «реалізує найістотніші екзистенційні цілі». І в кожному з визначень ми виявимо акцентування на вихідному значенні для молитви усвідомлення суб'єктом своєї ідентичності, свого місця в стосунках із Богом. «Ось я, Твій слуга» – мовою Біблії це формула не самоприниження, а якраз навпаки, досягнення своєї найвищої

місії особи, причетної до буття Творця й готової дисципліновано виконувати свої функції.

Один із єгипетських старців радив, коли його питали про шляхи духовного зростання: «Коли хочеш досягнути спокої і в цьому житті, і в майбутньому, говори завжди: Ким я є?» [5]. Наш же сучасник, може, найбільший духовний мислитель російського зарубіжжя минулого сторіччя, митрополит Антоній Блум, застерігає від виставляння замість себе в розмові з Богом штучного образу, який не є нашим справжнім «Я». Він наголошує: «Стосовно молитви перша наша складність – знайти, яка з наших особистостей має виступити для зустрічі з Богом. Це непросто, бо ми настільки не звикли бути самими собою, що щиро не знаємо, котра з усіх особистостей і є це справжнє «Я» [6, с.103]. Отже, перебіг молитви передбачає наше само усвідомлення, або радше самоототожнення. Характерно, що до творення молитви Церква залучає не тільки мислення людини, але й різні органи її тіла, різні відчуття. У східному християнському обряді ми кладемо земні й поясні поклони, часто хрестимося, вдихаємо дим кадила, слухаємо дзвони й било, співаємо, відповідаючи на заклики священика, спостерігаємо глибоко символічні ікони й вогонь свічок та лампад перед ними... Майстри ж споглядалної молитви, подвижники – сихасти, звертали ще увагу на ритм дихання, його узгодження зі словами молитви Ісусової.

Відкриваючи в Христі об'явленого Бога, різні народи надавали зверненню до Нього форми, відповідної мові їхньої етноконфесійної традиції остільки, оскільки вона не суперечила засадам Євангелія. Візантійський обряд у його киево-галицькій видозміні закріплює нашу національну ідентичність, інтегруючи в собі фундаментальні елементи етнічного культурного коду. Реалізація цих елементів у перебігу спільнотної та приватної молитви не тільки маніфестує належність до української культурної традиції, але й локалізує становище суб'єкта молитви в певному етноконфесійному просторі. Іншими словами, допомагає кожному з нас відчутти й закріпити своє місце в людській спільноті.

Може, це все архаїчні звичаї, релікти Середньовіччя? Однак саме сучасний інформаційно насичений світ відкриває нам семантичну місткість різних комунікаційних засобів, система знаків яких складається у власний код. Випробувані багатотисячним досвідом Богошанування технічні прийоми молитовної діяльності відіграють неocenену роль в організації наших почуттів, подоланні розпорошеності думок і внутрішньої роздвоєності, глибокому та повному переживанні цілісності своєї особи, визначенні її стосунків із довкіллям.

Парадокс ліберальної культури, котра поволі приходить на зміну посткомуністичному, пів тоталітарному способу життя і в нашій країні, полягає в сполученні гасел беззастережного визволення особистості від влади зовнішніх чинників та пов'язаному з цим зростанням індивідуалізму з реальним узалежненням особи від психології натовпу й мотивованих нею споживацьких ідеалів. У світі топ-моделей і політкоректності, всюди – проникної реклами й претензійних, але напівосвічених політичних еліт цілісність особистості переживає нові, несподівані випробування. Тим більш несподівані, що вони поєднуються з не згаслим ще впливом советської ментальності, яка

вимагає одного хазяїна з «твердою рукою», єдиної правлячої партії, єдиної державної помісної Церкви.

З кожними новими виборами ми маємо серед кандидатів усе менше яскравих індивідуальностей. Спроби змінити голів найбільших українських міст раптом відкрили перед нами з усією очевидністю: міняти ж бо немає на кого... Може, справді епоха лідерів змінюється добою непомітних менеджерів? Чи ж радше криза ідентичності виявляє себе і в такий ось спосіб: знеосібнення суспільства?

Коли повернутися із соціального в духовний вимір людської ідентичності, її інтегрування маємо розглядати передусім як подолання трагічного протистояння душі й тіла. Протистояння, котре кожен із нас переживав у своєму житті. Варто пригадати, що у візантійському богослов'ї закріпилася трихотомічна схема опису людини, прив'язана до розуміння участі в Бозі, в якій поряд із тілом і душею виступає дух [7, с.249]. Богословською підставою цієї схеми є слова апостола Павла з Першого послання до солунян: «Сам же Бог миру нехай освятить вас цілковито, і нехай уся ваша істота – дух, і душа, і тіло – буде збережена без плями на прихід Господа нашого Ісуса Христа» (1 Сол. 5:23). Вже свячено мученик Іриней Ліонський, загиблий за Христа бл. 202 р., вказує на відновлення єдності трьох складників людської особистості як перспективу християнського вдосконалення, що відбувається за безпосередньої спів дії з Богом. «Бо руками Отця, тобто через Сина й Духа людина, а не частина людини, створюється на подобу Божу. Душа ж і дух можуть бути частиною людини, але ніяк не людиною; досконала людина є з'єднанням і союзом душі, що дістає Духа Отця, з тілом, котре створене на образ Божий» [8, с.455] (Про ересі 5, 6, 1).

В перебігу молитви долається порізненість душі й тіла завдяки реалізації присутності Духа, «який молиться у нас, надає нашій молитві натхнення» [9, с.443]. «Він приходить ззовні і водночас належить до нашого я. Отже, це мій дух і водночас Дух» [10, с.85]. Благодатна присутність Духа в молитві упривнює трансцендентний вимір нашого існування, допомагає відчутти нашу причетність до вічності. За словами Олів'є Клемана, «молитва, занурюючись у трансцендентність і підтверджуючи тим самим трансцендентність людини, дозволяє благодаті просякнути в творіння і явити його приховану святість» [11, с.195].

Молитовний стан людської особистості передбачає зосередження, захист від зовнішніх інформаційних потоків і всепроникних ритмів [12]. Молитва заохочує нас будувати рукотворну віртуальну пустелю, образ якої виглядає таким привабливим для людини постіндустріального світу. Серед агресивного гамору оточення ми маємо вчитися творити оазу цілковитого спокою, рекреаційний куточок, де б розхитана структура нашої особистості могла відновити свою гармонійну цілісність. Внутрішній мир необхідний для нашого поділеного ества, аби в практиці духовного життя, зіпертого на молитву, відкритися для присутності Духа – запоруки відновлення зруйнованої ідентичності [13].

Допомога в цьому – одна з найважливіших місій Церкви в сучасній цивілізації. Українці починають відчувати ціну тиші, яка зростає й зростатиме не менш істотно, ніж ціни на воду й деревину, сиру нафту й газ.

Retreat Centers, реколекційні центри, де можна провести кілька днів у тиші й призадумі, маючи контакт із досвідченим духівником, – ймовірна й вельми бажана відповідь Церкви на потребу такої оази тиші.

Однак же ми не зможемо всі жити в замкненому середовищі, ізольованому від зовнішніх контактів! Внутрішнє, духовне життя має захистити своє місце в динамічному світі не як його альтернатива, а як джерело сили та самопізнання, завдяки якому ми здатні зберегтися від розчинення в дріб'язковості повсякденного побуту, захиститися від загрози знеособлення. Здатні серед найпотужніших впливів і найглибших зневір лишатися самі собою, не блукаючи в нетрях власної особистості поміж фальшивими заміниками свого «Я» та не шукаючи себе у вигадливих світах псевдослов'янської міфології. Саме тому щоденний ущільнений графік сучасного українця вимагає, крім неодмінної недільної літургії, принаймні чверті години вранці й увечері для самотньої розмови з Богом. Вимагає молитовної оази, де ми зможемо щиро запитати себе: «Ким же таки я є?», а відчувши Господнє слово в серці, відгукнутися, як колись Самсон: «Говори, Господи! Слуга твій слухає!»

Література

1. Вальверде Карлос. *Философская антропология* / Карлос Вальверде / Пер. с испан. Т. Вдовина – Москва: Христ. Россия, 2000. – 412 с.
2. Иоанн Дамаскин, св. *Почное изложение православной вери* / Дамаскин И. // Ростов-н/Д: Братство Святого Алексия, Изд-во «Приазовский край», 1992 (репр. переизд.: СПб., 1894) – 278 с.
3. *Евагрий, авва. Творения аввы Евагрия: Аскетические и богословские трактаты.* / Пер., вступ. ст. и комм. А.И. Сидорова. – М.: Мартис. 1994. – 362 с
4. Рагнер К. *Короткий теологичний словник* / К. Рагнер, Г. Форртримлер. – Львів: 1996. – 890 с.
5. *Апостегматы Ојом Пустыни: Прзел. Кс. М. Козуга.- Тынц; Краков: Wyd. Benedyktynow, 1995. – Т.2.- S. 171.*
6. *Антоний, Митрополит Суројскій. Школа молитвы: Пер. с англ.. – Клин: Христианская жизнь, 2006. – 491с.*
7. *Мейендорф И. Византийское богословие: Исторические направления и вероучение* / И. Мейендорф; пер. с англ. Ю. Лопатин. – М.: Когелет, 2000. – 432 с
8. *Св. Иринеи Лионскій. Творения.* / Пер. П. Преображенского. – СПб., 1900, Н. Сагарды СПб., 1907. Серия «Библиотека отцов и учителей Церкви». II; М., Благовест, 1996. – 640 с.

9. *Словник біблійного богослов'я: Пер. з 2-го франц. вид. – Рим; Львів: Місіонер, 1996. – С.443.*

10. *Шпідлік Томаш. Духовність християнського Сходу: Системний виклад / III. Шпідлік; Пер. з італ. Прокопович. – Львів: Свічадо, 1999. – 493 с.*

11. *Клеман Оливье. Истоки: Богословие отцов Древней Церкви. Тексти и комментарии / Пер. с франц. – Москва: Путь, 1994. – 378 с.*

12. *Cannon Thomas M. SJ, Traub George W. SJ. Pustynia i miasto: Przekład z angielsk. – Krakow: WAM, 1999. – 384 s.*

13. *Mazers Gregorz CSSR. Wsluchaj sie w glos pustyni: Przekład z angielsk. – Poznan: W drodze, 2003. – 153 s.*

References

1. *Valverde Karlos. Filosofskaya antropologiya* / Karlos Vavalverd: Per. s ispan. G. Vdovina – Moskva: Khrst. Rossiya, 2000. – 412 s.
2. *Ioann Damaskin, sv. Tochnoye izlozheniye pravoslavnoy veri / Damaskin I. // Rostov-n/D: Bratstvo Svyatogo Aleksiya, Izd-vo «Priazovskiy kraj», 1992 (repr. pereizd.: SPb., 1894) – 278 s*
3. *Evagrius, Avva. Creations of Ava Evagrius: Ascetic and Theological Treatises.* / Per., Entry. Art. and comm. A.I. Sidorova. – M.: Martis. 1994.–362 s
4. *Rahner K. Korotkyy teologichnyy slovnyk* / K. Rahner, H. Forfirmler. – L'viv: 1996. – 890 c.
5. *Apostegmaty Ojcom Pustyni: Przel. Ks. M. Kozuga.- Tyniec; Krakov: Wyd. Benedyktynow, 1995. – Т.2.- S. 171.*
6. *Antony, Mitropolit Surozhskiy. Shkola molitvy: Per. s angl. – Klin: Khristsianskaya zhizn', 2006. – 491s.*
7. *Meuyendorf I. Vizantiyskoye bogosloviye: Istoricheskyye napravleniya i veroucheniye* / I. Meuyendorf; per. s angl. Yu. Lopatin. – M.: Kogelet, 2000. – 432 s
8. *Sv. Iriney Lionskiy. Tvoreniya.* / Per. P. Preobrazhenskogo. – SPb., 1900, N. Sagardy SPb., 1907. Seriya «Biblioteka ottsov i uchiteley Tserkvi». II; M., Blagovest, 1996. – 640 s.
9. *Slovnyk bibliynoho bogoslov'ya: Per. z 2-ho frants. vyd. – Rim; L'viv: Misioner, 1996. – S. 443.*
10. *Shpidlik Tomash. Dukhovnist' khristyians'koho Skhidu: Systemnyy vyklad / T. Shpidlyk; Per. z ital. Prokopovych. – L'viv: Svichado, 1999. – 493 s.*
11. *Kleman Oliv'ye. Istoki: Bogosloviye ottsov Drevney Tserkvi. Teksti i kommentarii / Per. s frants. – Moskva: Put', 1994. – 378 s.*
12. *Cannon Thomas M. SJ, Traub George W. SJ. Pustynia i miasto: Przekład z angielsk. – Krakow: WAM, 1999. – 384 s.*
13. *Mazers Gregorz CSSR. Wsluchaj sie w glos pustyni: Przekład z angielsk. – Poznan: W drodze, 2003. – 153 s.*

Honcharov H.M.,

Associate Professor, Ph.D. Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities Kharkiv State Academy of Physical Culture, gonchar09@meta.ua

Ukraine, Kharkov

IDENTITY AND RELIGIOUS IDENTIFICATION OF UKRAINIAN FORMED THROUGH A FACTOR OF PRAYER

This article was written for those who read and studied the Bible carefully. What every nation who is taken into custody by God and who, having lost faith, begins to go wrong through: begins to worship other gods, violate sacred truths, to put material values above spiritual ones, to set oneself higher God. For God is the jealous Father God mercilessly punished. What today is happening in the world by example. Prayer is a conversation, it's a relationship with By God. And we are well aware that every nation has its own language, its own personal mentality, their identity, their vision of what is not seen transcendental. And our salvation is in the prayer of each one and all together.

Key words: Phenomenology of prayer, national identity, transcendence, ethno-confessional space.

УДК 7.097

Зоря Л.О.,*специалист 1 категории кино-, телеискусства, преподаватель 2 категории отдела кино-, телеискусства
Краматорской школы искусств № 3, moovietone@gmail.com***Антонова Г.Н.,***магистр театрального искусства, ст. преподаватель, заведующая отдела кино-, телеискусства
Краматорской школы искусств № 3,***Игнатенко Д.Ю.,***магистр издательского дела, преподаватель отдела кино-, телеискусства Краматорской школы искусств № 3,
Украина, г. Краматорск*

ТЕМПОРИТМ И АКЦЕНТЫ В КИНО

Данная статья рассказывает об особенностях построения темпоритма в кино и рычагах действия на него.

Ключевые слова: культура, кино, темпоритм.

Постановка проблемы: Несмотря на то, что на дворе 2020 год, снято миллионы фильмов, доподлинно неизвестно что такое «темпоритм» и как его прочувствовать. Говорят, слух – либо он есть, либо его нет. Но что если попробовать систематизировать знания о том, что мы привыкли обозначать как «хорошо» и «плохо»? Кино – это не точная наука, но для того, чтобы нарушать правила, необходимо знать, что именно нужно нарушить.

Цель работы: Понять, как именно в кино можно воздействовать на изменение темпоритма.

Изложение основного материала. Темпоритм в кино – очень многогранное и неоднозначное понятие. В отличие от театра, здесь учитывается абсолютно всё: от крупности плана и до композиции кадра. Я расскажу об основных элементах, воздействующих на темпоритм.

Для начала нужно вникнуть в само значение этого слова. Сам термин пришёл в кино из театра и впервые был использован Станиславским, который объединил в этом понятии термины темпа и ритма. Поэтому прежде нужно разобраться в них.

Темп – это степень скорости исполняемого действия. Можно действовать медленно, умеренно, быстро, что потребует от нас различной затраты энергии, но не всегда окажет воздействие на внутреннее состояние.

Ритм – интенсивность действий и переживаний актёров, то есть тот внутренний эмоциональный накал, в котором осуществляются сценические события. Кроме того, понятие ритма включает в себя размерность действия, его организацию во времени и пространстве. Когда мы говорим, что человек ритмично двигается, говорит, дышит, работает, мы имеем ввиду равномерное плавное чередование моментов напряжения и ослабления, усилия и покоя, движения и остановок. И наоборот, можно говорить об аритмии больного сердца, путанной речи заики, о плохо организованной работе. То есть ритмичность и неритмичность также входят в понятие ритма и определяют динамический характер действия, его внешний и внутренний рисунок.

К примеру, есть два условия, в которые помещается актер. В первом случае его герой опаздывает на поезд и бежит за ним в след в надежде на то, что он остановится. В другом же – герой бежит от преступника, спасая свою жизнь.

Казалось бы, скорость в обоих случаях будет приблизительно одинаковой, но эмоциональный окрас, реакция

и восприятие самого зрителя совершенно разными. За этот самый окрас и отвечает ритм.

Таким образом, под термином «Ритм» подразумевается, как интенсивность, так и размерность совершаемого действия. При одинаковом темпе действия могут быть совершенно различными по характеру и, следовательно, обладать разными ритмами.

Для большего удобства я решила использовать шкалу градаций темпоритма, предложенную Сергеем Васильевичем Гиппиусом:

№ 1 – предельная пассивность, вялость, бездейственная подавленность, опустошенность, почти умирание.

№ 2, 3, 4 – постепенный переход к энергичному, бодрому самочувствию.

№ 5 – готовность к любому действию, ясная цель в энергичном, плодотворном действии.

№ 6 – темпоритм, цитируя И. Судакова, «настороженного внимания, когда человек должен моментально принимать точное решение... Это – ритм решений, резкий, четкий ритм жизнеутверждения».

№ 7 – преодоление серьезных препятствий в энергичном действии, первое появление опасности, тревога, или – бурная радость.

№ 8, 9 – лихорадочный пульс жизни.

№ 10 – миг перед падением в пропасть, перед расстрелом, начало безумия, потеря способности осознавать и регулировать свои действия.

Итак, номер темпоритма обозначает ту или иную градацию физического самочувствия, которая зависит от интенсивности, насыщенности действия человека в данный момент, от напряженности предлагаемых обстоятельств, от степени волевого настроя человека.

Таким образом можно сделать вывод, что под термином «темпоритм» имеется ввиду как внешнее проявление действия, так и внутренне состояние героя, которое в кино, в отличие от театра можно выразить массой способов, расставив необходимые акценты.

Теперь давайте подробнее остановимся на понятии темпоритма непосредственно в кино.

В первую очередь на темп в кино влияет звуковое и музыкальное оформление, которое задаёт определенную ритмичность всей работе. К слову, очень важную роль в кино играет звук, а ещё большую – отсутствие звуков. Когда мы говорим «в комнате тишина», чаще всего подразумевается так называемая «микрофонная тишина»,

которая записана в нужной комнате. Поэкспериментируйте и Вы сразу заметите, что тишина в маленькой комнате будет отличаться от огромного склада. Естественно, понятие тишины в экстерьере – это уже совсем другое дело, здесь невозможно добиться совершенной тишины, как, впрочем, и в интерьере. На самом деле бытует мнение, что человек никогда не слышит абсолютной тишины, разве что в гробу. Поэтому если режиссеры хотят показать пустое помещение – они записывают звук этого помещения. Но не всегда. Иногда для достижения максимального напряжения в фильмах применяется так называемый «глухой кадр» – это кадр, который совершенно лишен аудиодорожки. Такие моменты в кино смотрятся очень некомфортно, но создают наивысшее напряжение, которое можно сравнить только с первой или десятой ступенью темпоритма (или смертью).

Как Вы видите, звук очень сильно влияет на темпоритм в кино. Но что на него влияет ещё?

Если провести аналогию с театром, можно прийти к выводу, что темп в кино – это больше техническое понятие, в то время как ритм отвечает за содержание и эмоциональность.

Таким образом, на темпоритм в кино влияет:

- 1) Игра актёров
- 2) Музыка
- 3) Звук
- 4) Дикторский текст
- 5) Продолжительность кадра
- 6) Крупность плана
- 7) Цветовое оформление
- 8) Композиция кадра (акценты в кадре)
- 9) Свет в кадре
- 10) Монтаж

Часто от актёра (а именно от правильно поставленной задачи актёру режиссёром) зависит темпоритм. Здесь нужно понимать, что актёр – это живой человек, а у каждого человека свой жизненный опыт, именно поэтому разные люди по-разному сыграют одну и ту же сцену. Конечно, в идеале так быть не должно, актёр – он на то и актёр, чтобы играть роль, которую ему дают, а не просто переключать свою жизнь на съёмочную площадку. Ещё нужно учитывать тот факт, что актёр театра и кино – абсолютно разные направления! Все мы привыкли к тому, что театр – это гиперболизация, в кино же всё должно быть максимально просто, как в жизни. Здесь ещё нужно учитывать тот факт, что на разных крупностях эмоции будут смотреться совершенно по-разному; если на общем плане еще можно допустить небольшую наигранность, то на крупном та же эмоция будет выглядеть нелепо. Раз уж я затронула тему крупности, то здесь хочется отметить что план, на котором снимается действие также влияет на темпоритм. Например, мы снимаем гонку двух машин: на дальнем плане скорость будет казаться не такой быстрой, но вот если укрупниться на колесо – можно передать динамичность момента. Но здесь главное не «передержать» кадр. В кино у определенной крупности есть своя продолжительность. Конечно, всё это условно и при определенных обстоятельствах нарушение правила неизбежно, но если мы говорим о среднединамичной картине, то круп-

ный план или деталь транслируются на экран на протяжении 3 секунд (конечно, я говорю о статичном плане, а не диалоге), средний план – 4 секунды и общий – 5. Отталкиваясь от этих цифр можно играть с темпоритмом и добиться желаемого результата.

Музыка и звуки в кино, как говорилось, очень сильно влияют на создание настроения, атмосферы и темпоритма. Так одним звуком бегущих ног можно создать напряжение, а при правильном подборе музыкального сопровождения – зритель может пережить состояние героя, не видя при этом актёра. В принципе сюда же можно отнести и дикторскую речь, во многом восприятие зрителя зависит от правильно подобранного тембра диктора и грамотно расставленных акцентов в тексте.

Что касается композиции кадра, то это, пожалуй, самое просторное поле для творчества режиссёра. Естественно, если зритель видит в кадре стоящего мужчину среди пустынного поля – он будет ощущать темпоритм одним образом, а если сзади этого человека будет бушующее море, либо спешно идущая толпа – совершенно другим. Точно также, если этот мужчина будет находиться на поле при холодной цветокоррекции (особенно если при этом картина снималась солнечным летом) – зритель испытает дискомфорт, что несомненно повлияет на восприятие образа в целом.

Если роль цвета приблизительно ясна, то у многих может возникнуть вопрос, как же свет влияет на темпоритм? Представим ситуацию: девушка, потерявшая мужа, безмолвно стоит на остановке в ожидании транспорта. Вариант первый: Она стоит около стены без теней – такой кадр будет нейтральным и никак не дополнит образ бедной вдовы, но если же снять кадр таким образом, чтобы за спиной героини была её огромная тень – зритель сразу же ощутит весь груз, который свалился на плечи героини. На самом деле свет играет очень важную роль в кино; тенью можно показать множество символов либо же даже действие, что труднее сделать в театре. И один из самых главных элементов в современном кинематографе – это монтаж. Сейчас большинство картин построено по принципу так называемого «клипового» монтажа, потому что в современном мире очень много информации и нынешнее поколение привыкло получать её довольно быстро и небольшими порциями, я бы сказала, что легче всего зритель XXI века воспримет «пунктирный» монтаж (действие-остановка, действие-остановка). Это нужно для того, чтобы дать время переварить полученную информацию, но опять-таки всё это сугубо индивидуально и зависит от замысла фильма. Сергей Эйзенштейн говорил, что картина, построенная на непрерывном движении – это аттракцион, но, как мне кажется, всё стремится к движению: сюжет, раскрытие образа героя, так почему внутреннее содержание кадра не может быть построено по этому принципу? Конечно, на эту тему можно рассуждать долго, да и движения бывают разные.

Выводы. Подводя итог всему хочу сказать, что несмотря на то, что кино существует больше века, темпоритм – неизученная область этого вида искусства. Конечно, главное чувствовать темпоритм, но зная механизмы можно сделать гораздо больше.

Литература

1. Гиппиус С.К. Работа актера над собой (сборник) / К.С. Станиславский, С.К. Гиппиус // Издательство АСП, 2014 – 347 стр.
2. Нехорошев А. Драматургия фильма (учебник) / А. Нехорошев / Издательство ВГУФК, 2009 – 188 стр.

References

1. Gippius S.K. *Rabota aktera nad soboj (sbornik)* / K.S. Stanislavskij, S.K. Gippius // Izdatel'stvo AST, 2014 – 347 str.
2. Nekhoroshev L. *Dramaturngiya fil'ma (uchebnik)* / L. Nekhoroshev / Izdatel'stvo VGIK, 2009 – 188 str.

Zoria L.O.,

specialist of the first category of cinema, television art, a teacher of the second category of the department of cinema, television art of the Kramatorsk school of art № 3, moovietone@gmail.com

Antonova G.N.

Master of Theater Arts, Senior Lecturer, Head of the Department of Cinema and Television Arts, Kramatorsk School of Arts № 3,

Ignatenko D.Y.,

Master of Publishing, Lecturer in Film, Television Arts at Kramatorsk School of Arts No. 3,

Ukraine, Kramatorsk

TEMPORITHM AND CINEMA ACCENTS

This article talks about the peculiarities of building the tempo rhythm in the cinema and leverage on it.

Key words: *culture, cinema, tempo.*

УДК 130.2:111.852

Москалюк В.М.,

д.філос.н., професор, зав. кафедрою гуманітарних дисциплін
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва, msklk@ukr.net

Україна, м. Київ

МИСТЕЦТВО ЯК ЕСТЕТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРИ

У статті феномен мистецтва досліджується як спосіб буття естетичної реальності культури. Розглянуті усталені традиції, котрі визначають підходи до вирішення цієї складної проблематики. Автором доводиться, що мистецтво перетворює трансцендентне відчуття художником світу на реальність, явлену у художній формі. Наголошується на тому, що мистецтво слугує своєрідною лабораторією для побудови нових почуттєвих та виражальних практик, котрі можуть бути застосовані в інших сферах культури.

Ключові слова: мистецтво, культура, естетична реальність, художник, ідея, твір мистецтва.

Постановка проблеми. Питання мистецтва, його генезису, розвитку, того особливого призначення і місця, яке воно займає в культурі людства залишаються актуальними протягом усієї історії культури. Це пояснюється тим, що мистецтво становить особливий феномен буття людини, воно є тим окремишим, самодостатнім її творінням, у котрому концентровано явлена емоційна природа людини на найвищій сходинці її почуттєвості. Дослідницький інтерес до означеної проблеми підсилюється тим, що поняття мистецтва як і поняття культури неможливо обмежити суворими логічними визначеннями, вони «опираються» таким спробам, оскільки у нашому словесному еквіваленті не існує слів, котрі могли б вичерпно передати їх глибинну сутність. Саме тому визначення, котрі наводяться вченими, відрізняються нетривким характером, плінністю, різнобічними конотативними смислами. Зазначені питання, вірогідно, не можуть бути остаточно з'ясованими навіть з позицій історичної дистанції розвитку світової культури, оскільки такі феномени людського світу як культура і мистецтво мають динамічну структуру, здатну до невпинного розгортання та розвитку, структуру, що охоплює все нові й нові пласти буття людини у світі.

У науковому дослідженні питань культури і мистецтва склалися усталені традиції, котрі позитивно, а доволі часто, й негативно визначають наші підходи до вирішення цієї складної проблематики. Позитивний момент у розкритті означеної проблематики характеризується поліфонічним розумінням явищ культури і мистецтва, усвідомленням того, що феномени нашого світу не можуть бути односторонніми, що саме наявність численних вимірів складає їх неповторну специфіку та своєрідність. На цьому наголошував ще Г.В.Ф. Гегель, стверджуючи, що будь-яка річ гине від власної односторонності [1]. Негативні тенденції досліджень культури і мистецтва проявляються у маргіналізації розуміння цих понять, результатом чого є виникнення непевних «гібридів», що «балансують» на грані традиційного розуміння проблеми та антагоністичного заперечення, руйнування традиції як такої, відрізняються войовничою антилюдяністю, антисоціальною. Проблема криється в тому, що такі культурні, мистецькі «гібриди» виголошують себе прогресивними новаціями: новим словом, напрямком, течією і т. п. Сьогодні культурний, мистецький модерн пропагує сферу витонченої виродливості, потворності: у сучасних мистецьких творах так багато

домінуючого негативу, що, віками вкорінене відчуття насолоди мистецтвом, видається майже неможливим. Такі процеси руйнації не є породженням лише останнього часу, маргіналами вважали Ф. Ніцше, А. Арто, Ж. Батая, Ж. Делеза, Ф. Гваттарі, М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барта. Культурним, мистецьким модерном «розвивається» притаманна творінням культури семантика, що призводить до втрати самої специфіки паракультурного функціонування важливих понять та термінів сфери культури і мистецтва.

Мистецтво як феномен людської культури завжди було і залишається в полі зору науковців, якими викладається власне розуміння природи й сутності мистецтва, особистісне відношення до художньої культури в цілому, естетичне переживання мистецького твору. Тому сьогодні неможливо вести мову про мистецтво як естетичну реальність культури, не беручи до уваги того, що означені проблеми знаходяться в центрі уваги філософської та мистецтвознавчої думки, окреслюючи несподівані підходи і торуючи нові шляхи осмислення цих унікальних феноменів буття людини. «Між мистецтвознавством і культурологією не існує жорсткої межі, але існує істотна різниця: мистецтвознавство зосереджене на своєму виді мистецтва, тоді як культурологія прагне дослідити місце мистецького явища або постаті у загальнокультурному контексті», – зазначає сучасний вчений О. Клековкін [2, с.5]. Досліджуючи культуру в усьому багатстві її вимірів та генезу мистецтва як важливої складової культури, зв'язки мистецтва з іншими елементами культури, О. Клековкін підкреслює, що культура і мистецтво є унікальними явищами життя людства, вони народжуються, розвиваються й утримуються ідеями та іншими проявами духовної творчості. О. Маланчук-Рибак відзначає, що «Ситуація на предметному полі мистецтвознавства не така «гаряча» та конфліктна, як у культурології» [3, с.59]. А. Горелов у роботі «Еволюція культури і екологія» [4, с.66-96] у третій главі, котра присвячена мистецтву, визначає мистецтво як становлення видимої духовної культури, тим самим підкреслюючи нерозривний зв'язок культури і мистецтва як одного з головних явищ людської культури. Цікавими є наукові розвідки означеної проблеми Т.В. Іванової [5, с.46-56], І.І. Галізіної [6], В. Ляха [7], М.А. Хренова [8] та багатьох інших вчених. Узагальнюючи висновки філософів, культурологів та мистецтвознавців, звернемо увагу на те, що вони наголошують на важливій культу-

рологічній функції мистецтва, котре саме у культурі, як всеосяжній формі буття людського світу, здійснює свій життєвий потенціал.

Мету даної статті становить дослідження та обґрунтування мистецтва як особливої естетичної реальності культури, здійснення змістовного тлумачення мистецького феномену, його суто людської природи і значення для людства. Предметом нашого дослідження є аналіз естетичних реалій культури, що найбільш повно виявляються в мистецтві, його основних поняттях, структурі знань про мистецтво назагал.

Виклад основного матеріалу. Осмислення феномену мистецтва неминує приводить до питання про те, чим є мистецтво: світом ілюзій і фантазій чи реальністю, з притаманною їй структурою простору й часу? При нібито простій постановці питання, – відповідь на нього потребує глибокої наукової рефлексії. Зустріч з твором мистецтва, занурення до його естетичної сфери несе із собою повне виключення людини зі сфери побутової, соціальної, більше того, таке виключення, «видалення» людини з реального життя постає як необхідна умова акту естетичного переживання, котрий відбувається у її спілкуванні з мистецтвом. Саме ця «вимкненість» з буденних реалій під впливом мистецького твору свідчить про те, що акт естетичного сприйняття відбувся і, як результат, людині відкривається інша реальність, у створенні якої вона приймає безпосередню й саму активну участь. Реальність ця розвивається за власними законами і має свої просторово-часові атрибути, котрі відрізняються від реальності повсякденної: людина разом з художником творить реальність естетичну.

Естетична реальність культури, яка твориться мистецтвом, характеризується загальною значущістю мови мистецтва, його виразних засобів: слова, звуку, кольору, лінії, в котрі художник вклав власні думки, переживання, враження, емоції. Вже сам «переклад» цих переживань художника за допомогою почуттів, які переживає людина в момент зустрічі з мистецьким твором, є її розмовою з навколишнім світом, тим діалогом, котрий обумовлений і закріплений внутрішньою структурою мистецтва як феномену культури, законами його буття в культурному просторі. Народження художником мистецького твору, сприйняття цих інтенцій художника спів-автором-глядачем є естетичним актом, що «жадає» бути сприйнятим і зрозумілим, тому структура будь-якого мистецького твору – одвічно дуалістична, оскільки він був народжений актом творчості, спрямованим до співтворчості, естетичного сприйняття. Естетична реальність, яка твориться мистецтвом, може не відбутися у випадку коли в її побудові не приймає участі людина, до якої адресований твір мистецтва: у цьому випадку ми можемо вести мову лише про формальну, абстрактну можливість створення естетичної реальності, а не про її наявність.

Отже, естетична реальність виникає як результат співтворчості художника і глядача. Проте це підводить нас до ще одного важливого питання. Людина у своєму сприйнятті або несприйнятті мистецького твору має свободу вибору: її не можна змусити до естетичного переживання від зустрічі з мистецтвом, оскільки це переживання – акт її доброї волі у визнанні або невизнанні того, що пропонує їй твір мистецтва. У цій ситуа-

ції людина виступає як абсолютна межа естетичного акту, котрий може не відбутися, якщо у людини буде відсутня емоційна сприйнятливість і розвинена емоційна культура. За таких обставин ми можемо стати свідками лише наміру створення естетичної реальності і відсутності умов перетворення формальної можливості художніх потенцій на реальність. Саме естетична реальність культури забезпечує умови здійснення твором мистецтва нескінченності закладеного у ньому змісту. Надаючи смисл життю людини, завжди скінченному, твір мистецтва обґрунтовує й реалізує власну часову нескінченність.

Складність дослідження проблеми мистецтва як естетичної реальності культури полягає у тому, що культура не обмежується виключно мистецтвом. Поняття культури багатогранне, воно містить у собі різноманітні людські практики: наукові, економічні, політичні, побутові тощо. І тим не менш, «Жодна інша риса культури не дозволяє нам, ... охарактеризувати її краще, ніж її повага до вищих форм психічної діяльності, до інтелектуальних, наукових та художніх досягнень і турбота про них, до провідної ролі, котру вона відводить значенню ідей в житті людини» [9, с.288]. З цією думкою важко не погодитись. На наш погляд, саме мистецтво займає у просторі реалій культури особливе місце. Пояснити таку виключність можна тим, що людина є не лише сутністю розумною, (цей факт незаперечний: без потужної енергії розуму не міг би бути вибудований світ культури); людина – це, перш за все, сутність почуттєва. Саме завдяки дару відчувати, а не лише розуміти світ, завдяки, притаманній тільки людині розвиненій почуттєвій культурі, могла бути створеною, і до сьогодні твориться, прекрасна тканина її естетичного буття. З часом руйнуються споруди і навіть міста, старіє й зношується одяг, проте почуття людини, її емоції від пережитого, неповторна індивідуальна інтенційність, – усе це залишається з нею до смерті.

Мистецтво ж як особлива естетична реальність культури звернене, у першу чергу, до почуттів людини, через почуття воно виступає як виразний провідник головних смислів культурного простору. На наше глибоке переконання, почуттєвість, як основа естетичного світоспоглядання, становить антропологічно запрограмовану рису людства як біологічного виду, і ця обставина підсилює місію мистецтва як естетичної реальності культури. Не виключаючи інших чинників побудови культури, мистецтво за допомогою специфічної семантики власної мови, перетворює інформацію на близькі людині почуттєво-розумові форми. Речі, котрі оточують нас, самі за себе не говорять: без людського осмислення та почуття – це просто речі; для того, аби вони набули статусу культурного явища, річ повинна бути розкритою в усій повноті її якостей і характеристик, і розкрити її спроможна лише людина. Тільки за цієї умови річ стане провідником до інших просторів і буде наповнюватись певними смислами. У мистецтві як естетичній реальності культури художня свідомість людини-творця надихає генезис речі в усій її подальшій повноті й цілісності, людський почуттєвий імпульс від самого початку виступає як ядро сфери культуротворчості, одухотворює й пронизує потенціал культури. Отже, людина забезпечує актуальне буття естетичного у культурі «...людина сама стає

...діячем світового процесу і тим абсолютно відповідає його ідеальній меті – повному взаємному проникненню й вільній солідарності духовних і матеріальних, ідеальних і реальних, суб'єктивних і об'єктивних факторів та елементів всесвіту» [10, с.74].

У дослідженні мистецтва як естетичної реальності культури існує ще один момент складності – це неможливість вичерпної дефініції мистецтва, однозначного окреслення чітких меж його «телосу». Визначення вченими мистецького феномену є результатом способу засвоєння і транскрибування світу його авторами. З цим пов'язана така чисельність та різноманітність визначень мистецтва: у кожного дослідника воно викликає власні почуття і спонукає до іншого, почасти прямо протилежного, розуміння й висновків. Окрім інших, суб'єктивних чинників, означена ситуація пов'язана з певними розбіжностями художнього досвіду ХХ–ХХІ століть з попереднім нарративним розвитком художнього у культурі. Відхиляючись від канонічної традиції, мистецтво неминує викликає до життя теоретичну рефлексію, оскільки виникає потреба в поясненні причин виникнення принципово нових форм мистецтва. В ході системного аналізу наведених у науковій літературі визначень мистецтва, можна поділити ці визначення на такі, що розглядають мистецтво як антропологічну константу, виокремлюють такі його риси як художність та естетичне світоспоглядання людини (Аристотель [11], С. Басін [12], М. Бердяєв [13], Т. Буркхардт [14], Г. Гадамер [15], Г.В.Ф. Гегель [16], М. Гайдеггер [17] та інші. Протилежного погляду на визначення мистецтва, сфокусованому на його розумінні як частини сучасного культурного стандарту, як одного з важливих детермінантів сучасного культурного простору висловлюють у своїх роботах Р. Барт [18], Ж. Деррида [19], В. Кандинський [20], К. Малевич [21], М. Кундера [22], Ж. Люотар [23], Дж. Нейсбіт [24], А. Наков [25]. Це, звичайно, ускладнює наукові розвідки мистецького феномену, проте водночас, підсилює теоретичну рефлексію навколо нього, а значить прокладає нові шляхи осмислення мистецтва як естетичної реальності культури.

Оскільки мистецтво виникає на межі ірреального і реального, ми можемо говорити про його певну безпредметність: у будь-якому художньому творі завжди є наявним як рівень фактурний, відчутний, так і рівень відсутній, фантазійний, ідеальний, рівень, котрий не піддається формальному редукуванню. Мистецький твір – це невинний рух ідеї від себе до себе і цей рух ірреального створює особливу естетичну реальність культури, миттєво зафіксовану в ньому. Між тим, наскільки дозволеною є така гра в ілюзію на сучасному етапі розвитку нашої свідомості, науки, в решті решт, самого розуміння правди? Якщо відштовхуватись від гегелівського твердження про те, що «Ідея є назагал не що інше, як поняття, реальність поняття і єдність їх обох» [16, с.114], то мистецтво є нічим іншим, як реально окресленою художником ідеєю. Тобто до часу відсутня в модусі феноменальної реальності ідея окремого митця, матеріалізуючись у художній формі, стає реальністю, осушується, вводиться до сфери дійсного, існуючого буття. Ця ідея виступає для людини, яка її сприймає, більш реальною, ніж сама реальність, оскільки містить у собі найва-

жливіші сутнісні смисли. «Втомившись від суворої сили законів і похмурої зосередженості думки, ми шукаємо спокою і свіжості життя в художніх образах; на противагу царству тіней, де володарює ідея, ми звертаємося до радісної, повнокровної дійсності», – зазначає Г.В.Ф. Гегель [16, с.11]. Мистецтво, у безоднях фантазій та ілюзій художника, дозволяє прорватися за межі феноменально-реального, робить цю реальність невідворотною, вибудовуючи тим самим особливу естетичну реальність людської культури. Завдяки своїй особливій природі натхненного пророцтва, воно доволі часто випереджає інші соціальні практики у розвідці та освоєнні нових сфер і просторів людського буття, поглиблюючи та поширюючи його виміри. Мистецтво, це ірреальне творіння реальної людини, здійснює за допомогою притаманних йому виразних засобів, конвертацію уже відомих досвідів, практик, нових моделей, станів, контекстів, переводячи їх у нову якість, і тим самим емоційно та інтелектуально збагачує наше життя.

Досліджуючи мистецтво у якості естетичної реальності культури, зауважимо на тому, що, будучи породженням людської фантазії, ілюзії, мистецтво здатне до фактуального висвітлення того чи іншого феномену людського світу, що забезпечує можливість усвідомлення його у звичних нам параметрах мислення та пізнання. Тим самим цей феномен укорінюється й починає циркулювати як нова культурна реальність, з власними модусами реальності-ідеальності, смисловими побудовами, апробаціями нових почуттєвих досвідів та стратегій. Отже, мистецтво, перебуваючи і розвиваючись як естетична реальність, (а значить теперішність) культури, за самою своєю сутністю спрямоване до майбутнього. У цьому – суперечлива узгодженість мистецького феномену, його магнетизм і принадливість, побудована на незадоволенні констатацією зовнішньої, поверхової реальності і виявленні прихованих в надрах культурної пам'яті первісних форм.

Мистецтво можна і потрібно розглядати як спосіб буття естетичної реальності культури, викликаній до життя внутрішньою потребою людини у розкритті самої природи фактів мистецтва, їхньої причетності до усіх сфер її буття. Будучи фактом ідеального буття людини, матеріалізованим у художній формі, яка прагне ідеалу, проте не обов'язково співпадає з ним, мистецтво слугує емоційно-смисловим засобом спілкування зі світом в межах окремо взятої культури. В момент зустрічі з твором мистецтва людина стикається з уявним буттям, котре переводиться у площину дійсності її фантазією, обумовленою культурним кодом, що є «ключем» для розкриття, емоційного сприйняття та осмислення твору. Мистецтво як естетична реальність культури містить виразні гіпотетичні характеристики саме через свою ідеальність і уявність, через чисту можливість множинного причитування, герменевтики мистецького твору. Ця його чиста можливість підсилюється максимальною переконливістю художника у правді власних ідей та поглядів, з чим пов'язана естетична сутність мистецтва – висвітлення й оживлення творчого матеріалу силами почуттєво-смислової виразності.

Твір мистецтва являє собою цілісне, автономне, завершене на даний момент, буття естетичної реальності в

культури, який є прекрасним саме завдяки досконалії єдності й осмисленості усіх його складових. Разом з тим, цей твір, виступаючи як реальний факт культури, не мав би такого високого ступеня самозосередженості та доцільності без притягуючої неправди, вигадки, якою був народжений. Це дає нам підстави розглядати мистецтво як естетичну реальність культури не в якості художнього предмету, а як вічний, діалектично безперервний процес творення і сприйняття, (а значить, здійснення), побудований максимальною напругою дії митця і почуттєвим відгуком людини, для якої цей твір створений, і до якої він звернений. Таким чином, естетичні реалії культури народжуються ідеалами і творами мистецтва, які ці ідеали втілюють, матеріалізують керуючись законами краси, у досконалії художній формі.

У якості **висновків** викладених міркувань про мистецтво як естетичну реальність культури, зазначимо наступне.

Наші уявлення про культуру і мистецтво, котрі розвиваються згідно з еволюційними змінами людини і суспільства, не пояснюють бурхливих процесів морфогенезу сучасного культурного та мистецького простору. Еволюційна лінійність у підході до досліджень цих процесів виявилась недостатньою і не виправдала себе. Сьогодні раціоналізована, нормативна культура, з якої доволі часто видаляються елементи спонтанності та гри, є неприйнятною для людини. Сучасне мистецтво як естетична реальність культури відчуває потребу за допомогою почуттєвої форми видимих речей виразити те, що вираженню не піддається, те, що розуміється нами як метапочуттєві цінності. У сучасних митців виникає і поширюється інтерес до безпредметної реальності і форм її художнього виявлення. Таким чином, зовнішня реальність, котра сприймається митцем, не виступає для нього збудником майбутніх творінь, він вибудовує «вертикаль» власної художньої істини. Означені явища стають підґрунтям для виникнення у ХХІ столітті якісно нових культурних та мистецьких утворень, котрі можуть змінити наші уявлення про естетичну реальність і саме її відчуття.

Мистецтво перетворює трансцендентне почування художником світу на реальність, виявлену у художній формі. Воно є прямою, безпосередньою об'єктивацією глибинних внутрішніх відчуттів і смислів ідеї митця. Це дає нам підстави для розуміння і дослідження мистецтва у якості естетичної реальності культури. У процесі перетворення трансцендентного на реальне здійснюється корекція самоосмислення художника, в результаті якої він відчуває себе діючим суб'єктом як реального, так і ірреального простору.

Мистецтво як естетична реальність культури слугує своєрідною лабораторією, у якій народжуються нові почуттєві та виражальні практики, що можуть бути застосовані в інших сферах культури.

Сьогодні виникає потреба досліджувати розвиток мистецтва як естетичної реальності культури в сенсі його інтегрального становлення, зверненого у майбутнє. Саме інтегральний підхід може стати потужним збудником теоретичної рефлексії у сфері культури і мистецтва.

На завершення підкреслимо, що проблема мистецтва, проаналізованого нами у якості естетичної реальності

культури, підсилює актуальність необхідності подальших наукових розвідок у цьому напрямку. Звичайно, описовість при дослідженні такого багатомірного феномену як мистецтво, породжує певну невизначеність естетичних оцінок, тим більш нагально постає питання про теоретичну розробку об'єктивних критеріїв таких оцінок.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. *Наука логіки* / Георг Вільгельм Фридрих Гегель; [пер. с немецк.] // *Енциклопедія філософських наук*. – Т.1. – М.: Мысль, 1975. – 452с.
2. Кляковкін О.Ю. *Мистецтво Методологія дослідження: Методичний посібник* / О.Ю. Кляковкін./ *Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України*. – К.: Фенікс, 2017. – 144 с.
3. Маланчук-Рибак О. *Культурологія і мистецтвознавство: наукові статуси та взаємовпливи* / Оксана Маланчук-Рибак./ *Вісник АНАМ. Серія: Культурологія*. Вип. 29. 2016 р. – С.58-71.
4. Горелов А.А. *Еволюція культури і екологія* /А.А. Горелов / *Российская Академия Наук Институт Философии*. – М. 2002. – 245 с.
5. Иванова П.В. *Ментальность, культура, искусство* / П.В. Иванова / *Общественные науки и современность* 2002 № 6. – С.46-56.
6. Гализіна І.А. «Человек культуры»: *исторические представления на уроках по искусству*. – Режим доступа: rina.galizina@gmail.com
7. Аях В. *Искусство в структуре культурологического знания* / В. Аях. – // *Общество: философия, история, культура*. – 2013. – № 1
8. Хренов Н.А. *Искусство в исторической социодинамике культуры* / Николай Андреевич Хренов. – //Москва: *Согласие*, 2015. – 752 с.
9. Фрейд З. *Будущее одной иллюзии*/ Зигмунд Фрейд // *Ницше Ф., Фрейд З., Фромм Э., Камю А., Сартр Ж.П. Сумерки богов*. – М.: Политиздат, 1989. // *Мир философии: Книга для чтения*. Ч. 2. *Человек, Общество, Культура*. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.
10. Соловьев В.С. *Философия искусства и литературная критика* / Владимир Сергеевич Соловьев / . – М.: *Искусство*, 1991. – 701 с.
11. Аристотель. *Поэтика* / Аристотель; [пер. с др.-греч. В. Апеллрот, Н. Платонова] // *Поэтика. Риторика / Аристотель*. – СПб.: Издат. Дом «Азбука-классика», 2008. – 347 с.
12. Басин Е.Я. *Семантическая философия искусства* / Е.Я. Басин. – М.: Мысль, 2013. – 216 с.
13. Бердяев Н.А. *Смысл творчества* / Н.А. Бердяев // *Собр. соч.: в 4-х т.* – Т. 2 / Н.А. Бердяев. – Париж: *Ymca-Press*, 1980. – 452 с.
14. Буркхардт П. *Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы* / Питус Буркхардт; [пер. с англ. Н.П. Лоқман]. – М.: Алетейа, 1999. – 216 с.
15. Гадамер Г.-Г. *Актуальность прекрасного* / Г.-Г. Гадамер; [пер. з нім. М. Кушнір] // *Герменевтика і поетика* / Г.Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2001.– С.51-99.
16. Гегель Г.В.Ф. *Эстетика В четырех томах* / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том первый. – М.: «Искусство», 1968. – 312 с.
17. Хайдеггер М. *Исток художественного творения* / Марин Хайдеггер; [пер.с нем. А.В. Михайлов] // *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе*. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – С.264-312.

18. Барт Р. Мифологии / Ролан Барт; [пер. с франц. С. Зенкин]. – М.: Академический проект, 2008. 351 с.
19. Деррида Ж. Диссеминация / Жак Деррида; [пер. с франц. Д. Кралечкин] – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 607 с.
20. Кандинский В.В. Избранные труды по теории искусства. – М.: Искусство, 2001. – Т. 1 – 2
21. Малевич К. Черный квадрат / Казимир Малевич. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. – 288 с.
22. Кундера М. Занавес / Милан Кундера: пер. с фр. А. Смирновой. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 192 с.
23. Жан-Франсуа Лиотар «Состояние постмодерна. [Текст] / Жан-Франсуа Лиотар // Институт экспериментальной социологии, Алетейя», 1998. – 348 с.
24. Нейсбит Дж. Высокая технология, глубокая гуманность: Технологии и наши поиски смысла / Джон Нейсбит при участии Наны Нейсбит и Дуэласа Филиппса; пер. с англ. А.Н. Анваера. – М.: АСП: Транзиткнига, 2005. – С.263-322.
25. Наков А. Беспредметный мир. Абстрактное и конкретное искусство / Андрей Борисович Наков; пер. с фр. Е.М. Титаренко. – М.: Искусство, 1997. – 416 с.

References

1. Geigel G.V.F. Nauka logiki / Georg Vil'gel'm Fridrikh Geigel; [per. s nemetsk.] // Entsiklopediya filosofskikh nauk. – T.1. – М.: Mysl', 1975. – 452s.
2. Крелюк О.У. Mystetstvo Metodolohiya doslidzheniya: Metodichnyy posibnyk / О.У. Крелюк. / Instytut problem suchasnoho mystetstva Natsional'noyi akademiï mystetstv Ukraïny. – К.: Feniks, 2017. – 144 s.
3. Malanchuk-Rybak O. Kul'turolohiya i mystetstvoznavstvo: naukovy statusy ta vzayemovplyvy / Oksana Malanchuk-Rybak. / Visnyk L'NAM. Seriya: Kul'turolohiya. Vyp. 29. 2016 r. – S. 58-71.
4. Gorelov A.A. Evolyutsiya kul'tury i yekologiya / A.A. Gorelov / Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Filosofii. – М. 2002. – 245 s.
5. Ivanova T.V. Mental'nost', kul'tura, iskusstvo / T.V. Ivanova / Obshchestvennyye nauki i sovremennost' 2002 № 6. – S. 46-56.
6. Galizina I.L. «Chelovek kul'tury»: istoricheskoye predstavleniya na uroka kafi po iskusstvu. – Rezhim dostupa: rina.galizina@gmail.com
7. Lyakh V. Iskusstvo v strukture kul'turologicheskogo znaniya / V. Lyakh. – // Obshchestvo: filosofiya, istoriya, kul'tura. – 2013. – № 1
8. Kfirenov N.A. Iskusstvo v istoricheskoy sotsiodinamike kul'tury / Nikolay Andreyevich Kfirenov. – // Moskva: Soglasie, 2015. – 752 s.
9. Freyd Z. Budushcheye odnoy illyuzii/ Zigmund Freyd //

Nitshe F., Freyd Z., Fromm E., Kamyu A., Sartr Z.H.P. Sumerki bogov. – М.: Politizdat, 1989. // Mir filosofii: Kniga dlya chteniya. Ch. 2. Chelovek, Obshchestvo. Kul'tura. – М.: Politizdat, 1991. – 624 s.

10. Solov'yev V.S. Filosofiya iskusstva i literaturnaya kritika / Vladimir Sergeevich Solov'yev / – М.: Искусство, 1991. – 701 s.
11. Aristotel'. Poetika / Aristotel'; [per. s dr.-grech. V. Apel'rot, N. Platonova] // Poetika. Ritorika / Aristotel'. – SPb.: Izdat. Dom «Azбуka-klassika», 2008. – 347 s.
12. Basin Ye.Ya. Semanticheskaya filosofiya iskusstva / Ye.Ya. Basin. – М.: Mysl', 2013. – 216 s.
13. Berdyayev N.A. Smysl tvorchestva / N.A. Berdyayev // Sobr. soch.: v 4-kh t. – T. 2 / N.A. Berdyayev. – Parizh: Ymca-Press, 1980. – 452 s.
14. Burckhardt T. Sakral'noye iskusstvo Vostoka i Zapada. Printsipy i metody / Titus Burckhardt; [per. s angl. N.P. Lokman]. – М.: Aleteya, 1999. – 216s.
15. Gadamer H.-G. Aktual'nost' prekrasnoho / H.-G. Gadam-er; [per. z nim.M. Kushnir] // Hermenevtika i poetika / H.-G. Gadam-er. – К.: Yunivers, 2001. – S. 51-99.
16. Geigel G.V.F. Estetika V chetyrekh tomakh / Georg Vil'gel'm Fridrikh Geigel. – Tom pervyy. – М.: «Iskusstvo», 1968. – 312 s.
17. Khaydegger M. Istok khudozhestvennogo tvoreniya / Marin Khaydegger; [per.s nem. A.V. Mikhaylov] // Zarubezhnaya estetika i teoriya literatury XIX–XX vv.: traktaty, stat'i, esse. – М.: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1987. – S. 264-312.
18. Bart R. Mifologii / Rolan Bart; [per. s frants. S. Zenkin]. – М.: Akademieskiy proyekt, 2008. 351s.
19. Derrida Z.H. Disseminatsiya / Zhak Derrida; [per. s frants. D. Kralchikin] – Yekaterinburg: U-Faktoriya, 2007. – 607 s.
20. Kandinskiy V.V. Izbrannyye trudy po teorii iskusstva. – М.: Искусство, 2001. – Т. 1 – 2
21. Malevich K. Chernyy kvadrat / Kazimir Malevich. – SPb.: Azбуka, Azбуka-Attikus, 2017. – 288 s.
22. Kundera M. Zhanes / Milan Kundera: per. s fr. A. Smirnovoy. – SPb.: Azбуka, Azбуka-Attikus, 2014. – 192 s.
23. Zhan-Fransua Liotar «Sostoyaniye postmoderna. [Tekst] / Zhan-Fransua Liotar // «Institut esperimental'noy sotsiologii, Aleteyya», 1998. – 348 s.
24. Neysbit Dzh Vysokaya tekhnologiya, glubokaya gumannost': Tekhnologii i nashi poiski smysla / Dzhon Neysbit pri uchastii Nany Neysbit i Duglasa Filipsa; per. s angl. A.N. Anvayera. – М.: AST: Tranzitkniga, 2005. – S. 263-322.
25. Naков A. Bespredmetnyy mir. Abstraktnoye i konkretnoye iskusstvo / Andrey Borisovich Naков; per. s fr. Ye.M. Titarenko. – М.: Искусство, 1997. – 416 s.

Moskaliuk V.M.,

Doctor of Philosophy, Prof., Head of the Department of Humanities, Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts, msklk@ukr.net

Ukraine, Kyiv

ART AS AESTHETIC REALITY OF CULTURE

In the article, the phenomenon of art is explored as a way of being the aesthetic reality of culture. The established traditions that determine approaches to solving this complex problem are reviewed. The author proves that art transforms the transcendental sensation of an artist of the world into reality presented in the art form. It is emphasized that art serves as a kind of laboratory for the construction of new sensual and expressive practices that can be applied in other areas of culture.

Key words: art, culture, aesthetic reality, artist, idea, work of art.

УДК 342.12+342.56

Рудюк В.С.,

аспірант кафедри філософії права Національної академії внутрішніх справ, rudyukvolodymyr@ukr.net

Україна, м. Київ

СУД І СУДОЧИНСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІБЕРАЛЬНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДОКТРИНІ

Стаття присвячена дослідженню філософсько-правових засад європейської ліберальної доктрини, ефективність застосування принципів якої, засвідчує практика судочинства західних країн, можлива за умови органічного поєднання ліберальної ідеології із засадами функціонування демократичного та правового суспільства.

За результатами дослідження автор дійшов певних висновків, основні з яких полягають у такому:

– судова філософія відіграє життєво важливу роль в ухваленні судових рішень та вирізняє три її основних типи: ліберальна, консервативна та помірна;

– сутність ліберальної ідеології в контексті впливу на філософсько-правові аспекти діяльності судової системи в наукових колах прийнято визначати як її наріжні камені дві етичні категорії: свободи і справедливості;

– розуміння свободи у ліберальній ідеології не обмежується виключно гарантуванням особистої недоторканості індивідуума, а полягає у визнанні за особою невід’ємних, непорушних і недоторканих прав, які гарантують самовизначення людини у соціумі як особистості;

– однією з характерних особливостей справедливого соціального устрою суспільства є запровадження та дотримання принципу рівності перед законом, сутність якого полягає у однаковому ставленні до всіх людей не залежно від їх особи, раси, національності та належності до певного культурного середовища, а також незалежно від того, багаті вони чи бідні;

– ідеальна ліберальна теорія ґрунтується на двох суперечливих твердженнях: що справедливість є «першою чеснотою соціальних систем» (перш за все справедливість), і що справедливе суспільство – це суспільство, в якому «все приймають і знають, що інші приймають ті ж принципи справедливості» (загальна згода). Водночас лібералізм, орієнтований на свободу, вимагає, щоб справедливість розглядалась як кінцева точка, а не відправну засада політичних дій.

Ключові слова: анархізм, лібералізм, свобода, соціалізм, справедливість, судова система.

Актуальність обраної теми дослідження.

Актуальність обраної теми статті зумовлена насамперед підвищенням суспільного інтересу до проблем розбудови інституту вітчизняної судової системи на ідейному підґрунті європейської ліберальної доктрини, ефективність застосування принципів якої, засвідчує практика судочинства західних країн, можлива за умови органічного поєднання ліберальної ідеології із засадами функціонування демократичного та правового суспільства.

Своїм виникненням та утвердженням західноєвропейська ліберальна ідеологія зобов’язана працям Є. Бенґама, П. Біциллі, Ю. Бромлея, Ф. фон Гаска, Е. Гарена, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Д. Г’юма, І. Канта, Ф. Кессіді, Б. Констана, Дж. Локка, Дж.С. Мілля, Дж. Піко дела Мірандоли, Ш. Монтеск’є, Т. Мора, Ортеґи-і-Гассета, Дж. Ройлза, А. Сміта, Г. Спенсера, А. де Токвіля, М. Фрадмана, Ф. Фукуяма та інших. Серед прихильників та провідників ліберальної ідей в тогочасній Україні насамперед слід відзначити В. Антоновича, М. Драгоманова, Б. Кістяківського [1], М. Костомарова, А. Кримського, І. Лисяка-Рудницького, М. Павлика, М. Туган-Барановського [2], І. Франка, а серед сучасних, – Н. Гедікову, В. Заблудського, А. Колодія, О. Моргуна, О. Панкевича, М. Поповича, М. Прунак, Л. Слободянюк, М. Томенка, та А. Фінько, та багатьох інших.

Водночас, попри значну кількість наукових праць та публікацій, дослідження лібералізму як джерела поступу

в суспільному житті головним чином спрямовано на філософське розуміння його економічної та політичної складових в контексті утвердження парламентського ладу, принципів вільного підприємництва, природних прав та демократичних свобод та абсолютної цінності людської особистості («особа важливіша за державу») [3].

Однак, не зайве зазначити, що значно меншої уваги дослідники приділяють тому фактору, що досягнення гуманних цілей лібералізму є можливим лише за умови утворення та функціонування ефективного державного механізму захисту загальнолюдських цінностей, які покладено у основу його філософсько-правової ідеології. Одним з вагомих елементів зазначеного механізму, на наш погляд, має бути незалежна судова система, функціонування якої має забезпечити рівність перед законом, неупереджений та об’єктивний розгляд справ, унеможливлення проявів свавілля з боку владних структур, ефективне і своєчасне поновлення порушених прав і свобод.

Теоретичну базу дослідження складають праці видатних філософів, названих та багатьох інших фахівців у галузі судочинства, аналітичні розвідки щодо історії, теорії та практики зарубіжного та вітчизняного суду.

Метою дослідження є визначення закономірностей формування ліберального світогляду суддів, з огляду на закордонний досвід та філософсько-теоретичну спрямованість трансформації вітчизняного судочинства.

Методологія дослідження. У процесі дослідження застосовувався методологічний інструментарій, основу

якого складала історичний, порівняльний, соціологічний, логічно-правовий, герменевтичний, а також інші методи науки філософії права.

Виклад основного матеріалу. Юридична наука відзначає, що судова філософія відіграє життєво важливу роль в ухваленні судових рішень та вирізняє три її основних типи: ліберальна, консервативна та помірна.

Судді, які сповідують ліберальну судову філософію дотримуються концепції так званої «живої конституції», сутність якої полягає у визнанні конституції динамічною в природі і постійно відкритою для інтерпретації, оскільки як акт установчої влади, як правило, встановлюється з розрахунком на далекі політичні перспективи, а не на одне покоління. Природно, що її автори не передбачають усіх нюансів, з якими зіткнуться їх послідовники, тому концепція «живої конституції» теоретично знімає цю небезпеку [4].

На противагу ліберальній філософії в основу консервативної покладено концепція, згідно з якою конституція – це недоторканий правовий акт, що має сприйматися у буквальному сенсі, а законотворчість та діяльність органів державної влади, у тому числі судової, в державі повинно здійснюватися виключно згідно з правилами, які встановлені цим актом.

Правосуддя, яке здійснюється на принципах помірної судової філософії, керується концепцією, відповідно до якої судові рішення за своєю правовою природою можуть бути або консервативними або ліберальними в залежності від тих відомостей на основі яких вони були прийняті [5].

Лібералізм (фр. *libéralisme*), який остаточно оформився як ідейна буржуазна доктрина до середини XIX ст. – це філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, в основу якої покладена філософська концепція, сутність якої полягає у визнанні природних прав та індивідуальних свобод людини правовим базисом суспільства та економічного ладу.

Виходячи з зазначеного розуміння сутності ліберальної ідеології в контексті впливу на філософсько-правові аспекти діяльності судової системи в наукових колах прийнято визначати як її наріжні камені дві етичні категорії: свободу і справедливість.

Зокрема, Б. Кістяківський у своєму вченні розвивав ідею про затвердження в суспільстві і державі правових норм, які гарантують свободу і справедливість як взаємозалежні категорії права і політичної діяльності держави, що актуалізувалася в сформульованій вченим концепції «соціалістичної правової держави». Сутність концепції правової соціалістичної держави, на думку Б. Кістяківського, є обмеження влади рамками, які вона не повинна переступати. У правовій державі права і свободи особистості не створюються, а визнаються державою [6].

У цьому контексті слід зазначити, що сутність розуміння свободи у ліберальній ідеології не обмежується виключно гарантуванням особистої недоторканості індивідуума, а полягає у визнанні за особою невід'ємних, непорушних і недоторканих прав, які гарантують самовизначення людини у соціумі як особистості. Йдеться, зокрема, про свободу совісті, свободу слова, свободу пересування, свободу у об'єднанні у політичні партії або

професійні спілки, свободу мирних маніфестацій, свободу волевиявлення на виборах та референдумах, свободу критики влади тощо. Тобто поняття «свобода» у лібералізмі – це комплекс захищених у судовому порядку політичних, економічних та соціальних прав людини і громадянина, дотримання та гарантування має бути змістом діяльності демократичної, правової та соціальної держави.

Американський соціолог Дж. Себайн, аналізуючи праці одного із засновників ліберальної ідеології Дж. Бентама, зокрема, відзначав, що його ідеалом був принцип «всяк сам собі юрист», який було покладено у основу. Бентамової філософсько-правової теорії аналітичної юриспруденції, що була чи не єдиною системою права, відомою для загалу англійських та американських правників упродовж XIX сторіччя. У цьому дусі Бентам наполягав на заміні офіційної судової процедури неформальним розглядом справи перед третейським суддею, що прагне досягти примирення сторін; на загальній допустимості будь-яких свідчень, що стосуються справи, а також на більшій мірі свободи судді ухвалювати рішення на власний розсуд замість дотримуватися суворих правил, що давало б змогу уникати несправедливих судових рішень [7].

На наш погляд, з цим можна погодитися лише частково, оскільки приймаючи рішення суддя *a priori* не може ухвалювати рішення «на власний розсуд», а має керуватися нормами чинного законодавства, інша справа, що ці норми повинні бути справедливими.

Як зазначив з цього приводу Конституційний Суд України в Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 наголосив, що виходячи з принципу верховенства права, закони за своїм змістом мають «бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [8].

На важливості для осмислення ідеології лібералізму визначення поняття «справедливості», наполягав свого часу й Б. Кістяківський, який писав, що особи, наділені владою у правовій державі, мають бути підпорядковані правовим нормам однаково з особами, котрі не мають влади. Вони є виконавцями приписів, закладених у цих нормах, які *a priori* мають бути справедливими. Виняткові повноваження владним структурам надаються не в їх особистих інтересах, а в інтересах усього народу і держави. Таким чином, справедливість влади характеризується не пануванням осіб, наділених цією владою, а служінням цих осіб на користь загальному благу [9].

Як слушно зауважує професор Гарвардського університету М. Сендел, саме феномен справедливості є втіленням соціальної рівності громадян перед законом, у моральних, політичних, правових, економічних, національно-культурних та інших правах, рівності можливостей, соціального забезпечення і добробуту, й такий важ-

ливий елемент, як відповідальність за свої діяння і виконання своїх обов'язків з боку усіх суб'єктів соціально-політичних процесів. Виходячи з цього за змістом і за етимологією справедливості бере початок від права, з іншого, це пряме покладання на моральну значимість справедливості. У цьому випадку акцент робиться на тому, що «справедливість є первинною, бо вимоги справедливості вищі від інших моральних та політичних інтересів» [10].

Як зазначав у цьому контексті Дж. Мілль, лібералізм, виходячи з теорії природного права, спирається на таких максимах:

– по-перше, індивід не повинен звітувати перед суспільством за свої дії, доки вони не стосуються інтересів будь-яких осіб, окрім нього. Поради, напучення, переконання та ухилення людей від спілкування з певним індивідом, якщо ті люди вважають, що це необхідно для їхнього блага, – це єдині виправдані засоби, за допомогою яких суспільство може виражати своє незадоволення чи обурення його поведінкою;

– по-друге, за дії, що шкодять інтересам інших, індивід несе відповідальність і може зазнати соціального чи судового покарання, якщо суспільство вважає, що воно повинне вжити для власного захисту перше чи друге [11].

Доктор філософії Р. Дворкін (Університет Дж. Хопкінса, США), критикуючи теоретиків правового позитивізму, вважав неприйнятним їх прихильність до концепції «закону політичної спільноти», сутність якої полягає у тому, що закон має містити набір спеціальних правил, що визначають форми соціальної поведінки, які підпадають під примусові санкції з боку держави. Вони також вважають, зазначав Дворкін, що норми права є спеціальними критеріями правової обґрунтованості та по-суті виступають як відповідні тести чи стандарти, що відображають не предметний зміст таких правил, прийнятих судовими та політичними установами даної громади, й тому відрізняються від соціальних, моральних, етичних норм природного права [12].

Оскільки будь-яка доктрина природного права, пише професор Університету Джорджа Мейсона (США) Л. Ліджіо, припускає, що ознаки і стандарти природного правосуддя є такими, що роблять його більш прийнятним для суспільства, навіть якщо рішення звичайного правосуддя можуть стверджувати зворотне, то у цьому сенсі природні закони вважаються доведеними самою природою у фактах, на загальний огляд, якщо тільки у нас є очі, щоб бачити, і не засліплені звичкою або конвенціями про соціальну обумовленість або щось іншим. При такому розумінні природне право *de facto* дає підстави радикальному ліберальному кинути виклик всім незаконним діям державної влади та її указам, підпорядковуючи їх конкуруючому суверенітету індивідуального розуму і етичного судження [13].

Однією з характерних особливостей справедливого соціального устрою суспільства є запровадження та дотримання принципу рівності перед законом, сутність якого полягає у однаковому ставленні до всіх людей не залежно від їх особи, раси, національності та належності до певного культурного середовища, а також незалежно від того, багаті вони чи бідні.

У всякому разі, писав П. Кропоткін, – «чи вірно моє припущення про фізіологічне поняття про справедливість чи ні – це питання побічне. Важливим є те, що справедливість становить основне поняття в моральності, так як не може бути моральності без рівного ставлення до всіх, тобто без справедливості. І якщо досі панує таке різюча розбіжність у думках мислителів, які писали про етику, то причина саме в тому, що більшість цих мислителів не хотіло визнати справедливість першоосновою моральності. Таке визнання було б визнанням політичного і громадського рівноправності людей і, отже, вело б до заперечення класових підрозділів. Але саме з цим більшість писали про моральність не хотіло примиритися [14].

Як зазначається у філософській літературі, саме завдяки цьому принципу, який може забезпечити лише держава через свою законодавчу, виконавчу та судову владу, ліберали прагнуть захистити життя, свободу і приватну власність усіх людей. Йдеться, зокрема про те, що закон має застосовуватися до всіх однаково, оскільки все інше шкодило б життю, свободі або власності окремих людей. Лібералізм ступає проти всіх законодавчих привілеїв і проти надання певних переваг, які держава поширює лише на окремих осіб, а не на всіх членів соціуму [15].

Ліберальна концепція справедливості, наголошує професор Оксфордського університету Р. Барнетт, вдосконалюється в світлі необхідності вирішення проблеми знань першого порядку. «Справедливість» – це повага прав окремих осіб і асоціацій, які права включають в себе, право декількох об'єктів власності визначає право на придбання, володіння, користування і розпорядження обмеженими фізичними ресурсами, включаючи їх власні тіла. При цьому, хоча більшість прав власності є вільно відчувуваними, право на особистість невід'ємно [16].

З цього приводу не зайве зазначити, що таке розуміння справедливості ґрунтується, зокрема, на концептуальних положеннях теорії етичної відмінності між номосом (грец. *nomos* – закон, порядок), тобто регламентованим законом порядком та фізизмом (від давн.-грец. *φύσις* – природа) як внутрішньою єдиною ідеєю природного права. *De facto* йдеться про давнішу суперечку між прихильниками юснатуралістичного та позитивістського підходу до діяльності суддів та судової системи у цілому.

Сучасний лібералізм є новим продуктом світу, який наново винайшов на світській основі після 1945 року, стверджує професор Е. Нельсон (Гарвардський університет) в «Теології лібералізму», є однак, мимоволі продуктом давніх теологічних дискусій про справедливість і зло. Захищаючи такі погляди, пише Нельсон, сучасні ліберали *de facto* визначили свою позицію у віковій дискусії про те, чи відповідає природа створеного світу справедливості Бога. Дивовижно, що їхні зобов'язання різко відрізняються від зобов'язань їхніх проліберальних попередників, які відкидали поняття моральної свавілля на користь того, що називалося пелагіанізмом¹ – пог-

¹ Пелагіанізм або Пелагіанство — богословська теорія, що її висунув католицький богослов Пелагій.

ляду, що істоти, створені та суджені справедливим Богом, повинні бути здатними до свободи та заслуг [17].

Е. Нельсон також виділяє три трансформаційні твердження, внесені в політичну теорію європейським відродженням:

- республіки є єдиними легітимними режимами;
- держава повинна примусово підтримувати егалітарний розподіл власності;
- побожна республіка буде терпіти релігійне розмаїття.

Центральні риси сучасної політичної думки, робить висновок Е. Нельсон, виникли «із спроби наслідувати конституцію, розроблену Богом, тобто, хоча проживаючи у світському епосі, ми зобов'язані нашій політиці релігійному запалу» [18].

З цим варто погодитися, зокрема, на підтвердження значного впливу на формування ліберальних ідей у судочинстві християнської правової доктрини, можна простежити на прикладі австрійського кримінального права, рецепція якого в Галичині здійснювалася послідовно. Так, затверджений 1768 р. Австрійський кримінальний кодекс «Терезіана (лат. *Codex Theresianus*)» мав інквізиційний характер з широким застосуванням тортур та передбачав жорстоку систему покарань. Однак, широке розповсюдження у суспільстві ліберальних гуманістичних ідей та християнських правових основ стали передумовою, спочатку скасування у 1776 році тортур, а у подальшому, реформування системи правосуддя у дусі Просвітництва, здійсненого імператором Йосифом II в 1787 році [19].

Прихильникам наявності значного впливу теологічної теорії на законодавче врегулювання процесу формування судової системи опонували анархісти. Так один з теоретиків анархізму Ж. Грав, писав «для нас, анархістів, які борються проти влади взагалі, законність є ніщо інше, як одна з тих лицемірних масок, якими прикривають всілякі злочини наших правителів і які ми все більше повинні намагатися зірвати. Вже і так занадто довго цей божок користувався загальною повагою; занадто довго народи думали, що судові установи мають особливу, вищої природою і витають у вищих сферах, недоступних людським пристрастям; занадто довго люди вірили в існування особливих особистостей, як би іншої породи, покликаних віддавати на землі кожному по його заслугах на підставі ідеального поняття про правосуддя. Тим часом, кожен розуміє це правосуддя по своєму, відповідно до умов, в які він поставлений; ті ж, які формулювали його в зведенні законів, надихалися саме найбільш відсталими, найбільш віджилими ідеями, з метою захисту експлуатації і поневолення слабких сильнішими, зуміли підпорядкувати їх собі. Пора вже порвати з цими безглуздими забобонами і почати відкрито боротися проти всіх установ, що принижують людську особистість: вільна людина не може визнати за ким би то не було права судити і засуджувати інших людей. Поняття про правосуддя в тому вигляді, в якому воно проявляється в існуючих установах, впала разом з поняттям про Божество; одне спричинило за собою інше» [20].

До ще одного опоненту лібералізму слід віднести соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний) – вчення про

трансформацію суспільства, що базується на приматі приватної власності (як основи експлуатації і соціальної нерівності), в суспільство в якому панує соціальна рівність і справедливість, шляхом ліквідації приватної і встановлення колективної (суспільної) – соціалістичної власності.

Засади соціалістичного розуміння права та правозастосування свого часу виклав один з видатних засновників цієї ідеології Г. Плеханов у виступі на II з'їзді РСДРП. Викладені ним положення можна образно визначити як з проповідь відносності всіх демократичних принципів, рівносильної запереченню твердого та сталого правового порядку і самої конституційної держави. Зокрема, Г. Плеханов вважав, що «кожен демократичний принцип повинен розглядатися не сам по собі у своїй абстрактності, а в його відношенні до успіху революції, як найвищого закону. І якби заради успіху революції потрібно буде тимчасово обмежити дію того чи іншого демократичного принципу, то перед таким обмеженням злочинно було б зупинитися» [21].

Як показав історичний досвід після приходу прихильників соціалістичної ідеології до влади у будь якій державі основні характеристики соціалістичного права дещо узагальнено можна викласти у такому вигляді:

- обумовленість соціально-економічним устроєм суспільства;
- класовість права, яка була зведена до волі економічно панівного класу;
- підпорядкування судової системи партійно-державному управлінню з його каральною спрямованістю проти інакомислячих, жорстокістю, широкою практикою позасудової розправи та масовим терором;
- зведення нанівець ролі закону, його заміну партійними директивами, відомчими актами органів влади, інструкціями та вказівками партійних органів різного рівня, які офіційно не публікувались.

Таким чином протягом значного періоду часу в Радянському Союзі, так званих країнах народної демократії, діяльність судової системи не передбачала дотримання та захисту загальнолюдських цінностей, зокрема, принципам свободи та справедливості, що є основою судочинства у суспільстві організованому згідно з ідеологією лібералізму.

Виходячи з викладено, на наш погляд, слід погодитися з професором Е. МакГільварем (Університет штату Чикаго), який зазначає, що ідеальна теорія ґрунтується на двох суперечливих твердженнях: що справедливість є «першою чеснотою соціальних систем» (перш за все справедливість), і що справедливе суспільство – це суспільство, в якому «все приймають і знають, що інші приймають ті ж принципи справедливості» (загальна згода). Правосуддя перш за все вважає, що питання про значення справедливості – і, отже, про те, як має виглядати ідеально справедливе суспільство – повинні бути вирішені, перш ніж можна ефективно домагатися справедливості. Проте, загальна згода тягне за собою проект обґрунтування, який може мати місце тільки з плином часу. Е. МакГільварі пропонує уникнути цього тупика, розглядаючи свободу, а не справедливість, як «першу чесноту» ліберального суспільства. Ліберальна свобода, на його переконання, «має два різних і взаємодоповню-

ючих вимірювання, які породжують дві різні і взаємодоповнюючі моральні цілі: з одного боку, створити соціальні умови, які роблять можливим відповідальне посередництво (республіканська свобода), і з іншого боку, створити соціальний простір, в якому вимоги відповідального агентства пом'якшені або відсутні (ринкова свобода). Досягнення належного балансу між цими двома аспектами ліберальної свободи є незаперечним питанням. Тому лібералізм, орієнтований на свободу, вимагає, щоб його розглядали справедливості як кінцеву точку, а не відправну точку політичних дій» [22].

Висновки. Юридична наука відзначає, що судова філософія відіграє життєво важливу роль в ухваленні судових рішень та вирізняє три її основних типи: ліберальна, консервативна та помірна.

Виходячи з сутності ліберальної ідеології в контексті впливу на філософсько-правові аспекти діяльності судової системи в наукових колах прийнято визначати як її наріжні камені дві етичні категорії: свободу і справедливість.

Сутність розуміння свободи у ліберальній ідеології не обмежується виключно гарантуванням особистої недоторканості індивідуума, а полягає у визнанні за особою невід'ємних, непорушних і недоторканих прав, які гарантують самовизначення людини у соціумі як особистості.

Однією з характерних особливостей справедливого соціального устрою суспільства є запровадження та дотримання принципу рівності перед законом, сутність якого полягає у однаковому ставленні до всіх людей не залежно від їх особи, раси, національності та належності до певного культурного середовища, а також незалежно від того, багаті вони чи бідні.

Ідеальна ліберальна теорія ґрунтується на двох суперечливих твердженнях: що справедливість є «першою чеснотою соціальних систем» (перш за все справедливість), і що справедливе суспільство – це суспільство, в якому «всі приймають і знають, що інші приймають ті ж принципи справедливості» (загальна згода). Водночас лібералізм, орієнтований на свободу, вимагає, щоб справедливість розглядалась як кінцева точка, а не відправну засаду політичних дій.

Література

1. Кистяковський Б. В защиту права. – В кн.: Вехи. Из глубины. – М. 1991. 607 с. – С.122-123.
2. Горкіна Л.П. Михайло Туган-Барановський – мислитель, вчений, громадянин. – К.: «Наукова думка», 1994. С.3 – 55. С.21.
3. Тай-Нижник Л.П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку // Гілея. Науковий вісник, К., 2014. Вип.88 (№ 9). С.5-14. – С.5
4. Арановський, К.В. Государственное право зарубежных стран: учеб. пособие. – Москва: Форум, 2000. – 488 с. – С.22.
5. Saylor Donn. The three types of judicial philosophy. – URL: <http://prism.scholarslab.org/prisms/130da242-d3f6-11e3-9e25-dea8d6b3c6cf/visualize?locale=en>.
6. Кистяковський Б.А. Государственное право (общее и русское). Лекции, читанные в Московском коммерческом институте в 1908/1909 академическом году // Б.А. Кистяковський «Философия и социология права» / сост., примеч., указ. В.В. Сомова. – СПб.: ФХТМ, 1999. С.415-571.

7. Себайн Т. Джордж, Шорсон Д. Томас. Лібералізм: філософський радикалізм // Історія політичної думки. – К.: Основи, 1997. – С.585-610. С.597

8. Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-пн // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – ст. 2975. – С.41.

9. Кистяковський Б.А. Социальные науки и право. Очерки // Б.А. Кистяковський «Философия и социология права» / сост., примеч., указ. В.В. Сомова. – СПб.: ФХТМ, 1999. С.5–414..

10. Сендел М. Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лисовий]; Серія «Політичні ідеології». Вип. 3. – К.: Смолоскуп, 2002. – С.255-339

11. Мілль Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 463 с. – С.107

12. Dworkin Ronald. Legal Philosophy and the Liberal Theory of Justice // The Defence of Natural Law, Oxford Scholarship, 1992. pp145-195.

13. Лиджио Л. Леонард. Естественное право и либерализм // Литература свободы: обзор современной либеральной мысли», вып. 1, нет. 4 октября – декабрь 1978 г. URL: <https://oll.libertyfund.org/pages/natural-law-and-liberalism>.

14. Кропоткин Петр. Анархия (Сборник). – М.: Айрис-пресс, 2002. 576 с. – (С.474)

15. Шрьодер Петер. Лібералізм. Принципи і цінності лібералізму та їхній вплив на політичні цілі. – Київ: Представництво Фонду Фрідріха Науманна в Україні, 2014. 28 с. – С.5

16. Барнетт Ренді. Ліберальна концепція справедливості // Oxford Scholarship Online: ноябрь 2003 г. 329 p. P. 8. DOI: 10.1093/0198297297.003.0004.

17. Nelson Eric The Theology of Liberalism. Political Philosophy and the Justice of God. Harvard University Press. Publication Date: 10/15/2019. 232 p.

18. Nelson Eric The Hebrew Republic Jewish Sources and the Transformation of European Political Thought. Harvard University Press. Publication Date: 10/15/2011. 240 p.

19. Черник Н.С. Філософсько-правові засади творення Української держави і права на початку ХХ ст. у контексті християнської доктрини. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права – К.: МВС України, НАВС, 2016. 203 с. – (С.89)

20. Трав Жан. Умирающее общество и анархия Издательство: Одесса: Черное знамя, 1906. 247 с. – С.89.

21. Протоколы Второго съезда Ф. С.-Д.П.Л.: точная перепечатка с Женевского издания 1903 г. // Российская социал-демократическая рабочая партия, М.: Трибой, 1924. 421 с.

22. Mac Givray Eric. Liberalism before justice // Social Philosophy and Policy. Published online by Cambridge University Press: 07 December 2016 Volume 33, Issue 1-2/Fall 2016, p. 354-371 DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052516000236>

References

1. Kistyakovskiy B. V zaschity prava. – V kn.: Vehi. Iz glibinu. – M. 1991. 607 s. S. 122-123.
2. Gorikina L.P. Mukhlaylo Tugan-Baranovskiy – musulitel, vcheniy, gromadyanin. – K.: «Naukova dumka», 1994. S. 3-55. S.21.
3. Guy-Nuznik P.P. Liberalizm yak filosofskya, polituchna ta ekonomichna teoriya: naris istoriy stanovlennja ta rozvutky // Gileya. Naukovii visnik, K., 2014. Vyp.88 (№ 9). S.5-14. S.5
4. Aranovskiy K.V., Gosudarstvennoe pravo zarubejnihi stran: ucheb. posobie. – Moskva: Forum, 2000. – 488 s. S. 22.

5. Saylor Donn. *The three types of judicial philosophy*. – URL: <http://prism.scholarlab.org/prisms/130da242-d3f6-11e3-9e25-dea8d663c6cf/visualize?locale=en>.
6. Kistyakovskiy B.A., Gosudarstvennoe pravo (obschee i russkoe). *Lekcii, chitannye v Moskovskom kommercheskom institute v 1908/1909 akademicheskoy gody* // B.A. Kistyakovskiy "Philosophiya i sociologiya prava" / sost., primech., ukaz. V.V. Somova. – SPb.: RHC, 1999. S. 415-571.
7. Sebain G. Djordj, Torson D. Tomas. *Liberalizm: filosofskiy radikalizm* // Istoriya politichnoi dymky. – K.: Osnovu, 1997. – S. 585-610. S. 597
8. Rishennya KSY vid 2 lystopada 2004 roky № 15-rp // Ophiciynuy visnuk Ukrainu. – 2004. – № 45. – St. 2975. – S. 41.
9. Kistyakovskiy B.A. *Socialnye nayki i pravo. Ocherki* // B.A. Kistyakovskiy "Philosophiya i sociologiya prava" / sost., primech., ukaz. V.V. Somova. – SPb.: RHC, 1999. S. 5-414.
10. Sendel M. *Moralniy sub'ekt: liberalizm i mezhi spravedlivosti* // Liberalizm: antologiya / [yporyad. O. Prochenko, V. Lisovui]; Seriya «Politichni ideologii. Vup. 3. – K.: Smoloskup, 2002. – S. 255-339
11. Mill Djon Stuart. *Pro svobody: Ese / Per. z angl.* – K.: Osnovu, 2001. – 463 s. S. 107
12. Dworkin Ronald. *Legal Philosophy and the Liberal Theory of Justice* // *The Defence of Natural Law*, Oxford Scholarship, 1992. pp. 145-195.
13. Lidzhio P. Leonard. *Estesvennoe pravo i liberalizm* // *Literatura svobodu: obzor sovremennoi liberalnoi musli*, vup. 1, net. 4 oktyabrya – dekabr 1978 g. URL: <https://oll.libertyfund.org/pages/natural-law-and-liberalism>.
14. Kropotkin Petr. *Anarhiya (Sbornik)*. – M.: Airis-press, 2002. 576 s. – (S.474)
15. Shroder Peter. *Liberalizm. Pruncupu i cinnosti liberalizmu ta ihni vpliv na politichni cili*. – Kuiv: Predstavnuvstvo Phondy Phridriha Naymanna v Ukraini, 2014. 28 s. – S. 5
16. Barnett Rendi. *Liberalnaya koncepciya spravedlivosti* // Oxford Scholarship Online: noyabr 2003 g. 329 r. R. 8. DOI: 10.1093/0198297297.003.0004
17. Nelson Eric *The Theology of Liberalism. Political Philosophy and the Justice of God*. Harvard University Press. Publication Date: 10/15/2019. 232 p.
18. Nelson Eric *The Hebrew Republic Jewish Sources and the Transformation of European Political Thought*. Harvard University Press. Publication Date: 10/15/2011. 240 p.
19. Chernuk N.S. *Philosophsko-pravovi zasady tvorennya Ukrainskoi derjavu i prava na pochatky XX st. y konteksti hrustuyanskoi doktrinu. Dusertaciya na zdobuttya naukovogo stupenya kandudata juruduchnuh nauk, za specialnistu 12.00.12 – philosophia prava* – K.: MVS Ukrainu, NAVS, 2016. 203 s. (S.89)
20. Grav Jan. *Umirauchee obschestvo i anarhiya* Izdatelstvo: Odessa: Chernoe znam'ya, 1906. 247 s. S. 89.
21. *Protokolu Vtorogo s'ezda R. S.-D. R. P.: tochnaya perepechatka s Genevskogo izdaniya 1903 g.* // *Rossiyskaya social-demokraticeskaya rabochaya partiya*, M.: Priboy, 1924. 421 s.
22. Mac Gilvray Eric. *Liberalism before justice* // *Social Philosophy and Policy*. Published online by Cambridge University Press: 07 December 2016 Volume 33, Issue 1-2/Fall 2016, p. 354-371 DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052516000236>

Rudyuk V.S.,

Postgraduate student of the Department of Philosophy of Law of the National Academy of Internal Affairs,
rudyukvolodymyr@ukr.net

Ukraine, Kyiv

JUDGMENT AND JUSTICE IN EUROPEAN LIBERAL PHILOSOPHICAL DOCTRINE

The article is devoted to the study of the philosophical and legal foundations of European liberal doctrine, the effectiveness of which is applied by the jurisprudence of Western countries, which is possible provided the organic combination of liberal ideology with the principles of functioning of a democratic and legal society.

According to the research the author came to certain conclusions, the main of which are as follows:

- judicial philosophy plays a vital role in adjudication and distinguishes three of its basic types: liberal, conservative and moderate;
- the essence of liberal ideology in the context of influencing the philosophical and legal aspects of the judicial system in the scientific community, it is customary to define as its cornerstones two ethical categories: freedom and justice;
- the understanding of liberty in liberal ideology is not limited solely to the guarantee of the personal inviolability of the individual, but consists in the recognition by the person of inalienable, inviolable and inalienable rights that guarantee the self-determination of a person in society as an individual;
- one of the characteristic features of a just social system of society is the introduction and observance of the principle of equality before the law, the essence of which is to treat all people equally regardless of their personality, race, nationality and belonging to a particular cultural environment, and regardless of the rich whether they are poor;
- the ideal liberal theory is based on two contradictory statements: that justice is the «first virtue of social systems» (above all, justice), and that a just society is a society where «everyone accepts and knows that others accept the same principles of justice» (general agreement). At the same time, freedom-oriented liberalism requires that justice be seen as the endpoint, not the starting point of political action.

Key words: anarchism, liberalism, freedom, socialism, justice, judicial system.

UDC 130.2: 004.72 + 004.6 + 007

Stovpets O.V.,

*Doctor Hab. in Philosophical Sciences, associate professor of the Criminal and Administrative Law department,
and associate professor of Philosophy department, Odessa National Maritime University**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8001-4223>, a.stovpets@gmail.com**Ukraine, Odessa*

LEGAL-PHILOSOPHIC ISSUES OF CYBER-SECURITY (IN THE EXPERIENCE OF CHINA, UKRAINE, AND THE WEST)

The article draws an attention to the development of cybersecurity models in different socio-cultural spaces of the modern world, taking into account the open society problematic, the information freedom principle, issues of information censorship and counteracting cyber-threats emerging in contemporary technological conditions. The principal differences at cyber-policy in Ukraine, China, and some Western countries (US, UK) were analyzed. It is concluded that there are rather diverse cyber-security models. Their existence and progress derives from the distinctness of social development, non-identical technological capabilities of countries, and is determined by the relevant state philosophy regarding the optimal mechanisms for regulating information relations.

Key words: *cyber-security, informational space, cyber-threats, state, society, control, freedom, protection.*

Problem statement. Nowadays technological reality makes all of us vulnerable, in a varying degree, when it comes to *cybersecurity* matters. The target for the cyber-attack may naturally become individuals, organizations, and even crucial social institutions, and the whole state. Among the prevalent cyber-threats are such as the so-called APT (advanced persistent threat), malware in many forms, eavesdropping, screen-scrapers, exploits, web shells, phishing, logic bombs, other latent tools of informational nature. On the contrary, another kind of cyber-threats has evident or demonstrative character: DoS attacks, computer viruses with an explicit extortion purpose, etc. Considering such a variety of malicious tools that may bring a danger to people personally and to their associations (including the state) different countries are trying to give their specific response to prevent or, at least, to mitigate these deleterious effects. In this context, there's a sense to talk about the existing cyber-security models applicable in different socio-economic, legal-political and cultural spaces. Therefore, in this paper, we shall focus on Chinese, Ukrainian, and the Western experience in construction of cybersecurity on the legal, technological, and social levels.

The purpose of this research is to study the specifics of state cyber-policy aimed at the strengthening of cyber-security in different parts of the world. Such a study will provide the better understanding of flaws and benefits of these models.

Presentation of the main material. All over the world, modern societies of developed and developing countries face the ambiguous problem of cyber-security. This is a rather controversial matter as implies both the issues of information freedom and the issues of national interests' protection (the latter one has a thin line between informational censorship and really necessary 'cyber-shield' against info-threats). The mentioned dichotomy should be considered from non-identical standpoints of the Philosophy and the Law.

But first we should make some clarifications regarding the abovementioned specific terms of cybersecurity studies. One of the most capacious notions is the so-called APT, i.e. «advanced persistent threat», an inseparable part of the cyberwarfare. The latter means the use of technology to attack a nation, causing comparable harm to actual warfare [1]. An advanced persistent threat is a stealthy computer network threat actor, typically a nation state or state-sponsored group, which gains unauthorized access to a computer network and remains undetected for an extended period. Simultaneously,

this term may also refer to non-state sponsored groups conducting large-scale targeted intrusions for specific goals, mainly political or economic. To date, every major business sector has recorded instances of attacks by advanced actors with specific goals seeking to steal, spy or disrupt. These include government sector, national defense, financial services, legal realm, industrial sectors, telecoms, personal data, consumer goods, and so on. Some groups utilize traditional espionage vectors, including social engineering, human intelligence and infiltration to gain access to a physical location to enable network attacks [2].

Malware is a malicious software intentionally designed to cause damage to a computer, server, client, or computer network [3]. At the same time, software that causes unintentional harm due to some deficiency is typically described as a software bug. A wide variety of types of malware exist, including computer viruses, worms, Trojan horses, rootkits, ransomware, spyware, adware, rogue software, and scareware.

Phishing is the fraudulent attempt to obtain sensitive information such as usernames, passwords and credit card details by disguising oneself as a trustworthy entity in an electronic communication. Typically carried out by email spoofing or instant messaging, it often directs users to enter personal information at a fake website which matches the look and feel of the legitimate site. Phishing is an example of social engineering techniques being used to deceive users who are often lured by communications purporting to be from trusted parties such as social web sites, auction sites, banks, online payment processors or IT administrators [4, p.434].

Eavesdropping, originally, is the act of secretly or stealthily listening to the private conversation or communications of others without their consent. «Network eavesdropping» means a network layer attack that focuses on capturing small packets from the network transmitted by other computers and reading the data content in search of any type of sensitive information [4, p.166].

A «logic bomb» is a piece of code intentionally inserted into a software system that will set off a malicious function when specified conditions are met. For example, a programmer may hide a piece of code that starts deleting files (any important database), which belongs to the targeted company. Software that is inherently malicious, such as viruses and worms, often contain logic bombs that execute a

certain payload at a pre-defined time or when some other condition is met. This technique can be used by a virus or worm to gain momentum and spread before being noticed. Some viruses attack their host systems on specific dates, set beforehand. Trojans and other computer viruses that activate on certain dates are often called «time bombs». A logic bomb itself may be an element of the simple type of malware [4, p.749].

A denial-of-service attack (DoS attack) is a cyber-attack in which the perpetrator seeks to make a machine or network resource unavailable to its intended users by temporarily or indefinitely disrupting services of a host connected to the Internet. Denial of service is typically accomplished by flooding the targeted machine or resource with superfluous requests in an attempt to overload systems and prevent some or all legitimate requests from being fulfilled. Another definition for DoS attack is any event that diminishes or eliminates a network's capacity to perform its expected function through hardware failures, software bugs, resource exhaustion, malicious broadcasting of high energy signals, etc. [4, p.529].

Different countries use various protective principles and mechanisms in their counteracting to all mentioned cyber-threats. We would limit our study with analysis of the appropriate practice of Ukraine, China, and some Western countries. Ukraine's information relations' protection activity is the subject of our primary interest, which could be conditionally determined as 'western sample' of information security. We have already performed some research on related matters, in particular: social-philosophic aspects of information technologies development in the context of information censorship & intellectual property protection problems [5, p.16], contradictions of the system for the protection of IP law in conditions of globalization [6, p.180], problems of copyright protection in the information society [7, p.512], legal-philosophic problems of state policy in respect of information society [8, p.84], socio-philosophic view of cyber-piracy as an ideological influence remedy in conditions of information-oriented society [9, p.69]. There's an important Ukrainian legal source emerged in 2017 – the Law of Ukraine «On basic principles of cyber-security insuring in Ukraine» [10].

Chinese contemporary informational practice is another model, which could be marked as an 'eastern sample'. We guess it's important to draw attention to Chinese information policy, taking into account China's present status of the economic superpower that has become the main rival of the world's leader, USA. At the same time, we cannot make direct comparison between China and the West, because their civilizational paradigms are quite different. In this respect, we should keep in mind that Chinese attitude to information exchange (and appropriate state policy of the PRC) is deeply influenced with longstanding Confucian tradition. Some of these traditional ties [11, p.71] and mental preconditions [12, p.58] were studied before.

According to the mentioned Ukrainian Law [10], «cyber-security» means the proper protection of vital interests of the individual and the citizen, society and the state in the process of use of cyberspace, which ensures the sustainable development of the information society and digital communication environment, with reliable detection, prevention and neutralization of real and potential threats to the national security of Ukraine in cyberspace. Taking into account the crucial provisions of this Law, main legislative standards in the related fields, and some conclusions of abovementioned previous studies, we can state that Ukrainian

model of cyber-security generally could be described as liberal one. But it's definitely not perfect.

Along with that, even some developed countries (e.g.UK, USA) have been going through controversial changes, which can hardly be estimated as liberal ones. At least, those changes are rather debatable. More detailed analysis could be found in our previous studies, which refer to ambiguous institutional transformations [13-18], environmental issues [19], and innovation matters [20, p.6] in contemporary world.

In this connection, studying of Chinese experience in the info-protection realm seems rather interesting, and reasonable in some aspects. The Internet in China has appeared in 1994, being an inevitable consequence of "Opening Up and Reform" policy (改革开放) and becoming a strong supporting tool for the so-called "socialist market economy" (社会主义市场经济). Gradually, while Internet availability has been increasing in China, the Internet has become a universal communication platform and trading instrument inside PRC, and in its external trade.

Deng Xiaoping (邓小平), being not only the paramount leader of the PRC but also a great thinker of modernity, once mentioned that liberalization is a double-natured phenomenon. His famous saying, «If you open the window, both fresh air and flies will be blown in», is considered to be the ideological basis of the GFW Project – it's an abbreviation for «the Great Firewall of China» (中文也称中国国家防火墙). Deng Xiaoping's eloquent saying is related to a period of the economic reform of China that became known as the "socialist market economy". Superseding the political ideologies of Mao's "Cultural Revolution", the reform led China towards a market economy and opened up the market for foreign investors. Nonetheless, despite the economic freedom, values and political ideas of the Communist Party of China have had to be protected by 'swatting flies' of other unwanted ideologies [21, p.41].

The Ministry of Public Security issued comprehensive regulations governing Internet use, with the key principles as follows: it is prohibited using the Internet to harm national security; to disclose state secrets; to injure the interests of the state or society in any way. Users are prohibited from using the Internet to create, replicate, retrieve, or transmit information that denies the PRC Constitution, laws, or administrative regulations; promoting the overthrow of the government or socialist system; undermining national unification; distorting the truth, spreading rumors, or destroying social order; or providing sexually suggestive material or encouraging gambling, violence, or murder. Users are prohibited from engaging in activities that harm the security of computer information networks and from using networks or changing network resources without prior approval. These provisions emphasize China's concerns about possible misuse of information freedoms [22, p.151].

'The Great Firewall of China' (GFW) means the combination of juridical acts, legislative prescriptions, engineering and cyber technologies, and legal-organizational measures enforced by the Chinese government to regulate the Internet domestically. Besides the cyberspace protection (maybe excessive), China's GFW has also influenced the development of China's internal Internet Economy by reducing the effectiveness of products from foreign internet companies and nurturing domestic companies. Probably such kind of measures has contributed into taking Chinese cyber-technologies to a new level, much more higher than before.

The PRC informational policy has also facilitated the development of appropriate branches of Chinese legislation.

China's Law CL97 divides cyber-crimes into two broad categories: 'crimes that target computer networks' and 'crimes carried out through computer networks'. Chinese political elite is convinced that the Internet inside the country is a part of the country's sovereignty, therefore it should be governed by the state. Simultaneously, state protectionism of Chinese hi-tech realm has given its positive results for its national IT sector growth and enlargement. Nowadays Chinese people use their own virtual social networks, internet trading platforms, search systems and aggregators, messengers and apps, banking platforms, a lot of domestic consumer services supported by Chinese internet technologies. Many of these products have already expanded beyond China's political, economic and cultural space, becoming global.

Chinese model of information policy is definitely not liberal, but it proves its economic and social effectiveness, despite the evident drawbacks, which China's government is traditionally criticized for, by Western partners. But their own 'information protection and cyber-security models' are rather far from being considered perfect.

Conclusions. Trying to summarize all the stated above, we guess it's worth to fix an ongoing immutable conflict between the needs of national cyber-security interest (in any country) from the first side, the personal privacy rights and freedoms of human and citizen from the second side, and the thirst of the society to become more open, to liberate those spheres of life that previously has been perceiving as a subject of unconditional state monopoly. The multiplicity of relations in this realm, as well as existing mechanisms of their regulation in China, in Ukraine, and in the West, actualize scientific studies in future.

Literature

1. Singer P.W., Friedman A. *Cybersecurity and cyberwar: what everyone needs to know*. – New York; Oxford: Oxford University Press, 2014. – 224 p.
2. *What is an Advanced Persistent Threat (APT)?* // Cisco Global. Retrieved 2019-08-11. – URL: <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/advanced-persistent-threat.html>
3. Young A., Yung M. *Malicious cryptography: exposing cryptovirology*. – Indianapolis: Wiley, 2004. – 392 p.
4. Stavroulakis P., Stamp M. *Handbook of Information and Communication Security*. – Berlin; Heidelberg: Springer, 2014. – 867 p.
5. Стовпець О.В. Соціально-філософські аспекти розвитку інформаційних технологій в контексті проблем інформаційної цензури та захисту інтелектуальної власності // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. ISSN 2076-6173. – Вип. 66. – Житомир, 2012. – С.16-20.
6. Стовпець О.В. Суперечності системи охорони права інтелектуальної власності в умовах глобалізації // Часопис Київського університету права. ISSN 2219-5521. – Вип. 2011/2. – Київ, 2011. – С.180-184.
7. Стовпець О.В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – Вип. 5. – Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2014. – С.512-517.
8. Стовпець О.В. Філософсько-правові проблеми державної політики у сфері формування інформаційного суспільства // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. ISSN 1996-5931. – Том 129. – Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2012. – С.84-88.
9. Стовпець О.В. Соціально-філософський погляд на кіберпіратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному

суспільстві // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. ISSN 2075-1443. – Випуск 27. – Полтава: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, 2012. – С.69-79.

10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII // Відомості Верховної Ради України від 10.11.2017 р., № 45, стор. 42, стаття 403 (чинна редакція від 08.07.2018).

11. Stovpets O. *Intellectual Property Transformation in China under the Influence of Confucian Philosophy and Socialism with Chinese Characteristics* [儒家哲學與中國特色社會主義對中國知識產權發展的影響] // 孔學堂 Confucian Academy. Chinese Thought and Culture Review. ISSN 2095-8536. – Volume 6, Number 3, September 2019. – Guiyang (Guizhou, China), 2019. – Pages 68-83. – URL: <http://big5.oversea.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KXTK201903009&DBName=cjfdtotal&dbcode=cjfd>

12. Stovpets O. *Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society* // Схід. ISSN 1728-9343. – № 1 (159) січень-лютий 2019. – С.55-60. – URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/157856>; doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)

13. Стовпець О.В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс // Схід. – № 3 (143) 2016. – С.93-100. – URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/74858>; doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74858](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74858)

14. Стовпець О.В. Переосмислення морально-етичних та інформаційних аспектів життя соціуму у філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – № 6 (146) 2016. – С.120-127. – URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/91801>; doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.6\(146\).91801](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.6(146).91801)

15. Стовпець О.В. Інститут інтелектуальної власності у відкритому суспільстві: соціально-філософські аспекти // Гілея: науковий вісник, 217-221. – 111 (№ 8) 2016. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_111_57

16. Stovpets O.V. *Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects* // Cogito: Multidisciplinary Research Journal (REVISTA DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PLURIDISCIPLINARĂ). ISSN 2068-6706. Bucharest, Romania, 2017. – Vol. IX, no.1 / March 2017. – Pages 49-64. – URL: <http://cogito.ucd.ro/cogito-march2017.pdf>

17. Стовпець О.В. Постмодерн как наиболее вероятный социокультурный контекст развития института интеллектуальной собственности // Theoretical & Applied Science (ISSN: 2409-0085), vol. 01(45) 2017, pages 145-152. – doi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-01-45-28>

18. Стовпець О.В., Стовпець В.Т. Світлі й темні сторони нової інформаційної реальності (у контексті охорони прав інтелектуальної власності) // Часопис Київського університету права. ISSN 2219-5521. – Вип. 2020/1.

19. Stovpets O. *Social-ecological approach to analysis of the municipal waste utilization problem in metropolis (through the lens of philosophy and law)* // Схід. – № 1(165) січень-лютий 2020. – С.52-59. – doi: [10.21847/1728-9343.2020.1\(165\).197085](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.1(165).197085)

20. Стовпець О.В. Проблема інновацій в контексте дослідження інтелектуальної власності: от економіко-правової парадигми до соціокультурної // Грани, 19(7), 2016, 6-12.

21. MacKinnon R. *Flatter world and thicker walls? Blogs, censorship and civic discourse in China* // Public Choice. – # 134 (1-2). – Springer, 2008. – P.31-46. doi: <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9199-0>

22. Gu E., Goldman M. *Chinese intellectuals between state and market*. – London; New York: RoutledgeCurzon, 2004. – 298 p.

References

1. Singer, P.W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity and cyberwar: what everyone needs to know*. New York; Oxford: Oxford University Press. 224 p.
2. *What is an Advanced Persistent Threat (APT)?* (2019). Cisco Global URL: <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/advanced-persistent-threat.html>
3. Young, A., & Yung, M. (2004). *Malicious cryptography: exposing cryptovirology*. Indianapolis: Wiley. 392 p.
4. Stavroulakis, P., & Stamp, M. (2014). *Handbook of Information and Communication Security*. Berlin; Heidelberg: Springer. 867 p.
5. Stovpets, O.V. (2012). *Sotsial'no-filosof's'ki aspekty rozvytku informatsiynykh tekhnolohiy v konteksti problem informatsiynoyi tsenzury ta zakhystu intelektual'noyi vlasnosti [Social-philosophic aspects of information technologies development in the context of the informational censorship and intellectual property protection problems]*. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*, 66: 16-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhdDU_2012_66_6; <http://eprints.zu.edu.ua/9272/1/4.pdf>
6. Stovpets, O.V. (2011). *Superechnosti systemy okhhorony prava intelektual'noyi vlasnosti v umovakh globalizatsii [Controversies of the System of Intellectual Property's Protection in Conditions of Globalization]*. *Law Review of Kyiv University of Law*, No 2 (2011): 180-184. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/180.pdf
7. Stovpets, O.V. (2014). *Problemy okhhorony avtors'koho prava v informatsiynomu suspil'stvi [Copyright protection problems in context of the information society]*. *Almanah prava [Almanac of Law. Legal outlook; human and the law]*, 5: 512-517. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanah-prava-vipusk-5-2014_.pdf
8. Stovpets, O.V. (2012). *Filosof's'ko-pravovi problemy derzhavnoyi polityky u sferi formuvannya informatsiynoho sus-pil'stva [Legal-philosophic problems of state policy in respect of information society]*. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 129: 84-88. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2215>; http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2215/Stovpets_Filosof'sko_pra_vovi_problemy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Stovpets, O.V. (2012). *Sotsial'no-filosof's'kyi pohlyad na kiberpiratstvo yak zasib ideolohichnoho vplyvu v informatsiynomu suspil'stvi [Sociophilosophic view of cyber-piracy as an ideological influence remedy in conditions of information-oriented society]*. *Philosophical horizons*, 27: 69-79. Poltava V.G. Korolenko NPU & H.S. Skovoroda Institute of Philosophy NAS of Ukraine. URL: <http://oaji.net/articles/2015/2188-1436525427.pdf>
10. *Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbepeky Ukrayiny [On basic principles of cyber-security ensuring in Ukraine]: The Law of Ukraine № 2163-VIII, adopted 05.10.2017. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 10.11.2017, № 45, p.42, cl. 403 (ed. 08.07.2018). – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19?lang=uk>
11. Stovpets O. (2019). *Intellectual Property Transformation in China under the Influence of Confucian Philosophy and Socialism with Chinese Characteristics [儒家哲學與中國特色社會主義對中國知識產權發展的影響]*. *Confucian Academy. Chinese Thought and Culture Review*, No 6 (3): 68-83. URL: <http://big5.oversea.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=KXTK201903009&DBName=cjfdtotal&dbcode=cjfd>
12. Stovpets O. (2019). *Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society*. *Skhid*, No.1 (159): 55-60. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)
13. Stovpets, O. (2016). *Intellectual property institution at the age of information and postmodernity: social-philosophic discourse*. *Skhid*, No 3 (143): 93-100. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74858](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74858)
14. Stovpets, O. (2016). *Reconsidering of the ethical and informational dimensions of social life within a philosophic enquiry for intellectual property institution*. *Skhid*, No 6(146): 120-127. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.6\(146\).91801](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.6(146).91801)
15. Stovpets, O.V. (2016). *Intellectual property institution in the open society: social-philosophic aspects*. *Gileya*, 111: 217-221. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=135>
16. Stovpets, O.V. (2017). *Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects*. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, Vol. IX, no.1 / March 2017: 49-64. CEEOl URL: <https://www.ceeo.com/search/article-detail?id=740455>
17. Stovpets, O.V. (2017). *Postmodernity as the most probable socio-cultural context of Intellectual property institution's development*. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 01(45): 145-152. doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.01.45.28>
18. Stovpets, O.V., & Stovpets, V.G. (2020). *Svitli y temni storony novoyi informatsiynoyi real'nosti u konteksti okhhorony prav intelektual'noyi vlasnosti [The Bright and the Dark sides of a new Information Reality (in the context of the Intellectual Property protection)]*. *Law Review of Kyiv University of Law*, No 1 (2020).
19. Stovpets, O. (2020). *Social-ecological approach to analysis of the municipal waste utilization problem in metropolis (through the lens of philosophy and law)*. *Skhid*, No 1(165): 52-59. doi: [10.21847/1728-9343.2020.1\(165\).197085](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.1(165).197085); URL: <http://skhid.kybg.edu.ua/article/view/197085>
20. Stovpets, O.V. (2016). *Problema innovatsii v konteksti doslidzhennya intelektual'noyi vlasnosti: vid ekonomiko-pravovoi paradizmi do sotsiokulturnoi [The problem of innovation in the context of intellectual property research: from the economic-juridical into the sociocultural paradigm]*. *Grani* 19(7) (2016): 6-12. URL: <https://philpapers.org/rec/STOTPO-69>; doi: [10.15421/171625](https://doi.org/10.15421/171625)
21. MacKinnon, R. (2008). *Flatter world and thicker walls? Blogs, censorship and civic discourse in China*. *Public Choice*, 134 (1-2): 31-46. doi: <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9199-0>
22. Gu, E., & Goldman, M. (2004). *Chinese intellectuals between state and market*. London; New York: Routledge Curzon, 298 pages.

Stovpeць O.B.,

д.філос.н., доцент кафедри кримінального і адміністративного права, доцент кафедри філософії Одеського національного морського університету, ORCID: 0000-0001-8001-4223, a.stovpets@gmail.com

Україна, м. Одеса

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ КІБЕР-БЕЗПЕКИ (ДОСВІД КИТАЮ, УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ)

У статті приділяється увага розвитковій моделі кібер-безпеки в різних соціокультурних просторах сучасного світу, з урахуванням проблематики відкритого суспільства, принципу свободи інформації, проблем інформаційної цензури та протидії кібер-загрозам, котрі уможливаються в нинішніх технологічних умовах. Аналізуються принципові відмінності кібер-політики в Китаї, в Україні та у деяких західних країнах. Робиться висновок про існування різних моделей кібер-безпеки, розвиток яких витікає з особливостей суспільного розвитку, нетотожних технологічних можливостей країн, та обумовлюється відповідною державною філософією щодо оптимальних механізмів регулювання інформаційних правовідносин.

Ключові слова: кібер-безпека, інформаційний простір, кібер-загрози, держава, суспільство, контроль, свобода, захист.

UDC [101:316.422:316.752]:004.738.5

Fedyshyn M.V.,*PhD student of the Department of History of Philosophy Lviv Ivan Franko National University,
fedush.mykh@gmail.com**Ukraine, Lviv*

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF SOCIAL VALUES IN THE AGE OF INTERNET COMMUNICATION GLOBALIZATION

The research focuses on the philosophical aspect of the value system transformation in the age of Internet technology globalization. It is posited that considerable social changes accompanied by individualization of society and atomization of individuals have a significant relation with the value system as it is one of the factors affecting the formation of social order. It is proved that with the spread of information technologies and the development of the network society, the value system of a contemporary individual is shaped under the influence of information broadcast over the Internet.

Key words: *value system, individualized society, network society, postmodern, information society.*

Problem statement. The period of the late 20th and the early 21st century is characterized by a dramatic increase in the role information plays in society transformation processes and all spheres of human activity. The spread of globalization, internet technologies, integration, abrupt atomization of an individual in society, increase of risks, individualization, and other significant factors made it possible for the post-material values to replace the material ones. It has been proved that the value system is an integral factor of shaping the social development throughout its existence, reflecting the totality of values of social groups, organizations, classes, layers of society, public associations and acting as an institution which determines the norms of behavior, system of interpersonal relations, and cultural development. The transformation of the value system particularly during the Postmodern age and the age of internet technology, as well as the introduction of social media networks in the virtual world, where the whole value system of society is being deeply rethought, draw special attention.

Presentation of the main material. It is believed that the initial research was carried out by American scholars during the period of intensive development of personal computers and the invention of the World Wide Web. Gradual improvement and globalization of Internet communication, emergence of social media networks and levelling of geographical borders, increased speed of sending and receiving information have eventually led to the emergence of the notion of “information society” in the philosophical discourse. In fact, it entered the scientific domain at the same time as the notion of “individualized society”, “network society”, “Postmodern”, and after all, the age of post-truth. Change of the value system of society, particularly of its social component, is a specific characteristic of the new information society.

Scholars have been studying the concept of “information society” since approximately late 60s and early 70s. Such scholars as D. Bell, M. Castells, J. Baudrillard, J.F. Lyotard, M. Foucault can be listed as the most prominent scholars to whom we can attribute the idea of the globalization role of information and the development of communication technologies. D. Bell researched on the role that increased

amount of information plays in shaping a new postindustrial type of society; M. Castells contributed greatly to the research on the relation between development of computerization and information society. A whole group of scholars belonging to the postmodern philosophy, namely J. Baudrillard, J.F. Lyotard, and M. Foucault, focused on the role of information in shaping egalitarian values, spread of hedonism, egocentrism, other negative tendencies, etc.

We live in the world, which is literally oversaturated with information. Contemporary global information space facilitates efficient interpersonal information interaction, provides unrestricted access to information sources and repositories of diverse information worldwide, as well as meet numerous egocentric needs of an individual in information products and services. In spite of rather a positive role that the Internet plays in our life, we can observe the controversial nature of the information society. On the one hand, along with the growing role of the Internet environment, the humanity received a possibility to get the knowledge needed much faster and in a better way by gaining the information needed at numerous websites, specialized portals, and e-libraries; but on the other hand, globalization of the virtual space in the life of an ordinary individual has led to rethinking of the value system, which evolved in earlier epochs.

To some extent, the change has affected the very institutions which are meant to shape the norms of behavior in society: nowadays, we witness the decline of family, religious, cultural, spiritual institutional norms, which used to be the unwritten rules of coexistence in those social layers where we were, while simultaneously adhering to general, unified rules for all members of society. This change is partly reflected in the individual behavior of internet-users of the 21st century, their disrespect for general rules, frequent outright contempt for other sex, race or religion, and general attitude to the world.

It would not come as a surprise to anyone, that the Internet is transforming all spheres of social life by creating its new social form – network society, which in its turn takes a global scale spreading across the globe even though it is characterized by specific manifestations and differs considerably in its impact on lives of people depending on

history, culture, and institutions. Similarly to the previous cases of structural change, this transformation offers as many possibilities as the problems it creates. The future of the network society is quite shaky, controversial, and indefinite, since, in many respects, it depends on the dominance of certain social values in society, a sort of struggle between the desire to achieve a high result for the sake of dominant goals and the values which determine the struggle of a person for their rights, possibility to express their "I" among millions of other Internet users, explorers of the meaning of life.

Nowadays, as J. Baudrillard writes, the whole system gravitates towards uncertainty, hyperreality, simulation, goals have been replaced with models, ideologies – with simulacra, and therefore, in order to embrace the hegemony and extravaganza of the novel system, i.e. structural revolution of the value, the whole genealogy of the law of values and simulacra must be reproduced. This historical and social mutation can be traced at all levels. The age of simulation has opened universally with mutual substitution of elements, which used to be contradictory or dialectically opposite. Everywhere, there is the same "generation of simulacra": mutual substitution of nice and nasty in fashion, left and right in politics, truth and lie in mass media, useful and useless at the material level, nature and culture at all levels of meaning. In our system of images and signs, all of the great humanistic criteria of values are being erased – those which predetermined the whole civilization with its moral, aesthetic, and practical judgements [2].

It has been proved that the formation of the information society is considerably influenced by: the development of contemporary computer and information technologies, latest equipment, branching of the Internet, opportunity for virtually every individual residing in a more or less developed country to get free access to media information, including at the international level. The main thesis, in our opinion, is that globalization of internet communication is closely related to the transformation of the individual's value system, which plays the role of an equally important transformation determinant of social changes, their functionality and global integration processes, which these changes provoke. Society's flexibility regarding these changes, its ability to reformat and reorganize itself in the system, into which new norms, rules of the game, emphases, preferences, and values flow every day, are a necessary characteristic of society's adaptability to these value transformations.

The fact is that the high speed of data transfer, establishment of network connections convincingly indicate that the society has started living in the situation where events, ideas, or points of view do not just change from time to time or day by day, instead it comes to constant change within several minutes or even seconds. This applies to everything: statements, orientations, criteria what is fashionable, popular, scary, comic, or tragic. The stereotypical thinking of critics or "experts" on certain issues recedes to the background, while the opinion of the majority, the belief of the majority, the approval of the majority, which is fundamentally erroneous and, most importantly, situational, remains true.

Moreover, the key role is played by the creativity of today's online audience, which has a sense of self-awareness

and reflection, and meets all the new signs containing certain information with quite a mockery and skepticism, easily distorting, ridiculing, or depreciating the information and the primary meaning of these signs [9].

As F. Webster stresses, taking into account that virtually the whole culture is built on meanings, on how and why people live in a certain way, it is just astonishing how postmodernist's preoccupation with the non-referential nature of the symbol is in congruence with communication theories and the economic approach to information. This is a certain magic of information dissemination, its fantastic expansion, as a result of which information loses its semantic core [9; p.36].

It should be stressed that the media industry in all its possible manifestations (newspapers, magazines, radio, television, websites) has become one of the key components affecting the formation of the psychosocial environment of the mankind, claiming to be a super powerful factor in shaping the worldview, beliefs, behavior patterns, and the system of social values of the mankind. After 1990, when the Internet virtually conquered the world, they have taken over the responsibility for ideology, communication, integration and globalization processes, making an individual, on the one hand, atomized, closed, and eager to minimize the role of their community, and, on the other, even more dependent on social influence, symbols, and information, which reaches his consciousness through online broadcasting. They have become the broadcasters of cultural achievements and, undoubtedly, actively influence the acceptance or denial of certain cultural values by the society. However, mass media themselves are involved in shaping these values [6; p.11].

Social networks deserve a special attention in the study of the information society, as owing to the World Wide Web individuals can discover new, attractive opportunities for manifesting their own "I", which become apparent in the World Wide Web through receipt, storage and exchange of valuable information, though the feeling of a decrease in the geographical distance between interlocutors and even disappearance of borders and barriers in interpersonal relationships.

It should be noted that numerous studies, which are reflected in the concepts of "postindustrial society" by D. Bell, "information society" and "network society" by M. Castells, theories of Postmodern by J. Baudrillard, J.F. Lyotard, M. Foucault, "individualized society" by Z. Bauman, indicate that the globalization of the Internet is a key factor in the formation of social values of the 21st century. Postmodern has convinced us that we ended up in such a huge web of signs coming from the Internet that these signs have lost their significance. These signs come to us from absolutely different sources; they are diverse and change very quickly, replace each other, lose the point and meaning which they were to convey to the individual, contradict each other and sometimes themselves, which significantly reduces the chances for a thorough study of the network society.

Thus, the concept of «information society», first of all, characterizes the society in which there is circulation, distribution, and use of information, which is easily and fairly quickly disseminated through the Internet. According

to T. Stonier, information has features similar to the classical capital, since it can be transferred, stored and saved for future reference. Saying this, the author stresses that in today's post-industrial societies, national information resources are the largest potential source of wealth [8].

F. Webster defines 5 areas, in which changes are taking place in the age of the information society: technological, economic, related to the field of employment, spatial, and cultural. If changes occur in one sphere, then they occur in others as well, since, according to the scholar, all of them interconnected [9, p.17].

In his "Theory of Information Society" F. Webster combines and analyzes well-known philosophical approaches to the study of the role of information in the contemporary life of an individual. In his research he criticizes D. Bella, as the author of the theory of "post-industrial society", in which the initial focus is placed on the issue of information dissemination, its role in the transformation of the socio-cultural reality of society. D. Bells strives to draw the attention of scholars to the need to understand and explain the essence of information and communication technologies, which are actively developing; by the way, the main principles of this theory are still topical today. "In the next century, – D. Bell claims – the emergence of a new social order based on telecommunications is crucial for the economic and social life, for the methods of producing knowledge, as well as for the nature of human labor" [1].

Actually, F. Webster believes that the shortcoming of D. Bell is that his theory has never been accepted due to a number of scientific contradictions in the scientific, theoretical, and methodological basis. However, the strength of this theory is that in his time D. Bell emphasized the role of the capitalist system in shaping a new type of society. As capitalism succeeded in creating and maintaining mass consumption, this in its turn led to the emergence of a certain new culture, which is characterized by the pursuit of pleasure, hedonism and the preference of receiving certain sensations from events and actions over the meanings that they should indicate. Such social and cultural values, in an instant, got in opposition to such values as criticality and effectiveness, which secured a stunning success of capitalism at their time. According to F. Webster, this is exactly where the theory that the emergence of post-modernity is partially the result of the capitalist system itself stems from [9].

For instance, a Russian researcher O.A. Fynko that a society may be called an "information" one if: personal computers are connected to cross-border information networks in every home; every member of the society has a possibility to receive complete and reliable information of any kind and purpose from any country in a timely manner using cross-border information networks and being at almost any point of geographical space; members of the society are provided with a possibility for immediate communication with other members, state and public bodies, regardless of their location on the globe; mass media activity is being transformed in the form of producing and disseminating information, technologically connecting to information computer networks; geographic and geo-political borders of countries "disappear", information laws of countries "clash" in the

information networks, and a need arises to harmonize laws; new forms of activity involving information networks appear: work, creativity, upbringing and education, medicine [10].

One of the most influential researchers and the author of the network society theory – M. Castells considers the network structure to be "a complex of interrelated nodes", and the networks themselves to be "open structures which can continuously expand by including new nodes capable of communication". For M. Castells, the network structure has "its own cultural dimension". In fact, the scholar believes that this is a multifaceted virtual culture consisting of numerous cultures, values, and projects [3, p.60].

He is convinced that Internet culture is a set of values and beliefs which determine human behavior. Repeating patterns of behavior give rise to customary norms, adherence to which is controlled by institutions and informal social organizations. It differs considerably from ideology, psychology, or manifestations of an individual personality. Characterized by a visible expression, it is a collective construction, higher than individual preferences, and therefore, able to greatly influence the formation of certain human activities in the cultural environment [4; p.34].

Also researching on the notion of Internet culture, a well-known postmodernist J. Baudrillard stresses that it is built on the basis of a technocratic belief in the progressive development of mankind, which is possible thanks to technologies secured by hacker communities whose existence is determined by free and open technological creativity. Internet culture is implemented in the virtual networks, directed at creating a new society, and is materialized in the functioning of a new economic strategy of entrepreneurs for gaining opportunities to increase their profit one more time [2; p.59]. This way Internet entrepreneurs play the role of fighters against everything that limits the individual, while at the same time, being loyal followers of the «golden calf», in which they see the symbol of their personal triumph.

This type of entrepreneurial culture comes in dispute with ethnic traditions, since, in fact, it is more multi-ethnic and global than any other entrepreneurial culture in history. It is often accompanied by a depreciation of one's personal life, since this extraordinary pursuit of technology, money and power necessarily requires the sacrifice of families and marriage. This is predominantly the world of singles, who do not have time to search for a "soul mate", but they may be satisfied with acceptable physical contact from time to time.

Furthermore, A. Rakitov considers the transition to the information society to be the process in which production, operation and use of services is the most important product of social activity [7]. In his opinion, a society may be considered to be an information one, when any intelligent individual, organization or enterprise has access to technical devices that enable them to get information which is publicly available in the Internet, as well as transmit and receive any unclassified information and messages at any time and from anywhere in the world. The scholar emphasizes that the main problems of the information society are production, storage, transfer, transformation and application of knowledge and information which is publicly available without violation of the existing legislation and the rights of other individuals and legal entities.

Researching on the information society, another scholar – U. Martin – suggests that the main characteristics of such society should be identified and defined according to the principles of technical, social, economic, political and cultural factors influencing the development of society. In the light of these social transformations, the information society can be defined as a society in which the quality of life depends to an increasing degree on information and its use [5, p.11].

The age of information determines the emergence of new network connections which reflect the dominant functions and processes taking place in the contemporary society. Taking the form of network structures, Internet communications shape a new morphology, meanwhile globalization of the “network” logic is reflected in the value component of the social order. Therefore, the distinguishing feature of the current cultural moment is the belief that information can circulate unchanged between different material substrates, which gives meaning to the statement “pass me on, friend”, as a fetish for the global information society [11; p.21].

The Internet has given rise to a new system of social relations, focused on the individual. M. Castells rightly calls them tertiary relations in contrast to primary (imbedded in families and communities) and secondary relations (imbedded in unions (associations)). Tertiary relations are, according to M. Castells, a privatization of sociability, which “follows on from the individualization of the relationship between capital and labor, between workers and the work process in a network enterprise” [4; p.128].

However, as virtual communities began to grow in size and sphere of influence, their initial connection with the counterculture began to gradually weaken. Values and interests of society are increasingly more often shaped by computer networks. Nonetheless, based on real life, such phenomenon as united culture inherent to the Internet community does not exist as such, since the diversity of virtual communities makes it possible for the internet culture to be linked to a particular community, i.e. each community created online has the right to establish its own norms, rules of behavior, traditions, corporate culture, and correspondingly – adhere to its own values, identical to this community, depending on the purpose of its creation and the characteristics of the contingent constituting this community. Thus, we may assume that social values which are being shaped in the contemporary society are in many aspects of their origin shaped through the information disseminated by a specific contingent of network communities. Yet, it is impossible to absolutely exclude the role of an individual in creation of these norms, since networks are created by people who can be geographically distant from each other for thousands of kilometers but are united by the common goals of a particular community.

Conclusions. All in all, we can say that the Internet plays a role of some kind of technology of freedom, since it gives the individual the right to express their goals, values, directions of thoughts, finally, even by atomizing the individual, network structures make it possible to find similar users: with identical or similar value orientations or outlook on life or make it possible to be always in the know about news, changes, or events taking place in the society.

However, globalization of risks and dangers increasingly growing every day, which is spreading simultaneously with the Internet is a grave threat to the contemporary society. In our opinion, the main problem is that the network is absolutely unprotected against possible distribution of false messages, which significantly worsens the situation. The openness and accessibility of the network can provide influential people with an opportunity to have a powerful manipulation impact on minds of average users, their direction, thoughts, behavior, after all, on shaping certain social values, which were not inherent to them earlier. Thus, the study of the role of network technologies in the life of an individual and in shaping value orientations is of extreme importance and requires constant monitoring and research.

Literature

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 2004. – 790 с.
2. Бодрияр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрияр – Львів: «Кальварія», 2004. – 376 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под ред. О.И. Шкаратана. М., 2000. – 606 с.
4. Кастельс М. Интернет-галактика. Миркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Пер. з англ. – К.: Вақлер, 2007. – 304 с.
5. Мартин У.Дж. Информационное общество (Реферат) // Теория и практика общественно-научной информации: ежеквартальник. М., 1990. № 3. С.115-123.
6. Поликарпова Е.В. Аксиологические функции масс-медиа в современном обществе / Поликарпова Е.В. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКФН ВШ; – Шаганрог: Изд-во ПРПТУ, 2002. – 66 с.
7. Рахитов А.И. Постинформационное общество // Философ. науки. 2016. № 12. С.7-19.
8. Стоунер П. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе. М., 1986. С.392-409.
9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Френк Уэбстер; пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной; под. ред. Е.А. Вартаковой. – М.: – Аспект Пресс, 2004. – 400с.
10. Финько О.А. О развитии информационного пространства // Информ. ресурсы России. 1998. № 1. С.12-13.
11. Хейлз К.Н. Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетичній літературі та інформації. – 2-ге вид., виправ. / Пер. з англ. – К.: Ніка-центр, 2013. – 426с.

References

1. Bell, D. (2004) *Griadushcheie postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovania* [The Coming of the Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting], Moscow. – 790 p.
2. Baudrillard, J. (2004) *Symvolichnyi obmin i smert* / Zhan Boriar [Symbolic Exchange and Death /Jean Baudrillard], L'viv: “Kalvaria” – 376 p.
3. Castells, M. (2000) *Informatsionnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura* [The Information Age: Economy, Society, and Culture] / Trans. from Eng. ed. by Shkharatan, O., Moscow. – 606 p.
4. Castells, M. (2007) *Internet-galaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, bisnesu i suspilstva* [The Internet Galaxy: Reflexions on the Internet, Business, and Society] / Trans. from Eng. Kyiv: Vakler. – 304 p.
5. Martyn U.G. (1990) *Informatsionnoie obshchestvo (Referat)* [Information Society (Report)] // *Teoriia i praktyka obshchestvenno-nauchnoi unformatsii: iezhekvartalnik*, Moscow, Vol.3. – pp.115-123

6. Polikarpova, E.V. (2002) *Aksiologicheskie funktsii mass-media v sovremennom obshchestve* [Axiologic Functions of Mass Media in Contemporary Society], Taganrog: TRTU. – 66 p.

7. Rakirov, A.E. (2016) *Postinformatsionnoie obshchestvo* [Post-information Society] // *Filosofskie nauki*, Vol. 12. – pp. 7-19.

8. Stonier, T. (1986) *Informatsionnoie bogatstvo: profil postindustrialnoi ekonomiki* [The Wealth of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy] // *Novaia tekhnokraticheskaiia volna na Zapade*, Moscow. – pp. 392-409

9. Webster, F. (2004) *Teorii informatsionnogo obshchestva*

[Theories of the Information Society] / Frank Webster; trans. from Eng. Arapov, M.V., Malykhina, N.V.; ed. Vartanova, E.L., Moscow: Aspekt Press. – 400 p.

10. Finko, O.A. (1998) *O razvitii informatsionnogo prostranstva* [On the Development of the Information Society] // *Inform. resursy Rossii*, Vol. 1. – pp. 12-13

11. Heyles, K.N. (2013) *Iak my staly postliudstvom: Virtualnii tila v kibernetitsi, literaturi ta informatitsi* [How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics] 2nd ed. / Trans. from Eng., Kyiv: Nika-tsentr. – 426 p.

Федущин М.В.,

аспірант кафедри історії філософії Львівський національний університет імені Івана Франка,
fedush.mykh@gmail.com

Україна, м. Львів

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Дослідження сфокусоване на філософському аспекті трансформації системи цінностей в епоху глобалізації інтернет-технологій. Акцентується, що значні соціальні зміни, котрі супроводжуються індивідуалізацією суспільства та атомізацією індивідів, мають суттєве відношення до системи цінностей, оскільки вона є одним із факторів, що впливають на формування суспільного порядку. Доведено, що з поширенням інформаційних технологій та розвитком мережевого суспільства система цінностей сучасної особистості формується під впливом інформації, що транслюється через інтернет.

Ключові слова: система цінностей, індивідуалізоване суспільство, мережеве суспільство, постмодерн, інформаційне суспільство.

УДК 233-426:17.022

Шаврина И.В.,*доцент, к.филос.н., доцент кафедры религиоведения
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Shavrina_irina@ukr.net**Украина, г. Киев*

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ РЕЛИГИИ И АКСИОЛОГИИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

Рассматривается один из наиболее актуальных аспектов религии в современном обществе – ее аксиологическая направленность. Отмечается, что одной из основных особенностей постсекулярного мира является индивидуальная религиозность, которая все чаще становится альтернативой институциональной религии. Анализируются существующие подходы в осмыслении соотношения религии и аксиологии, нравственности и веры. Рассматриваются методологические проблемы функционирования системы ценностей в социуме и формирования нравственности человека.

Ключевые слова: человек, аксиология, религия, вера, социум, сознание, нравственность, ценности.

Постановка проблемы. Как показывают последние события, в современном социокультурном пространстве Украины постоянно происходит переоценка проекта секуляризации общества. Господствующими становятся те процессы, в которых реабилитируется религия, приобретает новое значение, является важной социальной институцией. Благодаря теоретическому осмыслению традиционные религии все чаще получают признание.

Многие важные аспекты, представляющие необходимые предпосылки и факторы системного рассмотрения религии, в определенной степени исследовались в отечественной и зарубежной литературе. Одним из наиболее актуальных аспектов религии в современном обществе является ее аксиологическая направленность. На протяжении всего XX века религия, философия, психология исследовали проблему функционирования ценностей, сущность ценностных ориентаций человека и человечества. Бесспорно, мировые войны и социальные катаклизмы изменили представление человечества относительно ценностей в повседневной жизни, их значения во взаимоотношениях между людьми. И сегодня возникает достаточное количество вопросов: каковы цель и смысл жизни человека? значение веры для него? и т.п. Очевидно, что эти вопросы все больше и больше становятся актуальными в нашем обществе в связи с определенной индивидуализацией человеческой жизни, с теми изменениями, которые являются характерными для общества, в котором, фактически, каждый проживает свою жизнь самостоятельно, в котором изменился сам характер труда, трансформировались отношения между людьми. Когда ложь становится основой существования общества, тогда истина вообще никого не интересует, красота превращается в эрзац-культуру, а добро существует на уровне абстрактного понятия. Другими словами, исчезают традиции функционирования украинского общества.

Вопросы целостного развития культуры рассматриваются сегодня не только в системе научных понятий и категорий. Обыденное сознание включается в нравственно-мировоззренческую рефлексию в виде аксиологических понятий и категорий – свободы, веры, достоинства личности, ее автономности, индивидуального отношения к Богу и т.п. В украинской исследовательской литературе одной из первых работ в плане исследования

проблем аксиологии является книга В.А. Василенко «Ценность и оценка». Важно то, что автор анализирует понятие «ценности» и «оценки» в контексте жизнедеятельности человека.

По мнению украинского исследователя, ценностью выступает не объект сам по себе, а его значение в плане реализации потребностей человека [2, с.45-50]. Кроме того, автор проводит классификацию ценностей, выделяя познавательные ценности. Важно также упомянуть труд другого украинского исследователя А.А. Ручки «Ценностный подход в системе социологического знания» [13]. Автор анализирует различные аспекты теории ценности как одной из составляющих социологии и освещает, каким образом они взаимосвязаны. В другой работе – статье «Природа человека как предмет теоретико-социологического дискурса» – А.А. Ручка отмечает: «...Сегодняшнее общество предлагает индивиду сравнительно много возможностей выбора. В этих условиях человеческое «Я» становится своеобразной центральной действительностью. Перестановка местами «Я» и внешнего «мира» способствует началу общества впечатлений (Erlebnisgesellschaft). Это обстоятельство стимулирует человека к принятию роли селекционера, который выбирает из множества возможностей то, что ему нравится. При этом выбор среди различных возможностей становится культурным императивом, почти жизненной необходимостью и даже смыслом жизни. Таким образом, современное развитое общество является обществом многих опций, а процесс индивидуализации выступает процессом выбора человеком различных опций» [14, с.28-29]. Следует также выделить труд С.Е. Мартынюк «Генезис информационной цивилизации» [12], в котором автор ставит острые вопросы современности о морали, нравственности и цивилизационные процессы.

Среди российских исследований данной проблематики следует выделить работы Г.П. Вишлецова [3], И.Л. Зеленковой [6], М.С. Кагана [7; 8; 9], Л.Н. Столовича [15], М.Б. Туровского [16] и др. Особое внимание привлекает работа М.С. Кагана «Философская теория ценности» [8], в которой автор основательно исследует проблему современного отношения к теории ценностей, особенностей функционирования ценностей в обществе. Следует согласиться с утверждением М.С. Кагана, что

аксиология равноправно существует рядом с такими разделами мировой философии, как онтология, гносеология, антропология, культурология, этика, эстетика и др. [8, с.27].

Целью статьи является анализ взаимоотношения религии и аксиологии, нравственности и веры.

Изложение основного материала. Сегодня, в первой четверти XXI века, анализ аксиологии как философского учения о ценности может иметь смысл только в связи с задачами формирования нравственной зрелости и мировоззренческой мудрости, с осознанием значения религии в современной жизни. Умение разбираться в большом арсенале духовных ценностей, накопленных человечеством, умение отличать вечное от временного в большей степени зависит от мировоззренческой направленности человека, его способности самостоятельно оценивать явления и события. Для исследователя все более актуальным становится изучение логики становления индивидуального сознания, значение религиозных и аксиологических установок в этом процессе. Сегодня религиозно-аксиологическая проблематика может, явно или латентно, существовать в различных сферах жизнедеятельности людей. По мнению известного исследователя сознания человека Х. Дельгадо, «Возможность какого бы то ни было управления сознанием с помощью физических методов вызывает возражения как с моральной, так и с этической и философской точек зрения, потому что это затрагивает такие вопросы, как свобода воли, чувство ответственности, механизмы самозащиты, а также угрожает сохранению индивидуальности» [5, с.214].

Итак, возникает вопрос: какое значение имеет аксиология для религии? Очевидно, что речь идет об иерархии ценностей, типологии и функции ценностей, о ценностных нормах и идеалах. Ценности, производимые человечеством, – это такие ценности, которые совпадают по своему содержанию с основами жизнедеятельности людей независимо от того народа или нации, в культуре которого они зарождались и функционировали. Иначе говоря, речь идет об общечеловеческом характере ценностей. Религиозные ценности предполагали, прежде всего, определенное отношение к высшей силе, к Богу. И в большей степени они тоже не зависели от национальной принадлежности, а именно, от отношения. Таким отношением могли быть любовь, поклонение, почитание. Таким образом через отношение к высшей силе и благодаря ему человечество создавало себя как исключительно духовную целостность.

В первобытном обществе индивидуальное сознание только зарождается. Оно способствует пониманию единства человека со своим родом, но замедляет процесс формирования индивидуального «я», его эмоциональной сферы. Как отмечает известный французский исследователь проблем формирования человеческого сознания Л. Леви-Брюль в работе «Сверхъестественное в первобытном мышлении», «в первобытном мышлении, насквозь мистическом и пра-логическом, не только данные, но и сами рамки опыта не совпадают с нашими» [11, с.332].

По его мнению, первобытное мышление «живет в мире, где всегда действуют или готовы к действию бесчисленные, вездесущие тайные силы. ... Видимый мир и

невидимый едины, и события видимого мира в каждый момент зависят от сил невидимого. Этим и объясняется то место, которое занимают в жизни первобытных людей сны, предзнаменования, гадания в тысяче разных форм, жертвоприношения, заклинания, ритуальные церемонии, магия» [11, с.338-339]. Связь с предками, с природой, таким образом, закрепляет в сознании человека его связь с родом и задерживает формирование «я». «Я» является аморфным, его границы оказываются открытыми. Но, что важно в аспекте нашей проблематики, ценности рода становятся ценностями и для каждого «я».

Новым толчком для развития «я» и формирования системы ценностей является появление тех различий, которые связаны с разделением труда. Естественная дифференциация обусловила дифференциацию социальную, а та, в свою очередь, личностную. Однако, следует подчеркнуть, что процесс личностной дифференциации происходил очень медленно. Так, в языке древних греков отсутствуют такие понятия, как «личность», «индивидуальность», «лицо». Бесспорно, это касается эпохи Гомера, так как в более поздней греческой истории мы можем увидеть становление индивидуальности.

В этом аспекте следует согласиться с положением Г.В.Ф. Гегеля, который разделяет историю греков на три периода. Немецкий философ отмечает: «Греческую историю можно разделить на три периода: первый из них является периодом выработки реальной индивидуальности; второй – периодом ее самостоятельности и ее счастья в победе над внешним врагом при столкновении с предшествующим всемирно-историческим периодом; наконец третий период есть период упадка и падения при столкновении с последующим органом всемирной истории» [4, с.254]. Анализ аксиологических установок в древнегреческой культуре позволяет выделить три следующие формы, последовательно сменяющих друг друга, – страх, стыд, вина (совесть). Наиболее древним регулятором является страх, это – страх перед предками, богами. Стыд – это страх перед родом, перед другими людьми. А то, что касается вины, – это страх перед самим собой. Особенности переживания вины в том, что это чувство манифестирует появление механизма саморегуляции. Таким образом, уже можно говорить о начале выработки ценностей с индивидуальной окраской.

Если речь идет о саморегуляции в широком контексте социальных и духовных изменений, тогда это можно представить, как переход от талиона (институция кровной мести) к «золотому правилу»: не поступай с другим так, как не хочешь, чтобы поступали с тобой. Талион мог возникнуть и существовать только при уничтожении предыдущих отношений неограниченной борьбы, как эффективный социальный порядок только в условиях родового общества, когда различные общности находились на одинаковом, примитивном уровне, а такой уровень, в свою очередь, не позволял этим общностям вступать в отношения господства и подчинения. Итак, на этой стадии группа, безусловно, подчиняла себе и растворяла в себе индивидуальность человека, лишала его социального своеобразия.

Талион «Жизнь за жизнь, око за око» воспринимался как предопределенность: вина родителей оставалась наказанием в третьем-четвертом или даже большем

количестве будущих поколений. Следует заметить, что при этом действенность талиона не зависела от качеств личности и индивидуальной судьбы. Герои исландских саг, существовавшие в эпоху перехода от рода к патриархальной семье, осуществляли акт мести за смерть члена рода, семьи, но при этом не испытывали ненависти и, соответственно, мук совести после убийства.

Только на более высоком этапе развития общества индивидуальность, ее ценностные характеристики и ценностные установки достигают такого уровня, когда выступают как способность к самооценке поступков, мыслей, чувств, осознанию себя самого как «я», а другого человека – как равного с моим «я». Самооценка – это такое рефлексивное отношение человека к самому себе, когда его «я» выступает одновременно и субъектом, и объектом самоанализа. Это отношение фиксируется в переживаниях и понятиях «стыда», «достоинства», «совести» и т.п. Они фиксируют становления способности человека в собственных суждениях опираться на представления о ценностях в конкретном обществе.

Изменения в развитии системы ценностей в самосознании ярко прослеживаются в эволюции такого феномена как муки совести. Прежде всего, следует отметить, что для появления совести необходимо достаточно высокий уровень осознания собственной индивидуальности, способности человека мыслить самого себя как члена определенного сообщества. Переживания совести имеют свою специфику в разных исторических периодах. Так, например, если в драме Эсхила «Орестея» муки героя вызваны преследованием со стороны богинь Эриний, которые являются воплощением совести, то страдания Ореста в драме Еврипида вызваны, главным образом, муками совести. Итак, совесть выступает как ценностная ориентация, и на определенном этапе движения человечества она выступает не как интровертный, а как экстравертный механизм. Так, известный украинский философ С.Б. Кримський обосновывает следующее положение: «ценностно-смысловой универсум человека как деятельно-творческое бытие – темпоральный, то есть заданный во времени, всем ходом человеческой истории. По мере продвижения последней меняется не только масштаб ЦСУ (ценностно-смыслового универсума – И.Ш.), его «объем», но и качество моделей, его репрезентантов, – весь культурный ландшафт осмысленного бытия» [10, с.32]. Бесспорно, это положение имеет принципиально важное значение для исследования религиозных и аксиологических ориентаций во многих традициях.

Существуют теоретические понятия, для объяснения которых необходимо лишь несколько слов и их смысл охватывается нами, но и есть и такие, которым посвящено много работ, но они не становятся от этого более прозрачными. Речь идет о понятии «сознание», которое выступает как часть психики. По сравнению с религиозным пониманием сознания как «Божественного дара», который подразумевает «осознание себя как раба Божьего в Царствии Божиим», научное обоснование указывает на несколько важных характеристик содержания сознания как психического многокомпонентного процесса. Речь идет о понимании и воспроизведении окру-

жающего мира в мыслях; осознании времени – последовательности состояний действительности; осознании своей жизни и ее ценностей; о контроле за собственными психическими явлениями – об управлении собственным поведением во взаимосвязанности с ценностями, которые существуют в социуме в определенном промежутке времени и воздействуют на поведение других людей.

Следует согласиться с мнением современных украинских исследователей Т.Г. Аболиной, А.Н. Ермоленко, О.С. Киселева, Малахова В.А. и др., изложенном в коллективной монографии «Этос и мораль в современном мире» [1], что, если применять Гегелевскую методологию к изучению нравственной сферы, то феноменологию морального духа можно описать с помощью таких понятий, как «сознание», «самосознание», «абсолютный субъект». На более абстрактном уровне слова «хорошее/плохое», «добро/зло» включают в себя конкретные эмпирические коннотации, они с самого начала постигаются как свойства самих вещей, действующих на человека или хорошо, или плохо. И человек в непосредственном созерцании постигает качества этих предметов.

Учитывая вышесказанное, можно зафиксировать, что размышления над природой совести, муками совести – первая историческая форма моральной рефлексии, проявление ценностной природы в ориентациях человека.

Можно также говорить о становлении феномена моральной рефлексии как осознанной необходимости освободиться от мук совести, а также дать советы другим людям: что и как следует делать, чтобы не чувствовать то, что чувствовало мое «я»; что и как следует делать, чтобы избавиться от чувства вины, постоянных упреков совести. Все более дифференцированными становятся обозначения различных переживаний индивидуального сознания, более дифференцированными становятся ценности человека. Следует подчеркнуть, что этот процесс не закончился до сих пор.

Так, например, в английском языке до XVII в. было тринадцать вариантов обозначения понятия «self». С XVII века происходит уточнение каждого понятия, раскрытие «субъективности» как «существующей в самой себе», такой, что существует в сознании человека, как наполнение сознания ценностными смыслами. Язык становится ярким освещением исторического развития индивидуального сознания, он позволяет проследить формы моральной рефлексии, а также динамику ценностных ориентаций человека.

Следует отметить, что моральная рефлексия – это деятельность сознания в процессе исследования собственных действий, мотивов и ценностных ориентаций. В качестве ее характерной особенности следует выделить самоанализ нравственного сознания и поведения, а в результате такого самопознания и происходит обоснование нравственных потребностей, позиций, интересов, решений.

Выводы. Нравственную рефлексию нельзя отождествлять с феноменом совести: совесть – это «неосознанный гнев человека на самого себя» (Гегель), это постоянная рационально-эмоциональная самооценка собственных поступков в соответствии с пониманием системы ценностей в обществе, нравственного идеала. Такая рационально-эмоциональная самооценка проявляется в эмо-

циональных переживаниях человека – в чувстве стыда, страха, неуверенности, а рефлексия – это рациональный процесс диалога человека с самим собой.

Моральная рефлексия – это рациональный процесс самораздвоения, споры человека с самим собой для обоснования собственных ценностей, для обоснования собственной нравственной позиции, процесс самооправдания из-за противоречий, спор во мнениях со своим «другим Я». Эту особенность мышления обосновал Л. Фейербах, который подчеркивал, что «Для доказательства необходимы два лица; мыслитель раздваивается при доказательстве; он сам себе противоречит, и лишь когда мысль испытала и преодолела это противоречие с самой собой, она оказывается доказанной. Доказывать значит оспаривать... Диалектика не есть диалог умозрения с самим собой, но диалог умозрения с опытом» [17, с.73].

Литература

1. «Этос и мораль в современном мире», 2004. Отв. ред. д.филос.н. Малахов В.А., К.: Стилоз, 143 с.
2. Василенко В.О., 1994. «Цінність і оцінка», К.: Вища школа, 230 с.
3. Выжлецов, Г.П., 2016. «Аксиология культуры на рубежах веков», СПб.: Эйдос, № 2(23), с. 17-26.
4. Гегель, Г., 1976. «Философия религии», М.: Мысль, III, 1, 532 с.
5. Дельгадо, Х., 1971. «Мозг и сознание», М.: Прогресс, 289 с.
6. Зеленкова, И.А., 2005. «Проблема смысла жизни», Мн.: Знание, 124 с.
7. Каган, М.С., 1996. «Философия культуры», СПб.: Ювента, Наука, 287 с.
8. Каган, М.С., 1997. «Философская теория ценности», СПб.: Ювента, Наука, 255 с.
9. Каган М.С., 2003. «Общее представление о культуре», Введение в культурологию: Курс лекций, Под ред. Ю.Н. Солонина, Е.Т. Соколова, СПб.: С.-Петербургский гос. университет, с.6-14.
10. Кримський, С.Б., 2003. «Запити філософських смислів», К.: ПАРАПАН, 240 с.
11. Леви-Брюль, А., 1999. «Сверхъестественное в первобытном мышлении», М.: Педагогика – Пресс, 608 с.
12. Мартинюк, С.С., 2020. «Генезис інформаційної цивілізації», Запоріжжя: Просвіта, 192 с.
13. Ручка, А.А., 1987. «Ценностный подход в системе социологического знания», К.: Наук. думка, 167 с.

14. Ручка, А.О., 2011. «Природа людини як предмет теоретико-соціологічного дискурсу», Збірник наук. праць, К.: Ін-т культури НАМ України, с. 22-31.

15. Столович Л.Н., 1994. «Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии», М.: Республика, 464 с.

16. Туrowsкий, М.В., 1997. «Философские основания культурологии», М.: РОССПЭН, 440 с.

17. Фейербах, Л., 1955. «Избранные философские произведения», М.: Госполитиздат, 676 с.

References

1. «Etos i moral' v sovremenom mire», 2004. Отв. ред. d.filos.n. Malahov V.A., K.: Stilos, 143 s.
2. Vasilenko V.O., 1994. «Cinnist' i ocinka», K.: Vishcha shkola, 230 s.
3. Vyzhlecov, G.P., 2016. «Aksiologiya kul'tury na rubezhakh vekov», SPb.: Eidos, № 2(23), s. 17-26.
4. Gegel', G., 1976. «Filosofiya religii», M.: Myisl', T.1, 532 s.
5. Del'gado, H., 1971. «Mozg i soznanie», M.: Progress, 289 s.
6. Zelenkova, I.L., 2005. «Problema smysla zhizni», Mn.: Znanie, 124 s.
7. Kagan, M.S., 1996. «Filosofiya kul'tury», SPb.: YUventa, Nauka, 287 s.
8. Kagan, M.S., 1997. 'Filosofskaya teoriya cennosti', SPb.: YUventa, Nauka, 255 s.
9. Kagan M.S., 2003. «Obshchee predstavlenie o kul'ture», Vvedenie v kul'turologiyu: Kurs lektsij, Pod red. YU.N. Solonina, E.G. Sokolova. SPb.: S.-Peterburgskij gos. universitet, s. 6-14.
10. Krims'kij, S.B., 2003. «Zapiti filosofsk'kh smisliv», K.: PARAPAN, 240 s.
11. Levi-Bryul', L., 1999. «Sverh'estestvennoe v pervobytnom myshlenii», M.: Pedagogika – Press, 608 s.
12. Martinyuk, S.S., 2020. «Genezis informacijnoi civilizacii», Zaporizhzhya: Prosvita, 192 s.
13. Ruchka, A.A., 1987. «Cennostnyj podhod v sisteme sociologicheskogo znaniya», K.: Nauk. dumka, 167 s.
14. Ruchka, A.O., 2011. «Priroda lyudini yak predmet teoretiko-sociologichnogo diskursu», Zbirnik nauk. prac', K.: In-t kul'turi NAM Ukraini, s. 22-31.
15. Stolovich L.N., 1994. «Krasota. Dobro. Istina. Ocherk istorii esteticheskoi aksiologii», M.: Respublika, 464 s.
16. Turovskij, M.V., 1997. «Filosofskie osnovaniya kul'turologii», M.: ROSSPEN, 440 s.
17. Fejebah, L., 1955. «Izbrannye filosofskie proizvedeniya», M.: Gospolitizdat, 676 s.

Shavrina I.V.,

PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Religious Studies Taras Shevchenko National University of Kyiv, Shavrina_irina@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND AXIOLOGY IN THE LIFE OF HUMAN AND SOCIETY

The article discussed one of the most relevant aspects of religion in the modern society: its axiological orientation. It is noted that one of the main features of the post-secular world is individual religiosity, which is increasingly becoming an alternative to institutional religion. The paper analyses existing approaches to understanding the relationship between religion and axiology as well as between morality and faith. The methodological aspects of the value system functioning in society and human morality formation are discussed.

Key words: human, axiology, religion, faith, society, consciousness, morality, values.

УДК 165:81'255

Янушевич І.А.,

*к.филос.н., доцент кафедри філософії та методології науки
Одеського національного політехнічного університету, yanirina@i.ua*

Україна, м. Одеса

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ГУМАНІТАРНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

У статті комплексно розглянута можливість використання філософських концепцій феноменології, структуралізму, герменевтики і синергетики як загальнозначущих методологічних передумов гуманітаристики, показані їх переваги і межі застосування. Здійснене узагальнення показало, що методологічна база цих концепцій в значній мірі неповна і передбачає неявне звернення до системного підходу.

У зв'язку з цим відкриваються можливості системного підходу в постановці основних проблем гуманітаристики, пов'язаних з різним тлумаченням тексту. До їх числа можна віднести постановку «дилеми розуміння», винесення рішення про адекватність розуміння, визначення критеріїв оцінки якості розуміння. І хоча створення загальнозначущої методології гуманітарних наук представляється проблематичним в силу нескінченності концептів самого розуміння, але в цілому, розглянуті в даній статті питання дозволяють істотно розширити і уточнити постановку даного завдання.

Ключові слова: гуманітаристика, феноменологічний метод, герменевтичне коло, структуралізм, синергетика, системний метод.

Постановка проблеми. Змістовне різноманіття об'єктів соціально-гуманітарної сфери, на які спрямована увага дослідників, багатство смислів і значень роблять актуальною систематизацію сприйняття знань, яким людина надає певний сенс. У зв'язку з цим особливого значення набуває завдання пошуку методів, адекватних об'єкту, що вивчається гуманітаріями. Разом з тим, особливість розвитку сучасних гуманітарних наук, їх інтенсивне і екстенсивне зростання, поряд з тенденцією до міждисциплінарності у вирішенні конкретних проблем, робить актуальним участь філософії в пошуку і виявленні підстав такого роду знання.

Отже, в статті була поставлена **мета** – простежити в філософських концепціях феноменології, структуралізму, герменевтики, синергетики які маніфестували себе як методологічні підстави гуманітарних наук у галузі процедур розуміння, такі ідеї, що вказують на можливість здійснення загальнозначущих і раціонально контрольованих процедур розуміння. Аналіз цих концепцій привів до висновку, що методи, запропоновані цими концепціями, можуть бути корисні гуманітаріям тільки на певних етапах процесу розуміння. В статті було визначено, що на роль методологічного засобу гуманітаристики може претендувати одна з існуючих теорій систем.

Цілий ряд гуманітарних дисциплін, а не тільки природничі науки, був теж зорієнтований на «строгий» ідеал науковості. Такий стан справ існував у структурній лінгвістиці біології, соціології, та ін. Поява міждисциплінарних областей знання та застосування математичних методів в історії та літературознавстві також наближало деякі їхні розділи до класичного ідеалу науковості. Разом з тим, лівова область гуманітаристики – історія, філологія, психологія, педагогіка – не відповідали строгим науковим канонам, хоча завжди іменувалися науками, що викликало дискусії у філософському середовищі.

Обґрунтування загальної методології розуміння різного роду текстів є такого ж роду завдання, яке припус-

кає використання таких спеціальних методів, які були б релевантні стосовно соціально-гуманітарної області наукового знання і адекватні по застосовних до цих областей знання засобам. На цьому шляху особливу актуальність здобуває пошук способів розуміння й пізнання, що дозволяють розкрити зміст конкретного тексту будь-якого змісту (філософського, релігійного, наукового), а також факту, події, комунікативної дії, поведінки і т.д. Тим самим традиційна для епістемології та герменевтики проблема розуміння конкретизується залежно від сфери застосування методів інтерпретації, адекватних об'єкту вивчення. Це широке завдання обумовлене тією обставиною, що в адекватній інтерпретації бідує все те, що має зміст.

При цьому, як правило, поняття «адекватності розуміння» покладається інтуїтивно яким, таким, що практично не відрізняється від таких понять як «релевантність», «еквівалентність». А спроба зв'язати адекватність розуміння з пануючими в суспільстві системами «нормативів» зрозумілості (що іноді називають «предпосилочним знанням»), веде до утруднень в рішенні безлічі практичних завдань пов'язаних з розумінням текстів різного характеру. Оскільки споконвічно було ясно, що всяка норма має відносний характер.

У методологічному аспекті норми, на відміну від законів, не носять характеру жорстких регуляторів, не бувають дійсними або неправильними, не відкриваються, а вводяться людиною, не пояснюють фактів, а вказують орієнтири діяльності, допускають аксіологічну оцінку. Норма не призначена для пророкувань. У реальному житті будь-яка норма може порушуватися, бо її функціонування носить характер не внутрішнього, а зовнішнього відношення. Системи норм говорять не про те, як реально діяти суб'єктові, регулюючи об'єкт, а про те, яким об'єкт повинен був би бути в ідеалі. Норми, прагнучи стати закономірністю, у той же час як би орієнтовані на самоліквідацію. Якщо ж глянути на запитання

функціонування норм із системної точки зору, то процес перетворення норми в деяку закономірність, у принципі можливий – у тому випадку, якщо норма, як зовнішнє відношення, стає звичкою і виявляє тенденцію стати внутрішньою. Це те, що А.І. Уїйомов називав «реляційним колапсом» [1; с.229-231].

Однак самі по собі норми, що навіть стали закономірностями, не можуть створити строгу, наукоподібну концепцію – для цього необхідні, насамперед, принципи. Прикладні теорії використовують як принципи загальні та необхідні твердження наук фундаментальних, а останні не обходяться без філософських принципів. Оскільки на певних етапах розвитку суспільства ті або інші принципи розуміння порушуються, то нові принципи стають, як правило, передумовою конвенціональної норми розуміння, яка в практичному плані відображає зміни в перевазі тих або інших підходів до цілей і завдань якої-небудь творчої діяльності в сфері гуманітаристики.

Щоб принцип став більш-менш строгим регулятором норм процесу розуміння, цей принцип повинен був би стати саме методологічним, тобто супроводжуватися теоретичним обґрунтуванням його застосування. Від цього залежить статус будь-якого гуманітарного знання як загальної теорії, придбання їм інтерсуб'єктивного характеру (а виходить, по визначенню, придбання статусу загальнозначущого знання).

А якщо ні, то норми, що навіть стали закономірністю, залишаються обґрунтованими лише інтуїтивно, а гуманітаристиці приготовлена доля, як і раніше, залишатися мистецтвом. Як відомо, згідно Окаму: «сутності не слід збільшувати без необхідності» [2; с.73-102]. У цьому зв'язку часто відзначають неприпустимість як обґрунтування знання використовувати посилання на інтуїцію або якісь інші сховані параметри. Інакше кажучи, усе, що ми вважаємо знанням не просто в повсякденному змісті, повинно зазнати теоретичного осмислення. Тому, якщо порушувати питання про можливість теоретизації гуманітарного знання, то мусимо прийняти тезу, що воно не повинне залишатися чисто ідеографічним. Успіхи ж у застосуванні деяких загальнотеоретичних методів у різних галузях знання надихають дослідників на спробу використання напрацьованої методологічної бази і у даній області, надаючи надію на підвищення ефективності, точності та логічності викладу думок в різних областях гуманітаристики.

Цілком ймовірно, для того щоб методологія гуманітарного пізнання змогла оформитися як відносно строга наукова концепція, у ній необхідно виділити якісь інваріантні принципи організації обміну інформацією, що неможливо без дозволу низки питань загальнофілософського характеру. Це повинні бути такі ідеї, які вказують, нехай навіть і в неявному виді, на те, що може вважатися загальнозначущим і раціонально контрольованим. Деякі кроки в даному напрямку робляться у даній роботі.

У гуманітарних науках існує традиція звертання до методологічних «наробітків» різних напрямків філософії. У методологічному змісті робота зі змістом тексту була завжди цікава філософській феноменології.

Феноменологічний метод – це метод безпосереднього злиття з потоком свідомості; він у принципі протилеж-

ний не тільки переважно індуктивному методу природознавства, або дедуктивному методу математики та логіки, але й будь-якому взагалі методу, що не упускає з виду практичне завдання перетворення об'єкта. Але якщо під методом мати на увазі якийсь алгоритм дій, що дозволяє одержати загальнозначущий результат, то доведеться визнати, що хоча феноменологія дозволяє контролювати вибір концепту конкретного акту розуміння, але в цілому не може претендувати на методологію як реалізацію послідовності відтворених кроків до розуміння.

Якщо, приміром, орієнтуватися на ситуацію розуміння, яка виникає в перекладацькій практиці, то для перекладача це означало б перехід на позицію тільки переважно пасивного спостерігача за своєю свідомістю. Це також означало б прагнення відхреститися від лінгвістичного аналізу мовних значень і пояснень процесу перекладу як випадку, коли людина нібито може встати «поза» обох мов, звернувшись лише до своєї «чистої» свідомості. Не зрозуміло, як саме можна було б зайняти таку позицію та знати, де власне мова сполучена з світом об'єктів, а де – ні, і які в точності особливості цього сполучення? Людина не може повністю вийти з мови навіть для рефлексії над самою собою. У реальній же практиці пізнання знання про систему об'єктивних референтів функціонує «вбудованим» у знання мови і невіддільним від нього. Таким чином, феноменологія, хоча й сприяє саморозумінню перекладача, але залишає його наодинці зі своїми звичайними труднощами, майже в такому ж стані, у якому він споконвічно перебуває.

Феноменологічна інтроспекція може бути використана як методологія розуміння тільки на етапі пошуків і визначення концептів – автора тексту та реципієнту, оскільки сприяє звільненню їх від придбаних схем і штампів роботи з текстом. Але предметом інтересів феноменології виявляється тільки область концептів, а для таких сфер гуманітарного знання як історія, педагогіка, психологія – це тільки одна сторона роботи.

Але можливо інша методологічна концепція, а саме, структуралізм, який споконвічно був орієнтований не на суб'єктивний самоаналіз, а на пошук об'єктивних структур, виявиться більш продуктивною методологією гуманітаристики?

Структуралізм досліджував сукупність інваріантних структур у динаміці різних систем. Розуміння ж здійснюється не тільки на рівні знакової системи (тобто знання мови). Розуміння, наприклад у випадку його спрямованості на художній текст, може також поширюватися і на речі, які вказує сам текст, рівною мірою на те, що мається на увазі в тексті, прочитується як би «між рядків»: що прагне сказати автор тексту, але не сказав, чому автор говорить саме це, чому реципієнт сам вибирає даний зміст тексту, а не який-небудь інший і т.п. Тобто в гуманітаристиці мова завжди йде про багаторівневе розуміння.

Якщо ґрунтуватися на ранніх або пізніх варіантах структуралізму, вирішуючи основне методологічне питання про адекватність розуміння, ми повинні були б співвідносити власне розуміння не стільки з тим, що мав, наприклад, автор тексту або з реальним станом справ, відображуваним у тексті. А весь час тільки з «останніми» структурами, що робить завдання розу-

міння нерозв'язаним. Розуміння завжди відносно чомусь, що задано ззовні, у всякому разі, не безпосередньо наявній внутрішньої мовній структурі.

Досить прийняти той факт, що всякий текст немиче структурований, що, структури ці залежать від мети та задуму тексту, тобто від концепту. Очевидно, це є наслідком простого методологічного припущення: різні інтерпретації тексту, якщо ми прагнемо їх порівнювати, повинні розглядатися як системи. Ці системи – зовсім не обов'язково збігаються по всіх своїх характеристиках. Дане припущення дозволило б з'якшити вимогу структуралізму розглядати структури «самі по собі», абстрагуючись від предметів, на яких вони виконуються, а саме у зв'язку із самим текстом.

Чудове методологічне досягнення структуралізму в області далекої від кількісного аналізу, але нужденної в якісному аналізі тексту – гуманітаристиці – саме полягає в тому, що він звернувся до архітектоники мовних одиниць, що дозволяє розуміти різнорідне однорідно. Обертає на себе увагу, що структуралісти часто використовують слово «система», тим самим як би звертаються до необхідності використання системного підходу. Однак слово «система» у структуралізмі найчастіше узгоджується з синонімом «структури», пропонується аналіз текстів не як систем, а як структур, реалізованих на певних мовних одиницях, а тому не можна думати, начебто це якийсь «системно-структурний метод». Сам по собі структуралізм не містить засобів і практично значущих методів, які він би міг запропонувати, наприклад, істориків, політологів або перекладачів для розв'язку основного питання – для аналізу ступеня адекватності інтерпретації фактів і відповідності текстів.

Якими, наприклад, загальнозначущими засобами оцінити відповідність історичного факту сучасним його трактуванням, або як виділити більш адекватний переклад художнього тексту з декількох існуючих? Це питання залишається не тільки без відповіді, але й без аналізу.

Герменевтика – особлива область пізнання, яка має своїм предметом шляхи і засоби досягнення розуміння, збагнення змісту тексту (або інших предметів, які розглядаються як текст). У силу цього герменевтика завжди претендувала на статус методології гуманітарного знання.

Представник герменевтики – Ф. Шлейєрмахер розрізняє різні рівні розуміння тексту, підкреслюючи пріоритет саме об'єктивного (тобто граматичного і «фонового») плану тексту – у порівнянні зі звертанням до його суб'єктивної, психологічної сторони. Загалом кажучи, ситуацію герменевтичного кола Шлейєрмахер називав «уявним колом», тому що в дійсності, як він вважав, ніякого кола насправді нема. Бо існує тільки послідовне розуміння цілого через послідовне прочитання його частин, а потім уточнення змісту частин через зміст цілого. «Увійти» у це коло легко, але «вийти» з нього значно важче, тому що повне розуміння виявляється бажаним, але недосяжним ідеалом. Для цього потрібно було б повністю дешифрувати змісти тексту [3; с.25-26].

У статті «Еволюція герменевтичної проблематики» автором зазначалося, що «...факт «випередження» цілісності частин на основі того, що вже «витає» у свідомості був помічений і по-різному відображений не тільки В. Дільтеєм, але, скажемо, у розглянутій нами феноме-

нології з її поняттям інтенціональності як попередньої всякому конкретному пізнавальному акту установки на схоплення певної предметно-значеннєвої цілісності, або гештальтпсихологами, які аналізували структури та умови цілісного прообразу всякого реального сприйняття на рівні окремої індивідуальної психіки» [4; с.27-32]. Це явище цілком аналогічне вимозі системного уявлення об'єкта, що розуміється.

Герменевтик Гадамер багато пише про аплікацію (лат. applicare – накладання, нанесення) інтерпретації на якусь предметність тексту. Однак помітимо, що ця процедура в Гадамера точнісінько нагадує, з одного боку, феноменологічну процедуру співвіднесення «ноєми» та «ноєзиса», а з іншого, знову підводить нас до того, про що піде мовлення далі, – до застосування концептів для системного переосмислення об'єктів, тобто звертає увагу гуманітаріїв до використання якогось іншого методу, оскільки дозволяє вбачати в розумінні деяку результативну дію, а не просто одне з вільних мистецтв.

Звичайно, було б невірно стверджувати, що герменевтика цілком орієнтується тільки на ірраціональний спосіб розуміння. Твердження того, що розуміння цілого виникає не із частин, оскільки вони тільки із уже понятого цілого можуть інтерпретуватися як його частини, – це вимога цілісності підводить до необхідності відповісти на запитання про те, що ж це за властивість «цілісності»? Однак усяка спроба визначити це поняття обов'язково приведе до необхідності послатися на відповідну систему [5; с.189-194].

Незалежно від того, чи були знайомі із системним підходом Гайдегер або Гадамер, при описі розуміючих процедур неможливо обійтися без фактичного використання, принаймні, системного уявлення тексту в процесі його інтерпретації. Коли ж стверджується, що розуміння – це безперервний процес інтерпретацій, то завжди мається на увазі нескінченні процедури кожен раз все нових і нових системних уявлень – з однаковими або з різними концептами. Усе це підводить до необхідності розглянути можливості системного підходу по частині методологічного обґрунтування гуманітарних наук.

Герменевтика в цілому не дуже придатна як методологічна процедура для деяких галузей гуманітаристики саме тому, що, по-перше, не претендувала на те, щоб бути методом у науковому змісті цього слова, а по-друге, усі пошуки змістів у герменевтиці носять чисто змістовний характер, тому мало чого повідомляють досліднику про структуру процесу самого розуміння, а виходить, методологічного навантаження не несуть.

Синергетика – одна з перспективних методологій соціокультурного прогнозування та прояв новітньої наукової революції. Помітною рисою синергетики є її міждисциплінарний характер, пов'язаний з універсальністю принципу самоорганізації, який поширюється на всілякі по складності та складу системи.

Але синергетика з її підвищеною увагою до нестабільності, нестійкості в якості характеристики універсума виявилася співзвучна сучасності та неklasичній парадигмі в науці. Крім того, у синергетичній парадигмі знімаються класичні опозиції суб'єкта та об'єкта, складаються нові аксіологічні підстави сучасної культури, заснованої на діалозі. Соціум розглядається в синерге-

тиці як нелінійна система. На тлі невизначеності сучасного світу індивідуальні дії здобувають особливе значення, оскільки сучасний світ перебуває в крапці біфуркації, і навіть незначні флуктуації можуть вплинути на його подальший розвиток.

Висновки. У цьому зв'язку звертає увагу той факт, що імпліцитно (як феноменологія та герменевтика) або в явному виді (як у структуралізмі та синергетиці) визнавалося, що будь-яке розуміння (інтерпретація) тексту вимагає його цілісного уявлення. Однак поняття цілісності вводиться як термін тільки в різних теоріях систем. До використання теоретико-системних підстав близько підходив структуралізм і синергетика, але вони так і не запропонували спроби розвести поняття «системи» і «структури». У герменевтиці також наполегливо проводиться думка, що цілісність розуміння обумовлена «перед-розумінням», але далі цієї системологічної ідеї не пішов ніхто з визнаних герменевтиків.

Проблема адекватності розуміння, оскільки вона не знайшла рішення ані у феноменології та герменевтиці, ані в структуралізмі і синергетиці, повинна бути поставлена з погляду системного підходу. Адекватність розуміння є ключовою проблемою гуманітаристики, і її системне уявлення зможе додати гуманітаристиці риси теоретичної концепції.

Яку методологічну функцію міг би виконати системний підхід в обґрунтуванні методів гуманітаристики як щодо строгих і загальнозначущих процедур, послідовно-

сті відтворених кроків по досягненню цілей розуміння? Це залишається метою подальшого дослідження.

Література

1. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уёмов – М.: Мысль, 1978. – С.229-231. – 272 с.
2. Оккам У. Избранные произведения: Пер. с лат. / У. Оккам – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С.73-102.
3. Кузнецов В.Ф. Герменевтика и её путь от конкретной методике до философского направления / В.Ф. Кузнецов – М.: Прогресс, 1985. – 30с.
4. Янушевич І.А. Еволюція герменевтичної проблематики / І.А. Янушевич // Перспективи. – № 3 – Одеса, 2006. – С.27-32.
5. Цофнас А.Ю. О парадоксальности в определении понятия «система» / А.Ю. Цофнас // Системные исследования. Ежегодник, 1977.– М.: Наука, 1977.– С.189-194.

References

1. Ujomow A.I. Systemnyj podhod I obszaja teorija sistem / A.I. Ujomow –M: Mysl', 1978. – S. 229-231. – 272 s.
2. Okkam W. Izbrannyye proizvedeniya: Per. s lat. / W. Okkam – M.: Editirial, URSS, 2002. – S.73-102.
3. Kuznecow V.F. Germenewtika I jejo put' ot konkretnoj metodiki do filosofskogo napravlenija / V.F. Kuznecow – M.: Progress, 1985. – 30s.
4. Yanushevich I.A. Evoluczija germenewtycznoji problematyki / I.A. Yanushevich // Perspektyvy. – № 3 – Odessa, 2006. – S.27-32.
5. Czofnas A.J. O paradoksal'nosti w opredeleniji poniatija «sistema» / A.J. Czofnas // Systemnyje issledovanija. Jezegodnik, 1977.– M.: Nauka, 1977.– S. 189-194.

Yanushevych I.A.,

PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of philosophy and methodology of sciences, yanirina@i.ua

Ukraine, Odessa

METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE HUMANITARIAN RESEARCH

The article comprehensively considers the possibility of using philosophical concepts of phenomenology, structuralism, hermeneutics and synergetics as universally valid methodological prerequisites for humanitarian studies, their advantages and application limits are shown. The generalization of these concepts methodological analysis tools has demonstrated that the methodological base of these concepts is largely incomplete and involves an implicit appeal to a systematic approach.

In this regard, the possibilities of a systematic approach are suitable for the formulation of the main problems of humanities, associated with a different interpretation of the text. They include the formulation of «understanding dilemma», the decision of the important problem of adequacy in understanding, the definition of quality assessment criteria in understanding. Although the creation of a universally valid methodology of the humanities seems problematic due to the infinity of the concepts in understanding itself, but in general, the issues, which were discussed in this article, can significantly expand and refine the formulation of this problem.

Key words: *humanities, phenomenological method, hermeneutic circle, structuralism, synergetics, system method.*

Psychology

УДК 316.6

Байдик В.В.,

к.психол.н., ст. науковий співробітник

Українського науково-медичного центру практичної психології і соціальної НАПН України, centroipppo@ukr.net
Україна, м. Сєвєродонецьк

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРОЄКТИ – ПРОСТІР МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ НЕПЕРЕРИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ФАХІВЦІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті розглядаються актуальність та перспективи впровадження міжнародних освітніх проєктів у практику підвищення професійних компетентностей працівників психологічної служби системи освіти на прикладі Луганської області. Акцентовується увага на значенні вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері надання якісних соціально-психологічних послуг учасникам освітнього процесу.

Ключові слова: психологічна служба, учасники освітнього процесу, освітні проєкти, професійна компетентність, психосоціальні підходи, соціально-психологічні послуги, психологічна підтримка.

Постановка проблеми. Останнім часом у системі освіти України, під впливом різних чинників, посилюється значення соціально-психологічної допомоги учасникам освітнього процесу. Набуває системності та позитивного досвіду практична діяльність фахівців психологічної служби. Основою ефективності діяльності психологічної служби виступає високий рівень професійного вдосконалення її фахівців. Сьогодні ставить перед працівниками психологічної служби серйозні виклики щодо набуття висококваліфікованого досвіду у сфері надання якісних соціально-психологічних послуг учасникам освітнього процесу. Гострим стає питання подолання низки проблем, серед яких найбільш актуальною є невідповідність структури та змісту підготовки спеціалістів реальним потребам суспільства.

В умовах дефіциту фінансових ресурсів освітянська спільнота має звернути особливу увагу на можливості участі педагогічних працівників у міжнародних освітніх проєктах за підтримки ЄС як на шлях до підвищення професійної майстерності й взагалі конкурентоспроможності фахівців.

Мета роботи – розкрити роль та значення міжнародних освітніх проєктів в контексті професійного вдосконалення фахівців психологічної служби системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Серед пріоритетних завдань реформування системи освіти є питання інтеграції української освіти та науки в світову академічну систему, формування фахівця, що відповідає світовим вимогам, здатного вирішувати актуальні завдання розвитку суспільства. Це обумовлено потребами сучасного соціуму в міжнародній співпраці з метою вивчення зарубіжного досвіду [1].

Міжнародна співпраця у сфері освіти має різноманітні форми та напрямки. Усе більшої популярності набувають міжнародні освітні проєкти та програми, які готують фахівців системи освіти здатних вільно інтегруватися в сучасні ринкові умови. Участь педагогічних працівників у проєктах і міжнародних програмах Європейського Союзу, Дитячого фонду Організації Об'єдна-

них Націй (ЮНІСЕФ), присвячених проблемам професійного вдосконалення фахівців і навчанню впродовж життя, є надзвичайно важливим і доцільним ресурсом для розбудови освіти в нашій державі.

Діяльність міжнародних організацій в Луганській області спрямована на впровадження високоякісного світового досвіду в освітній процес шляхом навчання педагогічних працівників у міжнародних освітніх програмах з метою подальшої інтеграції української освіти в загальноєвропейський і світовий освітній простір.

У сферу діяльності міжнародних організацій органічно входять питання соціально-психологічної роботи та якісної фахової підготовки до неї працівників психологічної служби – практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти.

Протягом останніх п'яти років питання психосоціальної підтримки населення набуває в Луганській області особливого значення. На території області ще тривають бойові дії, велика кількість дітей-переселенців з окупованих територій почала навчатись в освітніх закладах. Воєнний конфлікт на сході України призвів до руйнування суспільного порядку, соціальної структури громад, втрати контактів з близькими людьми й загалом – до стресів, спричинених страхом за власну безпеку та безпеку близьких [2]. Тому окреслились особливі вимоги до професійної компетентності та профілю підготовки фахівців психологічної служби системи освіти у сфері надання соціально-психологічних послуг учасникам освітнього процесу, а саме учням, педагогам, батькам. Надання психосоціальної підтримки дітям, які постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні, стало одним із першочергових завдань сучасної української системи освіти.

Гострою стала потреба у соціально-психологічній підтримці і супроводі цілих соціальних груп: психологічна допомога вимушеним переселенцям; психологічна робота з особами, які внаслідок бойових дій втратили близьку людину, зокрема з дітьми, що залишились без батьків; психологічні послуги постраждалими від насиль-

ства тощо [3]. Психологічна служба системи освіти є досить молодою, а досвід допомоги у кризових ситуаціях взагалі був відсутній, тому проблема пошуків оптимальних шляхів, методів та засобів надання соціально-психологічних послуг у кризових умовах набула своєї актуальності.

Співпраця з міжнародними партнерами дає можливість здобути передовий європейський досвід у галузі прикладної психології, упровадити нові технології та підходи щодо надання соціально-психологічних послуг населенню, забезпечити безперервне підвищення рівня професійної компетенції працівників психологічної служби.

Так, за фінансової підтримки Європейського Союзу та Дитячого фонду ЮНІСЕФ, у 66 загальноосвітніх закладах що знаходяться у п'яти кілометровій зоні від лінії зіткнення у Донецькій та Луганській областях, протягом вересня 2017 – квітня 2018 року реалізовувався проект «Комплексна психосоціальна підтримка та допомога найуразливішим громадам поблизу лінії зіткнення».

Проектом передбачалось проведення 14-ти триденних тренінгів для 350 шкільних психологів з навчання щодо підвищення життєстійкості/стресостійкості в дітей. Більш ніж 7000 дітей шкільного віку отримали психосоціальну підтримку. У рамках проекту науковцями Центру психічного здоров'я і психосоціального супроводу Національного Університету «Кієво-Могилянська академія» (НаУКМА) був розроблений онлайн-курс «Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах» та виданий навчально-методичний посібник з психосоціальної підтримки [3].

Навчання в рамках міжнародного освітнього проекту стало ресурсом для фахівців психологічної служби у напрямку інтеграції інноваційних методик і технологій психосоціальної підтримки дітей. Результати реалізації проекту продемонстрували, що підтримка на базі шкіл відіграє ключову роль у задоволенні психосоціальних потреб дітей і забезпеченні ефективного навчання [3].

Питанням формування сприятливого та безпечного освітнього середовища для учнів, батьків, учителів, запобігання гендерному й домашньому насиллю був присвячений міжнародний освітній проект «Створення безпечного навчального середовища для дітей та підлітків біля контактної лінії на Сході України». Проект відбувся завдяки фінансовій підтримки ЄС та Дитячого фонду ЮНІСЕФ у листопаді 2018 – квітні 2019 рр.

50 практичних психологів закладів освіти Луганської області пройшли навчання на чотириденних тренінгах з питань психосоціальної підтримки й життєвих навичок та дводенних тренінгах з питань запобігання гендерному та домашньому насиллю. Запропоновані тематичні тренінги були ретельно відібрані для проекту й побудовані на кращих методиках цілого ряду організацій, що працюють по всьому світу у сфері надання психосоціальних послуг. У результаті реалізації проекту фахівці отримали сучасні знання і навички щодо запобігання професійного вигорання, надання психосоціальної підтримки учням і батькам, визначення та попередження гендерному і домашньому насиллю.

Литовсько-український проект «Підтримка у сфері освіти постраждалих від конфлікту в східних регіонах України. На шляху до змін» (організатори/координато-

ри – Центр дітей та молоді Литви (Lietuvos vaikų ir jaunimo centras, Литовська Республіка, м. Вільнюс); Український державний центр позашкільної освіти та підтримки Фонду Співробітництва з розвитку та підтримки демократії при Міністерстві закордонних справ Литви) розпочався в Луганській області з 2016 року. Цей проект спрямовано на поширення кращих європейських практик, заснованих на базових європейських цінностях у галузі виховання дітей та молоді, формування активної громадянської позиції та підвищення якості освіти в регіонах Східної України, які постраждали від конфлікту. У рамках реалізації проекту, зокрема 9 освітян пройшли навчання для тренерів протягом п'яти днів у місті Вільнюсі, опрацьовували принципи андрагогіки та риси компетентного тренера. У результаті опанування навичок проведення активних форм навчання дорослих, ці фахівці провели 30 тренінгів для 583 освітян Луганської області. Метою цих заходів стало вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників, активізація творчого потенціалу, мотивація до самовдосконалення тощо.

У процесі реформування системи освіти відповідно до світових тенденцій важливим кроком є побудова безпечного освітнього простору, зменшення рівня конфліктів між учасниками освітнього простору шляхом впровадження відновних практик у освітній процес [4]. Проект «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному» та вирішення конфліктів мирним шляхом в закладах освіти Донецької та Луганської областей» впроваджувався ГО «Ла Страда-Україна за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Європейського Союзу протягом 2018–2019 рр. Метою проекту було засвоєння базових знань з актуальних питань конфліктів та побудови продуктивних людських взаємовідносин, формування навичок розв'язання конфліктів як професійно-психологічних завдань.

У межах проекту проведено тренінги на тему «Базові навички медіатора в закладах освіти; створення та координація діяльності служб порозуміння з числа учнів для впровадження медіації за принципом рівний-рівному» для 120 педагогічних працівників закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти Донецької та Луганської областей. За фінансової підтримки міжнародних організацій видано: комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»; навчально-методичний посібник «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти» [4].

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій розвитку освіти показує, що одним з важливих завдань є спрямування роботи на налагодження співпраці з міжнародними фондами, програмами та проектами, тому що сьогодні глобальні міжнародні організації визначають характер розвитку світової спільноти [5].

На професійну підготовку фахівців психологічної служби системи освіти Луганської області впливає чимало міжнародних та національних організацій. Вони виконують свої конкретні завдання та функції в сфері освіти, використовуючи для цього освітні проекти. Зна-

чну роль у цьому процесі відіграють Європейський Союз та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), діяльність яких позитивно впливає як на зміст, технологію соціально-психологічної роботи, так і професійну підготовку до неї практичних психологів.

Таким чином, участь практичних психологів у міжнародних освітніх проєктах має потужний потенціал для інноваційного розвитку психологічної служби системи освіти України та нівелює розрив між якістю підготовки працівників і вимогами суспільства щодо їх компетенцій.

Література

1. Геращенко П.Т. Стратегія впливу міжнародних організацій на розвиток освітньої політики національних держав / П.Т. Геращенко, В.М. Солощенко // Вища освіта України. – Додаток 4. – 2010. – Том I (19). – С.80-85
2. Байдик В.В. Збереження та зміцнення професійного здоров'я педагогічних працівників: навч.-метод. посібн. Вид. 2-ге., доповн. Харків: Друкарня «Мадрид», 2018. – 80 с.
3. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс: навч.-метод. посіб. / [Н. Гусака, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкіна, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко; за заг. ред. Н. Гусака]; Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». – Київ: НаУКМА, 2017. – 92 с.
4. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівнарівній» та вирі-

шення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОР Нічого С.О. – 2018. – 174 с.

5. Лоқшина О.І. Стратегічні орієнтири розвитку освіти: світовий вимір / Лоқшина О.І. // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К.: Педагогічна думка, 2018. – С.74-75.

References

1. Herashchenko T.H. Stratehii vplyvu mizhnarodnykh orhanizatsii na rozvytok osvithoi polityky natsionalnykh derzhav / T.H. Herashchenko, V.M. Soloshchenko // Vyscha osvita Ukrainy. – Dodatok 4. – 2010. – Tom I (19). – S.80-85
2. Baidyk V.V. Zberezhennia ta zmitsnennia profesiinoho zdorovia pedahohichnykh pratsivnykiv: navch.-metod. posibn. Vyd. 2-he., dopovn. Kharkiv: Drukarnia «Madrid», 2018. – 80 s.
3. Psykhosotsialna pidtrymka v umovakh nadzvychainykh sytuatsii: pidkhid rezyliens: navch.-metod. posib. / [N. Husak, V. Chernobrovkina, V. Chernobrovkin, A. Maksymenko, S. Bohdanov, O. Boiko; za zah. red. N. Husak]; Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia». – Kyiv: NaUKMA, 2017. – 92 s.
4. Stvorennia systemy sluzhb porozuminnia dia vprovadzhenia mediatsii za pryntsyptom «rivnyi-rivnomu/rivnarivnii» ta vyrishennia konfliktiv mynym shliakhom u zakladakh osvity. – K.: FOR Nichoha S.O. – 2018. – 174 s.
5. Lokshyna O.I. Stratehichni orientyry rozvytku osvity: svitovyi vymir / Lokshyna O.I. // Anotovani rezultaty naukovo-doslidnoi roboty Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy za 2018 rik. – K.: Pedahohichna dumka, 2018. – S. 74-75.

Baidyk V.V.,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Research Officer of Ukrainian Scientific-Methodological Center For Practical Psychology and Social Work, centroippo@ukr.net

Ukraine, Severodonetsk

INTERNATIONAL EDUCATIONAL PROJECTS – A WIDE RANGE OF POSSIBILITIES FOR CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SPECIALISTS IN PSYCHOLOGICAL SERVICE

This article deals with relevance and prospects of implementation of international educational projects in the practice of improving the professional competence of workers of psychological service in educational systems using the example of Lugansk region. Special attention is given to the importance of analyzing the experience of the foreign countries in a provision of quality social and psychological services to the participants of the educational process.

Key words: *psychological service, participants of the educational process, educational projects, professional competency, psycho-sociological approaches, social and psychological services, psychological support.*

УДК 159.947.5.072

Дмитренко К.О.,

*к.мед.н., асистент кафедри онкології та медичної радіології ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»,
oncocodept.dmytrenko@gmail.com*

Пальм Г.А.,

*доцент, к.психол.н., доцент кафедри психології Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, galina.palm@gmail.com**Україна, м. Дніпро*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті поняття «кіберсоціалізація» розглядається як видове по відношенню до родового поняття «соціалізація». Загальне розуміння соціалізації як процесу розвитку соціальних здатностей дозволяє визначити кіберсоціалізацію як процес розвитку здатності встановлювати та відтворювати соціальні відносини в особливому соціальному просторі – кіберсоціумі. Соціальна здатність, що є умовою вирішення задач соціальної взаємодії в кіберсоціумі, може бути визначена як «віртуальна здатність».

На підставі загального уявлення про структуру віртуальної здатності розроблена умовна модель психологічного супроводу процесу кіберсоціалізації, яку можуть використовувати у своїй роботі практичні психологи та соціальні педагоги системи освіти.

Ключові слова: соціалізація, кіберсоціалізація, цифрова компетентність, віртуальна компетентність, віртуальна ідентичність, критичне мислення.

Постановка проблеми. Основним завданням практичних психологів і соціальних педагогів системи освіти є психолого-педагогічний супровід процесу соціалізації. Виконуючи це завдання сьогодні, неможливо залишатися у межах традиційного розуміння самого процесу соціалізації, його механізмів та інститутів. Невід'ємною складовою сучасного життя є комп'ютерні технології та соціальні мережі. Цей факт суттєво змінив соціальну ситуацію розвитку сучасної дитини, що дозволяє розглядати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в двох аспектах: 1) як один з факторів соціалізації; 2) як особливий соціальний простір.

Якщо прийняти першу позицію та розглядати ІКТ лише як один із факторів соціалізації, ми відійдемо від розуміння того, що за їхньою допомогою сьогодні створений особливий соціальний простір – кіберпростір, існування в якому з необхідністю передбачає розвиток певних соціальних здатностей. Друга позиція дозволяє визначити, які саме соціальні здатності необхідні для існування в цьому особливому соціальному просторі, для знаходження свого місця у ньому, входження в соціальну групу «користувачів».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як фактор соціалізації сьогодні розглядають Інтернет багато дослідників (соціологів, педагогів, психологів). Так, А.В. Мудрик відносить його до мегафакторів соціалізації разом з такими як «космос» і «планета, світ» [1, с.53-56].

В.А. Плешаков, який ввів у науковий оберт термін «кіберсоціалізація», визначає цей процес як якісне змінення структури самосвідомості особистості під впливом і внаслідок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [2, с.15].

С.В. Бондаренко процес соціалізації особистості в кіберпросторі (кіберсоціалізацію) визначає як «освоєння користувачами технологій міжособистісної комунікації, соціальної навігації та правил поведінки в комп'ютерних мережах, а також соціальних норм, цінностей і рольових вимог, існуючих як в конкретних віртуальних мереже-

вих спільнотах, так і в соціальній спільноті кіберпростору в цілому» [3, с.5].

А.І. Лучинкіна в своїх роботах використовує термін «інтернет-соціалізація», розуміючи її як багаторівневий процес, що «розгортається на всіх щаблях віртуального простору і являє собою процес інтерференції зразків поведінки, психологічних настанов, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, ... у результаті якого формується новий вид ідентичності – віртуальна ідентичність суб'єкта в інтернеті» [4, с.150].

О.П. Белінська вважає, що сутність інформаційної соціалізації складає змінення параметрів соціального розвитку під впливом віртуального середовища [5].

Загальне розуміння сутності кіберсоціалізації визначає напрямки дослідження цього процесу. Так, вивчаються відмінності цього процесу від традиційної соціалізації, його етапи, рівні, функції, складові та механізми.

Більшість досліджень, що аналізують ІКТ як фактор соціалізації, спрямовані на з'ясування того, як традиційна соціалізація змінюється під впливом цього фактору, але не розглядають процес соціалізації у віртуальному просторі як набуття певних соціальних здатностей.

Мета цієї статті полягає в аналізі феномену кіберсоціалізації та визначенні шляхів психологічного супроводу цього процесу шкільними психологами та соціальними педагогами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своєму розумінні кіберсоціалізації ми, перш за все, виходимо з таких основних положень:

1. Поняття «кіберсоціалізація» розглядається як видове відносно родового поняття «соціалізація». Визначити психологічну сутність процесу кіберсоціалізації можна, спираючись на розуміння психологічної сутності процесу соціалізації.

2. Соціалізація – один з векторів психологічного розвитку індивіда, де специфічним новоутворенням є соціальні здатності, тобто індивідуально-особистісні можливості з вирішення задач на встановлення соціальних

взаємодій і відношень [6]. Кіберсоціалізація – вид соціалізації, що полягає в набутті здатності до самостійного вирішення завдань соціальної взаємодії у віртуальному просторі [7].

3. Етапи соціального розвитку дитини лише частково співпадають з етапами загального психічного розвитку, зафіксованими у вікових періодизаціях. Ці етапи можна виділити на підставі розуміння реціпрокного механізму диференціації та інтеграції психологічних функцій, що діють на кожному етапі.

4. Початком кіберсоціалізації можна вважати етап диференціювання формальних і неформальних стосунків (6–7, 11–12 років). У житті підлітку віртуальний простір може існувати як продовження простору реального (спілкування з реальними друзями у соціальних мережах), або як окрема частина життя (спілкування з віртуальними «френдами»). Найчастіше ці дві форми існують поруч, при цьому одна з них може переважати за значущістю та часом, що на неї витрачається. На етапі диференціювання самоставлення (11–12, 15–17 років) значну частину задач соціальної взаємодії молоді люди вирішують або намагаються вирішити у соціальних мережах.

5. Вхід дитини в особливий соціальний простір (кіберсоціум) і необхідність вирішення в ньому задач, пов'язаних із самостійною побудовою та відтворенням систем соціальних (міжособистісних і професійних) зв'язків, обумовлює розвиток особливої соціальної здатності – віртуальної компетентності.

Розуміння кіберпростору як особливого соціального простору, створеного за допомогою ІКТ, а процесу кіберсоціалізації як здатності до «входження» у цей особливий простір, вимагає визначити ту соціальну компетентність, розвиток якої відбувається при вирішенні задач соціальної взаємодії у віртуальному просторі.

На нашу думку, ця компетентність може бути названа віртуальною компетентністю. *Віртуальна компетентність* – здатність вирішувати життєві або професійні задачі у віртуальному просторі (саме у, а не за допомогою). Віртуальна компетентність вужча та водночас ширша цифрової компетентності.

В поняття цифрової компетентності більшість дослідників включає уміння та навички ефективного використання цифрових технологій в повсякденному житті, здатність критично оцінювати технології, мотивацію до участі в цифровій культурі, а також технічні навички, пов'язані найчастіше з комп'ютерною грамотністю. У такому розумінні цифрова компетентність виступає як операціональна сторона віртуальної компетентності, остання виявляється поняттям більш широким.

Г.У. Солдатова зі співавторами у структурі цифрової компетентності виділяють чотири види компетентностей: 1) інформаційна та медіа компетентність; 2) комунікативна компетентність; 3) технічна компетентність; 4) споживча компетентність. При цьому комунікативна компетентність розуміється як знання, вміння, мотивація та відповідальність, необхідні для різних форм комунікації (електронна пошта, чати, блоги, форуми, соціальні мережі та ін.) [8]. Якщо обмежити розуміння віртуальної компетентності лише спілкуванням за допомогою ресурсів Інтернету, вона може розглядатися як елемент у

структурі цифрової компетентності (поняття віртуальної компетентності вужче за поняття цифрової компетентності). Але зведення віртуальної компетентності лише до спілкування за допомогою ІКТ, не відповідає нашому розумінню віртуальної компетентності як здатності вирішувати задачі соціальної взаємодії.

Віртуальна компетентність також постає як сукупність окремих здатностей, що розвиваються саме у віртуальному світі за умови вирішення в ньому певних задач соціальної взаємодії, але суттєво впливають на вирішення таких задач у світі реальному.

Основними задачами соціальної взаємодії підлітку у віртуальному світі є створення власного соціального простору та формування віртуальної ідентичності. Вирішення цих задач сприяє розвитку окремих здатностей, що входять у структуру віртуальної компетентності: критичного мислення, здатності до самоорганізації, рефлексивних здатностей, ролівої компетентності, здатностей самопрезентації.

Таке розуміння структури віртуальної компетентності дозволяє окреслити шляхи та напрямки психологічного супроводу процесу кіберсоціалізації. Два провідних завдання такого супроводу: розвиток критичного мислення та формування ідентичності.

Розвиток критичного мислення можна вважати надзадачею успішної кіберсоціалізації, адже вирішення задач соціальної взаємодії у віртуальному просторі неможливе без порівняння різної інформації, різних точок зору з метою прийняття рішення в значущих для людини ситуаціях [9, с.42–44]. Як структурний елемент віртуальної компетентності, критичне мислення – здатність вирішувати задачі на встановлення соціальних зв'язків в умовах інформаційного перевантаження.

Формування особистісної ідентичності відбувається за умови входження людини у різні соціальні групи (гендерні, професійні, етнічні, громадянські). Формування віртуальної ідентичності є наслідком кіберсоціалізації. Завдяки соціальним мережам до основних Я-образів (Я-ідеальне, Я-реальне, Я-майбутнє) сьогодні додається Я-віртуальне, яке може свідомо та цілеспрямовано створюватися підлітком. Наприкінці етапу диференціювання самоставлення має відбутися інтеграція розрізнених Я-образів у Я-концепцію особистості.

Виходячи з цього, можна запропонувати модель психологічного супроводу процесу кіберсоціалізації, що складається з трьох етапів.

1. Дослідження особливостей кіберсоціалізації підлітка.

Завданнями цього етапу є:

– визначення місця Інтернету поміж інших інститутів соціалізації;

– дослідження особливостей віртуальної ідентичності особистості, місця Я-віртуального у загальній Я-концепції;

– дослідження рівня розвитку критичного мислення.

2. Розробка та впровадження програм розвитку віртуальної компетентності.

Залежно від результатів, отриманих на попередньому етапі, ці програми можуть бути спрямовані на:

– розвиток критичного мислення як здатності вирішувати задачі на встановлення соціальних зв'язків в умовах інформаційного перевантаження;

- розвиток цілісної Я-концепції;
- формування адекватного сприйняття співвідношення реального та віртуального світів;
- розвиток здатностей самоорганізації та самопрезентації тощо.

3. Перевірка ефективності програм розвитку віртуальної компетентності.

Висновки. Психологічний супровід процесу кіберсоціалізації як реалії сьогодення вимагає чіткого розуміння того, які задачі соціальної взаємодії вирішує підліток у кіберпросторі. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що основними задачами соціальної взаємодії підлітку у віртуальному світі є створення власного соціального простору та формування віртуальної ідентичності. Саме допомога підлітку у вирішенні цих задач складає сутність психологічного супроводу процесу кіберсоціалізації.

Література

1. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2006. – 304 с.
2. Плешаков В.А. Интернет как фактор социализации старших школьников / В.А. Плешаков, Н.В. Угольников // *Философские проблемы информационных технологий и киберпространства.* – 2012. – № 2 (4). – С.48-54.
3. Бондаренко С.В. Модель социализации пользователей в киберпространстве / *Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: труды VI Всероссийской объединенной конференции.* Санкт-Петербург, 3-6 ноября 2003 г. – СПб.: Изд-во Филологического ф-та СПбГУ, 2003. – С.5-7.
4. Лучинкіна А.І. Аналіз результатів інтернет-соціалізації особистості / А.І. Лучинкіна // *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей.* – Вип.33 (36). – Київ, 2013. – С.149-156.
5. Белінська Е.П. Информационная социализация подростков: опыт пользования социальными сетями и психологическое благополучие / Е.П. Белінська // *Психологические исследования.* – 2013, № 6 (30). – С.5. – Режим доступа: <http://psystudy.ru>.
6. Швалб Ю.М. Психологічні моделі соціалізації особистості / Ю.М. Швалб // *Актуальні проблеми психології.* – 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С.503-517.
7. Пальм Г.А. Соціалізація та кіберсоціалізація: взаємини та наслідки Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових

праць / за заг. ред. д.філос.н. Журби М.А. Монреаль: СФМ «АСФ», 2019. – С.119-120.

8. Солдатова Г.У. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / Г.У. Солдатова, П.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. – М.: Фонд Развития Интернет, 2013. – 144 с.

9. Пальм Г.А. Критичне мислення з погляду психолога / Г.А. Пальм, О.П. Ілларіонова // *Scientific Journal VIRTUS.* – № 31, February, 2019. – С.42-44.

References

1. Mudrik A.V. Socializaciya cheloveka: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij / A.V. Mudrik – 2-e izd., ispr. i dop. – M.: Izd. centr «Akademiya», 2006. – 304 s.
2. Pleshakov V.A. Internet kak faktor socializacii starshih shkolnikov / V.A. Pleshakov, N.V. Ugolnikov // *Filosofskie problemy informacionnyh tehnologij i kibberprostranstva.* – 2012. – № 2 (4). – S.48-54.
3. Bondarenko S.V. Model socializacii polzovatelej v kibberprostranstve / *Tehnologii informacionnogo obshchestva – Internet i sovremennoe obshchestvo: trudy VI Vserossijskoj obedinenoj konferencii.* Sankt-Peterburg, 3–6 noyabrya 2003 g. – SPb.: Izd-vo Filologicheskogo f-ta SPbGU, 2003. – S. 5-7.
4. Luchinkina A.I. Analiz rezultativ internet-socializaciyi osobistosti / A.I. Luchinkina // *Naukovi studiyi iz socialnoyi ta politichnoyi psihologiyi: Zb. statej.* – Vip.33 (36). – Kyiv, 2013. – S.149-156.
5. Belinskaya E.P. Informacionnaya socializaciya podrostkov: opyt polzovaniya socialnymi setyami i psihologicheskoe blagopoluchie / E.P. Belinskaya // *Psihologicheskie issledovaniya.* – 2013, № 6 (30). – S. 5. – *Rezhim dostupa:* <http://psystudy.ru>.
6. Shvalb Yu.M. Psihologichni modeli socializaciyi osobistosti / Yu.M. Shvalb // *Aktualni problemi psihologiyi.* – 2015. – T. 7, Vip. 38. – S. 503-517.
7. Palm G.A. Socializaciya ta kibersocializaciya: vzayemini ta naslidki Lyudina virtualna: novi gorizonti: zb. naukovih prac / za zag. red. d.filos.n. Zhurbi M.A. Monreal: SPM «ASF», 2019. – S. 119-120.
8. Soldatova G.U. Cifrovaya kompetentnost podrostkov i roditelej. Rezultaty vserossijskogo issledovaniya / G.U. Soldatova, T.A. Nestik, E.I. Rasskazova, E.Yu. Zotova. – M.: Fond Razvitiya Internet, 2013. – 144 s.
9. Palm G.A. Kritichne misleniya z poglyadu psihologa / G.A. Palm, O.P. Illarionova // *Scientific Journal VIRTUS.* – № 31, February, 2019. – S.42-44.

Dmytrenko K.A.,

PhD in Medicine, Assistant of the Department of Oncology and Medical Radiology, State Institution «Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine» oncodept.dmytrenko@gmail.com

Palm G.A.,

PhD in Psychology, Assistant Professor, Department of Psychology, of the Dnipro Academy of Continuing Education, galina.palm@gmail.com

Ukraine, Dnipro

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE CYBER SOCIALIZATION PROCESS

In this article, the concept of «cyber specialization» is considered as a specific one towards the generic concept of «socialization». General understanding of socialization as a process of social ability development allows to define cyber specialization as a process of developing the ability to establish and reproduce social relations in a particular social space – cyber society. Social ability being a condition for solving the social interaction problems in cyber society can be defined as a «virtual ability».

Based on a general understanding of the virtual ability structure a conditional model of psychological support of the cyber socialization process is developed which can be used by practicing psychologists and social educators.

Key words: socialization, cyber socialization, digital competence, virtual competence, virtual identity, critical thinking.

УДК 159.98/37.025/616-085

Шпак Д.О.,

к.і.н., доцент кафедри педагогіки і психології Українського гуманітарного інституту, учитель-реабілітолог
Миколаївського міського центру комплексної реабілітації дітей з інвалідністю, postsciresearcher@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФІНІЦІЮ ПОНЯТТЯ «МУЗИКОТЕРАПІЯ»

Стаття присвячена проблемі дефініції поняття «музикотерапія». Наведено існуючі дефініції поняття, узагальнено та виділено підходи до тлумачення дефініента, а також виділено характерні особливості музикотерапії як виду арт-терапії. У статті пропонується авторське визначення поняття «музикотерапія».

Ключові слова: музикотерапія, арт-терапія, метод психотерапії.

Музична терапія існує, образно кажучи, тільки у множині, на світі є майже стільки ж музичних терапій, скільки музичних терапевтів.

H.-H. Decker-Voigt

Постановка проблеми. Музична терапія – це відносно новий напрям арт-терапії у вітчизняній педагогіці, психології, медицині. Науковий інтерес до цього напрямку сьогодні викликаний інтенсивним впровадженням музикотерапевтичних сенсів, разом з іншими новітніми методами психотерапії, у сучасні корекційні педагогічні програми та загалом у спеціальну психологію. Це пояснюється спільністю цілей психотерапії та психолого-педагогічної корекції, що мають на меті насамперед створення психологічних умов для успішної адаптації і соціалізації, зокрема для осіб із затримкою у психічному розвитку, а також пошук додаткових психофізіологічних ресурсів індивіда для підвищення якості його життя у сучасному соціокультурному середовищі.

Сьогодні терміном «музикотерапія» позначають різноманітні види занять із використанням музики, що проводяться на уроках / сеансах у лікарнях, реабілітаційних центрах, центрах психічного здоров'я, дошкільних навчальних закладах тощо, і застосовуються практично в усіх галузях психотерапії, педагогіки, а також у соціальній роботі. Узагальнюючи вищесказане, В. Драганчук у свій час слушно зауважила: «в ХХ столітті розвиток музикотерапії як науки активізувався з небувалою до того багатоманітністю» [6, с.5], що, у свою чергу, й обумовлює додатковий інтерес до цього виду терапії.

Пожвавлення інтересу до музикотерапії протягом ХХ ст. спричинено результатами досліджень, присвячених вивченню впливу різних подразнень на органи чуття, які засвідчили, що найсильніший вплив на емоції під час довготривалого періоду адаптації надають звукові стимули. У зв'язку з цим, А. Tomatis, наприклад, стверджує, що слухання – всього лише один аспект набагато більшого, динамічного процесу, «який полягає не тільки у сприйнятті звуків, просторової координації, а й в нейроімуноендокринній модуляції у відповідь на активацію лімбічних структур» [1, с.171]. Тому звук сьогодні розглядається як динамічний фактор регуляції саногенеза.

Серед різноманіття фізіологічних реакцій у відповідь на дію музикою відзначають гормональні, ментальні, кардіоваскулярні, респіраторні, а також прискорення нейротрансмісії, модуляцію гормональної активності [17]. На думку А. Осипової, «музична стимуляція зменшує час рухової реакції, підвищує лабільність зорового аналізатора, покращує пам'ять і відчуття часу, оживляє

умовні рефлекси. Музика впливає на обмін холестерину: спокійна музика сприяє роботі симпатичної нервової системи в трофотропному напрямку, збудлива – викликає зворотну реакцію» [9, с.169-170]. Варто зазначити, що спектр захворювань, для лікування або профілактики яких нині у лікувально-профілактичній медицині застосовуються цілеспрямовані звукові впливи, є вражаюче широким. Наприклад, найчастішими показаннями до призначення музикотерапевтичних сеансів у США сьогодні є: функціональні захворювання нервової системи, неврози, неврастенія, перевтома, безсоння; деякі психічні захворювання, в тому числі дефензивні психопатії та ін.; захворювання серцево-судинної системи, гіпертонічна хвороба, вегетативні дисфункції, ішемічна хвороба серця та ін.; захворювання шлунково-кишкового тракту: гастрит, спастичний коліт, виразкова хвороба шлунка та ін.; захворювання органів дихання, в тому числі бронхіальна астма, хронічні бронхіти і ін.; захворювання сечостатевої системи; больові синдроми; синдром Альцгеймера; аутизм, відставання в розвитку; затинання; зниження неспецифічної резистентності і резервних можливостей організму [1, с.171].

Отже, потрібно констатувати, що в наш час специфіка впливу звукових стимулів у лікуванні не тільки психічних, але й соматичних захворювань описана досить докладно на підставі проведених клінічних досліджень. Спеціальна психологія і педагогіка ХХІ ст. значною мірою орієнтовані на використання в корекційній роботі музикотерапії як важливого засобу створення психологічних умов для успішної адаптації і соціалізації, виховання гармонійної особистості, її культурного розвитку. Тож, безумовно, музикотерапія нині посідає особливе місце з-поміж сучасних видів арт-терапії. Проте, зважаючи на зазначене, у науковій літературі досі немає єдиної й усталеної дефініції поняття «музикотерапія», що й зумовлює подальші теоретичні опрацювання цього питання.

Мета статті: формулювання універсальної дефініції поняття «музикотерапія», що відобразила б головні особливості даного виду арт-терапії і за певних умов дозволила б переведення зазначеного дефініента з категорії «поняття» до категорії «термін».

Мета конкретизується в таких завданнях:

- розгляд різноманітних дефініцій поняття «музикотерапія»;
- виділення наявних наукових підходів до визначення даного дефініента;
- виділення характерних особливостей «музичної терапії»;
- пошук найбільш точної та всеохоплюючої дефініції.

Виклад основного матеріалу. Термін «музична терапія» має греко-латинську етимологію і складається з двох слів: «музика» і «терапія». Слово «музика» грецькою записується словом *moisika*, а латинською – *musica*; грецькі слова *therapeia*, *therapeineio* і латинське *iatreia* мають кілька значень, схожих за своїм змістом: лікування, надання медичної допомоги, зміцнення. Проте, незважаючи на невігладливе походження дефідента, надати йому чітке й однозначне визначення виявляється непростим завданням.

Сутність терміну можна передати словосполученнями «лікування музикою» або «музичне лікування». Однак навіть такі прості для розуміння поняття не допоможуть сформулювати чітке визначення зазначеного дефідента. По-перше, ані термін «музика», ані термін «терапія» не мають такої дефініції, що вона б не припускала варіативного тлумачення. По-друге, в різних країнах окремі музикотерапевти неоднаково підходять до визначення музикотерапії, навіть у професійних товариствах музичних терапевтів розуміють її по-різному. Як слушно зазначає R. Majzner: «музикотерапія – це міждисциплінарна сфера, оскільки поєднує у собі елементи медицини, музичної педагогіки, естетики та психології; вона повсякчас розвивається, тому визначити її важко» [18, с.106].

За першого наближення до проблеми, можна впевнено сказати, що музикотерапія – це практика використання звуків, мелодій для відновлення рівноваги емоційного і покращення фізичного стану людини. Саме так її і визначає О. Созонік із ВОГО «Корпорація щастя» [13]. Проте, таке визначення не буде достатньо повним, аби розкрити всю специфіку цього виду арт-терапії і діапазону його можливостей. Z. Janáčková, наприклад, у своїй статті «*Když hudba léčí aneb muzikoterapie*» пише: «музикотерапію у сучасному розумінні цього слова можна розуміти як мистецтво, що пов'язане із суб'єктивністю, творчістю, красою. Погляд на музикотерапію може бути зосереджений на її прагненні до об'єктивності, універсальності та правдивості. У цьому контексті вона визначається як наукова дисципліна. І останнє, але не менш важливе, ми можемо розглядати музикотерапію як міжособистісний процес, пов'язаний з довірою, емпатією, спілкуванням та взаємністю» [20].

Задля досягнення поставленої мети роботи вважаємо доцільним звернутися до:

- тлумачень МТ окремими фахівцями,
- визначень дефідента професійними асоціаціями музичних терапевтів різних країн,

що надасть нам змогу вивести загальні характерні особливості такого виду терапії і наблизитися до виведення її універсальної дефініції.

Знайий лікар й основоположник російської наукової музикотерапії та вокалотерапії С. Шушарджан пропонує визначати музичну терапію (далі – МТ) суто у практично-прикладній площині – як сукупність методів та технологій використання музично-акустичних впливів із лікувально-оздоровчою метою. Також він зазначає, що МТ являє собою систему психосоматичної корекції здоров'я людини за допомогою музично-акустичних впливів [15].

Думку С. Шушарджан поділяє і І. Малашевська, яка визначає МТ як – цілеспрямоване використання звуків і

музики з метою налагодження терапевтичних відносин [8].

Подібне до поглядів С. Шушарджан визначення музикотерапії пропонує О. Ворожцова, а саме: як контрольоване використання музики в лікуванні, реабілітації, навчанні та вихованні дітей і дорослих, які страждають від соматичних і психічних захворювань [4, с.10].

Л. Брусиловський розуміє МТ як цілеспрямоване використання музики для лікування фізіологічних та психосоціальних розладів [3]. В. Драганчук – як засіб реабілітації, профілактики, підвищення резервних можливостей організму [6]. Інші науковці, наприклад, В. Зав'ялов, Г. Побережна, М. Чепіга – як засіб оптимізації творчих сил і педагогічно-виховної роботи [7;11;14]. В. Петрушин, А. Юсфін – як одну з новітніх психотехнік, що покликана забезпечити ефективне функціонування людини в суспільстві, гармонізувати її психічне життя [10; 16].

Цікаве визначення пропонує Н. Руденко, який розглядає МТ як «технологію цілеспрямованого використання мистецтва й засіб психотерапевтичного і психокорекційного впливу на особистість, яка ґрунтується на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відтворюється у візуальних образах» [12].

Наведемо також приклади тлумачення дефідента деякими європейськими авторами: М. Stejskalová вбачає у МТ процес емоційного, сенсорного і поведінкового впливу на людину музичними засобами, з метою профілактики різних захворювань [19, с.12]; Т. Natanson визначає МТ таким чином: «це один з видів діяльності, що спрямований на регуманізацію сучасного життя шляхом багатостороннього використання численних значень музичної субстанції для захисту й відновлення здоров'я людини та сприятливого впливу на співтворчість як середовища, в якому людина живе і працює, так і міжособистісних відносин, що склалися у ньому» [18, с.106]; Н. Decker-Voigt як «системне використання музики для лікування фізіологічних та психосоціальних аспектів хвороби або розладів» [5, с.14].

Музикотерапію можна розглядати і як метод, що використовує музику в якості засобу корекції емоційних відхилень, страхів, мовних розладів, відхилень у поведінці, а також при комунікативних труднощах.

Отже, не можна не погодитись із зауваженням докторки Н. Decker-Voigt, наведеним вище; констатуємо, що на сьогодні не існує єдиної точки зору чи підходу серед фахівців до формулювання дефініції МТ. Вивести узагальнююче визначення, що ввібрало б у себе все розмаїття підходів, виявляється справді непростим завданням.

На окрему вагу заслуговують визначення дефідента, що їх пропонують професійні асоціації музичних терапевтів різних країн. Наприклад, Австрійська професійна асоціація музичних терапевтів ÖBM декларує наступне: «Музична терапія – це цілеспрямоване лікування людей, зокрема з фізичними, психічними, інтелектуальними й соціальними розладами та умовами страждання. Її метою є пом'якшення або усунення симптомів, зміна поведінки або ставлення до ситуації, що вимагає лікування, а також підтримки, сприяння, або відновлення здоров'я». Така дефініція передусім наголошує на терапевтичних відносинах, що є ключовими в межах МТ.

Подібним до такої дефініції є визначення Німецької спілки музичних терапевтів, що нині є найчисельнішим об'єднанням за інтересами для терапевтів у Німеччині, які спеціалізуються за фахом музикотерапії. Німецькі фахівці визначають МТ як – «цілеспрямоване застосування музики або музичних елементів для досягнення терапевтичної мети, а саме, відновлення, сприяння та підтримки психічного та фізичного здоров'я» [2].

Канадська асоціація музикотерапевтів стверджує: «музикотерапія – це вмiле використання музики та музичних елементів акредитованим музикотерапевтом з метою розвитку, підтримки або відновлення психічного, фізичного, емоційного та духовного здоров'я. Музика має невербальні творчі структурні та емоційні якості, що застосовуються в терапевтичному середовищі взаємовідносин і сприяють контакту, взаємодії, навчанню, самовираженню, спілкуванню та розвитку особистості».

У американській асоціації вважають, що МТ – «це клінічне та зареєстроване використання музичного втручання для досягнення індивідуальних цілей у середовищі терапевтичних відносин акредитованим фахівцем за схваленою навчальною програмою музикотерапії» [2].

Найбільш повне визначення методу оздоровчої практики засобами музичного мистецтва, на нашу думку, дає Світова Федерація музичної терапії: «МТ – це застосування музики та/або її музичних елементів (звук, ритм, мелодія та гармонія) лікарем-музикотерапевтом і пацієнтом або групою у процесі, призначеному полегшувати та розвивати комунікативні відносини й самовираження (фізичне, емоційне, ментальне, соціальне та пізнавальне), розвивати потенційні можливості та розвивати чи відновлювати функції індивідуума в такий спосіб, щоби він зміг досягти кращої внутрішньо- та/або міжособистісної інтеграції і, відповідно, якості життя» [18, с.106].

З усього процитованого вище випливає, що МТ на сьогодні являє собою комплексну наукову дисципліну – окрему галузь арт-терапії. МТ є вдалим прикладом міждисциплінарної інтеграції, який поєднав у собі музичне мистецтво, медицину, психологію та педагогіку.

Узагальнивши й проаналізувавши зміст наведених дефініцій можемо виокремити кілька підходів до тлумачення дефінінта, а також вивести 15 характерних особливостей МТ як процесу міжособистісного спілкування, у якому кваліфікований музикотерапевт застосовує музику з метою покращення чи збереження здоров'я клієнта (пацієнта).

Підходи до визначення поняття «музикотерапія»: медикотерапевтичний; психотерапевтичний; корекційно-педагогічний.

Характерними особливостями МТ, на нашу думку, є:

1. Музична терапія передбачає використання в роботі з пацієнтом не тільки музику, як ритмічно та інтонаційно організовані звуки різної частоти, а також і окремі звуки;
2. Музична освіта або попередній музичний досвід не вимагається від клієнтів;
3. Музика є специфічною формою невербального спілкування за допомогою якого досягається розвиток емоційно-творчих та естетичних якостей особистості;
4. Музикотерапія не є аутотерапією – вона завжди включає особистість клієнта і терапевта та їх взаємні стосунки;

5. Терапевтичний сеанс повинен проводити кваліфікований та компетентний музикотерапевт. Вимоги до професійної підготовки музикотерапевтів визначають у більшості країн асоціації музикотерапії.

6. Правильно побудований сеанс із музикотерапії може викликати позитивні зміни у всіх «вимірах» людського тіла;

7. Музикотерапія використовується для задоволення різноманітних фізичних, емоційно-пізнавальних, соціальних чи духовних потреб клієнтів;

8. Музичні терапевтичні цілі не є музичними цілями і включають широку сферу терапевтичної дії, яка має на меті: лікування, навчання, розвиток соціальної взаємодії та спілкування, корекції і профілактики небажаних станів, самовираження, мотивацію, управління болем і стресом, підвищення якості життя, особистісного та духовного розвитку;

9. Музикотерапія може бути реалізована в різних терапевтичних ситуаціях: індивідуальній або груповій терапії, активній або рецесивній (пасивній);

10. Зазначені дефініції музикотерапії підкреслюють розвиток терапевтичних відносин через спільний музичний досвід і музичне спілкування;

11. Музикотерапія – це систематичний процес, що включає діагностику терапевтичного втручання та поетапну оцінку результатів;

12. МТ цільова програма лікування або корекції може бути: типовою або індивідуальною;

13. Музикотерапевти працюють у широкому спектрі закладів, включаючи медичні, навчальні, психіатричні, геронтологічні, корекційно-реабілітаційні заклади, а також здійснюють приватну практику;

14. Музикотерапія обумовлена особливостями національної культури кожної конкретної країни. Відмінності в національній та міжнародній практиці музикотерапії вважаються важливою і здоровою особливістю професії музикотерапії.

15. Музикотерапія як професія характеризується існуванням музико-терапевтичних асоціацій та товариств, що піклуються про загальний розвиток музикотерапії, про впровадження й дотримання стандартів професійної підготовки терапевтів на практиці.

Отже, узагальнюючи існуючі підходи до визначення поняття, та спираючись на 15 наведених особливостей МТ, ми вважаємо, що можемо наблизитись до виведення універсального визначення дефінінта і пропонуємо таке його формулювання:

Музикотерапія – це допоміжний неінвазивний метод психосоматичного лікування і корекції здоров'я клієнта, що являє собою систематичний і науково обґрунтований процес використання спеціальних технік і технологій музично-акустичних впливів фахівцем музикотерапевтом за певною цільовою програмою в підготовленому терапевтичному, інтерсуб'єктивному середовищі.

Висновки. Абстрактне формулювання поняття МТ вимагає суб'єктивного прийняття тієї чи іншої наукової точки зору і не може бути остаточно затверджено через різноманітність і неточність його трактувань у різних країнах та окремими фахівцями. Запропоноване нами визначення – це лише ще одна спроба наблизитись до формулювання універсальної дефініції МТ; ми вважа-

емо, що запропоноване нами трактування може бути доповнено й уточнено, проте воно вже дає змогу дефієнту набуту статусу «термін» за умови його визнання бодай європейськими асоціаціями музичних психотерапевтів. У США музикотерапію відносять до групи тілесно-ментальних практик енергетичної медицини, згідно класифікації, запропонованою Національним центром комплементарної та альтернативної медицини Національного інституту здоров'я США, що не було враховано нами під час формулювання запропонованої вище дефініції.

На останок зазначимо, що якою б не буда дефініція, музикотерапія безсумнівно є дієвим інструментом психопрофілактики, психологічної реабілітації чи гармонізації психічного життя пацієнта. Понад те, результати досліджень та медична практика доводять життєздатність даного методу навіть у тих пацієнтів, яким не змогли допомогти інші медичні підходи. Впровадження музичної терапії допомагає задовольняти багато потреб пацієнта та підвищує рівень якості його життя. Саме музична терапія, як один із видів арт-терапії, дедалі частіше розглядається як унікальний внесок у реалізацію цих завдань.

Література

1. Апанасенко Т., Савельєва-Кулик Н. Музыкальная терапия: история, современность и перспективы развития / Т.А. Апанасенко, Н.А. Савельева-Кулик // Украинський медичний часопис. – 2012. – № 4(90). – С.170-173.
2. Базисное руководство по психотерапии / Кол. авт.: А. Хайгл-Эверс, Ф. Хайгл, Ю. Отт, У. Рюгер. – СПб.: Речь, Восточно-Европейский Институт Психодинамики, 2005. – 790 с.
3. Брусиловский Л. Музыкальная терапия: Руководство по психотерапии / Л.С. Брусиловский; под ред. В.Е. Рожнова. – М.: Медицина, 1985. – 340 с.
4. Ворожцова О. Музыка и игра в детской психотерапии / О.А. Ворожцова. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2004. – 90 с.
5. Декер-Фойт Т.Т. Введение в музыкотерапию / Т.Т. Декер-Фойт. – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.
6. Драганчук В. Музыкальная терапия: теория та історія / В. Драганчук. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 225 с.
7. Зав'ялов В. Регулятивный музыкальный тренинг та музична терапія для дітей та підлітків / В.Ю. Зав'ялов. – К.: Освіта, 1990. – С.234-237.
8. Малашевська І. Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія» / І.А. Малашевська, С.К. Демидова. – Тернопіль: Мандрівець, 2015. – 44 с.
9. Осипова А. Общая психокоррекция: учебное пособие / А.А. Осипова. – М.: Сфера, 2002. – 510 с.
10. Петрушин В. Музыкальная психотерапия. Теория и практика / В.И. Петрушин. – М.: Мысль, 1999. – 432 с.
11. Побережна Т. Педагогичний потенціал музикотерапії / Т. Побережна // Мистецтво та освіта. – 2008. – № 2. – С.9-12.
12. Руденко Н. Формування творчих здібностей учнів 5–9 класів у позаурочній роботі засобами музичного мистецтва / Н.К. Руденко. – Автореф. дис. к. п. н. – К., 2004. – 22 с.
13. Созонік О. Музикотерапія або музика, яка лікує [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/blogs/1201-muzykoterapiia-abo-muzyka-iaqa-likuye>

14. Стимуляція здоров'я та інтелекту: навчальний посібник / М.П. Чепига, С.М. Чепига. – К.: Знання, 2006. – 347 с.

15. Шушарджан С. Руководство по музыкальной терапии / Шушарджан С.В. – М.: Медицина, 2005. – 450 с.

16. Юсфин А. Музыка – сила жизни / А.Т. Юсфин. – СПб.: ООО «Аюрведа Плюс», 2006. – 146 с.

17. Immediate physiological responses of healthy volunteers to different types of music: cardiovascular, hormonal and mental changes / team of authors [Electronic resource] – Access mode: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01094802>

18. Majzner R. Rola muzykoterapii w pracy z dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi / Rafał Majzner // Konteksty Pedagogiczne. – 2013. – № 1. – С. 105-112.

19. Stejskalová M. Muzykoterapie: východiska, koncepty, principy a praktické aplikace / Marta Stejskalová. – Praha: Portál, 2007. – 94 s.

20. Janáčková Z. Když hudba léčí aneb muzikoterapie [Elektronický zdroj]. – Přístupový režim: <http://www.opsychologii.cz/clanek/92-kdyz-hudba-leci-aneb-muzikoterapie/>

References

1. Апанасенко Т., Савельева-Кулик Н. Музыкальная терапия: история, современность и перспективы развития / Т.А. Апанасенко, Н.А. Савельева-Кулик // Украинський медичний часопис. – 2012. – № 4(90). – С. 170-173.
2. Базисное руководство по психотерапии / Кол. авт.: А. Хайгл-Эверс, Ф. Хайгл, Ю. Отт, У. Рюгер. – СПб.: Речь, Восточно-Европейский Институт Психодинамики, 2005. – 790 с.
3. Брусиловский Л. Музыкальная терапия: Руководство по психотерапии / Л.С. Брусиловский; под ред. В.Е. Рожнова. – Ташкент: Медицина, 1985. – 340 с.
4. Ворожцова О. Музыка и игра в детской психотерапии / О.А. Ворожцова. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2004. – 90 с.
5. Декер-Фойт Т.Т. Введение в музыкотерапию / Т.Т. Декер-Фойт. – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.
6. Драганчук В. Музыкальная терапия: теория та історія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 225 с.
7. Зав'ялов В. Регулятивный музыкальный тренинг та музична терапія для дітей та підлітків / В.Ю. Зав'ялов. – К.: Освіта, 1990. – С. 234-237.
8. Малашевська І. Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія» / І.А. Малашевська, С.К. Демидова. – Тернопіль: Мандрівець, 2015. – 44 с.
9. Осипова А. Общая психокоррекция: учебное пособие / А.А. Осипова. – М.: Сфера, 2002. – 510 с.
10. Петрушин В. Музыкальная психотерапия. Теория и практика / В.И. Петрушин. – М.: Мысль, 1999. – 432 с.
11. Побережна Т. Педагогичний потенціал музикотерапії / Т. Побережна // Мистецтво та освіта. – 2008. – № 2. – С. 9-12.
12. Руденко Н. Формування творчих здібностей учнів 5–9 класів у позаурочній роботі засобами музичного мистецтва / Н.К. Руденко. – Автореф. дис. к. п. н. – К., 2004. – 22 с.
13. Созонік О. Музикотерапія або музика, яка лікує [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/blogs/1201-muzykoterapiia-abo-muzyka-iaqa-likuye>
14. Стимуляція здоров'я та інтелекту: навчальний посібник / М.П. Чепига, С.М. Чепига. – К.: Знання, 2006. – 347 с.
15. Шушарджан С. Руководство по музыкальной терапии / Шушарджан С.В. – М.: Медицина, 2005. – 450 с.
16. Юсфин А. Музыка – сила жизни / А.Т. Юсфин. – СПб.: ООО «Аюрведа Плюс», 2006. – 146 с.

17. Immediate physiological responses of healthy volunteers to different types of music: cardiovascular, hormonal and mental changes / team of authors [electronic resource] – Access mode: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01094802>

18. Majzner R. Rola muzykoterapii w pracy z dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi / Rafał Majzner // Konteksty Pedagogiczne. – 2013. – № 1. – S. 105-112.

19. Stejskalová M. Muzikoterapie: východiska, koncepty, principy a praktické aplikace / Marta Stejskalová. – Praha: Portál, 2007. – 94 s.

20. Janáčková Z. Když hudba léčí aneb muzikoterapie [Elektronický zdroj]. – Přístupový režim: <http://www.opsychologii.cz/clanek/92-kdyz-hudba-leci-aneb-muzikoterapie/>

Shpak D.A.,

Ph.D. in History, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Ukrainian Institute of Arts and Science, rehabilitation teacher of the Nikolaev municipal comprehensive rehabilitation center of children with disabilities, postsciresearch@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

TO THE ISSUE OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF «MUSIC THERAPY»

The article is devoted to the problem of the definition of the concept of «music therapy». In it presented the existing definitions of the concept, summarized and identified approaches to the concept interpretation and indicated the main characteristics of music therapy as a type of art therapy. In the article the author proposed his own definition of «music therapy».

Key words: music therapy, art therapy, method of psychotherapy.

Pedagogy

УДК 37.091.33:004:37.026

Божко Н.В.,*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії, natvb@ukr.net**Україна, м. Харків*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ»

В статті обґрунтована необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі підготовки майбутніх фахівців в закладах вищої освіти, зокрема педагогічних працівників для закладів професійної освіти. Розглянуто технологію застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес на прикладі Української інженерно-педагогічної академії при підготовці фахівців за спеціальністю 015 «Професійна освіта» під час вивчення ними дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти». Показано технологію створення електронних засобів навчання для даної дисципліни за допомогою електронного додатка LearningApps.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, педагоги закладів професійної освіти, дидактичні основи професійної освіти, електронні засоби навчання, хмарні технології.*

Постановка проблеми. У сучасному освітньому суспільстві ключова роль належить педагогу, якому довірено всебічний розвиток здобувачів освіти, розкриття їхнього потенціалу та формування успішної людини. Професійна діяльність педагогічних працівників закладів освіти стає складнішою, оскільки впроваджуються нові педагогічні технології, змінюється зміст освіти, з'являються нові види діяльності. Якісне викладання дисциплін сьогодні неможливо здійснювати без використання засобів і можливостей, які надають комп'ютерні технології та Інтернет. Вони дають змогу викладачу краще подати матеріал, зробити його більш цікавим, швидко перевірити знання здобувачів освіти та підвищити їхній інтерес до навчання. Викладач має можливість отримувати найостаннішу інформацію, активно спілкуватися з колегами, учнями (студентами) та їх батьками.

Оскільки, застарілі методи та засоби навчання не відповідають нинішнім вимогам сучасної освіти і не підлягають тенденціям стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, це спонукає викладачів до впровадження інноваційних методів навчання та використання й адаптування цих технологій в навчальний процес. Особливо ця проблема гостро постає при формуванні професійних знань, умінь та навичок, оскільки для ефективнішого їх засвоєння необхідно використання великої кількості наочних матеріалів та інтерактивних засобів, розробити які та втілити в освітній процес можливо завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ).

Активний розвиток ІКТ зумовлює виникнення нових можливостей для вдосконалення форм взаємодії учасників педагогічного процесу. Особливого значення наразі набувають хмарні технології, які, попри те, що надають у вільному доступі велику кількість різних програмних засобів для професійної діяльності, стимулюють виник-

нення нових ідей для взаємодії і саморозвитку педагогів і учнів.

Мета статті – показати використання хмарних технологій в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів для закладів професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах масової комп'ютеризації та інформатизації всіх сфер життя та інтеграції України в світовий інформаційно-освітній простір важливого значення набуває ефективне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері освіти. Однією з головних причин посиленої уваги педагогів до проблеми упровадження інформаційно-комунікаційних технологій є зручність та простота використання наявних інструментів для пошуку, створення та використання освітніх ресурсів, завдяки яким можна суттєво підвищити ефективність навчального процесу, активізувати навчально-пізнавальну та самостійну діяльність здобувачів освіти.

Особливостям застосування інформаційних технологій в освітньому процесі присвячено чимало теоретичних і експериментальних досліджень. Так питання використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній освіті висвітлені в роботах Р. Гуревича, М. Кадемії, М. Козяр [2], О. Клочка [5], Н. Морзе, О. Глазунової [7]. Теоретико-методичні засади організації навчальної діяльності здобувачів освіти в умовах комп'ютерно-орієнтованого середовища навчання розглянуті в дослідженні Ю. Жука [3]. Методика застосування інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності педагога професійного навчання докладно розглянута в роботі Л. Майбороди [6].

Як було зазначено вище, особливого значення наразі набувають *хмарні технології* – це парадигма, яка передбачає віддалену обробку та зберігання даних. Фахівці визначають технологію хмарних обчислень як динамі-

чно масштабовану інтернет-технологію з можливістю вільного доступу до інформаційних обчислювальних ресурсів у вигляді сервісів, що надаються за допомогою мережі [1].

Відповідальними за впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, стають педагогічні працівники, які повинні володіти знаннями щодо різноманітних технологій та їх застосування. Якщо заклад вищої освіти спеціалізується на підготовці майбутніх педагогічних працівників, в процесі навчання вони також повинні навчитися роботі з різноманітними інформаційно-комунікаційними технологіями з метою подальшого застосування набутих знань та досвіду в професійній діяльності.

В даному випадку ми розглядаємо підготовку педагогічних працівників на прикладі Української інженерно-педагогічної академії (УІПА), яка є провідним закладом вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців за ліцензованими спеціальностями для різних галузей економіки України та іноземних країн.

Здобути педагогічну освіту в УІПА, щоб мати можливість в подальшому працювати викладачем або майстром виробничого навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, можливо шляхом навчання на спеціальності 015 «Професійна освіта» (за спеціалізаціями).

Абітурієнти, що навчаються за спеціальністю «Професійна освіта» (за різними спеціалізаціями), отримують інженерно-педагогічну освіту, яка дає можливість сформувати такого гармонійно розвиненого фахівця, який поєднує в собі інженерні уміння, пов'язані зі здатністю розв'язувати технічні завдання, системно мислити, проектувати та конструювати технічні об'єкти, розбиратися в питаннях економіки, охорони праці певної галузі тощо, та педагогічні уміння, пов'язані з організацією та здійсненням освітнього процесу в закладі професійної освіти, вихованням учнівської молоді тощо [4].

Професійна підготовка майбутніх інженерів-педагогів передбачає вивчення різних дисциплін (освітніх компонентів), що пов'язані між собою послідовністю вивчення, забезпечують засвоєння інших предметів і є відправною точкою для подальшої професійної діяльності.

У складі освітніх компонентів, які забезпечують формування професійних компетентностей майбутніх педагогів, можна виділити ті що відповідають саме за педагогічну складову. Однією з таких дисциплін є «Дидактичні основи професійної освіти», яка вивчає, узагальнює та обґрунтовує цілі, закономірності, принципи, зміст, форми та методи навчального процесу в системі професійної освіти, взаємодію педагогів і здобувачів освіти, як суб'єктів процесу навчання, вплив різноманітних дидактичних явищ на формування і розвиток здобувачів освіти, як творчої особистості та суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності [8].

Аналіз навчальних занять з дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти» дозволив визначити засоби навчання, які на них використовуються, а саме: електронна презентація, робочий зошит, відеоматеріали, схеми, таблиці, плакати, навчально-плануюча документація, навчальна література, інструкційно-технологічна документація, завдання для практичного виконання (індивідуальні, групові), що імітують майбутню профе-

сійну діяльність, завдання для застосування ігрових методів навчання, проблемні ситуації

Серед представлених засобів навчання є ті, які розробляються і демонструються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але вони обмежені створенням електронних презентацій та відеоматеріалів, або пошуком необхідної наочної інформації в мережі Інтернет.

З метою урізноманітнення засобів навчання розроблених на основі ІКТ та створення можливості для здобувачів освіти стосовно опанування вмінь щодо їх самостійної розробки на практичних заняттях, а також застосування отриманого досвіду в майбутній професійній діяльності, вважаємо за потрібне скористатися для здійснення цієї діяльності відповідними хмарними технологіями.

Як було зазначено вище, в процесі вивчення дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти», майбутні викладачі технічних дисциплін повинні опанувати велику кількість понять пов'язаних з професійною освітою та її дидактичними складниками, навчитися класифікувати їх за певними ознаками, встановлювати взаємозв'язок між ними та вміти застосовувати в конкретних професійних ситуаціях. З огляду на це, повинні бути розроблені відповідні засоби навчання, які допоможуть це зробити. Оскільки обсяг матеріалу великий, розробка традиційних засобів навчання може зайняти багато часу. Для спрощення цієї діяльності пропонуємо скористатися електронним додатком LearningApps.org.

LearningApps.org – є сервісом Web 2.0 для підтримки процесів навчання та викладання за допомогою невеликих інтерактивних модулів. Ці модулі можна використовувати як навчальні ресурси або для самостійної роботи.

Вправи розроблені в даній програмі не розглядаються як цілісні заняття, але вони можуть бути використанні при створенні дидактичних проектів уроків. Всі вправи поділено на категорії (групи), кожна з яких має кілька шаблонів, які можна переглянути перед тим як створити власний навчальний ресурс.

Для того, щоб користуватися додатком LearningApps слід створити свій акаунт за допомогою пошти gmail. Зареєструватися на LearningApps.org, тобто створити свій профіль та отримати доступ до роботи в додатку LearningApps. Для того, щоб розробити певний дидактичний засіб в додатку LearningApps слід обрати «Створення вправи» та відповідний вид вправи.

Після цього відкриється вікно з прикладами обраного виду вправ та з можливістю створити нову вправу. Натискаючи «створити нову вправу» ви отримуєте шаблон зі створення конкретної вправи та послідовний опис ваших дій. Задача розробника (викладача, здобувача освіти) заповнити шаблон вправи потрібним змістом. Після створення вправи є можливість попереднього її перегляду та коригування вразі потреби. Остаточний варіант вправи слід зберегти. Збережені вправи попадають до папки «Мої вправи» і можуть бути використані в будь-який час (на уроці або для самостійної роботи здобувачів освіти) за умови підключення до мережі Інтернет (працювати з правами можливо тільки в онлайн режимі).

Для кожної теми дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти» визначимо можливий перелік вправ додатку LearningApps (для розробки дидактичних засобів навчання). Результати наведено в таблиці 1: в коло-

нці 1 представлені теми дисципліни з робочої програми, у 2 колонці для кожної теми запропановані найбільш доцільні вправи з числа тих, які можна створити за допомогою додатку LearningApps.

Таблиця 1

Перелік можливих вправ додатку LearningApps для дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти»

Тема 1	Перелік вправ 2
Зміст професійної освіти: поняття, структура, вимоги	Знайди пару, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Документи, що визначають зміст освіти	Знайди пару, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Принципи професійного навчання	Знайди пару, Класифікація, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Виробничий процес, системи виробничого навчання	Знайди пару, Числова пряма, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Планування виробничого навчання	Знайди пару, Числова пряма, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Дидактичні складники виробничого навчання	Знайди пару, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово, Гра «Парочки»
Типи та структура уроків виробничого навчання	Знайди пару, Просте упорядкування, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово
Методи професійного навчання	Знайди пару, Класифікація, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово, Гра «Парочки»
Засоби професійного навчання	Знайди пару, Класифікація, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово, Гра «Парочки»
Форми професійного навчання	Знайди пару, Класифікація, Просте упорядкування, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово, Гра «Парочки»
Діагностика та контроль професійного навчання	Знайди пару, Вільна текстова відповідь, Вікторина, Кросворд, Вгадай слово

Рис. 1. Вправа «Знайди пару», назва «Основні поняття професійної дидактики»

Наведемо деякі приклади запропонованих в таблиці 1 вправ для різних тем дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти».

Тема «Зміст професійної освіти: поняття, структура, вимоги». Вправа «Знайди пару», назва «Основні поняття професійної дидактики» (рис.1). Дозволяє встановити відповідність між характеристикою основних понять професійної дидактики та їх назвою.

Тема «Документи, що визначають зміст освіти». Вправа «Вільна текстова відповідь», назва «Види доку-

ментів, що визначають зміст освіти» (рис.2). Дозволяє надати відповідь на поставлене питання, самостійно вписавши її у вказане на екрані поле.

Тема «Виробничий процес, системи виробничого навчання». Вправа «Числова пряма», назва «Хронологічний порядок виникнення систем виробничого навчання» (рис.3). Дозволяє встановити порядок виникнення систем виробничого навчання в хронологічному порядку.

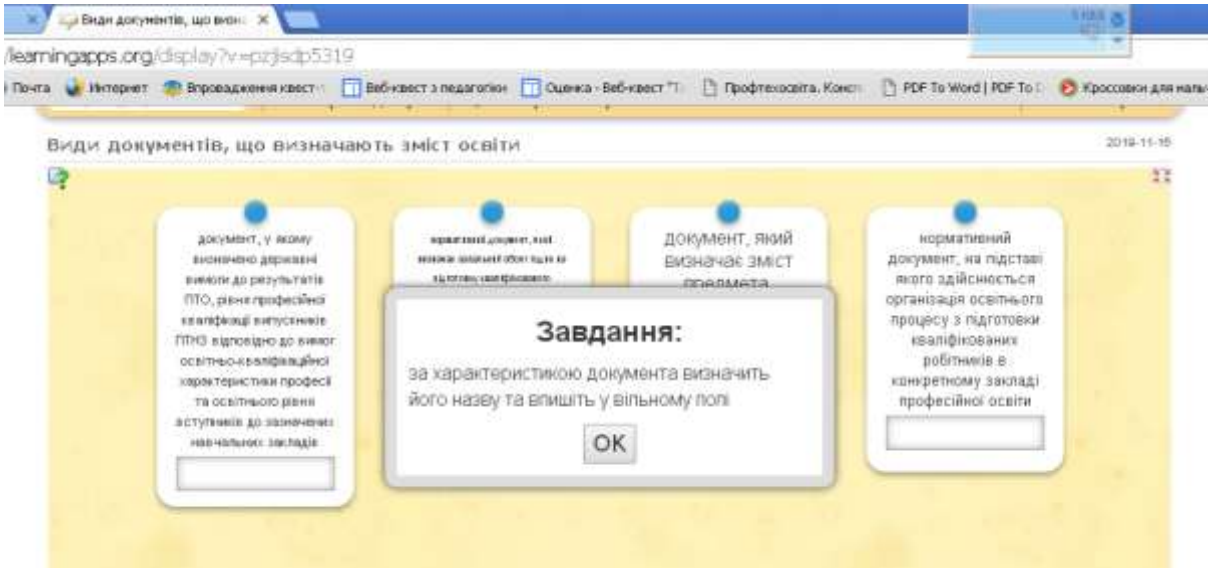

Рис.2. Вправа «Вільна текстова відповідь», назва «Види документів, що визначають зміст освіти»

Рис.3. Вправа «Числова пряма», назва «Хронологічний порядок виникнення систем виробничого навчання»

Висновки. Таким чином, розроблені за допомогою хмарних технологій дидактичні засоби навчання можуть бути використані викладачем в процесі організації навчального процесу з дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти», як при проведенні лекційних, так і практичних занять. Крім того, пояснення технології роботи з даними сервісами та додатками здобувачам освіти створює можливість виконання ними завдань зі створення

власних «продуктів» (засобів навчання), які можуть бути використані для виконання завдань на практичних заняттях (під час демонстрації фрагментів уроків теоретичного та виробничого навчання, застосування певних методів, засобів, форм навчання). Здобувачі освіти отримують корисний досвід роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями і можливість їх застосування в майбутній професійно-педагогічній діяльності.

Література

References

1. Буртовий С.В. Хмарні технології в освіті: Microsoft, Google, IBM. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oin.in.ua/osvitni-hmarymicrosoft-google-ibm-suchasni-instrumenty-formuvannya-osvitnoho-seredovyschanavchalno-doslidnytskoyi-diyalnosti-ditej/>
2. Туревич Р.С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців / Р.С. Туревич, М.Ю. Кадемія, М.М. Козьяр; за ред. член-кор. НАПН України Туревича Р.С. Львів: Вид-во «СПОЛОМ», 2012. 502 с.
3. Жук Ю.О. Теоретико-методичні засади організації навчальної діяльності старшокласників в умовах комп'ютерно орієнтованого середовища навчання: авт. дис. д. пед. н.: спеціальність 13.00.09 «Теорія навчання». Київ, 2017. 52 с.
4. Коваленко О.Е. Інженерно-педагогічні кадри: нові вимоги сьогодення. Проблеми інженерно-педагогічної освіти, 2008. Вип. 21. С.8-17.
5. Клочок О.В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в аграрній освіті. Вісник Черкаського університету, 2016. № 11. С.84-91.
6. Майборода Л.А. Методика застосування інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності педагога професійного навчання (на прикладі професій галузі зв'язку): методичні рекомендації. К.: ФО-П Поліщук О.В., 2012. 104 с.
7. Морзе Н.В., Глазунова О.Т. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому закладі освіти. [Електронний ресурс] Інформаційні технології і засоби навчання, 2008. № 2. Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua/net/em6/content/08mnvshii.htm>
8. Ягунов В. Оновлення дидактики професійно-технічної освіти за сучасних цивілізаційних змін. Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи: зб. наук. пр. / [редкол.: В.О. Радкевич (голова) та ін.]. К.: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2011. Вип. 1. С.23-39.

1. Burtoviy S.V. Hmarni tehnologiyi v osviti: Microsoft, Google, IBM [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupu: <http://oin.in.ua/osvitni-hmarymicrosoft-google-ibm-suchasni-instrumenty-formuvannya-osvitnoho-seredovyschanavchalno-doslidnytskoyi-diyalnosti-ditej/>
2. Gurevich R.S. Informatsiyno-komunikatsiyi tehnologiyi v profesiyinoy osviti maybutnih fahivtsiv / R.S. Gurevich, M.Yu. KademIya, M.M. Kozyar; za red. chlen-kor. NAFN Ukrayini Gurevicha R.S. LvIv: Vid-vo «SPOLOM», 2012. 502 p.
3. Zhuk Yu.O. Teoretiko-metodichni zasadi organizatsiyi navchalnoyi diyalnosti starshoklasnikiv v umovah komp'yuterno orientovanogo seredovischa navchannya: avt. dis. d. ped. n.: spetsialnist 13.00.09 «Teoriya navchannya». Kyiv, 2017. 52p.
4. Kovalenko O.E. Inzhenerno-pedagogichni kadri: novi vimogi sгодennya / Problemi inzhenerno-pedagogichnoyi osviti, 2008. Vip. 21. pp.8-17.
5. Klochk O.V. Vikoristannya informatsiyno-komunikatsiyinhi tehnologiy v agrarniy osviti. Visnik Cherkaskogo universitetu, 2016. № 11. pp.84-91.
6. Mayboroda L.A. Metodika zastosuvannya informatsiyno-komunikatsiyinhi tehnologiy u diyalnosti pedagoga profesiyinogo navchannya (na prikladhi profesiyi galuzi zv'yazku): metodichni rekomendatsiyi. K.: FO-P Polischuk O.V., 2012. 104 p.
7. Morze N.V., Glazunova O.G. Modeli efektyvnogo vikoristannya informatsiyno-komunikatsiyinhi ta distantsiyinhi tehnologiy navchannya u vischomu zakladi osviti [Elektronnyy resurs] Informatsiyi tehnologiyi i zasobi navchannya, 2008. № 2. Rezhim dostupu: <http://www.ime.edu.ua/net/em6/content/08mnvshii.htm>
8. Yagupov V. Onovlennya didaktiki profesiyinoy-tehnichnoyi osviti za suchasnihi tsivilizatsiyinhi zmin. Modernizatsiya profesiyinoyi osviti i navchannya: problemi, poshuki i perspektivi: zb. nauk. pr. / [redkol.: V.O. Radkevich (golova) ta in.]. K.: Institut profesiyinoy-tehnichnoyi osviti NAFN Ukrayini, 2011. Vip. 1. pp. 23-39.

Bozhko N.V.,

Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Pedagogics, Methodology and Management of Education Department of the Ukrainian Engineering Pedagogic Academy, natvb@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING THE DIDACTIC BASIS OF PROFESSIONAL EDUCATION

The article substantiates the need to use information and communication technologies in the process of training future specialists in higher education institutions, in particular pedagogical workers for vocational education institutions. The necessity of possession of various information technologies and their application to the educational process by pedagogical staff in accordance with the requirements of today, conceptual principles of reforming vocational education in Ukraine is determined. Cloud technologies that allow you to create software for the professional activity of teaching staff are characterized. The technology of application of information and communication technologies in the educational process on the example of the Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy in the preparation of specialists in the specialty 015 «Vocational Education» during the study of the discipline «Didactic Foundations of Vocational Education» is considered. A LearningApps e-learning application has been identified that demonstrates e-learning technology for this discipline.

Key words: information and communication technologies, teachers of vocational education institutions, didactic foundations of vocational education, e-learning, cloud technologies.

УДК 37.07

Бондаренко Ю.В.,

учитель початкових класів вищої категорії Вознесенської загальноосвітньої школи I–III ступенів
Золотоніської районної ради Черкаської області,

Україна, м. Золотоноша

ЯКІСТЬ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ВІД «НЕОБХІДНОГО МІНІМУМУ РЕЗУЛЬТАТІВ» ДО КОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ПІДХОДУ

У статті представлено розуміння поняття «якості освітніх послуг» в початковій школі в контексті змін до концептуальних основ у форматі Нової української школи. Методи дослідження в роботі використані такі: пошуковий по наявній методичній та науковій літературі із аналізом знайденого матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження. Автором здійснений акцент на недосконалість сучасних підходів до здійснення оцінювання якісних показників початкової школи та визначені можливості вирішення вказаних недоліків.

Ключові слова: початкова освіта, організаційні трансформації, молодші школярі, якість, конструктивістський підхід, мінімум.

Постановка проблеми. Питання якості освітніх послуг завжди було актуальним для українського освітнього простору. Особливу увагу при цьому варто приділити початковій ланці. Оскільки саме з неї починається формуватися конкурентоздатний компетентнісний випускник. Рівень отриманих знань в початковій ланці в подальшому буде визначати як саме будуть в подальшому засвоюватися необхідні знання. Визначення доцільності засвоєння необхідного мінімуму не є актуальним для сучасного суспільства та потребує кардинального перегляду зазначеного підходу в оцінюванні якості освітніх послуг в початковій школі. Різні аспекти розвитку початкової освіти розкрито в працях українських учених: Л.Д. Березівської, Н.М. Бібік, М.С. Вашуленка, Я.П. Кодлюк, О.Я. Савченко та ін. Водночас питання трансформацій якості освітніх послуг початкової школи в обраних дослідженнях не знайшли належного висвітлення.

Мета роботи – проаналізувати та розкрити особливості зміни підходу до оцінювання якості початкової школи в контексті Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про освіту» (2017) обумовлює трактування якісних властивостей освітніх послуг через призму рівня компетентнісного розвитку та успішності проходження сертифікації. Згідно трактування поняття «компетентність» в нормативно-правових документах, особливих акцент здійснюють на її динамічний характер, що відображається в мінливому поєднанні знань, навичок, способів мислення, цінностей, поглядів, інших особистих якостей, що обумовлює рівень розвитку здатності педагога до провадження професійної (освітньої) діяльності в умовах успішної соціалізації. Процедура сертифікації при цьому виступає як моніторинг розвитку вищезазначеної компетентності [р.5, ст.51].

Особливою вимогою до кінцевого результату здобуття освітніх послуг є визначена «модель випускника», яка володіє необхідними якостями та знаннями для майбутнього життя. Відповідно до рівня сформованості випускника закладу загальної середньої освіти, визначаються критеріальні вимоги до педагогічного працівника. Проте існуючі методичні розробки є неповноцін-

ними та не охоплюють всіх важливих аспектів. Так, в нормативно-правових документах основний акцент здійснюється на фактичному результаті освітньої діяльності, при цьому майже в повній мірі ігнорується якість самого навчального процесу.

Варто відзначити, що заклад освіти – це складна динамічна структура, яка охоплює об'єктивні та суб'єктивні параметри, взаємодії та підпорядковується стандартним процедурам. При здійсненні процедури оцінювання необхідним є врахування всіх зазначених особливостей, в іншому випадку оцінювання є поверховим та необґрунтованим [1].

Визначений перелік компетентностей є неповним та обмеженим. У зв'язку зі своєю директивною прив'язкою до Стандарту початкової освіти, не передбачає адаптації чи модифікації.

Саме такий підхід до «необхідного мінімуму» приводить до деградації змістовного наповнення діяльності закладу освіти, за рахунок відсутності можливості до розвитку. У зв'язку з лімітованістю можливостей нормативно-правових документів, які регулюють надання освітніх послуг, критерій «якості початкової освіти» є статичним, а також таким, що ніяким чином не впливає на діяльність закладів загальної середньої освіти в цілому. В подальшому ситуація буде тільки погіршуватися, оскільки немає визначених шляхів для стимулювання закладу в напрямку надання якісних освітніх послуг.

Можливо, при умові, аналізу простих технологічних процесів, в основі яких наявність пасивної взаємодії між суб'єктами, спрямованої на здобуття стандартизованого примітивного результату, критерій «якості» розглядався б як доречний. Проте, в зв'язку з тим, що заклад загальної середньої освіти є складною системою соціальної взаємодії, відбувається суттєве спрощення аналітичної та контролюючої діяльності.

Неактуальність використання критеріального підходу до оцінювання якості освітніх послуг, як відповідності мінімальному переліку вимог, підтверджує переконання, що поняття якості є контекстуальним. Його змістовне наповнення обумовлене впливом ряду факторів. Серед яких варто виділити: характеристику освітнього процесу

та кінцеву ціль впровадження поняття «якість». Навіть при умові, що буде здійснені фіксація всіх перемінних величин, вірогідною поява дискусії відносно найбільш адекватного трактування поняття якості в різнопланових контекстах. У зв'язку з цим, доцільно розглядати поняття «якість» як досить суперечливе поняття, яке потребує детального вивчення в контексті операційного наповнення [2].

Мінімізувати визначені недоліки сучасного концепту «якості початкової освіти» можливо виключно за рахунок конструктивного підходу. При цьому якість освітніх послуг розглядається як поєднання внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів в межах освітнього середовища у взаємодії суб'єктів освітнього процесу, взаємин між ними, змістовного наповнення, а не тільки кінцевого результату навчання.

Здійснюється акцентування уваги на врахуванні позицій і потреб стейкхолдерів відносно змістового наповнення освітніх програм та освітнього процесу. Не варто ігнорувати важливість наявних нормативних та методичних вимог, що зафіксовані в Державному стандарті початкової освіти. Проте зазначений перелік вимог, виключно обумовлює базовий мінімум, покладаючи право прийняття важливих рішень по організаційним питанням безпосередньо на самі заклади загальної середньої освіти. Змістове наповнення освітніх програм може суттєво варіюватися. Цьому активно сприяє нормативно-правове різноманіття, зазначаючи важливість академічної автономії у питаннях впровадження та наповненості програм.

В ході проведення акредитації основний акцент здійснюється на перевірці змістовного наповнення освітніх програм встановленим стандартизованим вимогам, відносно рівня добросовісності і повноти врахування позицій стейкхолдерів протягом розробки та реалізації освітньої програми.

Стейкхолдери спряють адекватному та ґрунтовному обумовленні мети програми та її змістовним освітніх складових. При цьому необхідним та актуальним є здійснення оцінювання та встановлення логічного зв'язку між змістовним наповненням програми та її цілями.

Іншим компонентом якості освітніх послуг є створення дитиноцентрованого освітнього середовища. Даний складник включає певний перелік взаємопов'язаних критеріїв, які включають – визнання здобувача освітніх послуг активним суб'єктом і співтворцем власної освітньої траєкторії, забезпечення умов для самореалізації дитячої особистості. Дитиноцентрований підхід передбачає приділення особливої уваги до наявного досвіду здобувачів освітніх послуг (studentexperience) – взаємодії між учнем та освітнім середовищем закладу в процесі вирішення низки важливих питань. Відповідність очікувань здобувачів освітніх послуг та рівня їх задоволення наявним особистісним досвідом у межах визначеної моделі розглядається як самостійна мета закладу освіти [3].

Трактування поняття «якості початкової освіти» має бути обумовлене врахуванням орієнтації закладів загальної середньої освіти на постійний розвиток. При цьому, доцільним є уникнення ситуації, при якій розглядають «якісну» освіту, як таку, що не залежить від зміни розвитку певного змістовного освітнього наповнення, або зміст якої не змінюється із розвитком відповідної

предметної сфери, відсутності вплинути на досить формальний підхід закладу освіти до реалізації системи внутрішнього забезпечення якості тощо.

Варто відзначити, у запропонованому трактуванні поняття «якості початкової освіти», воно розглядається як нормативно-регулюючий інструмент, який орієнтує ЗЗСО на досягнення певних цілей у відповідності з визначеними принципами діяльності. Успішне проходження педагогічними працівниками процедури сертифікації розглядається як економічне та символічне стимулювання, за рахунок отримання доступу до додаткових фінансових доплат та сертифіката, що підтверджує високий фаховий рівень, тому можна припустити, що в окремих випадках ризик не проходження процедури сертифікації сприятиме коригуванню поведінки педагогічних працівників у напрямку досягнення цілей, які закладені в концепті якості освітніх послуг в початковій школі [4].

Окрім імпліцитного нормативного регулювання, варто здійснювати розгляд питання якості освітніх послуг через призму конструктивістського підходу і через визнання за стейкхолдерами ключової ролі у здійсненні формування уявлень про якість освітніх послуг. Проте, остаточне розуміння якості фактично конструюється стейкхолдерами у процесі їх взаємодії із ЗЗСО у рамках системи внутрішнього забезпечення якості.

Висновки. Якість здобутих освітніх послуг, рівень компетентності педагогічних працівників, відрегульовані партнерські взаємини з громадою, високий рівень діяльності закладу загальної середньої освіти загалом та початкової школи зокрема залежить від професійного рівня керівника. Підсумок процесу формування конкурентоздатного випускника початкової школи та професійне становлення педагогічних працівників безпосередньо обумовлене підвищенням рівня професійної компетентності адміністрації та працівників навчального закладу, що обумовлює необхідність акцентуванню уваги на процесу вдосконалення фахових вмінь протягом всього періоду педагогічної діяльності.

Література

1. Розвиток освітньої системи: європейський вектор: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції / ХНУБЯ. – Харків: ФОР Планов А.М., 2019. – 196 с.
2. Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience». – № 1 (3). – Дніпро, 2019. – 304 с.
3. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н.М. Бибік. – Київ: Літера ЛПД, 2018. – 160 с.
4. Нова українська школа в умовах викликів сучасності: зб. тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11 квітня 2019 року / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. – Маріуполь: МДУ, 2019. – 248 с.

References

1. Rozvitok osvitnoyi sistemi: yevropejskij vektor: materialy II Mizhnarodnoyi naukovno-metodichnoyi konferencyi / HNUBA. – Har'kiv: FOP Panov A.M., 2019. – 196 s.
2. Mizhnarodnij elektronij naukovno-praktichnij zhurnal «WayScience». – № 1 (3). – Dnipro, 2019. – 304 s.
3. Nova ukrayinska shkola: poradnik dlya vchitel'ya / za zag. red. N.M. Bibik. – Kyiv: Litera LPD, 2018. – 160 s.
4. Nova ukrayinska shkola v umovah viklykiv suchasnosti: zb. tez dopovidej I Vseukrayins'koyi naukovno-praktichnoyi konferencyi, 11 kvitnya 2019 roku / za zag. red. L.V. Zadorozhnoyi-Knyagnickoyi. – Mariupol: MDU, 2019. – 248 s.

Bondarenko Yu.V.,

*elementary school teacher of the highest category, Ascension General School I–III degrees
Zolotoniski district council of Cherkasy region,*

Ukraine, Zolotonocha

**QUALITY OF PRIMARY EDUCATION: FROM «THE REQUIRED MINIMUM RESULTS»
TO THE CONSTRUCTIVIST APPROACH**

The article presents an understanding of the concept of «quality of educational services» in elementary school in the context of changes to the conceptual framework in the format of the New Ukrainian School. The research methods used in the work were: search on the available methodological and scientific literature with the analysis of found material, clarification of cause and effect relationships, analysis of documentation and results of the researchers on the problem of the conducted research. The author focuses on the imperfection of modern approaches to the assessment of quality indicators of primary school and identified the possibilities of addressing these shortcomings.

Key words: *elementary education, organizational transformations, junior high school students, quality, constructivist approach, minimum.*

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Валійова Т.Б.,

*ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету Радіоелектроніки,
tvaliyovab@gmail.com*

Україна, м. Харків

МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНИМ ПРЕЗЕНТАЦІЙНИМ НАВИЧКАМ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ЗВО ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті теоретично обґрунтовано та частково експериментально перевірено міжкультурний аспект навчання іноземною мовою презентувати студентів неформальних вузів при вивченні англійської мови. Проаналізовано психолінгвістичні параметри публічного мовлення та освітлено основні аспекти презентації, що підлягають активізації в навчальному процесі. Проведено відбір навчального матеріалу для формування іноземною мовою презентувати студентів, створено модель навчання та розроблено комплекс навчальних вправ. Визначено роль і місце зазначеної методики серед інноваційних підходів до викладання фахової англійської мови, а також визначено її ключові характеристики. Експериментальним шляхом доведено ефективність використання професійно орієнтованого комплексу вправ для розвитку навичок виступу з презентацією на іноземній мові.

Ключові слова: викладання іноземних мов, презентаційні навички, модель навчання, жанр публічних промов, ретроспективний аналіз, іноземна комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. В даний час наша країна все впевненіше входить в світову спільноту, стає активним фінансовим, торговим і промисловим партнером. Швидкі темпи інтернаціоналізації економіки, її глобалізація, нові електронні засоби комунікації призводять до значного розширення міжнародних контактів, появи великої кількості спільних підприємств, взаємодій між представниками ділових кіл різних країн і континентів. У цих умовах, радикально змінився статус іноземної мови в суспільстві, найважливішим завданням для випускників неформального вузу стає не тільки практичне оволодіння іноземною мовою, а й придбання тих комунікативних навичок і умінь, які в подальшому допоможуть їм ефективно використовувати іноземну мову в сфері професійного спілкування. До таких професійно значущих комунікативних навичок і умінь відносяться навички та вміння проведення презентації.

Майстерність публічної мови цінувалося людством у всі часи, починаючи з античності. На сучасному етапі вміння виступати публічно розглядається як найважливіша складова професійної діяльності фахівців різного профілю. Особливу значення питання формування іноземною мовою презентувати студентів, оскільки майбутня діяльність фахівців пов'язана переважно з управлінською і комерційною сферами, і спілкування в даному випадку з факторами, що супроводжує діяльність, перетворюється в категорію професійно значущу, так як від успіху комунікації та вміння менеджера представляти свою організацію, проекти або готову продукцію з виграного боку безпосередньо залежить ефективність функціонування компанії або підприємства в цілому.

Також існує недостатня розробленість науково обґрунтованої методики формування презентаційних навичок і умінь іноземною мовою і фактична відсутність технологій навчання іноземною мовою презентувати промови призводять до певних труднощів в галузі мовної підго-

товки студентів, що негативно позначається на процесі комунікації в ситуаціях ділового спілкування.

Таким чином, **актуальність даної статті** обумовлена наступними факторами:

– зростаючими вимогами до професійної мовної підготовки студентів неформального вузу;

– недостатньо розробленість у вітчизняній лінгводидактиці теоретичних питань, пов'язаних з проблемою навчання іноземною мовою презентувати студентів неформального вузу; необхідністю оптимізації процесу навчання іноземною мовою презентувати студентів та вмінням студентів в розробці моделі формування презентаційних навичок і умінь з урахуванням специфіки професійної підготовки студентів. сприяє досягненню студентами рівня сформованості презентаційних умінь, необхідної і достатньої для активної та ефективної взаємодії в майбутній професійній діяльності.

Для вирішення поставлених завдань були використані когнітивно-узагальнюючий метод (вивчення і аналіз теоретичних і практичних робіт в області методики викладання іноземних мов, лінгвістики, риторики, педагогіки, психології; аналіз програм, підручників і навчальних посібників з іноземною мовою для студентів неформального вузу), діагностичні методи (опитування, анкетування студентів, бесіди з викладачами, вивчення і узагальнення їх досвіду роботи) та експериментальні (навчальний експеримент).

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічною базою даного дослідження послужили фундаментальні праці вітчизняних вчених в області лінгводидактики, комунікативної лінгвістики, риторики, педагогіки, психології, теорії міжкультурної комунікації (І.А. Зимова, Н.А. Безменова, Н.Н. Кохтев, Е.І. Пасів, Г.В. Рогова, В.В. Сафонова, С.Г. Тер-Минасова, І.І. Халеєва і ін.). Істотний вплив на роботи зарубіжних авторів, присвячені теорії і практиці навчання презентаційним виступів (Л. Арредондо, Дж. Вайсман, Р. Дилтс, Е. Джей,

I. Коддлер, Т. Henninger-Chiang, J. Reel, M. Krzanowski, M. Powell, J. Ring і ін.)

Наукова новизна дослідження полягає в розгляді презентації як жанру публічних промов, виявлення її лінгвоструктурних характеристик і мовностилістичних особливостей; в розробці поетапної моделі навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням студентів в немовних закладах вищої освіти. Теоретична значимість даного дослідження полягає: в науковому обґрунтуванні поетапної моделі навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням; у відборі змісту навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням студентів; в створенні моделі формування іншомовних презентаційних навичок і умінь, яка реалізується в комплексі навчальних вправ; в розробці критеріїв оцінки презентаційних виступів.

Практична цінність статті полягає в методичному обґрунтуванні та розробці комплексу вправ по формуванню презентаційних навичок і умінь. Розроблена методика може бути використана при навчанні іншомовним презентаційним вмінням студентів різних спеціальностей, а також при створенні навчально-методичних посібників з навчання професійно орієнтованого монологічного мовлення студентів в немовних закладах вищої освіти.

Ми будемо розглядати наступні положення:

1. Професійно орієнтоване іншомовне спілкування студентів немовного вузу, які навчаються за різними спеціальностями, передбачає формування іншомовних презентаційних навичок і умінь.

2. Модель формування іншомовних презентаційних навичок і умінь у студентів в немовних закладах вищої освіти розроблена на основі структурних, мета комунікаційних, лексико-граматичних, мовностилістичних та міжкультурних аспектів презентації.

3. Ефективність моделі навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням, досягається комплексом розроблених вправ, апробованих в ході дослідного навчання.

Ретроспективний аналіз розвитку теорії та практики навчання публічних промов.

Навчання публічним виступам має багатовікову традицію: на протязі століть теорія ораторського мистецтва (риторика) розроблялася і розвивалася паралельно з питаннями про те, чому і як навчати майбутнього оратора. Важко не погодитися з точкою зору Г.В. Бороздіна, який вважає, що «не можна пізнати суть сучасного ораторського мистецтва, якщо не звернутися до його історії, як не можна зрозуміти культуру народу, не звернувши уваги на його минуле» [1, с.104]. Виходячи з цього, в даній роботі представляється доцільним простежити основні етапи становлення та розвитку риторики як теорії і практики публічного мовлення.

Аналіз спеціальної літератури показує, що перший усвідомлений інтерес до окремих частин ораторського мистецтва був характерний для ряду древніх держав, таких як Єгипет, Ассирія, Вавилон, Індія. Можливо, вже там були зроблені спроби досягнути механізм публічних промов. Однак становлення риторики як науки про майстерність публічного виступу відбулося пізніше, в V столітті до н. е. в Стародавній Греції, де в зв'язку з

поширенням міста держав і розвитком в них рабовласницької демократії з'явилася необхідність красиво говорити і переконливо викладати свої ідеї з метою залучення народу (демосу) на свою сторону. Публічно вирішувалися не тільки важливі політичні і державні питання, а й чинився суд. Професійних обвинувачів і захисників не було: звинувачувати кого-небудь міг будь-який громадянин, а підсудний повинен був захищати себе сам, доводячи свою невинність. В результаті обвинувачений, що володіє даром слова, отримував можливість звернути увагу до себе слухачів і опинитися в більш вигідному становищі. Тому не дивно, що вміння точно і яскраво говорити високо цінувалося в Стародавній Греції. Саме тут склалося переконання про те, що красномовство є засобом досягнення істини, і що це не тільки мистецтво, але і наука, яка може змагатися навіть з філософією в освоєнні людини і осягненні сенсу життя. Таким чином, суспільне життя демократичного поліса диктувала кожному вільному громадянину необхідність опанувати ораторським мистецтвом. Той, хто не володів даром красномовства від природи, змушений був цю мову вчитися.

У цей період в Стародавній Греції з'являються перші риторики школи. Як відзначають дослідники, система викладання публічної промови в цих школах будувалася поступово. На першому місці учні займалися стилістичними вправами, суть яких полягала в багаторазовому перефразуванні будь-якої тези. Друга ступінь передбачала читання зразків промов заради запозичення і наслідування. На третій (вищій) ступені навчання початківці оратори самі складали і виголошували промови. Декламація – мова на вигадану тему – була основним видом занять в грецьких школах і представляла собою «відмінну гімнастику для розуму і мови». Сама історія виправдала такий вид занять, так як школи з такою програмою проіснували досить довго.

Важливу роль у розвитку науки про публічний виступ зіграли перші платні вчителі риторики – софісти (від *sophistes* – мудрець, мастак). Саме софісти заклали основи риторики теорії, почали розробляти прийоми ораторської мови, обґрунтували необхідність стислості у виступі і стислості у викладі думки, вивчали вплив мови на почуття. Однак метою оратора софісти вважали не розкриття істини, а переконливість мови незалежно від того, відповідає мова істині чи ні. Це призводило до свідомого використання в мові помилкових або вигаданих положень, за що софістів згодом критикували багато риторів.

Розвинену форму риторики набула в III-II ст. до н. е. завдяки діяльності таких теоретиків ораторського мистецтва як Аристотель, Феопомп і інші. Праця великого давньогрецького філософа Аристотеля (384–322 до н. е.) «Риторика», безумовно, є найзначнішим з античних творів з теорії ораторського мистецтва, які можуть бути прочитані й оцінені в наш час. Загальновідомо, що Аристотель трактував риторику як «здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета» (Аристотель, 1978: 28). Таким чином, в його розумінні, риторика – це мистецтво переконувати.

Праця Аристотеля складається з трьох частин. Перша частина аналізує принципи, на основі яких оратор може переконати аудиторію. Друга частина характеризує осо-

бисті якості і особливості оратора, за допомогою яких він може викликати довіру слухачів і вірніше досягти своєї мети. У третій частині розглядаються технічні сторони риторики: способи вираження і побудови мови. Автор виділяє чотири частини мови – предисловіє, розповідь, доказ, висновок – і докладно обґрунтовує важливість кожної частини для досягнення переконливості промови.

Як відзначають фахівці в області риторики, Аристотель був першим, хто обґрунтував і довів, що публічна мова включає в себе 3 основні елементи:

1. особистість самого оратора;
2. предмет, про який він говорить;
3. особа, до якої він звертається.

При цьому кожен елемент дуже важливий і заслуговує на увагу, якщо виступ орієнтовано на отримання результату. Серйозним і значним досягненням давньогрецької теорії ораторського мистецтва став так званий «риторичний канон». П'ятичастковий розподіл риторики відповідно до послідовності дій оратора: (1) знайти, що сказати, (2) розташувати знайдене певним чином, (3) надати йому відповідну словесну форму, (4) запам'ятати все це, (5) виголосити промову. Ці п'ять частин відповідають п'яти розділів класичної риторики, які зберегли свою значимість до теперішнього часу:

1. Інвенція (винахід думок): тема, її вибір, позиція автора, збір матеріалу, його систематизація. Робота над змістом промови.

2. Диспозиція (розташування): вибір жанру, типу мовлення, складання плану виступу, робота над його композицією.

3. Елокуція (словесне вираження): правильність мови, ясність, точність, доречність, впорядкованість, відбір слів і їх поєднань, краса, використання поетичних, образотворчих засобів мови.

4. Меморія (запам'ятовування): вчення про професійну пам'яті оратора, вміння перебудовуватися по ходу виступу.

5. Акція (проголошення, виконання): вміння оратора виступати, триматися, володіти собою, володіти голосом, встановлювати контакт з аудиторією, використовувати засоби виразності мовлення.

Одним з видів сучасного ораторського мистецтва є публічна промова в сфері управління, комерції та бізнесу. Як відзначають дослідники, ці публічні виступи завоювали собі відповідне місце в класифікації видів публічної промови зовсім недавно, що обумовлено новими економічними і соціальними умовами розвитку нашого суспільства. В якості одного з жанрів ділових публічних виступів виділяється презентація.

«Презентація» (латин. Praesentatio) в перекладі на українську мову означає «уявлення», «пред'явлення». В англійській літературі презентація визначається як інформування про результати дослідження, наприклад, дослідження сектора ринку (Oxford Dictionary of Business English); як збори, на якому новий продукт, ідея чи проект демонструються групі людей (Oxford Advanced Learner's Dictionary); як шоу, метою якого є рекламування нового продукту або послуги групі людей, особливо зацікавлених в них (Longman Dictionary of Business English).

При навчанні студентів іншомовним презентаційним умінням необхідно враховувати той факт, що виклад публічно власних думок та ідей – досить складний процес не тільки з лінгвістичної, а й з психологічної точки зору: дуже часто перед публічними виступами люди відчувають скутість, відчуття невпевненості, хвилюються і бояться зустрічі з аудиторією, що позначається на їх фізичному стані. Не випадково в риторичі та методикі викладання навичок публічного виступу існує таке поняття, як «ораторська лихоманка» (в англійському варіанті – public speaking anxiety, stage fright). Аналізуючи питання чому виникає страх перед публічними виступами, більшість дослідників приходять до думки, що причина неприродності і внутрішнього неспокою людини полягає в тому, що при виступі перед аудиторією змінюється його роль: виступаючий усвідомлює, що він один несе повну відповідальність за процес комунікації і його результат. Крім того, проводячи презентацію, оратор потрапляє в положення, коли аудиторія, незалежно від її розмірів і ступеня доброзичливості, оцінює не тільки його ідеї і аргументи на їх підтримку, а й його самого. При цьому, як свідчить практика проведення презентацій, публіка не завжди запам'ятовує викладені презентатором факти, діаграми і графіки, але якщо презентатор нервує, виглядає некомпетентним, не підготовленим, він тим самим створює собі погану репутацію, яка може надовго зберегтися в пам'яті аудиторії. Таким чином, публічний виступ навіть на рідній мові є досить складний в психологічному аспекті вид мовної комунікації. Очевидним стає той факт, що страх і хвилювання перед виступом з презентацією на іноземній мові збільшуються в кілька разів, так як в цьому випадку до перелічених видів страху додається страх допустити в мові фонетичні та граматичні помилки, страх в потрібний момент забути ту чи іншу іншомовне слово, страх опинитися незрозумілим, страх не зрозуміти питання з боку аудиторії і не зуміти відповісти на нього.

Модель презентаційних виступів показує, що ідеальна презентація має трикомпонентну структуру:

- 1) вступ (introduction);
- 2) основну частину (main body);
- 3) висновок (conclusion).

Кожна складова частина презентації реалізує певні інтенції мовця і визначається за допомогою мета комунікаційних елементів. Так, вступ включає в себе вітання (Good morning, ladies and gentlemen), уявлення ведучого презентації (I'd like to introduce myself), позначення мети виступу (My purpose today is...), перелік основних питань (My talk will be divided into 3 parts. First... Second... Third...) і т.п. В основній частині презентації презентатор переходить до викладу основної теми презентації (I'd like to start by...), роз'яснює висунуті положення і наводить приклади (A good example of this is...), розкриває причинно-наслідкові зв'язки (This was the result of...), коментує наочні засоби (графіки, діаграми, таблиці) (This graph shows / represents...) і т.п. Заклучна частина реалізує такі мовні інтенції комуніканта, як завершення презентації (That brings me to the end of my presentation), короткий виклад інформації (I'd like to finish with a summary of the main points), підведення підсумків (In conclusion...), вираз подяки слухачам (Thank you for your

attention), пропозиція задавати питання (Are there any questions?).

Програма навчання англійської мови для професійно-ділового спілкування (АМПДС) націлена на розвиток іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців в конкретних галузях, таких, як телекомунікаційні системи та бізнес, економіка, технічні спеціальності та інші сфери. Іншомовна комунікативна компетентність визначається як здатність та готовність суб'єкта професійної діяльності до здійснення професійного спілкування іноземною мовою. Вона передбачає сформованість комунікативних умінь у чотирьох основних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), наявність мовних знань (фонетичних, граматичних, лексичних) та навичок оперування ними, а також, є важливою складовою професійної компетентності, що складає розуміння суті професії, сумлінне виконання як професійних, так і суспільних обов'язків та зобов'язань, усвідомлення відповідальності за прийняті рішення; здатність ефективно працювати індивідуально й у команді; уміння реалізувати різноманітні методи ефективного спілкування в професійному середовищі та в соціумі.

Логічне структурування презентаційної промови здійснюється за допомогою мета комунікаційних одиниць (тобто сигналів структурації), які дозволяють презентатору найбільш ефективним шляхом досягти запланованої мети, домогтися взаєморозуміння з партнером і полегшити для нього процес декодування інформації, що повідомляється. Сигнали структурації дискурсу допомагають аудиторії орієнтуватися в інформації, стежити за перебігом думок виступаючого, виділяти ключові моменти презентації [2].

В ході проведеного дослідження були виявлені мовностилістичні особливості текстів презентації:

- часте використання прикметників в найвищому і в порівняльному ступені: the least, the best, the most comfortable, the cheapest;

- наявність експресивної лексики: dramatically;

- використання протиставлення для виділення переваг; as compared to

- вживання прислівників-інтенсифікаторів only, just, simply, even;

- переважання Active Voice.

З метою здійснення впливу на аудиторію в презентаційних виступах використовуються стилістичні прийоми, які роблять текст презентації більш експресивним і переконливим, сприяючи тим самим досягненню прагматичних цілей виступу. Лексикон, тезаурус і прагматику мовної особистості необхідно цілеспрямовано формувати. Незважаючи на те, що рівень освіти досить високий, сформовані мовні особистості – студенти, вже закінчили школи і потребують періодичного оновлення знань [3, с.11]. Проведений аналіз текстів презентацій дозволив виявити найбільш частотні стилістичні прийоми, що підлягають активізації в навчальному процесі:

1. Прийом контрасту як імпліцитний засіб спонування до дії або виділення найбільш важливою інформації.

2. Авторське питання, що сприяє реалізації фактичної функції презентації і допомагає встановити контакт з аудиторією. Авторські питання роблять великий ефект,

якщо виділяються найбільш важливі слова. Слова з широкою семантикою: problem, result, objective, answer, idea, prospects, chances, advantages. Такі авторські питання утворюються за моделлю: твердження + авторський питання + відповідь:

3. Стилістичний повтор, який акцентує найбільш важливі моменти презентації, дає можливість виділити наступні види повтору в презентаційних виступах:

- редуплікація: фрази, які стоять в кінці першої частини висловлювання повторюються на початку другої частини;

- анафора: повторювана фраза стоїть на початку двох пропозицій або частин висловлювання;

- повтор, побудований за моделлю: твердження – повтор – пояснення.

- лексичний повтор.

4. Антитеза – протиставлення понять і образів, що створює контраст.

5. Прийом парафраза, який полягає в зміні лексики з негативним зарядом на лексичні одиниці з позитивним зарядом (при цьому зміст висловлення зберігається завдяки використанню заперечення). Даний прийом допомагає презентатору надати реакцію на негативні зауваження аудиторії.

Аналіз презентаційних виступів студентів доцільно проводити з урахуванням семи параметрів: зміст, структура, мова, техніка виголошення промови, використання наочних засобів, демонстраційні техніки, відповіді на питання.

Висновок. На основі проведеного аналізу особливостей публічних промов було встановлено, що публічний виступ – це свого роду речетворчество, оскільки в реальних умовах міжкультурна взаємодія виступає та відтворює свій власний оригінальний текст, презентація якого повинна звучати досить переконливо. Речетворчество передбачає не тільки вміння виступати з підготовленою промовою, а й уміння брати участь в постпрезентаційном обговоренні. Отже, навчання публічним виступам на іноземній мові включає в себе навчання як підготовленої, так і непідготовленої монологічної речі. Аналіз текстів презентаційних виступів дозволив виявити основні аспекти презентації, що підлягають активізації в навчальному процесі, а саме: структурний, метакомунікаційний, лексико-граматичний, мовностилістичний і міжкультурний аспекти.

З урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності потрібно провести відбір змісту навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням, в основу якого було покладено такі дидактичні принципи: принцип комунікативної необхідності і достатності, принцип мінімізації, принцип комплексного відбору професійно орієнтованого матеріалу для використання в різних видах мовленнєвої діяльності, принцип обліку спеціалізації, принцип доступності відібраного змісту навчання для його засвоєння студентами.

З метою формування у студентів іншомовних презентаційних навичок і умінь був розроблений комплекс вправ, що включає в себе мовні, умовно-комунікативні та справді комунікативні вправи. Розроблені критерії оцінки усних презентаційних виступів забезпечили можливість експериментального визначення ступеня ефек-

тивності запропонованої моделі навчання. Такім чином, експериментальна перевірка довела результативність розробленої моделі навчання іншомовним презентаційним навичкам та вмінням, що включає структурний, мета комунікаційний, лексико-граматичний, мовностилистичний та міжкультурний аспекти презентації.

Література

1. Бороздина Г.В. Психологія делового общения. М.: Инфра-М, 2001. 295с.
2. Назаренко О.І. Особливості навчання мультимедійної презентації для професійного спілкування англійською мовою / О.І. Назаренко: матеріали V Міжн. наук.-практ. конф. [«Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі»], (Київ, 05–25 квітня 2012р.).
3. Хаджирадєва С.К. Підготовка державних службовців до

професійномовленнєвої комунікації: концептуальні засади і стратегія модернізації технологій: автореф. дис.доктора наук з державного управління / Хаджирадєва С.К. – К., 2006. – 38 с.

References

1. Borozdyna H.V., *Psykhohohyia delovoho obshchennyia*. M.: Ynfra-M, 2001. 295s.
2. Nazarenko O.I. *Osoblyvosti navchannia multymediinoi prezentatsii dlia profesiinoho spilkuvannia anhliskoiu movoiu* / O.I. Nazarenko: *materialy V Mizhn. nauk.-prakt. konf.* [«Suchasni metody vykladannia inozemnoi movy profesiinoho spriamuvannia u vyshchii shkoli»], (Kyiv, 05–25 kvitnia 2012r.).
3. Khadzhyradieva S.K. *Pidhotovka derzhavnykhi sluzhbovtziv do profesiinomovlennievoi komunikatsii: kontseptualni zasady y stratehiia modernizatsii tekhnolohii: avtoref. dys. doktora nauk z derzhavnoho upravlinnia* / Khadzhyradieva S.K. – K., 2006. – 38 s.

Valiiova T.B.,

senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Kharkiv National University of Radio Electronics,
tvaliyovab@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

INTERCULTURAL DIMENSION OF LEARNING NON-LINGUISTIC PRESENTATION SKILLS OF THE STUDENTS OF NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES IN STUDYING ENGLISH

The article theoretically substantiates and partially experimentally verifies the intercultural aspect of learning foreign-language presentation skills of the students of non-linguistic universities in studying English. The psycholinguistic parameters of the public speech are analyzed and the main aspects of the presentation to be intensified in the educational process are highlighted. The educational material selection for the formation of foreign-language presentation and the student skills was carried out the training model was created and a set of training exercises was developed. It is determined the role and place of this methodology among these innovative approaches to teaching professional English and its key characteristics. The effectiveness of using a professionally oriented set of the exercises to develop speaking skills with a presentation in a foreign language has been experimentally proved.

Key words: foreign language teaching, presentation skills, teaching model, genre of public speaking, retrospective analysis, foreign language communication competence.

UDC 374

Vorona L.I.,*Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of Rososhin High School on scientific work,
doctoral student of Lugansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko,**Ukraine, Poltava region, vil. Rossoshentsi*

STATE OF LEGISLATIVE SUPPLY OF DEVELOPMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND IMPROVEMENTS

The article considers and analyzes the regulatory and legal support for the development and functioning of out-of-school educational institutions, and draws attention to the importance and necessity of state regulation and state support for the development of out-of-school education in Ukraine. It is pointed out that the main normative legal base of extracurricular education in Ukraine are the Laws of Ukraine, Decrees of the President, decrees and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Decrees of the Ministry, decisions of local self-government bodies, orders of local state authorities. Actual normative legal documents on extracurricular education the author divides into blocks: ensuring the rights of children to extracurricular education; national-patriotic upbringing of children and student youth; organization and content of educational activities of out-of-school educational establishments; competitive activities for students, pedagogical staff and facility managers.

It is argued that the developed and effective system of legal support for extracurricular education is a guarantor of improving the quality and accessibility of extracurricular education, expanding the functions of institutions of extracurricular education as centers of educational, cultural, civic activity not only for students and young people, but also for its parents.

The educational policy of the state in the field of extracurricular education, as one of the priorities of the state, should be directed to the development of the extracurricular education system and network of extracurricular educational establishments in accordance with current trends, ensuring equal access and opportunities for children to obtain educational services of extracurricular education, modernization of content, forms and the methods of operation of the institutions, the provision of competent staff of teaching staff, and adequate funding.

Based on the analysis, practical recommendations are proposed to improve public policy in the field of extracurricular activities, which will enhance its quality and effectiveness.

Key words: *out-of-school education, out-of-school education, out-of-school educational establishments, regulatory support, state policy in the field of out-of-school education, educational policy.*

Formulation of the problem. The needs of today, the particular geopolitical conditions of development of the Ukrainian state, require the reform of the national education system and the modernization of the state educational policy. This reform needs to incorporate the New Ukrainian School principles into the country's educational activities, and it also raises the demand of children and their parents for additional educational services that may be provided by extracurricular education, as perhaps the only institution for the education and training of children outside the school and a tool to limit the negative impact of society («The streets»). Extracurricular is an instrument of national education that facilitates the identification and development of students' special abilities, their intellectual growth and the profound mastery of the subject areas of the school curriculum.

Along with public policy, the priority areas for implementing regional educational policy in out-of-school settings are the paradigm of creating a modern, effective model of the educational environment of the system of out-of-school educational institutions that would be accessible for every child, where she could find herself, be realized, learn to apply knowledge in practice. to acquire the creative skills, acquire the key competences necessary for successful self-realization in life, study and work.

Analysis of recent research and publications. Scientific works of famous pedagogues who reveal the theoretical foundations of extracurricular education

G.M. Vashchenko, E.M. Medinsky, I.I. Ogienko, M.I. Pirogov, S.F. Rusova, S.O. Syropolka, V.A. Sukhomlinsky and others. Issues of methodological foundations of extracurricular education and upbringing, extracurricular work are presented in the works of Ukrainian scientists I.D. Bekh, V.V. Borisov, V.V. Verbitsky, A.J. Kapska, B.S. Kobzar, V.M. Madigon, G.P. Pustovit, Yu.D. Rudenko, A.Y. Syrotenko, O.V. Suhomlinskaya, T.I. Suschenko, O.V. Bykovskaya, and others. The legal framework for extracurricular education was elaborated by O.V. Bykovskaya, S.O. Lehota, and E.V. Krasnyakov.

The purpose of the article. To analyze the legal and regulatory support for the formation and implementation of state extra-curricular policy and to provide recommendations for improving the activities and functioning of out-of-school educational institutions of Ukraine.

Presenting main material. After the collapse of the Soviet Union and Ukraine's independence, the country's education received new challenges and tasks. Powerful, formalized, but mass and effective children's ideological and educational organizations ceased to exist as a result of a crisis in the organization and holding of free after-school time in student youth. Informal youth movements began to emerge and develop in the country, which did not always have a positive effect on personality formation. The number of children attending extracurricular institutions has sharply decreased. In Ukrainian education, the task was to find an alternative and replace the ideological-political children's

organizations with new modern extracurricular institutions with new pedagogical technologies that would contribute to the formation and development of personality and its preferences.

The processes of transformation of post-Soviet Ukrainian society have placed new demands on pedagogical teams of extracurricular educational institutions: to act more actively and creatively; to search creatively for new ways and means of modernization of the whole structure of extracurricular education; introduce new forms and methods of work; direct the activities of the institution to create conditions for the creative, intellectual, spiritual and physical development of children and adolescents; to update the legal base of activity and functioning of out-of-school educational institutions.

The legal framework of out-of-school education in Ukraine is a guarantor of the functioning and activity of out-of-school educational institutions. The purpose of regulatory provision of out-of-school education is to identify and develop the legislative framework for the activities of the out-of-school education system as a whole. In general, over 70 normative legal acts on extracurricular education, activities of out-of-school educational establishments have been developed and approved in Ukraine [9].

Legal regulation of the activities of the extracurricular education system is based on the Constitution of Ukraine (1996) [1], Laws of Ukraine «On Education» (1991, 2017) (regulates social relations in the field of education, training, vocational, scientific, general cultural training citizens of Ukraine, defines the basic provisions of scientific and methodological provision of education) [6], «On general secondary education» (defines the basic tasks of general secondary education) [4], «On extracurricular education» (2000) (regulates the organization of extracurricular education, identifies members of the off-site education, out-of-school establishments, activity planning and basic provisions for out-of-school education) [8], «On Scientific and Technical Activities» (regulates legal, organizational and financial principles of functioning and development in the field of scientific and technical activities, creates conditions for carrying out scientific and scientific-technical activities, meeting the needs of society and the state in technological development through the interaction of education, science, business and government) [5], «On the protection of childhood» (2001) (regulates child protection in Ukraine as a strategic nationwide priority that is essential to ensure Ukraine's national security, the effectiveness of its domestic policy, and to ensure the realization of the child's rights to life, health care, education, social protection, comprehensive development and upbringing in the family environment establishes the basic principles of public policy in this field, based on the best interests of the child) [7], «On charitable activities and charitable organizations» (general principles of charitable activities UAH Duration, nights in Ukraine, provides legal regulation of relations in society aimed at development charity, affirmation of humanism and charity, provides favorable conditions for the formation and activities of charitable organizations).

Decrees and decrees of the President of Ukraine («National Doctrine of Education Development», «Additional Measures to Ensure Education Development in Ukraine», «On Immediate Measures to Ensure Functioning and Development of Education in Ukraine», «About Sustainable Development Strategy») made a significant contribution to the development

of national education. («Ukraine 2020», «On Measures to Ensure Priority Development of Education in Ukraine», «On Presidential Grants for Gifted Youth», «On Measures to Develop a System for Identifying and Supporting Gifted People, and so on allanova children and youth», «On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021»), Resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine («On approval of the list of types of extracurricular institutions and Regulations on extracurricular institutions», «On approvals State Target Social Program for the Development of Extracurricular Education for the Period up to 2014», «On approval of the list of posts of pedagogical and scientific-pedagogical workers», etc.) [2].

The Ministry of Education and Science of Ukraine is developing new regulations in the field of extracurricular education, implementing systemic changes aimed at humanizing and democratizing education, orienting the learning process for the development of personality of the student («On Approval of the Procedure for Issuing Certificates of Extra-curricular Education to Graduates», «On approval of the Model regulation on certification of teaching staff», «On approval of the Regulation on the center, house, club of ecological and naturalistic creativity students Youth, the Young Naturalists 'Station», «On Approval of the Regulations on Center, House, Club of Scientific and Technical Creativity of Student Youth, Young Technicians' Station», «On Approval of the Regulations on the Organization of Individual and Group Work in Out-of-School Educational Institutions», «On Approval Regulations on the Small Academy of Sciences of Student Youth», etc.) [2].

Legal documents of local authorities and local governments are important for out-of-school educational institutions. Poltava Regional Council has adopted the educational program «We take care of education». This program is aimed at solving problems that cannot be solved by the educational institutions themselves in the process of ongoing work. As the principles of educational reform of the New Ukrainian School require improvement of work on identification, support and development of inclinations of gifted children, the Program envisages measures aimed at support of gifted and talented children, student youth and their mentors. Winners of all-Ukrainian competitions and their managers receive cash rewards. Such a program is to support gifted youth and promote the out-of-school education of the region [3].

The modernization of out-of-school education institutions can only be addressed at the state level through the improvement and full implementation of out-of-school normative acts. The implementation of educational policy in the field of extracurricular education intensifies the emergence of new important needs of the child, the implementation and implementation of which can be provided by out-of-school educational institutions.

Conclusions and suggestions. The legal and regulatory framework of the extracurricular education system of Ukraine has been developed at the proper level, and rapid changes in the society require constant improvement and additions in accordance with the needs. The overriding goal of public policy in the field of extracurricular education is to maintain a network of out-of-school educational institutions. The bodies of state executive power and local self-government, scientific institutions, public educational organizations, pedagogical

workers of the extracurricular education system should work in the direction of improving the quality of provision of educational services in out-of-school, state of ensuring the right of children to extra-curricular education, modernization of educational establishments. Improvement of the current legal and regulatory support should take place in the direction of inclusive education, distance learning, provision of a wide range of educational services, financing of the activities of out-of-school educational institutions.

Literature

1. Конституція України. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Міністерство освіти і науки. Офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua.tag.pozashkiflna-osvita>
3. Полтавська обласна рада. Офіційний сайт. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/>
4. Про загальну середню освіту. Закон України від 13 травня 1999 року, № № 651-XIV. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листопада 2015 року, № 848-VIII. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року, № 2402-III. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Про позашкільну освіту Закон України від 22 червня 2000 року, № 1841-III. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. проф. О.В. Биковської. К.: ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с. ISBN 978-966-8449-64-2.

References

1. Konstitutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukraine]
2. Ministerstvo osvity i nauky [Ministry of Education and Science]. Ofitsiynyy sayt. URL: <https://mon.gov.ua.tag.pozashkiflna-osvita>. [in Ukraine]
3. Poltavskaya oblasnaya rada [Poltava Regional Council]. Ofitsiynyy sayt. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/>. [in Ukraine]
4. Pro zahalnu serednyu osvitu [About general secondary education. Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 13 travnya 1999 roku, № № 651-XIV. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukraine]
5. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diyalnist [About scientific and scientific-technical activity. Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 26 lystopada 2015 roku, № 848-VIII. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukraine]
6. Pro osvitu [About education. Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 5 veresnya 2017 roku, № 2145-VIII. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukraine]
7. Pro okhronu ditynstva [About the protection of childhood. Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 26 kvitnya 2001 roku, № 2402-III. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukraine]
8. Pro pozashkiflnu osvitu [Law on Extracurricular Education Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 22 chervnya 2000 roku, № 1841-III. Ofitsiynyy sayt: Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukraine]
9. Stratehiya rozvytku pozashkiflnoyi osvity [Extracurricular education development strategy] / za red. prof. O.V. Bykovskoyi. – K.: IVTS ALKON, 2018. – 96 s. ISBN 978-966-8449-64-2. [in Ukraine]

Ворона Л.І.,

к.пед.н., заступник директора Россошенської гімназії з наукової роботи,
докторант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Україна, Полтавська обл., с. Россошенці

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЛЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМАТИКА ТА УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано нормативно-правове забезпечення розвитку та функціонування закладів позашкільної освіти, звертається увага на важливість і необхідність державного регулювання та державної підтримки розвитку позашкільної освіти в Україні. Вказано на те, що основну нормативно-правову базу позашкільної освіти в Україні складають Закони України, Укази Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства, рішення органів місцевого самоврядування, накази місцевих органів державної влади. Актуальні нормативно-правові документи з позашкільної освіти автор розділяє на блоки: забезпечення прав дітей на позашкільну освіту; національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді; організація та зміст освітньої діяльності закладів позашкільної освіти; конкурсна діяльність для вихованців, педагогічних працівників та керівників закладів.

Стверджується, що розроблена та діюча система нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти є гарантом підвищення якості та доступності позашкільної освіти, розширення функцій закладів позашкільної освіти як центрів освітньої, культурної, громадянської діяльності не тільки для учнів та молоді, а і для її батьків.

Освітня політика держави у галузі позашкільної освіти, як одного з пріоритетних завдань держави, повинна бути направлена на розвиток системи позашкільної освіти та мережу закладів позашкільної освіти відповідно до сучасних тенденцій, забезпечення рівного доступу та можливостей дітей на отримання освітніх послуг позашкільної освіти, модернізацію змісту, форм та методів діяльності закладів, забезпечення компетентного складу педагогічних працівників та належного фінансування.

На основі зробленого аналізу запропоновано практичні рекомендації, спрямовані на покращення державної політики в галузі позашкільля що посилить її якість та ефективність.

Ключові слова: позашкільля, позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, нормативно-правове забезпечення, державна політика в галузі позашкільної освіти, освітня політика.

UDC 378.1:656(043.5) (англ)

Gogol I.O.,*Candidate of Pedagogical Sciences, teacher of Foreign languages department of Kharkiv National University of Internal Affairs, irinamass911@gmail.com***Kochyna V.V.,***Candidate of Pedagogical Sciences, teacher of Foreign languages department of Kharkiv National University of Internal Affairs, depart10@ukr.net**Ukraine, Kharkiv*

FORMING THE IMPORTANT PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE MARKETERS IN THE PROCESS OF VOCATIONAL TRAINING

The article emphasizes that in the implementation of marketing communications specialists perform the following functions: informative, persuasive, reminding, forming the image of the enterprise and the product, encouraging, interactive, research. Solving such a wide range of professional tasks and the implementation of these functions requires the marketer not only to possess a significant amount of knowledge, but, first of all, communicative skills, skills and professional competencies that largely determine the effectiveness of his/her professional activities.

According to the content, objectives and features of professional activity of marketing specialist, the concept of "important professional competencies" has been clarified; the essence of formation process of important professional competencies of future marketers has been pointed out in this article. The article demonstrates that forming important professional competencies involves the establishment of certain pedagogical conditions in educational environment of higher school.

One of the conditions is to develop and use a professional communication training course, which ensures the development of important professional competencies and the implementation of integrative content in the training of marketing professionals. In the context of this research, the author gave an example of developed training course is a system of conceptually, thematically and structurally related activities, in which methods of active learning (exercises, business and role games, modeling of professional content situations, etc.) are used in order to form students' skills and skills communication, the use of integrative content learned by students and the development of important professional competencies of a future marketing specialist. The theoretical and methodological results of the research can be used in the process of professional training of future specialists in economic specialties, in optional work with students, in the improvement of qualifications of scientific and pedagogical staff of higher educational institutions of the economic branch.

Key words: *higher educational institution, future marketer, important professional competencies, training course, job profile diagram, vocational activity.*

The statement. During the period of the social and economic system transformation, Ukraine requires well-qualified economists, capable to operate efficiently in modern economic environment. The integration into the global economic system causes changes in qualification requirements for a modern marketer; in particular, it is an ability to communicate quickly and effectively in vocational activity; to be a team player; to communicate with representatives of other professional groups, with experts and specialists from other kinds of economic activity, requiring collaboration on common goals.

In this regard, the problem of competitive experts training in marketing sector, who not only possess the necessary economic qualifications, but who are able to grasp and respond flexibly to common professional concerns and have developed professional important qualities, necessary to succeed, is the pervasive. This makes it important to develop modern approaches to structuring the process of future marketers' vocational education, based on recognition of the need for professional interaction, where the following categories «communication», «collaboration», «mutual understanding» are given higher priority.

The purpose of the article: is to clarify the concept of "important professional competencies", to define the essence of formation process of important professional competencies of future marketers. In the context of this research, to give an example of developed training course aimed to form important professional competencies of a future marketing specialist.

The statement of basic materials. Forming important professional competencies is a complex and lengthy process, A. Karpov defines them as a functional combination of specific important professional competencies, when they have shown themselves in interrupt mode. In that way, «there is certain functional setting of mental functions at achieving the goals in the process of building the psychosocial system of activities» [2, p.26].

A. Karpov has allocated two categories of important professional competencies:

– The competencies, characterized by direct association with the characteristics of professional activities. These are referred to as «leading professional competencies».

– The competencies, which have the highest number of intrasystemic links with the other features, i.e. are placed at

the center of the whole system of qualities and characterized by the biggest structural weigh. These are referred to as «basic professional competencies». The basic professional competencies provide the basis for subsystems of important professional competencies as a whole. All the other qualities of a subject, necessary for the operation or (and) its basic actions, functions, are joined together and structured around them and on their basis. The same important professional quality in different cases can be either leading or basic one.

Systemic description of important professional competencies for a concrete specialty can find out only in specific applied research. Existing modern job profile diagrams present important professional competencies, belonging to the categories for a certain activity, indicate the necessary and inappropriate qualities for a specialist. Therefore, important professional competencies are complex and internal systemic formation that determines the success of mastering and carrying out professional (vocational) activity.

The profession of a marketer has particular character, because it involved a number of jobs: a marketing consultant, an economic adviser; an industrial business manager, an industrial business manager; a manager of sales; a chief general manager; an advertising representative; a courtier; an advertising manager, a staff manager, a public relations manager; a teacher and others.

Job profile diagram as a general characteristic of a profession and requirements to be met by a specialist, makes it possible to highlight the following personal qualities (abilities, personal traits, interests and inclinations), which contributes to successful performing the professional activity.

A. Romanova [330] examines the content of the concept of «job profile diagram» as a general characteristic of a profession and requirements to be met by a specialist, this makes it possible to set the following kinds of vocational activity of economic experts: 1) interactions with others in organizations with a view to achieving the professional goals and economic success; 2) performance of institutional responsibilities, subordination to the supervisory authority; 3) conducting market research to determine demand and supply; 4) management planning, finding and using necessary funds and resources to achieve the main goals of the organization; 5) communication in the process of establishment and development of collaboration between personnel or other organizations; 6) formulation of a business plan and monitoring its implementation; 7) organizing business meetings and negotiations with customers, presentations.

A. Kulish, A. Romanova highlight the following professional qualities, providing the success in the process of vocational activity: the organizational and communicative skills, the ability to self-control, to influence other people, to form effective working groups, to manage conflict (complex) situations, a high level of conceptual thinking.

Job profile diagram includes the skills of future marketer, ensuring the success of professional activity performing: analytical skills (an ability to obtain and analyze the necessary information, to estimate, compare and assimilate it), a high level of conceptual thinking; an ability to self-control; the development of organizational skills, including

personal leadership, determination, creative approach; the development of communicative skills, namely: an ability to make contact with people, the development of skills for verbal and nonverbal communication, professional competence, etc. [316]. Furthermore, the job profile diagram lists the personal traits of future marketer: criticality; self-exactingness; responsibility (an ability to take responsibility for personal activity); flexibility (an ability to respond flexibly to changes in situations); an ability to schedule the organizational activity, the tendency towards order, productivity, formal accuracy; the development of intuition; erudition, masculinity; self-confidence and confidence in decisions, operability, intention to constantly personal growth.

Modern marketing activity is acquiring new forms and kinds, accordingly, a set of marketer's professional skills has to be changed, and, hence, the content of his/her job profile diagram has to be refined and developed.

According to educational and vocational programmes for baccalaureate 0305 «Economy and business» with specialty 6.030507 "Marketing", an expert must master the following knowledge and skills in the subject area:

- to know the principles, the most important strategic objectives and priorities of modern marketing;
- to develop current and long-term plans of marketing activity;
- to apply data collection and screening of marketing information;
- to organize and work improving the management structure of marketing activity;
- to carry out the marketing researches regarding consumer behavior;
- to carry out the diagnostics of marketplace and operation of the enterprise;
- to provide the establishment and maintenance of business partnership with market participants;
- to apply a number of methods and models for data processing;
- to develop propositions regarding the formation and improvement of product, competition characteristics and other factors in order to consider to the utmost degree the satisfaction of customers' needs;
- to apply professional-profiled knowledge and practical skills on fundamental disciplines in the processes of marketing enterprise management;
- to identify and analyze the key features of marketing systems at various levels, as well as a spectrum of behavior of their subjects;
- to use knowledge and skills in order to carry out qualitative and quantitative tasks;
- to apply the computer software and information technologies in marketing activity;
- to use digital information and communication technologies, as well as software products to ensure proper implementation of the marketing activity and practical applications of marketing tools;
- to use the applied analysis methods of marketing processes, to follow the modern approaches of systemic scientific analysis;

- to adopt innovative approaches to carry out marketing activity of market subject, to adapt with flexibility and innovation to changes of marketing environment;
- the skills of writing and oral presentation for results of own work, scientific and practical material;
- to collect and analyze the necessary information, to calculate economic and marketing rates, to substantiate management decisions on the basis of necessary analytical and methodology toolbox;
- to apply valid methods for analysis and forecasting enterprises and organizations development;
- to create, plan and carry out marketing communications;
- to calculate economic results of enterprise, institution and organization;
- to use mathematical methods in modeling the economic system;
- to prepare the marketing plan of enterprise, institution and organization operation.

To develop important professional competencies of future marketers, we propose the design of auteur professional-communicative training course. Specially selected exercises, situations with vocational content, games, providing transition of external motivation in intrinsic motives, belief, and actions have been used in the training. The training course is aimed at forming of important professional competencies of future marketers: volitional powers (liability, initiative, decisiveness, self-reliance, persistence, and attention), communicative tolerance, empathy, communicative and managerial skills, self-direction and communicative control.

The key procedures of the training course are the identification and evaluation of problem situations, modeling of similar situations and practice of desired behavior (method of behavioral therapy, its utilization is effective when the members of a group should master or strengthen behavior forms); coaching (a teacher suggests, hints or recommends something) and reinforcement (the positive assessment by supervisor or other members of the group is a factor of reinforcement, which stimulates and increases the probability of necessary action).

With a view to increasing the participation of students in the training courses, the optimization of the interplay in the training groups, the development of personal and communicative skills there is a need to comply with the following principles: activity of each participant; reasoned, personalized and vivid feedback; informative, open and trusting communication, based on humanism and agreeableness as a guarantee of keeping content of communication in a separate group; research approach (the participants find out important training problems and patterns on their own, they identify own personal resources); behavior objectivization (the participants are aware of destructive behavioral patterns in the process of game forms of team work and they are beginning to act based on informed choice of constructive communicative strategies); partnerships (forming the skills to understand a partner, his/her feelings and personality traits).

To carry out the training courses, the certain practical classes should be presented the training goal, tasks, the list and sequence of exercises should be clearly defined. The training course as an educational technology involves a certain stage-by-stage approach:

1. The formulation of training goals provides the targeted presentation of material, included in the curriculum for the course or session. These goals are based on developed objectives in the process of determining requirements in the teaching, but they are more specific regarding the needs of the target audience. According to these goals the exercises are selected (primary and auxiliary), their sequence, in particular, increasing complexity. The important principle of training technologies is a progressive motion in forming knowledge and skills from simple (elementary) to complex, which in turn would be also reflected in methods of training. The first stage includes group methods, such as group projects, role play, case studies, and simulations, focused on forming concrete communicative skills. The last stage includes the training games, based on deep self-reflection and focused on the development of communicative competence.

2. Determining the quantity and character of «stages», their focus regarding training content. The number of «stages» is determined on the basis of diagnostic «stages», enabling appropriate adjustments of forms and methods of the training technology, taking into account the principle «from simple to difficult» (from gaining self-confidence in verbal interaction to «training» of business cooperation).

3. Defining the rational way to transfer training information at every «stage» of advance. In this case, a high level of student's activity is expected in the training process, regardless of the type and method of training at a particular moment, for example, during a mini-lecture, a game, a practice drill and so on.

4. Selection of feedback methods. This stage is considered as a «didactic password» to go to the next «stage». The training course includes reflection and debriefing, as most appropriate and effective ways of feedback.

5. Formation of control system, based on comparison of real results with a standard. Strengthening self-control is expected to be taken place, as well as teacher's control on the basis of feedback with students.

Training activity is carried out through some training methods and approaches applying, enabling not only to keep attention and workability of the group but also reflect real life situations. The most popular, using in the training classes are mini-lecture, role game, case study (problem situations), brainstorming, discussion. Consequently, selecting the training approach, it should be taken into account the knowledge level of students on concrete theme; which training means can reinforce the material; group size (interactive forms are more effective in smaller groups); time and space resources.

These components support the implementation of the curricula, the development of professional skills and competencies, form the system of their motivation to

education, set out the interconnections and activate experience. In this regard, it is also necessary to take into account the peculiarities of training styles of concrete audience, the implementation of professionally oriented and practical information to ensure the success of the training activity. These factors affect the creation of an environment of harmony and cooperation, good mood and positive atmosphere. The training tasks of various types, used in educational process on training technology, encourage the students to change their educational trajectory.

The proposed professional-communicative training course: 1) presentation (to set and explain goals, content, to provide examples); 2) demonstrations of situations (by means of video or role game with "how-to-do" action tips for students); 3) practice (to provide an opportunity to carry out necessary activity and do exercises independently); 4) feedback (a quantitative analysis of implementation); 5) small group discussions (constructive exchange of views); 6) planning of further actions (forecasting of benefits regarding gained practical skills).

The training course consists of three themes. The total duration is 30 hours. We have created 12 groups (10–14 students in each group). The classes have been carried out with students which were included in pilot group once a week during the academic year in the process of educational out-of-class activities.

There are some examples of some thematic activities, carried out during training courses:

Theme 1. «My profession is a marketer» (4 hours).

Content: 1. The characteristics of the profession. 2. The requirements of the profession to a personality. 3. Communicative skills of marketer (empathy, knowledge, abilities, skills and ways to implement communication and interaction, an ability to make psychological contact, to overcome communicative barriers, tolerance, verbal activity). 4. Doing training exercises. Role playing of situations regarding professional activity: business game «Speech of marketer is a success in a professional activity», business game «To learn business communication», role game «Means of professional development: professional reflection, analysis and self-analysis, professional intuition».

Tasks for independent work. 1. Draw up the glossary, reflecting the essence of professional communication in marketer's activity. 2. Test «Tree». Demonstrate the level of preparedness for future professional activity by drawing a tree. Comment the assignment. 3. To create a map of motives to choose a profession of marketer, including presentations and general discussions. 4. To prepare micro-performance: «Me and my future profession». 5. To create a diary of self-cognition and self-development, where the students will be able to write down their own observations every day (What I could do for strengthen my own competencies? What competencies should I improve? Where the gap of knowledge is? Where and when can I obtain them? What resources I need to do this?).

Conclusions. The analysis of educational standard of higher education on specialty 075 «Marketing» for the first (bachelor) level of higher education [4], relevant syllabuses

indicate that there are certain possibilities to develop skills and abilities in the sphere of professional communication in the process of vocational training of future marketers, that have not been fully exploited within traditional training practice in higher educational establishments. It was imperative to develop and active dissemination of results of relevant research and experience in this direction and to investigate the possible improvements to the quality of vocational training of future marketer. The theoretical and methodological results of the research can be used in the process of professional training of future specialists in economic specialties, in optional work with students, in the improvement of qualifications of scientific and pedagogical staff of higher educational institutions of the economic branch.

Literature

1. Громкова М.П. *Психология и педагогика профессиональной деятельности: учеб. пособие для вузов.* Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 415 с.

2. Карпов А.В. *Понятие профессионально важных качеств деятельности. Психология труда: учебник для студентов высш. учебн. заведений / под ред. А.В. Карпова.* М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 352 с.

3. Климов Е.А. *Психология профессионала.* Москва; Воронеж, 1996. 316 с.

4. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 075 «Маркетинг» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Наказ Міністерства освіти і науки від 05.12.2018 р. № 1343. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishnya_osvita/63023/

5. Романова Е.С. *99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы.* Санкт-Петербург: Питер, 2007. 464 с.

6. Смирнова Е.О. *Педагогические системы и программы воспитания: [учеб. пособие].* Москва: ВЛАДОС, 2005. 119 с.

7. Шадрин В.Д. *Психология деятельности и способности человека: учеб. пособие.* Москва: Логос, 1996. 200 с.

References

1. Gromkova M.P. *Psikhologiya i pedagogika professionalnoy deyatel'nosti: ucheb. posobie dlya vuzov.* Moskva: YUNITI-DANA, 2003. 415 s.

2. Karpov A.V. *Ponyatie professionalno vazhnykh kachestv deyatel'nosti. Psikhologiya truda: uchebnyk dlya studentov vyssh. uchebn. zavedeniy / pod red A.V. Karpova.* M.: VLADOS-PRESS, 2003. 352 s.

3. Klimov E.A. *Psikhologiya pprofessionala.* Moskva; Voronezh, 1996. 316 s.

4. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 075 «Marketing» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity Nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 05.12.2018 r. № 1343. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishnya_osvita/63023/

5. Romanova E.S. *99 popularnykh professiy. Psikhologicheskij analiz i professiogrammy.* Sankt-Peterburg: Piter, 2007. 464 s.

6. Smirnova E.O. *Pedagogicheskie sistemy i programmy vospitaniya: [ucheb. posobie].* Moskva: VLADOS, 2005. 119 s.

7. Shadrinov V.D. *Psikhologiya deyatel'nosti i sposobnosti cheloveka: ucheb. posobie.* Moskva: Logos, 1996. 200 s.

Гоголь І.О.,

*к.пед.н., викладач кафедри Іноземних мов Харківського національного університету внутрішніх справ,
irinamass911@gmail.com*

Кочина В.В.,

*к.пед.н., викладач кафедри Іноземних мов Харківського національного університету внутрішніх справ,
depart10@ukr.net*

Україна, м. Харків

ФОРМУВАННЯ ВАЖЛИВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МАРКЕТОЛОГА В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ.

У статті визначено, що при здійсненні маркетингових комунікацій фахівці виконують наступні функції: інформативну, переконувальну, нагадувальну, формування іміджу підприємства та товару, заохочувальну, інтерактивну, дослідницьку. Вирішення такого широкого спектру професійних завдань та реалізація перелічених функцій при здійсненні маркетингових комунікацій вимагає від маркетолога не тільки володіння значним обсягом знань, а, в першу чергу, комунікативних умінь, навичок і професійно важливих якостей, які складають основу культури професійного спілкування і значною мірою визначають ефективність його професійної діяльності. Враховуючи зміст і особливості професійної діяльності маркетолога було уточнено поняття «професійно важливі якості», визначена суть процесу формування професійно важливих якостей майбутнього маркетолога. Було доведено, що формування професійно важливих якостей передбачає створення певних педагогічних умов в освітньому процесі закладу вищої освіти. Одна з таких умов-розробка і використання професійно-комунікативного тренінгу, який забезпечує розвиток професійно важливих якостей та застосування інтегративного змісту у професійній підготовці фахівців з маркетингу. У контексті статті авторка навела приклад розробки тренінгу, що являє собою систему концептуально, тематично й структурно пов'язаних занять, під час яких застосовуються методи активного навчання (вправи, ділові та рольові ігри, моделювання ситуацій професійного змісту тощо), з метою формування у студентів умінь і навичок професійного спілкування, використання засвоєного студентами інтегративного змісту та розвитку професійно важливих якостей майбутнього фахівця з маркетингу. Теоретичні та методичні результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей, у факультативній роботі зі студентами, у підвищенні кваліфікації науково-педагогічних кадрів вищих закладів освіти економічної галузі.

Ключові слова: *вищий навчальний заклад, майбутній маркетолог, важливі професійні компетенції, тренінг, професіограма, професійна діяльність.*

УДК 37.014.55

Гриньова М.В.,*д.пед.н., професор, член-кореспондент НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка,***Марталішвілі Л.А.,***аспірантка, Полтавський Національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, martalishvilipoltava@gmail.com
Україна, м. Полтава*

ОСВІТНЯ РЕФОРМА НУШ В КОНТЕКСТІ СУБВЕНЦІЙНОГО ФІНАНСУВАННЯ ГАЛУЗІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано діючу систему субвенційного фінансування реформи Нової української школи, визначено проблеми і шляхи вдосконалення його механізму.

Ключові слова: *реформа НУШ, фінансування загальної середньої освіти, державні субвенції, механізм субвенціювання НУШ.*

Постановка проблеми. Реформа середньої освіти в Україні – одна з найбільш важливих реформ, яку розпочало Міністерство освіти і науки України. Програма створення «Нової української школи» потребує значних матеріальних, фінансових і людських ресурсів. Оцінка і розрахунок обсягів ресурсів, необхідних для її реалізації у довгостроковій перспективі, розробка механізму фінансового забезпечення реформи є одними з головних факторів, що зумовлюють успішність реформування. У статті проаналізовано систему субвенційного фінансування реформи НУШ, окреслено ключову проблему удосконалення механізму його розрахунку та шляхи її розв'язання.

Мета роботи – Спираючись на офіційну інформацію Державної казначейської служби України [1] та профільного міністерства [2], проаналізувати ключові проблеми системи формування та механізму використання державних субвенцій для реалізації реформи НУШ як основного інструменту забезпечення реалізації реформи освіти.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років в Україні здійснюється активний перехід системи освіти від режиму закритого пострадянського функціонування до її розвитку в умовах ринкової економіки та децентралізації. Організаційну структуру державного управління у цьому контексті досліджували В. Кремень, В. Луговий, Н. Мельтохова, Н. Нижник, В. Огнев'юк, Г. Одінцева, В. Олуйко та ін. Зокрема, В. Куценко, Г. Одінцева та інші вивчали процеси управління в системі освіти в цілому і загальної середньої освіти, зокрема, через посилення економічних важелів управління освітою [3;4].

Основними пріоритетами діяльності Міністерства освіти і науки України у рамках виконання Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року [5] визначено поліпшення якості загальної середньої освіти, подолання територіальних відмінностей у її якості, трансформація її змісту на основі компетентнісного підходу; модернізація професійної (професійно-технічної) освіти з метою підготовки конкурентоспроможних робітничих кадрів; створення дієвої системи забезпечення якості вищої освіти, розвиток автономії закладів вищої освіти, вдосконалення механізму їх фінансування.

Ключовою складовою освітнього реформування є впровадження реформи «Нова українська школа» (НУШ). Вона розпочалася у 2016 році із затвердження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [6]. Нормативним підґрунтям реформи стало прийняття у 2017 році рамкового Закону України «Про освіту» [7]. Водночас повномасштабний її старт відбувся у вересні 2018 року, коли до Нової української школи було зараховано близько 455 тисяч першокласників. Майже стільки ж учнів пришло у перші класи і у вересні 2019 року.

Мета НУШ – формування нової генерації випускників шкіл, які є цілісними особистостями, патріотами, інноваторами, здатними бути творцями інноваційного суспільства, в якому кожен громадянин має рівні права та можливості для розвитку своїх талантів упродовж життя. Отже, реалізація засад Нової української школи матиме вплив на всі сфери суспільного життя [8].

Успішна реалізація запланованих заходів НУШ здатна стати локомотивом і в інших сферах освіти, адже прямо чи побічно імплементація НУШ стосується питань розвитку дошкільної, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти, підготовки і підвищення кваліфікації вчителів у закладах вищої педагогічної освіти.

Фінансування освіти в Україні. Фінансове забезпечення є одним із головних факторів, що зумовлюють успішність реформування. На рис.1 представлено інформацію щодо обсягів витратків зведеного бюджету України на освіту як відсоток від ВВП та від загального обсягу витратків зведеного бюджету України у динаміці.

Відповідно до статті 78 Закону України «Про освіту» [7] держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 відсотків валового внутрішнього продукту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством. З рисунку 1 видно, що упродовж 2014–2016 рр. спостерігалася тенденція до скорочення частки витратків зведеного бюджету України на освіту як відносно обсягу ВВП (з 6,3% у 2014 р. до 5,4% у 2016 р.), так і обсягу витратків зведеного бюджету України (з 19,1% у 2010 р. до 15,5% у 2016 р.). Таке падіння зумовлене військовою

агресією Росії, протистояння якій вимагало додаткових ресурсів, у тому числі фінансових.

Фінансування освіти в Україні відбувається за такими складниками системи освіти як дошкільна, повна загальна середня, професійна (професійно-технічна), вища, післядипломна, позашкільна. В. Кремень вважає, що українська держава виділяє чималі кошти на освітню

галузь – це рівень найрозвиненіших країн Європи і світу. Інша річ – як вони розподіляються. Десь на третину недофінансована середня і так само перефінансована вища, якщо це співвідношення брати порівняно з практикою європейських країн. Проблема полягає у неефективності їх використання [9].

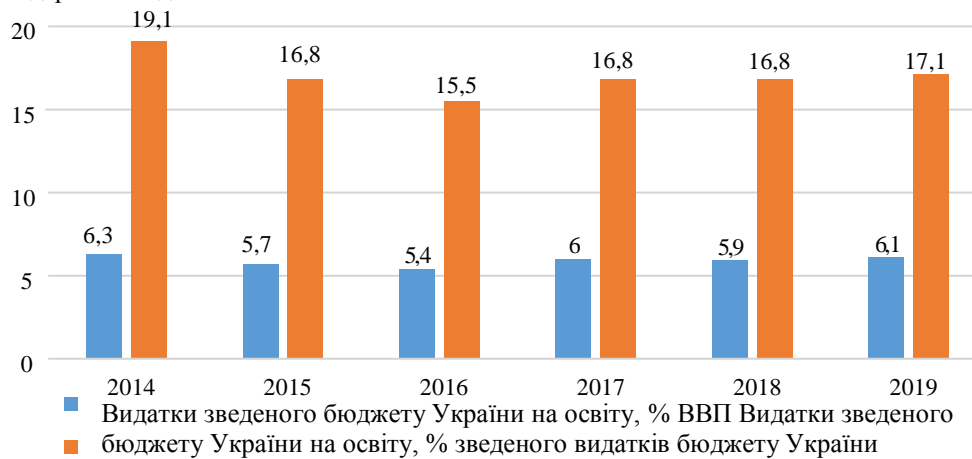

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2014–2019 рр.

Джерело: дані офіційного сайту Державної казначейської служби України [1].

Дійсно, за офіційними даними ДКСУ [1] найбільша частка видатків зведеного бюджету на освіту у 2014–2019 рр. припадала на повну загальну середню освіту (42,4–48,4%). Значну частку займали видатки на вищу (21,1–28,3%) та дошкільну освіту (15,1–15,9%).

Починаючи з 2017 року, відбулась суттєва зміна цієї тенденції: видатки на освіту у відносному і номінальному вимірах 2017–2019 рр. порівняно з 2016 роком значно збільшилися. Уряд навіть в умовах зростання військових потреб знайшов можливість підтримати освітню галузь. Зокрема, у 2017 році номінальні видатки зросли на 37,3% порівняно з попереднім роком, у 2018 році вони зросли на 18,1% порівняно з 2017 роком. У 2019 р. здійснено видатки в обсязі 245 622,2 млн грн (6,1% ВВП, або 17,1% загального обсягу видатків зведеного бюджету України). У 2018 році ця сума складала 210 029 млн грн (5,9% ВВП, або 16,8% загального обсягу видатків зведеного бюджету України). Таким чином, обсяг фінансування освіти в Україні продовжує зростати [1].

Державне субвенціювання розвитку середньої освіти. Фінансування загальної середньої освіти відбувається на засадах співфінансування, що є логічним наслідком процесів децентралізації, що відбуваються в Україні. У 2019 році з державного бюджету до місцевих бюджетів були здійснені трансферти у вигляді субвенцій:

- на зарплату педагогічному персоналу (освітня субвенція);
- на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної освіти «Нова Українська школа»;
- на створення і ремонт існуючих спортивних комплексів при закладах загальної середньої освіти;
- на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти (оснащення комп'ютерним обладнанням та забезпечення доступу до Інтернету, придбання шкільних автобусів тощо).

Із місцевих бюджетів виділяють кошти на утримання закладів освіти (комунальні платежі) та капітальні витрати, а також можуть здійснюватися інші необхідні видатки.

Найбільший міжбюджетний трансферт місцевим бюджетам з державного бюджету здійснюється у вигляді освітньої субвенції.

Освітня субвенція як бюджетний інструмент була започаткована з 2015 року для впровадження одного з важливих принципів функціонування бюджетної системи України – принципу субсидіарності [10]. Цей принцип наголошує на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. Починаючи з 2017 року, освітня субвенція спрямовується винятково на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам. Вона розподіляється між місцевими бюджетами на основі формули, що розроблена МОН та затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1088 [11]. В основу формули закладено дані про кількість здобувачів освіти на певній території та розрахункова наповнюваність класів, що визначається нормативно. Формульний підхід стимулює органи місцевого самоврядування до оптимізації мережі малокомплектних шкіл, оскільки за фактичної наповнюваності класів, що є меншою за розрахункову, місцева влада має додавати кошти на видатки з оплати праці із місцевого бюджету [10,8].

У 2016–2019 рр. у рамках процесу децентралізації і збільшення повноважень місцевої влади спостерігалось поступове зростання власних витрат місцевих бюджетів на загальну середню освіту. На рис. 2 показано співвідношення коштів освітньої субвенції, яка спрямовується на заробітну плату педагогічних працівників, та коштів усіх інших субвенцій на реформування шкільної освіти.

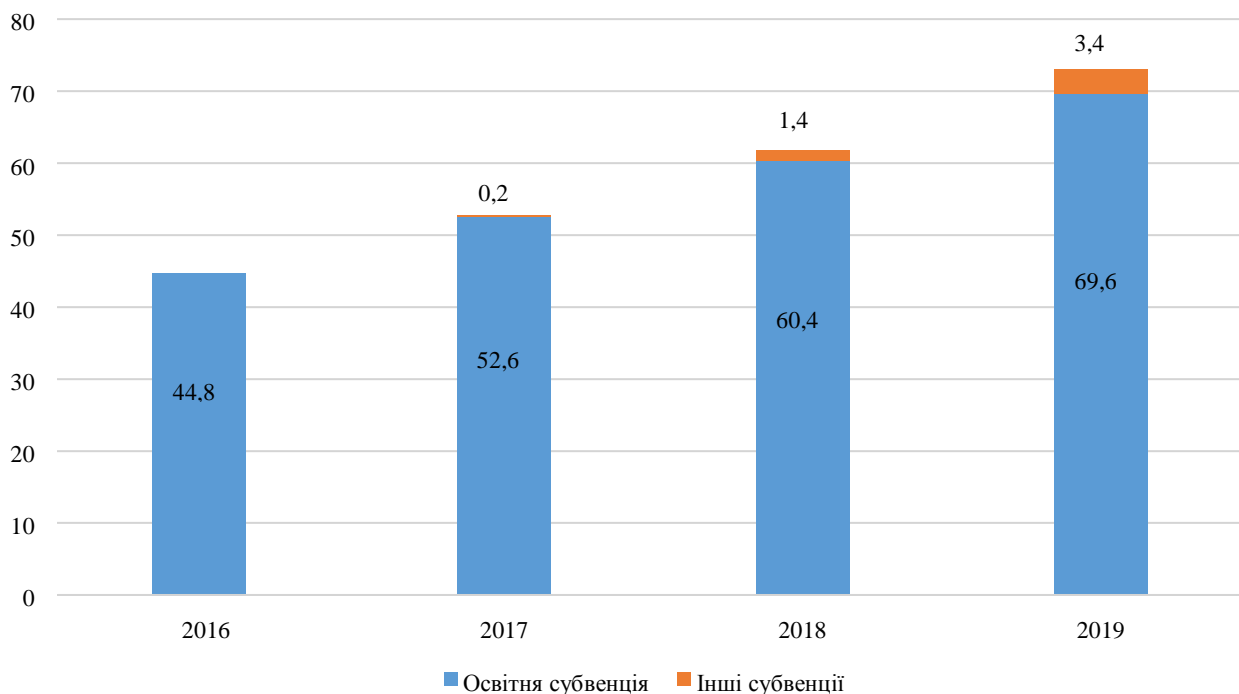

Рис.2. Обсяг освітньої та інших субвенцій на реформу НУШ у 2016–2019 рр., млрд грн

Джерело: дані офіційного сайту Міністерства освіти і науки України [2].

Обсяг коштів освітньої субвенції зростав з часу її запровадження з 44,8 млрд. грн. у 2016 році до 69,6 млрд. грн. у 2019 році. Загальний обсяг коштів інших субвенцій зріс з 0,2 млрд. грн. у 2017 році до 3,4 млрд. грн. у 2019 році.

Щодо інших видів субвенцій, то надавались такі субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам [2,10]:

1) на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази закладів професійної (професійно – технічної) освіти (2017 рік);

2) на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами (з 2017 рік);

3) на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2018 рік);

4) на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти (2019 рік);

5) на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів (2019 рік).

Механізм субвенціонування загальної середньої освіти. З 2017 року запроваджено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Обсяг коштів у рамках цієї субвенції був наступний: у 2017 р. – 50 млн. грн, у 2018 р. – 98,6 млн. грн, у 2019 р. – 50 млн. грн.

Із 2017 року спрямовується субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами (ООП) в обсязі 209,5 млн грн у 2017 році та по 504,4 млн грн у 2018 і 2019 роках.

Алгоритм розподілу коштів наступний: кошти розподіляються пропорційно до кількості дітей з ООП. Бюджетні кошти спрямовуються на:

- проведення психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять;
- придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку;
- оснащення кабінетів інклюзивно-ресурсних центрів.

У 2017 і 2018 роках субвенція надавалася особам з ООП, які здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, у 2019 році – у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти.

Розподіл коштів субвенції у 2018–2019 рр. здійснено таким чином (рис.3):

Із 2018 року Урядом запроваджено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа», яка включає видатки споживання (підвищення кваліфікації вчителів) та видатки розвитку (закупівлю дидактичних матеріалів, музичних інструментів, сучасних меблів, комп'ютерного обладнання, відповідного мультимедійного контенту для початкових класів). Загальний обсяг субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2018 році склав 1 083 млн. грн., у 2019 році обсяг субвенції становив 1 215 млн. грн.

У 2019 році започатковано нову субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти – 1,5 млрд. грн.

Розподіл коштів у 2019 році здійснено наступним чином (рис.4):

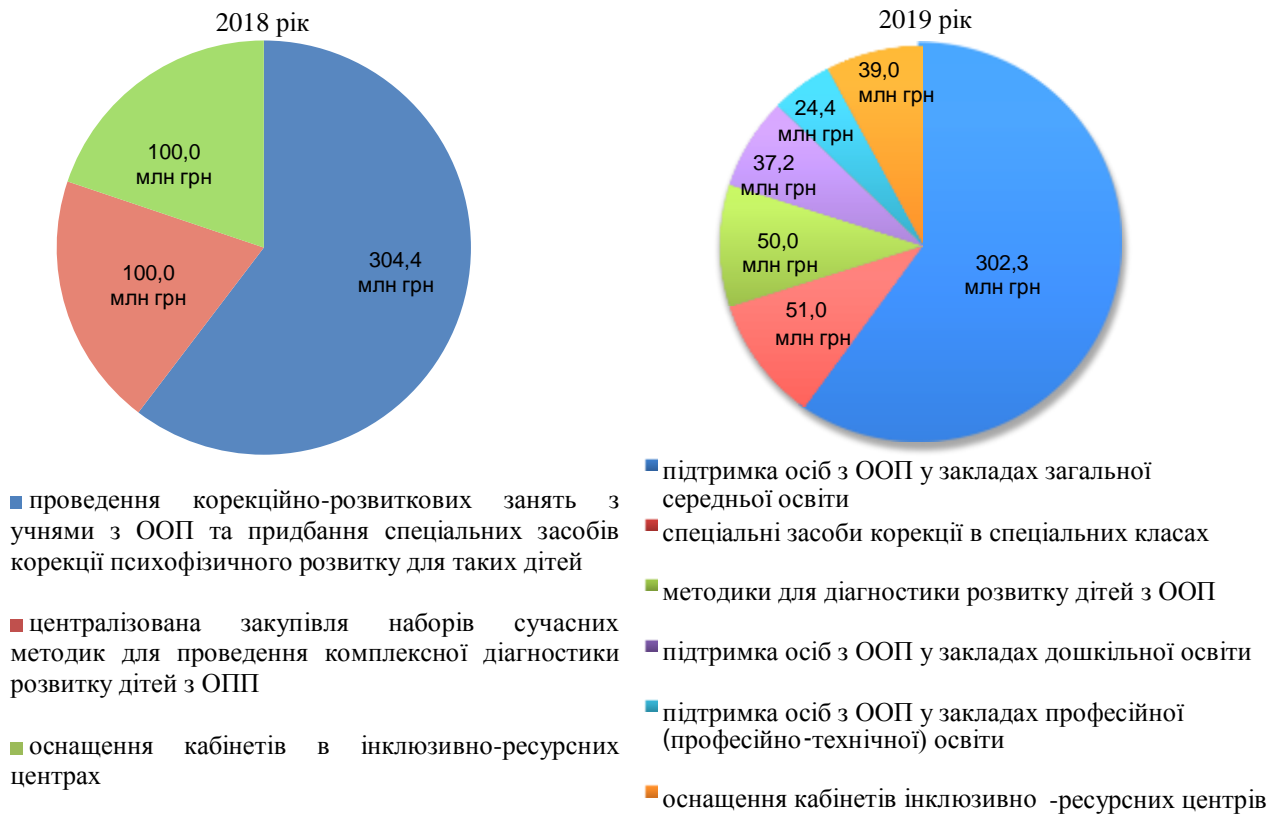

Рис.3. Розподіл обсягу субвенції на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2018–2019 рр.

Джерело: дані офіційного сайту Міністерства освіти і науки України [2].

Рис.4. Розподіл субвенції на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти

Джерело: дані Міністерства освіти і науки України [2].

Видатки на придбання послуг з доступу до Інтернету обов'язково розподіляються між місцевими бюджетами усіх рівнів.

Субвенція надається на умовах співфінансування з місцевих бюджетів, окрім видатків на придбання послуг з доступу до Інтернету.

У 2019 році надано субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів обсягом 150 млн. грн.

Субвенція спрямовувалась на будівництво нових, реконструкцію та капітальний ремонт існуючих спорти-

вних комплексів (спортивних залів, плавальних басейнів, стадіонів, стрілецьких тирів, стрільбищ, спортивних полів, ядер, майданчиків, інших споруд) закладів загальної середньої освіти (у сільській місцевості з контингентом не менше 100 учнів, у міській місцевості – не менше 300 учнів).

Серед обов'язкових умов надання субвенції – співфінансування з місцевих бюджетів, облаштування спортивним інвентарем і обладнанням та утримання за рахунок місцевих бюджетів.

Конкретний перелік спортивних комплексів, на які спрямовується субвенція, визначає комісія, створена при МОН. До складу комісії увійшли представники МОН, Мінмолодьспорту, Мінрегіону, члени комітету Верховної Ради України з питань бюджету. Обрані комісією проекти погоджено КМУ та затверджено розпорядженням КМУ від 05.07.19 № 493-р [12].

Умови співфінансування:

- для закладів, розташованих в містах обласного значення, не більше 70% – за рахунок субвенції та не менше 30% – за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- для закладів, розташованих в районах та в ОТГ, не більше 90% – за рахунок субвенції та не менше 10% – за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- для закладів, розташованих в селах (селищах), що мають статус гірських населених пунктів, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, не більше 95% – за рахунок субвенції та не менше 5% – за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Отже, Уряд здійснював суттєву підтримку реформаторських дій Міністерства освіти і науки України попри значні воєнні видатки. Загальний обсяг субвенцій на ці цілі у 2016–2019 рр. склав 232,9 млрд. грн. Уперше за роки незалежності з'явилися видатки на капітальні потреби освіти. Загалом упродовж 2016–2019 рр. вони становили понад 3 млрд. грн.

Проблеми і вдосконалення механізму субвенціального фінансування освіти. Як показує практика, механізм субвенціального фінансування потребує вдосконалення. Це стосується, зокрема, питання використання залишків коштів за освітньою субвенцією, вдосконалення формули розподілу такої субвенції тощо. Взагалі питання причин формування залишків потребує окремої деталізації, оскільки фактично складається парадоксальна ситуація, коли в регіонах наголошують на недофінансованості галузі і в той же час – не використовують освітню субвенцію у повному обсязі. Наприклад, у 2019 році в цілому по Україні було використано 93% коштів спрямованої освітньої субвенції, на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів – 82%, на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами – 77%. Широку аналітику залишків минулих років розглядає Я. Герчинський [10].

Щоб покращити фінансовий стан галузі, залишки коштів за освітньою субвенцією, що сформувалися на кінець року, використовують у наступному році з урахуванням цільових призначень, а також на оновлення матеріально – технічної бази закладів освіти. Така система використання залишків поряд з очевидними позитивами має і ряд недоліків, оскільки їх розподіл та визначення напрямків використання відбувається у руч-

ному режимі, без урахування конкретних потреб конкретних регіонів. Відсутня система контролю за ефективністю їх використання.

Відповідно до нормативно-правової бази, невикористаний резерв освітньої субвенції наприкінці кожного року був розподілений на такі капітальні видатки:

– невикористаний резерв 2015 року був розподілений у 2016 році так: 200 млн. грн на оснащення опорних закладів сучасною матеріально – технічною базою; 600 млн. грн на придбання шкільних автобусів для дітей у сільській місцевості;

– невикористаний резерв 2016 року був розподілений у 2017 році так: 300 млн. грн на оснащення закладів освіти в об'єднаних територіальних громадах; 300 млн. грн на оснащення закладів загальної середньої освіти з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; 200 млн. грн на придбання шкільних автобусів;

– невикористаний резерв 2017 року був розподілений у 2018 році так: 46,8 млн. грн на придбання обладнання для кабінетів української мови в ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин; 441,1 млн. грн на оснащення ЗЗСО з поглибленим вивченням природничих та математичних предметів засобами навчання; 163,8 млн. грн на придбання комп'ютерів і техніки для друкування, копіювання, сканування та ламінування для початкової школи; 30,8 млн. грн на придбання обладнання для інноваційного навчально – тренінгового класу; 17,5 млн. грн на придбання пристроїв для програвання компакт-дисків із звуковим записом; 200 млн. грн на придбання шкільних автобусів;

– невикористаний резерв 2018 року був розподілений у 2019 році так: 50 млн. грн на закупівлю україномовних дидактичних матеріалів для ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин; 200 млн. грн на оснащення ЗЗСО засобами навчання та обладнанням для кабінетів природничо – математичних предметів; 267 млн. грн на забезпечення належних санітарно – гігієнічних умов у приміщеннях ЗЗСО.

Міністерство освіти і науки України не оприлюднює інформацію щодо стану матеріально – технічної бази закладів освіти у зв'язку з використанням з 2015 року залишків субвенцій на капітальні видатки.

Актуальні у попередні роки питання удосконалення формули розподілу обсягу освітньої субвенції, а саме – урахування реального контингенту учнів станом на 1 вересня року, що передує плановому бюджетному періоду замість року, що передує поточному бюджетному періоду; урахування годин індивідуального навчання; передбачення видатків на заміну тимчасово відсутніх працівників; урахування реальної потреби на оплату праці вихователів груп подовженого дня та фахівців дистанційної освіти [10] у 2020му вирішуються шляхом удосконалення зазначеної формули.

Висновки. Фінансове забезпечення є одним із головних чинників, що зумовлює успішність освітнього реформування. Проте обсяг державних асигнувань на освіту залежить від розвитку національної економіки, наявності фінансових ресурсів, ефективності і віддачі бюджетних коштів, інвестованих в галузь освіти.

Упродовж 2014–2016 рр. спостерігалася тенденція до скорочення частки видатків Зведеного бюджету України

на освіту як відносно обсягу ВВП, так і обсягу видатків Зведеного бюджету. Таке падіння було зумовлене військовою агресією Росії, протистояння якій вимагало додаткових ресурсів, у тому числі фінансових. Незважаючи на це, Уряд відшукав кошти для суттєвого покращення фінансування освіти.

Із 2015 року для підвищення ефективності фінансування загальної середньої освіти з урахуванням процесів децентралізації, які набирали силу, був започаткований новий бюджетний інструмент – освітня субвенція як міжбюджетний трансферт з державного бюджету місцевим бюджетам. Цей інструмент дає змогу реалізувати один з важливих принципів функціонування бюджетної системи України – принцип субсидиарності, що покликаний забезпечити максимально можливе наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача.

У рамках використання зазначеного бюджетного інструменту було сформовано декілька потоків бюджетних коштів для підтримки повної загальної середньої та частково професійної (професійно – технічної) освіти. Кошти переважно спрямовувались на трансформацію сфери повної загальної середньої освіти, на збільшення заробітної плати вчителів, на проведення заходів НУШ, які були заплановані в рамках трьох таких загальних напрямів як створення нового навчально-методичного забезпечення НУШ, підготовки вчителів для НУШ (зокрема через підвищення кваліфікації і інші заходи), створення нового освітнього середовища (капітальні ремонти, закупівля навчального обладнання, будівництво шкільних туалетів тощо).

Уряд здійснює суттєву підтримку реформаторських дій Міністерства освіти і науки України в умовах воєнних дій. Уперше з'явилися капітальні видатки на потреби освіти. Упродовж 2016–2019 рр. на капітальні видатки було спрямовано понад 3 млрд грн.

Але використання спрямованих на реформу освіти коштів не у повному обсязі говорить про те, що механізм субвенціального фінансування потребує, як показує практика, подальшого вдосконалення. Це, зокрема, стосується проблеми використання залишків коштів за освітньою субвенцією, вдосконалення формули розподілу освітньої субвенції, питання отримання і використання статистичних даних поточного до формування бюджету року, що дозволить здійснювати більш точні і більш відповідні фактичному стану в школах фінансові розрахунки, а також тенденція неповного використання коштів субвенцій протягом фінансового року.

Свою негативну роль відіграє відсутність у МОН як головного розпорядника коштів інструментарію моніторингу потреб галузі у кожному конкретному регіоні, а отже, – за цільовістю та ефективністю використання субвенційних коштів.

Серед причин низького рівня освоєння коштів субвенції «НУШ» місцеві органи управління у сфері освіти щорічно називають пізні терміни прийняття відповідних рішень Кабінетом Міністрів України, недосконалість запропонованих МОН порядків використання субвенцій, необхідність значного часу для подальшого розподілу субвенції облдержадміністраціями між місцевими бюджетами; терміни проведення відкритих тендерів для проведення публічних закупівель за бюджетні кошти,

відсутність учасників торгів та високий відсоток їх оскарження з боку учасників.

Додаткові ризики для освітньої реформи спричиняє процес утворення об'єднаних територіальних громад, оскільки він може ускладнювати розподіл освітніх субвенцій, впливати на планування та прогнозування місцевих бюджетів. На зниження цих впливів позитивно вплине посилення поточної взаємодії Міністерства освіти і науки України з Міністерством фінансів України для вчасного вирішення проблем, пов'язаних з утворенням об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та координації окремих процесів.

Отже, МОН, як головний архітектор освітніх реформ в Україні, має запропонувати вектори змін, започаткувати публічну дискусію у окреслених вище напрямках та спрямувати наукові дослідження відповідних державних та донорських інституцій на вдосконалення системи та механізму субвенціального фінансування реформи освіти.

Література

1. *Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.*
2. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua>.*
3. Куценко В.І. Економіка освіти: навч. посіб. / В.І. Куценко. – К.: Міленіум, 2003. – 105 с.
4. Одінцева Т.С. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. / Т.С. Одінцева, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова [та ін.]. – К.: «Вид. дім «Професіонал», 2008. – 288 с.
5. *Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року».* Взято з: <http://www.kyivoblosvita.gov.ua/osvitnya-diyalnist/zagalna-serednya-osvita/91-zagalnaserednya-osvita-materiali/1116-normativno-pravova-baza-zagalnojiserednoji-osviti>
6. *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року».* Взято з: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>
7. *Закона України «Про освіту».* Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. *Р. Шиян «Децентралізація освіти у Польщі. Досвід України», практичний посібник, Швейцарсько – український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні», -К.: вид-во «Юстон», 2016*
9. *Кремень В. Пріоритети реформування української школи у дослідженнях Академії [педагогічних наук України] / В. Кремень // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С.4-12.*
10. *Герчинський, Я. Фінанси освіти в Україні: окремі стратегічні питання / Герчинський Я. – К.: ППОВ «Видавництво «Юстон»» 2017. – 152 с.*
11. *Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1088 «Про затвердження формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами».* Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1088-2017-n>
12. *Розпорядження КМУ від 05.07.19 № 493-р «Про затвердження розподілу обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів у 2019 році».* Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-p>

References

1. Gerchinsky, Y. *Finances of Education in Ukraine: Some Strategic Issues* / Gerchinsky, Y. – K.: Juston Publishing House, 2017. – 152 p.
2. *The Law of Ukraine «On Education»*. Source: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Kremen V. *Priorities of reforming the Ukrainian school in the studies of the Academy [Pedagogical Sciences of Ukraine]* / V. Kremen // *Director of the School, Lyceum, Gymnasium*. – 2006. – № 1. – P. 4-12.
4. Kutsenko V.I. *Economics of education: textbook, tool.* / V.I. Kutsenko. – K.: Millennium, 2003. – 105 p.
5. Odintsova G.S. *Theory and history of public administration: textbook, tool.* / G.S. Odintsova, V.B. Dyundyuk, N.M. Meltyukhova [and others]. – K.: View. Professional House, 2008. – 288 p.
6. *Official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine [Electronic resource]*. – Access mode: <https://mon.gov.ua/ua>.
7. *Official site of the State Treasury Service of Ukraine [Electronic resource]*. – Access mode: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.
8. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2014 No. 385 “On approving the State strategy for regional development for the period up to 2020”*. Source: <http://www.kyivoblosvita.gov.ua/osvitnya-diyalnist/zagalna-serednya-osvita/91-zagalnaserednya-osvita-materiali/1116-normativno-pravova-baza-zagalnojiserednoji-osviti>
9. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1088 “On Approval of the Formula for the Distribution of Educational Subvention between Local Budgets”*. Source: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1088-2017-n>
10. R. Shiyani “*Decentralization of Education in Poland. Experience of Ukraine*”, practical guide, Swiss – Ukrainian project “*Support for decentralization in Ukraine*”, – K.: Juston Publishing House, 2016
11. *Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14.12.2016 No. 988-p “On approval of the Concept of realization of state policy in the sphere of reforming of general secondary education “New Ukrainian School” for the period up to 2029”*. Source: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>
12. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05.07.19 No. 493-p “On Approving the Distribution of the Subvention from the State Budget to the Local Budgets for the Creation and Repair of Existing Sports Complexes at General Educational Institutions of All Grades in 2019”*. Source: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-p>

Grinova M.V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko,

Martialishvili L.A.,

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko. Postgraduate in Doctor of Philosophy, martialishvilipoltava@gmail.com

Ukraine, Poltava

THE NUS EDUCATION REFORM IN THE CONTEXT OF SUBSIDY FINANCING OF THE SECONDARY EDUCATION

The article analyzes the current system of subventional financing of the NUS reform, identifies the problems and ways to improve its mechanism.

Secondary education reform in Ukraine is one of the most important reforms initiated by the Ministry of Education and Science of Ukraine. The program of creating a New Ukrainian School requires considerable material, financial and human resources. Assessing and calculating the amount of resources needed to realize it in the long run, developing a financial support mechanism for reform are one of the key factors that drive reform success. The article analyzes the system of subsidized financing of the NUS reform, outlines the key problem of improving the mechanism of its calculation and ways to solve it.

Purpose – Based on the official information of the State Treasury Service of Ukraine and the relevant ministry, analyze the key problems of the system of formation and mechanism of using state subsidies for the implementation of the NUS reform as the main tool for ensuring the implementation of the reform.

Key words: *NUS reform, Financing of general secondary education, State subsidies, The mechanism of subsidizing the NUS.*

УДК 130.2

Гриньова М.В.,*професор, д.пед.н., декан природничого факультету**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, grinovatv@gmail.com**Україна, м. Полтава***Солошич І.О.,***доцент, к.пед.н., доцент кафедри екологічної безпеки та організації природокористування**Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, soloishych@gmail.com**Україна, м. Кременчук*

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СТУДЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті обґрунтовано важливість активізації процесів саморегуляції студентів екологічних спеціальностей як умови формування науково-дослідницької компетентності. Закцентовано увагу на тому, що активізації даних процесів сприяє формування фахових, навчально-організаційних та науково-дослідницьких умінь шляхом інтеріоризації, тобто завдяки переходу науково-дослідницьких дій зовнішнього плану у внутрішній план свідомості. Визначено напрями активізації процесів саморегуляції, які передбачають усвідомлення основних категорій теорії саморегуляції – структури, компонентами якої є мета діяльності, модель значущих умов, програма дій, оцінка і корекція науково-дослідницької діяльності. Проведено оцінку розвитку саморегуляторних процесів студентів екологічних спеціальностей. Зроблено висновок про те, що саморегуляція є умовою розвитку науково-дослідницької компетентності, та значущим фактором успішності професійної діяльності.

Ключові слова: саморегуляція, науково-дослідницька компетентність, студенти екологічних спеціальностей.

Постановка проблеми. Державна система охорони довкілля й раціонального використання природних ресурсів України має на меті створення науково-технічного потенціалу в природоохоронній діяльності для забезпечення та здійснення політики регулювання екологічної безпеки за допомогою вирішення питань підготовки кадрів. Тому в Україні виникає потреба у фахівцях-екологах (ФЕ), які володіють дослідницькими вміннями і навичками, здатних до науково-дослідницької діяльності (НДД), професійного саморозвитку, саморегуляції, освоєння та впровадження у виробництво наукоємних природоохоронних технологій.

Сучасні вимоги до фахівців-екологів і процесу їх підготовки, зумовлені наявністю неусвідомлених елементів у їх професійних діях, «швидким старінням» професійних знань, інтенсивною інформатизацією суспільства, що призводить до мобілізації потенціалу системи саморегуляції навчання для забезпечення формування цілісного досвіду науково-дослідницької діяльності. Це вимагає перегляду традиційних уявлень про розвиток особистості фахівця-еколога, реалізації випереджувальних технологій його професійної підготовки.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що незважаючи на наявність нормативних, алгоритмічних елементів, екологічна діяльність пов'язана з вирішенням великої кількості нестандартних, непередбачуваних професійних ситуацій, що спонукає до саморегулятивної діяльності, яка є сферою прояву науково-дослідницьких можливостей фахівця.

Проведене дослідження саморегуляторних процесів та загального рівня саморегуляції студентів першого курсу екологічних спеціальностей 101 «Екологія» Кременчуцького національного університету імені Михайла

Остроградського (КрНУ) та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (ПНПУ), у кількості 48 осіб, показало, що у більшості з них (73%) заняття науково-дослідницькою діяльністю не є внутрішньою потребою, результатом усвідомленого вільного вибору і, як наслідок, 81% студентів не розуміють важливість зайняття науково-дослідницькою діяльністю при навчанні у ЗВО для майбутньої професійної роботи.

Проблема саморегуляції, як психологічного механізму організації поведінки, діяльності та пізнавальних процесів досліджувалася С. Рубінштейном, О. Конопкіним, Г. Костюком, М. Боришевським, С. Ільїним та ін.

Н.І Пов'якель визначає саморегуляцію, як індивідуально створену систему дій, яка виступає засобом, або системою засобів самосвідомості та самоорганізації з метою успішного вирішення завдань [1, с.409].

На думку О. Осницького, саморегуляція діяльності є регуляцією, яка спрямована на приведення можливостей людини у відповідність до вимог цієї діяльності [2, с.187].

Незважаючи на певне зростання досліджень, присвячених питанню саморегуляції, у сучасній педагогіці недостатньо опрацьована проблема активізації процесів саморегуляції студентів екологічних спеціальностей як умови формування науково-дослідницької компетентності (НДК).

Мета роботи – вивчення процесів активізації саморегуляції студентів екологічних спеціальностей як умови формування науково-дослідницької компетентності.

Виклад основного матеріалу. Важливими для нашого дослідження є розробки: Л. Виготського, А. Висоцького, С. Рубінштейна, В. Селіванова, які розглядали

вольову регуляцію особистості; О. Канопокіна, М. Грицькової, що запропонували компонентну структуру саморегуляції; Н. Менчинської, В. Моросанова, В. Горського, які визначили рівні сформованості саморегуляції особистості та рефлексивні види самоконтролю; Ш. Амонашвілі, Г. Максимова, В. Романко, М. Гузик, які розкрили сутність питання саморегуляції вибору індивідуального шляху навчання.

Активізації процесів саморегуляції студентів екологічних спеціальностей при формуванні науково-дослідницької компетентності **сприяє формування умінь:**

- фахових, які формуються при вивченні професійно-орієнтованих і спеціальних дисциплін;
- навчально-організаційних, які передбачають саморегуляцію при опануванні навчальними дисциплінами;
- науково-дослідницьких, що визначають сформованість процесу саморегуляції майбутнього фахівця при самоуправлінні власною науково-дослідницькою діяльністю.

Упродовж періоду навчання у ЗВО уміння другої групи поступово трансформуються в уміння третьої групи, які потребують вирішення науково-дослідницьких завдань в наближених або реальних умовах професійної діяльності. Наступність активізації процесів саморегуляції при формуванні НДК обумовлює необхідність подолання у ЗВО протиріччя між дискретним процесом формування НДК і потребою безперервного накопичення і застосування набутого особистісно-професійного досвіду в різних професійно-значущих ситуаціях.

Активізацію процесу саморегуляції у студентів екологічних спеціальностей здійснюємо шляхом інтеріоризації [3, с.35], тобто завдяки переходу науково-дослідницьких дій зовнішнього плану у внутрішній план свідомості.

Для всіх видів діяльності саморегуляція має єдину структуру, компонентами якої є [4, с.136]:

- мета діяльності, тобто усвідомлене передбачення майбутнього результату, визначає стратегію дій;
- модель значущих умов, яка передбачає усвідомлення потенційних можливостей суб'єкта діяльності, наявних у нього засобів, розкриття з необхідною повнотою і схожістю інформації про вихідну ситуацію, яка виступає орієнтовною основою подальшої НДД;
- програма дій, що визначає алгоритм правил і є засобом управління розумовими і практичними діями, необхідними для отримання потрібного результату.
- оцінка і корекція НДД, яка перетворює процес формування НДК у замкнену систему шляхом порівняння результату НДД з раніше поставленою метою, що дозволяє визначити доцільність і ефективність раніше прийнятих варіантів програми дій, за якими було отримано результат діяльності.

Саморегуляцію студентів екологічних спеціальностей при формуванні НДК будемо розглядати як організаційну навичку, яка формується під час виконання ряду послідовних операцій з визначенням мети НДД, орієнтовної основи дій у вигляді моделі значущих умов, складання програми дій, оцінювання та корекції результатів.

Основою саморегуляції при формуванні НДК є оволодіння навичками її організації, які є основою неусвідомленого механізму прийняття інтуїтивних рішень і

формується репродуктивними (відтворюючими) методами, що розвиває пам'ять і готує основу для творчої діяльності. Саморегуляція при виконанні науково-дослідницької діяльності формується в процесі постійного відпрацювання професійних умінь і регулярного закріплення навичок, які як динамічні стереотипи передбачають неусвідомлений автоматизований контроль процесу їх виконання, що забезпечує системність та дослідницьку спрямованість.

Позитивне ставлення студентів екологічних спеціальностей до НДД визначається високим рівнем саморегуляції виконання дій, певним рівнем особистісної свободи вибору і доцільною обмеженістю зовнішнього управління, а також внутрішньою позитивно мотивацією.

Науково-дослідницька діяльність, її розвиток, організація дозволяє створити умови для формування НДК, розвитку професійних здібностей фахівця, формування готовності і здатності до самоосвіти. Заняття науково-дослідницькою діяльністю може відбуватися як «примус», що йде ззовні, так і бути внутрішньо-свідомо регульованою через розуміння і опрацювання компонентів навчальної дії, що є феноменом формування саморегуляції.

Вважаємо НДД студентів динамічною системою створення системно-організованого і обґрунтованого знання, у результаті якого студент оволодіває практично орієнтованою професійно-значущою інформацією, комплексами науково-дослідницьких і рефлексивних дій, методологією та досвідом здійснення наукового дослідження [5, с.8].

Розвиток саморегуляції у становленні особистості відбувається по спіралі [4, с.98], при поступовому зростанні **рівнів її сформованості:**

- на першому рівні здійснюються дії по зовнішньому сприйняттю об'єктів дослідження, що веде до накопичення образного, уявного і понятійного досвіду, необхідного для здійснення саморегуляції;
- на другому рівні здійснюється реконструктивно-відтворююча діяльність з використанням навичок з із зовні привнесеними стереотипами виконання дослідницьких дій в заданих, алгоритмізованих ситуаціях, яка визначається початковою сформованістю саморегуляції;
- третій рівень характеризується продуктивними діями з пошуку і застосування інформації про програму діяльності в нових умовах, які розкривають вихідні дані однієї і тієї самої ситуації з різних боків, отримуючи знання про нові її властивості і співвідношення при переході від прямого до зворотного ходу мислення, що визначає достатній (компетентнісний) рівень її сформованості;
- на четвертому рівні здійснюється програмування НДД у нестереотипних умовах конкретних ситуацій на основі саморегуляції, яка притаманна високому рівню професіоналізму.

Формування НДК відбувається під час залучення студентів до НДД, в декілька етапів. Так на першому етапі, який ми визначаємо, як навчально-дослідницький, вона здійснюється через традиційні форми та методи навчання (лекції, практичні заняття, лабораторні роботи та наукові тематично-інформаційні семінари «Якщо ти робиш перші кроки в науці»). Перевага надається проблемним лекціям та науковим семінарам. У процесі ор-

ганізації практичних занять використовуємо форми, методи, спрямовані на спільну дослідницьку діяльність студентів, встановлення педагогічно доцільних взаємин викладачів і студентів.

Основними методичними прийомами, що дають змогу студентам екологічних спеціальностей осмислювати наявний досвід, є аналіз та обговорення проблемних (або дослідницьких) ситуацій, виявлення умов, за яких ця ситуація може бути розв'язаною, розробка плану дій і приймання обґрунтованих рішень відповідно до завдання досліджень. Формування умінь самостійної організації навчальної діяльності засобами когнітивно орієнтованої моделі освіти.

Погоджуємося з М. Вінником, що на цьому етапі професійної підготовки застосування й проведення науково-дослідницької діяльності в повній мірі неможливо, останню визначаємо як навчально-дослідницьку, так як має симулятивний характер [6, с.86].

Так студенти екологічних спеціальностей на першому та другому курсах: знайомляться з науковими напрямками роботи кафедри; вчаться аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати інформацію для вирішення поставлених навчально-дослідницьких завдань, робити висновки; вивчають підходи, методи, джерела інформації щодо їх вирішення; готують звіти для написання реферативних, курсових робіт, тез доповідей; виступають з доповідями і повідомленнями на семінарських і практичних заняттях. На другому курсі, при вивченні дисципліни «Організація наукових досліджень в галузі екологічної безпеки», студенти пізнають сучасні методологічні концепції, основи наукового пізнання і методику наукових досліджень; вдосконалюють вміння пошуку і обробки наукової інформації; навчаються формулювати цілі, завдання і висновки наукового дослідження.

Якісно новим етапом наукової підготовки студентів екологічних спеціальностей є третій та четвертий курси, де виконується система завдань науково-дослідного характеру, що дозволяє усвідомлено підійти до вибору тем кваліфікаційної роботи бакалавра і магістерської роботи. На цьому етапі студенти екологічних спеціальностей залучаються до написання тез доповідей, наукових статей, моделюванню екологічних процесів, виконанню групових науково-дослідницьких тем, стажуванні, участі в олімпіадах та конкурсах наукових робіт.

В зв'язку з цим важливим вважаємо створення умов для самостійного заняття науково-дослідницькою діяльністю, оскільки в основі цього процесу є розвиток у студентів саморегуляції та самоорганізації.

Рівень сформованості саморегуляції при формуванні НДК визначається рівнем виконання дій (від репродуктивного, за інструкцією, до продуктивного пошуку рішень у змінюваних професійних ситуаціях), їх гнучкістю, варіативністю, ступенем самостійності студентів.

Для дослідження саморегуляції, як однієї із умов формування НДК проведено дослідження особливостей розвитку саморегуляторних процесів та загального рівня саморегуляції студентів першого та четвертого курсів екологічних спеціальностей 101 «Екологія» Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, у кількості

57 осіб. За основу взята методика визначення стилю саморегуляції поведінки В. Морсанова [7], з визначеними показниками шкали оцінювання: планування (індивідуальні особливості визначення мети, досягнення цілей, рівень сформованості усвідомленого планування НДД), моделювання (індивідуальна розвиненість уявлень про систему зовнішніх і внутрішніх значущих умов, ступінь їх усвідомленості і адекватності), програмування (індивідуальна розвиненість усвідомленого програмування своїх дій), оцінка результатів (індивідуальна розвиненість і адекватність оцінки результатів своєї НДД діяльності), гнучкість (рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати систему саморегуляції у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх умов), самостійність (розвиненість регуляторної автономності) та загальний рівень саморегуляції (загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції й активності). Отримані результати дослідження наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка розвитку саморегуляторних процесів студентів екологічних спеціальностей

Регуляторна шкала	Середні оцінки розвитку саморегуляторних процесів	
	I курс	IV курс
Планування	2	8
Моделювання	2	8
Програмування	3	7
Оцінка результатів	2	9
Гнучкість	2	8
Самостійність	2	7
Загальний рівень саморегуляції	22	34

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що у студентів перших курсів найменш розвинена така властивість, як моделювання, що засвідчує низький рівень сформованості усвідомленого програмування своїх дій при занятті НДД. У процесі заняття навчально-дослідницькою та науково-дослідницькою діяльністю (від першого до четвертого курсу) істотних змін зазнає співвідношення майже всіх компонентів саморегуляції.

Так у студентів перших курсів старших курсів найбільш вираженою є здатність до програмування своїх дій, а у студентів старших курсів спостерігається індивідуальна розвиненість і адекватність оцінки результатів своєї НДД діяльності через організацію власної діяльності у професійно-орієнтованих практичних ситуаціях. У процесі формування НДК найбільший вплив на її розвиток мають рівні самостійності навичок науково-дослідницької роботи студентів.

Висновок. Аналіз та вивчення різних аспектів науково-дослідницької діяльності студентів екологічних спеціальностей дозволили зробити висновок про те, що активізація процесів саморегуляції є умовою розвитку науково-дослідницької компетентності, яка розглядається як значущий фактор професійної успішності. Через активізацію процесів саморегуляції студенти легко адаптуються в складних професійних умовах, мобілізують свої потенційні можливості, свідомо керують та контролюють свою професійну діяльність на основі особистісно професійних настанов, позицій.

Перспективними напрямками подальших наукових розробок є дослідження саморегуляції при створенні студентами екологічних спеціальностей індивідуальних програм науково-дослідницької діяльності на різних етапах їх професійної підготовки у ЗВО.

Література

1. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів [Текст]: дис... д-ра психол. наук; 19.00.07 / Пов'якель Надія Іванівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2004. – 499.
2. Осницький А.К. Психологические механизмы самостоятельности / А.К. Осницький. – М.: Обнинск: ИТ-СОЦУЕН, 2010. – 232 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. [Текст] / Л.С. Выготский / Тл. ред. А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1982–1984. Т. 4.
4. Гриньова М.В. Саморегуляція. Монографія / М.В. Гриньова. – Полтава: АСМІ. – 2006. – 264 с.
5. Солошич І.О. Діяльнісний підхід до формування науково-дослідницької компетентності у майбутніх фахівців-екологів / І.О. Солошич // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр.: Харків, 2019. № 62. 108 с., с.5-15.
6. Вінник М.О. Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх інженерів-програмістів в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу: дис... канд. пед.

наук; 13.00.04 / Максим Олександрович Вінник; Херсон, 2016. – 247.

7. Моросанова В.И. Стилевая саморегуляция поведения человека // В.И. Моросанова, Е.М. Коноз // Вopr. психол. – 2000. – № 2. – С.118-127.

References

1. Povyakel N.I. Samoreguljacija profesijnogo myslennja v systemi faxovoi pidgotovki praktychnyx psihologiv [Tekst]: dys... d-ra psychol. nauk; 19.00.07 / Povyakel Nadija Ivanivna; Nacionalnyj pedagogichnyj un-t im. M.P. Dragomanova. – K., 2004. – 499.
2. Osnitskij A.K. Psihologicheskie mehanizmyi samostoyatel'nosti / A.K. Osnitskij. – M.: Obninsk; IG–SOTSIN, 2010. – 232 s.
3. Vyigotskij L.S. Sbranie sochinenij: v 6 t. [Tekst] / L.S. Vyigotskij / Gl. red. A.V. Zaporozhets. – M.: Pedagogika, 1982– 984. T. 4.
4. Grynova M.V. Samoreguljacija. Monografija / M.V. Grynova. – Poltava: ASMI. – 2006. – 264s.
5. Soloshych I.O. Djalnisnij pidxid do formuvannya naukovodoslidnyczkoi kompetentnosti u majbutnix faxivciv-ekologiv / I.O. Soloshych // Problemy inzhenerno-pedagogichnoyi osvity: zb. nauk. pr.: Xarkiv, 2019. № 62. 108 s., s. 5-15.
6. Vinnyk M.O. Formuvannya naukovodoslidnyczkoi kompetentnosti majbutnix inzheneriv-programistiv v umovax osvithogo seredovyshha vyshhogo navchalnogo zakladu: dys... kand ped nauk; 13.00.04 / Maksym Oleksandrovyh Vinnyk; Xerson, 2016. – 247.
7. Morosanova V.I. Stilevaya samoreguljatsiya povedeniya cheloveka // V.I. Morosanova, E.M. Konoz // Vopr. psichol. – 2000. – № 2. – S. 118-127.

Grynova M.V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, the Dean of the Faculty of Natural Sciences of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Ukraine, Poltava

Soloshych I.O.,

Associated Professor, Candidate of Pedagogy, associate professor of the department Ekolohychnaya Security and Organization of nature Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University soloishych@gmail.com

Ukraine, Kremenchuk

ACTIVATION OF PROCESSES OF SELF-REGULATION OF STUDENTS OF ENVIRONMENTAL SPECIALTIES AS A CONDITION OF FORMING SCIENTIFIC RESEARCH COMPETENCE

The article substantiates the importance of activating the processes of self-regulation of students of environmental specialties as a condition for the formation of research competence. Attention is paid to the fact that the intensification of these processes contributes to the formation of professional, educational, organizational and research skills through internalization, that is, due to the transition of scientific actions of the external plan into the internal plan of consciousness. The directions of intensification of processes of self-regulation, which provide awareness of the main categories of the theory of self-regulation: the structure, components of which are the purpose of activity, model of meaningful conditions. Program of actions, assessment and correction of research activity are determined in the paper. The evaluation of the development of self-regulatory processes of students of ecological specialties is carried out. It is concluded that self-regulation is a condition for the development of research competence, and an important factor in the success of professional activity.

Key words: self-regulation, research competence, students of environmental specialties.

УДК 372.87

Дяченко А.В.,

к.пед.н., доцент кафедри промислового дизайну і комп'ютерних технологій Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, ORCID: 0000-0003-4496-5931, diachenko.alla@ya.ru

Україна, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ У МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглядаються перспективи розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах на прикладі освітньо-наукових програм факультету декоративно-прикладного мистецтва та факультету дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, а також освітньо-наукової програми «Етнодизайн», що застосовується у вищих мистецьких закладах. Під час дослідження застосовувалися методи аналізу і порівняння. На підставі вивчення особливостей підготовки здобувачів у мистецьких закладах було визначено перспективні напрямки розвитку системи українського національного дизайну.

Ключові слова: етнодизайн, національний дизайн, мистецький заклад, національна культура, освітньо-наукова програма.

Постановка проблеми: В умовах глобалізаційних змін і прискореного розвитку науки, техніки, технології та інновацій кожна країна має за мету зберегти свою культурну ідентичність та спадщину. Вагома роль у контексті розв'язки такої проблематики належить безпосередньо мистецьким закладам, які здійснюють підготовку у сфері мистецтва, дизайну, архітектури, і тим самим, формують думку та прагнення зберігати національну культуру, освіту та мистецтво.

Тому для досягнення та реалізації навчальних цілей у рамках розвитку системи українського національного дизайну (іншими словами – етнодизайну) необхідно першочергово шукати перспективні напрямки подальшого розвитку національної культури та традицій, що у майбутньому дозволить сформувати потужну цілісну систему етнічної теорії української нації.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення перспектив розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах.

Відповідно до мети дослідження встановлено такі завдання:

- 1) розкрити зміст та особливості українського національного дизайну у мистецьких закладах;
- 2) встановити мету та визначити об'єкт освітньо-наукової програми «Етнодизайн»;
- 3) представити перспективні напрямки розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах.

Виклад основного матеріалу: Розкриття проблематики розвитку українського національного дизайну вимагає проведення комплексного дослідження. З огляду на те, першочергово необхідно розглянути позиції українських та зарубіжних науковців щодо змісту та особливостей такого наукового напрямку як етнодизайн.

Відтак, Кухта М. та Пелевін Е. стверджують, що термін «етнодизайн» зародився ще в епоху модернізму та трактувався як процес дотримання традицій формоутворення і вивчення особливостей культури в контексті організації візуальних зв'язків [1].

Водночас колектив науковців на чолі із Спіріна М.В. відзначають, що зміст поняття «етнодизайн» потрібно

розглядати як процес створення предметів у сучасному дизайні, але із нахилом до елементів народного прикладного мистецтва і ремесел [2].

При цьому, Nairi A. під поняттям «етнодизайн» пропонує розуміти ідеопластичну проекцію особливостей певного етносу в контексті міфологічних концепцій. Також науковець наголошує на використанні етнодизайну в контексті просування сучасних цифрових технологій у середовищі [3].

Окрім зазначеного вище, Оршанський Л. зауважує, що етнодизайн – це система культурно-естетичних зв'язків, які впливають на емоційну сферу особистості. Поряд з тим, етнодизайнерська компонента в контексті освітньо-навчальної підготовки підвищує рівень креативності студентів та підсилює почуття змагальності [4, с.39].

Разом з тим, Максимова З.Я., Лаврентьев С.Я., Крилов Д. та Кондратьєва Е.В. зазначають, що до основних засобів етнодизайну потрібно віднести графічно-експресивні засоби, які є спільними як для дизайну, так і для пластичного мистецтва з позиції етнічної ідентифікації, зокрема це: пропорції, кольори, текстура, форми, об'єм, простір [5, с.298].

У ході дослідження Роїк Ю.В. визначено основні етапи становлення етнодизайну як окремої цілісної категорії. Відтак, етнодизайн як окремий напрям навчання у мистецьких закладах, витіснявся через:

- 1) протодизайн (опредмечування образів у художній уяві);
- 2) художнє конструювання (домінування предметів над їхньою художньо-естетичною привабливістю);
- 3) художнє проектування (домінування середовища життєдіяльності людини) [6].

Матеріальною базою нашого дослідження щодо перспектив розвитку системи українського національного дизайну виступають освітньо-наукові програми факультету декоративно-прикладного мистецтва і факультету дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука. У дослідженні використані такі методи як аналіз (для вивчення наукової літератури та освітньо-наукових про-

грам з професійної підготовки у сфері декоративно-прикладного мистецтва, дизайну середовища, графічного дизайну та промислового дизайну) і порівняння (для вивчення особливостей освітньо-наукової програми «Етнодизайн» у мистецьких закладах).

В ключі розкриття тематики наукової статті необхідно відмітити, що головна мета етнодизайну як освітньо-наукової програми полягає у формуванні в здобувачів свідомості щодо [7, с.75]:

- цілісного адекватного мислення;
- естетичного адекватного методу поведінки;
- екологічного світогляду.

В контексті проведеного дослідження з'ясовано, що етнодизайн доцільно також розглядати як ключовий засіб розвитку етнічної ідентичності здобувачів у мистецьких закладах. При цьому, розвиненою етнічна ідентичність здобувачів у мистецьких закладах вважається лише за високого рівня етнічної ідентичності, який формується у сприятливому освітньому середовищі [8].

Поряд з тим, методика вивчення етнодизайну має базуватися, у першу чергу, на формуванні особистості як майбутнього художника декоративного і прикладного мистецтва та дизайну. При цьому використовується цілісна система методів, технологій і стилів навчання, яка має також враховувати індивідуальний досвід здобувача [9].

Разом з тим, опираючись на результати [8, с.42], слід відмітити, що одним із ефективних способів організації

навчального процесу у напрямку українського національного дизайну у мистецьких закладах має стати орієнтація на дотримання принципів етнокультурності, екологічності та економічності.

Варто відмітити, що основна мета етнодизайну як окремої освітньо-наукової програми націлена на досягнення відповідного рівня екологічного ставлення до різних історико-етнографічних регіонів України в контексті збереження культурних цінностей і духовності українських етносів. Відтак, об'єктом освітньо-наукової програми «Етнодизайн», яка поєднує у собі освітньо-наукові (професійні) програми факультету декоративно-прикладного мистецтва і факультету дизайну середовища, графічного дизайну та промислового дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, виступає вивчення комплексу феноменів, проблем та теоретичних практик українського національного дизайну.

У ході дослідження варто також проаналізувати специфіку напрямів провідних мистецьких закладів України щодо вивчення особливостей становлення і подальшого розвитку системи українського національного дизайну. З огляду на те, у табл. 1 наведено ряд провідних українських мистецьких закладів, які здійснюють підготовку здобувачів освіти у сфері етнодизайну (а саме прикладного мистецтва, промислового дизайну, графічного дизайну тощо).

Таблиця 1

Напрямки Вищих мистецьких навчальних закладів України щодо розвитку системи українського національного дизайну (етнодизайну)

Вищі мистецькі навчальні заклади України	Основні напрямки українського національного дизайну
Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука	1) декоративно-прикладне мистецтво (монументально-декоративний живопис, художній текстиль, художнє моделювання костюма, художня вишивка та моделювання костюма, художнє дерево та декоративна скульптура, художня кераміка, художній метал) 2) дизайн (графічний дизайн (фотодизайн, реклама, упаковка, корпоративний стиль), дизайн середовища (дизайн ландшафту, інтер'єру), промисловий дизайн (веб-дизайн, дизайн транспортного засобу, меблі)
Київський університет імені Бориса Грінченка	дизайн (орнаментика та етнодизайн)
Львівська національна академія мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища, дизайн костюму)
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища, рисунок, живопис та скульптури)
Харківська державна академія дизайну і мистецтв	дизайн (графічний дизайн, дизайн середовища)
Національний університет «Львівська політехніка»	дизайн (етнодизайн)
Прикарпатський національний університету імені Василя Стефаника	дизайн (етнодизайн)
Мистецький факультет ЦДПУ ім. В. Винниченка	образотворче мистецтво та дизайн (художнє проектування виробів на основі використання українських народних традицій, що дозволяє передавати досвід виробництва формотворення та декорування із врахуванням регіональних традицій та інновацій)

Джерело: сформовано на основі [10]

Для визначення перспективних напрямків розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах слід вивчити сучасну наукову думку щодо цієї проблематики.

Так, Дяченко А.В. в контексті дослідження сучасного стану розвитку мистецької освіти у системі українського національного дизайну доводить, що перспективи розвитку українського національного дизайну залежать, у першу чергу, від рівня матеріально-технічної бази мистецьких закладів. Тому, у перспективі рекомендується

покращувати матеріально-технічну базу мистецьких закладів із орієнтацією на провідні світові мистецькі заклади [11].

З огляду на зазначено вище, а також, поділяючи позицію Тименка В. та Тропіної І. [12], варто відмітити, що однією із перспектив розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах повинно стати поєднання творчих здобутків національного мистецького та педагогічного досвіду із здобутками світової практики дизайну.

Виходячи із інформації, поданої у [13], подальший розвиток етнодизайну необхідно проводити у напрямку:

- 1) формоутворення як зв'язку естетичного та утилітарного у дизайн-об'єкті;
- 2) стильового вирішення як явища ідеологічних настанов;
- 3) використання національних етномотивів для творчої інтерпретації творів декоративно-прикладного і образотворчого мистецтва та архітектури.

Опираючись на результати, представлені у [8], перспективними напрямками декоративно-прикладного мистецтва в контексті забезпечення розвитку системи українського національного дизайну є: вишивання, художній розпис, писанкарство, художнє плетіння, різьблення, металопластика, кераміка, в'язання.

Тут слід наголосити на принципах, яких потрібно дотримуватись при реалізації напрямків декоративно-прикладного мистецтва. Зокрема серед них визначальне місце посідають: принцип етнокультурності, принцип екологічності, принцип економічності, принцип універсальності знань про пластичні види мистецтва, принцип правдивості народного мистецтва у регіонах, принцип конструктивності, принцип пластичності тощо [8].

При цьому, ключовими перспективними напрямками дослідження етнодизайну як науки є етнодизайн ландшафтів, етнодизайн інтер'єрів, промисловий етнодизайн та графічний етнодизайн.

Також тут доцільно відзначити, що позитивні результати розвитку системи українського національного дизайну у мистецьких закладах можна отримати в контексті поєднання в один цілісний елемент три компоненти:

- 1) творчі здобутки етнодизайну;
- 2) викладацько-педагогічний досвід;
- 3) світова практика дизайну.

Висновки. Таким чином, на підставі вивчення особливостей підготовки здобувачів у мистецьких закладах України за освітньо-науковим напрямком «Етнодизайн» слід назвати такі перспективні напрямки розвитку системи українського національного дизайну у недалекому майбутньому:

- 1) етнодизайн-розробки художнього текстилю та моделювання одягу;
- 2) етнодизайн-розробки художньої кераміки скульптур і металів;
- 3) етнодизайн-розробки монументально-декоративного мистецтва-живопису;
- 4) досягнення високого рівня екологічного ставлення до різних історико-етнографічних регіонів України;
- 5) збереження культурних цінностей і духовності українських етносів.

Література

1. Кухта М., Пелевін Е. Етно-дизайн як основа формування толерантного ставлення до традицій різних культур. *Процедія – Соціальні та поведінкові науки*. 2015. Том 166. 680-683 с.
2. Спіріна М.В., Садомова Н.І., Лаврентьєва О.С., Іванова Є.Ю., Карличук Т.В. Етнокультурний компонент в сучасному дизайні. *Журнал Глобал Медіа Журнал*. 2016.3-13 с.
3. Nairi A. L'ethno-design à l'ère numérique: valorisation ou banalisation des signes identitaires berbères. *Interfaces numériques*, 2019. vol. 8, № 1, p. 98-117.

4. Оршанський Л. Етнодизайн як інноваційний художньо-естетичний компонент технологічної освіти. *Молодь і ринок*, 2011. № 1 (72). 38-41с.

5. Максимова З.Ю., Лаврентьєв С.Ю., Крилов Д.В., Кондратенко О.В. Етнічний дизайн як засіб педагогічного консультування майбутніх вчителів технології. *Матеріали 6-ї Міжнародної конференції з освіти та соціальних наук, Інтерес* 2019. 2019. № 4-6. 295-299 с.

6. Роїк Ю.В. Етнодизайн як проблема зарубіжних наукових досліджень. *Мистецька освіта: методологія, теорія, практика: збірник наукових праць*. 2019. Випуск 1. 47-56 с.

7. Шименко В.П. Теоретичні засади етнічного дизайну в професійній освіті. *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2017. Вип. 1. 75-84 с.

8. Руденченко А.А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах: автореферат дис.докт. пед. наук; 13.00.02. Київ, 2017. 42 с.

9. Близнюк М.М. Наукові підходи дослідження, структурування і проектування методичних систем навчання етнодизайну. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. 2017. Випуск 2 (12). 31-36 с.

10. Освіта в Україні. URL: <https://www.education.ua/ua/universities> (дата звернення 30.03.2020).

11. Дяченко А.В. Становлення і розвиток мистецької освіти в системі українського національного дизайну. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Педагогіка*. 2019. № 2.30-37с.

12. Шименко В., Шропіна І. Етнодизайн в контексті освітньо-культурного синтезу. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 11.59-74 с.

13. Сиваш І.О. Концептуальні засади етнодизайну в Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2018. № 3. 416-420 с.

References

1. Kuchta, M., Pelevin, E. (2015). Ethno-design as the Basis for the Formation of a Tolerant Attitude to the Traditions of Different Cultures. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 166, 680-683 s.
2. Spirina, M.V., Sodomova, N.I., Lavrenteva, O.S., Ivanova, E.Y., Karlychuk, T.V. (2016). Ethno-cultural Component in Modern Design. *Global Media Journal*, 3-13 s.
3. Nairi, A. (2019). L'ethno-design à l'ère numérique: valorisation ou banalisation des signes identitaires berbères. *Interfaces numériques*, 8(1), 98-117 s.
4. Orshanskyj, L. (2011). Etnodyzajn jak innovacijnyj kľudozhno-estetychnyj komponent tekhnologichnoji osvity. *Molody i ryok*, 1 (72), 38-41 s.
5. Maksimova, Z.Y., Lavrentiev, S.Y., Krylov, D., Kondratenko, E.V. (2019). Ethnic design as means of pedagogical consulting for future teachers of technology. *Proceedings of INTCES 2019- 6th International Conference on Education and Social Sciences*, 4-6, 295-299 s.
6. Rojik, Ju.V. (2019). Etnodyzajn jak problema zarubizhnykľi naukovykh dosľidzenj. *Mystecjka osvita: metodologhija, teorija, praktyka: zbirnyk naukovykh prac*, 1, 47-56 s.
7. Tymenko, V.P. (2017). Teoretichni zasady etnichnogho dyzajnu v profesijnij osviti. *Navchannja i vykhovannja obdarovanoji dytyny*, 1, 75-84 s.
8. Rudenchenko, A.A. (2017). Teoretichni i metodichni zasady navchannja etnodyzajnu studentiv u vyshihykh mystecjkykh navchalnykh zakľadakh: avtoreferat dys... dokt. ped. nauk; 13.00.02. Kyjiv, 42 s.

9. Blyznjuk, M.M. (2017). Naukovi pidkrody doslidzhennja, strukturuvannja i proektuvannja metodychnykh system navchannja etnodyzajnu. *Fizyko-matematyczna osvita: naukovyj zhurnal*, 2 (12), 31-36 s.

10. Osvita v Ukraini. Available at: <https://www.education.ua/ua/universities> (data zvernennja 30.03.2020).

11. Diachenko, A.V. (2019). Stanovlennja i rozvytok mystecjkoji osvity v systemi ukrajinsjogho nacionalnogho dizajnu. *Naukovi za-*

pysky Ternopiljsjogho nacionalnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghinatjuka. Serija: Pedagoghika, 2, 30-37 s.

12. Tymenko, V., Tropina, I. (2018). Etnodizajn v konteksti osvityno-kulturnogho syntezu. *Naukovi zapysky Maloji akademiji nauk Ukrainy. Serija: Pedagoghichni nauky*, 11, 59-74 s.

13. Syvash, I.O. (2018). Konceptualni zasady etnodizajnu v Ukraini. *Visnyk Nacionalnoji akademiji kerivnykh kadrov kultury i mystectv*, 3, 416-420 s.

Dyachenko A.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of industrial design and computer technologies, head of postgraduate education department of Kyiv state Academy of decorative and applied arts and design named after Mikhail Boychuk, ORCID: 0000-0003-4496-5931, diachenko.alla@ya.ru

Ukraine, Kiev

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL DESIGN SYSTEM IN ART INSTITUTIONS

This article discusses the prospects of development of Ukrainian national system of design in art schools for example, the educational and research programs of the faculty of decorative-applied art and faculty of design Kyiv state Academy of decorative and applied art and design named Michael Boychuk, as well as educational-scientific program «Etnodizajn» that is used in higher institutions of art. During the study, methods of analysis and comparison were used. Based on the study of the peculiarities of training applicants in art institutions, promising areas of development were identified the Ukrainian system of national design.

Key words: *ethnodesign, national design, art institution, national culture, educational and scientific program.*

УДК 37.041:374

Зазуліна Л.В.,

к.пед.н., доцентка кафедри менеджменту та освітніх технологій ХОІППО, zazulina.lyudmila@gmail.com

Україна, м. Хмельницький

ПОРТФОЛІО ПЕДАГОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОКЕРОВАНОВОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті презентована модель акмепортфоліо як технологія сприяння самовдосконаленню вчителя в умовах розбудови Нової української школи. Визначені нормативно-концептуальні засади та функції акмепортфоліо, висвітлені можливості у забезпеченні автентичності оцінювання діяльності педагога та самокерованого професійного зростання. Представлена структурна модель акмепортфоліо з короткою характеристикою кожного розділу.

Ключові слова: акмепортфоліо, інформальна освіта, педагогічне портфоліо, самовдосконалення, самоосвіта, самомотивація, самокерівництво, педагогічна технологія.

Постановка проблеми. Міжнародні дослідження та висновки OECD (ОЕСР – організація економічного співробітництва та розвитку, що об'єднує 35 найбільш розвинутих країн світу), PISA підтвердили, що одним з головних чинників успішності здобувачів освіти будь-якої країни є кваліфікація вчителів (разом з освітою батьків та культурно-економічним середовищем родини) [1]. Нормативно-законодавчі та концептуальні документи Нової української школи демонструють розуміння значущості кваліфікованих кадрів у забезпеченні якості освіти. Це умотивований учитель, агент змін, який має свободу творчості й розвивається професійно, готовий працювати на засадах педагогіки партнерства, здатний забезпечити якісну освіту й сприяти формуванню успішного випускника школи [2]. Це педагог, який має право й обов'язок постійно підвищувати кваліфікацію та вдосконалювати не лише предметні, а й цифрову, управлінську, комунікаційну, медійну, інклюзивну, мовленнєву компетентність тощо і який має свободу вибору [3, ст.24, ст.54, ст.59; 4, п.2, п.3].

Сьогодні в Україні існує ефективна й доступна система підвищення кваліфікації освітян: є великий вибір суб'єктів, форм, методів, засобів вдосконалення педагогічної майстерності та набуття нових компетенцій. Але найбільш продуктивною визнана самоосвітня діяльність педагога як внутрішньо вмотивована й цілеспрямована [5]. Вона полягає в оновленні, засвоєнні, поширенні й поглибленні знань, узагальненні досвіду шляхом системної самоосвітньої роботи, що сприяє саморозвитку та самовдосконаленню особистості, задоволенню власних інтересів й об'єктивних потреб освітнього закладу. У Законі «Про освіту» зазначається, що інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям [3, ст.8, п.4].

Проте, проведені нами дослідження вчителів та директорів під час курсової підготовки на базі ХОІППО у вигляді бесід, інтерв'ю, анонімного анкетування виявили таке. Майже кожний десятий вважає себе нереалізованим у житті та професії. Більше половини респондентів (57,8%) не ставить конкретних цілей і завдань щодо вдосконалення власної професійної діяльності, не планує кар'єрного зростання, пояснюючи це різними об'єктивними причинами й обставинами. Вони не аналізують

внутрішніх мотивів, установок, не можуть оцінити особисті можливості та потенціал середовища, не усвідомлюють чинники та шляхи власного розвитку, не завжди обізнані із джерелами та об'єктами самовдосконалення.

Отже, одним з головних завдань сьогодні, в умовах вільного вибору вчителями шляхів підвищення кваліфікації, постає проблема пошуку відповідної дієвої технології. Такої, яка забезпечувала б й мотивувала систематичне самовдосконалення компетентності, майстерності вчителя й відображала динаміку його зростання протягом усієї професійної діяльності, а також у разі необхідності забезпечувала підвищення кваліфікації в онлайн-режимі чи за місцем роботи. На нашу думку, такою є технологія портфоліо, потенціал якої ще далеко не вичерпаний.

Метою статті є висвітлення нормативно-концептуальних засад та опису акмепортфоліо як інструмента самокерованого професійного вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Згідно з сучасними словниками, педагогічне портфоліо – це систематизована збірка власних надбань, матеріалів, своєрідне досвід [6]. Воно призначено для того, щоб систематизувати досвід, нагромаджений спеціалістом, його знання, чіткіше визначити напрям його розвитку, а також більш об'єктивно оцінити професійний рівень педагога.

Портфоліо залежно від призначення виконує багато різних функцій, що широко висвітлено в українській педагогічній теорії й практиці. Портфоліо розглядають як метод навчання (Т. Бережна, В. Девісілов, Г. П'ятакова, Н. Заячківська), педагогічну технологію (Д. Алфімов, Н. Михайлова, М. Остренко, О. Пічкур, Н. Савіна, Е. Тазутдінова, Т. Татаринцева, І. Шалигіна), форму організації навчання (К. Осадча), метод чи форму контролю та інструмент оцінювання (Г. Голуб, О. Чуракова, М. Пінська, І. Шалигіна), методикою оцінювання компетентностей (О. Пінчук). Зрозумілою є й велика кількість моделей портфоліо: адже від мети створення залежить його зміст, структура, форми фіксації та презентації матеріалів, способи оцінки тощо (В. Макаров, Т. Макарова, Є. Захарченко, Т. Новикова, О. Прутченков, М. Пінська, М. Поташник) [наприклад, 6; 7; 8].

МОН України рекомендувало модель е-портфоліо для використання учасниками сертифікації під час проведення самооцінювання педагогічної майстерності з формування в учнів ключових компетентностей і вмій (зараз ця вимога тимчасово знята). Електронне портфо-

ліо – сформована учасником сертифікації в електронному вигляді добірка матеріалів, що має засвідчувати рівень педагогічної майстерності учасника сертифікації [9]. Але таке портфоліо має суто презентативне призначення й не зовсім відображає системні й динамічні процеси самовдосконалення вчителя у часі. Також нерідко під час їх створення порушується принцип добровільності; спостерігається підміна портфоліо заліковою книжкою, заповненою численними матеріалами з Інтернету, підміна портфоліо характеристиками керівника або педагогічної ради, прагнення оцінити балами всі матеріали та інше. Практика створення портфоліо лише для атестації чи сертифікації породжує їх статичність («мертві портфоліо»): вони не відображають усю повноту й динаміку діяльності педагога.

Нам імпонують підходи, за якого *портфоліо* розглядається як *технологія автентичного оцінювання професійної діяльності та модель самокерованого вдосконалення*. На нашу думку, е-портфоліо має бути в кожного педагога як інструмент відслідковування діяльності протягом усього періоду «професійного життя» й бути засобом автентичного самооцінювання. Сучасна філософія оцінювання та самооцінювання базується на принципах безперервності, системності, об'єктивності, багатоаспектності, гнучкості; переважання якісної оцінки над кількісною, самооцінювання над зовнішнім оцінюванням та оцінювання особистісних досягнень над оцінюванням роботи. Автентичне оцінювання (автентичний – цілком вірогідний, заснований на першоджерелах) тлумачать як:

– форму оцінки особистісних досягнень і освітніх результатів;

– «справжню оцінку» або «оцінку реальних досягнень» [10].

Основними засадами побудови ефективної системи самовдосконалення вчителя ми вважаємо вміння самоаналізу усіх аспектів власної діяльності, автентичне самооцінювання; розробка динамічного засобу цілеспрямованого зростання, адекватного соціальним змінам та викликам освіти. *Це система процедур та технологій, яка дозволяє систематично аналізувати види та результати власної діяльності.*

Самоуправління розглядається як процес досягнення цілей навчання, що спрямовується і підтримується виконанням функцій самокерівництва та автономії у навчанні. Воно передбачає здійснення функцій цілепокладання, самопланування, самоорганізації, самомотивації, самоконтролю. жур Функції самокерівництва навчанням – низка незалежних самовизначень студента: очікувань, цілей, ресурсів, можливостей, культури, власної стратегії і моделі навчання, а також прояв відповідальності, самомотивування, саморегуляції, ініціативи, самооцінки й відповідності їх процесу навчання. Усі функції самоуправління та самокерівництва у процесі їх реалізації інтегруються, здійснюючи синергетичний ефект для досягнення очікуваних результатів. Дослідивши і проаналізувавши моделі самокерованого навчання дорослих, М. Дернова зробила висновок про багатоаспектність самокерованого навчання: «з одного боку, – це процес, в якому люди беруть на себе основну ініціативу в плануванні, проведенні й оцінці власного навчання; з другого, – особистий атрибут, як психологічна готовність до навчання; з третього, – набір поглядів, пово-

дження й навичок для навчання; із четвертого, – процес самовдосконалення особистості» [11]. Функціональну модель самокерованого автономного професійного вдосконалення можна розглядати як траєкторію, яка визначає послідовний саморух від діагностики і постановки завдань до рефлексійної самооцінки [12, с.53].

Відтак у структурі процесу самовдосконалення можна виділити чотири послідовних етапи:

- самоусвідомлення та мотивація, прийняття рішення здійснювати процес самовдосконалення;

- планування та вироблення програми самовдосконалення;

- безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань, пов'язаних із роботою над самим собою;

- самоконтроль та самокорекція цієї діяльності [13].

Ідея акмепортфоліо як технологія вибудови траєкторії особистісно-професійного зростання вчителів була запропонована творчим колективом Славутської ЗОШ № 5 (Зазуліна Л., Ліскова С., Болкун Г.). В основу розробки покладено розуміння професійного «акме» (акме з грецької – «вершина, розквіт, зрілість») як усвідомленого внутрішнього руху до оптимуму, що дозволяє суб'єкту на основі самопізнання і саморозвитку визначити свою точку, своє джерело, рухому силу розвитку [14].

Відповідно нами визначено такі основні функції педагогічних портфоліо: архівно – накопичувальна; збереження інформації; структурування й систематизація матеріалів й діяльності; організаційна; діагностико-прогностична; презентативна; методична; оцінювальна; стимулююча.

В основу теоретичної побудови моделі акмепортфоліо були покладені ідеї професійно-особистісного розвитку педагога в єдності осмислення Минулого, усвідомлення Теперішнього та прогнозування Майбутнього [15]. Загальна структура акмепортфоліо педагога представлена у таблиці.

Таблиця 1

Загальна структура акмепортфоліо педагога

I. Минуле	II. Теперішнє	III. Майбутнє
1.1. Автобіографія	2.1. Мій професіоналізм	3.1. Мої прагнення
1.2. Точки біфуркації	2.2. Мої учні і моя роль в їх житті	3.2. Мої реальні можливості особистісно-професійного поступу
1.3. Мій родовід, моя сім'я	2.3. Моя школа і моя роль у педагогічному колективі школи	3.3. План дій на найближчі 5 років (або траєкторія життя)
1.4. Історія мого села, міста	2.4. Я – очима оточуючих (закрита частина портфоліо)	3.4. План дій на найближчий час (тиждень, місяць, рік)
1.5. Історія школи	2.5. Узагальнююче: як справились очікування щодо самоактуалізації та професійного зростання	3.5. Критерії успішного виконання, досягнень

I. Аналіз власного Минулого дозволяє дати відповіді на питання: які внутрішні та зовнішні чинники сприяли вибору педагогічної професії; визначити «точки біфуркації»: поворотні моменти життя, причини, які обумовили саме такий вибір (свідомий чи несвідомий) із можливих сценаріїв розгортання подій (табл.1).

II. Осмислення Теперішнього полягає в самооцінці правильності професійного вибору, реальних досягнень, умов, ступеня реалізації власного потенціалу, задоволення від праці, оточення, комплекс потрібних для професійної діяльності нормативно-правових, дидактичних, методичних матеріалів тощо.

2.1. Візитівка вчителя (короткі дані про себе)

2.2. Моя школа (інформація про будівлю, кількість класів, склад адміністрації, вчителів, умови, психологічний клімат, ролі школи у місті; Статут та інші локальні документи щодо функціонування навчального закладу).

2.1. Мій професіоналізм (закрита частина портфоліо): само-, взаємо- та оцінювання компетентними людьми, адміністрацією школи; результати анонімного опитування та анкетування учнів, батьків, адміністрації колег, проведене як самим вчителем, так і психологом, колегами).

2.2. Навчальна діяльність:

2.2.1. Мої учні і моя роль в їх житті (який предмет, у якого класі викладає, класне керівництво тощо; діагностичний огляд навчальних можливостей та мотивів учнів, їх ставлення до предмету, роль батьків; осмислення впливу та виконання ролей сучасного вчителя: тьютора, медіатора, коуча, наставника тощо).

2.2.2. Результативність навчальних досягнень учнів з предмету. (діагностичний огляд умов, психологічного клімату, змісту методичної роботи, ролі МО щодо організації навчально-виховного процесу;)

2.2.3. Участь в олімпіадах, конкурсах, проектах тощо.

2.2.4. Матеріально-технічна база.

2.3. Науково-методична діяльність

2.3.1. Нормативно-законодавчі документи про освіту.

2.3.2. Нормативно-інструктивні документи щодо викладання предмету на засадах компетентнісного підходу.

2.3.3. Дидактичне забезпечення предметів (підручники, посібники, онлайн-ресурси).

2.3.4. Методика викладання (конспекти уроків, відеоматеріали, розробки практичних тощо.)

2.4. Виховна та позакласна робота, зв'язки із громадськістю:

2.4.1. Робота з учнями.

2.4.2. Робота з батьками.

2.4.3. Участь у громадській діяльності.

2.4.4. Міжнародні зв'язки, участь у проектах.

2.4.5. Вдосконалення професіоналізму (програма самоосвіти, курси підвищення кваліфікації, відвідування та проведення відкритих уроків, семінарів, тренінгів, конференцій, участь у конкурсах, методичні доробки, участь в апробації, науково-дослідній роботі, журі тощо).

2.6. Нагороди та заохочення.

2.7. Узагальнення: як на сьогодні справдились очікування щодо самоактуалізації та професійного росту, задоволення від роботи, негативні чинники, проблеми, які треба вирішити в професійній діяльності, наявні осо-

бістисні ресурси та можливості середовища щодо їх вирішення.

III. Прогнозування Майбутнього – це вибудова траєкторії власного вдосконалення, кар'єрного поступу на найближчий час та на перспективу.

3.1. Мої прагнення.

3.2. Мої реальні перспективи, можливості особистісно-професійного поступу.

3.3. План дій на найближчі 5 років (або траєкторія життя).

3.4. План дій на найближчий час (тиждень, місяць, рік).

3.5. Критерії успішного виконання, досягнень [16].

Зрозуміло, що кожен розділ має свою структуру, зміст, критерії оцінювання, способи заповнення. Таке портфоліо є комплексним та «пожиттевим». Ми рекомендуємо електронний мультимедійний варіант у вигляді уніфікованої моделі, яку можна не лише заповнювати, алей творчо «розбудовувати». Застосування «хмарних» ІК-технологій надають можливість дозволеного доступу до портфоліо з метою доповнення, обміну досвідом, оцінки тощо.

Відповідно до різних завдань використання портфоліо, будується система його оцінювання. Портфоліо одночасно і форма подання, і процес організації, і технологія роботи з різноманітними об'єктами пізнавальної діяльності учнів, і форма звіту й представлення результатів, що дещо утрудняє формалізацію оцінювання його змісту. Однією з тенденцій є *неформальне* (експертне) оцінювання, що включає колективну оцінку колег, батьків, учнів. Іншою – *формальне*, яке передбачає формалізацію й стандартизацію критеріїв оцінювання, погоджених із загальноприйнятими показниками, наприклад, атестаційними вимогами тощо. Тому саме цей аспект створення портфоліо потребує особливої розробки.

З огляду на вищевикладене хочемо зробити такий **ВИСНОВОК**.

1. Згідно вимог Концепції НУШ та відповідних нормативно-законодавчих документів самоосвіта (інформальна освіта) є невід'ємною складовою постійного професійного вдосконалення педагогів.

2. Однією з ефективних технологій забезпечення системного самокерованого особистісно-професійного зростання є електронні портфоліо чи веб-портфоліо освітян.

3. На основі вивчення й аналізу потреб, проблем та технологій нами запропонована модель акмепортфоліо як засобу самовдосконалення вчителя протягом усієї фахової діяльності. У структурі акмепортфоліо відображено ідеї професійно-особистісного розвитку педагога в єдності осмислення Минулого, усвідомлення Теперішнього та прогнозування Майбутнього.

4. Основними функціями акмепортфоліо визначено:

– інформаційно-накопичувальна (накопичення, структурування та збереження інформації);

– діагностично-рефлексивна (визначення динаміки розвитку, особистісно-професійного поступу вчителя, самоаналіз);

– оцінювальна (як засіб оцінювання та само оцінювання педагогічної діяльності);

– мотиваційно-стимулююча (як засіб складання траєкторії особистісно-професійного розвитку, програми, її

виконання). Також веб-портфоліо може бути платформою для спілкування й обміном думками, співпраці із колегами, учнями, батьками.

5. Розробка такої моделі портфоліо потребує певних затрат часу, тому варто розробити силами творчої групи уніфіковану модель, яка надалі буде індивідуалізуватися, разом з інструкцією або методикою роботи з портфоліо, визначивши роль адміністрації, психолога, здобувачів освіти, колег, батьків.

6. Запорукою успіху та надбань у разі системної та систематичної самоосвітньої роботи з акмепортфоліо буде:

- фіксація та збереження найважливіших документів та матеріалів протягом усієї педагогічної діяльності;
- систематизація матеріалів досвіду;
- вибудова індивідуального прогресу та результативність роботи через досягнення здобувачів освіти;
- розвиток навичок рефлексії, оцінної та самооцінної діяльності, об'єктивізація оцінки професійної компетентності;
- вміння ставити тактичні та стратегічні цілі, організувати та корегувати професійне самовдосконалення, проектувати кар'єрне зростання;
- самомотивування загально-культурного та морально-етичного розвитку;
- накопичення та представлення матеріалів до атестації й сертифікації, для участі в різноманітних конкурсах, грантових програмах, проектах, тренінгах, науково-дослідній та експериментальній роботі, вступу в аспірантуру тощо;
- роль агента змін у процесі модернізації української школи.

7. Якість розробки та функціональність портфоліо залежить також від вирішення ряду питань. Наскільки представлені матеріали є авторськими, застосованими, апробованими? Наскільки добросовісно й об'єктивно є інформація про діяльність педагога та її результативність? Наскільки портфоліо відображає траєкторію особистісно-професійного розвитку вчителя та сприяє подальшому й постійному самовдосконаленню професіоналізму й набуттю необхідних компетенцій?

Розробка моделі такого електронного акмепортфоліо може стати уніфікованим інструментом, який забезпечує самокерування та індивідуальну траєкторію особистісно-професійного зростання педагогів в освітньо-концептуальному просторі навчального закладу.

Література

1. Головним чинником успішності учнів є кваліфікація вчителів – PISA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/news/golovnym-chnnykom-uspishnosti-uchniv-ye-kvalifikatsiya-vchyteliv-pisa/>.
2. Концепція нової української школи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>.
3. Закон України «Про освіту» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.
4. Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF/stru>.
5. Мирончук Н.М. Самомотивація як складова самоорганізації викладача у професійній діяльності // *Проблеми освіти:*

зб. наук. праць / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України. – Вінниця: ТТОВ «Нілан-АПД», 2018. – Вип. 88 (частина 2). – С.65-74.

6. *Портфоліо вчителя / упоряд. І.М. Рожнятовська – К.: Видавничий дім «Шк. світ», 2011. – 128 с.– (Бібліотека «Шкільного світу»).*

7. *Портфоліо як засіб підвищення якості освіти. / Упорядники Л. Скальська, О. Ніжнич, А. Дутичак, С. Клімковська. / Методичний вісник – Вип. 2. – Івано-Франківськ: ОІПТО, 2009. – 63 с.*

8. Прутенков А.С. Портфоліо как инструмент осознания собственных целей образования [Электронный ресурс] / А.С. Прутенков, П.Т. Новикова // Интернет-журнал «Эйдос». – 2007. – 22 февраля. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0222-11.htm>.

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення, змісту та завантаження е-портфоліо. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/metodichni-rekomendacii-elektronne-portfolio-vchitela-72914.html>.

10. Зазуліна А.В. Технологія розробки педагогічного акмепортфоліо / А.В. Зазуліна, С.В. Ліскова / Модернізація роботи науково-педагогічної та методичної служб системи післядипломної педагогічної освіти в контексті реалізації Національної стратегії розвитку освіти / Зб. наук. пр. [ред. Кол.: Берега (гол.) та ін.] – Хмельницький: ТПТ Символ, 2016. – С.82-87.

11. Дернова М.Т., 2013. Моделі самокерованого навчання в освіті дорослих. // *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 7, С.52-65.

12. Журавська А. Функціональна модель самокерованого автономного навчання студентів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.17.51-57>.

13. Святченко І. Самоосвіта як підвищення компетентності педагога. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/7151/>.

14. Данилова Т. Теоретичний аналіз професіоналізму суб'єкта діяльності в контексті акмеології / Т. Данилова // *Освіта і управління: Науково-практичний журнал. – 2008. – Том 11, № 1. – С.35-45.*

15. Зазуліна А.В. «Акмепортфоліо» як технологія особистісно-професійного зростання педагогів / А.В. Зазуліна, Т.Т. Савчук, В.Ю. Профімова // *Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельницькому ОІПТО* / Зб. наук. пр.[ред. кол.: В.Є. Берега (гол.) та ін.] – Хмельницький: ТПТ Мельник А.А., 2014. – 251 с. – С.95-100.

16. Зазуліна А. Акмеологічний аспект особистісно-професійного розвитку педагогів / А.В. Зазуліна // *Педагогічний вісник* – 2011. – № 2 (33). – С.39.

References

1. Holovnym chynnykom uspishnosti uchniv ye kvalifikatsiia vchyteliv – PISA. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyt dostupu: <https://nus.org.ua/news/golovnym-chnnykom-uspishnosti-uchniv-ye-kvalifikatsiya-vchyteliv-pisa/>.
2. Kontseptsiia novoi ukrainskoi shkoly. [Elektronnyi resurs]. – Rezhyt dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>.
3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyt dostupu: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.
4. Porядok pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh i naukovopedahohichnykh pratsivnykh. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyt dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF/stru>.

5. Myronchuk N.M. Samomotyvatsiia yak skladova samoorhanizatsii vykladacha u profesiinii diialnosti // *Problemy osvity: zb. nauk. prats / DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity» MON Ukrainy.* – Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2018. – Vyp. 88 (chastyna 2). – S. 65-74.
6. Portfolio vchytelia / uporiad. I.M. Rozhniatovska – K.; Vydavnychi dim «Shik, svit, 2011. – 128 s. – (Biblioteka «Shkilnoho svitu»).
7. Portfolio yak zasib pidvysichennia yakosti osvity. / Uporiadnyky L. Skalska, O. Nyzhnyk, A. Dutchak, S. Klimkova. / *Metodychni visnyk* – Vyp. 2. – Ivano-Frankivsk: OIPPO, 2009. – 63 s.
8. Prutchenko A. S. Portfolyo kak ynsument osoznania sobstvennykh tseli obrazovaniia [Elektronnyi resurs] / A.S. Prutchenko, T.H. Novykova // *Ynternet-zhurnal «Eidos».* – 2007. – 22 fevralia. – Rezhym dostupa: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0222-11.htm>.
9. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo stvorennia, zmistu ta zavantazhennia e-portfolio. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-rekomendacii-elektronne-portfolio-vcitela-72914.html>.
10. Zazulina L.V. Tekhnolohiia rozrobky pedahohichnoho akmeportfolio / L.V. Zazulina, S.V. Lisikova / *Modernizatsiia roboty naukovo-pedahohichnoi ta metodychnoi sluzhb systemy pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity v konteksti realizatsii* Natsionalnoi stratehii rozvytku osvity / Zb. nauk. pr. [red. Kol.: Berega (hol.) ta in.] – Khmelnytskyi: PP Symvol, 2016. – S. 82 – 87.
11. Demova M.H., 2013. Modeli samokerovanoho navchannia v osviti doroslykh. // *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 7, S. 52-65.
12. Zhuravska L. Funktsionalna model samokerovanoho avtonomnoho navchannia studentiv – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.17.51-57>.
13. Sviatchenko I. Samoosvita yak pidvysichennia kompetentnosti pedahoha. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/method/7151/>.
14. Danylova H. Teoretychni analiz profesionalizmu subiekta diialnosti v konteksti akmeolohii / H. Danylova // *Osvita i upravlinnia: Naukovo-praktychni zhurnal.* – 2008. – Tom 11, N 1. – S. 35-45.
15. Zazulina L.V. «Akmeportfolio» yak tekhnolohiia osobystisno-profesinoho zrostantia pedahohiv / L.V. Zazulina, H.P. Savchuk, V.Iu. Trofimova // *Pisladyplomna pedahohichna osvita ta metodychna sluzhba na Khmelnytskychyni: istoriia postupu (do 75-richchia Khmelnytskoho OIPPO) / Zb. nauk. pr. [red. kol.: V.Ie. Berega (hol.) ta in.]* – Khmelnytskyi: PP Melnyk A.A., 2014. – 251 s. – S. 95-100.
16. Zazulina L. Akmeolohichni aspekty osobystisno-profesionalnoho rozvytku pedahohiv / L.V. Zazulina // *Pedahohichni visnyk*, – 2011. – № 2 (33). – S. 39.

Zazulina L.V.,

PhD, docent of Department of Management and Educational Technology in HOIPPO, zazulina.lyudmila@gmail.com

Ukraine, Khmelnytskyi

PORTFOLIO OF A TEACHER AS AN INSTRUMENT OF SELF-MANAGED PROFESSIONAL IMPROVEMENT

The article presents the model of akmeportfolio as a technology to assist teacher's self-improvement under conditions of development of the New Ukrainian School. Defined conceptual regulatory principles and functions of akmeportfolio. Highlighted opportunities for ensuring the authenticity of assessment of teacher's activity and self-managed professional growth. Presented structural model of akmeportfolio with a brief description of each section.

Key words: akmeportfolio, informal education, pedagogical portfolio, self-improvement, self-education, self-motivation, self-management, pedagogical technology.

УДК 550.34

Ігнатишин В.В.,*к.ф.-м.н., ст. науковий співробітник Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, rgstrs1962@ukr.net**Україна, м. Львів**доцент кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**Україна, м. Берегове***Ігнатишин А.В.,***інженер Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, sitkobelo@i.ua***Ігнатишин М.Б.,***провідний інженер Відділу сейсмічності**Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, sitkomonika@i.ua**Україна, м. Львів***Іжак Т.Й.,***к.г.н., PhD, доцент, заступник завідувача кафедри географії та туризму**Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, tiboras@kmf.uz.ua**Україна, м. Берегове*

ГЕОФІЗИЧНІ МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ СЕЙСМОНЕБЕЗПЕЧНИХ РЕГІОНІВ

В статті представлено результати геофізичних досліджень в Закарпатському внутрішньому прогині за 2019 рік, актуальність яких викликана підвищенням активності сеймотектонічних процесів. Показано результати вивчення зв'язку сучасних горизонтальних рухів кори із варіаціями метеорологічних параметрів регіону, зокрема температури атмосферного повітря та просторово-часовим розподілом місцевої сейсмічності. Температура повітря впливає на рухи кори в періодах добових варіацій параметрів геодинамічного стану регіону. Розширення порід чергується інтенсивним стисненням, які відбуваються після росту температури повітря, що було відмічено в попередніх дослідженнях метеорологічного стану регіону та прояву місцевої сейсмічності.

Ключові слова: *сейсмічна активність, метеорологічний стан, землетруси, температура повітря, сучасні горизонтальні рухи кори, Оашський глибинний розлом, екологічний стан.*

Постановка проблеми. Дослідження навколишнього середовища з метою покращення екологічного стану регіонів – актуальні завдання, які ставлять перед собою науки про Землю. Серед методів, що використовуються при вирішенні цих завдань особливе місце займають геофізичні спостереження. Геофізичні поля – важливий напрям вивчення будови Землі, процесів, які спостерігають у її надрах. Сеймотектонічні процеси, які відбуваються в сейсмогенеруючих регіонах, можуть бути причиною зміни екологічного стану регіону. На території Закарпаття періодично реєструються землетруси різної магнітуди. В даній роботі розглянуто результати дослідження зв'язків між різними геофізичними полями на прикладі аналізу моніторингу геофізичних полів в Закарпатському внутрішньому прогині за 2019 рік. Дослідження просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності за тривалий період відмітив періодичність сейсмічної активізації регіону. Поряд із сейсмологічними спостереження на території регіону проводяться систематичні дослідження параметрів геодинамічного стану, через вимірювання зміщень в горизонтальних рухах кори. Деформації земної кори супроводжуються змінами в структурі кори, що викликає зміни в фізичних характеристиках порід. Механічні рухи супроводжувалися змінами фізичних характеристик порід і відповідно змінами геофізичних полів. Проведені дослідження варіацій параметрів геофізичних полів відмітили зв'язки їх із екологічним станом регіону, гідрогеологічний аспект

сеймотектонічних процесів в регіоні. Актуальність сейсмологічних та геофізичних спостережень викликана декількома причинами, зокрема підвищенням кількості зареєстрованих землетрусів в Закарпатському внутрішньому прогині та відсутністю серед них відчутних місцевих землетрусів. Оскільки сейсмічність регіону мала періодичний характер і останні відчутні землетруси в регіоні були зареєстровані в липні 2015 року то зростала ймовірність прояву підземного поштовху. На сеймотектонічні процеси впливають також деякі фактори, зокрема гідрогеологічні та метеорологічні. Вивчення ступеню впливу того чи іншого геофізичного фактору важливо при вивченні протікання екологічно небезпечних процесів.

Мета роботи – вивчення зв'язку сучасних горизонтальних рухів кори із варіаціями метеорологічних параметрів регіону, зокрема температури атмосферного повітря та просторово-часовим розподілом місцевої сейсмічності. Для вирішення поставленої задачі було використано результати режимних геофізичних спостережень в Закарпатському внутрішньому прогині.

Виклад основного матеріалу. В Закарпатті на режимних геофізичних станціях Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України проводяться систематичні спостереження параметрів геодинамічного, гідрогеологічного та метеорологічного станів регіону. В зоні Оашського глибинного розлому змонтовано деформометричну станцію та

проводяться вимірювання сучасних горизонтальних рухів кори в напрямку: схід-захід, база приладу 24.5 м, азимут-80°. Вимірювання рухів кори проводяться з 1999 року і продовжуються наразі, за результатами вимірювання встановлено: загальний характер руху в зоні Оашського глибинного розлому – це розширення порід із величиною $+10 \times 10^{-7}$. Сучасні горизонтальні рухи кори в регіоні – періодичні процеси з періодом 12 років. За 2019 рік на деформометричній станції «Королеве» зареєстровано розширення порід величиною: $+6.4 \times 10^{-7}$. Сейсмічними станціями розташованими в Закарпатті за 2019 рік зареєстровано 116 місцевих землетрусів, слід зауважити серед них не відмічено жодного відчутного землетрусу, що є індикатором напружено-деформованого стану порід регіону. Геофізичні дослідження, що проводяться тривалий період дозволили прийти до важливих висновків відносно характеру геодинамічного

стану регіону та просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності [1-10]. В роботі розглянуто рухи кори та їх динаміку, сейсмічну активність регіону та варіації температури повітря за 2019 рік в місячному та річному діапазоні. Проведено аналіз взаємозв'язків геофізичних параметрів за досліджуваний період. Попередні дослідження відмічали температурний аспект геомеханічних рухів в регіоні в місячному, річному діапазонах, розглядаючи тривалий інтервал зв'язку геомеханічних процесів. Представлено результати дослідження за 2019 рік.

Листопад 2019 року. Сейсмічність Закарпатського внутрішнього прогину представлена 16 місцевими землетрусами. Сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому є розширення порід величиною $+3.5$ мкм. Зміни температури повітря показані на рисунку 1.

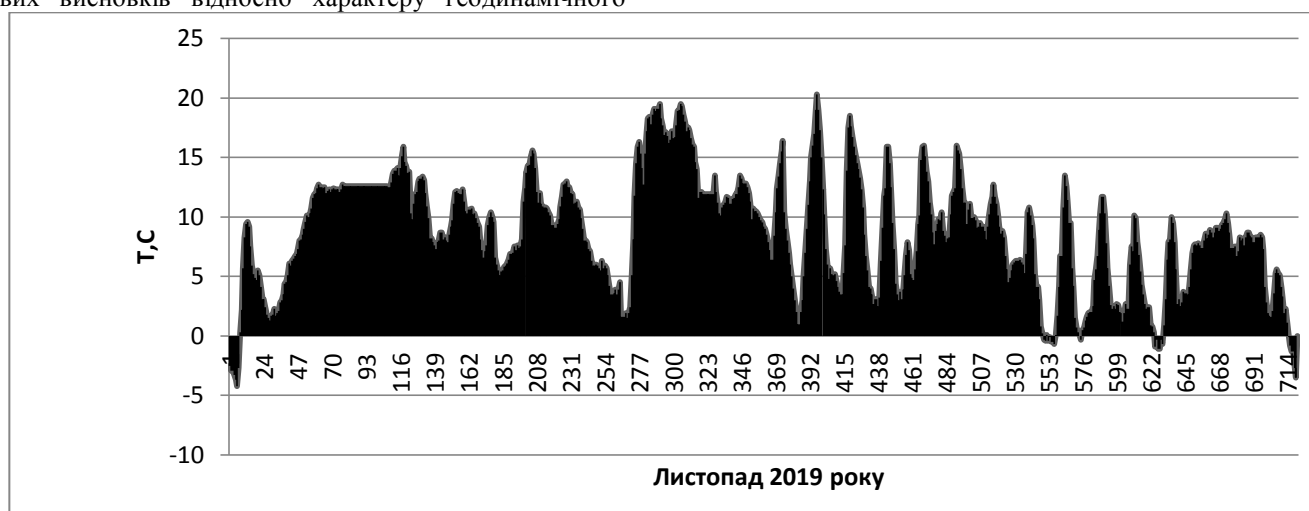

Рис. 1. Варіації температури повітря на РГС «Тросник» за листопад 2019 року. Закарпатський внутрішній прогин.

Середня температура повітря за листопад 2019 року становить: $+8.79$ °С.

Розраховано динамічні характеристики сучасних

горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому та представлено просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності за листопад 2019 року (рисунок 2).

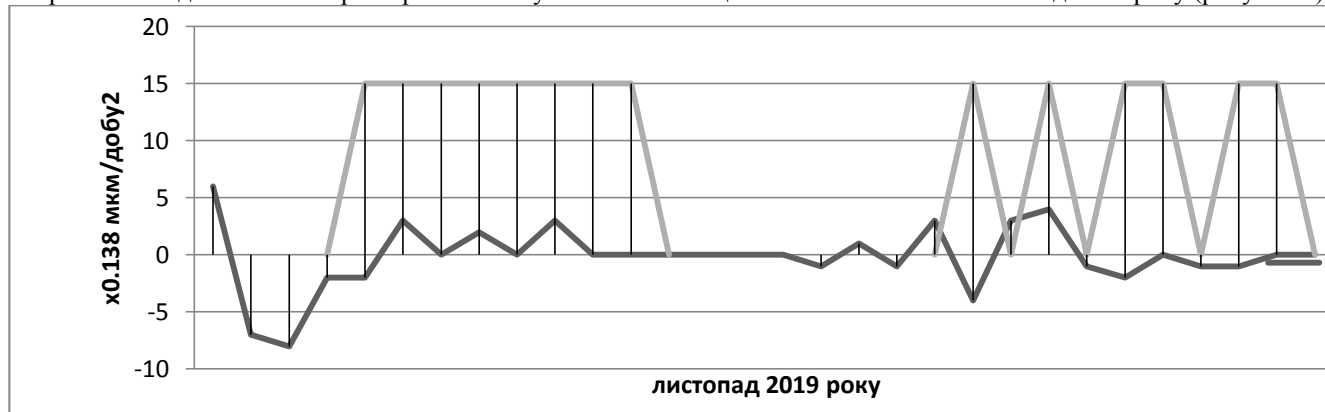

Рис. 2. Варіації динаміки рухів кори (крива чорного кольору), сейсмічність регіону (крива сірого кольору) за листопад 2019 року. Закарпатський внутрішній прогин.

Сейсмічність регіону активізується в інтервалах часу, які чергуються після інтенсивних рухів кори в першій та в другій половині місяця, зокрема при стисненні порід. Варіації температури повітря виміряні на РГС «Тросник», за 2019 рік, в часовому інтервалі (рисунок 3).

Станом на 01.12.2019 року температура повітря становила $+11.68$ °С. Представлено динаміку рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому за 2019 року, загальний характер рухів кори – розширення порід величиною: $+6.5 \times 10^{-7}$ (рисунок 4).

Відмічено зв'язок температури повітря та геодинаміки регіону за 2019 рік. Показано просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності в Закарпатському внут-

рішньому прогині (рисунок 5).

Проведено дослідження зв'язку температури повітря та рухів кори за 1–11.2019 рік (рисунок 6).

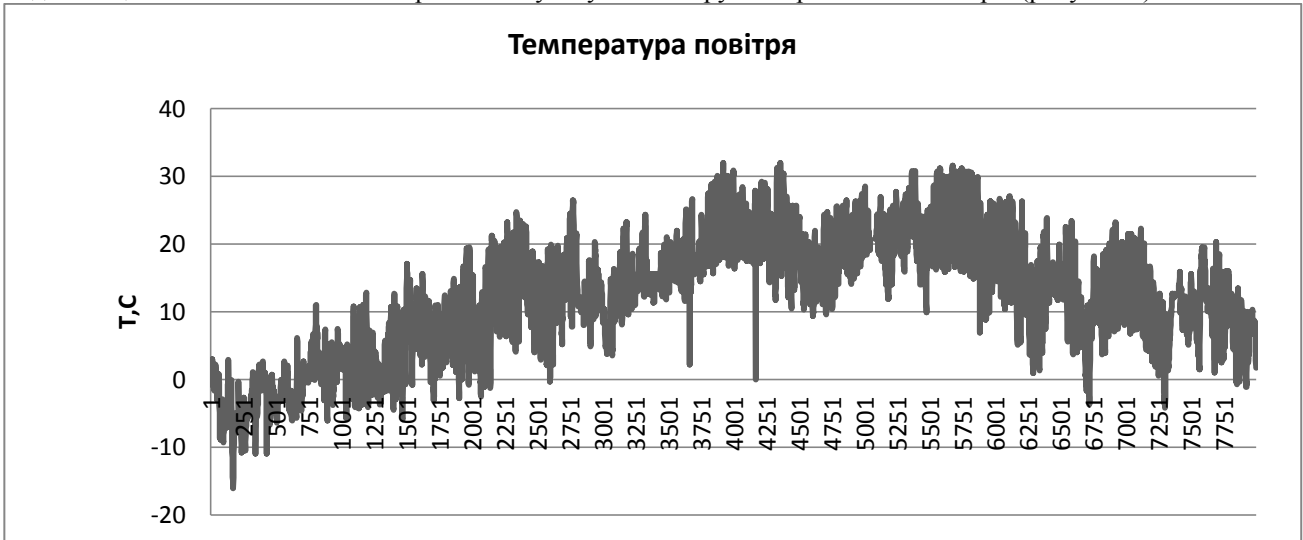

Рис. 3. Варіації температури повітря на РГС «Тросник» в 2019 році.

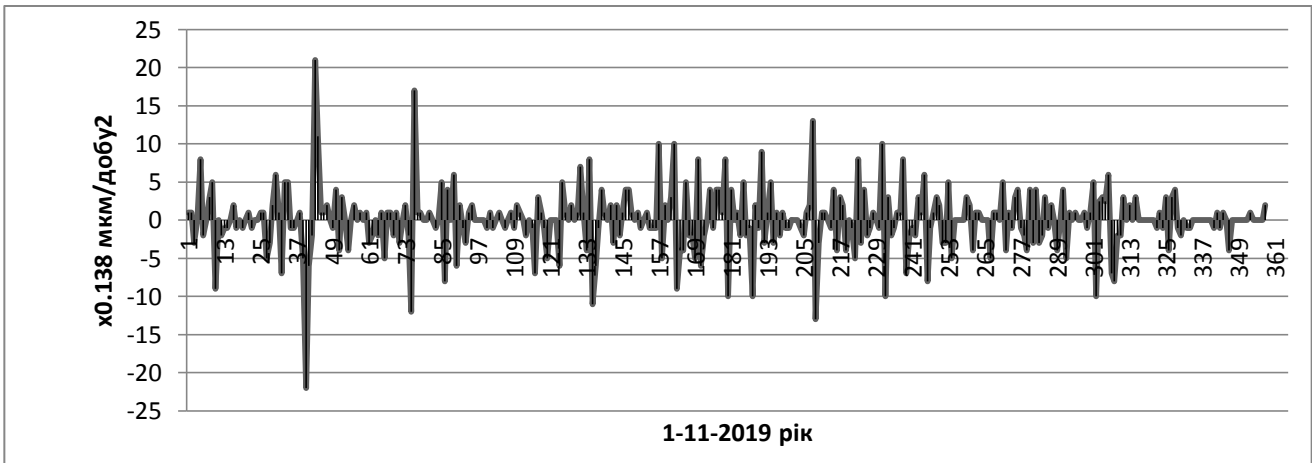

Рис. 4. Варіації прискорення рухів кори в зоні Оаиського розлому в 2019 році.

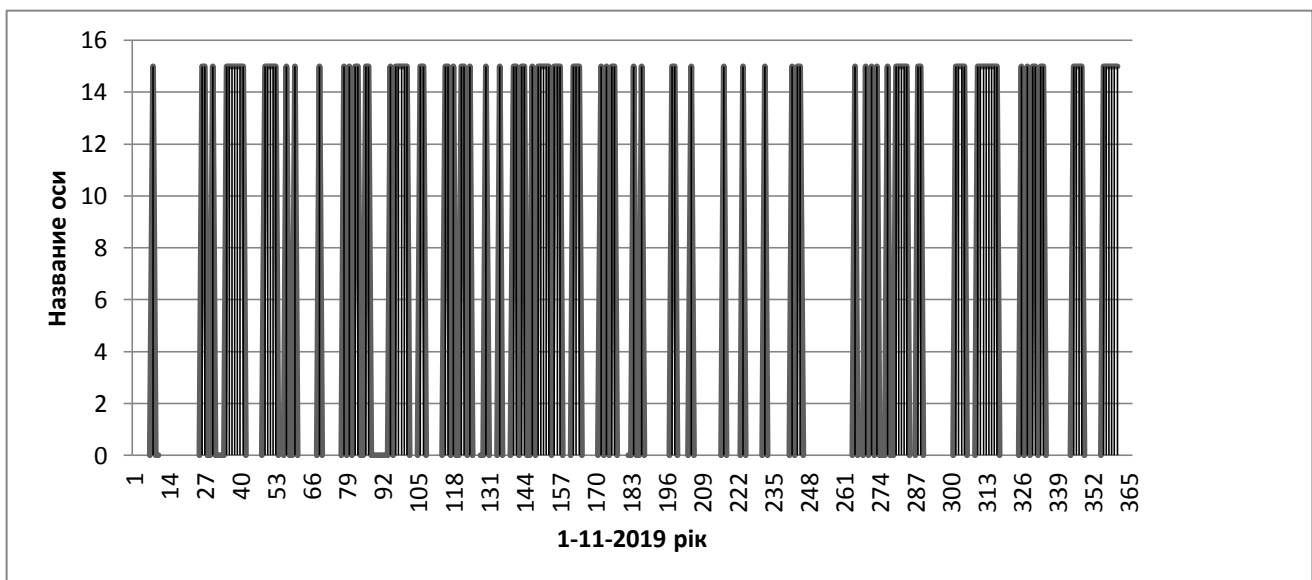

Рис. 5. Просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності Закарпатського внутрішнього прогину за 1-11.2019 року

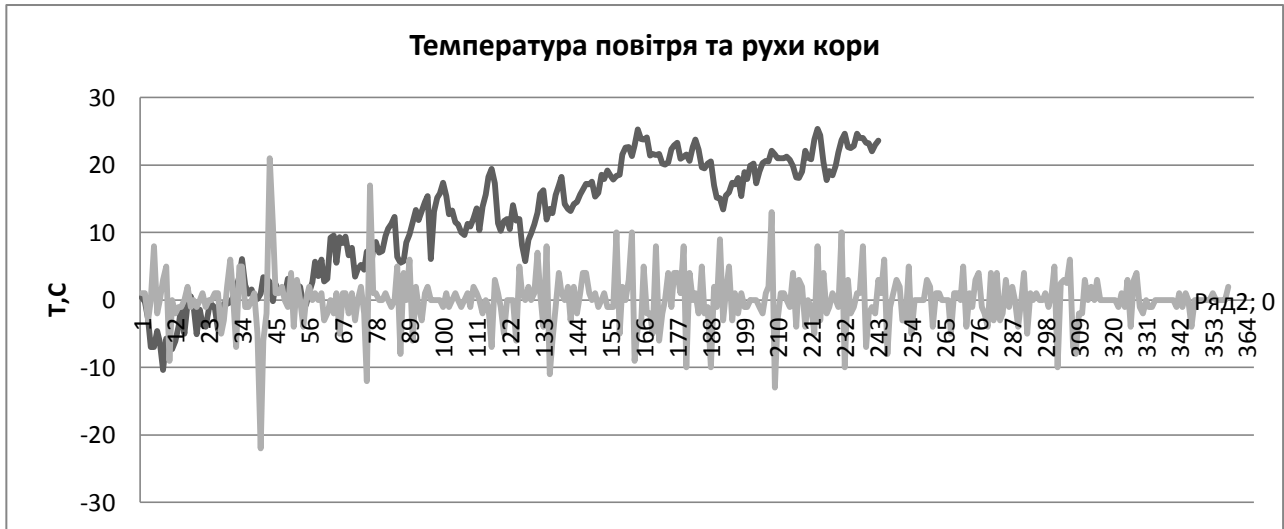

Рис. 6. Температура повітря (крива чорного кольору) та динаміка рухів кори (крива сірого кольору) в 2019 році. Закарпатський внутрішній прогин.

Зміна температури повітря супроводжується інтенсивними рухами кори. Порівняно із просторово-часовим розподілом місцевої сейсмічності в 2019 році на території Закарпатського внутрішнього прогину (рис. 7).

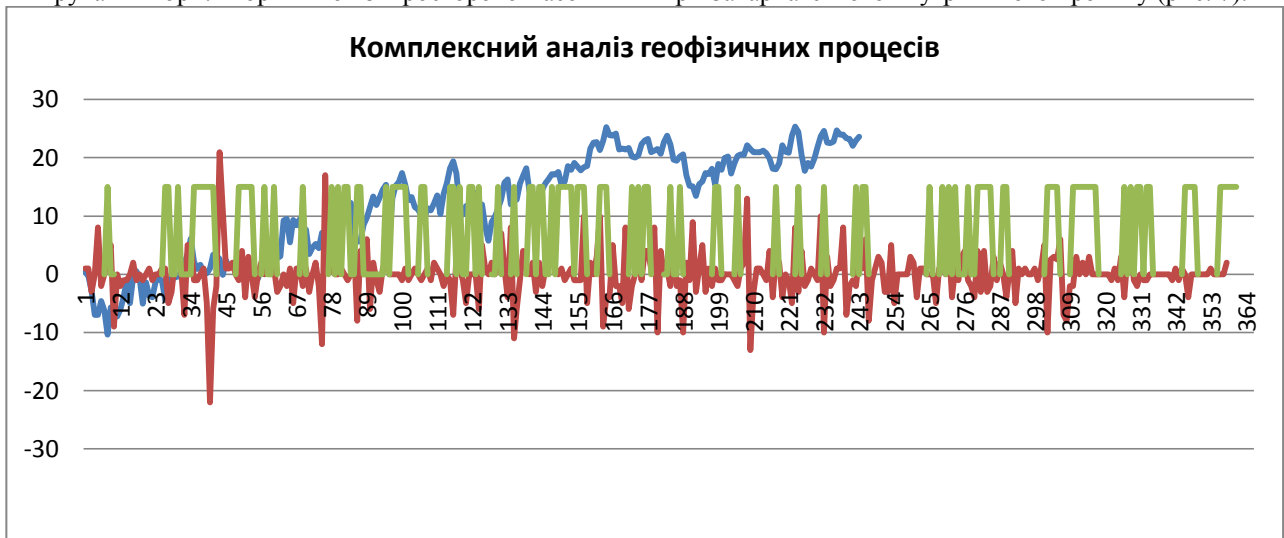

Рис. 7. Прискорення рухів кори (крива червоного кольору), сейсмічність регіону (діаграма зеленого кольору), варіації температури повітря (крива синього кольору) в січні-листопаді 2019 року. Закарпатський внутрішній прогин.

Аномальні зміни температури повітря, динаміки рухів кори та прояв місцевої сейсмічності відмічені в одних інтервалах часу. Показано залежність температури повітря від часу та впливу її на рухи кори та місцеву сейсмічність (рисунок 8).

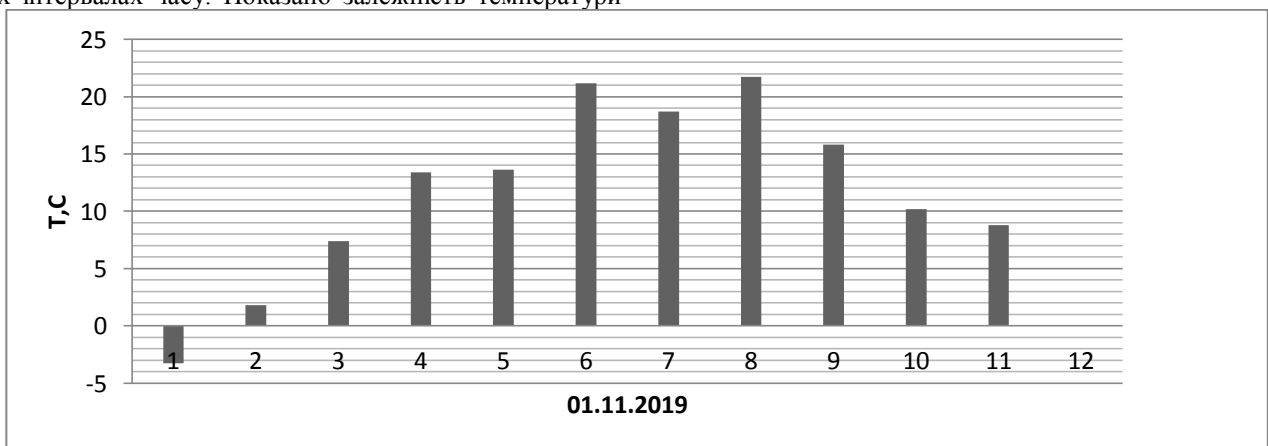

Рис. 8. Середньомісячні величини температури повітря за січень-листопад 2019 року. РГС «Тростник».

Відмічено максимуми температури повітря: червень – серпень 2019 року. Показано розподіл рухів кори за дос-

ліджуваний період та порівняно із температурним режимом регіону (рисунок 9).

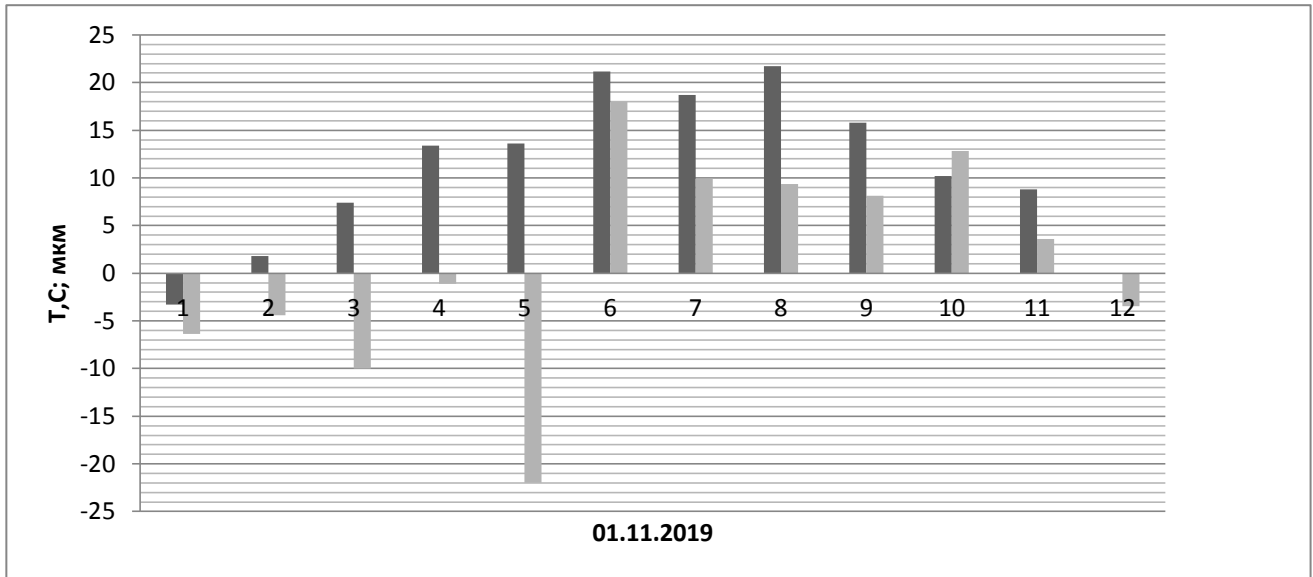

Рис. 9. Варіація температури повітря (крива чорного кольору), зміщення кори (діаграма сірого кольору) за січень-листопад 2019 року. Закарпатський внутрішній прогин.

Зміщення кори корелюється із варіацією температури повітря в діапазоні місячних величин. Показано просто-

рово часовий розподіл місцевої сейсмічності та порівняно із геодинамікою регіону (рисунок 10).

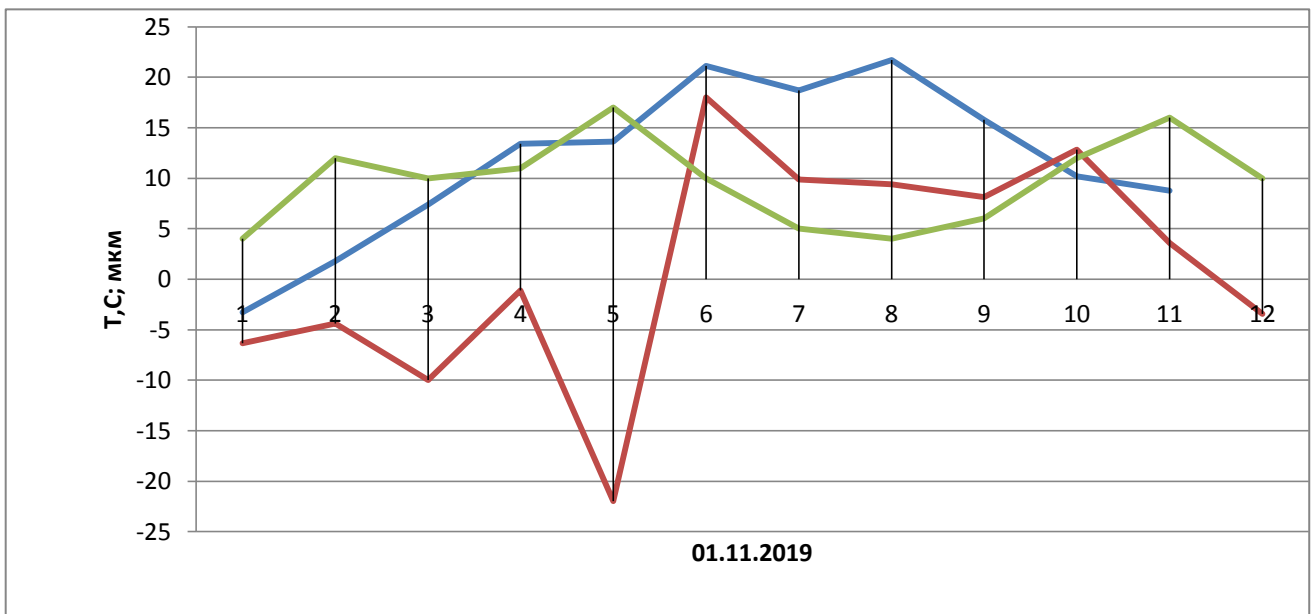

Рис. 10. Температура повітря (крива синього кольору), Рухи кори (крива червоного кольору), сейсмічність Закарпатського внутрішнього прогину за січень-листопад 2019 року.

Температура повітря в місячних діапазонах корелюється із динамікою рухів кори за 2019 року. Сейсмічність зростає як і зростає температура повітря та прискорення сучасних горизонтальних рухів кори, аномальні рухи кори супроводжуються підвищенням сейсмічної активності регіону. Отримані результати підтверджують висновки попередніх геофізичних досліджень.

Висновки. Сучасні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому представлені розширеннями порід величиною $+6.4 \times 10^{-7}$. Середнє значення величини вікового ходу за 21 рік лежать в межі швидкостей рухів

характерних для рухів Карпато-Балканського регіону. Проведено порівняння сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому та просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності приводить до висновків: землетруси відбуваються при аномальних рухах кори, зокрема при стисненні порід. Температура повітря приводить до зміни температури верхніх шарів земної кори, що в свою чергу через певний період, більше однієї доби, приводить до розширення порід. Дослідження варіацій параметрів метеорологічних полів важливе, оскільки вони являються

факторами впливу на прискорення або гальмування процесів вивільнення геомеханічної енергії. Температура повітря впливає на рухи кори в періодах добових варіацій параметрів геодинамічного стану регіону. Розширення порід чергується інтенсивним стисненням, які відбуваються після росту температури повітря, що було відмічено в попередніх дослідженнях метеорологічного стану регіону та прояву місцевої сейсмічності. Дослідження впливу температури повітря в комплексі вивчення інших метеорологічних параметрів дозволить отримати картину геофізичних процесів в регіоні.

Література

1. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин А.В. Зв'язок гідрогеологічного стану з сейсмотектонічними процесами в Закарпатському внутрішньому прогині. Другі Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 10-12 листопада 2017 р.) [Електронний ресурс] / СумДПУ імені А.С.Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А.О.]. Електр. текст. дані. Суми. 2017. С.46-57.
2. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин А.В. Варіації параметрів геофізичних полів в Закарпатському внутрішньому прогині та їх зв'язок із екологічним станом регіону. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми регіональних досліджень. 11-12 грудня 2017 року» за ред. В.І. Лажніка. м. Луцьк: Вежа-Друк, 2017.-264 с. Україна. с-247-251. ISBN 98-966-940-127-4
3. Ігнатишин В.В. Дослідження гідрогеологічного аспекту сейсмотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині. Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи (ГТІСНУ): матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 85 річчю географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 30–31 березня 2018 р. / гол.ред.колегії Я.Б. Олійник; КНУ імені Тараса Шевченка – К.: Прінт-Сервіс, 2018. С.265-269. ISBN 978-617-7069-75-8.
4. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Метеорологічні аспекти геодинамічного стану геологічних структур Закарпаття. Регіон-2018. суспільно-географію аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 3–4 квітня 2018 р.) / гол.ред.колегії А.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С.191-194. ISBN 98-966-285-482-4.
5. Ігнатишин В.В., Ігнатишин А.В. Аерофізичні параметри та дослідження екологічного стану Закарпатського внутрішнього прогину. Наука. Освіта. Молодь. Умань-2018: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців та студентів (м. Умань, 26 квітня 2018 року) в 2-х ч. Ч.1/ ред. кол.: В.В. Сокирська (гол.ред.), А.І Мельник, О.А. Смерецька – Умань: ВЛЦ, «Візаві», 2018. С.179-182.
6. Ігнатишин А.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин В.В. Геофізичні поля та геомеханічні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині. X наукова конференція молодих вчених та спеціалістів „Геологія і геологія горючих копалин», присвячена 100 річчю НАН України. 19–20 вересня 2018 року. 1–2 (174-175) 2018. м. Львів. С.81-84. ISSN 0869-0774
7. Ігнатишин В.В. Просторово-часовий розподіл сейсмічності Закарпатського внутрішнього прогину. Матеріали Міжнародної наукової конференції, Географічна наука та освіта: від констатації та конструктивізму, 28–29 вересня 2018 року

м. Київ, Україна. Присвячена 100-річчю Національної академії наук України. Зб. наук. праць.- К., 2018. С.76-78.

8. Ігнатишин В.В., Іжак П.І. Дослідження зв'язку варіацій аеродинамічних параметрів та сейсмотектонічних процесів на геологічних структурах. Науковий вісник Херсонського Державного Університету, серія «Географічні науки» № 8. С.177-184. ISSN 2413-7391

9. Ігнатишин В.В. Сучасні горизонтальні рухи земної кори в зоні Оашського глибинного розлому та сейсмічність Закарпатського внутрішнього прогину. Матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції «Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем» 10–12 травня 2018 року. м. Чернігів: у 2-х т. /Чернігівський національний технологічний університет [та ін.]; відп. За випуск.: Єрошенко Андрій Михайлович [та ін.].- Чернігів: ЧНТУ: 2018. – т.2. С.116-118.

10. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин А.В. Дослідження зв'язків кінематичних характеристик геофізичних полів з геодинамічним та сейсмічними станами Закарпаття. Матеріали наукової конференції присвяченої 100-річчю Ювілею Національної академії наук та Геологічної служби України «Геологія і корисні копалини України» Київ 2–4 жовтня 2018 року. /НАН України, Ін-т геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка, – Київ. С.74-76. ISBN 978-966-02-8605-4

References

1. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn A.V. Zviazok hidroheolohichnoho stanu z seismotektonichnymy protsesamy v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohyni. Drugi Sumski naukovoi heohrafichni chytannia: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovoi konferentsii (Sumy, 10–12 lystopada 2017 r.) [Elektronnyi resurs] / SumDPU imeni A.S. Makarenka, Sumskyi viddil Ukrainskoho heohrafichnoho tovarystva; [uporiadnyk Komus A.O.]. Elekt. tekst. dati. Sumy. 2017. S. 46-57.
2. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn A.V. Variatsii parametriv heofizychnykh poliv v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohyni ta yikh zviazok iz ekolohichnym stanom rehionu. Materialy I Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii „Aktualni problemy rehionalnykh doslidzhen. 11–12 hrudnia 2017 roku/ za red. V.I. Lazhnyka. m. Luts'k; Vezha-Druk, 2017.-264 s. Ukraina. s-247-251. ISBN 98-966-940-127-4
3. Ihnatyshyn V.V. Doslidzhennia hidroheolohichnoho aspektu seismotektonichnykh protsesiv v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohyni. Heohrafia v Kyivskomu natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka: 85 rokiv – dosiahnennia ta perspektvy (GTISNU): materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii prysviachenoї 85 richchii heohrafichnoho fakultetu Kyivskoho natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka (m. Kyiv, 30–31 bereznia 2018 r. /hol.red.kolehii Ya.B. Oliinyk; KNU imeni Tarasa Shevchenka – K.: Print-Servis, 2018. S.265-269. ISBN 978-617-7069-75-8.
4. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn M.B., Ihnatyshyn V.V. Meteorolohichni aspekty heodynamichnoho stanu heolohichnykh struktur Zakarpattia. Rehion-2018. suspilno-heohrafii aspekty: materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv (m. Kharkiv, 3–4 kvitnia 2018 r.) / Hol.red.kolehii L.M. Niemets.- Ki.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2018. S.191-194. ISBN 98-966-285-482-4.
5. Ihnatyshyn V.V., Ihnatyshyn A.V. Aerofizychni parametry ta doslidzhennia ekolohichnoho stanu Zakarpatskoho vnurishnoho prohynu. Nauka. Osvita. Molod. Uman-2018: materialy KfiI vseukrainskoho naukovoi konferentsii molodykh naukovtsiv ta studentiv (m. Uman, 26 kvitnia 2018 roku) v 2-ki ch. Ch.1/ red.kol.:

V.V. Sofyrska (hol.red.), A.I Melnyk, O.A. Smeretska – Uman: VPTs „Vizavi“, 2018.S. 179-182.

6. Ignatyshyn A.V., Ignatyshyn M.B., Ignatyshyn V.V. Heofizychni polia ta heomekhanichni protsesy v Zakarpatskomu vnutrishnomu prohynu. Kfi naukova konferentsiia molodykh vchenykh ta spetsialistiv „Heolohiia i heolohiia horiuchykh kopalyn,, prysviachena, 100 richchiu NAN Ukrainy. 19–20 veresnia 2018 roku. 1-2 (174-175) 2018. m. Lviv. C.81-84. ISSN 0869-0774

7. Ignatyshyn V.V. Prostorovo-chasovy rozpodil seismichnosti Zakarpatskoho vnutrishnoho prohynu. Materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii, Heohrafichna nauka ta osvita: vid konstatatsii ta konstruktivizmu, 28–29 veresnia 2018 roku m. Kyiv, Ukraina. Prysviachena 100-richchiu Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Zb. nauk. prats.- K., 2018. S. 76-78.

8. Ignatyshyn V.V., Izhak T.I. Doslidzhennia zv'iazku variatsii aerodynamichnykh parametriv ta seismotektonichnykh protsesiv na heolohichnykh strukturakh. Naukovyi visnyk Khersonskoho Derzhavnogo Universytetu, seria „Heohrafichni nauky,, № 8.

S.177-184. ISSN 2413-7391

9. Ignatyshyn V.V. Suchasni horyzontalni rukhy zemnoi kory v zoni Oashskoho hlybynnoho rozlomu ta seismichnist Zakarpatskoho vnutrishnoho prohynu. Materialy vosmoi mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii „Kompleksne zabezpechennia yakosti tekhnolohichnykh protsesiv ta system,, 10–12 travnia 2018 roku. m. Chernihiv.: u 2-ki t. /Chernihivskiy natsionalnyi tekhnolohichnyi universytet [ta in.]; vidp. Za vypusk: Yeroshenko Andrii Mykhailovych [ta in.].- Chernihiv: ChNTU: 2018. – t.2. S.116-118.

10. Ignatyshyn V.V., Ignatyshyn M.B., Ignatyshyn A.V. Doslidzhennia zviazkiv kinematychnykh kharakterystyk heofizychnykh poliv z heodynamichnym ta seismichnym stanamy Zakarpattia. Materialy naukovo konferentsii prysviacheno 100 – richnomu Yuvileiam Natsionalnoi akademii nauk ta Heolohichnoi sluzhby Ukrainy „Heolohiia i korysni kopalyny Ukrainy,, Kyiv 2–4 zhovtnia 2018 roku. /NAN Ukrainy, In-t heokhumi, mineralohii ta rudoutvorenna im. M.P. Semenenkha, – Kyiv. S. 74-76. ISBN 978-966-02-8605-4

Ignatyshin V.V.,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian Region, rgstrs1962@ukr.net

Ukraine, Lviv

Associate Professor, Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian college of higher education (Transcarpathian Hungarian College)

Ukraine, Berehove

Ignatishin A.V.,

Engineer, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian Region, sitkobel@i.ua

Ignatyshyn M.B.,

Leading engineer, Institute of Geophysics by S.I. Subbotin name NAS of Ukraine, department of Seismicity of Carpathian Region, sitkomonika@i.ua

Ukraine, Lviv

Izhak T.Y.,

Candidate of Science in Geography, PhD, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Geography and Tourism of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian college of higher education (Transcarpathian Hungarian College), tiboras@kmf.uz.ua

Ukraine, Berehove

GEOPHYSICAL METHODS OF ENVIRONMENTAL STATE STUDY

The article presents the results of geophysical studies in Transcarpathian inland deflection for 2019, the urgency of which is caused by increased activity of seismotectonic processes. The results of the study of the relationship of modern horizontal crust movements with variations in the meteorological parameters of the region, including atmospheric temperature and the spatial and temporal distribution of local seismicity. Air temperature influences the movements of the crust during the daily variations of the parameters of the geodynamic state of the region. Rock extensions are alternated by intense compression that occurs after rising air temperatures, as noted in previous studies of the region's meteorological status and local seismicity.

Key words: seismic activity, meteorological stat, earthquakes, air temperature, modern horizontal crust movements, deep sea fault, ecological state

УДК 371.3:004.7

Козир М.В.,

к.пед.н., доцент кафедри теорії та історії педагогіки Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка, ORCID id 0000-0001-8402-2589,
m.kozyr@kubg.edu.ua

Україна, м. Київ

ПРОЄКТУВАННЯ СИСТЕМ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ

У статті автор наголошує на взаємодії між курсами вищої, додаткової, середньої і загальної освіти, створюючи тим самим об'єктивні умови для формування стійких систем безперервного навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на глобальному, національному та регіональному рівнях, що і є одним із пріоритетних напрямів сучасної освіти. З метою узагальнення системи використання ІКТ в освітньому процесі, автор характеризує чотири сегменти даної системи: створення матеріалів для навчальних програм, організація впровадження ІК-технологій, ІКТ-середовище мережі закладів загальної середньої освіти, ІКТ у вищій освіті; визначає досвід щодо підходів до розвитку та проектування Е-середовища закладів вищої освіти України та зарубіжжя; здійснює аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження.

Ключові слова: Глобальне суспільство знань; діджиталізація; ІКТ-система; інновації; інформаційно-комунікаційні технології в освіті; онлайн-освіта; цифрові комунікації.

Постановка проблеми. Незважаючи на цілком певний потенціал ІКТ, давні очікування переходу глобальних, національних і регіональних систем освіти на новий рівень, на жаль, часто не виправдовуються. ІКТ мають потужні інструменти для роботи з текстовою, числовою і графічною інформацією, що становить основу освітнього середовища; в поєднанні з комунікаційними технологіями та Інтернетом вони створили феноменальну за своїми можливостями всесвітню середу навчання. Але, незважаючи на ці переваги, прагнення підвищити якість освіти шляхом впровадження інноваційних перетворень на основі застосування ІКТ поки залишається нерезалізованим. Комп'ютерне обладнання в школах часто залишається мрією через ціни, а більшість закладів вищої освіти, незважаючи на зовнішню декларативну підтримку інновацій, всіма силами опирається активному і широкому впровадженню онлайн навчання так само завзято, як і їхні студенти, навпаки, в нього стрімко занурюються.

У зв'язку з цим необхідно напрацювати системний підхід до використання ІКТ з метою підвищення ефективності і якості освітнього процесу та його результатів на всіх рівнях освіти на основі інтеграції ІКТ і педагогіки, що дозволить виправдати всі очікування сучасного суспільства, яке рухається до нової стадії розвитку – глобальному суспільству знань. Тому, на нашу думку, школи сьогодні мають перш за все зосередитися на вирішенні проблем підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів у галузі застосування ІКТ та інноваційних педагогічних методів; розробленні навчальних планів, освітніх програм і навчально-методичних матеріалів нового типу, які відповідають вимогам формування Глобального суспільства знань; створення професійних мереж і освітніх спільнот для консолідації досвіду та педагогічних практик. Важливі зміни мають відбутися і в системі професійно-технічної освіти: поступове переорієнтування на вирішення завдань щодо формування та розвитку навичок, спрямова-

них не лише на завтра, але і на післязавтра, на основі застосування нових перспективних технологій. Вища освіта має переосмислити власну роль у світі в умовах Глобального суспільства знань, у якому відкриті освітні ресурси забезпечують можливість доступу до високоякісного контенту великій кількості студентів, готових із легкістю поєднувати роботу і навчання. Однак рішення цих глобальних проблем неможливо без вироблення відповідної політики і стратегії застосування ІКТ в освіті на національному і регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогіці та психології на сьогодні накопичено значну кількість досліджень, пов'язаних із розробленням і використанням інформаційно-комунікаційних технологій у різних галузях застосування, зокрема і в освіті. Питання комп'ютеризації й інформатизації освітнього процесу розглянуто в працях В.Ю. Бикова, О.Ю. Булова, Ю.В. Горюшка, А.М. Гуржія, М.І. Жалдака, Т.І. Коваль, А.М. Коломієць, В.Г. Кременя, Ю.І. Машбиця, Н.В. Морзе, В.В. Олійника, С.А. Ракова, О.В. Співаковського, Н.Ф. Талізної, А.В. Яцишин, С.М. Яшанова та ін. Питанням використання хмарних технологій в освіті присвятили багато праць такі вчені, як Е.І. Аблялімова, А.М. Кобилін, С.Г. Литвинова, Л.М. Меджитова, Н.В. Морзе, В.П. Олексюк, З.С. Сейдаметова, В.А. Темненко, Ю.В. Триус та ін. Безпеці хмарних технологій присвячено роботи Д.Г. Дель, В.О. Компанієць, К.О. Маковоз, О.О. Чудак, В.Ю. Шадхіна та ін. Хмарні технології відкритої освіти висвітлені у роботах М.П. Лещенко, С.Г. Литвинової, Ю.Г. Носенко, В.М. Кухаренка, В.О. Удовенка. Проте питання використання хмарних технологій саме у підготовці бакалаврів філології є недостатньо вивченим. Хмарні засоби навчання інформаційних дисциплін подано в наукових розвідках О.В. Адаменко, Т.В. Бодненко, Н.В. Морзе, Л.Ф. Панченко, А.М. Стрюка, М.І. Стрюка, О.Д. Трегуба, Ю.В. Триуса, О.В. Харченко, І.О. Чемісової, В.М. Чернова та ін. Створенню та застосуванню хмаро орієнто-

ваного навчального середовища (ХОНС) приділяли увагу у своїх роботах О.Г. Глазунова, С.Г. Литвинова, М.П. Шишкіна та ін. Питання створення моделі хмаро орієнтованого навчального середовища у своїх працях розглядають В.Ю. Биков, С.Г. Литвинова, М.В. Попель, М.П. Шишкіна та ін.

Мета статті: схарактеризувати та дослідити теоретичні й практичні підходи до проектування систем використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Завдання статті полягають у вивченні й узагальненні досвіду щодо підходів до розвитку та проектування Е-середовища закладів вищої освіти України та зарубіжжя; здійсненні аналізу поняттєво-термінологічного апарату дослідження.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом загальне сприйняття того, що система освіти є все більш і більш важливим стратегічним чинником в економічному розвитку, сприяє тісній взаємодії між країнами, оскільки вони намагаються осмислити уроки з політичних успіхів і невдач одне одного. На сьогодні вектори освітньої політики багатьох держав розвиваються у напрямі, коли ІКТ є як двигуном, так і координатором зростаючої глобалізації середовища освіти.

Ми поділяємо думку багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, що ІКТ є рушійною силою, оскільки педагоги мають зрозуміти: поєднання цифрових технологій і ресурсів дає більше можливостей для розширення обріїв і поліпшення якості навчання, викладання і підготовки, ніж всі попередні освітні технології від шкільної дошки до телебачення. Значна частина викладання та навчання є вербальною: слова, числа, формули або зображення. Цифрові навчальні матеріали якісно відрізняються від традиційних навчальних матеріалів своєю можливістю керувати ними.

Також ІКТ є координатором освітнього процесу, адже Інтернет – це унікальний засіб для широкого, доступного поширення освітнього матеріалу. Оскільки Інтернет також став засобом взаємодії, його потенціал для викладання і навчання став ще більш вагомим. Найголовнішим є той факт, що власне учні мають значний вплив на впровадження ІКТ на всіх рівнях освіти. Керівники освітніх закладів, упроваджуючи системи використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, розуміють, що мають необхідність пристосуватися до цифрового покоління дітей, а також враховувати той факт, що студенти університетів обирають онлайн-освіту в більшій кількості, ніж будь-коли.

Процес проектування системи впровадження ІКТ в освітній процес має певні особливості. Безліч видів застосування ІКТ в освіті зазнають невдачі й засвідчують результати нижче очікуваних, тому що дослідники найчастіше фокусують увагу на фундаментальних особливостях окремо взятих пристроїв, а не на системі в цілому.

По-перше, технологія полягає у вживанні заходів для задоволення потреб людини – в даному випадку в освіті. По-друге, технологія покладається не лише на наукові знання, але також включає в себе цінності інноваційних практик «ноу-хау». По-третє, технологія включає в себе організовані способи здійснення системи дій, які гаран-

тують запланований результат. Це стосується автоматичного і неавтоматичного набору взаємодій між машинами, людьми і системами для різних процесів.

Останній пункт є найбільш важливим. Множинні спроби впровадження ІКТ розчарували власне ініціаторів цієї ідеї, адже останні приділяли недостатньо уваги використовуваним системам, людям і способам їхньої взаємодії.

Нарешті, технології кардинально змінили повсякденне життя, починаючи з часу промислової революції, роблячи більшість використовуваних нами продуктів і послуг більш дешевими і якісними. Дані принципи і підходи також є ключовими для застосування ІКТ в освіті: мета полягає в підвищенні якості, ефективності та доступності навчання для кожного.

Для того, щоб зрозуміти потенціал нових ІКТ та визначити стратегію інформатизації, а отже «діджиталізацію» освіти, у першу чергу відзначимо, що державні органи виокремлюють три мети для систем освіти. Вони прагнуть розширити доступ до освіти на всіх рівнях, вони хочуть підвищити якість освітніх результатів, і при цьому мають залишати низькими витрати і максимальними цінності інвестицій державних коштів. Зображення цих цілей в якості векторів трикутника добре ілюструє потенційно революційний внесок ІКТ. Мета полягає в тому, щоб розтягнути трикутник, подовжуючи вектори доступності та якості, скорочуючи вектор вартості. У загальноприйнятій аудиторній освіті з учителем і групою учнів це неможливо. Спроба збільшити доступність за рахунок збільшення кількості учнів у класі викличе втрату якості. Спроба збільшити якість за рахунок великої кількості освітніх ресурсів і більш досвідчених вчителів збільшить вартість навчання. Скорочення витрат буде надавати безпосередній вплив як на доступність, так і на якість (Рис.1)

Рис.1. Три мети для систем освіти

Різні технології вже розтягнули цей трикутник для більшості продуктів і послуг в сучасному суспільстві: сучасні автомобілі незрівнянно краще і більш доступні, ніж приватний транспорт минулих років, сучасна стоматологія значно поліпшила стан порожнини рота людей доступними засобами. Інтелектуальне використання ІКТ також може створити подібну революцію в усіх напрямках освіти.

Швидкі темпи розвитку апаратного і програмного забезпечення процесу освіти не мають уповільнювати власне зростання. Окрім того, траєкторії застосування ІКТ в освіті в різних країнах розходяться. У той час, коли настільні комп'ютери або ноутбуки стали найпо-

ширенішим технічним посередником між учнями й ІКТ, з'явилися побоювання щодо «цифрової нерівності». Як в самих країнах, так і за їх межами доступ людини до цифрового обладнання істотно відрізняється. На сьогоднішній день цифрова нерівність більш яскраво виражена через зростаючий розрив у рівні добробуту на території країни й абсолютний брак доступу до цифрової комунікації. Країни, які масово розвиваються, «накинулися» на мобільні технології, а мережі поширюються, задовольняючи зростаючі потреби населення в зв'язку.

Таким чином, сутність ІКТ може бути зведена, на нашу думку, до п'яти питань для керівництва по впровадженню ІКТ в освітній процес.

1. Навіщо впроваджувати ІКТ?

Потрібно мати чітке уявлення про те, які цілі переслідуються за допомогою введення ІКТ в систему освіти. Наприклад, навчання всіх громадян комп'ютерній грамотності є спільною метою в світі. Але є кращі способи досягти цієї мети, ніж оснащення шкільних систем комп'ютерами. Позбавлене мети просте наповнення шкіл ІКТ обладнанням може бути лише дорогим відволікаючим чинником від дійсно важливих цілей.

2. До яких сегментів системи освіти варто впроваджувати ІКТ?

ІКТ-технологія має бути частиною системи, щоб стати ефективною. Основні існуючі сегменти системи освіти – це освітні програми та навчальні плани, кваліфікація вчителя, управління освітою та допоміжними інфраструктурами. Упровадження ІКТ в ці встановлені системи вимагає ретельного системного планування.

3. Чи призначені ІКТ для підвищення рівня рентабельності системи освіти?

Прихильники впровадження ІКТ очікують, що останні змінять ситуацію у бік покращення або за допомогою поліпшення якості результатів освітньої діяльності, або роблячи систему більш рентабельною, або за рахунок обох процесів. Це означає, що інтеграція ІКТ до реформи освіти є головною і самостійною задачею.

4. Чи призначені ІКТ для поліпшення рентабельності системи освіти?

Така мета вимагає ретельного планування заміщення деяких видів діяльності автоматизацією за рахунок ІКТ. Без такої заміни збільшаться повні системні витрати, оскільки інвестиції в ІКТ просто будуть додатковими витратами.

5. Чи існує стратегія переходу до ІКТ середовища?

Системи освіти будуть існувати довше, ніж будь-яка комп'ютерна мережа або обчислювальні пристрої. Безсумнівно, постачальники ІКТ-обладнання і послуг спробують залучити установи до своїх запатентованих ІКТ-систем, що викличе труднощі при зміні методики або постачальника послуг. Але, на нашу думку, узгодження вибору постачальників може бути найбільшою проблемою, оскільки ІКТ-системи стають все більш і більш взаємодіючими, а ретельне планування включає стратегію зміни ІКТ-систем.

Упровадження ІКТ на трьох рівнях освіти в світлих цих п'яти принципів засвідчило: чим вище рівень освіти, тим більше якісних змін привносять ІКТ-системи. Для більшості педагогів соціалізація дітей через контакт з учителями та іншими учнями є фундаментальною осно-

вою, особливо затребуваною в більш розвинених країнах, де діти в родині з обома працюючими батьками часто залишаються наодинці з телевизором або ІКТ-пристроями. Загальновідомо, що початкова школа вчить дітей вчитися, і ця ключова життєва навичка є незмінною в умовах розвитку інформаційного суспільства. Розглянемо два результати впровадження ІКТ-проектів у початкову ланку освіти.

Перший проект: «Один ноутбук на дитину в школі: невдале впровадження?» Найвідомішою є програма One Laptop Per Child (OLPC) (Один ноутбук на дитину), ініційована Ніколасом Негропonte в 2005 році. Його задум полягав у тому, що діти могли навчатися один одного за допомогою емпіричної методики шляхом проб і помилок на надійному дешевому освітньому інструменті. Вважаючи, що знання будуються учнем за допомогою дій, а не від учителя, він хотів, щоб діти в країнах, які розвиваються, вчилися вчитися за допомогою методики конструктивізму. Минуло десять років, перш ніж стало зрозуміло, що проект зазнав невдачі. Беручи до уваги той факт, що Негропonte прагнув розмістити 150 мільйонів спеціально розроблених портативних комп'ютерів XO до 2007 року, число їх використання на сьогоднішній день складає не більше декількох мільйонів. Причина невдачі полягає в тому, що в проекті впровадження портативних комп'ютерів XO не було опрацьовано жодного зі стратегічних питань, перерахованих вище: проект не мав чітких цілей, які підлягали б оцінці; надані комп'ютери майже не містили освітнього контенту; не було жодної спроби пристосувати їх до існуючих освітніх систем за участю вчителя; розподіл і обслуговування машин в класі не передбачалося. Наймасштабніший експеримент із портативними комп'ютерами XO проходив у Перу, де було витрачено 225 мільйонів доларів на поставку 850,000 ноутбуків у школи по всій країні. Однак, згідно з оцінкою видання *The Economist* (2012), комп'ютер не дає дитині нічого особливого: екзаменаційні бали в Перу залишаються катастрофічно низькими. Лише 13% учнів у віці 7 років відповідали необхідному рівню з математики і лише 30% – з читання. Оцінка Міжамериканського банку розвитку засвідчила, що доступ до портативного комп'ютера збільшив мотивацію до навчання. Банк розвитку прийшов до висновку, що уряд має відобразити використання нового обладнання в освітньому процесі, навчальному плані і пристосувати класи до його використання.

Другий проект: «Стіна з комп'ютером загального доступу: чи могло це працювати в школах?» Вважаємо за потрібне порівняти програму OLPC з проектом Hole in the Wall (HITW) (Розміщення в стіні) в Індії. Його розробник Сугета Мітра починав з тих же припущень, що і Негропonte, про те, що комп'ютери полегшують конструктивне навчання, але потім пішов в іншому напрямку. Замість того, щоб намагатися розмістити комп'ютери в школах, Мітра розмістив їх на місцевих дитячих майданчиках, де комп'ютер загального доступу вставляли в цегляну стіну звичайного дитячого майданчика поруч із бідним кварталом в Делі. Результати вразили всіх. Діти використовували комп'ютер для перегляду сторінок, ігор, створення документів і малювання картинок протягом декількох днів. Дослідники назвали це

«Мінімально Агресивною Освітою», маючи на увазі, що діти могли вчитися використовувати комп'ютери самостійно, без втручання дорослих. З моменту успіху цього початкового експерименту Мітра провів велике дослідження, і той же механізм був використаний в інших країнах (наприклад, Камбоджа, Південна Африка). Можливо, основні висновки цього дослідження полягають у тому, що процес навчання відбувається ефективно перш за все в групах. Основним моментом програми OLPC, як свідчить назва, є те, що у кожної дитини має бути власний персональний комп'ютер, тоді як Мітра дійшов висновку, що кілька дітей, які працюють на одному і тому ж комп'ютері – це ключ до успіху. Як правило, 300 дітей можуть навчитися комп'ютерній грамоті в Індії протягом трьох місяців за допомогою лише однієї машини. Групи зазвичай неоднорідні, з трьох-шести чоловік, активно взаємодіють між собою, хоча при них може зібратися велика група з десяти або більше дітей і давати поради (часто неправильні). У сільських районах немає ніякого диференціювання за статевою ознакою. Діти у віці 8–14 років працюють разом. Нижня межа вікового діапазону – приблизно вісім років – це той вік, коли діти готові для навчання. Верхня межа – приблизно 14 років, коли більш старші підлітки відчувають себе занадто дорослими, щоб «співпрацювати» з дітьми молодшого віку, хоча деякі для набуття досвіду НІТВ беруть участь у груповій роботі. Час, який діти приділяють НІТВ, варіюється від 5 до 30 хвилин. Більшість дітей зареєстровано в місцевих початкових школах, як правило, державних.

Хоча цей проєкт мав місце у позашкільній системі, дослідники оцінили вплив участі в проєкті НІТВ на досягнення учнів в опануванні англійською мовою, природними науками і математикою. Постійні користувачі НІТВ значно покращили власні досягнення з математики, але ніякого ефекту не спостерігалось з англійської мови та природничих наук.

Отже, з цих двох проєктів ми можемо зробити наступні висновки:

- проєкт OLPC проводився в школах, але знецінив роль вчителів; НІТВ був впроваджений за межами шкіл, але зберіг роль вчителя в школі. В обох випадках дітям подобалася робота на комп'ютері, але така діяльність слабо вплинула на їхню шкільну активність. В результаті оцінки OLPC був зроблений висновок про необхідність змін у навчанні вчителів, підготовці майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах діджиталізації освіти, а також змін в обстановці класу задля отримання максимально позитивного ефекту від комп'ютера. Оскільки проєкт НІТВ застосовувався на дитячих майданчиках, його варто включати до більш ширшої освітньої екосистеми для якомога ширшого впливу. В жодному з цих проєктів не робилося серйозної спроби звернення до ключових питань використання ІКТ, які ми перерахували раніше.

- обидва проєкти об'єднують невтішні результати більшості інших ініціатив впровадження комп'ютерів до освітнього процесу в школі. Після розгляду низки подібних проєктів Тояма (2011) доходить висновку, що історія ІКТ в школах провокує невдачу. Він додає: «... не існує коротких технологічних шляхів до якісної освіти.

Для початкових і середніх шкіл, які поступаються за показниками або обмежені в ресурсах, спроби поліпшити якість освіти мають орієнтуватися майже виключно на кращих вчителів і більш потужніше адміністрування». Впровадження ІКТ вимагає часу і чималих первинних інвестицій власне в людей.

В основному картина невдач при впровадженні комп'ютерів у початкову школу абсолютно схожа з ситуацією у середній школі. Однак у даній ситуації є три важливі стимули для пошуку способів забезпечення дійсно позитивного внеску ІКТ в середню освіту.

Метою більшості систем освіти є комп'ютерно грамотний випускник середньої школи. Оскільки середні школи обладнані комп'ютерами саме з цією метою, варто досліджувати – чи може їх використання, так само як і використання при навчанні комп'ютерної грамотності, поліпшити і збагатити навчання з інших предметів.

Незалежно від зворотних доказів, безліч політиків продовжують розглядати ІКТ як короткий шлях до підвищення якості освіти. Вони сподіваються, що використання ІКТ-технологій призведе до більш швидких результатів, ніж наполеглива праця над покращенням навчання та управління. Оскільки, так чи інакше, цей тиск призведе до активного впровадження комп'ютерів в освітній процес.

Забезпечення доступності другого ступеня загальної освіти є на сьогоднішній день найбільшою освітньою проблемою в світі. При успішному введенні Всесвітньої початкової освіти сотні мільйонів дітей у віці від 12 до 17 років все ще не здобувають середньої освіти. У багатьох країнах відсутні ресурси для того, щоб вирішити проблему шляхом збільшення числа загальноосвітніх державних шкіл, а, отже, варто розглядати всі можливі альтернативи отримання загальної освіти. Відкрита освіта є одним із таких підходів, де ІКТ грають ключову роль в розширенні його доступності. Бейтс (2011) стверджував, що відкриті школи – неоціненний ресурс для всіх освітніх систем – дозволять об'єднати в єдине середовище школи, педагогічні установи, розробників освітніх програм і планів, міністерства освіти і суспільство.

Єдиний спосіб уникнути множинних розчарувань, характерних для впровадження комп'ютерів в школи – звернути пильну увагу на чотири сегменти системи освіти: підготовку вчителів; створення матеріалів для навчальних програм; формування організаційних структур; створення освітнього ІКТ-середовища.

Забезпечення підготовки вчителів до впровадження ІКТ в школи є найважливішим елементом в систематичному підході. Вчителі, не маючи упевненості у власній здатності ефективно використовувати комп'ютери в роботі зі своїми учнями, будуть намагатися уникати їхнього застосування. Існує безліч прикладів, коли персональні комп'ютери збирають пил в шкільних шафах. Завдання полягає не в тому, щоб викликати зміни менталітету вчителів, а в тому, щоб дати їм упевненість в роботі із сучасним шкільним обладнанням.

Системи освіти можуть скористатися сьогодні результатом роботи, яка була проведена ЮНЕСКО по розробленню «Структури ІКТ-компетентності вчителів» (CFT) (ЮНЕСКО, 2019). Вона починається з комп'ю-

терної грамотності, але виходить далеко за її межі, включаючи всі елементи, з якими повинні справлятися вчителі для можливості впевнено користуватися ІКТ-засобами в класі, навчаючи різним предметам, окрім інформатики.

CFT є частиною навчального плану, а організація Вченого співтовариства (COL) надала курси для вчителів, засновані на CFT, такі як Сертифікат відповідності вимогам ІКТ-компетентності вчителя, який знаходиться у відкритому доступі на веб-сайті COL (Вчене співтовариство, 2012).

Іншим цікавим прикладом є навчальна програма на основі CFT ЮНЕСКО, розроблена Педагогічним коледжем Сирила Поттера (CPCE) в Гайані (World Open Educational Resources, 2012). CPCE, використовуючи навчальний план CFT, зміг організувати якісні курси з вивчення цього навчального плану в дуже короткі терміни у процесі використання відкритих освітніх ресурсів (ТМР) з Інтернету.

Наявність CFT ЮНЕСКО і, як наслідок, курсів для вчителів істотно полегшує завдання необхідної підготовки. Ретельне дотримання цих умов є найкращою гарантією позитивного досвіду впровадження ІКТ в школи. Для аналізу системи використання ІКТ в освітньому процесі скористаємося чотирма сегментами системи освіти (Б. Дендєв, 2013, С.25-30).

Створення матеріалів для навчальних програм. Країни, які впроваджують комп'ютери в школи, заохочуть надати навчальні матеріали, що відображають їхню національну освітню програму. Перетворення паперових матеріалів і підручників для ІКТ-навчання не є тривіальним завданням в тому випадку, якщо потенційні можливості ІКТ в школі мають експлуатуватися в повному обсязі. Це перетворення потребують перегляду змісту старого навчального плану. Перенесення навчальних матеріалів в електронну форму також дає можливість об'єднувати найкраще з міжнародного досвіду з кращим з досвіду національного шляхом використання ТМР. Це дозволить менш розвиненим країнам скоротити вартість розроблення навчальних матеріалів. Це вже зроблено Ботсваною, Лесото, Намібією, Сейшельськими островами, Тринідадом і Тобаго та Замбією, які спільно розробили навчальні матеріали для повної середньої освіти за допомогою Вченого співтовариства (World Open Educational Resources, 2012). Вони можуть не тільки вільно використовувати ці навчальні матеріали, а й переробляти їх відповідно до потреб конкретної школи будь-яким учителем. Завдяки ТМР раніше тривалий і дорогий процес розроблення якісних навчальних матеріалів для використання в класі і на комп'ютерах тепер може бути виконаний в короткі терміни при мінімальних витратах.

Організація застосування ІКТ в освіті. Технологія має на увазі організовані способи виконання дій. Впровадження комп'ютерів у школи вимагає організаційних, фізичних та адміністративних мереж комунікацій, що поєднують ІКТ-середовище кожної школи в масштабі всієї країни. Обмін досвідом між вчителями та школами може зробити впровадження ІКТ більш успішним. Шкільні мережі дозволяють, не економлячи на кадровому забезпеченні в центральній мережевої організації, виконати більше освітніх і адміністративних задач. Гло-

бальна шкільна мережа як відкрита освітнє середовище школи повинна нарощувати знання ІКТ для управління своїми великими адміністративними системами, а також бути великим розробником навчальних матеріалів, відкритих для доступу в усіх школах (Рис.2).

Рис.2. Організація застосування ІКТ в освіті

ІКТ-середовище мережі шкіл. Проблема вибору навчальної платформи і постачальників ІКТ спирається на попередні більш важливі рішення. Однак освітні системи мають звернутися за незалежними професійними консультаціями при виборі та монтажу навчальної платформи для того, щоб гарантувати, що обрані системи є відповідними, життєздатними і рентабельними.

ІКТ у вищій освіті: реконструкція вузів. Централізований підхід до ІКТ у вищій освіті повністю протистоїть дещо сумнівній ролі, яку вони до теперішнього часу грали в школах. ІКТ настільки поширені в адміністративних і наукових дослідженнях університетів, що вони стали сприйматися як належне, і тепер дивно спостерігати той факт, що ІКТ починають руйнувати навчальну функцію вузів. На Всесвітній конференції ЮНЕСКО в 2009 році була досліджена «нова динаміка» вищої освіти і наукових досліджень і виявлений зв'язок зростаючої ролі ІКТ з поширенням відкритого і дистанційного навчання.

Сучасні студенти сьогодні масово обирають навчання онлайн. Бейтс (2011) визначив чотири ключові тенденції у вищій освіті Сполучених Штатів: зростання онлайн-навчання, прискорення цього зростання, велика частка комерційного сектора в дистанційному навчанні, проблема забезпечення якості результатів дистанційного навчання в системі вищої освіти.

Набір на дистанційні курси в США збільшився на 21% з 2009-го по 2010-й рік у порівнянні з 2%-им збільшенням загального набору студентів до університетів. Більше 80% американських студентів, ймовірно, оберуть онлайн-курси в 2020 році, в порівнянні з 44% в 2009 році. Сім із десяти американських установ з найвищим набором на онлайн-навчання створені для отримання прибутку. Окрім того, платні форми навчання зручніші для просування онлайн, адже вони стикаються з меншим опором від викладацького складу і не залежать від інвестицій в програму університету.

Інтелектуальне використання ІКТ має допомагати вищій освіті охопити більше студентів, поліпшити ре-

зультати навчальної діяльності, забезпечити більш гнучку доступність і зробити все це за меншу вартість. Замість цього було відзначено, що витрати підвищуються, оскільки інвестиції в ІКТ і персонал по їх підтримці збільшуються, не замінюючи іншу роботу в процесі навчання (автоматизація управління). Існує чимало доказів покращення результатів навчальної діяльності та поки існує проблема забезпечення в дистанційному навчанні відповідність стандартам якості вищої освіти.

Однією з причин успіху отримання прибутку від онлайн-навчання полягає в управлінні організаціями як системами і використанні командного підходу при розробленні курсу та студентської підтримки. Навпаки, більшість державних установ зазвичай покладається на окремих академіків для створення і підтримки онлайн версії свого аудиторного курсу. Бейтс (2011) стверджує, що він із меншою ймовірністю створить стійке онлайн навчання такої ж якості, що і командний підхід. Ці тенденції будуть продовжуватися, допоки державні установи не адаптують власні корпоративні структури та процеси до вимог навчання онлайн. Зараз ми спостерігаємо трансформаційні процеси систем вищої освіти: вони розколюються на державний сектор, зосереджений головним чином на дослідженні, і приватний сектор, який виконує більшу частину онлайн навчання. Це створює гостру проблему державної політики. Деякі уряди спробували посилити відмінності між державними дослідницькими університетами і іншими вищими навчальними закладами, зорієнтованими в основному на навчання. Ідея зробити відмінність між державними університетами, діяльність яких заснована на проведенні наукових досліджень і використанні їх результатів в навчанні, і іншими вищими навчальними закладами, включаючи комерційні університети, діяльність яких сорієнтрована в основному на навчання, в цілому є новою.

Винятком з неоднозначного підходу, обраного державною вищою освітою для навчання онлайн, є відкриті університети: великі навчальні заклади з дистанційним навчанням, які нараховують більше ста тисяч студентів (наприклад, Британський Відкритий Університет) або навіть більше мільйона (наприклад, Відкритий Університет Індії Ганді в Індії). Ці установи протягом довгих років використовують ІКТ в повному обсязі як у навчанні, так і в управлінні. Пізніше деякі з них виявили бажання заохотити неформальне навчання, роблячи власні навчальні матеріали доступними як ТМР. У 2012 році деякі американські університети зробили крок уперед і почали пропонувати Масові відкриті онлайн курси (МООК) по всьому світу. На сьогоднішній день відсоток випускників цих незачетних курсів зовсім невеликий, але це, в будь-якому випадку, динаміка, за якою варто спостерігати (Voogt J., 2012).

Тим часом, у Британського Відкритого Університету існують десятки мільйонів відвідувачів веб-сайту OpenLearn і десятки тисяч завантажень з iTunesU. Ректор Відкритого Університету Мартін Бін вважає, що одна з функцій сучасного університету полягає в забезпеченні шляху від цієї неформальної освітньої хмари до формального навчання для всіх бажаючих. Це могло б

створити нові приклади навчання на основі ІКТ в системі вищої освіти, оскільки люди звертаються до цього глобального сховища ТМР з метою знайти матеріали для своїх досліджень, а потім вийти на атестацію і сертифікацію в організацію-учасницю консорціуму ТМР, що в даний момент знаходиться на стадії розроблення.

Висновки. Таким чином, ми наголошуємо на взаємодії між курсами вищої, додаткової, середньої і загальної освіти, створюючи тим самим об'єктивні умови для формування стійких систем безперервного навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на глобальному, національному та регіональному рівнях, що і є одним із пріоритетів у діяльності ЮНЕСКО (конференції CONFINTEA, ЮНЕСКО). У підсумку зазначимо, що у даній статті нами було вивчено, узагальнено досвід щодо підходів до розвитку та проектування Е-середовища закладів вищої освіти України та зарубіжжя; здійснено аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження; з метою узагальнення системи використання ІКТ в освітньому процесі, схарактеризовано чотири сегменти даної системи: створення матеріалів для освітніх програм, організація впровадження ІК-технологій, ІКТ-середовище мережі закладів загальної середньої освіти, ІКТ у вищій освіті.

Дана публікація не вичерпує усіх можливостей дослідження на тему «Проектування систем використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті». Пропонуємо у подальшому розвинути це питання, дослідивши особливості застосування ІКТ в процесі розвитку емоційного інтелекту майбутніх філологів.

Література

1. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография / Под редакцией Бадарча Дендева. М.: ИИВТО ЮНЕСКО. 2013. 320с.
2. Литвинова С.Г. (2015). Методика проектування та використання хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: методичні рекомендації. ЦП «Компринт». 284 с.
3. Морзе Н.В. (2010). Як навчати вчителів, щоб комп'ютерні технології перестали бути дивом у навчанні? // Зб. наук. праць «Комп'ютер у школі та сім'ї». Вип. № 6, 2010. С.10-14.
4. Морзе Н.В., Глазунова О.Г. (2008). Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі. // Електронне видання «Інформаційні технології і засоби навчання». Вип. № 2. 2008. с.6.
5. Структура ИКТ-компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. (2019). / Версия 3. // Режим доступа: <https://iite.unesco.org/ru/publications/struktura-ikt-kompetentnosti-uchitelej-rekomendatsii-unesco/> (дата обращения: 01.04.2020г.)
6. Bates, A.W. (2011). Outlook for Online Learning and Distance Education. Contact North. Режим доступа: http://www.contactnorth.ca/sites/default/files/pdf/trends-and-directions/2011_outlook.pdf. (дата звернення: 30.03.2020р.)
7. Polly D., Mims C., Shepherd C.E. and Inan, F. (2010). Evidence of impact: transforming teacher education with preparing tomorrow's teachers to teach with technology (PT3) grants. *Teaching and Teacher Education*, Vol. 26, pp. 863-70.
8. Voogt, J. (2009). How different are ICT-supported pedagogical practices from extensive and non-extensive ICT-using

science teachers? *Education and Information Technologies*, 14, pp. 325-43. DOI 10.1007/s10639-009-9092-1

9. Voogt J. (2012). *ICTs for curriculum change: Policy Brief, April, 2012*. Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2012. Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002202/220243e.pdf> (дата звернення: 25.06.2019р.).

10. *World Open Educational Resources (OER) Congress UNESCO, Paris, June 20-22, 2012*. Режим доступу: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/Events/Paris%20OER%20Declaration_01.pdf (дата звернення: 01.07.2019р.).

References

1. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: [Information and communication technologies in education] монографія / Под редакцией Вадарча Дендева. М.: УУТО ЮНЕСКО. 2013. 320с.

2. Lytvynova S.Gh. (2015). *Metodyka proektuvannja ta vykorystannja kłmaro orijentovanogho navchalnogho seredovyslha zaghalnoosvitnjogho navchalnogho zakładi: [Methods of designing and using a cloud-oriented educational environment of a comprehensive educational institution] metodychni rekomendaciji. CP «Kompjynt»*. 284 s.

3. Morze N.V. (2010). *Jak navchaty vchyteliv, slıhob komp'juterni tekhnologhiji perestaly buty dyvom u navchanni? [How to train teachers to stop computer technology from being a learning wonder?]* // *Zb. nauk. pracj «Komp'juter u shkoli ta sim'ji*. Vyp. #6, 2010. S. 10-14.

4. Morze N.V., Ghilazunova O.Gh. (2008). *Modeli efektyvnogho vykorystannja informacijnno-komunikacijnykhi ta dystancijnykhi*

tekhnologhij navchannja u vyshlıomu navchalnomu zakładi. [Models of effective use of information and communication and distance learning technologies in higher education.] // Elektronne vydannja «Informacijni tekhnologhiji i zasoby navchannja». Vyp. #2, 2008. s. 6.

5. *Struktura IKT-kompetentnosti uchyteliv. Rekomendacyy UNESCO. [Teachers' ICT competency structure. UNESCO Recommendations.] / Versyja 3*. // Режим доступу: <https://iite.unesco.org/ru/publications/struktura-ikt-kompetentnosti-uchyteliv-rekomendatsii-unesco/> (дата obrashhenija: 01.04.2020g.)

6. Bates, A.W. (2011). *Outlook for Online Learning and Distance Education*. Contact North. Режим доступу: http://www.contactnorth.ca/sites/default/files/pdf/trends-and-directions/2011_outlook.pdf (дата obrashhenija: 30.03.2020p.)

7. Polly D., Mims C., Shepherd C.E. and Inan, F. (2010). *Evidence of impact: transforming teacher education with preparing tomorrow's teachers to teach with technology (PT3) grants*. *Teaching and Teacher Education*, Vol. 26, pp. 863-70.

8. Voogt, J. (2009). *How different are ICT-supported pedagogical practices from extensive and non-extensive ICT-using science teachers? Education and Information Technologies*, 14, pp. 325-43. DOI 10.1007/s10639-009-9092-1

9. Voogt J. (2012). *ICTs for curriculum change: Policy Brief, April, 2012*. Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2012. Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002202/220243e.pdf> (дата obrashhenija: 25.04.2020 p.).

10. *World Open Educational Resources (OER) Congress UNESCO, Paris, June 20-22, 2012*. Режим доступу: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/Events/Paris%20OER%20Declaration_01.pdf (дата obrashhenija: 01.04.2020p.)

Kozyr M.V.,

PhD, Associate Professor, Department of Theory and History of Pedagogy
of Pedagogical Institute Borys Grinchenko Kiev University, ORCID id 0000-0001-8402-2589,
m.kozyr@kubg.edu.ua

Ukraine, Kyiv

PLANNING OF THE SYSTEMS OF THE USE OF INFORMATIVELY-COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION: THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES

In the article, the author emphasizes the interaction between courses of higher, secondary, secondary and general education, thus creating objective conditions for the formation of stable systems of continuous education, training, retraining and professional development at the global, national and regional levels, which is one the priorities of the world. In order to generalize the system of using ICT in the educational process, the author describes four segments of the system of modern education: the creation of materials for educational programs, the organization of the introduction of infrared technologies, the ICT-environment of the school network, ICT in higher education; defines the experience of approaches to the development and design of the E-environment of institutions of higher education in Ukraine and abroad; carries out the analysis of the conceptual-terminological apparatus of the study.

ICT is the coordinator of the educational process, because the Internet is a unique tool for the widespread, accessible dissemination of educational material. As the Internet has also become a vehicle for interaction, its potential for teaching and learning has become even more significant. Most important is the fact that students themselves have a significant impact on ICT implementation at all levels of education. Educators, when implementing information and communication technology systems in the educational process, understand that they need to adapt to the digital generation of children, and to take into account the fact that university students are choosing online education more than ever.

The process of designing the ICT implementation system in the educational process has certain features. Many types of ICTs used in education are failing and testify to the results below, as researchers often focus on the fundamental features of individual devices rather than the system as a whole.

Key words: Global knowledge society; digital tendency in society; ICT system; innovation; information and communication technologies in education; online education; digital communications.

УДК 373.1-613

Крижановська Т.В.,*професор, д.мед.н., професор кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивної освіти, КЗВО Дніпровської академії неперервної освіти, tk23031944@gmail.com***Крижановський Д.Г.,***д.мед.н., професор, Президент НО Громадського науково-медичного об'єднання фтизіатрів, tb131043@gmail.com*

Україна, м. Дніпро

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ В ПРЕВЕНТИВНІЙ ОСВІТІ: ТУБЕРКУЛЬОЗ У ДІТЕЙ

Ситуація, що склалася з проблеми збереження здоров'я дитячого населення, настійно вимагає не тільки перегляду концепції охорони здоров'я дітей в Україні, але і вироблення нової науково обґрунтованої стратегії здоров'язберігаючої діяльності в системі освіти, здійснювати яку буде педагог, що володіє високим рівнем компетентності в даному напрямку. Державний освітній стандарт загального закладу середньої освіти (ЗЗСО) – документ, відмінною рисою якого стало визначення здоров'я учасників освітнього процесу в якості одного з найважливіших результатів освіти, а збереження і зміцнення здоров'я – як пріоритетний напрям діяльності освітніх установ всіх рівнів. Компетентність педагога в питаннях здоров'я – найважливіша складова його професійної культури і вимагає постійного поповнення психолого-медико-педагогічних знань і практичних педагогічних навичок в питаннях раціональної організації навчального процесу, розробки і впровадження профілактичних програм, здоров'язберігаючих технологій. Створення превентивного виховного середовища закладу, педагогічне моделювання фізично-оздоровчої діяльності ЗЗСО виступають дієвими засобами формування потреби в здоровому способі життя і передумовою фізичного і психічного здоров'я учнів. Темою сьогодення є інфекційні хвороби, зокрема – епідемія туберкульозу. Мета статті – підвищення кваліфікації вчителів, розвитку їх здоров'язберігаючої компетентності за рахунок поглиблення знань щодо профілактики і ранньої діагностики туберкульозу у дітей та підлітків в умовах епідемії в Україні.

Ключові слова: здоров'язберігаюча компетентність учителя; здоровий засіб життя, туберкульоз, профілактика захворюваності.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася з проблеми збереження здоров'я дитячого населення настійно вимагає не тільки перегляду концепції охорони здоров'я дітей в Україні, але і вироблення нової науково обґрунтованої стратегії здоров'язберігаючої діяльності в системі освіти, здійснювати яку буде педагог, що володіє високим рівнем компетентності в даному напрямку. За останні кілька років прийнято ряд документів, що визначають основні напрямки в розвитку української освіти, ключовими є: освітня ініціатива «Нова українська школа», новий закон «Про освіту в Україні», Державний освітній стандарт основної загальної освіти та ін. Стандарт являє собою принципово новий для вітчизняної школи документ, відмінною рисою якого стало визначення здоров'я учасників освітнього процесу в якості одного з найважливіших результатів освіти, а збереження і зміцнення здоров'я – як пріоритетний напрям діяльності освітніх установ всіх рівнів.

Компетентність педагога в питаннях здоров'я – найважливіша складова його професійної культури, що вимагає постійного поповнення психолого-медико-педагогічних знань і практичних педагогічних навичок в питаннях раціональної організації навчального процесу, розробки і впровадження профілактичних програм, здоров'язберігаючих технологій. Закон України «Про освіту» (ст. 6), передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості. Створення превентивного виховного середовища (ПВС) закладу освіти – це, передусім, моделювання «оздоровчого» середовища (термін

вжито вперше в роботах Руссо). Під час експертного опитування встановлено, що педагоги по-різному тлумачать поняття «превентивне виховне середовище» (ПВС): 45% вважають, що це «проповідання здорового способу життя»; 23% – «організація соціального захисту і дотримання прав особистості»; «змодельоване безпечне середовище життєдіяльності учнівської молоді» – вважають 37% педагогів; 31% респондентів уявляють ПВС як «профілактику відхилень у поведінці учнів»; 47% респондентів вбачають у ПВС «розвиток компетенцій життєстійкості, життєздатності, життєтворчості»; 18% розуміють ПВС як «створення зони найближчого розвитку дитини». Від уявлення педагогів про ПВС залежить змістове наповнення формування моделі загального закладу середньої освіти (ЗЗСО) [1]. Педагогічне моделювання фізично-оздоровчої діяльності ЗЗСО виступає дієвим засобом формування потреби в здоровому способі життя і передумовою фізичного і психічного здоров'я учня. У 1992 році Європейським регіональним бюро ВОЗ, Єврокомісією та Радою Європи започатковано міжнародний проект «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю», до якого Україна долучилася у 1995 році. В основу концепції моделі «Школи сприяння здоров'ю» (згідно зі спільним наказом МОЗ і МОН) покладено ідеї збереження, зміцнення і відтворення здоров'я учнів, учителів та батьків; здійснення навчання і виховання в інтересах особи і суспільства. Темою сьогодення є інфекційні хвороби, зокрема – туберкульоз.

Мета статті – підвищення кваліфікації вчителів, розвитку їх здоров'язберігаючої компетентності за рахунок покращення знань щодо профілактики і ранньої діагнос-

тики туберкульозу у дітей та підлітків в умовах епідемії в Україні, руйнуванні шкільної охорони здоров'я, руйнування охорони здоров'я в цілому в країні.

Туберкульоз продовжує залишатися серйозною проблемою та викликом для громадського здоров'я у всьому світі. Такі фактори як висока захворюваність у багатьох країнах світу, поява нових форм захворювання, висока розповсюдженість туберкульозу із множинною лікарською стійкістю, ураження зростаючого числа Вілнфікованих людей та значного за чисельністю континенту в місцях позбавлення волі, а також соціально незахищених верств населення, в першу чергу, без постійного місця проживання, підвищення мобільності населення, сприяли тому, що проблема туберкульозу набула масштабів надзвичайної ситуації, в тому числі, в Європейському регіоні. Україна належить до 18 країн з найвищим рівнем мультирезистентного туберкульозу в Європі. Проблема подолання туберкульозу в Україні знаходиться у площині відповідальності держави перед своїми громадянами, які мають конституційне право на захист здоров'я, а також відповідальності всього суспільства, яке має бути перерієнтованим на пріоритети громадського здоров'я.

Проблема здоров'я дітей є відзеркаленням і наслідком глобальних соціально-економічних, екологічних і медичних проблем дорослого населення. Унаслідок анатомо-фізіологічних особливостей організму, який зростає, у дітей обмежений діапазон адаптаційних реакцій, а чутливість до екзогенних дій підвищена. Тому діти першими реагують на екологічне та соціально-економічне неблагополуччя і є індикатором епідеміологічної ситуації в Україні. Особливо уразливими вважаються діти раннього і підліткового віку. Високий рівень захворюваності туберкульозом в Україні дозволив міжнародним експертам ВООЗ визнати з 1995 року наявність епідемії і внести це захворювання до списку особливо небезпечних інфекцій.

Виклад основного матеріалу. У XXI століття Україна увійшла з високим рівнем захворюваності туберкульозом і смертності від нього. З 1990 по 2019 рік захворюваність туберкульозом по Україні збільшилася в 2,6 раз і складає на всі форми активного туберкульозу 69,5 на 100 тис. населення. Серед дітей захворюваність звеличилась більш ніж в 2 рази: у дітей – 8,9 на 100 тис. дитячого населення, а у підлітків – 19,3. Превалують захворюваність на туберкульоз легенів (43,5%) – основної форми щодо подальшого розповсюдження захворювання.

В той же час реєструється погіршення структури захворюваності: велику частину серед вперше виявлених хворих складають особи з поширеними формами захворювання, не зменшується кількість бактеріовиділювачів (у 2019 р. вони склали 68,6% серед хворих туберкульозом легенів), збільшується кількість хворих з гостро прогресуючими формами (міліарним туберкульозом, туберкульозним менінгітом, казеозною пневмонією), мультирезистентним туберкульозом і поєднанням з Вілнфікцією [2].

Вказані вище тенденції характерні для всіх регіонів України. Несприятлива структура захворюваності туберкульозом дітей в значній мірі пояснюється тим, що у половини з них (49,7%) захворювання виявляється вже при зверненні по медичну допомогу, коли процес значно

виражений і супроводжується відповідними скаргами і клінічними проявами. Причинами пізньої діагностики туберкульозу у дітей можливо вважати недостатню увагу з боку батьків і самих дітей до свого здоров'я, низьку грамотність населення відносно цих питань, зруйновану шкільну охорону здоров'я, відсутність медичного персоналу в школах, навіть відсутність настороженості педіатрів первинної ланки охорони здоров'я відносно можливостей розвитку туберкульозної інфекції у спостережуваних ними дітей, а також відсутність достатньої уваги у викладанні цих питань в освіті.

Що потрібно знати вчителю для превентивної освіти, лекцій, семінарів, бесід з батьками та населенням. Зростання захворюваності населення туберкульозом, високий відсоток бактеріовидітелів серед вперше виявлених хворих обумовлюють високу інфікованість туберкульозом дітей, що має велике епідемічне значення. В даний час інфікованість мікобактеріями туберкульозу (МБТ) трактується як «латентна туберкульозна інфекція» [2]. На туберкульоз хворіють люди всіх вікових груп – від новонароджених до осіб старечого віку. Стан захворюваності в Україні лідує по резистентним формам туберкульозу, так як діти – одна з найбільш соціально незахищених верств суспільства. Крім того в Україні у дітей спостерігається досить багато імунодепресивних станів – наслідки Чорнобильської катастрофи. Обтяжує епідеміологічний стан і те, що в країні сьогодні проживає велика кількість людей з ВІЧ та СПІДом (Україна є лідером по ВІЧ серед Європейських країн).

У зв'язку з цілою низкою реформ в охороні здоров'я постраждала можливість повноцінного спостереження за дітьми і підлітками. Серйозна проблема вакцинації і перевакцинації дітей і підлітків за цілою низкою регіонів, у зв'язку з чим зареєстрований зріст цих інфекційних захворювань. Практично повністю зруйнована шкільна охорона здоров'я.

Діти і підлітки з осередків туберкульозної інфекції – група найвищого ризику захворювання. У цьому віці у дітей ще не сформований імунитет, діти більш чутливі до інфекції, тому потрібно бути більше настороженим у сім'ях, в яких є хворі. При аналізі історій хвороби дітей з активним туберкульозом, що знаходилися на лікуванні в дитячому туберкульозному відділенні, встановлено, що 25,5% пацієнтів мали контакт з хворими туберкульозом. Слід зазначити, що не завжди мав місце контакт в сім'ї. Нерідко джерелом інфекції був родич, що живе окремо, але з яким періодично спілкувалася дитина, а також сусіди або контакти по місцю навчання. Дорослі, які перебувають поряд з дитиною, у першу чергу, особи похилого віку, які більше знаходяться з дитиною, повинні більш ретельно слідкувати за станом свого здоров'я. Туберкульоз протікає у людини похилого віку без явних симптомів, маскуючись під незначні прояви, їх трактують як вікові прояви. Обов'язкове щорічне обстеження у сімейного лікаря. Іноді діти, що знаходяться в умовах постійного контакту з хворим туберкульозом, вчасно не обстежуються і не отримують профілактичного лікування.

Масова щорічна туберкулінодіагностика дозволяє формувати групи ризику захворювання туберкульозом: діти з первинним інфікуванням (початковий прояв тубе-

ркульозної інфекції); діти з гіперергічними реакціями на туберкулін; діти з наростанням розмірів папули при реакції на пробу Манту з 2 ПІ на 6 мм і більше діти раніше інфіковані мікобактеріями туберкульозу (МБТ), які не обстежилися в протитуберкульозних диспансерах і не отримували профілактичного лікування. Ці групи ризику формуються по специфічних параметрах (характеру туберкулінової алергії), захворюваність в них в 10–20 разів вище в порівнянні з дітьми із загальної популяції [3]. Ретельне обстеження і проведення профілактичного лікування дітей з груп ризику сприяє тому, що захворюваність туберкульозом у них в 8 разів менше, ніж у дорослих. Діти, що відносяться до групи ризику захворювання туберкульозом, виявляються загальною педіатричною мережею шляхом масової туберкулінодіагностики і спрямовуються в спеціалізований медичний заклад III рівня надання медичної допомоги, де детально обстежуються дитячим фтизіатром. Профілактичне лікування рекомендується проводити в умовах дитячого туберкульозного санаторію.

З урахуванням широкої поширеності захворювання, дитина обов'язково повинна бути щеплена протитуберкульозною вакциною, а при навіть незначних проявах погіршення загального стану організму, потрібно звертатися до сімейного лікаря. Особливо все це необхідно у тих випадках, якщо у дитини встановлені і виявлені інші захворювання, які впливають на розвиток імунної системи, порушення обміну речовин, алергічні захворювання, цукровий діабет і т.п. Щоб поліпшити ситуацію по туберкульозу у дітей, необхідно підвищити ефективність ранньої діагностики захворювання, в першу чергу – якість щорічної масовою туберкулінодіагностики, включаючи техніку постановки туберкулінових проб, їх облік і аналіз результатів. Це визначає необхідність активної роботи викладачів превентивної освіти, класних керівників, дитячих фтизіатрів з педіатрами загальної лікувальної мережі (дитячих лікарень) по проведенню лекцій, семінарів. Необхідне якісне навчання середнього медичного персоналу проведенню туберкулінодіагностики і посилення контролю її виконання в дитячих дошкільних установах, школах, ліцєях і ін. [2, 3].

Туберкульоз – повітряно-крапельна, а точніше повітряно – пилова інфекція. Шляхи передачі: частіше – повітряно-краплинний, рідше – аліментарний; також можливий трансплацентарний шлях інфікування (від вагітної до плоду). До інфекції сприйнятливі не тільки люди, а й більше 55 видів свійських та диких тварин, риб та птахів.

Джерела інфекції: хвора людина, м'ясо-молочні продукти від тварин, хворих туберкульозом: велика рогата худоба, свині, овці, кози, коні, кролі, птиця та інші тварини.

Чинники передачі інфекції – тривалий контакт з бактеріовидільцем, погані соціально-побутові умови, голодування, імунодепресія. Контагіозність невисока, багато в чому залежить від стану захисних сил організму. Сезонність і періодичність захворюваності не характерні. Хоча туберкульоз не відносять до висококонтагіозних захворювань, 25–50% людей, що тісно контактують з бактеріовидільцями, інфікуються. Кожен хворий-бактеріовидільця здатний заразити 10–15 лю-

дей. Залежно від того, який орган уражений, палички збудника туберкульозу можуть виділятися від хворого: з харкотинням – має найбільшу розповсюдженість; надзвичайно рідко – з калом (при поразенні кишечника), сечею, спермою (при поразенні сече-статевих органів) та тощо. Слід пам'ятати, що заразитися туберкульозом – не означає захворіти. Маніфестна форма туберкульозу розвивається в 5–15% випадків, у решти заражених формується нестерильний імунітет. Можливо заразитися при вживанні заражених продуктів харчування... В здоровому організмі імунна система знищує мікобактерії – хвороба не розвивається. Коли імунна система ослаблена внаслідок захворювань (цукровий діабет, ВІЛ-інфекція), стресів, недостатнього харчування – може розвинути туберкульоз.

Є три шляхи розвитку захворювання. Перший шлях. Можна заразитися туберкульозом шляхом потрапляння палички Коха в організм від хворого на туберкульоз (при кашлі, чиханні, та при розмові з хворим, який виділяє бактерії, через речі забруднені хворими, посуд, сигарети, полотенце, одягу, зубну щітку); при контакті з хворими тваринами, при вживанні в їжу заражених продуктів харчування (творог, молоко, яйця), куплених на стихійних ринках.

Другий шлях. Палички Коха знаходяться в організмі у життєздатному стані тривалий час. При ослабленні організму, порушенні імунітету може розвинути клінічна картина захворювання. Третій шлях. Хворий з будь-якою формою туберкульозу лікувався, але до кінця невилікувався, можливий рецидив захворювання.

Найпоширеніші симптоми туберкульозу: кашель, що триває більше ніж 2–3 тижні; підвищена температура тіла по вечорам до 37–37.2 протягом місяця і більше; задишка та слабкість; болі в грудній клітці; втрата апетиту, постійна втомленість; безпричинна втрата ваги; підвищення потовиділення, особливо вночі; домішки крові в мокроті при кашлі (кровохаркання). Заразитися туберкульозом ще не значить занедужати. Імовірність занедужати активним туберкульозом у здорової людини, що отримала паличку Коха, складає близько 5–10%. При цьому захворювання, найчастіше, настає не відразу, а в перші 1–2 роки після зараження. У більшості ж людей, інфікованих мікобактеріями, туберкульоз не розвивається. Єдиним свідченням наявності туберкульозної палички в організмі в цих практично здорових людей є позитивні туберкулінові шкірні проби.

У виникненні захворювання в інфікованої туберкульозом людини відіграють роль два фактори: обсяг дози, що інфікує, тобто число мікобактерій, що потрапили в організм, а також стан захисних сил організму. Обсяг дози, що інфікує залежить від близькості контакту з хворим туберкульозом і масивності наявності в нього виділення бактерій.

Висновки. Як уберегтися від туберкульозу? Людина має достатню стійкість до туберкульозу. Хвороби можна уникнути, якщо: відмовитися від шкідливих звичок, особливо від куріння (встановлено, що зі 100 хворих на туберкульоз легенів, курили – 95); вести активний засіб життя, загартовуватися, зберігати у чистоті приміщення, еднатися з природою. На стан захисних сил організму впливає цілий ряд факторів: існують вагомі докази того,

що голодування чи недостатність харчування знижують опірність організму. «Сита людина туберкульозом не хворіє», – говорять у народі. Паління тютюну і вживання алкоголю значно знижують захисні сили організму, такий же вплив спричиняють гормони й інші препарати, що їх застосовують при лікуванні деяких захворювань. До туберкульозу особливо чутливі ВІЛ-інфіковані, хворі цукровим діабетом, хворобами органів дихання, психічними захворюваннями, виразковою хворобою шлунка та 12-палої кишки та ін. Доведено, що стрес та депресія негативно впливають на стан імунної системи.

Що робити, якщо Ви помітили симптоми туберкульозу? Відповідь тільки одна: необхідно якомога швидше проконсультуватися у лікаря в поліклініці! Не намагайтеся займатися самолікуванням, воно не буде ефективним. Потурбуйтеся про себе та своїх близьких. Лікування на ранній стадії допоможе уникнути небезпечних ускладнень та марних страждань, збільшує шанси на повне видужання.

Попередженню хвороби сприяє здоровий спосіб життя, дотримання гігієнічних правил. Важливими умовами, які сприяють застереженню на туберкульоз є збалансоване харчування, особливо багатою на білки їжею – м'ясні, рибні, молочні продукти, активний і здоровий спосіб життя (заняття спортом, загартування організму, відмова від вживання тютюну, алкоголю, наркотиків), позитивна суспільна поведінка. Намагайтеся жити у гармонії із собою, із природою та оточуючими Вас лю-

дьми. Вчиться піднімати собі настрій, частіше посміхайтеся і виявляйте турботу і повагу до навколишніх, і вони обов'язково Вам віддячать тим самим. А усе це разом буде чудовим профілактичним засобом не лише від туберкульозу, а від інших вельми небезпечних хвороб.

Література

1. *Тарасова Т.В. Моделивання превентивного виховного середовища сучасної сільської школи: проблеми, перспективи // С.338-347 <https://core.ac.uk/download/pdf/32305327.pdf>*
2. *Сиренко І.А. Інфікованість туберкульозом дітей і характер туберкулинової чутливості у інфікованих / І.А. Сиренко, Н.М. Подопригора, О.Ю. Марченко, С.А. Шматко // Проблеми туберкульозу і хвороб легень. – 2004. – № 3. – с.13-15*
3. *Фещенко Ю.І. Стан надання фізіатричної допомоги населенню України / Ю.І. Фещенко // Український пульмонологічний журнал. – 2008. – № 3. – с.7-9.]*

References

1. *Tarasova T.V. Modeliuvannya preventivnogo vikhovnogo sere dovichsha suchasnoi shkoli: problemi, perspektivi //C/338-347 <https://core.ac.uk/download/pdf/32305327.pdf>*
2. *Sirenko I.A. Infikovaniest tuberkul'ozom ditei I character tuberkulinovoi chutlivosti u infikovanich / I.A. Sirenko, N.M. Podoprigora, O.A. Marchenko, S.A. Shmatko // Problemi tubercul'ozu I khvorob legenyv.. – 2004. – № 3. – с.13-15;-*
3. *Feshchenko U.I. Stan nadannya fiziatrichnoi dopomogi naseleenni u Ukraini / U.I. Feshchenko // Ukrainskiy pulmonologicheskii zhurnal. – 2008. – № 3. – с.7-9.*

Kryzhanovskaya T.V.,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Professor of the Department of General, Special Pedagogy, Rehabilitation and Inclusive Education of the Dnipro Academy of Continuing Education, tk23031944@gmail.com

Kryzhanovsky D.G.,

Doctor of Medical Sciences, Professor, President of the NGO of the Public Scientific-Medical Association of Phthisiologists, tb131043@gmail.com

Ukraine, Dnipro

TRACHER'S HEALTH-SAVING COMPETENCY IN PREVENTIVE EDUCATION: CHILDREN'S TUBERCULOSIS

The situation with the problem of preserving the health of the child population urgently requires not only a revision of the concept of health care for children in Ukraine but also the development of a new science-based strategy for health care activity in the education system, which will be carried out by a highly educated teacher with respective level of competence in this area. The State Educational Standard of the General Secondary Education Institution is a document that distinguishes the health of participants in the educational process as one of the most important outcomes of education, and the preservation and promotion of health as a priority activity of educational institutions of all levels. The competence of the teacher in health issues is the most important component of his professional culture and requires constant updating of psychological-medical-pedagogical knowledge and practical pedagogical skills in the areas of rational organization of the educational process, development, and implementation of preventive programs, health-saving technologies. Creating a preventive educational environment for the institution, pedagogical modeling of physical and health activities of the State Educational Standard of the General Secondary Education Institution are effective means of shaping the need for a healthy lifestyle and a prerequisite for the physical and mental health of students. The topic of today is infectious diseases, in particular, the epidemic of tuberculosis. The purpose of the article is to improve the skills of teachers, to develop their health-saving competence by improving knowledge about the prevention and early diagnosis of tuberculosis in children and adolescents in the circumstances of the epidemic in Ukraine.

Key words: *teacher's health-saving competence; healthy lifestyle, tuberculosis, disease prevention.*

УДК 37.014-057.87:616-036.21(477)

Кузьменко Ю.В.,

к.і.н., доцент кафедри всевітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, kuzmenko_yulia@ukr.net

Україна, м. Ніжин

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ТА ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ (за результатами всеукраїнського соціологічного інтернет-опитування 24 березня – 1 квітня 2020 р.)

У статті представлені результати всеукраїнського соціологічного інтернет-опитування «Українське студентство в умовах епідемії коронавірусу», що тривало протягом 24 березня – 1 квітня 2020 р. та охопило понад 3000 представників українського студентства. Метою пропонованої публікації є визначити та описати вплив пандемії коронавірусу на суспільно-політичні настрої, оцінку ефективності української політичної влади та громадську активність української студентської молоді. Авторка статті приходить до висновку, що студентська молодь здебільшого схвалює дії влади по запобіганню поширенню коронавірусу, проте негативно оцінює рівень підготовки держави та регіонів до епідемії, а також критично ставиться до окремих кроків влади. Водночас, саме від держави більшість студентства очікує на допомогу, приділяючи все меншу роль громадянському суспільству та не бажаючи активно долучатися до волонтерських акцій.

Ключові слова: українське студентство, молодь, пандемія, епідемія, коронавірус.

Постановка проблеми. Кінець 2019 р. сколихнув увесь світ звісткою про епідемію, що виникла вперше в портовому китайському місті Ухань (провінція Хубей). Коронавірусна хвороба (Covid-19), причиною якої став коронавірус SARS-CoV-2, почалася як спалах, який згодом розвинувся у пандемію, що була визнана ВООЗ 11 березня 2020 р. [3]. Процеси глобалізації зробили кожну країну вразливою до вірусу. Вже на початку лютого 2020 р. перша смерть від коронавірусної хвороби сталася за межами Китаю – у Філіппінах [4].

В Україні 2 березня стало відомо про першого хворого в Україні, що виявився мешканцем м. Чернівці. Відтоді за даними Міністерства охорони здоров'я України в Україні лабораторно підтверджено вже понад 10 тис. випадків COVID-19. «Лідерами» сумного рейтингу захворюваності стали Чернівецька область, м. Київ та Тернопільська область.

Ще до початку епідемії в Україні влада почала докладати зусиль, спрямованих на зменшення потенційного рівня захворюваності та підготовки до епідемічної ситуації України. Політичні кроки української влади викликають в суспільстві жваве обговорення. Палітра їх соціальних оцінок вельми строката – від цілковитої підтримки до категоричного заперечення, що продиктоване зазвичай острахом як за економічні наслідки карантину, так і занепокоєнням, що карантинні заходи обмежують конституційні права та свободи громадян та нівелюють громадянське суспільство.

Обмежувальні заходи та карантин сформували в українському суспільстві атмосферу алармізму (панічний або тривожний емоційний стан), що позначилася на житті усіх без виключення прошарків суспільства, у тому числі й на академічному середовищі, якому доводиться адаптуватися до дистанційного навчання. В українському суспільстві студентська молодь традиційно є важливою, а іноді навіть рушійною силою суспільно-політичного життя (згадаємо, наприклад, «Револю-

цію на граніті» або «Революцію гідності»). Як українське студентство переживає карантин, які очікування та побоювання має, які труднощі його спіткає сьогодні та як воно оцінює політичні кроки влади по запобіганню поширенню коронавірусу в Україні – саме ці питання спонукали нас до проведення соціологічного інтернет-опитування серед студентської молоді з різних куточків нашої держави.

Мета дослідження – визначити та описати вплив пандемії коронавірусу на суспільно-політичні настрої, оцінку ефективності української політичної влади та громадську активність української студентської молоді.

Завдання дослідження:

- з'ясувати рівень та джерела поінформованості студентства про коронавірус, а також ступінь його активності у соціальних мережах, пов'язаної з COVID-19;

- визначити, як студентська молодь оцінює ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованої на запобігання поширенню епідемії коронавірусу;

- оцінити рівень громадянської дисциплінованості та соціальної відповідальності студентської молоді, зміни, що відбулися у соціальному оточенні молоді у зв'язку з епідемією, а також ступінь її участі у волонтерських акціях, пов'язаних з коронавірусом.

Географічні межі – територія України у кордонах закріплених Конституцією України та визнана міжнародним правом.

Хронологічні межі дослідження визначені терміном проведення опитування – 24 березня – 1 квітня 2020 р. Відтак, дослідження є певним зрізом соціальних оцінок студентства станом на початок епідемії в Україні.

Методологія дослідження. Дослідження, що було організовано авторкою пропонованої статті спільно з викладачем Інституту Політології Педагогічного університету в Кракові Матеушем Каміонкою, тривало з 24 березня по 1 квітня 2020 року (з повною версією звіту про

результати соціологічного інтернет-опитування «Українське студентство в умовах епідемії коронавірусу» можна ознайомитися на сайті Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [8]). Для збору матеріалів був використаний метод інтернет-опитування, завдяки якому вдалося провести долучити велику кількість студентів. Це так зване «CAWI дослідження» (Computer Assisted Web Interviewing) – техніка анкетування з використанням мережі Інтернет, яка передбачає, що респондент заповнює електронну анкету без допомоги інтерв'юера. Сутність дослідження полягала в тому, щоб задати цільовій аудиторії (студентству) низку питань, які переважно були закритими, після чого був здійснений кількісний аналіз. Форма-опитувальник була розповсюджена серед української студентської молоді у соціальній мережі Facebook, завдяки чому у відносно короткий термін нам вдалося отримати значну кількість відповідей респондентів за відносно короткий термін.

Основними перевагами CAWI дослідження є: економія витрат і часу; відносна висока надійність тестів; великий обсяг зібраних даних; стандартизація відповідей; забезпечення повної анонімності; можливість опитати велику кількість людей. До недоліків можна віднести неможливість вплинути на формування вибірки (вона формується випадковим шляхом) переконатися у відповідності опитуваних критеріям відбору (ми не можемо гарантувати, що всі 100% респондентів є саме представниками студентства) та відсутність можливості контролю за процесом заповнення анкети. Однак, метод CAWI був єдиним «безпечним» та доступним методом дослідження в умовах епідемії коронавірусу.

Об'єктом дослідження є українська студентська молодь як найбільш мобільна соціальна група, яка готується до виконання соціальних ролей та функцій інтелігенції в суспільстві, для якої притаманні особливі умови життя, побуту і праці, суспільна поведінка та психологія, системою ціннісних орієнтацій. Студентство, як об'єкт дослідження, викликає певні труднощі, адже воно є неоднорідною і неоднозначною системою одиницею як за своєю структурою, так і за своїми функціями. Існує велика кількість соціально стратифікаційних та диференційних ознак, які більшою чи меншою мірою впливають на формування студентської молоді – економічні, професійно-освітні, соціально-авторитетні, вікові, етнічні, національні, релігійні, сімейні.

Разом з цим, незважаючи на різницю соціального походження, матеріальних можливостей, географічної приналежності тощо, студентство пов'язане спільним видом діяльності та утворює в цьому сенсі певну соціо-професійну групу з відносно спільними інтересами, груповою самосвідомістю та способом життя, що доповнюється та посилюється віковою однорідністю, якої не мають інші соціо-професійні групи [2]. Істотною ознакою студентства є той факт, що воно більш оперативне, ніж інші прошарки молоді, відчуває нові тенденції в культурі, музиці, кіно, моді, літературі, образотворчому мистецтві. Студентська молодь надзвичайно швидко реагує на економічні, політичні й культурні трансформації, що відбуваються в суспільстві [1, с.30]. Тож вважаємо за необхідне з'ясувати як позначилася епідемія коронавірусу на цій соціальній категорії.

Характеристика дослідницької вибірки. У дослідженні взяли участь 3020 представників студентської

молоді з різних регіонів України та типів населених пунктів – від сіл до великих міст. Наші респонденти – це студенти усього спектру напрямків підготовки, спеціальностей та років навчання, з різним фінансовим становищем.

Враховуючи те, що застосований метод соціологічного опитування не дозволяв у повній мірі контролювати формування вибірки, отримані результати дослідження не можуть претендувати на репрезентативність, оскільки вибірка – це не просто кількість респондентів, супроводжувана значенням похибки та ймовірності, а дуже чіткі, докладні інструкції, де, коли, скількох респондентів та як відібрати. В умовах епідемії та карантину дотримання правил формування вибірки з розробкою чіткого алгоритму опитування є фактично неможливим. Однак, зважаючи на велику кількість респондентів, отримані результати можуть стати цікавим матеріалом для того, щоб зафіксувати реакції української студентської молоді в перші дні пандемії. Крім того, це дослідження може покласти початок більш глибокому аналізу змін суспільно-політичних настроїв студентства в умовах пандемії коронавірусу.

Стать. За статеву приналежністю 75,6% опитаних – це представниці жіночої статі, 24,4% – чоловіки.

Рік навчання. Серед опитаних переважає студентство 1 року навчання – 28%; слухачі 2 року навчання становлять 24,8%; 3 року – 19,3%; 4 року – 16,2%. Магістранти представлені 8,7%, аспіранти – 2,6%. Отже, понад 50% респондентів – це студентська молодь віком 17–20 років.

Мова. На запитання «Якою мовою Ви розмовляєте вдома?» майже 35% опитаних відповіло, що спілкуються українською мовою, 33,5% – спілкуються «суржиком», 30,4% – російською мовою і 1,5% вказало, що вони спілкуються іншою мовою.

Місцевість. За місцевістю проживання 25% респондентів представляє великі міста з населенням понад 500 тис. жителів; 20,2% – мешканці сіл; 17,2% – мешканці міст з населенням від 100 до 500 тис.; 12,9% – мешканці міст з населенням від 30 до 50 тис.; 12,4% – мешканці міст з населенням від 50 до 100 тис.; 12,3% – мешканці селищ міського типу.

Регіон. За географічним показником у ньому представлена студентська молодь різних регіонів України: Західна Україна (Чернівецька область – 11,8% респондентів), Північна Україна (Чернігівська область – 16,2%), Південна (Одеська область – 6,3%), Східна Україна (Харківська область – 11,4%), Київська область – 10,3% та м. Київ – 4,8%). На ці області припадає понад 61% усіх респондентів, решта 39% – репрезентують інші області. Загалом в опитуванні представлена позиція студентської молоді усіх областей України, окрім тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, респонденти якої не долучилися до опитування.

Бюджет. Місячний бюджет респондентів (враховуючи витрати на проживання, навчання, харчування, проїзд) є доволі строкатим. Бюджет менший за 800 грн. на місяць має 8,9% респондентів; від 800 до 1600 грн. на місяць витрачає 23,4% опитаних студентів; майже 30% респондентів відповіли, що їхні місячні витрати становлять від 2400 до 3200 грн.; 15,3% учасників опитування щомісячно витрачають від 4000 до 4800 грн. і 22,9% витрачає понад 4800 грн.

Нагадаємо, що прожитковий мінімум в Україні з 01.01.2020 р. по 30.06.2020 р. становить 2027 грн., а міні-

мальна заробітна плата з 01.01.2020 р. становить 4723 грн. Відтак, понад 30% респондентів мають місячний бюджет менший за прожитковий мінімум і майже 23% респондентів щомісяця витрачають суму, більшу за мінімальну зарплатню. Однак, варто зазначити, що значна частина студентів не відділяє особистого доходу від родинного.

Поінформованість студентства в умовах пандемії.

На запитання *чи цікавляться інформацією про пандемію коронавірусу в Україні та світі* понад 90% молоді відповіло ствердно; лише 6,3% дали негативну відповідь і 1,2% не змогли визначитися з відповіддю. Ці результати демонструють доволі великий інтерес до ситуації серед студентської молоді.

Ми попросили респондентів визначити *на скільки добре вони вважають себе поінформованими про поточну ситуацію, пов'язану з епідемією в Україні* за допомогою шкали від «1» до «5», де «1» – це найнижчий, а «5» – найвищий рівень поінформованості. Дані наочно показують, що молодь вважає себе добре поінформованою: «5» обрали 28,3% респондентів та «4» – 46,1%. Респонденти, які не відчують себе добре поінформованими, опинилися на межі статистичної похибки. Це доводить, що загальнонаціональні засоби масової інформації ефективно доносять інформацію до молоді як через сайти соціальних мереж, де, як ми вже знаємо, молоді люди найчастіше шукають новини по цій темі, так і через портали новин та телебачення.

У той час як студентство вважає себе добре поінформованим на національному рівні, воно відчуває брак інформації про поточну ситуацію у своєму місті чи регіоні. Лише 24,8% респондентів вважають себе дуже добре поінформованими, четверту позицію у шкалі обрало 35,4% (що на 10% менше порівняно з результатами в національному масштабі), третю позицію – 26,6%, слабкий і дуже слабкий рівень обрало 9,4% та 3,7% відповідно. Безумовно, такі дані можуть свідчити про відсутність місцевих ЗМІ у сільській місцевості. Разом з цим, ці результати дають підстави стверджувати про недостатній рівень висвітлення ситуації на місцях локальними ЗМІ.

Запитання про *джерела, з яких вони отримують інформацію про епідемію* продемонструвало, що майже половина респондентів (46,1%) отримують цю інформацію з соціальних мереж; 35,1% – з інформаційних порталів і лише 11,1% – з телебачення. Результати не лише показують домінування в інформаційному просторі соціальних мереж серед молоді, але також можуть свідчити про те, що все більше молоді потенційно є споживачами неперевіреної інформації або так званих «фейк-новин». Зауважимо, що за висновками Центру передового досвіду стратегічних комунікацій НАТО (StratCom) такі соцмережі, як Facebook, Instagram, Twitter, а також YouTube все ще не в змозі активно протистояти фейкам і загрозам індустрії маніпулювання, яка постійно зростає.

Наступне запитання стосувалося *наявності / відсутності у студентської молоді досвіду, пов'язаного з неправдивою інформацією про пандемію коронавірусу*, яка останнім часом активно шириться в Інтернеті. Більше 86% респондентів вважає, що вони розпізнали цей вид інформації; 6,3% – ні; тоді як у 7,6% виникли труднощі із відповіддю на це запитання.

Ми також поцікавилися *рівнем активності студентства у соцмережах*, зокрема чи публікували самі

респонденти будь-яку інформацію про пандемію в соціальних мережах. Хоча попередні результати показали, що понад 90% студентів регулярно переглядають інформацію в соціальних мережах, лише 16,2% з них опублікували публікацію на цю тему. Понад 82% – лише пасивні спостерігачі за подіями. І лише 1,8% респондентів не мають профілю в соціальних мережах.

Ставлення студентської молоді до заходів влади, спрямованих на боротьбу з пандемією. Усвідомлюючи, що в умовах глобалізації вірус поширюватиметься неймовірними темпами, українська влада почала вживати заходи, пов'язані з протидією поширенню Covid-19 ще до початку епідемії в Україні. Так, 20 лютого 2020 р. 73 прибулих із Уханя до України помістили на карантин у Нових Санжарах, що спровокувало акції протесту місцевих жителів і сутички з поліцією, викликало суттєвий резонанс в українському суспільстві та, вочевидь, стало першим тестом на гуманність та здатність протистояти провокаціям. 24 лютого розпочався скринінг температури у людей, які в'їжджають на територію України. 28 лютого по всій Україні у визначених медичних закладах почалися навчання на випадок фіксації коронавірусу.

Після того, як в Україні були зафіксовані перші випадки коронавірусної хвороби були вжиті наступні заходи:

- 3 12 березня по всій території України був запроваджений карантин.

- 14 березня РНБО ухвалила рішення про закриття державного кордону України через загрозу поширення COVID-19: з 00:00 16 березня 2020 року припинено в'їзд на територію України для іноземців та осіб без громадянства.

- 24 березня в Україні через поширення коронавірусу закрили усі аеропорти, крім «Борисполя», а громадянам заборонено залишати країну з туристичною метою. З початку карантину в Україну повернулося з-за кордону понад 140 тис. громадян [5]. Крім того, Міністерство закордонних справ зареєструвало ще понад 17 тис. українців за кордоном, які хочуть повернутись на Батьківщину після чого всі вони мають відправитись на обсервацію.

- 25 березня Кабмін України запровадив режим надзвичайної ситуації на всій території України на 30 днів, до 24 квітня 2020 року.

- 28 березня Україна повністю закрила кордон і припинила всі пасажирські перевезення. Громадяни України можуть перетнути кордон лише на власному авто.

- 3 6 квітня 2020 р. рішенням Кабінету міністрів України посилюються карантинні заходи в Україні [6].

За підсумками опитувань, які провели соціологічні групи «Рейтинг» та Info Sapiens українці в принципі підтримують практично всі карантинні заходи, що вже впровадила влада і навіть те, що ще на стадії обговорення. 58% респондентів вважають їх оптимальними, 28% – надто м'якими, лише 6% вважають їх надто жорсткими і 8% не змогли визначитися з відповіддю. При цьому тільки 59% заявляють, що стали менше виходити з дому, до чого невпинно закликає влада [7].

Питання про *дотримання самоізоляції в умовах карантину* ми задали і нашим респондентам. Отримані результати є оптимістичними та дають нам можливість говорити про українське студентство як про спільноту з високою соціальною відповідальністю та громадською

дисципліною, адже 34% респондентів заявляють, що не виходять з дому; 64,5% залишають оселю лише для придбання необхідних для життя товарів (продуктів харчування, ліків тощо). 12,6% намагаються залишитися вдома, але все ж час від часу зустрічаються з друзями. І лише 2,8% опитаних молоді не змінили своїх звичок (відповідь респондента могла містити декілька варіантів).

Ми запропонували респондентам також оцінити **рівень підготовки країни та міста / регіону до боротьби з епідемією коронавірусу**. Отримані результати доволі схожі, тому ми можемо проаналізувати їх у сукупності. І країна, і місто, на думку респондентів, не готові боротися з епідемією (найвищий рівень підготовки за шкалою «5» отримали 2,3% та 3,3% відповідно). Більшість опитаних оцінюють підготовку України та міст, у яких проживають респонденти, як середню, слабку та дуже слабку. Зауважимо, що низька оцінка у цьому випадку навряд чи має викликати подив, зважаючи на масштаби глобальної епідемії. Жодна з країн, навіть, тих, що належать до світових лідерів, не була готова до такого розвитку пандемії.

Із початком епідемії в країні влада вдалася до кроку, який сколихнув громадськість та викликав дуже неоднозначні оцінки дій керівництва України. Маємо на увазі **допомогу в організації повернення українських громадян з інших країн на Батьківщину**. Ми запитали респондентів про їхнє ставлення до цього рішення. Майже половина (49,8%) респондентів вважають, що допомога уряду в організації повернення громадян України з країн, де розпочалася епідемія – це неправильний крок. Схвалюють дії уряду – 37,2%; 13% респондентів не мають власної думки стосовно цього питання.

У той час як рішення влади не отримало схвалення студентської молоді, 94% студентів вважають, що **рішення про закриття кордонів України** було правильним і лише 3,1% не поділяє цієї думки. Дещо меншою підтримкою користується **рішення про припинення міжрегіонального сполучення всередині країни**, однак, 83,3% вважають це рішення правильним і 12,9% негативно оцінює це владне рішення.

Студентська молодь також схиляється до думки про те, що протягом наступних 3 місяців органи місцевого самоврядування повинні **скасувати всі культурні заходи**: 79,5% респондентів підтримують це рішення, 13,8% – проти.

Студентська молодь та громадська діяльність. На запитання **чи знають респонденти про соціальні кампанії пов'язані з допомогою громадянам під час пандемії** 61,1% відповіли ствердно, а 38,9% не помітили такої діяльності. Волонтерська діяльність є важливою детермінантою розвитку громадянського суспільства. Сьогодні в Україні розгорнулися багаточисленні соціальні акції, спрямовані на підтримку лікарень та медиків, допомогу людям похилого віку тощо. Серед **громадських акцій, про які найбільше відомо студентам** – акція «Залишайся вдома» (73,1%); волонтерська діяльність, спрямовану на допомогу з покупками для сусідів похилого віку (45,9%); допомога медичним працівникам (39,2%) та власноручне виготовлення масок (38,9%).

Разом з цим, на запитання **«Чи плануєте Ви долучитися до подібних кампаній?»** лише 36,2% відповіли схвально, тоді як 63,8% обрали пасивну позицію. Такий

показник, з одного боку, є симптомом байдужості та схильності до пасивного спостереження, а не активної участі, а з іншого боку, це прямий наслідок певного спаду активності у громадському житті, який спостерігається серед молоді в останні роки та зниження рівня життя студентства, що спонукає його поєднувати навчання із роботою.

Опитування показало покладання великих надій молоді на допомогу держави та великого капіталу. Так, на запитання **«Хто, на Вашу думку, повинен Вам допомогти найбільше під час кризи?»** 54,6% респондентів відповіло, що громадянам мають допомогти державні компанії. На другому місці опинилися великі приватні компанії (31%) та корпорації з іноземним капіталом (30,2%). 25,7% студентів вважають, що ані державний, ані приватний капітал не повинні надавати допомогу; 16,5% вважають, що громадяни повинні розраховувати безпосередньо на взаємопідтримку. Характерно, що на допомогу дрібного бізнесу розраховує зовсім невелика частина опитаних (6,2%), що якнайкраще ілюструє його становище в Україні.

Одним із запитань нашого дослідження було **«Чи помітили Ви у своєму оточенні симптоми расизму чи ксенофобії, пов'язані з пандемією коронавірусу (наприклад, ставлення до азіатів)?»**. 73,5% не помітили подібних негативних явищ у своєму середовищі; на жаль, 20,9% відповіли ствердно; 5,6% не змогли дати чіткої відповіді.

Висновки. Опитування продемонструвало, що понад 90% студентської молоді цікавиться перебігом подій, що пов'язані з епідемією коронавірусу, майже половина з них черпає свої знання з соціальних мереж або інформаційних порталів, усвідомлюючи при цьому небезпеку наразитися на «fake-новини». Тим не менш, респонденти відчують себе добре поінформованими як про ситуацію в Україні, так і в їхньому регіоні / місті.

Незважаючи на надзвичайну ситуацію, вони, в своїй більшості, поведуться як зразкові громадяни, більшість з них дотримуються вказівок уряду та дотримуються самоізоляції. Опитування продемонструвало, що серед студентства немає єдності щодо оцінки дій влади, спрямованих на запобігання поширенню епідемії коронавірусу: з одного боку, вони підтримують закриття кордонів України, припинення комунікації між регіонами та не заперечують утриматися від усіх культурних подій на наступні 3 місяці, щоб запобігти ризику зараження, але з іншого – майже половина респондентів негативно оцінює організацію урядом допомоги поверненню українських громадян з інших країн на Батьківщину. Зауважимо, що, вочевидь, невдоволення студентства викликає не сама ідея повернення співвітчизників в Україну, а низький рівень організації цього процесу та неспроможність влади забезпечити двотижневу обсервацію для осіб, які прибули з країн, де вже розпочалася епідемія. Загалом, студентство оцінює підготовку країни загалом та своїх міст та регіонів до боротьби з Covid-19 на задовільному чи низькому рівні.

Студентська молодь добре обізнана про соціальні кампанії, пов'язані з допомогою громадянам в умовах епідемії коронавірусу в країні, проте, на жаль, лише 36,2% студентів планують долучитися у якості волонтерів до соціальних кампаній, що демонструє низький рівень активності молоді. Водночас усе більше споді-

вань молоді на допомогу спрямовані у бік держави та великого бізнесу, що демонструє певне нівелювання ролі громадянського суспільства в екстремальних умовах та посилення ролі держави.

На сам кінець, ще раз підкреслимо, що дослідження не було репрезентативним в класичному розумінні, але, враховуючи понад 3000 респондентів, які долучилися до опитування, вважаємо отримані результати важливими та такими, що покладуть початок науковій дискусії про українську студентську молодь у період боротьби з пандемією COVID-19.

Література

1. Авер'янова Н. Сучасне студентство у контексті формування національної еліти України / Н. Авер'янова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – №14. – С.30
2. Сергеев Р. Молодежь и студенчество как социальные группы и объект социологического анализа / Р.В. Сергеев // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. – 2010. – № 2. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2010.2/948/sergeev2010_2.pdf
3. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–11 March 2020. World Health Organization. – 11 March 2020. // [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-11-march-2020>
4. World Health Organization. Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 13 // [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>
5. No time to die: Світовий рекорд смертності, в Росії тисяча хворих за 2 дні, у Туркменістані коронавірус заборонили // [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/1/7246001/>
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 255 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211» від 02 квітня 2020 р. // [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vmnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrm020420ayini-vid-11-bereznya-2020-r-211>
7. Що соціологія говорить про настрої українців // [Електронний ресурс] – режим доступу: https://zik.ua/news/ludyna/robotu_vtratyu_kozhen_desiatyi_hroshi_za_misiats_zakinh_atsia_karantyn_skvivaliuiut_shcho_sotsiologhiia_hovoryt_pro_nastroi_ukrainsiv_964104

8. Кузьменко Ю., Каміонка М. Звіт про результати соціологічного інтернет-опитування «Українське студентство в умовах епідемії коронавірусу» (24 березня – 1 квітня 2020 р.) // [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.ndu.edu.ua/storage/2020/zvit_2020_04_06.pdf

References

1. Averianova N. Suchasne studentstvo u konteksti formuvannia natsionalnoi elity Ukrainy / N. Averianova // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2010. – № 14. – С.30
2. Sergeev R. Molodezh i studenchestvo kak sotsialnyie gruppy i ob'ekt sotsiologicheskogo analiza / R.V. Sergeev // Vestnik Aдыгейского государственного университета: setevoe elektronnoe nauchnoe izdanie. – 2010. – № 2. [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2010.2/948/sergeev_2010_2.pdf
3. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–11 March 2020. World Health Organization. – 11 March 2020. // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-11-march-2020>
4. World Health Organization. Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report –13 // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>
5. No time to die: Svitovyi rekord smertnosti, v Rosii tysyacha khvorykh za 2 dni, u Turkmenistani koronavirus zaboronyly // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/1/7246001/>
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 255 «Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 r. № 211» vid 02 kvitnia 2020 r. // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vmnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrm020420ayini-vid-11-bereznya-2020-r-211>
7. Shcho sotsiologhiia hovoryt pro nastroi ukrainsiv // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: https://zik.ua/news/ludyna/robotu_vtratyu_kozhen_desiatyi_hroshi_za_misiats_zakinh_atsia_karantyn_skvivaliuiut_shcho_sotsiologhiia_hovoryt_pro_nastroi_ukrainsiv_964104
8. Kuzmenko Yu., Kamionka M. Zvit pro rezultaty sotsiologicheskogo internet-opytuvannia «Ukrainske studentstvo v umovakh epidemii koronavirusu» (24 bereznia – 1 kvitnia 2020 r.) // [Elektronnyy resurs] – rezhim dostupa: http://www.ndu.edu.ua/storage/2020/zvit_2020_04_06.pdf

Kuzmenko Ju.V.,

PhD in History, docent of World history and international relations department History and law faculty,
Nizhyn Gogol State University, kuzmenko_yulia@ukr.net

Ukraine, Nizhyn

POLITICAL MOOD AND SOCIAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN UNIVERSITY STUDENTS IN CONDITIONS OF COVID-19 PANDEMIC

(According to results the Ukrainian Sociological Internet Survey, March 24 – April 1, 2020)

The article presents the results of the sociological Internet survey «Ukrainian Studenthood in the Conditions of the Coronavirus Epidemic», which lasted during March 24 – April 1, 2020 and covered more than 3000 representatives of the Ukrainian university students. The purpose of the article is to identify and describe the impact of the coronavirus pandemic on socio-political mood, the assessment of the effectiveness of Ukrainian political power, and the social activity of Ukrainian student youth. The author of the article concludes that student youth overwhelmingly endorses the actions of the Ukrainian power to prevent the spread of coronavirus, but negatively assesses the level of preparation of the state and regions for the epidemic, as well as criticizes certain steps of the state power. At the same time, most of the students expect assistance from the state, giving less and less importance to civil society and unwilling to actively participate in volunteer actions.

Key words: Ukrainian students, youth, pandemic, epidemic, coronavirus.

УДК 796.012.2:615.825-055.2

Лишевська В.М.,*канд. з фіз. вих. і спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net***Шаповал С.І.,***ст. викладач кафедри загальноекономічної підготовки Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net**Україна, м. Херсон*

КОРДИНАЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ СТУДЕНТОК СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП

У статті представлені результати розвитку координаційних здібностей студенток, які за станом здоров'я віднесені до спеціальних медичних груп, за тестами: проба Бондаревського (стійка на одній нозі з закритими очима); та за тестом човниковий біг 4х9 м. Представлені орієнтовні вправи на координаційних сходах.

Ключові слова: спеціальна медична група, проба Бондаревського, човниковий біг 4х9 м., координаційні сходи.

Постановка проблеми. Дефіцит рухової активності, обмеження можливостей займатися фізичною культурою та спортом негативно впливають на фізичний розвиток, стан здоров'я, фізичну підготовленість студентів [1,7 та ін]. В останні роки за рахунок зростання науково-технічного прогресу, широкої комп'ютеризації, без якої навчання у вищих навчальних закладах стає майже неможливим, призводить до загострення загальнолюдської проблеми гіподинамії.

Зміцнення та збереження здоров'я студентської молоді, підвищення їх фізичної підготовленості є одним із основних завдань, що стоять перед українським суспільством.

Слід зазначити, що велика увага при відборі і комплектуванні фізичних вправ, приділялась нами вправам, які виховують координацію рухів. Це пояснювалось вкрай незадовільними координаційними показниками студенток, що, як відомо, несе за собою важке сприйняття рухів і надлишок сили на виконання простіших із них. Останнє, в свою чергу, призводить до швидкого стомлення не тільки на заняттях, а також і в повсякденному житті.

Питанні розвитку координації ще Сеченов І.М. вказував на важливу роль м'язового відчуття, за допомогою якого формується не тільки координація рухів, а і сприйняття простору, що підтверджує і ряд інших авторів [7;4;5].

Розроблена нами методика передбачає повсякденну роботу, спрямовану на розвиток і удосконалення у студентів спеціальних медичних груп м'язового відчуття і формування у них просторової орієнтації.

Для досягнення цієї мети, перш за все, необхідно широке застосування загальнорозвиваючих і спеціальних вправ «пружинного» характеру з комплексно-координаційною структурою рухів; спеціальна робота над розвитком постави і функції рівноваги з використанням вправ без предметів та з предметами (гімнастичні палиці, обручи, гімнастичні лави, координаційні сходи та ін.)

Координаційне спрямування методики поєднується з великою роботою над розвитком відчуття ритму, що має велике фізіологічне значення для полегшення роботи серця та покращення працездатності [1;5].

Мета дослідження: оцінити та удосконалити координаційні здібності у студентів спеціальних медичних груп.

Завданн дослідження: оцінити координаційні здібності студентів спеціальних медичних груп. Удосконалити: координацію рухів, різноспрямовану швидкість і прискорення рухів, баланс тіла, просторову орієнтацію.

Методи дослідження. Педагогічні методи дослідження: педагогічне спостереження, педагогічне тестування.

Організація дослідження. Дослідження проводилось на базі Херсонського державного аграрного університету. У дослідженні взяли участь студенти, які за станом здоров'я віднесені до спеціальних медичних груп, а саме: 85 – дівчат віком 17–20 років.

Результати дослідження. Щоб оцінити координаційні здібності студенток спеціальних медичних груп, нами було проведено тестування: проба Бондаревського (стійка на одній нозі з закритими очима); човниковий біг 4х9 м із послідовною перенесенням двох кубиків за лінію старту. Для визначення рівня координації рухів студенток до впровадження нашої програми в навчальний процес, та після закінчення дослідження оцінюючи динаміку координаційних здібностей через кожних 4 тижні.

З перших же занять студентки починають виконувати вправи на координаційних сходах з найменшою координаційною складністю суворо дозовано, після кожного проходження дистанції дівчатам вимірюється ЧСС та частота дихання. З кожним наступним заняттям вправи ускладнюються більшою координаційною складністю та тривалістю виконання вправи.

Кожна студентка може виконувати вправи в своєму темпі, в залежності від своїх морфо-функціональних можливостей.

В основній частині заняття надається 10–15 хвилин на фоні сприятливої функціональної налаштованості і координаційній узгодженості в діяльності всіх систем організму, створених у підготовчій частині заняття, вправам на розвиток координаційних здібностей.

Для розвитку координаційних здібностей ми застосували вправи на координаційних сходах. Координа-

ційні сходи складаються з бічних строп та ребер жорсткості, останні, в свою чергу, володіють високою міцністю і легкістю, виконані з пластика та можуть вільно пересуватися по бічних стропам. Координаційні сходи мають бути розгорнуті у довжину на прямій поверхні, довжина сходів 7 м, ширина 40 см. Стандартна довжина кожного прольоту 50 см, але вона може змінюватися за рахунок пересування щаблів по нейлонових бічних стрічках до збільшення чи до зменшення.

Вправи на координаційних сходах починають виконуватися від простих до більш складніших, темп вправ – від повільного до швидшого, всі вправи виконуються суворо дозовано. Після кожного проходження сходів студенти заміряють ЧСС та частоту дихання. Всім вправам на координаційних сходах студентки мають надавати пружинного характеру руху.

При проходженні координаційних сходів, в першу чергу, важливим є правильне виконання вправ, а не швидкість. Спочатку треба навчитись правильному виконанню, а тільки потім надавати більшої швидкості під час проходження сходів. При виконанні вправ, які дозволяють збільшити частоту кроку, робота руками є також важливою, як і робота ногами. Руки необхідно тренувати разом з ногами і бажано, з потрібною амплітудою. В більш складних вправах, де рухи спрямовані в різні сторони, але ноги працюють почергово, більш активна робота руками допомагає краще відчувати ритм і виконання вправ стає легшим. В окремих вправах руки є балансом, дозволяючи виконувати вправи більш активно. Майже всі зміни спрямування руху пов'язані зі зниженням точки рівноваги, вправи потрібно виконувати на зігнутих ногах, надаючи їм «пружинного» характеру.

Орієнтовні вправи на координаційних сходах: Почергове заходження ніг в кожний проміжок сходів в різних варіантах, обличчям вперед, правою, лівою стороною, спиною вперед.

Заходження через один проміжок в сходи прямо, правою, лівою стороною вперед.

Заходження в проміжок сходів права нога заходе вперед, ліва виходе справа за межі правої стрічки сходів, потім зміна ніг.

Проходження сходів правою стороною, права нога через проміжок, ліва в наступний проміжок, потім права нога в наступний проміжок, ліва також в наступний, після проходження зміна на ліву сторону.

Права нога заходе в проміжок, потім ліва, права нога виходе з проміжку справа від правої стрічки, ліва залишається на місці, права нога заходе в проміжок, ліва нога виходе з проміжку зліва, права залишається на місці, ліва нога заходе в проміжок. Далі циклічне продовження цієї вправи до кінця сходів.

Стрибки в кожний проміжок сходів: обличчям вперед, правою лівою стороною, спиною вперед. Стрибки на одній нозі, зі зміною ніг в кожному наступному проміжку. Стрибки з розворотами тулуба вправо вліво і т.д. Вправи на координаційних сходах виконуються суворо дозовано.

Між кожним проходженням сходів потрібно робити перерву 30–60 с в залежності від того, як швидко відновлюється студент. Під час перерви для більш швидкого відновлення можна застосовувати дихальні вправи.

Для оцінки статичної рівноваги ми використовували пробу Бондаревсконого. Результати наведені нижче в табл. 1.

Таблиця 1

Оцінка статичної рівноваги (проба Бондаревського) студенток спеціальних медичних груп

Тижні занять	Час утримання пози, с. кількість осіб							
	До 15		15–19		20–25		25 і вище	
	п	%	п	%	п	%	п	%
1	62	72,9	13	15,2	8	9,4	2	2,3
4	22	25,8	18	21,1	42	49,4	4	5,8
8	8	9,4	19	22,3	49	57,6	9	12,5
12	5	5,8	16	18,8	47	55,2	17	20,0

За результатами проби Бондаревсконого, які наведені в таблиці вище ми бачимо, що 62 студенток (72,9%) – мають час утримання пози до 15 с.; 13 студенток (15,2%) – мають час від 15 до 20 с.; 8 студенток (9,4%) – від 20 до 25 с.; 2 студентки (2,3%) більше 25 с. Найбільший приріст у відсотковому співвідношенні збільшення часу утримання пози зафіксовано під час контрольних вимірювань через перші 4 тижні занять. Це пояснюється тим, що вправи на координаційних сходах змушують неврологічну систему людини посилати додаткову інформацію в його м'язи з величезною швидкістю, включаючи в роботу все більше і більше мотонейронів.

Через 12 тижнів занять ми отримали такий результат: у 5 студенток (5,8%) зафіксовано до 15 с час утримання пози; 16 студенток (18,8%) встановлено від 15 до 19 с.; 47 студенток (55,2%) показала результат від 20 до 25 с.;

17 студенток (20,0%) мали результат більше 25 с. З кожним наступним заняттям вправи ускладнюються більшою координаційною складністю та тривалістю виконання вправи.

Оцінюючи спритність у студенток спеціальних медичних груп, ми використовували тест – човниковий біг 4 x 9 м. Результати наведені в табл. 2. Результат даного тесту оцінювався за державними тестами і нормативами оцінки фізичної підготовленості населення України.

При оцінці результатів човникового бігу 4x9 м у перший тиждень навчання ми отримали наступні результати: 50 студенток (58,8%) – показали низький результат; у 26 студенток (30,5) – зафіксовано результат нижче за середній; задовільний результат показали 11 студенток (12,9%); хороший результат зафіксовано у 1 студентки (1,2%). Найбільший приріст зафіксовано було також на 4 тижні при контрольному вимірюванні.

Таблиця 2

Оцінка спритності студенток спеціальних медичних груп (човниковий біг 4x9м)

Тижні занять	Оцінка спритності, кількість осіб									
	Низька		Нижче середньої		Задовільна		Хороша		Висока	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	50	58,8	26	30,5	11	12,9	1	1,2	-	-
4	21	24,7	47	55,2	13	15,2	9	10,5	-	-
8	16	18,8	42	49,4	13	15,2	11	12,9	5	5,8
12	11	12,9	38	44,7	21	24,7	12	14,1	7	8,2

Через 12 тижнів тренувань результати були наступні: у 11 студенток (12,9%) – зафіксовано низький показник; нижче за середній визначено у 38 студенток (44,7%); задовільний результат у 21 студентка (24,7%); хороший показник у 12 студенток (14,1%); високий результат показали 7 студенток (8,2%). В цілому спостерігається позитивна динаміка до покращення показників.

Висновки. Результати нашого дослідження показали, що при оцінці координаційних здібностей студенток спеціальних медичних груп на початку навчального року і після 12 тижнів тренувань на координаційних сходах було зафіксовано найбільший приріст до покращення показників після 4 тижнів занять, але далі спостерігається позитивна динаміка до поліпшення показників статичної рівноваги (проби Бондареского) і показників тесту човниковий біг 4x9 м. Це пояснюється тим, що неврологічна система організму посиляє додаткову інформацію його м'язи з великою швидкістю, включаючи в роботу все більше мотонейронів. Використання координаційних сходів на заняттях допомагає студенткам спеціальних медичних груп значно поліпшити швидкість рухів, баланс, координацію рухів, різноспрямовану швидкість і прискорення. Повторюючи одні і ті ж вправи на сходах, постійно збільшуючи темп, ми привчаємо мозок і нервову систему до більш швидких рухів – саме так досягається стабільний розвиток.

Застосування координаційних сходів в процесі занять сприяють підвищенню функціональних можливостей, зміцнюють опорно-руховий апарат, серцево-судинну і дихальну системи та поліпшують стан здоров'я.

Література

1. Аршавський М.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития / М.А. Аршавский – М.: Наука, 1982. – 270 с.
2. Бароненко В.А. Здоровье и физическая культура студента: учебник / В.А. Бароненко, Л.А. Рапопорт. – М.: Альфа. 2003. – 352 с.
3. Карпман В.А., Белоцерковский З.Б. Тестирование в спортивной медицине / В.А. Карпман, З.Б. Белоцерковский – М.: Физкультура и спорт, 1998 – 208 с.

4. Круцевич П.Ю. Управление процессом физического воспитания / П.Ю. Круцевич, В.В. Петровський // Теория и методика физического воспитания: подг. для студ. высш. навч. закл. физ. воспитания и спорта / за ред. П.Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2008. – Т. 1, кн. 12. – С.320-379.

5. Муравов И.В. Оздоровительные эффекты физической культуры / И.В. Муравов. – К.: Здоровья. 1989. – 267 с.

6. Сучасні наукові дослідження та передовий досвід вирішення проблем фізичного та психічного здоров'я школярів. / Под ред. В.І. Усакова. – Красноярськ, 2006. – 126 с.

7. Дубогай О.Д., Заватський В.І., Короп Ю.О. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи. Навч. пос.– Луцьк: Настир'я, 1995. – 220 с.

8. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.

References

1. Arshavskiy M.A. Fyziologicheskyye mekhanizmy y zakonornosty individual'nogo razvitiya / M.A. Arshavskiy – M.: Nauka, 1982. – 270 s.

2. Baronenko V.A. Zdorove y fizycheskaya kultura studenta: uchebnyk / V.A. Baronenko, L.A. Rapoport. – M.: Alfa. 2003. – 352 s.

3. Karpman V.L., Belotserkovskiy Z.B. Testyrovanye v sportyvnoy medytseyne / V.L. Karpman, Z.B. Belotserkovskiy – M.: Fyzykultura y sport, 1998 – 208 s.

4. Krutsevych T.Yu. Upravlinnia protsesom fizychnoho vykhhovannia / T.Yu. Krutsevych, V.V. Petrovskiy // Teoria i metodyka fizychnoho vykhhovannia: pidr. dia stud. vshch. navch. zakl. fiz. vykhhovannia i sportu / za red. T.Yu. Krutsevych. – K.: Olimpijska literatura, 2008. – T. 1, kn. 12. – S. 320-379.

5. Muravov I.V. Ozdorovytelnye efekty fizycheskoi kultury / I.V. Muratov. – K.: Zdorovia. 1989. – 267 s.

6. Suchasni naukovy doslidzhennia ta peredovyi dosvid vyreshennia problem fizychnoho ta psykhychnoho zdorovia shkoliariv. / Pod red. V.I. Usakova. – Krasnoyarsk, 2006. – 126 s.

7. Dubogai O.D., Zavatskiy V.I., Korop Yu.O. Metodyka fizychnoho vykhhovannia studentiv, vidnesenykh za stanom zdorovia do spetsialnoi medychnoi hrupy. Navch. pos.– Lutsk; Nastyria, 1995. – 220 s.

8. Shyian B.M. Teoriia i metodyka fizychnoho vykhhovannia. Chastyna 1. – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2001. – 272 s.

Lyshevskaya V.M.,

Cand. of Physical Education, Associate Professor of the Department of General Economics Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net

Shapoval S.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

COORDINATING SKILLS OF GIRLS – STUDENTS OF SPECIAL MEDICAL GROUPS

The article is out lighted the results of development of coordinating skills of girls – students that according to their state of health related to the special medical groups using Bondarevskiy test (standing on one leg with closed eyes) and shuttle running test 4x9 m. It is presented oriented exercises on coordinating staircases.

Key words: special medical group, Bondarevskiy test, shuttle running 4x9 meters, coordinating staircases.

УДК 37.091.2/21-047.22+796.011.1-057.4

Маріонда І.І.,*к.пед.н., доцент, завідувач кафедри фізичного виховання
ДВНЗ «Ужгородського національного університету», ivan.marionda@uzhnu.edu.ua**Україна, м. Ужгород***Гавришко С.Г.,***к. н. з фіз. вих. та спорту, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури
«Мукачівського державного університету»***Мороз Ф.В.,***старший викладач кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури
«Мукачівського державного університету»**Україна, м. Мукачево*

РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ І ВМІНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ

Авторами розглянуто аналіз засвоєння професійних знань і вмінь майбутніх фахівців фізичної культури з використанням засобів управління навчальним процесом. У статті представлено система навчального процесу та структура науково-педагогічної діяльності у закладах вищої освіти, яка підпорядкована освітнім технологіям.

Ключові слова: *майбутній фахівець, фізична культура, навчальний процес, тестові питання, управління.*

Постановка проблеми. Удосконалення державних стандартів в освітній галузі є одним із ключових напрямів реформування системи підготовки фахівців з фізичної культури. Однією з складових цього напрямку є професійно-особистісна підготовка випускника вищого навчального закладу, що забезпечить якісне виконання обов'язків вчителя фізичної культури.

На думку авторів Е.М. Сивохопа, І.І. Маріонди [12, с.231-233.], ефективність підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту неможлива без удосконалення ефективності навчального процесу. Провідне місце у такому процесі відведено фізкультурній освіті, спрямованій на формування базових професійних компетентностей до майбутньої професійної діяльності.

Питання розробки і впровадження педагогічних технологій, досліджено в працях В.І. Подшивалкіна [7], що дозволяє говорити про технологію як певну послідовність етапів, які є взаємопов'язаними і взаємообумовленими, в свою чергу спрямовані на створення надійного інструмента моніторингу якості освіти, підходів до чіткого оцінювання, зокрема тестів, та до залучення тестових технологій. Результати вимірювання навчальних досягнень студентів не повинні залежати від особистих характеристик та стану тих, хто перевіряє, виключати непередбачуваність, вплив всього того, що можна віднести до розряду другорядних чинників.

Мета роботи – визначити алгоритм аналізу засвоєння професійних знань і вмінь майбутніх фахівців фізичної культури з використанням засобів управління навчальним процесом.

Виклад основного матеріалу. Структура науково-педагогічної діяльності у закладах вищої освіти підпорядкована освітнім технологіям, які використовуються у навчальному процесі. В останній час у вітчизняній педагогіці розвивається інтенсивно впроваджується новітня європейська технологія освітньої діяльності, а саме, кредитно-модульна система навчання, яка й забезпечує

цілісність та уніфікованість педагогічної діяльності вчителя фізичної культури і спорту.

Кредитно-модульна система навчання характеризується:
– випереджальним вивченням матеріалу завершеними інформаційно-практичними блоками (модулями);
– алгоритмізацією навчальної діяльності;
– завершеністю й узгодженістю циклів пізнання й інших циклів діяльності.

В основах цієї системи навчання інтегруються накопичені в теорії й практиці ідеї і способи диференціації та оптимізації навчання. Залежно від цілей кредитно-модульного навчання, воно може бути реалізоване за допомогою традиційного або індивідуального підходів. Очевидними є необхідність і можливість індивідуалізації навчального процесу, яке дає можливість індивідуалізувати цілі, зміст і безпосередньо процес навчання за рахунок забезпечення гнучкості у використанні елементів його структури; вибору студентами власного шляху навчання й темпу засвоєння, змісту навчальних дисциплін, тощо [9, с.187].

Поточний і підсумковий модульний контроль пізнавальної діяльності студентів розглядається з позицій, які відображають реальні умови й вимоги процесу навчання у ЗВО. У свою чергу, на думку Б.А. Мендзія, Л.Є. Дещинського, А.Г. Загороднього [8], особливу актуальність мають питання вивчення і встановлення оптимальних норм і методів поточного й підсумкового контролю пізнавальної діяльності студентів.

Поточне модульне оцінювання засвоєння навчального матеріалу проводиться відповідно до навчальних та робочих програм протягом кожного семестру. Підсумкові результати освоєння навчальної дисципліни оцінюються у процесі заліку або екзамену. Під час підсумкового контролю перевіряється рівень теоретичної й організаційно-методичної підготовленості студентів. Практична підготовленість визначається поточною успішністю за результатами виконання нормативних вправ

і методичних завдань, визначених робочими програмами [9, с.194].

Студенти, які не опанували передбаченими програмою нормативні фізичні вправи та методичні завдання, допускаються до підсумкового контролю тільки після освоєння цих фізичних вправ на додаткових заняттях у години самостійної підготовки.

У дисертаційній роботі Л.М. Русакової [11] контроль у педагогічному процесі у закладах вищої освіти потрібно розглядати як засіб педагогічного управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, при якому здійснюється регулярне поетапне оцінювання й корекція підготовки спеціалістів засвоєння знань, умінь, навичок та виховання студентів.

На думку І.М. Романюка [10], раціонально організований поточний контроль дає інформацію не тільки про рівень знань, але й про доцільність використання методів, форм і засобів навчання, про характер індивідуалізацій диференціації навчання, про наявність білих плям у знаннях студентів.

При поточному контролі також можна використати самоконтроль і самооцінювання. Вони є засобом стимулювання пізнавальної діяльності, підставою для саморегулювання. Оскільки в оволодінні знаннями суттєве значення має пізнавальна активність самого студента, його прагнення до оволодіння знаннями, то якраз самоконтроль і є тією стимулюючою силою, яка допомагає досягти мети. Якщо студент впевнений при самоконтролі, що він оволодів матеріалом, тоді він відчуває радість успіху, яка пов'язана з досягненням мети. І навпаки, якщо результати роботи не задовольняють його, він відчуває внутрішнє протиріччя між бажаними успіхами й досягнутими, і це дає поштовх для більш активної роботи. Таким чином, поточний контроль виконує головну роль у системі контролю знань. Він виконує всі функції контролю.

Наступним типом контролю при традиційній системі навчання є підсумковий контроль, який є основним контролем. При роботі за модульно-рейтинговою системою його результат є тільки складовою оцінки, що виставляється студенту. Це надає поточному контролю більшої ваги і позбавляє випадковості в оцінюванні знань та умінь. Методи проведення екзамену можуть бути різними: усний, письмовий, проблемний, програмований. Засоби контролю визначає викладач разом зі студентами. Екзамен може бути проведений за екзаменаційними білетами, без білетів, за тестами, шляхом співбесіди та ін. Цей тип контролю разом із поточним дає можливість одночасно регулювати процеси викладання й навчання [13, с.60-63].

Модуль складається з декілька тем, об'єднаних спільними властивостями. Це своєрідний підсумковий контроль, який деякі автори визначають як міні-екзамен. Із завданнями модульного контролю студенти ознайомлюються перед початком вивчення дисципліни. З думкою цих авторів важко погодитися, оскільки модульний контроль не є обов'язково підсумковим контролем. Він може бути і поточним контролем, який проводиться у формі заліку [9, с.194].

Особливостями модульного навчання, порівняно з традиційним, на думку А.М. Алексюк [1], такі:

– сформульовані цілі діяльності, які ставлять студентам перед початком навчання;

– зміст навчання подається у вигляді модулів, які мають гнучку структуру і пристосовані до індивідуального вивчення;

– процес навчання передбачає використання різноманітних методів і форм залежно від одиниці змісту навчання, від цілей, засобів;

– контроль за результатами діяльності студентів відбувається одночасно з проходженням модуля після його вивчення.

За даними Л.М. Романишиної [9], при використанні модульної системи велика роль відводиться чіткій послідовності велику роль відіграє чітка послідовність завдань контролю. Для вивчення кожного модуля перед студентами ставляться наступні завдання:

1. Опрацювати навчальний матеріал на лекціях, практичних і лабораторних заняттях.

2. Виконати серію контрольних завдань в аудиторії і вдома, а також програмовані завдання.

3. Максимально використовувати свій час і здібності для отримання додаткових балів за вивчення модуля.

На основі аналізу традиційної системи оцінювання можна зробити висновок про потребу створення системи оцінювання знань такого типу, яка б не зв'язувала ініціативу студента й викладача, давала б можливість для росту, підвищення якості знань до рівня, який відповідає здібностям студента, зробила б процес навчання бажаним для нього. Ця система повинна забезпечувати якісне виконання специфічних функцій контролю: виявлення необхідних ознак засвоєння матеріалу, визначення рівня засвоєння матеріалу й оцінювання відповідності досягнутого рівня до рівня еталону. Крім цього, система повинна розширити межу оцінок, щоб зняти гальма з традиційної шкали оцінювання знань [4, с.28-30].

На думку вчених А.В. Плохія й А.В. Казановського [6], модульна система навчання надає перевагу тестовим методам контролю, що дозволяють здійснювати його оперативно та якісно.

Використання тестового методу контролю пов'язане із застосуванням модульно-рейтингової технології оцінювання успішності студентської молоді, що зумовлено рядом причин [9]:

– дає можливість оцінити одночасно знання великої групи студентів;

– забезпечує викладачів інформацією про ступінь засвоєння вивченого матеріалу за невеликий проміжок часу;

– допомагає викладачам у виборі методики проведення занять;

– сприяє швидкому «зворотному зв'язку»;

– дозволяє диференціювати та індивідуалізувати контроль;

– дозволяє визначити можливість переведення студентів з одного рівня до наступного.

Метод тестування використовується нами при проведенні всіх видів контролю і на різних заняттях. Він проводиться за допомогою тестових завдань.

Слід зазначити, що за допомогою тестів проводиться як поточний, так і підсумковий контроль. При цьому тестові завдання використовуються лише при визначенні теоретичних знань; що стосується визначення засвоєння практичних умінь і навичок, то тут використовуються практичні нормативи з фізичної підготовки.

Кожний тест складається з ретельно підібраних тестових завдань, що розраховані на виконання протягом визначеного часу.

При складанні тестів слід враховувати такі принципи:

1. Принцип найповнішого охоплення програмного матеріалу, з добором найважливіших, найінформативніших питань.

2. Складання тестів має проводитися в режимі, який забезпечує аналіз, синтез, висновок на основі теоретичного і практичного матеріалу. У тестах повинні бути відповіді, максимально правдоподібні, з мінімальними похибками. Студенти мають вибрати правильну відповідь.

3. Тести складаються з урахуванням виконання принципу конкретності.

4. У тестах обмежується цифровий матеріал, оскільки для цього потрібне механічне запам'ятовування.

Зазначимо, що завдання підбираються так, щоб на будь-якому рівні складності перевірялися знання, уміння й рухові навички студентів із найголовніших питань даного модуля, змістового модуля чи навчального елемента. За повне й правильне виконання визначеного завдання студент отримує певну кількість балів.

Модель методики оцінювання професійних компетентностей вчителя фізичної культури і спорту передбачає визначення вимог професійної діяльності до рівня його фізичної підготовленості на різних етапах навчання; визначення нормативів фізичної підготовленості на основі використання інформативних критеріїв оцінки фізичної і професійної підготовленості вчителя фізичної культури і спорту; уточнення концептуальних основ розробки методики оцінювання рівня фізичної підготовленості вчителя фізичної культури і спорту; визначення основних її елементів на основі оцінки коректності, еквівалентності і доступності існуючих нормативів фізичної підготовленості; вибору зовнішніх критеріїв оцінки та адекватних критеріїв порогового і належного рівнів фізичної підготовленості; розробку моделей різних рівнів фізичної підготовленості [5, с.32].

Теоретичні знання з питань фізичної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту опановують на теоретичних заняттях (лекції, семінари), методичних заняттях (навчально-методичні, інструкторсько-методичні й показові), у ході проведення навчально-тренувальних занять, а також у процесі самостійної роботи.

Теоретичні заняття покликані забезпечити вивчення основних положень теорії й організації фізичної підготовки на підставі директивних документів з фізичної підготовки, навчально-методичної літератури і наукових видань. Навчально-методичні й інструкторсько-методичні заняття спрямовані на формування у майбутніх вчителів з фізичної культури та тренерів з обраного виду спорту навичок й умінь, необхідних для якісної організації й проведення навчально-виховного процесу з фізичної підготовки [2, с.74]. Самостійна робота має на меті поглиблення теоретичних знань, удосконалення методичних умінь і навичок, підвищення рівня фізичної та спортивної підготовленості студентів.

При проведенні всіх видів занять з фізичної підготовки керівники учбово-тренувальних занять спрямовують свою діяльність на дотримання безпеки й попередження травматизму

Організаційно-методична підготовка проводиться протягом усього терміну навчання майбутніх фахівців

фізичної культури в університеті. Її основною метою є формування в студентів оптимального обсягу знань, умінь і навичок, необхідного для правильної організації й умілого керівництва процесом фізичного вдосконалення.

Основними формами організаційно-методичної підготовки є теоретичні заняття (лекції й семінари), методичні заняття (навчально-методичні, інструкторсько-методичні й показові), методична практика студентів у процесі проведення навчально-тренувальних занять і самостійна робота [3, с.95-104].

Загальний зміст вимог до фізичної підготовки студентів протягом багатьох років не змінюється, диференціюється лише в плані особливостей і специфіки підготовки з кожного виду спорту. Тому в цьому аспекті відкривається широке поле діяльності для проведення фундаментальних досліджень [5, с.36].

Для досягнення мети фізичної підготовки у процесі навчання необхідно вирішити всі вищезазначені завдання. Виходячи із цього, цільові настанови навчання, якщо завдання навчання дійсно науково обґрунтовані й чітко сформульовані, надають системі сучасної фізичної підготовки фахівців фізичної культури і спорту конкретну спрямованість, забезпечуючи правильний підбір засобів і методів.

Висновки. В сьогоднішній реформі Вищої освіти, не може обійтись без аналізу засвоєння професійних знань і умінь майбутніх учителів фізичної культури з використанням засобів управління навчальним процесом.

Одним з найоб'єктивнішим методом оцінювання рівня знань та умінь майбутніх фахівців фізичної культури є тестування як психодіагностична методика вимірювання та оцінювання досягнутого розвитку особистостей, їхніх умінь та знань. Таким чином, зміст педагогічного процесу, проаналізований з точки зору методологічного й теоретичного аспектів, може виступати як особливий педагогічний спосіб теоретичного розуміння фахівців фізичної культури, що включає всю широту спектра постановки наукових і методико-практичних питань.

Література

1. Алексюк А.М. Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі / А.М. Алексюк // *Проблеми вищої школи*. – К.: Вища шк., 1994. – Вип. 79. – С.3-6.
2. Ануф'єв М.І. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ: навч. посіб. / М.І. Ануф'єв, С.С. Бутов, О.Ф. Тіда. – К.: Нац. акад. внутр. справ України., 2003. – 337 с.
3. Бородин Ю.А. Тенденции изменений нормативных требований физической подготовки курсантов высших военных учебных заведений в период 1925–2000 годов / Ю.А. Бородин, Г.И. Сухорада // *Педагогика, психология та методико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. – Х., 2004. – № 1 – С.95-104.
4. Кухаренко В. Модульно-рейтингова система в дистанційному навчанні / В. Кухаренко, О. Рибалко, Н. Швердохлебова // *Новий колегіум*. – Х., 2006. – № 1. – С.28-30.
5. Маріонда І.І. Формування професійно-особистісних компетентностей фахівця фізичної культури у процесі занять фізичною підготовкою і спортом: монографія / І.І. Маріонда, Е.М. Сивохоп, В.А. Шовт // *Ужгород: Видавництво ПП «АУПІДОР-ШЛФК»*, 2016. – 212 с.
6. Модульна система професійного навчання: концепція, методика, особливості впровадження: Навч.-метод. посіб. для

працівників системи проф.-техн. освіти та служби зайнятості / Упоряд.: А.В. Плохій, А.В. Казановський; Держ. центр зайнятості України. – К.: Вид-во центру «Київська нотна фабрика», 2000. – 284 с.

7. Подшивалкіна В.І. Методика розробки тестів об'єктивного контролю рівня освітньо-професійної підготовки студентів: Навч.-метод. посіб. / В.І. Подшивалкіна (уклад.); Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2005. – 28 с.

8. Положення «про систему підсумкового контролю, оцінювання знань та визначення рейтингу студентів» (система А) / Б.А. Мендзій, А.С. Дециньський, А.Г. Загородній та ін. – Львів: Вид-ня держ. ун-ту «Львів. політехніка», 1997. – 19 с.

9. Романишина Л.М. Система поетапного контролю навчальної діяльності студентів педагогічного університету за модульно-рейтинговою технологією навчання з дисциплін природничого циклу: Дис.... д-ра пед. наук; 13.00.04. / Л.М. Романишина; Нац. аграр. ун-т. – К., 1997. – 417 с.

10. Романюк І.М. Модульно-рейтингова система як інноваційна модель організації навчально-виховного процесу вищого професійного навчального закладу освіти / І.М. Романюк // Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту. Сер.: Педагогіка. – 2002. – № 7. – С.57-61.

11. Русакова Л.М. Пути повышения эффективности контроля учебно-познавательной деятельности студентов: Автореф. дис.... канд. пед. наук / Л.М. Русакова. – К., 1989. – 16 с.

12. Сивохоп Е.М. Особливості навчального процесу майбутніх фахівців галузі фізична культура і спорт / Е.М. Сивохоп, І.І. Маріонда // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Вип. 2(41). – Ужгород: УжНУ, 2017. – С.231-233.

13. Яковлев Е.О. Модульно-рейтинговой системе организации учебного процесса / Е.О. Яковлев, К. Спиранде // Новый коллегіум. – Х., 2005. – № 4. – С.60-63.

References

1. Aleksyuk A.M. Eksperimentalne vprovadzhenya tekhnologii modularnoyi organizacii navchannya u vyshchiiy shkoli / A.M. Aleksyuk // Problema vyshchoi shkoly. – K.: Vysicha shkola, 1994. – Vyp.79. – S. 3-6.

2. Anufiyev M.I. Osnovu specialnoi fizichnoi pidgotovky pracivnykiv organiv vnutrishnikh sprav: navch. posib. / M.I. Anufiyev, S.S. Butov, O.F. Gida. – K.: Nac. akad. vnutr. sprav Ukrainu., 2003. – 337 s.

3. Borodin Yu. ATendencii izmeneniy normativnykh trebovaniy fizicheskoy podgotovki kursantov vysshikh voennykh uchebnykh zavedeniy v period 1925–2000 godov / Yu.A. Borodin, G.I. Suk-

horada // Pedagogika, psikhologiya ta metodiko-biologichni problem fizichnogo vykhovannya i sportu. – Kf., 2004. – № 1 – S. 95-104.

4. Kukharek V. Modularno-reytingova sistema v distancyinomu navchanni / V. Kukharek, O. Rubalko, N. Tverdokhlebova // Novyy kolegium. – Kf., 2006. – № 1. – S. 28-30.

5. Marionda I.I. Formuvannya profesijno-osobustisnykh kompetentnostey fakhivcya fizichnoi kultury u procesi zanyat fizichnoyi pidgotovkoyu i sportom: monografiya / I.I. Marionda, E.M. Sivoxop, V.A. Tovt // Uzhgorod: Vudavnuctvo PP «AVTDOR-SHARK», 2016. – 212 s.

6. Modularna sistema profesijnogo navchannya: koncepcija, metoda, osoblyvosti vprovadzhenya: Navch.-metod. posib. dlya pracivnykiv systemy prof.-tehn. osvitu ta sluzhby zanyatosti / Uporjad.: A.V. Plokhij, A.V. Kazanovskij; Derzh. centr zanyatosti Ukrainy. – K.: Vyd-vo centru «Kyivska notna fabryka», 2000. – 284 s.

7. Podshyvalkina V.I. Metodyka rozrobky testiv obyektivnogo kontrolyu rivnya osvitnyo-profesijnoyi pidgotovky studentiv: Navch.-metod. posib. / V.I. Podshyvalkina (uklad.); Odes. nac. un-t im. Mechnikova. – O., 2005. – 28 s.

8. Polozhennya «pro system pidsumkovogo kontrolyu, ocinyuvannya znan ta vyznachennya reytynghu studentiv» (sistema A) / B.A. Mendziy, L.Ye. Desichynskij, A.G. Zagorodnij ta in. – Lviv: Vyd-nya derzh. un-tu «Lviv. politekhnika», 1997. – 19 s.

9. Romanyshina L.M. Systema poetapnogo kontrolyu navchalnoi diyalnosti studentiv pedagogichnogo universitetu za modularno-reytingovoyu tekhnologiyeyu navchannya z dyscyplin pryrodnychogo cyklu: Dys. ... d-ra pед. nauk; 13.00.04. / L.M. Romanyshina; Nac. agrar. un-t. – K., 1997. – 417 s.

10. Romanyuk I.M. Modularno-reytingova sistema yak innovaciyana model organizacii navchalno-vykhovnogo procesu vyshchogo profesijnogo navchalnogo zakladu osvity / I.M. Romanyuk // Nauk. zap. Ternopil. derzh. ped. un-tu. Ser.: Pedagogika. – 2002. – № 7. – S. 57-61.

11. Rusakova L.M. Puti povysheniya effektivnosti kontrolya uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti studentov: Avto-ref. dis. ... kand. ped. nauk / L.M. Rusakova. – K., 1989. – 16 s.

12. Sivoxop E.M. Osoblyvosti navchalnogo procesu maybutnikh fakhivciv galuzi fizichna kultura i sport / E.M. Sivoxop, I.I. Marionda // Naukoviy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu: Seriya «Pedagogika. Socialna robota». – Vyp. 2(41). – Uzhgorod: UzhNu, 2017. – S. 231-233.

13. Yakovlev E.O. Modularno-reytingovoy sisteme organizacii uchebnogo processa / E.O. Yakovlev, K. Spirande // Novyy kolegium. – Kf., 2005. – № 4. – S. 60-63.

Marionda I.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, State University «Uzhhorod National University»,
ivan.marionda@uzhnu.edu.ua

Ukraine, Uzhhorod

Havryshko S.H.,

Candidate of Science in Physical and Sports, Associate Professor, Mukachevo State University

Moroz F.V.,

Senior Lecturer, Mukachevo State University

Ukraine, Mukachevo

LEVEL OF LEARNING PROFESSIONAL KNOWLEDGE AND ABILITIES OF FUTURE PHYSICAL CULTURAL PROFESSIONALS WITH THE USE OF MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS

The authors analyze the assimilation of professional knowledge and skills of future specialists in physical culture using the means of managing the educational process. The article presents the system of educational process and structure of scientific and pedagogical activity in higher education institutions, which is subordinated to educational technologies.

Key words: future specialist, physical culture, educational process, test questions, management.

УДК 378.2:373.2+314.151.3-054.73:351.83+(477)

Незамай М.І.,

аспірант кафедри Теорії та Методики дошкільної і спеціальної освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», mariana020193@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ДІТЬМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито тлумачення понять «готовність», «педагогічна взаємодія», «готовність педагога до педагогічної взаємодії»; проаналізовано теоретичні засади формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до педагогічної взаємодії з дітьми із внутрішньо переміщених сімей, а саме: набуття педагогами вмінь організовувати комфортне, психологічно-здорове середовище, ефективно спілкуватись із вихованцями та їх батьками, а також працювати із дошкільниками травмованими війною; застосовуючи відповідні знання, психологічні прийоми, методи та принципи гуманізації у роботі; визначено основні ознаки гуманізації педагогічної взаємодії.

Ключові слова: внутрішньо переміщені діти, професійна готовність, майбутні вихователі, заклади дошкільної освіти, педагогічний вплив.

Постановка проблеми. Професійна підготовка фахівців дошкільного профілю постає важливою складовою суспільного процесу, перебуваючи під його впливом, а також відповідає соціальному замовленню й викликам часу. Масштабне внутрішнє вимушене переміщення українців зумовило необхідність спеціальної професійної підготовки вихователя ЗДО до педагогічної взаємодії з дітьми, які мають життєво важливі соціальні та психологічні проблеми. Відповідно, актуальним постало формування гуманістично зорієнтованої особистості майбутнього педагога, здатного динамічно реагувати на соціокультурні та політичні зміни в державі, виконувати професійні обов'язки завдяки спеціальним професійним якостям, теоретичним знанням, практичним вмінням та мотиваційно-ціннісним відношенням.

Проблема формування професійної готовності вихователя займає важливе місце в теорії і практиці сучасної педагогіки Вищої школи. Дитиноцентрований характер організації педагогічної взаємодії з означеною категорією дітей ґрунтується на гуманістичному, індивідуальному та особистісно-орієнтованому підходах. Його передумовою є становлення в майбутніх вихователів основ нової педагогічної позиції, складовою якої є професійні якості, які забезпечують розуміння потреб і можливостей вихованців, мотивують їх розвиток та саморозвиток.

Необхідність змін у системі підготовки фахівців дошкільної освіти, передусім, обумовлюється тим, що сьогоденні умови життя дошкільників проходять в реальних подіях військової агресії на території України, патогенно впливаючи на їхній психоемоційний стан та індивідуальний розвиток. Очевидно, вище описане зумовлює низку нових вимог до професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО, зокрема пріоритетним є формування здатності ефективно взаємодіяти з внутрішньо переміщеними дітьми.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу доводять вплив вихова-

теля на психоемоційне становлення дошкільників (Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, М. Лісіна та ін.). Особливості ставлення педагога до вихованців, стиль організації різних видів діяльності, який впливає на траєкторію розвитку взаємн в дитячому колективі та забезпечує психологічно комфортне середовище у ньому описували В. Калішенко, Я. Коломінський, Є. Панько.

Проблема професійної підготовки фахівців у галузі дошкільної освіти широко розкрита у працях Г. Беленької, А. Богуш, Т. Жаровцевої, І. Луценко, Н. Ковалевської, Ю. Косенко. Учені наголошують на складових напрямках організації фахової підготовки майбутніх вихователів, які потребують детальнішого наукового висвітлення та навчально-методичного забезпечення. На нашу думку, одним із них є забезпечення професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО до педагогічної взаємодії з дітьми внутрішньо переміщених осіб.

Мета статті. Розкрити теоретичні засади формування готовності майбутніх вихователів ЗДО до педагогічної взаємодії з дітьми із внутрішньо переміщених родин.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи ключові аспекти професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО до організації педагогічної взаємодії з дітьми ВПО, вважаємо за необхідне розкрити сутність понять «готовність», «педагогічна взаємодія», «готовність до педагогічної взаємодії з дітьми внутрішньо переміщених осіб».

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «готовність» в якості результату підготовки, який має подвійне значення: «як стан готового» та «бажання виконати певні дії, зробити щонебудь». Спорідненими та семантично взаємопов'язаними у тлумаченні є дефініції «готовність» і «підготовка» [Н123, с.194]. Проте, у психологічних дослідженнях означений термін розглядається стосовно певного виду діяльності і означається як показник якісного рівня саморегуляції фахівця на різних етапах перебігу – фізіологічного, психологічного, соціального процесів, якими визначається його поведінка [Н125].

Однак, А. Канапацький, К. Мукашева, С. Ніколаєнко, Т. Поздєєва, Т. Селезньова, Т. Таранов наголошують на тому, що «готовність до професійної діяльності» визначається як інтегративна якість педагога або комплекс його професійно-значущих умінь та навичок, а також цілісна система особистісно-професійних ознак чи рис (довготривала готовність), визначаючи активно-діяльний стан (ситуативна готовність) [Н129].

Педагогічна взаємодія розглядається сучасними дослідниками, передусім як: безпосередній або ж опосередкований вплив суб'єктів освітнього процесу один на одного, що забезпечує його інтегрований характер, сприяючи формуванню у них особистісних новоутворень. По-друге, розкривається в ролі спеціально організованих тривалих або короткотермінових контактів педагога з дитиною задля досягнення змін в її поведінці, діяльності та відносинах. По-третє, тлумачиться як узгоджена діяльність педагога та вихованця, спрямована на досягнення спільних освітніх результатів, вирішення важливих завдань особистісного розвитку [Н136, С.15-19].

В освітній теорії і практиці педагогічну взаємодію диференціюють відповідно до контактів у діаді (пряма або опосередкована участь двох учасників в навчально-виховному процесі), в триаді (збільшення кількості осіб в освітньому середовищі, зокрема: педагог, дитина, батьки або психолог тощо), а також у групі як сукупному суб'єкті. Її основоположними компонентами є педагогічні ситуації, в кожній з яких існують певні суперечності між реальним станом вихованості, навчальними можливостями дітей, що долаються під впливом педагога. Науково обґрунтовано й практично доведено рушійну силу педагогічного впливу в досягненні освітніх цілей, організації взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Як стверджує Г. Ковальов, імперативна (владна, показова) стратегія впливу передбачає короткочасне підпорядкування дитини педагогу. Її ефективність обумовлена умовою екстремальної ситуації, вимагаючи від педагога оперативних і дієвих рішень у рамках обмеженого часу. Провідним у маніпулятивній стратегії постає визначення педагогом рівня індивідуальних особливостей дошкільників відповідно до їх знань, умінь, здібностей та задатків [Н137, с.41-49]. Спільним для двох стратегій є ініціативність та першість в особі вчителя, якому відводиться функція суб'єкту впливу. Особливістю третьої – розвиваючої, є суб'єкт-суб'єктний характер. Вона реалізується шляхом налагодження діалогу між педагогом і дитиною завдяки їх відкритості та міжособистісній комунікації.

На рівнозначність педагогічної взаємодії та впливу, яка обумовлена активною дією педагога та наявністю сугестивних умінь, здатностей, вказує С. Яшук. Однак, вчений зауважує, що педагогічна взаємодія може передувати впливові в тому випадку, коли ціннісні орієнтації вихователів на певному етапі починають впливати на процес формування цінностей і світосприйняття вихованців [Н134].

Професійна готовність майбутніх вихователів ЗДО до педагогічної взаємодії з дітьми внутрішньо переміщених осіб насамперед визначається умінням педагога організувати психологічно-здорове освітнє середовище,

важливим підґрунтям якого є демократичний стиль спілкування. Дотримання цього стилю сприятиме створенню атмосфери поваги, здійснюватиме терапевтичну функцію з метою нормалізації стану дошкільника.

Здебільшого, створення атмосфери поваги розглядається фахівцями як ключовий компонент відновлення природних компенсаторних механізмів дитячої психіки. Прояв поваги вихователя до вихованця, на відміну від гіперуваги, окреслює необхідні умови для здорового їх функціонування. На думку Я. Омельченко: «Ставлення з повагою до дитини закладає основи успішної особистості. Цьому імпує любов, підкреслення її важливості, вирішення у діалозі психологічних кордонів дошкільника, надання свободи вибору, довіри, оптимізму, увага до почуттів, поведінки та ін.» [Н23, С.52].

Майбутні вихователі мають знати, що в системі організації педагогічної взаємодії з внутрішньо переміщеними особами саме спілкування «всебічно сприяє розвитку «Я» кожної дитини, її рефлексії – розуміння власних емоцій, можливостей та особливостей, причин і наслідків своєї поведінки» [Н141, С.56-57].

Досягнення ефективності в процесі спілкування між вихователем та дитиною забезпечується:

- організацією емоційно значущої діяльності, викликаючи в дошкільників інтерес, подив, інтелектуальне збудження, радість пізнання тощо;
- перевагою індивідуальних та міні-групових форм організації пізнавальної діяльності, що стимулює розвиток навичок співпраці та формує механізми емоційно-вольової регуляції;
- адекватною оцінкою поведінки та результатів діяльності дітей, їхніми взаєминами з однолітками. Оцінка, співзвучна з очікуваннями малюків, є основою для ціннісного ставлення до себе як суб'єкта діяльності;
- дотримання принципів гуманізації взаємин [Н141, С.56-57].

Важливим є обізнаність педагогів із наслідками психічного стресу для розвитку мовленнєвої сфери дошкільників із родин ВПО, а саме:

- 1) порушення зв'язності мовлення;
- 2) яскраво виражені прояви ситуативного мовлення;
- 3) відсутність бажання вступати й підтримувати мовленнєві контакти [Н24, С.202-218].

Окрім цього, дослідження проблеми відновлення активності мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб І. Луценко показують великий відсоток порушення комунікативної й емоційної сфер (73%), й відносно малу кількість дітей з гармонійно-високим рівнем розвитку (27%), що негативно вплинуло на характер мовленнєвого спілкування з дорослими й однолітками [Н142, С.17-18]. Втім, результати емпіричного дослідження В. Кузьменко також доводять наявність розладів комунікативної сфери особистості, що проявляється в недовірі, агресивності, тривожності.

Вище означене зумовило виокремлення вагомої сторони готовності майбутніх вихователів до педагогічної взаємодії з дітьми – набуття компетентності в індивідуально-орієнтованому підході до організації спілкування із дошкільниками, враховуючи їх особливості становлення на фоні психологічної травми. Водночас, своєрідним є

вибір методів та прийомів налагодження міжособистісної комунікації, запровадження диференційованих та індивідуалізованих розвитку комунікативних здібностей дітей ВПО. На думку експертів, у роботі з дітьми у конфліктний та постконфліктний період вихователю слід використовувати в розмові так звані, «правильні» слова та вирази, тобто ті, які не відображають оціночних суджень, не викликають страх, агресію, а просто констатують сам факт подій [Н25, С.27].

Зауважимо необхідність умінь майбутнього вихователя розпізнавати ознаки травми, стресу, переживання дитиною втрат або депресивних проявів та використовувати оптимальні шляхи їх подолання. Відтак, не припустимо причисляти дітей до, так званої, категорії «проблемних». Однак, побачити в кожній особистості важкий життєвий досвід, пов'язаний із перенесеною втратою, тактовно підходити до обговорення такого питання є пріоритетним. Перш за все, спільними зусиллями вихователя та рідних підтримуємо вихованця. Ключовим аспектом у цьому контексті виступає обізнаність із специфікою психологічного клімату в сім'ї, спостереження за дітьми, прояв уваги, оскільки стрес може бути прихованим [Н25, С.29].

Згідно рекомендацій фахівців, з метою психологічної підтримки дітей із травмою війни, педагог може застосовувати формулу відновлення: минуле (вираження почуттів) – теперішнє (відреагування) – майбутнє (побудова нової моделі поведінки) – досвід [Н38, С.96].

Так, основна допомога дітям в кризовій ситуації передбачає:

- 1) донесення відповідної до віку фактичної інформації;
- 2) використання зрозумілих, відкритих пояснень того, що відбувається;
- 3) допомогу у висловленні почуттів через розмову, гру, малювання;
- 4) надання рекомендацій дитині як діяти та реагувати на запитання однолітків; 5) регулярні запевнення, що все буде добре, адже близькі люди піклуються і дбають про безпеку [Н25, С.26].

Варто відзначити, що відображення почуттів, досвіду дошкільників відбувається у формі гри, яка дозволяє вирішувати неприємні ситуації, конфлікти. Дієвим напрямком постає обговорення, обігравання вихованцями кризової ситуації. Як стверджують вчені, будь-яка інформація повинна бути подана дитині у відповідності до її віку та рівня розвитку. Педагог має спонукати дітей до обговорення власних думок та почуттів, проте, необхідно усвідомити й те, що всі вони проявляють різну реакцію на певну травматичну подію, оскільки, залежить від рівня розуміння певної ситуації, своєчасною підтримкою та допомогою дорослого. У цьому контексті підготовка вихователя до здатності обговорення з батьками можливих реакцій дітей на події, їх тривоги та страхи та відображення цього в поведінці дитини є важливою [Н25, С.27].

На нашу думку, майбутні вихователі мають бути обізнані із низкою психологічних прийомів, що застосовуються у роботі з особами, травмованих війною, зокрема:

- 1) здійснення підтримки;
- 2) розмова з дитиною на будь-які теми;
- 3) вислуховування і прийняття без осуду [Н38, С.96].

У нашому дослідженні фокусуємо увагу на необхідності емоційної підтримки дітей в періоди надзвичайних ситуацій, яка передбачає опанування студентами-майбутніми вихователями такими навичками:

- активне слухання (орієнтоване на уважне вислуховування дитини, позначаючи її почуття словами «так», «зрозуміло»; «ти стурбований», «ти засмучена»);
- демонстрація розуміння бажань дитини;
- вміння ставити питання, які спонукають до комунікації (приміром, «Я уважно тебе слухаю...», «Це важливо, що ти розповідаєш...»)
- встановлення відносин на основі довіри.
- концентрація уваги на можливостях та оптимальних шляхів вирішення проблем;
- доцільне та розумне використання вербальних та невербальних засобів вияву почуттів [Н25, С.27].

Аналізуючи теоретико-методологічні аспекти професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО до педагогічної взаємодії з дітьми ВПО, доцільно відзначити, що досягнення високого рівня в цьому напрямку можливе шляхом застосування в роботі зі студентами технологій організації міжособистісної взаємодії.

Висновки. Таким чином, негативний вплив військових дій на індивідуальний розвиток дошкільників зумовив пошук нових вимог до професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО. Серед них виокремлюємо: формування гуманістично зорієнтованої особистості майбутнього вихователя, здатного якісно виконувати професійні обов'язки, враховуючи вікові, індивідуальні, психофізичні особливості вихованців внутрішньо переміщених осіб, а також готовність до організації спілкування із ними. Окрім цього, професійна готовність майбутніх вихователів ЗДО до організації педагогічної взаємодії з дітьми внутрішньо переміщених осіб ґрунтується на спеціальних професійних якостях, теоретичних знаннях та практичних вміннях, які є провідними у здійсненні педагогічно спрямованого впливу на вихованців, керуючись принципами гуманістичного, індивідуального та особистісно-рієнтованого підходів. Головним аспектом постає оволодіння вихователем вербальними і невербальними засобами спілкування, доцільне їх поєднання, вміння зауважувати і адекватно реагувати на невербальні сигнали вихованців, наявність комунікативних якостей мовлення та знання й застосування психологічних прийомів у роботі з дитиною, яка зазнала психотравми внаслідок військових дій і вимушеного переселення з метою нормалізації її стану.

Література

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей: методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. Київ: Агентство «Україна». 2016. С.56-57 Н141
2. Андрощук І.В. Взаємодія як педагогічна категорія. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 14. С.15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddyisk_2013_14_5 Н136
3. Бочкор Н.Л., Дубровська С.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. Київ: МЖТІЛ «Ла Страда-Україна». 2014. С.39 Н25
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.П. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с. Н123

5. Вознюк О. Деякі особливості психологічної підтримки дітей із травмою війни. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С.95-98 НЗ8

6. Қліх А.В., Зазимко О.В. Формування готовності студентів магістратури до професійної діяльності. НЗ125

7. Ковалев Т.А., Орлов А.Б. Проблемы повышения эффективности процесса обучения и воспитания. Вopr. психологии. № 3. 1987. С.41-49 НЗ137

8. Косенко Ю.М. Підготовка майбутніх вихователів до педагогічної взаємодії URL: http://ps.stateuniversity.ky.ua/file/issue_65/66.pdf. НЗ129

9. Кузьменко В.У. Технологія урахування індивідуальних особливостей розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо-переміщених осіб. Інноваційні технології в дошкільній освіті: збірник абстрактів Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, м. Переяслав-Хмельницький, 28–29 березня 2018 р.: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. С.17-18. НЗ142

10. Луценко І. Відновлення активності мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб. Психолінгвістика. Психолінгвістика зб. наук. праць. Серія: Психологія. Переяслав-Хмельницький: ФОР Дюмбровська Я.М. 2018. Вип. 23(1). С.202-219 С.204 НЗ24, НЗ101

11. Омельченко Я.М., Кісарчук З.Г., Лазос Т.П., Литвиненко Л.І., Царенко Л.Г. Особливості психологічної допомоги дітям з тимчасово переселених родин. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник. Київ: ППОВ "Видавництво "Логос". 207 с. НЗ3

12. Ящук С. Педагогічна взаємодія як важлива складова професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя технологій у мовах розвитку інформаційного суспільства. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8747/1/Pre-interaction.pdf>. НЗ134

References

1. Ahresia. Aneksia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykhohohichna vidpovid na vyklyk dlia ditei: metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Ahentstvo «Ukraina». 2016. S. 56-57

2. Androschuk I.V. Vzaiemodii yak pedahohichna katehoriia.

Pedahohichnyi dyskurs. 2013. Vyp. 14. S. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddyisk_2013_14_5

3. Bochkor N.P., Dubrovskaya Ye.V., Zaleska O.V. Sotsialno-pedahohichna ta psykhohohichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period: metod. rek. Kyiv: MZhPTs «La Strada-Ukraina». 2014. S.39

4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000 / ukhad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII. 1728 s.

5. Vozniuk O. Deaki osoblyvosti psykhohohichnoi pidtrymky ditei iz travmoiu viiny. Psykhosotsialna pidtrymka osob z travmoiu viiny: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii: zbirnyk materialiv, dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Mariupol, 28 liutoho 2018 r. Mariupol: DonDUU, 2018. S.95-98

6. Klich L.V., Zazyuko O.V. Formuvannia hotovnosti studentiv mahistratury do profesiinoi diialnosti.

7. Kovalev T.A., Orlov A.B. Problemy povysheniya effektivnosti protsessa obucheniya u vospytaniya. Vopr. psykhologii. № 3. 1987. S.41-49

8. Kosenko Yu.M. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do pedahohichnoi vzaiemodii URL: http://ps.stateuniversity.ky.ua/file/issue_65/66.pdf.

9. Kuzmenko V.U. Tekhnolohiia urakhuvannia indyvidualnykh osoblyvostei rozvytku ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasykiv ATO ta vnutrishno-peremishchenykh osob. Innovatsiini tekhnolohii v doshkilnii osviti: zbirnyk abstraktiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internetkonferentsii, m. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 28–29 bereznia 2018 r.: DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi univrsytet imeni Hryhoriia Skovorody», 2018. S.17-18.

10. Lutsenko I. Vidnovlennia aktyvnosti movlenniievoho spilkuvannia ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasykiv ATO i vnutrishno peremishchenykh osob. Psykhohohichna vyvystyky zb. nauk. prats. Seriia: Psykhohohiia. Pereiaslav-Khmelnytskyi: FOP Dombrovska Ya.M. 2018. Vyp. 23(1). S. 202-219 S. 204

11. Omelchenko Ya.M., Kisarchuk Z.H., Lazos H.P., Lytvynenko L.I., Tsarenko L.H. Osoblyvosti psykhohohichnoi dopomohy ditiam z tymchasovo pereselenykh rodyn. Psykhohohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychni posibnyk. Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Lohos». 207 s.

12. Iashchuk S. Pedahohichna vzaiemodii yak vazhlyva skladova profesii-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia tekhnolohiiv umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8747/1/Pre-interaction.pdf>.

Nezamay M.I.,

post-graduate student of the Department of Theory and Methodology preschool and special education, DVNZ «Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk», mariana020193@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS FOR FUTURE EDUCATORS TO PEDAGOGICAL INTERACTION WITH INTERNALLY MOVED CHILDREN: THEORETICAL ASPECTS

The article describes the concepts of «readiness», «pedagogical interaction», «teacher's readiness for pedagogical interaction»; The theoretical bases of forming of future preschool teachers' readiness for pedagogical interaction with children from internally displaced families are analyzed, namely: acquisition by teachers of skills to organize comfortable, psychologically healthy environment, to effectively communicate with trainees, and to kindergartens applying relevant knowledge, psychological techniques, methods and principles of humanization in work; identified the main features of humanization of pedagogical interaction.

Key words: internally displaced children, professional readiness, future caregivers, pre-school educational institutions, pedagogical influence.

УДК 364.631:343.541-058.6-054.26

Неїжпапа Л.С.,

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
neizhpapals@ukr.net

Україна, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

В статті розкрито сутність понять «домашнє насильство», «насильство над дитиною», визначено актуальність даної проблеми. Охарактеризовано види, причини та наслідки домашнього насильства над дітьми. Обґрунтовано необхідність підвищення рівня обізнаності дітей, їх батьків та педагогів щодо питань насильства, їх причин та шляхів подолання даної проблеми. Автором презентовано проект, мета якого є попередження домашнього насильства, підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу щодо питань насильства. Узагальнено форми роботи з профілактики домашнього насильства над дітьми, які доцільно проводити в закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство над дітьми, запобігання домашнього насильства над дітьми.

Постановка проблеми. Роль сім'ї як важливого соціального інституту значима у житті людини, її розвитку, захисті, соціалізації, формуванні і задоволенні потреб. Проте нинішня соціальна та економічна ситуація в Україні загострила проблеми сім'ї. У значної частини сімей різко погіршилися умови реалізації основних соціальних і особистісних функцій, вони виявилися у складних життєвих обставинах. Однією з актуальних проблем, які виникли в нашій державі є попередження та подолання будь-яких проявів насильства. За неофіційною статистикою, понад 3 млн. дітей в Україні кожного року стають свідками й жертвами домашнього насильства. Найвнішність проблеми насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного дослідження й розробки заходів, які будуть спрямовані на її вирішення.

Проблему насильства дітей в сім'ї досліджували багато науковців, зокрема: теоретичні засади проблеми насильства над дітьми розглядають І. Зверева, Н. Максимова, К. Мілютіна; пошук умов, причин і факторів виникнення, виявлення та подолання сімейного насильства над дітьми досліджують такі науковці, як Т. Гончарова, О. Коломієць, О. Кочеміровська та ін. Правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти попередження насильства в сім'ї представлені в роботах В. Бондаровської, О. Кочеміровської, Г. Лактіонової, Ю. Онишко, Р. Хаар, Г. Христова та ін. Аналізуючи праці сучасних дослідників, ми визначили, що окремі аспекти соціально-педагогічної діяльності щодо подолання жорстокого ставлення до дітей (Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Л. Мішик, А. Мудрик, І. Трубавіна та ін.).

Мета статті – визначити сутність поняття насильство над дітьми, його види й причини та виявити форми по підвищенню обізнаності дітей щодо проблеми домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» введено поняття «домашнє насильство», яке визначено як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або

між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [1, с.1].

Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству визначає такі форми насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Причини насильства над дітьми можуть бути різними, зокрема вчені виділяють наступні: насилля використовується з метою відчуття влади, права на привілеї; при чоловічому домінуванні насильство чи загроза насиллю – це механізм, який використовується з дитинства; досвід минулого спостерігача або жертви насильства; доляльне ставлення до насильства в традиціях, законодавстві, в деяких релігійних віруваннях; насильство використовується як компенсація особистої невпевненості, невідповідності, незадоволеності собою; насильство виходить з самої природи людини, з її ворожих інстинктів; обмеження емоційного реагування – придушення негативних емоцій або трансформація їх лише у гнів [2].

Кожен вид насильства над дитиною накладає «свій відбиток у вигляді безпосередніх або віддалених наслідків. До безпосередніх наслідків належать фізичні травми, ушкодження, головний біль, втрата свідомості, гострі психічні реакції у відповідь на будь-який вид агресії, прагнення втекти, сховатися, або загальмованість, зовнішня байдужість тощо. Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виокремлюються порушення фізичного і психічного розвитку неповнолітнього, соматичні захворювання різної етіології (енурез, судомні стани, порушення сну, апетиту), особистісні та емоційні відхилення» [2, с.43].

Проведений нами аналіз дозволяє розглядати насильство над дитиною як погрозу чи реальну дію навмисного фізичного, сексуального, психологічного або економічного

ного характеру, змушення з боку однієї особи по відношенню до іншої (дитини), з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху.

Важливим завданням держаної політики в Україні сьогодні є вирішення проблем домашнього насильства над дітьми. Відтак, згідно статті 5 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- 1) «запобігання домашньому насильству»;
- 2) ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»;
- 3) надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством»;
- 4) належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки» [1, с.2].

Проаналізувавши напрями служб по роботі з дітьми, які зазнали насильства, ми визначили, що соціальна робота в аспекті протидії жорсткому поводженню з дітьми має такі завдання:

- інформувати про сутність і наслідки жорсткого поводження з дітьми, відповідальність за них;
- роз'яснювати права членів сім'ї, вчити їх реалізувати та захищати і на цій основі будувати власні моделі сімейного життя і сімейного виховання;
- показувати моделі сімейного та суспільного виховання, людських стосунків, які засновані на гуманних і демократичних засадах;
- сприяти самореалізації дітей і дорослих;
- змінювати ставлення суспільства до жорсткого поводження з дітьми, активізує громадську позицію людей [3].

Відтак, ми вважаємо, що потрібно більше уваги зосередити саме на підвищенні рівня обізнаності дітей, їх батьків та педагогів про види насильства, їх причини та шляхи подолання даної проблеми. З цієї метою нами було проведено експериментальне дослідження, до якого було залучено учнів, які навчаються в 8-х класах, педагогів, які викладають у восьмих класах та батьків учнів з якими проводилось анкетування. Так, в учнів однієї із шкіл м. Києва ми отримали такі результати: 26% учнів має високий рівень обізнаності щодо проблем насильства над дітьми, у 37% – середній рівень, й 37% мають низький рівень. Досліджуючи рівень обізнаності учнів 8-х класів Новолинського ліцею ми отримали такі результати: 25% високий рівень, 38% – середній рівень, 37% – низький рівень. Результати дослідження засвідчили необхідність організації та проведення роботи по підвищенню обізнаності учнів, їх батьків та педагогів щодо проблеми насильства над дітьми в сім'ї.

Також нами було проведено опитування соціальних педагогів та практичних психологів, в ході якого ми виявили, що найбільш поширеним є психологічне насильство щодо дітей. Так, фахівців зазначили, що стикалися з випадками залякування, приниження, відштовхування, занедбаності дітей у сім'ях. Варто зазначити, що опитані соціальні педагоги та психологи, дотримую-

чись принципу конфіденційності, не втручалися у ситуацію на прохання дитини, якій надавали консультацію чи психотерапевтичну допомогу. Спеціалісти зазначили, що проводять необхідну роботу з батьками та дітьми у виявленні випадків жорсткого поводження. При цьому, переважно, вони діють у межах своєї компетенції і майже не інформують представників інших служб про випадки жорсткого поводження з дитиною, щоб долати цю проблему разом. Отже, за допомогою проведеного дослідження фахівців ми визначили, що потрібно підвищувати рівень обізнаності дітей, батьків та педагогів щодо проблем насильства над дітьми з метою запобігання негативних наслідків і профілактична робота є найбільш ефективним напрямом соціальної діяльності.

При виборі форм і методів соціально-педагогічної роботи ми ставили за мету підвищити рівень поінформованості дітей, батьків та педагогів щодо проблем насильства, захисту прав дітей. Дану роботу ми проводили за такими напрямками: просвітницький, правова освіта дітей; вивчення сімейних взаємовідносин; психологічна допомога (підтримка).

У межах дослідження нами було розроблено проект з превенції насильства. Завдання проекту:

- формування у батьків спрямованості на пошук найоптимальніших методів виховання;
- засвоєння психолого-педагогічних знань батьками для підвищення ефективності виховання дітей;
- збагачення позитивним досвідом дитячо-батьківських взаємостосунків;
- сприяти формуванню навичок ненасильницького виховання;
- формування негативного ставлення до насильства в сім'ї;
- сприяння формуванню вміння конструктивно виражати злість, подолання агресивних проявів поведінки;
- розвиток вміння знаходити конструктивні шляхи для виходу з конфліктних ситуацій;
- актуалізація знань про закони та нормативно-правові документи.

Загальновідомо, що мета і завдання профілактики насильства в сім'ї реалізуються у її змісті, який включає розробку і здійснення комплексу напрямів соціально-педагогічної діяльності, використання різноманітних форм і методів.

Мета проекту – підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу щодо питань насильства, підвищення рівня обізнаності щодо захисту від насильства, нормативно-правової, яка захищає права дітей від насильства, підвищення обізнаності батьків із моральними нормами, сутністю ненасильницького способу виховання дитини; усвідомлення необхідності виховувати дитину на ідеї ненасильництва, емоційно-позитивного ставлення до моральних норм, що регулюють конструктивне вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, прагнення виховувати дитину гуманними методами, ознайомлення з превентивною роботою в закладі загальної середньої освіти.

Для цього в межах реалізації проекту ми провели тренінгові заняття для учнів, лекторій для батьків учнів та виступи на батьківських зборах, виступи на педа-

гогічних радах з метою підвищення інформованості педагогів щодо сімейного насильства, тренінгові заняття з педагогами з метою підвищення обізнаності з питань насильства у сім'ї, вироблення навичок роботи вчителів щодо профілактики насильства в закладі загальної середньої освіти, також нами було проведено акцію «Ми проти насильства», в межах якої було проведено тренінгові заняття, бесіди з педагогами та учнями, також проведено профілактичну лінійку «Синя стрічка», елементами якої був організований флешмоб учнями 8 класу та презентація плакатів і малюнків.

Проект превенції насильства в закладі загальної середньої освіти за своєю структурою є комплексним і дав змогу включати інші форми роботи: бесіду, дискусію, гру, тренінгові заняття, творчі завдання тощо. Це, на нашу думку, дає змогу покращити розуміння свого стану, себе та інших, формувати навички висловлення власних думок та почуттів, слухання і розуміння учасниками один одного. Побудова структури проекту була здійснена з врахуванням підбору матеріалу за логічністю, за емоційною насиченістю, і за принципом «від простого до складного».

Удосконалення психолого-педагогічної культури батьків є важливою умовою правильного виховання дітей, оскільки прищеплення культури взаємостосунків й розвиток гармонійної особистості належить сім'ї. Саме в родині дитина набуває життєвого досвіду, вчиться культури спілкування, засвоює норми поведінки [4]. З метою формування та розвитку вміння спілкуватися з дитиною, налагодження емоційного взаємозв'язку проводяться тренінгові заняття. Основним змістом яких є обговорення і програвання типових ситуацій внутрішньо сімейного спілкування та особливостей взаємодії з підростаючою дитиною. Нами використовувались різні методи такі, як метод групової дискусії, який підвищує психолого-педагогічну грамотність батьків, їх зацікавленість дитиною та її проблемами, дозволяє виявити індивідуальні стереотипи виховання; метод конструктивної суперечки допомагає порівнювати різні точки зору батьків на поведінку дітей у вирішенні проблемних ситуацій, прислуховуватися одне до одного, обирати найбільш раціональні та ефективні підходи на основі співробітництва; метод вербальної дискусії навчає культури діалогу в родині, виробляє вміння аргументувати свої думки і уважно чути думки іншої людини, зокрема і власної дитини; метод спільних дій заснований на виконанні дитиною та одним із батьків спільного завдання, після чого здійснюється аналіз; метод гри дозволяє моделювати і відтворювати в контрольованих умовах ситуації із сімейного життя.

Оскільки сім'я є цілісною системою, то проблеми «батьки-діти» не можуть бути вирішені за допомогою роботи тільки з батьками чи з дітьми. Тому у виховних годинах ми проводили дискусію «Насильство в сім'ї: особиста справа чи соціальна проблема». Учні брали активну участь у заході, висловлювали своє бачення у вирішенні цієї проблеми. Вони дізнаються, які органи та служби проблемами насильства в сім'ї, які надають відповідну допомогу жертвам насильства. Також було проведено години спілкування на тему «Молодь проти насильства». Надано рекомендації учням та батькам та

педагогам щодо запобігання насильства в сім'ї. Отже, реалізація проекту з превенції сімейного насильства в закладі загальної середньої освіти буде ефективнішою при формуванні педагогічної культури батьків, вихованні моральних якостей в учнів. У свою чергу, це вимагає цілеспрямованої підготовки педагогів до роботи щодо запобігання насильству в сім'ї.

Важливим напрямом роботи у попередженні насильства над дітьми є проведення просвітницької роботи серед педагогів. Нами було проведено тренінгові заняття для педагогів, основна мета яких полягала в інформуванні їх про проблеми сімейного насильства над дітьми, ознаки насильства над дитиною, за необхідності, бути підтримкою для дитини, яка зазнала жорсткого поводження. Слід звернути увагу на те, що повинен знати і уміти педагог для надання допомоги дитині, постраждалій від жорстокості і насильства:

1. Законодавчо-правові засади захисту прав дитини.
2. Соціальні інституції, куди варто звернутися для захисту дитини.
3. Заклади, які надають психологічну допомогу дітям.
4. Послідовність своїх дій у разі жорстокості і насильства.
5. Ознаки, характерні для різних видів насильства, у тому числі фізичні травми і поведінкові відхилення.
6. Особливості поведінки батьків або опікунів, що дозволяє запідозрити жорстокість по відношенню до дитини.
7. Наслідки жорсткого поводження, насильства: емоційні, поведінкові, психологічні, інтелектуальні тощо.
8. Правила організації спілкування, встановлення контакту, уміння уважно слухати дитину.
9. Знати і уміти надати професійно грамотні рекомендації батькам, діти яких піддалися жорсткому поводженню або насильству з боку дорослих або однолітків.
10. Бути чесним з сім'єю, намагатися детально роз'яснити батькам причину розмови з ними [4].

Основна частина нашого формульованого експерименту була направлена саме на дітей, зокрема на учнів 8 класів. Ми склали план роботи з даною категорією, який реалізовували протягом 2019 року. Серед основних форм роботи з дітьми були такі: тренінгове заняття «Ми проти насильства!», година спілкування «Захист дітей», бесіда «Насильство щодо дітей, причини та наслідки. Сумна статистика», акція «Ми проти насильства», флешмоб «Проти насильства» (організований учнями 8 класів), конкурс малюнку «Стоп насильству», акція «Синя стрічка», диспут-конкурс «Ми змінимо світ від насильства» тощо.

Висновки. Узагальнюючи результати, можна визначити значне підвищення рівня обізнаності з питань насильства в експериментальній групі, що свідчить про ефективність впровадження соціально-педагогічного проекту: комфортність спілкування для усіх учасників; стимулювання інтересу та зацікавленості до різних форм роботи щодо попередження проявів насильства; створення ситуації діалогічності спілкування; стимулювання активності у взаємодії усіх учасників; розвиток емпатій-

ності в учасників. В цілому, використані під час формування експерименту системні методи і форми соціально-педагогічної роботи мали позитивний вплив на формування конструктивної взаємодії усіх учасників.

Література

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19>
2. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.А. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства: навч.-метод. посібник. – К., 2003. – 343 с.
3. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 – № 1/11-5480 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>
4. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-

метод. посібник / [За ред.: К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної]. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiu domashn'omu nasyl'stvu» vid 07.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19>
2. Maksymova N.Yu., Milyutina K.L. Sotsial'no-psykholohichni aspekty problemy nasyl'stva: navch.-metod. posibnyk. – K., 2003. – 343 s.
3. Metodychni rekomendatsii shodo zapobihannia ta protydiu nasyl'stvu. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18.05.2018 – № 1/11-5480 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>
4. Systema zakhystu ditej vid zhorstokoho povodzhennia: navch.-metod. posibnyk / [Za red.: K.B. Levchenko, I.M. Trubavinoi]. – K.: Derzhsoctsluzhba, 2005. – 396 s.

Neizhpapa L.S.,

PhD (Pedagogical Sciences), associate professor of department of «Social pedagogy»,
National Pedagogical Dragomanova University, neizhpapals@ukr.net

Ukraine, Kyiv

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK FROM PREVENTING DOMESTIC VIOLENCE ABOUT CHILDREN IN THE CONDITIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article reveals the essence of the concepts of “domestic violence”, “violence against a child”, determines the relevance of this problem. The types, causes and consequences of domestic violence against children are described. The necessity of raising awareness of children, their parents and teachers about violence, their causes and ways of overcoming this problem is substantiated. The author presented a project aimed at preventing domestic violence and raising awareness of participants in the educational process on violence. Forms of work on prevention of domestic violence against children, which are advisable to carry out in general secondary education, are generalized.

Key words: domestic violence, violence against children, prevention of domestic violence against children.

УДК 378.091:373.3:[37.015.31:172.15]

Паршук С.М.,

*доцент кафедри початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, parshuk.sv@gmail.com*

Стасюк В.О.,

*студентка факультету дошкільної та початкової освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, dancter15@gmail.com*

Україна, м. Миколаїв

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються основні компоненти формування національної самосвідомості індивіда та проаналізовано підготовку майбутніх учителів початкової школи до національного виховання здобувачів освіти. Національне виховання передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя власного ставлення та поваги до культурного вираження інших народів та національностей. Саме тому вчитель початкової школи має бути зразком культури для своїх вихованців, а проблема формування національної свідомості у майбутніх учителів початкової школи завжди буде актуальним питанням у підготовці майбутніх фахівців початкової освіти.

Ключові слова: компетентність, культурна грамотність, національна свідомість, ідентичність.

Постановка проблеми. Українська педагогіка бере свій початок з глибин тисячолітньої історії української держави. Впродовж століть в Україні викристалізувався педагогічний доробок народу, втілений у його мудрості, вміннях і навичках виховання наступних поколінь. Перед навчальними закладами України стоїть важливе завдання – виховання справжнього громадянина й патріота країни. Основною метою виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу. Актуальність зумовлюється потребою сучасного суспільства у формуванні високого рівня національної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї виховного впливу народної педагогіки відображаються у працях Я.А. Коменського, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського. Проблему формування національної свідомості досліджували Г.Г. Ващенко, С.Ф. Русова, М.Г. Стельмахович. Широкому колу питань професійної підготовки вчителя національної школи України присвячені праці А. Алексюка, Т. Братченко, В. Бондаря, В. Зелюк, Н. Кічук, В. Кузя, Ю. Руденка, О. Мороза, О. Савченко, О. Семенов, М. Стельмаховича, та ін. Проблему формування ключових компетентностей майбутніх вчителів розглядали такі науковці як О. Савченко, С. Гончаренко, І. Тараненко, В. Ковальчук, Н. Кузьміна, Л. Мітіна. Питання формування естетичної культури особистості розглядали науковці С. Кононанець, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Отич, О. Рудницька та ін. Це підтверджує актуальність означеної проблеми в минулому, але особливої гостроти вона набула на сучасному етапі розвитку освіти.

Мета статті полягає у розкритті підготовки майбутніх учителів початкової школи на формування національної свідомості індивіда.

Виклад основного матеріалу. Нашим дітям будувати майбутнє, та щоб впевнено орієнтуватися в житті, щоб стати освіченими і творити майбутнє нації, здобувачі освіти повинні знати минуле народу, культуру, традиції, звичаї. Предки залишили нам у спадщину вели-

чезне багатство, і наш обов'язок – не тільки не втратити нічого з неоціненних скарбів, а й примножити їх і передати наступним поколінням, а головне – не розучитися творити, як творили наші предки.

Саме тому вбачаємо пряму залежність якості і темпів розбудови національної освіти в Україні від якості підготовки нової генерації педагогічних кадрів, про що йдеться у нових програмах навчання здобувачів загальноосвітніх шкіл України [2].

Відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти національний «компонент» змісту освіти передбачає досконале володіння українською мовою, підвищення ролі українознавства як дисципліни, що синтезує національні традиції та сучасну українську культуру; обізнаність з кращими зразками національної науки, літератури, мистецтва [1].

Однією з ключових компетентностей «Нової української школи» є обізнаність та самовираження у сфері культури. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших. Вчитель початкової школи має бути взірцем культури для своїх вихованців, саме тому, проблема національно-патріотичного виховання майбутніх учителів початкової школи завжди буде актуальним питанням у підготовці фахівців початкової освіти.

На основі сучасних педагогічних положень, сьогодні слід розглядати національно-патріотичне виховання як систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, спрямованих на досягнення єдиної мети – гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини. Національне виховання – це виховання підрастаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях [1].

Відтак, національне виховання можна розглядати у вузькому значенні як виховання патріота своєї нації, конкретного народу, етносу (українського, болгарського, молдавського і т. ін.) і широкому – як патріота і громадянина держави, в нашому випадку України.

Національна свідомість виступає як усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної (поряд з етнічною) приналежності. Про національну свідомість, національну ідентичність починають говорити тоді, коли для соціуму важливо визначити свою єдність, свій історичний характер, свої традиції.

Національна школа немислима без національного вчителя, педагога. Педагог – основна постать національно-культурного відродження України.

Сучасний педагог повинен втілювати типові якості рідного народу: національний характер, національну свідомість, національну філософію, національну етику та етикет. З пробудження національної самосвідомості та гідності вчителя, з поглиблення знань з історії рідного краю, фольклору, літератури, мистецтва, бездоганного знання української мови, її культурно-історичних функцій – ось з чого слід починати сьогоденне відродження національної системи виховання. Успіх реалізації програми національного виховання в Україні буде значною мірою залежати від того, як педагог зуміє перебудувати свої взаємовідносини в навчально-виховному процесі на основі співробітництва і співдружності, творчого мислення і педагогічного пошуку, розуміння особистості дитини.

Для того, щоб з'ясувати суть національної ідентичності й національного виховання, доречно, визначити завдання патріотичного виховання:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;

- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;

- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;

- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

- відновлення та шанування національної пам'яті;

- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України, її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

- формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу, розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- відродження, розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами; – кон-

солідація діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування, навчальних закладів, громадських організацій щодо національно-патріотичного виховання;

- підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини;

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, держави;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації під час висвітлення подій та явищ суспільного життя.

У процесі організації патріотичного виховання необхідно дотримуватись таких принципів:

- національної спрямованості – передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури;

- гуманізації виховного процесу – педагог зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості й можливості, не форсує її розвиток, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини, виробляє індивідуальну програму її розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

- самоактивності й саморегуляції – сприяє розвитку в учня суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень;

- культуровідповідності – передбачає єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

- полікультурності – інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- соціальної відповідності – обумовлює необхідність узгодженості змісту, методів патріотичного виховання в реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес.

Аналіз шкільної практики з національного виховання свідчить про те, що помітна тенденція поліпшення роботи вчителів початкових класів. Вивчено досвід роботи вчителів початкових класів м. Миколаєва та Миколаївської області. Все більше вчителів звертаються до засобів народної педагогіки у національно-патріотичному вихованні здобувачів початкової освіти. До них можна віднести вивчення історії України, витоки духовності свого народу, героїки минулого, мистецьких традицій та ремесел дідів та прадідів, український фольклор, народний календар, національну символіку, родинно-побутову культуру.

Підготовка здобувачів освіти до національно виховання в початковій школі – це організація навчально-виховного процесу, що створює умови для виявлення і формування творчої індивідуальності особистості майбутнього вчителя початкових класів; набуття ним необхідного мінімуму знань та умінь для успішного результату майбутньої виховної діяльності національної спрямованості.

З метою з'ясування готовності студентів до національного виховання здобувачів початкової освіти нами було запропоновано анкетування студентів випускних курсів педагогічних факультетів. В анкетуванні взяли участь 210 студентів випускних курсів факультету національного університету імені В.О. Сухомлинського. Проаналізуємо одержані відповіді студентів на запитання анкети.

Так, на перше запитання анкети: «Що Ви розумієте під поняттям «національне виховання», відповіді студентів були такими: «це система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв» (26%); «це робота, спрямована на формування національної свідомості» (22%); «це любов до рідної землі, народу, родини» (18%); «це виховання на звичаях українського народу» (16%); «це духовне надбання українського народу» (8%); «це виховання патріотичних почуттів» (6%); відсутність відповіді було зафіксовано в 4% студентів.

На друге запитання анкети: «Чим відрізняються поняття «національне виховання», «народне виховання», «громадянське виховання» було одержано відповіді: «національне виховання – це виховання на традиціях українського народу» (45%); «це виховання патріотичних почуттів» (32%); «це формування національної свідомості» (23%); «національне виховання – це виховання в родині» (54%); «це передача духовного багатства народу» (46%); «громадянське виховання – це виховання поваги до державної символіки, законодавства України, Конституції» (54%); «це виховання свідомого громадянина» (36%); «не змогли відповісти» (10%).

На запитання анкети «В яких державних документах йдеться про національне виховання?» одержали такі відповіді: «Закон України «Про освіту» (22%); «Постанови Міністерства освіти» (12%); не змогли відповісти 66%.

На наступне запитання анкети «Які програмно-методичні документи для ЗОШ і зокрема початкової школи визначають сутність і зміст національного виховання?» відповіді були такими: «Програма для початкових класів» (56%), «Основи національного виховання» (6%), «Початкова школа» (10%); не відповіли – 28% студентів.

Щодо запитання «Які навчальні дисципліни ВНЗ готують майбутніх вчителів до національного виховання?» відповіді були такими: «Методика виховної роботи» (42%); «Основи професійної майстерності вчителя початкових класів» (28%); не відповіли 30%.

Щодо обізнаності студентів з концепцій національного виховання з'ясувалось, що обізнані тільки 8%; не змогли відповісти – 92% студентів.

Щодо останнього запитання, то воно вимагало дати пропозиції щодо поліпшення підготовки студентів педагогічного факультету до національного виховання учнів. Студенти випускних курсів відповіли: «збільшити кількість годин в університеті на вивчення теорії і методики національного виховання в роботі з молодшими школярами» (24%); «ввести додаткові спецсемінари, спрямо-

вані на поглиблення вивчення теорії національного виховання» (20%); «надавати студентам під час педагогічної практики більше можливостей для спілкування з дітьми» (26%), «практикувати активні форми роботи з національного виховання молодших школярів» (12%); «створювати навчальні комплекси «університет – базові школи» з метою створення умов для проходження педагогічної практики студентів педагогічних факультетів» (18%). Як з'ясувалось, студенти не обізнані з державними і методичними документами з національного виховання учнів, не ознайомлені з концепціями національного, громадянського, патріотичного виховання молоді.

Нами було запропоновано студентам-випускникам картки самооцінки щодо а) ставлення майбутніх учителів до національного виховання (див. табл. 1.1) та впевненості студентів у своїй готовності до національного виховання учнів (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.1

Ставлення до національного виховання студентів-випускників

Характер ставлення		Відповіді студентів (%)
має суттєве значення	позитивне	82
не маю чіткої позиції	індиферентне	18
не обов'язково	негативне	-

Як засвідчує таблиця, 82% студентів-випускників переконані в необхідності здійснення національного виховання у початковій школі, 18% – з них не мають чіткої позиції, у них виявилось індиферентне ставлення. Студентів з негативним ставленням не було виявлено.

Таблиця 1.2

Ступінь впевненості студентів у своїй готовності до здійснення національного виховання у початковій школі (%)

№ п/п	Варіанти відповідей	Кількість студентів (%)
1.	Переконаний, що готовий	4
2.	Вважаю, що готовий	20
3.	Є сумніви щодо певної готовності	70
4.	Впевнений, що не підготовлений	6

Як засвідчує таблиця, тільки 4% студентів висловили переконаність до національного виховання учнів, ще 20% – вважаються, що готові до цієї роботи. 70% майбутніх учителів виявили сумнів щодо повної готовності до здійснення національного виховання у школі, а 6% респондентів оцінили свою готовність негативно.

Отже слід пам'ятати про те, що молоді вчителі та студенти в своїх пропозиціях, дискусіях іноді висловлюють дуже влучні та цільні думки, які треба враховувати та підтримувати, які збагачують навіть досвідченого вчителя та викладача.

Проведений нами порівняльний аналіз програм на півдні і на заході України за дисциплінами педагогічного циклу засвідчив, що їх зміст суттєво відрізняється. Так, у програмах педагогічних дисциплін педагогічних факультетів півдня України не закладено повною мірою формування проєктивних умінь щодо здійснення національного виховання в початковій школі. Взагалі питання організації та планування національного виховання в початковій школі недостатньо висвітлюється у програмах вищих педагогічних навчальних закладів півдня

України, що потребує більш глибокого дослідження даної проблеми, пошуку шляхів для більш ефективної підготовки майбутніх фахівців початкової школи до національного виховання учнів.

Висновки і перспективи досліджень. Вивчення реального стану готовності вчителів і студентів до здійснення національного виховання дозволило виявити низку труднощів. З-поміж них: наявність розриву між теорією і практикою виховання, що призводить до руйнування традиційних механізмів моральності; девальвація загальнолюдських цінностей, нездоровий вплив засобів масової інформації на особистість молодшого школяра; недостатній зв'язок з батьками, громадськими організаціями, позашкільними навчальними закладами; недостатнє забезпечення вчителів необхідними методичними посібниками, сучасною літературою; методична невідповідність учителів до здійснення національного виховання в початковій школі.

На сучасному етапі розвитку освіти важливе місце посідає процес національно-патріотичного виховання, метою якого є формування педагога нового типу, що зумовлюється потребою сучасного суспільства у формуванні високого рівня національної свідомості, яка є серцевиною української національної ідеї. Адже лише національно свідомою особистістю готова так жити, працювати і боротися, щоб мати право з гордістю повторити слова Т.Г. Шевченка: «Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини».

Parshuk S.M.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor department of primary education
MNU named after V.O.Suhomlynskiy, parshuk.sv@gmail.com*

Stasyuk V.O.,

*3d year student of MNU named after V.O.Suhomlynskiy faculty of preschool and primary education, dancter15@gmail.com
Ukraine, Mykolaiv*

FORMATION OF NATIONAL – PATRIOTIC IDENTITY IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE SPECIALISTS OF PRIMARY SCHOOL

In modern conditions it becomes necessary to strengthen the role of culture-education, arises a new ideal of human of culture, which possesses the general cultural competence, which determines its vitality, ability to navigate in different areas of social and professional life, harmonizes inner world and its relationship with society. The concept of New Ukrainian School provides studying basic competences, which every individual needs for personal realization, inner development, being active citizen, for social inclusion and employment. These competences are able to provide personal realization and life success throughout life. One of the ten basic competencies is knowledge and self-expressions in culture – the ability to understand art, to form own artistic tastes, independently express ideas, experience and feelings

A study of the real state of readiness of teachers and students for national education made it possible to identify a number of works. Among them: the existence of a gap between the theory and practice of education, which leads to the destruction of traditional mechanisms of morality; the devaluation of human values, the unhealthy influence of the media on the personality of the younger schoolboy; insufficient communication with parents, public organizations, post-school educational institutions; insufficient provision of teachers with necessary teaching aids, modern literature; methodological unpreparedness of teachers for the implementation of national education in primary schools.

At the current stage of education development, the process of national patriotic education plays an important role, with the aim of educating a teacher of a new type, which is due to the need of a modern society in the formation of a high level of national consciousness, which is the heart of the Ukrainian of a national idea. After all, only a nationally conscious person is ready to live, work and fight in such a way to have the right to repeat with pride the words of T.G.Shevchenko: «The history of my life is a part of the history of my Motherland».

Key words: *competence, general cultural literacy, general cultural competence.*

Література

1. Закон України «Про освіту» (Нова редакція) від 05.09.2017 № 2145 – VIII.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти від 21 лютого 2018 р. № 87.

3. Иванова П.В. Культурологическая подготовка будущего учителя: монография. К.: ЦБДТ, 2005. 282 с.

4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: колективна монографія / під заг. ред. О.В. Овчарук, К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.

5. Крутенко О.В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів загальнокультурної компетентності: наук.-метод. посіб. Черкаси: ЧОІПОІПТ, 2014. 68 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (Nova redaktsiya) vid 05.09.2017 № 2145 – VIII.

2. Derzhavnyy standart pochatkovoyi zahal'noyi osvity vid 21 lyutoho 2018 r. № 87.

3. Ivanova T.V. Kul'turolohiycheskaya podhotovka budushcheho uchytelya: monohrafiya. K.: TSVDP, 2005. 282 s.

4. Kompetentnisnyy pidkhid u suchasnyy osviti: svitovyy dosvid ta ukrainyins'ki perspektivy: Biblioteka z osvitn'oyi polityky: kolektivna monohrafiya / pid zah. red. O.V. Ovcharuk, K.: «K.I.S.», 2004. 112 s.

5. Krutenko O.V. Formuvannya klyuchovykh kompetentnostey uchniv zahal'noosvitn'oho navchal'nogo zakladu vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv zahal'nokul'turnoyi kompetentnosti: nauk.-metod. posib. Cherkasy: CHOIPOPP, 2014. 68 s.

УДК 378:37: 37.04

Петрухан-Щербакова Л.Ю.,

викладач кафедри теорії та історії педагогіки Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, ORCID iD: 0000-0001-9250-4991, lpetrukhan@gmail.com

Україна, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (З КЛІЄНТАМИ) У СПАДЩІНІ МЕРІ ЕЛЕН РІЧМОНД (1861–1928 РР.)

У статті досліджується наукова спадщина Мері Елен Річмонд. Розглянуть ціннісно-мотиваційні аспекти педагогічної взаємодії між соціальним працівником та його клієнтом. Поаналізовано тематику за якими працював соціальний працівник та змінював світогляд клієнта. Доводиться, що розвиток внутрішньої мотивації та формування почуття компетентності сприяє накопиченню позитивного досвіду вирішення проблемної ситуації клієнта що призводить до самостійності останнього. Виокремлюються критерії оцінювання навчальних досягнень клієнта.

Ключові слова: взаємодія, мотивація, індивідуальність, особистісні цінності, педагогічна взаємодія, соціальний працівник, клієнт.

Постановка проблеми: XXI століття породжує в суспільстві нові виклики у вирішенні кризових ситуацій в соціумі. Основна професія, метою якої є вирішення цих криз є «соціальна робота». Все більше уваги в сучасності звертається в індивідуальну сферу при роботі із особистістю. В таких умовах актуалізуються роботи науковців, які описували власний досвід та роботу колег при допомозі нужденним. Для нас таким корисним джерелом можуть виступати роботи Мері Елен Річмонд (1861–1928 рр.), яку за її внесок називають «матір'ю теорії соціальної роботи».

Мета роботи – проаналізувати основні роботи М.Е. Річмонд та визначити педагогічний контент, який дозволив подолати кризові ситуації.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах важко оцінити внесок науковиці Мері Елен Річмонд у педагогічну сферу, при цьому варто зауважити наступне. Цей внесок можна розглядати з двох боків.

Перший – педагогічний контекст у підготовці кадрів в сфері благодійної діяльності.

Другий – педагогічні основи в роботі із клієнтами, які потрапили в складну життєву ситуацію.

Перший напрям педагогічного контексту. У своїй роботі «THE NEED OF A TRAINING SCHOOL IN APPLIED PHILANTHROPY» (1897) Мері Елен Річмонд підняла дискусійне питання про потребу навчання в благодійній сфері і підготовку фахівців. Вона сформулювала думку двох таборів «школа навчання нездійсненна, поки ми не маємо сформувані професійний стандарт, а інші подумують, що ми можемо ніколи не здобути професійний стандарт, поки у нас не буде школи» [7, с.99-100]. Сама дослідниця була прибічницею думки про те, що потрібно спочатку створити школу для підготовки фахівців благодійної сфери і тільки потім створювати стандарт професії. Адже через певну практику в філантропії можна вивести ті чи інші закономірності і важливі акценти. Цей виступ вважають історично значущим [2], що поклав початок якісній підготовчій програмі соціальних працівників.

Наступна важлива лінія в підготовці фахівців – це менторство або наставництво (що теж вважаємо педаго-

гічною складовою). Реалізовувалися вони за поданням Мері Елен Річмонд наступним чином: щоб студенти могли спостерігати за дійсною діяльністю милосердя, і брати участь у ньому під щоденним наглядом своїх інструкторів. Ці навчальні школи були організовані із залученням державних та приватних благодійних організацій міста.

На думку дослідниці курси містили наступну логіку навчання: спочатку відбувалося вивчення загальних основ, а потім – спеціалізація. Маштабністю відрізнялися її школи від вузькоспеціалізованих [10], [11], які вчили тільки виконання певних функцій соціальних працівників. І базовими в такій ситуації вступали: А) навички збору та структурування інформації для винесення діагнозу; Б) прогностичні навички, які б дозволяли розуміти соціальному працівнику куди і як рухатися при вирішенні проблемних ситуацій; В) навички планування і реалізації співпраці.

Однією з цілей Мері Річмонд, в її роботах, було ретельно прописати відмінність між соціальним працівником, якого вона вважала, що володіє цінною навченою майстерністю розвитку людських стосунків, і звичайною корисною людиною чи ресурсною людиною [3], яка піклувалася про інших, але не мала спеціальної майстерності або освіти в цій галузі

І аналізуючи потім наступні роботи Мері Річмонд, ми виявили: соціальний працівник мав оволодіти певним набором знань і умінь, які допомагали ефективніше реалізовувати роботу. А також мав бути готовими до відкриттів і отримання нових знань від клієнтів (наприклад: цікавих економічних схем з економії коштів).

Після дослідження пропонуємо наступний **перелік сфер**, з яких соціальний працівник мав володіти знаннями і навичками:

- Теорія благодійності.
- Освітня (навчати дитину або дорослого певній інформації; (вважаємо, що соціальний працівник виступав у ролі педагога з різних напрямів).
- Медична (гігієна особиста, гігієна побутова, особливості протікання хвороби тощо).
- Юридична та законодавча сфери (адже соціальний

працівник міг представляти клієнта в суді).

– Фінансово-економічна (як розраховувати бюджет, де економити, де можна відкласти та інше).

– Дієтології (як годувати дітей різного віку, як готувати смачно і просто тощо).

– Психології та дефектології.

– Рекреаційної (наприклад: як весело проводити час вдома використовуючи ігри. На думку Мері Елен Річмонд, кожен має навчитися отримувати задоволення від доторку до літератури, музики чи ігор. Планування відпочинку.).

– Морально-етична.

При підготовці таких фахівців використовували теорію створення професії в благодійності, біографію відомих осіб, різні статті та очерки, дослідження соціальних проблем, практику з допомоги нужденним. Сміливо зазначаємо, що ці джерела формували науково-теоретичний базис, чітку цільову спрямованість, змістове наповнення та методологічний інструментарій навчального процесу. Додатково зазначимо, що виступи та роботи дослідниці стали методичною основою для навчання фахівців як в школах при фонді, так і в сфері філантропії загалом, а з часом і в університетах по всьому світу.

Форми навчання фахівців були різними – це могли бути не регулярні лекції, регулярні навчання, консультації із більш досвідченими соціальними працівниками та керівниками благодійних організацій, кілька тижневих курси, конференції різного рівня, де можна було обмінятися досвідом та послухати більш досвідчених колег.

Варто вказати, на педагогічну складову при відвідуванні нужденних, такої категорії як дитина, яка з певних умов не може бути в школі (наприклад: з причини хвороби). За означенням Мері Річмонд «вчитель-відвідувач – соціальний працівник, який має досвід роботи в класі» [4, с.195-200]. Задача такого працівника в тому, щоб змінити життя дитини. Для цього найбільш часто використовуються методи: здійснення особистого впливу; перемога (завоювання) співпраці батьків; пошук поради і допомоги медичних й інтелектуальних експертів; пошук допомоги різних соціальних агентств; використання регіональних засобів обслуговування; зміна (заміни) навколишнього середовища дитини. При цьому надавався великий рівень довіри.

Другий напрям педагогічного контенту. Дослідивши джерела ми з'ясували, що індивідуальна інтервенція в роботі із родиною в загальному поділялася Мері Елен Річмонд на наступні етапи: – отримання інформації; – діагноз; – прогноз; – лікування.

Ключовим було, і на чому акцентувала увагу Мері Елен Річмонд соціальних працівників – максимальне використання різних форм допомоги перед наданням матеріальної. Серед найважливіших було: зміна життя клієнта, і ключовим тут виступало навчання. В процесі роботи із клієнтом був реалізований двосторонній підхід: на благо людини і на благо суспільства.

Різні дослідники аналізуючи роботи Мері Елен Річмонд зазначають, що вона тісно пов'язана із теорією психоаналізу та біхевіоризму [14], [13], [16]. А Холостова О.І. назвала її морально-терапевтичною теорією [15], Vesna Leskošek психоаналітичною теорією [8, с.14].

Для більш глибокого розуміння дозволимо собі навести конкретні приклади.

Навчання вдів. Тип знань, які отримували вдови, а також формування навичок та умінь, ґрунтувався на аналізі ситуацій в родинах. Найбільш затребуваними були: навчання гігієні та домогосподарству (прибиранню, навичкам шиття тощо); навчання в сфері харчування та кулінарії (наприклад, дієтичне харчування); фінансової грамотності; догляду за дітьми та елементам виховання (наприклад: режим харчування і меню дитини; як доглядати за новонародженими) тощо [5, с.32, 47, 74].

В своєму дослідженні «A study of nine hundred and eighty-five widows» Мері Елен Річмонд аналізує побут та життя вдів зазначала і про протест клієнток, коли останні відмовлялися від часткової допомоги і вимагали повне утримання від громади або благодійних організацій. Це свідчило про те, що не було реалізовано впливу на свідомість клієнтки, а також належність останньої до групи осіб, життєвою філософією яких є твердження «світ мені винен».

Педагогічна компонента соціальної роботи із дітьми стосувалася особистісного розвитку і виховання:

– Інтелектуальний розвиток;

– Особиста гігієна;

– Чистоті та порядку в просторі / місці проживання (гігієна жилих приміщень) / домогосподарювання;

– Виховання моральних якостей (наприклад: у кожного свої речі, або красти не добре, формування моральних орієнтирів) [5, с.35].

– Працетерапія.

Розглядаючи досвід роботи і створення рекомендацій за методом case-work Мері Елен Річмонд для родин були рекомендовані наступні теми для формування знань і навичок:

– організація будинку бідної людини;

– голова сім'ї як громадянин, службовець, чоловік, і батько;

– дружина як домогосподарка;

– сімейне здоров'я і відпочинок;

– принципи, залучені до витрат і збереження;

– принципи ефективної допомоги [6, с.16-21].

Окремо зазначимо, що створення нею програм і рекомендацій для навчання різних категорій клієнтів включають спільне, а це:

– Формування та зміна цінностей особистості.

– Зміна свідомості.

– Корекція змісту життя.

– Корекція стилю життя.

– Виховання певних рис характеру (наприклад: самостійності, відповідальності, власної гідності).

– Донесення певної інформації та оформлення її у вигляді знань.

– Оволодіння певними навичками та вміннями (читати, писати).

Дуже важливою рекомендацією до роботи із клієнтом або родиною, що знаходилися в складній ситуації – поступове введення нововведення. Наприклад: якщо говорити про навчання у сфері кулінарії, то нові страви вводяться почергово (на сьогодні одна, на наступний день інша й далі).

У навчанні і зміні проблемної ситуації дуже важливим є періодичність зустрічей клієнта та соціального працівника. Так, системне відвідування родин, де були проблеми із чистотою і господарюванням допомогли змінити цю ситуацію на чистоту незалежно від планового чи позапланового візиту.

Під час дослідження літератури, нами було виявлено основні **методи**, які наводила в своїх роботах і пропонувала використовувати в послідовному дослідженні:

- **Методи з корекції поведінки** (уроки із гігієни, уроки із бесіди, навчання кухарити або прибирати, власним прикладом (через запрошення клієнтів до себе додому)

- **Методи з корекції мислення** (навіювання, лекція, бесіди, читання і обговорення літератури, розгляд репродукцій та їх обговорення, походи в театр або музею, переконання) [9], [12], [1], [4], [5], [6].

Реалізовувалися ці методи через:

- Особисту і превентивну роботу.
- Громадську думку.
- Привчання до читання.
- Спонування до змін.
- Бесіди та уроки різного типу.
- Зустрічі із експертами та фахівцями різних сфер.

«Це ризиковано легко для патронажних сестер прийняти (припустити) досить егоїстичну, деспотичну роль, зайняти центр стадії у виконанні дій, що здається безкорисливості, в якій вони змушують інші робити все отримання. примудрятися, так чи інакше давати цій матері нове бачення її важливої частки у виправленні сімейного добробуту, забезпечувати її адекватним приводом для того, щоб внести свій внесок, допомогу в її правильне місце – право не тільки в нашій схемі речей, але і в її. Для всіх нас це стає простим інструментом і ледве не найважливішим в розвитку індивідуальності» [4, с.100-190]. Ця цитата вказує на те, що фахівці соціальної сфери мають розвивати цілеспрямованість клієнта до зміни власного життя і зміни складної ситуації.

Зазначимо, що Мері Елен Річмонд в роботах та дослідженнях розкривала клієнтів у різних соціальних статусах і ролях. Наприклад, чоловіка як робочого, сусіда, і громадянина, годувальника, чоловіка та батько. Жінку вбачала як жінку, дружину, матір, господиню, працівницю, сестру, а в бідних родинах теж як годувальницю. Дітей розглядала як дітей, учнів, працівників, рідними (сестрою або братом), особистість. В кожній власній роботі дослідниця описувала ці аспекти та вказувала на потребу розглядати особистість індивідуально і в комплексі.

Коли готується план щодо зміни ситуації, соціальний працівник має врахувати багато аспектів (їх розгляд описано в пункті), і при цьому звертати увагу на роль включення батька і матері в стосунки з дітьми: рівень піклування (чи є воно взагалі), навчання, виховання, захист, формування життєвих цінностей та необхідних життєвих навичок тощо.

На нашу думку варто звернути увагу на загальні рекомендації, якими були Мері Елен Річмонд щодо навчання керуючих осіб держави. «Навчання міністрів в наших теологічних семінаріях повинно включити повний курс команди в благодійній роботі. Це допустило б що міністри, вели роботу їх людей в кращих каналах, і це зберегло б їх, крім того, від зневіри свідомий робітник, який прагне поліпшити соціальні умови без будь-якої ясної концепції можливостей і обмежень такого

обслуговування. Є багато священнослужителів, чий досвід і можливості оскільки дослідження відповідають їм для лідерства в спробі встановити систематичний навчання, в семінаріях» [6, с.179]. Такі пункти в програмі розширяли можливості і світобачення.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене пропонуємо наступні висновки. По-перше: в теорії соціальної роботи Мері Елен Річмонд спектр тем, якими мали володіти фахівці для допомоги нужденним доволі широкий, що задовольняло вимоги того часу і значно вплинуло на формування нової професії. І тому при підготовці соціальних працівників в сучасних вишах варто додати певні теми (наприклад: в сфері медицині) які підвищать ефективність майбутньої роботи. По друге – актуальним лишається важливість надання різних форм допомоги нужденним серед яких, на нашу думку, має бути зроблений акцент на зміні поведінки та мисленні клієнта, і спонукати до самостійної відповідальності за власне життя.

Література

1. James A. Deutch. Mery E. Richmond: a Compassionate Scholar Was in Our Midst // *Journal of Independent Social Work*, – by the Haworth Press, Vol. 2(1). Fall 1987. – pp.45-55.
2. Mary Ellen Richmond // *NASW Pioneers Biography Index* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.naswfoundation.org/Our-Work/NASW-Social-Workers-Pioneers/NASW-Social-Workers-Pioneers-Listing.aspx?id=477>
3. Mary Richmond and the image of social work, – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.thefreelibrary.com/Mary+Richmond+and+the+image+of+social+work_-a0246012995
4. Richmond, Mary E. SOCIAL WORK SERIES. WHAT IS SOCIAL CASE WORK? AN INTRODUCTORY DESCRIPTION. – NEW YORK: RUSSELL SAGE FOUNDATION, 1915, перевидано 1922.
5. Richmond, Mary E. A study of nine hundred and eighty five widows. Known to certain charity organization societies in 1910. New York City: Charity Organization Dept of the Russell Sage Foundation. 1913. 83 p.
6. RICHMOND, MARY E. Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers. – New York The MacMillan Company London: MacMillan & Co., Ltd. 1907/ All rights reserved/ Copyright, 1899, by The MacMillan Company. Set up and electrotyped January, 1899. Reprinted November, 1899; February, 1903; February, 1906; November, 1907. – 219 p. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://archive.org/details/friendlyvisiting00richrich/page/n1/mode/2up> –
7. The long view. papers and addresses. by Mary E. Richmond. selected and edited with biographical notes by Joanna C. Colcord, Director of the charity organization department, Russell sage foundation; and Ruth Z.S. Mann. – New York, Russell Sage Foundation. 1930. – 165 c.
8. Vesna Leskošek. THEORIES AND METHODS OF SOCIAL WORK; Exploring Different Perspectives. – Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009. – 212 p.
9. Методологические предпосылки институализации социальной работы в Европе и Америке – Социальная работа, электронный журнал – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://soc-work.ru/article/812>
10. Пашенко Ю. Внедрение концепции Мэри Элен Ричмонд в практику профессионального образования социальных работников США. – <https://cyberleninka.ru/article/n/application-of-the-mary-richmonds-concept-to-practice-of-professional-education-of-social-workers-in-the-usa/viewer>

11. Пащенко Ю. Сущность концепции профессионального образования социальных работников в трактовке Мэри Ричмонд – [Електронна бібліотека] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-kontseptsii-professionalnogo-obrazovaniya-sotsialnyh-rabotnikov-v-traktovke-meri-richmond/viewer>

12. Ричмонд М.Э. / Большая техническая энциклопедия – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ai08.org/index.php/term/9da4ac975b546c395b9c3ba39a8d61988dac9f39ae6c59a88e3daa98418d6c395b9c3cad9a8d609853aa9f39af6c8fa86e3da698a7606c395b9c3c349a8d61988da99f39af6c8fac649c3ea49a5960988fb19f33416c8da56e3f3f983b616c335d9c3ea59a8f61988fb09fada6c8da46ea93d9a9a8d61988aaf9f39af6c8f386e3daa98418e663c716da7a4605f5da8666f535257a4a25faf.xhtml>

13. Ромм М.В., Ромм Т.А. Теория социальной работы. Учебное пособие. – Новосибирск, 1999. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/R/ROMM/index.htm> – рос.мова.

14. Социальное патронирование (socialcasework) / Психологическая энциклопедия – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/1036/Социальное

15. Социальная работа: Учеб. пособие для вузов по спец. «Социальная работа» / Е.И. Холостова. – М.: Дашков и К°, 2004. – 691 с.

16. Шадский О.Т. Возникновение профессионально образования по социальной работе – [Электронное джерело] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-professionalnogo-obrazovaniya-po-sotsialnoy-rabote/viewer>

References

1. James A. Deutch. Mary E. Richmond: a Compassionate Scholar Was in Our Midst // *Journal of Independent Social Work*, – by the Haworth Press, Vol. 2(1). Fall 1987. – pp.45-55.

2. Mary Ellen Richmond // *NASW Pioneers Biography Index* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.naswfoundation.org/Our-Work/NASW-Social-Workers-Pioneers/NASW-Social-Workers-Pioneers-Listing.aspx?id=477>

3. Mary Richmond and the image of social work, – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.thefreelibrary.com/Mary+Richmond+and+the+image+of+social+work,-a0246012995>

4. Richmond, Mary E. SOCIAL WORK SERIES. WHAT IS SOCIAL CASE WORK? AN INTRODUCTORY DESCRIPTION. – NEW YORK: RUSSELL SAGE FOUNDATION, 1915, 1922.

5. Richmond, Mary E. A study of nine hundred and eighty five widows. Known to certain charity organization societies in 1910. New York City: Charity Organization Dept of the Russell Sage Foundation. 1913. 83 p.

6. RICHMOND, MARY E. Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers. – New York The MacMillan Company London: MacMillan & Co., Ltd. 1907/ All rights reserved/ Copyright,

1899, by The MacMillan Company. Set up and electrotyped January, 1899. Reprinted November, 1899; February, 1903; February, 1906; November, 1907. – 219 p. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://archive.org/details/friendlyvisiting00richrich/page/n1/mode/2up>

7. The long view. papers and addresses. by Mary E. Richmond. selected and edited with biographical notes by Joanna C. Colcord, Director of the charity organization department, Russell sage foundation; and Ruth Z.S. Mann. – New York, Russell Sage Foundation. 1930. – 165 c.

8. Vesna Leskošek. THEORIES AND METHODS OF SOCIAL WORK: Exploring Different Perspectives. – Published by: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009. – 212 p.

9. Metodology chesky'e predposilky' y'nsty'tualy'zacy'y' socy'al'noj raboti v Evrope y' Amery'ke – Socy'al'naya rabota, elektronij zhurnal – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://soc-work.ru/article/812>

10. Pashhenko Yu. Vnedreny'e koncepcy'y' Мэри' Elen Ry'chmond v prakty'ku professy'onalo obrazovaniya socy'al'nyh rabotny'kov SShA. – <https://cyberleninka.ru/article/n/application-of-the-mary-richmonds-concept-to-practice-of-professional-education-of-social-workers-in-the-usa/viewer>

11. Pashhenko Yu. Sushlnost' koncepcy'y' professy'onalo obrazovaniya socy'al'nyh rabotny'kov v traktovke Мэри' Ry'chmond – [Електронна бібліотека] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-kontseptsii-professionalnogo-obrazovaniya-sotsialnyh-rabotnikov-v-traktovke-meri-richmond/viewer>

12. Ry'chmond M.E. / Bol'shaya texny'cheskaya y'ncekl'opedy'ya – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ai08.org/index.php/term/9da4ac975b546c395b9c3ba39a8d61988dac9f39ae6c59a88e3daa98418d6c395b9c3cad9a8d609853aa9f39af6c8fa86e3da698a7606c395b9c3c349a8d61988da99f39af6c8fac649c3ea49a5960988fb19f33416c8da56e3f3f983b616c335d9c3ea59a8f61988fb09fada6c8da46ea93d9a9a8d61988aaf9f39af6c8f386e3daa98418e663c716da7a4605f5da8666f535257a4a25faf.xhtml>

13. Romm M.V., Romm T.A. Teoriya socy'al'noj raboty. Uchebnoe posoby'e. – Novosy'bersk, 1999. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/R/ROMM/index.htm> – рос.мова.

14. Socy'al'noe patronirovaniye (socialcasework) / Psyhologiy'cheskaya y'ncekl'opedy'ya – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/1036/Socy'al'noe

15. Socy'al'naya rabota: Ucheb. posoby'e dlya vuzov po specz. «Socy'al'naya rabota» / E.Y. Xolostova. – М.: Дашков и К°, 2004. – 691с.

16. Shadsky'y O.G. Vozny'knoveny'e professy'onalo obrazovaniya po socy'al'noj rabote – [Електронное джерело] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-professionalnogo-obrazovaniya-po-sotsialnoy-rabote/viewer>

Petrukhan-Shcherbakova L.Yu.,

lecturer of the Department of Theory and History of Pedagogy of the Pedagogical Institute of the Borys Grinchenko Kyiv University, ORCID ID: 0000-0001-9250-4991, lpetrukhan@gmail.com

Ukraine, Kiev

THE PEDAGOGICAL CONTENT OF SOCIAL WORK (WITH CLIENTS) IN THE HERITAGE OF THE MEAN OF ELEN RICHMOND (1861–1928)

The article explores the scientific heritage of Mary Ellen Richmond. The value-motivational aspects of pedagogical interaction between a social worker and his client are considered. The topics on which the social worker worked and changed the client's outlook were analyzed. It is proved that the development of intrinsic motivation and the formation of a sense of competence contributes to the accumulation of positive experience in solving the client's problem situation. The criteria for evaluating the client's educational achievements are distinguished.

Key words: interaction, motivation, individuality, personal values, pedagogical interaction, social worker, client.

УДК 796.011.1

Петрушкевич І.І.,

викладач кафедри загальноєкономічної підготовки

Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net

Україна, м. Херсон

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ (ФУНКЦІЇ КЕРУВАННЯ)

У великому переліку розділів сучасної теорії і методики спортивного тренування та фізичного виховання питання керування у спортивно-педагогічних системах займають особливе місце. Без перебільшення можна сказати, що дана галузь знань, незважаючи на високу потребу, розробляється не так інтенсивно, як вимагає час. Керування у спортивно-педагогічних системах торкається проблеми взаємодії людей, що умовно позначаються як «малі групи». До них належать як спортивні організації, відомства на рівні районних, міських, обласних і частково державних рівнях, так і спортивні клуби, клубні команди різних видів спорту, секції, екіпажі, навчальні, оздоровчі групи, спортивні класи тощо.

Ключові слова: керування, планування, організація, мотивація, контроль.

Актуальність. Для дослідників проблема групової психології – це проблема вивчення особистісних якостей в умовах діяльності малих груп. Логіка розвитку соціально-психологічних і педагогічних знань вимагає усвідомлення незаперечного факту про те, що неможливо вивчити особистість, пояснити своєрідність її поведінки, особливо в екстремальних умовах тренування і змагань, без розкриття внутрішніх механізмів і оцінки умов її розвитку й удосконалення на рівні групової та індивідуальної спортивної діяльності. Обмеженість контингенту у малих групах дозволяє створювати моделі міжособистісних відносин з переносом на більші об'єкти за рахунок високої інтенсивності взаємодії членів колективу в однакових умовах.

Вивчення малих груп відкриває можливість вирішення не тільки організаційних питань, але і проведення суворо контрольованих психолого-педагогічних спостережень.

Сучасний спорт вимагає від людей, які ним займаються, неординарності, пов'язаної з фізичними і психічними навантаженнями. Звідси – стресові стани, що спричиняють нервову перенапругу, конфліктні ситуації, «передстартові лихоманки» та інші негативні стани спортсмена. Своєчасне вживання необхідних заходів щодо нейтралізації наслідків несприятливих ситуацій та їхньої профілактики за рахунок використання принципів керування дозволить істотно підвищити ефективність діяльності спортивно-педагогічних систем у цілому й окремих спортсменів зокрема.

Мета дослідження. У даній статті зроблена спроба систематизувати накопичені дані про генезис, структуру, динаміку керування; надати інформацію та рекомендації викладачам фізичного виховання, тренерам.

Виклад основного матеріалу. У процесі фізичного виховання і спортивного тренування виділяють такі управлінські функції, як: планування, організація, мотивація, контроль.

За кожною з цих функцій стоїть складна робота тренера зі спортсменами, викладача з учнями, студентами, тренера зі спортсменами.

Планування – одна з найважливіших функцій керування, що забезпечує основу для всіх управлінських функцій. Інші функції керування: організація, мотивація і контроль, орієнтовані на виконання стратегічних планів.

Стратегічне планування – це набір дій і рішень керівництва, що приводять до розробки специфічних страте-

гій, спрямованих на допомогу в досягненні цілей спортивно-педагогічною системою. Усвідомлення організаційних стратегій навчально-тренувального процесу являє собою визначену діяльність, що передбачає постійний розвиток мислення керівника, тренера для пошуку більш завершених стратегічних напрямів і підвищення професіоналізму у керуванні.

Найбільш істотним елементом під час планування є вибір мети організації. Якщо рівень спортивних організацій має складну, розгалужену структуру, то для них необхідними є адекватні і точно сформульовані цілі. Для того, щоб мета сприяла ефективній діяльності організації навчально-тренувального процесу, вони повинні відповідати певним вимогам: бути конкретними і кількісно вимірними.

Початком виконання функції планування є визначення мети. Ця функція має кілька етапів:

- вибір мети;
- визначення вихідних передумов для майбутнього прийняття рішень;
- пошук і визначення альтернатив для прийняття рішень;
- вибір оптимальної (найкращої) альтернативи серед можливих;
- виконання плану.

Під час реалізації функції планування варто приймати ефективні рішення, в основі яких лежить дія двох важливих факторів:

- вибір найкращої альтернативи;
- урахування можливостей спортсмена.

Цими факторами визначається якість рішення. Прийняття рішень виконавцями також є істотним чинником, що впливає на його ефективність.

При використанні функції планування реалізується принцип прийняття зобов'язань з боку спортсмена, що розглядається з урахуванням гнучкості структури планування для зменшення ризику втрат – зайвих енергетичних витрат і збільшення часу досягнення запланованих результатів. Крім того, зобов'язання, прийняті спортсменом, є додатковим стимулом для формування більш спеціалізованих мотивацій і підвищують відповідальність за виконання запланованої тренувальної роботи.

Для досягнення цілей потрібна взаємодія певних факторів як організаційних, так і психологічних. Складна їхня взаємодія повинна координуватися вектором мети для одержання позитивного результату.

Планування, як функція керування включає вибір цілей в організм тренувального процесу, а також визначення його спрямованості, послідовної побудови блоків і програм, засобів і методів їхнього досягнення. По суті планування забезпечує основу прийняття інтегрованих рішень, спрямованих на досягнення максимальної ефективності тренувального процесу, як системи відповідно до поставлених цілей.

Процеси планування тренувального процесу і прийняття рішень взаємозалежні. Найбільш важливим є те, що планування – це основний засіб, за допомогою якого спортсмен як підсистема чи керований елемент може пристосовуватися до змінюваних умов внутрішнього та зовнішнього середовища. Системний підхід до планування вимагає від тренера визнання того, що здатність до творчої діяльності не рисою окремої особистості (тренера чи спортсмена), її можна набути, оскільки вона певним чином залежить від умов, що існують усередині тренувального процесу.

Організація – одна з функцій керування тренувальним процесом, виконання якої – це забезпечить його всім необхідним для успішного протікання: устаткуванням, інвентарем, формою, засобами, необхідним персоналом.

Ієрархічна структура організації, незалежно від її складності, має кілька рівнів керування з передачею інформації зверху вниз. Усі елементи організації не мають рівних статусів. В умовах діяльності лінійної організації наявний централізований елемент керування. Основний принцип ефективності формальної організації, яким є навчально-тренувальний процес – це наявність єдності мети тренера та спортсмена. Виконання організаційних функцій пов'язане зі здійсненням діяльності як тренером, так і спортсменами. Вихідними передумовами виконання організаційної функції організації є такі фактори:

– урахування тренером своїх можливостей – потенційних і реальних, а також індивідуального ресурсу спортсменів і матеріальних резервів;

– об'єктивні вимоги до спортсмена.

Необхідною умовою виконання організаційної функції є правильне спілкування викладача зі студентами, тренера зі спортсменами. Процеси керування й організації діяльності тренера і спортсменів не існують ізольовано, а органічно переплітаються між собою.

Навчально-тренувальному процесі робота поділяється на складові – ОФП, СФП, технічні, тактичні та інші види підготовки. Тому для успішного проведення тренувальної роботи необхідна координація дій. Діяльність тренера щодо координації роботи спортсменів становить сутність керування у спортивно-педагогічних системах.

Для досягнення мети дії тренерів і спортсменів повинні бути скоординовані на вертикальному поділі праці і відповідальності кожного по горизонтальній реалізації. Проте керування в тренувальному процесі являє собою особливий вид діяльності.

Під мотивацією у керуванні розуміється система факторів (спонукальних причин), що сприяють виконанню визначеного завдання. Це поняття використовується для пояснення послідовності поведінкових дій, спрямованих на вирішенні завдань, що можуть змінюватися залежно

від різних ситуацій, зокрема і станів спортсменів. Мотивація як одна з функцій керування істотне значення при вирішенні тренувальних завдань, від яких залежить досягнення мети, і визначається взаємозалежною роботою тренера з спортсменами.

Мотивація – це процес спонукання себе й інших до діяльності для досягнення індивідуальних чи спільних цілей. Підставою для мотивації може бути винагорода. Внутрішню винагороду дає сама тренувальна робота – досягнення результатів, їхня значимість, самоповага, подолання негативних стресових ситуацій. Зовнішня винагорода – це форма оцінки діяльності тренера і спортсмена щодо адміністрації, суспільства, засобів масової інформації. Вона виявляється у вигляді фінансового, матеріального заохочення, похвали, нагород, почесних звань, визнання, а також додаткових форм – укладання вигідних контрактів, поліпшення умов тренування, побуту.

Основне завдання викладачів, тренерів – створення у спортсменів внутрішнього спонукання до активної тренувальної роботи через позитивну мотивацію щодо її стимулювання. У практичному змісті варто розрізнити поняття мотиву і стимулу. Їх часто ототожнюють, однак за своїм змістом вони різні. Мотив – це спонукання до виконання визначеної діяльності і вчинку, в основі яких лежать потреби людини. Система мотивів утворює мотивацію поведінки спортсмена. При цьому характер мотивів може бути різним, але об'єднати повинна єдина мета.

Мотивація може виконувати системо утворюючу функцію, додаючи діяльності визначений особистісний зміст. Під мотивуванням розуміється звичайне створення у виконавців внутрішніх психологічних спонукань до тренувальної діяльності спортсмена і тренера. Важливими факторами є зацікавленість, задоволеність і потреба в роботі стимулюванні, на відміну від мотивування, йдеться про спонукання спортсменів до тренувальної роботи за допомогою зовнішніх факторів. Звичайно, це матеріальне і моральне стимулювання. Функція мотивування у керуванні зводиться до реалізації послідовних поведінкових дій, за допомогою яких вирішуються управлінські завдання, що змінюються за певних умов. У процесі керування вона є однією із найскладніших, оскільки діючою особою є особистість спортсмена.

Функція контролю забезпечує досягнення системою визначеної мети. Контроль включає встановлення стандартів як загальних, так і індивідуальних щодо виміру реально досягнутих результатів і проведення корекцій, якщо отримані результати відрізняються від установлених стандартів.

Під контролем розуміється не прагнення тренера знайти будь-які неправильні дії спортсмена, а своєчасна допомога у вигляді схвалення, заохочення, інших стимулюючих факторів.

Під час перспективного планування тренувального процесу доцільно визначити фактори, що можуть призвести до помилок, тобто заздалегідь виділити форми контролю, що дозволяють прогнозувати їхнє виникнення.

Наявність усіх форм контролю обов'язкова – оперативного поточного, етапного і перспективного. Якщо з цієї сукупності усунути будь-яку функцію контролю, то можливе порушення не тільки цілісності всього навча-

льно-тренувального процесу, спрямованого на досягнення мети, але і зв'язків між окремими блоками.

Кожен тренер намагається досягти успіху в роботі, використовуючи можливості свої і спортсмена. Але при цьому він повинен володіти своїми емоціями, налаштувати себе на виконання запланованих завдань і обирати потрібну тактику взаємин. Якщо тренувальний процес показує, що спортсмен досягає більш високих результатів чи показників оцінки фізичної кондиції, то це не означає, що тренер повинен прагнути покращити результати за рахунок збільшення обсягу чи інтенсивності навантаження. Варто об'єктивно оцінити, чому це відбувається, і якщо результати починають поліпшуватися раніше запланованих термінів, то необхідно терміново зробити аналіз тренувальної роботи й одержати відповідь. Залежно від причин вносяться корективи у планування тренування – продовжувати за колишнім планом, знижувати чи збільшувати які-небудь параметри навантаження. Якщо незаплановане зростання результатів відбувається внаслідок поліпшення техніки виконання основної дії, то це позитивний моменті коригування в навантаження вносяться з урахуванням економізації функцій координації рухів, тобто знижуються фізичні витрати. Тут варто зважати на те, що планування етапу удосконалювання технічної майстерності найбільш варіативне, оскільки неможливо заздалегідь передбачати терміни оволодіння спортсменом складних технічних елементів. Доки закони координації рухів у спорті вивчені недостатньо і основна проблема у керуванні тренуванням пов'язана з технічною підготовкою спортсмена ефективність тренування в цілому залежить від спортсмена. Тому тренер повинен бути особливо чутливим до напруження і визначення стану своїх учнів, прислухатися до оцінки їхніх власних рухів, м'язових відчуттів і можливої самореалізації. Враховуючи зворотний зв'язок, у якому особливе значення приділяється думці спортсмена, можна більш ефективно вирішити завдання тренування. У даному випадку функція керування зводиться до того, що тренер уміло направляє і координує дію спортсменів. Спортсмени набувають необхідну відповідальність і самостійність у прийнятті потрібних рішень спочатку під контролем, а потім і без участі тренера.

Оцінка результатів контролю ґрунтується на реальних кількісних критеріях. Тренер звертає увагу на найбільш істотні показники, що мають основні значення у визначенні розвитку фізичних якостей, рухових здібностей, формуванні запрограмованих функціональних ста-

нів. Здійснення контролю – це постійне порівняння тренером того, що є з тим що повинно бути. Але він дійсний для тих, хто знає, що реально повинно бути, вчасно вказує на це спортсмену, команді та приймає адекватні рішення.

Контроль за ходом тренувального процесу є безупинним. За наявності постійного контролю можна оперативно одержувати дані про успіхи і можливі невдачі та зробити висновки на майбутнє – контроль визначає успішність протікання тренувального процесу. Оцінка основних результатів виконання навантаження і надбання нових функціональних станів, згідно з визначеними завданнями, у періодах і на етапах тренування набуває функцію цілеспрямованого контролю.

Висновок. Контроль – одна з управлінських функцій, що забезпечує досягнення цілей спортсмена. Він необхідний для одержання інформації про усі види підготовки функціональних станів спортсмена і дозволяє приймати об'єктивні рішення щодо, корекції навчально-тренувального процесу.

Література

1. Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. – М.: Физкультура и спорт, 1985. – 176 с.
2. Гвишиани Д.М. Организация и управление. – М.: Наука, 1978. – 432с.
3. Рыбковський А.Т. Системний аналіз спортивної тренування: Учебное пособие. – Донецьк: ДонГУ, 1994. – 62с.
4. Рыбковський А.Т., Терещенко В.І. Управління у спортивно-педагогічних системах: Монографія. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006.-284с.
5. Терещенко В.І. Організація і управління. – К.: Знання, 1990. – 48с.
6. Тихонравов Ю.В. Теорія управління. – М.: Весник, 1997. – 336с.

References

1. Verkhoshanskyi Yu.V. Programmyrovanye y orhanyzatsiya trenyrovochnoho protsesssa. – М.: Fyzkultura y sport, 1985. – 176 s.
2. Hvyshyany D.M. Orhanyzatsiya y upravlyenye. – М.: Nauka, 1978. – 432s.
3. Rybkovskyy A.T. Systemnyi analiz sportyvnoi trenyrovky: Uchebnoe posobyе. –Donetsk: DonHU, 1994. – 62s.
4. Rybkovskyy A.T., Tereshchenko V.I. Upravlinnia u sportyvno-pedahohichnykhi systemakh: Monohrafiia. – Irpin: Natsionalna akademiia DPS Ukrainy, 2006.-284s.
5. Tereshchenko V.I. Orhanyzatsiia i upravlinnia. – К.: Znannia, 1990. – 48s.
6. Tykhonravov Yu.V. Teoryia upravlinnia. – М.: Vesnyk, 1997.– 336s.

Petrushkevich I.I.,

Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net
Ukraine, Kherson

PHYSICAL UPBRINGING (FUNCTIONS OF MANAGEMENT)

In the great list of units of contemporary theory and methods of sport training and physical upbringing the question of management in sport and pedagogical systems takes a particular place. We can say without exaggeration that the mentioned branch of knowledge, in spite of high need, isn't working out as intensive as time requires. Management in sport and pedagogical systems touches the problem of interaction between people that are conditionally marked as «small groups». Sport organizations, offices on the levels of local town, regional and partly State ones, and also sport clubs, club teams of different kinds of sport, sections, crews, teaching, sanitary groups, sport classes etc belong to them.

Key words: management, planning, organization, motivation, control.

УДК [340+37.013]:378:373.2.011.3-051(045)

Попадич О.О.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»,
olena.poradych@uzhnu.edu.ua

Україна, м. Ужгород

ЗМІСТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩІ

Визначено, що зміст правового виховання майбутніх працівників закладів дошкільної освіти під час навчання у закладі вищої освіти зводиться до поглибленого вивчення студентами основних положень конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, сімейного, кримінального, сімейного права відповідно до напрямів роботи дошкільного закладу (методична та контрольна-аналітична робота з педагогами; навчально-виховна робота з правової освіченості дошкільників; робота з батьками); розглянуто складові змісту правового виховання та джерела пізнавального інтересу навчання; проаналізовано зміст та завдання навчального курсу «Інтелектуальна власність в освіті».

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, майбутній працівник закладів дошкільної освіти, дитина дошкільного віку, правове виховання, зміст правового виховання.

Постановка проблеми. Прогресивні перетворення в сучасному світі передбачають і переорієнтування ролі дитини в ньому. На сьогоднішній день нашому суспільству потрібна соціально розвинена, активна особистість, що володіє правовими знаннями.

Оскільки саме в дошкільний період у дітей формуються початкові уявлення про соціальні норми поведінки людей, про потребу правової поведінки, то працівники закладів дошкільної освіти повинні володіти не тільки мінімумом правових знань, які потрібні їм як членам суспільства, але й «володіти законодавчою базою щодо завдань, цілей, принципів, засад функціонування дошкільної освіти в Україні; знати міжнародні та законодавчі акти України в галузі охорони дитинства про захист прав дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку» [6].

Актуальність проблематики відображено в положеннях Указу Президента України від 17 лютого 2005 року «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України», Указі Президента України «Про національну програму правової освіти населення № 992/2001 від 18.10.2001 р. та інших нормативних документах.

Стратегічні напрями розвитку системи дошкільної освіти в Україні окреслені концептуальними положеннями державних документів – «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», Законами України «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти.

Аналіз наукових досліджень останніх років засвідчив, що вказаній проблематиці присвячені роботи Б. Андрусишина, Л. Артемової, Г. Васяновича, В. Головченка, А. Гуза, П. Груздева, Г. Давидова, Л. Коваль, О. Кононко, К. Крутій, Н. Кічук, В. Кьони, Н. Лисенка, Н. Манжелій, Г. Маньковського, Т. Науменко, Г. Неліп, М. Неліп, О. Нікітіна, В. Обухова, В. Оксамитного, П. Рабіновича, М. Фіцули та інших науковців.

Але доводиться констатувати відсутність узагальнювальних досліджень проблеми правового виховання

майбутніх працівників закладів дошкільної освіти під час навчання у закладі вищої освіти.

Мета роботи – визначити зміст правового виховання майбутніх працівників закладів дошкільної освіти під час навчання у вищій.

Виклад основного матеріалу. Оскільки реформування змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти в Україні є складниками процесу оновлення світових та європейських систем, на часі реалізація компетентнісної парадигми, яка орієнтує педагогів на впровадження у педагогічну практику цілісного підходу до розвитку особистості [8, с.7].

Вважаємо, що, якщо роботу дошкільного закладу необхідно спрямовувати в трьох напрямках: методична та контрольна-аналітична робота з педагогами; навчально-виховна робота з правової освіченості дошкільників; робота з батьками [3], то правильна розробка змісту правовиховної роботи майбутніх працівників закладів дошкільної освіти (МПЗДО) у вищій відповідно до вказаних напрямів надасть можливість її учасникам визначити необхідний рівень та обсяг правових знань, педагогічні технології їх передачі, підібрати оптимальні заходи правовиховного впливу на свідомість, волю, психіку та поведінку особи.

Правове виховання П. Рабінович визначає як цілеспрямовану діяльність державних органів, громадських об'єднань і трудових колективів, а також інших суб'єктів щодо формування у громадян високої правової культури [9, с.86].

Дослідниця Н. Тітова наголошує, що правове виховання – це цілеспрямований вплив на людину з метою формування у неї основ правової культури і прагнення до активної правомірної поведінки [12, с.137].

Науковець В. Ніколаєнко вважає, що правове виховання полягає у правовій освіті дитини, результативність якої зумовлюється особливостями розвитку його інтелектуальної сфери (здібностей, чуттєвого пізнання, відчуття, сприйняття, уяви, мислення), формуванні погля-

дів, оцінних ставлень, переконань, правових умінь і навичок у процесі організації навчально-виховної діяльності [5, с.118].

Зазначимо, що для працівника закладу дошкільної освіти у правовому вихованні особливе місце займає профілактична робота як з вихованцями, так і з їх батьками. Тому з метою попередження правопорушень з боку батьків, працівників ЗДО тощо та правомірної поведінки вихованців, зміст правового виховання МПЗДО у виші повинен у першу чергу бути зорієнтованим на цю функцію правового виховання. У її соціально-психологічному механізмі розрізняють два аспекти – зовнішній, інструментальний (взаємодія правового виховання з іншими профілактичними заходами: економічними, суспільно-політичними, ідеологічними, організаційно-управлінськими, технічними і правовими) і внутрішній, особистісний (пізнавально-мисленні й емоційно-вольові процеси індивідуальної свідомості під профілактичним впливом правового виховання).

На першому етапі правове виховання покликане закласти твердий фундамент цільної правосвідомості, яка включає внутрішню потребу дотримуватися правових норм і тим самим виключає можливість протиправного варіанту поведінки особи. На другому етапі профілактична дія правового виховання забезпечується роллю засвоєних особистістю принципів і норм права у позитивному подоланні внутрішніх суперечностей індивідуальної свідомості (між соціальним і біологічним, об'єктивним і суб'єктивним, раціональним і емоційним, суспільним обов'язком і особистими потребами та ін.). Кінцева профілактична мета правового виховання полягає в тому, щоб третій етап формування поведінкового акту – вчинок – був актом правомірної поведінки.

На нашу думку, профілактична функція працівника закладу дошкільної освіти тільки тоді буде ефективною, коли вона проводиться безперервно, послідовно, спрямовано з огляду на попередження правопорушень та підвищення правосвідомості громадян. З цією метою працівники закладу дошкільної освіти мають керуватися такими педагогічними принципами: наступність виховних впливів; індивідуальний та диференційований підхід; опора на позитивне в особистості правопорушника (дитини, батьків дитини тощо).

Гадаємо, що наступність виховних впливів передбачає взаємозв'язок і комплексний підхід до осіб, що підлягають профілактиці. Індивідуальний підхід до правопорушника (дитина, батьки дитини тощо) можливий тільки за умови врахування його психологічних та вікових особливостей. Диференційований підхід до правопорушника (дитина, батьки дитини тощо) передбачає врахування мотивів його поведінки і ступеня соціальної небезпеки. Опора на позитивне в особистості правопорушника (дитина, батьки дитини тощо) включає в себе розуміння його психологічного стану, виділення його позитивних якостей, прояв зацікавленості в його долі, віру у його виправлення і перевиховання.

Тільки на основі зазначених принципів можлива реалізація методів і прийомів психолого-педагогічного впливу на правопорушників (дитину, батьків дитини тощо). До таких методів передусім належать: методи

довіри; моральної підтримки; моральної справи; активізації потаємних почуттів; опосередкування; пробудження гуманних почуттів; флангового підходу; попередження; покарання; осуду, пробудження тривоги; натяку; розвінчання, переконання, навіювання, прикладу, використання громадської думки, самовиховання, примусу, надання допомоги, впливу на оточення особи та ін.

Розглянемо поняття, які використовуватимемо у нашому дослідженні, а саме: «зміст», «зміст виховання», «зміст правового виховання» та «зміст правового виховання майбутнього працівника закладу дошкільної освіти».

Сучасний тлумачний словник української мови дає визначення поняття змісту як такого, «про що говориться, розповідається, описується, зображується. Суть, внутрішня особливість чого-небудь» [11, с.341]. С. Максимюк вказує, що «зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету (всебічний і гармонійний розвиток дитини), завдання (індивідуалізація і соціалізація) й складові частини (розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне, правове виховання). Кожен з цих напрямів має свій зміст і завдання» [4, с.322].

Подібне трактування поняття «змісту виховання» пропонує О. Кондратюк. Він зауважує, що «зміст виховання виражає єдність, його загальну мету, завдання і сторони цього процесу» [1, с.28].

На думку В. Котюка, зміст правового виховання – це найбільш складне питання в системі правового виховання чи навчання, оскільки тут потрібно визначити, які правові знання і в якому обсязі необхідно давати [2, с.98].

З огляду на вказане, слушною є думка О. Скакун, яка зазначає, що зміст правового виховання забезпечується процесом цілеспрямованого і системного впливу на індивідуальну чи групову правосвідомість усім набором «інструментів», якими володіє суспільство [10, с.480].

На нашу думку, зміст правового виховання МПЗДО можна розкрити через його складові, а саме: навчання права; подолання явищ правового нігілізму; розвиток соціально-правової активності людей, особливо молоді.

У процесі розробки змісту правового виховання для МПЗДО ми рекомендуємо галузі правознавства, які вважаються найбільш «прикладними», тобто ті, знання яких потрібні усім без винятку громадянам або, у будь-якому разі, переважній більшості з них. Таким є, наприклад, конституційне право, бо кожна людина, яка народилася і постійно проживає в Україні, є її громадянином. Вона має добре знати політичний устрій своєї держави, гарантовані нею права, обов'язки, норми стосунків тощо. Це можна сказати й про такі галузі права, як цивільне, цивільно-процесуальне, кримінальне, кримінально-процесуальне, трудове, адміністративне та сімейне право, норми яких у повсякденному житті щодня врегульовують суспільні відносини і є регулятором поведінки людини.

Проаналізуємо зміст правового виховання для МПЗДО під час навчання у виші відповідно до вищезазначених напрямів роботи дошкільного закладу.

Майбутні працівники закладів дошкільної освіти під час вивчення конституційного права повинні запам'ятати, що у Конституції України закріплені основи суспільного і державного ладу, основні права, свободи та обов'язки громадян України.

Важливу роль у змісті правового виховання для МПЗДО під час навчання у виші відіграє адміністративне право, яке регулює норми адміністративного права.

Ще одна складова змісту правового виховання для майбутніх працівників закладів дошкільної освіти – вивчення основних положень кримінального права. Майбутні працівники закладів дошкільної освіти повинні чітко уявляти, яке діяння є злочином і яка відповідальність настає за підготовку і намір вчинити злочин, яка відповідальність настає за співучасть у злочині, а також як здійснюється класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості.

Вивчаючи норми цивільного права МПЗДО повинні усвідомлювати, що сучасне цивільне право – це сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, що складаються в суспільстві між громадянами, організаціями та іншими соціальними утвореннями.

Важливим для майбутніх працівників закладів дошкільної освіти є висвітлення основних положень сімейного права, особливо чинних законодавчих актів, які скеровані на соціальний захист дітей, а саме: Закони України «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (21.11.1992 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.06.2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (13.01.2005 р.) тощо.

Водночас студенти повинні знати, що в Україні законодавчо врегульовано жорстоке поводження з дітьми та питання попередження насильства в сім'ї. Це зазначено у Законі України від 15.11.2001 р. «Про попередження насильства в сім'ї», який розкриває поняття насильства в сім'ї та визначає органи та установи, на які покладається обов'язок здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї: органи опіки і піклування; управління у справах сім'ї молоді та спорту; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї; служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ.

З огляду на зазначене, ми визначаємо зміст правового виховання для майбутніх працівників закладів дошкільної освіти у виші як поглиблене вивчення основних положень названих галузей права.

З цією метою у навчальний план студентів магістратури Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», які навчаються за спеціальністю «Освітні, педагогічні науки» (спеціалізація «Організація дошкільної освіти»), запроваджено дисципліну «Інтелектуальна власність в освіті».

Досягнення цілей та завдань навчального предмета «Інтелектуальна власність в освіті» відбуваються за умов, що засвоєння змісту курсу здійснюється шляхом опанування трьох блоків: теоретичного, практичного та блоку самостійної роботи. При вивченні дисципліни інформаційними джерелами є підручники, навчальні та навчально-методичні посібники, монографії, збірники матеріалів наукових конференцій, педагогічні та юридичні видання, першоджерела (педагогічні праці філософів, педагогів-просвітителів тощо), нормативно-правові документи, а також авторські конспекти лекцій.

Ми виявили, що, під час навчання у вищому навчальному закладі курс «Інтелектуальна власність в освіті» має основоположне значення у формуванні правових знань майбутніх магістрів педагогіки, менеджерів з дошкільної освіти а теоретичною основою правового виховання МПЗДО під час навчання у закладі вищої освіти є, зокрема, система навчальної та правовиховної роботи у вищій школі як впорядкована сукупність взаємопов'язаних заходів, підпорядкованих цілям виховання та її основні елементи, основні напрямки та зміст діяльності закладу вищої освіти у правовиховній роботі, основні завдання правовиховної роботи з майбутніми педагогами дошкільної освіти у виші тощо [7].

З огляду на вищенаведене, зазначимо, що зміст правового виховання майбутніх працівників закладів дошкільної освіти під час навчання у виші зводиться до поглибленого вивчення студентами основних положень конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, сімейного, кримінального, сімейного права відповідно до вищезазначених напрямів роботи дошкільного закладу. Особливе місце в змісті правового виховання МПЗДО доречно відвести профілактичній функції. Для вирішення питання удосконалення правового виховання МПЗДО перед педагогічним складом закладів вищої освіти постає завдання пошуку нових форм та методів навчання, активізації виховного процесу в позааурочній роботі, залучення до співпраці представників органів державної влади, суду, прокуратури, міліції, юстиції тощо.

Висновки. Таким чином, однією з головних складових правового виховання є правова освіта, яка має забезпечити оволодіння МПЗДО системою правових знань: основними положеннями конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального права тощо.

Формування в майбутніх працівників закладів дошкільної освіти (МПЗДО) правових компетенцій залежить від педагогічної майстерності, знань, вмінь та бажань учасників та організаторів правовиховного процесу у закладі вищої освіти викладати навчальний матеріал таким чином, щоб у студентської молоді викликати неабияку зацікавленість у необхідності його отримання.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку доцільно спрямувати на проблему формування правової компетентності майбутніх працівників закладів дошкільної освіти на основі їх правової грамотності.

Література

1. Кондратюк О.Л. Система виховної роботи в вищому навчальному закладі: навч.-метод. посібник / О.Л. Кондратюк, – К.: Кондор, 2006. – 216 с.
2. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій: навч. посібник [для юрид. фақ. вузів] / В.О. Котюк, – К.: Вентури, 1996. – 208 с.
3. Майор Н.С., Чаварга О.Ю. Правове виховання дошкільників – обов'язкова умова формування життєвої компетентності особистості – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakjipro.org.ua/2010-06-02-07-11-30/2010-06-02-07-12-06/173-2010-04-08-05-59-48>
4. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посібник / С.П. Максимюк, – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
5. Ніколаєнко В.М. Правове виховання в ДНЗ. 3–6 роки. – Х.: Вид. група «Оноса», 2010. – 206 с.

6. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти «Менеджмент у системі дошкільної освіти» URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/16125>.

7. Попадич О.О. Теоретичні основи правового виховання майбутніх працівників закладів дошкільної освіти / О.О. Попадич. – Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: зб.наук. пр. / Ред.кол.: Шовканич Г.В. (гол.ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2020. URL: <https://msu.edu.ua/visn1/>.

8. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч 1. – Київ: ЛТОВ «МІСФЕР–Україна», 2014 – 204 с.

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: посібник [для студ. спец. «Правознавство»] / П.М. Рабінович. – Борodianka, 1993. – 172 с.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.

11. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за заг. ред. проф. В.В. Дубичинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

12. Тітова Н.К. Правова культура: поняття, структура / Н.К. Тітова // Теоретичні засади педагогічного правознавства: зб. наук. праць. – К.: Науковий світ, 2001. – С.133–139.

References

1. Kondratiuk O.P. Systema vykhovnoi roboty v profesiino-tekhnichnomu navchalnomu zakladi: navch.-metod. posibnyk / O.P. Kondratiuk. – K.: Kondor, 2006. – 216 s.

2. Kotiuk V.O. Teoriia prava: kurs lektsii: navch. posibnyk [dlia yuryd. fak. vuziv] / V.O. Kotiuk. – K.: Venturi, 1996. – 208 s.

3. Maior N.S., Chavarha O.Yu. Pravove vykhovannia doshkilnykiv – oboviazkova umovaformuvannia zhyttievoi

kompetentnosti osobystosti – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zakjippo.org.ua/2010-06-02-07-11-30/2010-06-02-07-12-06/173-2010-04-08-05-59-48>

4. Maksymuk S.P. Pedagogika: navch. posibnyk / S.P. Maksymuk. – K.: Kondor, 2005. – 667 s.

5. Nikolaienko V.M. Pravove vykhovannia v DNZ. 3–6 roky. – Kf.: Vyd. hrupa «Onova», 2010. – 206 s.

6. Osvitno-profesiina prohrama pidhotovky zdobuvachiv druhoho (mahisterskoho) rinvnia vyshchoi osvity «Menedzhment u systemi doshkilnoi osvity» URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/16125>.

7. Popadych O.O. Teoretychni osnovy pravovoho vykhovannia maibutnikh pratsivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity / O.O. Popadych. – Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii «Pedagogika ta psykholohiia»: zb.nauk. pr. / Red.kol.: Tovkanets H.V. (hol.red.) ta in. – Mukachevo: Vyd-vo MDU, 2020. URL: <https://msu.edu.ua/visn1/>.

8. Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ja u Svitii» (nova redaktsiia). U 2 ch. Ch 1. – Kyiv: TOV «MISFER–Ukraina», 2014 – 204 s.

9. Rabinovich P.M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: posibnyk [dlia stud. spets. «Pravoznavstvo»] / P.M. Rabinovich. – Borodianka, 1993. – 172 s.

10. Skakun O.F. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / O.F. Skakun. – Kf.: Konsum, 2006. – 656 s.

11. Suchasnyi tлумачnyi slovnyk ukraïnskoi movy: 65000 sliv / za zah. red. prof. V.V. Dubichynskoho. – Kf.: VD «Shkola», 2006. – 1008 s.

12. Titova N.K. Pravova kultura: poniattia, struktura / N.K. Titova // Teoretychni zasady pedagogichnoho pravoznavstva: zb. nauk. prats. – K.: Naukovyi svit, 2001. – S. 133–139.

Popadych O.O.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education Public higher education institution «Uzhhorod National University», olena.popadych@uzhnu.edu.ua

Ukraine, Uzhhorod

CONTENT OF LEGAL EDUCATION OF FUTURE PRESCHOOL EDUCATION WORKERS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

It is determined that the content of legal education of future pre-school education workers at higher educational establishments comes down to an in-depth study of basic principles of constitutional, administrative, civil, civil and procedural, family, criminal law in accordance with the directions of work at preschool establishment (methodical and control analytical work with teachers; educational work on the legal education of preschool children; work with parents); the components of the content of legal education and sources of cognitive interest in learning are considered; content and tasks of the educational course «Intellectual Property in Education» are analyzed.

Key words: preschool education establishments, future pre-school education workers, pre-school education, preschool child, legal education, content of legal education.

УДК 373.2.015.31:796.2]:17.022.1

Пуїо О.І.,

аспірант кафедри теорії і методики початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
puio.olia@gmail.com

Україна, м. Тернопіль

ЯКІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ФОРМУЮТЬСЯ В РУХЛИВИХ ІГРАХ ДОШКІЛЬНЯТ

Стаття розкриває результати констатувального етапу дослідження з формування ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор. Для повноцінного аналізу стану сформованості та прояву дітьми ціннісних орієнтацій в рухливих іграх було використано ряд взаємопов'язаних методів: спостережень, уточнюючих бесід, опитувань, ігор та ігрових вправ з дітьми старшого дошкільного віку, результати яких дозволили визначити рівні ціннісних орієнтацій у дітей та їх прояв в ігрових ситуаціях. Вдалося з'ясувати, що значна кількість дітей як контрольної, так експериментальної групи має низький рівень прояву ціннісних орієнтацій за емоційно-вольовим, когнітивним і діяльним компонентами, показники середнього рівня є незначними, а високого рівня – дуже низькими. Цей факт підтвердив необхідність подальшого дослідження і розроблення теоретичної моделі та практичної системи роботи формування ціннісних орієнтацій дошкільників в рухливих іграх.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, рухливі ігри, компоненти, показники.

Постановка проблеми. Сучасні зміни в системі освіти глобалізованого світу призвели до зміщення акцентів розвитку компетентностей особистості в дошкільний період розвитку: із знанневих (чим більше дитина знає – тим успішнішою зростає) на емоційно-соціальні (якщо дитина володіє цінностями спілкування – вона зможе взаємодіяти з іншими і досягати успіху в будь-якій галузі). Це зумовлено стрімким розвитком штучного інтелекту та знеціненням кількісного показника знань як кінцевої мети освіти.

Вивченню ціннісних орієнтацій дошкільників значну увагу приділили Т. Піроженко [1], К. Карасьова, Л. Соловйова [2], Л. Токарева [3]. Однак ці наукові пошуки не торкнулися проблеми формування ціннісних орієнтацій старших дошкільників засобами рухливих ігор, на що спрямований, проведений нами констатувальний експеримент.

Мета статті. Висвітлити результати констатувального етапу дослідження з формування ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор. Прослідкувати показники рівнів прояву ціннісних орієнтацій, що формуються в рухливих іграх дошкільнят, за емоційно-вольовим, когнітивним та діяльним компонентами. Сформувати напрямок подальшого дослідження щодо підвищення показників високого рівня формування ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. В експерименті взяли участь 122 дітей старшого дошкільного віку: 60 дітей контрольної групи (КГ) та 62 дітей експериментальної групи (ЕГ). Дослідження було довготривалим і включало спостереження за іграми дітей та аналіз їхньої поведінки у 30 рухливих іграх.

Уточнююча бесіда з дітьми старшої групи на тему «Що значить співпереживати з другом?» дала можливість розставити певні акценти. Більшість дітей КГ – 32 (54%) і ЕГ – 36 (58%) не розуміють поняття «співпереживати» і пояснюють його як «переживати», «плакати»,

«нервуватися», ототожнюючи з особистими негараздами. В ході бесіди частина дітей КГ – 17 (28%) і 14 дітей ЕГ (22%) розповіли про те, що друзів треба жаліти, коли їм погано (болить зуб, поламалася іграшка, насварив хтось чи вдарив), однак діти не пов'язують це з емпатією, пропонуючи дати другові в такий момент цукерку чи поділитися іграшкою. Тільки 11 дітей (18%) КГ і 12 (20%) ЕГ змогли дати відповідь на запитання бесіди «Як можна підтримати друга, коли йому погано?». Вони пропонували «поплакати разом, якщо він плаче», «погладити і сказати, що все буде гаразд», «просто посидіти поруч», «поцілувати і сказати, що ти мій друг». Це свідчить про розуміння сутності поняття «співпереживати», а разом із цим готовність проявляти емпатію у проблемній ситуації.

Для оцінювання результатів бесіди ми використали таку шкалу:

Низький рівень: 0–1 бал – дитина не може пояснити що таке вміння «співпереживати», не знає як підтримати друга у проблемній ситуації.

Середній рівень: 2–3 бали – старший дошкільник розуміє, що слід пожаліти того, кому погано, але не знає як це зробити. Більше схильний до втішання предметами чи солодощами, ніж емоційним відгуком.

Високий рівень 4–5 балів – розуміє що таке співпереживати, може посумувати чи порадіти разом з однолітком.

Таким чином, 32 (54%) дітей ЕГ і 36 (58%) КГ виявили низький рівень розуміння поняття «співпереживання» та можливості прояву емпатії, (17) 28% ЕГ і 14 (22%) КГ – середній рівень, а 11 (18%) ЕГ і 12 (20%) КГ – високий рівень.

Спостерігаючи за грою «Дід Панас», нам вдалось помітити, що діти старшої дошкільної групи прагнули самостійно домовитись про почерговий вибір ведучого. Однак відсутність комунікативної *взаємодії* не сприяла цьому. Діти перекрикували один одного, а далі розділились на групки і кожна обрала іншу діяльність. Це свід-

чить про потребу покращення комунікативної мотивації та взаємодії дітей в грі. Саме ці якості дозволяють отримати бажаний результат і зрозуміти цінність взаємодії.

Ми провели з дітьми ігрові вправи, спрямовані на формування взаємодії: «Будуємо вежу», «Гусинь», головним завданням яких є спільна дія під час ігрових моментів. Більшість дітей не могли справитися із завданням, адже у ситуації ігрового вибору більше поклалися на себе, ніж на товариша.

Під час проведення дидактичних ігор на розвиток емоційного інтелекту «Подаруй емоцію», «Пантоміма емоцій», «Дзеркало емоцій», було встановлено, що 35 (59%) дітей КГ та 38 (62%) ЕГ не вміють відгадувати емоції за жестами та мімікою, правильно називати власні емоції, які вони демонструють іншим, а також копіювати емоції, показані однолітками в грі. 18 (30%) дітей КГ та 17 (29%) ЕГ частково могли відгадати емоції в грі «Пантоміма емоцій», називали деякі емоції, які дарують друзям і лише інколи вдало копіювали емоції під час гри «Дзеркало емоцій». 7 (11%) дітей старшого дошкільного віку КГ та 5 (9%) ЕГ змогли самостійно відгадати емоції друзів в грі «Пантоміма емоцій», зуміли показати власні емоції під час гри «Подаруй емоцію». Під час гри «Дзеркало емоцій» передавали емоції чітко, не вдаючись до зайвих жестів та словесних коментарів.

Низький рівень: 0–1 бал – дитина не розрізняє емоції за жестами та мімікою, не може правильно ідентифікувати власні емоції, які виражає, а також не здатна скопіювати емоції, що демонструють однолітки в грі.

Середній рівень: 2–3 бали – частково може ідентифікувати емоції в грі та власні, які демонструє друзям і лише інколи вдало копіює емоції в ігровій ситуації.

Високий рівень 4–5 балів – вміє ідентифікувати емоції друзів та продемонструвати власні, скопіювати емоції в ігровій ситуації.

Отже, результати дослідження розвитку емоційного інтелекту методом дидактичних ігор, засвідчили, що 35 (59%) дітей КГ і 38 (62%) ЕГ мають низький рівень ідентифікації, демонстрування та копіювання емоцій однолітків, 18 (30%) КГ і 17 (29%) ЕГ – середній, 7 (11%) КГ і 5 (9%) ЕГ – високий.

Програючи рухливу гру «Горобчики і автомобілі» більшість дітей старшої групи дотримувалися правил і вчасно реагували на команди ведучого. Однак частина дітей не хотіли повертатися в «домівки» за сигналом і порушували правила гри. Під час підведення підсумків вихователь запитала порушників, чому вони не дотримувалися правил. Вони пояснили, що так було веселіше гратися. Проте, вміння дотримуватися правил рухливої гри є важливим в процесі формування відповідальності дітей старшого дошкільного віку. Небажання дотримуватися правил гри свідчить про низький рівень формування відповідальності.

За даними усного опитування дітей старшої групи «Чи можна порушувати правила гри?» 36 (60%) дітей КГ і 35 (56%) ЕГ відповіли, що не можна. Діти по-різному пояснювали причину: «це нечесно», «так ми підставляємо свою команду», «не можна, бо програємо». Водночас: 18 (30%) учасників КГ і 20 (33%) ЕГ відповіли, що можна інколи їх порушувати, пояснивши: «якщо це лише один раз», «коли дуже хочеш виграти, але не мо-

жеш», «щоб твоя команда була сильніша». Лише 6 (10%) дітей КГ і 7 (11%) ЕГ відповіли, що правила можна порушувати. Вони пояснювали це так: «це лише гра», «їх треба порушувати, так веселіше», «вихователь не завжди це помічає», «правила не важливі, я маму теж не слухаю», «ніхто не помітить».

Отже, більшість опитаних дітей схилилися до думки, що правила гри важливі, тому їх не можна порушувати за жодних обставин, значна кількість дітей старшого дошкільного віку переконана, що їх можна порушувати лише інколи і незначна кількість дітей вважають, що правила неважливі, тому їх можна порушувати і залишатися непоміченими. Такі результати свідчать про різні рівні сформованості **ціннісних орієнтацій** дітей старшого дошкільного віку, зокрема, про прояв такої якості, як **відповідальність**.

Низький рівень: 0–1 бал – дитина вважає, що правила гри доцільно порушувати.

Середній рівень: 2–3 бали – вважає, що правила гри можна інколи порушувати.

Високий рівень 4–5 балів – переконана, що правила гри не можна порушувати за жодних обставин.

Таким чином, ми констатували, що 36 (60%) дітей КГ та 35 (56%) ЕГ мають низький рівень щодо дотримання правил гри, 18 (30%) КГ і 20 (33%) ЕГ – середній рівень, тобто ситуативно можуть порушувати правила гри, тільки 6 (10%) КГ і 7 (11%) ЕГ – характеризуються високим рівнем дотримання правил під час гри.

Педагогічне спостереження дозволило визначити, що прояв емпатії, відповідальності та впевненості можна прослідкувати під час рухливих ігор, у яких за сюжетом присутній елемент небезпеки (наприклад, «Мисливець і зайці», «Гуси-гуси»). У таких іграх, згідно правил, діти беруться за руки, тікаючи, щоб порятувати друга. Цей елемент/правило гри є надзвичайно важливим для розвитку дружніх почуттів у дітей, а також для відчуття впевненості у собі. Під час гри «Перейди річку», коли діти рухаються по місточку (мотузка, гімнастична драбина) вони впевненіше йдуть і менше переживають, коли йдуть, взявшись за руки. У рухливій грі з елементами дидактики «Перестрибни і назви», якщо дитина самостійно виконує завдання – здебільшого вона виконує лише одну його частину: або перестрибує, або називає частину карток. Якщо ж її тримає за руку друг чи вихователь – дитина і стрибає, і називає всі картки. Також в українських народних іграх: «Тин», «Переправа через річку» діти під час виконання ігрового завдання, згідно правил гри, беруться за руки. Це дарує старшим дошкільникам відчуття емоційного комфорту, співпереживання процесу спільної діяльності та результату. Також в естафетах із умовою спільного перенесення предмету (м'яча, обруча та інших предметів), працюючи в парі, дошкільники навчаються співдіяти, співпереживати та відповідально ставитися до виконання завдання.

Отже, рука друга є виявом емпатії, ігрової взаємодії під час гри і дає впевненість у тому, що дитина старшого дошкільного віку здатна справитися навіть з досить складними завданнями гри, завдяки засвоєним **цінностям взаємодії, співпереживання, дружби**.

Результати спостережень за іграми дітей старшого дошкільного віку дозволили констатувати, що під час

проведення дидактичних ігор з метою визначення вміння демонструвати власні емоції, відгадувати емоції однолітків та передавати їх іншим, лише 7 (11%) дітей КГ і 9% ЕГ зуміли виразити власні емоції, відгадати емоційний стан однолітка та дотримуючись правил, – продемонструвати емоції друзям. Більшість дітей ЕГ і КГ не розуміють поняття «співпереживати». Незначна частина дітей старшої дошкільної групи розуміє його, знає як втішати друзів, коли їм погано. Деякі діти не знають як можна підтримати товариша і не готові проявляти співпереживання, пропонувати допомогу в проблемній ситуації. Дані усного опитування «Чи можна порушувати правила гри?» засвідчили, що більшість дітей старшого дошкільного віку вважають, що правила важливі і їх слід дотримуватися. Частина опитаних схильні думати, що їх можна порушувати. Незначна кількість дітей 6 (10%) КГ і 11% ЕГ переконані, що правила важливі, але їх можна непомітно порушувати.

В цілому за результатами аналізу поведінки 122 дітей у 30 рухливих іграх ми розподілили їх за рівнями прояву ціннісних орієнтацій.

До високого рівня, ми віднесли дітей, які здатні розуміти свої емоції та ідентифікувати емоції однолітків, розуміють що таке співпереживання та знають як його проявляти в проблемній ситуації, переконані, що слід дотримуватися правил під час гри. Кількість дітей з високим рівнем прояву цінностей спілкування мала, як в КГ, так і ЕГ.

До середнього рівня належать діти, котрі не завжди можуть розуміти свої емоції та ідентифікувати емоції інших, частково розуміють що таке співпереживання, не вміють виявляти емпатію, часто ототжнюючи її з жалем, не завжди дотримуються правил гри. Їх частка дещо менша, порівняно з низьким рівнем.

Низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій характеризується невмінням дітей зрозуміти власні емоції та емоцій інших, значення співпереживання та переконані в тому, що правила можна порушувати. Кількість старших дошкільників із низьким рівнем сформованості ціннісних орієнтацій переважаюча у відсотковому відношенні ЕГ та КГ, порівняно із кількісними показниками інших рівнів.

Висновок. Таким чином, результати констатувального дослідження засвідчили, що значна кількість дошкільників старшої групи має низький рівень сфор-

мованості ціннісних орієнтацій, що засвідчує потребу подальшої роботи щодо розробки ефективної моделі та системи роботи з формування ціннісних орієнтацій старших дошкільників засобами рухливих ігор.

Література

1. Піроженко Т. Проблема вивчення ціннісних орієнтацій дошкільників: пошук та результати дослідження / Т. Піроженко. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE&S21STR=Vird_2015_37_23
2. Піроженко Т. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу: методичні рекомендації / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасова. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/8535/1/Сучасні%20діти%20-%20відображення%20%20цінностей%20%20дорослого%20%20світу.pdf>
3. Токарєва Л. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі [Електронний ресурс] / Л. Токарєва. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/1901/1/у.о.дем'ю_4444.pdf

References

1. Pirozhenko T. [The problem of value orientations of preschool children: search and research]. Problema vyvchennia tsinnisnykh oriientatsii doshkilnykiv: poshuk ta rezultaty doslidzhennia / T. Pirozhenko. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE&S21STR=Vird_2015_37_23
2. Pirozhenko T. [Modern children – reflecting the values of the adult world]. Suchasni dity – vidobrazhennia tsinnosti dorosloho svitu: metodychni rekomendatsii / T.O. Pirozhenko, S.O. Ladvir, K.V. Karasova. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/8535/1/Сучасні%20діти%20-%20відображення%20%20цінностей%20%20дорослого%20%20світу.pdf>
3. Tokarjeva L. [Formation of value orientations as a factor of morality of preschool children in the modern social space]. Formuvannia tsinnisnykh oriientatsii yak chynnyk moralnosti doshkilnykiv u suchasnomu sotsioprostori [Elektronnyi resurs] / L. Tokarjeva. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPPN Ukrainy. – 2012. Available at: http://lib.iitta.gov.ua/1901/1/у.о.дем'ю_4444.pdf

Рубо О.І.,

postgraduate student at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Ukraine, Ternopil

WHAT VALUE ORIENTATIONS ARE FORMING IN ACTIVE GAMES

The article reveals the results of the ascertain stage of the study on the formation of value orientations of senior preschool aged children by means of active games. A number of interrelated methods were used for full analysis of the formation and manifestation of value orientations by children during active games such as: observations, specified conversations, quizzes, games and playing tasks with senior preschool aged children, the results of which allowed them to determine their levels of value orientations while game situations. It was found that a significant number of children of both control and experimental groups have low levels of value orientations expression by emotional-volitional, cognitive and activity components, the rates of average levels are trivial and of high levels are very low. This fact has confirmed the need for further researches and development of the theoretical model and practical system functions of value orientations formation of preschoolers during active games.

Key words: value orientations, active games, components, indicators.

УДК 378.4:811

Раковська М.А.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, maria.rakovskaya@gmail.com

Пустовойченко Д.В.,

викладач кафедри іноземних мов Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, bacchante3@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблеми професійної мобільності як чинника формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців в контексті міжкультурної комунікації. Проаналізовано напрямки формування міжкультурної комунікативної компетентності під час вивчення іноземних мов. На основі огляду виявлено, що формування навичок спілкування на сучасному етапі передбачає розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Визначено аспект міжкультурної комунікації, що стає невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців засобами іноземної мови. Викладені принципи та підходи, що лежать в основі професійної мобільності.

Ключові слова: мобільність, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетентність, комунікативна компетентність, професійна компетентність, професійна мотивація, іноземна мова.

Постановка проблеми. Процес розвитку людини охопив різні сфери суспільного життя у всіх країнах світу. Розширення взаємодії культур і народів робить питання культурної ідентичності та культурних відмінностей особливо актуальними. Сьогодні все більше уваги приділяється вивченню іноземних мов, і це стосується всіх сфер життя, де іноземна мова є запорукою розвитку міжнародних відносин, культурного обміну між представниками різних країн. Знання іноземних мов сприяє процесу розширення світогляду особистості майбутнього фахівця, посилення культурного розвитку світу, розуміння інших суспільств та народів, що сприяє спілкуванню культур та професійному зростанню та вдосконаленню знань майбутніх спеціалістів. Безперечно, що підхід кожного дослідника до реалізації цієї проблеми є своєрідним і має право на його подальший розвиток. Однією з найважливіших сфер людської діяльності є професійна діяльність, у зв'язку з тим, що має значення для вивчення мобільності фахівців. Формування компетентностей можливе лише за допомогою відповідного досвіду та спілкування.

Метою статті є вивчення професійної мобільності як чинника формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців у контексті міжкультурної комунікації. Професійна мобільність майбутнього спеціаліста розглядається як інтегрована характеристика особистості, що визначає готовність до професійної діяльності і, в свою чергу, зумовлена успішною реалізацією міжкультурної комунікативної компетентності, дозволяє налагодити контакт з іншомовними співрозмовниками, визнати їх культурні цінності, звичаї та традиції тощо.

Виклад основного матеріалу. Термін «мобільність» означає мобільність, готовність швидко виконати завдання. Концепція була введена в науковий обіг соціологами для визначення явищ, що характеризують рух соціальних груп та індивідів у соціальній структурі суспільства (соціальна мобільність). Глибоке вивчення

цього явища з позицій філософії, соціології, економіки, демографії дозволило диференціювати мобільність, виявивши соціальну, трудову, культурну, міжпрофесійну, професійну та інші види мобільності [5, с.6].

За словами Л.Л. Сушенцевої, для культурної глобалізації характерне зближення ділових і споживчих культур між різними країнами світу, широке використання англійської мови для міжнародного спілкування, швидке розширення Інтернету для інформації та комунікацій, поширення у всьому світі американських фільми, телевізійні програми та програмне забезпечення, а також зростання міжнародного туризму [5, с.46-47].

Однією з найважливіших сфер людської діяльності є професійна діяльність, саме тому актуальним стає вивчення професійної мобільності як інтегрованої риси особистості, що визначає професійну готовність. І в контексті сучасної української освіти це особливо актуально при переході до системи підготовки фахівців.

С.Б. Ступіна зазначає [4, с.17], що сучасна орієнтація освіти на формування компетентностей як готовності та здатності людини до діяльності та спілкування передбачає створення дидактичних та психологічних умов, в яких учасник навчального процесу може показати не тільки на інтелектуальну та пізнавальну активність, але й проявити особисту соціальну позицію, індивідуальність, що дозволяє виразити себе як суб'єкт навчання.

Мова людини – це засіб розуміння цього світу. Оволодіння іноземною мовою – залучення до іншої культури розглядається як діалог між двома культурами у загальному форматі міжкультурного спілкування. Спілкування – це суспільно обумовлений процес обміну інформацією різного характеру та змісту, що передається цілеспрямовано різними засобами та з метою досягнення взаєморозуміння між партнерами та здійснюється відповідно до певних правил та норм. Існують такі форми спілкування: міжособистісна, масова та міжкультурна. Поняття міжкультурної комунікації виникає в середині

XX століття і пов'язане з іменами таких вчених, як Е. Холл, К. Клакхон, А. Крабер, Р. Портер, Д. Трейгер. У контексті міжкультурної комунікації також розглядаються проблеми глобалізації культури та взаємодії цивілізацій, обговорювані на науково-теоретичних конференціях та круглих столах. В Україні предметне поле дослідження у сфері «міжкультурної комунікації» лише формується. Л. Губерський, Г. Касьянов, М. Кушнар'єв, Л. Нагорна розробляють цю проблему в різних роботах.

Характерною особливістю міжкультурного спілкування є усвідомлення відмінностей самого партнера по спілкуванню, а також відмінності його мотивацій, намірів, жестів тощо). Міжкультурна комунікація, в якій культури та мови взаємодіють через мовлення, ґрунтується на двох типах поведінки. Загальна поведінка, спільна для всіх культур, ґрунтується на біологічній спадковості людини, що передається від покоління в покоління. Крім того, для різних етнічних груп характерна специфічна поведінка, яка формується під впливом соціального та фізичного середовища. У центрі міжкультурних взаємодій – людина як носій загальнолюдських та культурних особливостей. На думку С.Г. Тер-Мінасоевої, «міжкультурна комунікація» – це особлива форма спілкування двох або більше представників різних культур, під час якої обмінюються інформаційними та культурними цінностями взаємодіючих культур. Вивчення іноземних мов та використання їх як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливо без глибоких та різнобічних знань носіїв мови, їх менталітету, національного характеру, способу життя, бачення світу, звичаїв, традицій тощо. Тільки поєднання цих двох типів знань – мова та культура – забезпечує ефективне та продуктивне спілкування [7, с.95].

Процес міжкультурної комунікації – це специфічна форма діяльності, яка не обмежується лише знаннями іноземних мов, а вимагає також знань про матеріальну та духовну культуру іншого народу, релігію, цінності, моральну позицію, світогляд. Інтенсифікація міжкультурного діалогу, прискорення темпів науково-технічного прогресу, активізація міжнародних контактів та обмінів у різних сферах, вдосконалення нових технологій на новому етапі розвитку полікультурного суспільства потребують професійно мобільних фахівців, орієнтованих на суміжні галузі професійної діяльності.

Вивчення іноземної мови сьогодні – це не лише процес становлення активного міжкультурного комунікатора та спосіб розвитку професійного мислення майбутнього фахівця, а також сфера розвитку його практичних навичок. Учасники будь-якого міжкультурного контакту, взаємодіючи з представниками інших культур, часто суттєво відрізняються один від одного. Основна перешкода, яка зашкоджує успішному вирішенню цієї проблеми, полягає в тому, що ми сприймаємо інші культури через призму нашої культури, тому наші спостереження та висновки обмежені її обсягом. З великими труднощами ми розуміємо значення слів, вчинків, дій, не властивих нам самим [3].

Численні дослідження культурної взаємодії свідчать, що зміст та результати різних міжкультурних контактів багато в чому залежать від здатності учасників розуміти один одного та домовлятися, що в основному визнача-

ється етнічною культурою кожної із взаємодіючих сторін. У культурній антропології ці взаємозв'язки різних культур отримали назву «міжкультурне спілкування», що означає обмін між двома або більше культурами та продуктами їх діяльності, що здійснюється в різних формах. Цей обмін може відбуватися як в політиці, так і в міжособистісному спілкуванні людей у повсякденному житті, сім'ї, неформальних контактах [1].

Добре володіння іноземною мовою дозволяє майбутньому спеціалісту ефективно займатися професійною діяльністю у своїй галузі: працювати з іноземною літературою, складати звіт чи повідомлення, брати участь у дискусії іноземною мовою, виконувати усний чи письмовий переклад літератури в професійному напрямку. Це значно підвищить рівень мовної підготовки майбутнього фахівця. Робота студентів у рамках окресленої дисципліни дозволяє їм краще сприймати інформацію з іноземних джерел, і, звичайно, сприяє професійному зростанню та вдосконаленню знань. Одним із етапів формування міжкультурної компетентності повинні бути тренувальні вправи комунікативного та дослідницького характеру. У системі професійно-технічної освіти у формуванні навчальної мотивації найважливішу роль відіграють пізнавальні інтереси та мотиви професійної діяльності. Оскільки компетентність з іноземної мови трактується в контексті професіоналізму, доцільно розглянути формування мотиваційної основи для розвитку компетентності з іноземних мов з точки зору ролі професійної мотивації у формуванні мотивації навчання. Майбутні фахівці відчують різницю між власною та іншими культурами, що підсилює їх критичне мислення та толерантне ставлення до традицій та культурної спадщини інших народів. Але на заняттях з іноземної мови майбутні фахівці стикаються з особливою проблемою у спілкуванні іноземною мовою. Вміння зарекомендувати себе як особистість на заняттях з іноземної мови зробить студента впевненішим. Тому в процесі вивчення іноземних мов студенти вчаться не тільки критично мислити. Студенти виявляють інтерес та бажання обговорювати проблемні питання, що стосуються безпосередньо майбутньої спеціальності. Зважаючи на сучасні тенденції модернізації національної освіти до рівня європейської, потужним поштовхом до пошуку нових, більш ефективних способів оволодіння будь-якою іноземною мовою є необхідність спілкування з її носіями, що втілюється в усвідомленні конкретної та важливої мети викладання іноземної мови – формування комунікативної культури.

Серед найактуальніших проблем сьогодення – проблема змін, які відбуваються внаслідок входження індивіда, представника певної соціальної групи – нації, етнічної спільноти, субкультури, покоління тощо, безпосередньо контактуючи з іншими культурами. У разі усунення мовного бар'єру це не ефективний спосіб досягти взаєморозуміння в процесі міжкультурної комунікації. Потрібно зрозуміти, як представник певної культури використовує мову, оскільки це означає розуміння того, як він чи вона ставиться до життя. Для навчання міжкультурному спілкуванню, необхідно розширити зміст освіти, включивши до іноземної мови ряд компонентів, спрямованих на розвиток міжкультурної компетентності – соціокультурні, соціолінгвістичні, лінгвістичні досл-

ідження (наприклад, курси країнознавства, бізнес-мови й розмовної мови на певному етапі навчання).

Мобільність безпосередньо впливає на самовираження майбутніх фахівців. Мобільність повинна доповнюватися привабливістю та зайнятістю. Для успішного формування професійної мобільності необхідно розрізняти особистісні характеристики, що забезпечують мобільність людини. До них належать активність, спілкування, творчість, гнучкість, адаптованість. Поняття «професійна мобільність» характеризується категорією адаптації, а саме готовністю до професійної діяльності, засвоєнням її змісту та форми на рівні, достатньому для самостійної роботи, готовності прийняти систему цінностей, характерних для даного прошарку суспільства.

Професійна мобільність та компетентність взаємозалежні. Професійні компетенції, що складають основу професійної компетентності, є фактором формування професійної мобільності, а професійна мобільність сприяє формуванню професійної компетентності. У найбільш загальній формі професійна мобільність характеризує готовність і здатність працівника до соціально-психологічних та функціонально-статусних змін, а точніше – до інноваційних перетворень себе та оточуючого суспільства. Очевидно, що розвиток цього якості у майбутніх фахівців є одним із важливих завдань професійної школи.

Слід визначити наступні фактори, що сприяють процесу розвитку міжкультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців у процесі вивчення іноземної мови та позитивно впливають на їх готовність до майбутньої професійної діяльності: створення освітнього середовища; стимулювання потреби в саморозвитку та самовдосконаленні для майбутніх фахівців; інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет. У навчальному процесі доцільно створити на занятті сприятливу атмосферу, яка забезпечить успішність спілкування іноземною мовою; організувати навчально-практичну діяльність студентів шляхом участі в наукових конференціях, семінарах, тренінгах із фахівцями профільної галузі, в процесі яких студенти могли продемонструвати свої знання та вміння в галузі іноземного спілкування; та обґрунтувати професійне значення компетенції іноземних мов для спеціалістів певних спеціальностей. У процесі міжкультурної комунікації необхідно враховувати особливості національного характеру комунікантів, специфіку їх емоційного складу, національно-особливості мислення. Багаторічна практика викладання живих мов як мертвих зробила ці аспекти мови непотрібними. З цієї причини існують значні прогалини у викладанні іноземних мов. Однією з найважливіших та радикальних умов заповнення цієї прогалини є поглиблення та розширення ролі соціокультурної складової у розвитку комунікативних здібностей. Відносини та взаємодія між мовою та культурою відіграють важливу роль як у покращенні форм та ефективності спілкування, так і у навчанні іноземних мов. Культурна глобалізація характеризується конвергенцією ділових і споживчих культур між різними країнами світу, широким використанням англійської мови для міжнародного спілкування, мобільністю фахівців і в єдиному європейському освітньому

просторі відкриває нові можливості не тільки для освіти, але й для формування європейського ринку праці.

Висновки. Формування міжкультурної компетентності є важливим, що постійно розвивається. Знання іноземних мов полегшує тісні контакти з представниками інших країн та розширює міжнародні контакти. Для розвитку міжкультурної компетентності майбутніх фахівців найбільш ефективною є реалізація культурного підходу, заснованого на комунікативній методології. Це дає можливість майбутнім фахівцям набути комунікативних навичок завдяки об'єктиву вивчення культури країн, мови яких вивчаються, та власної культури, відчувати різницю культур, бути толерантними та набути досвіду міжкультурної комунікації. Іншомовна підготовка спеціалістів різних напрямків розглядається як один із способів підготовки до міжкультурного спілкування. Навчальна програма повинна містити культурну складову, на основі якої формується інтегративна здатність індивіда до розуміння іноземної культури та світогляду, а успішне впровадження міжкультурної комунікативної компетенції дозволяє встановити контакт іноземними комунікантами, визнати їхні культурні цінності. Вивчення іноземних мов у контексті міжкультурної парадигми має великий потенціал для особистого розвитку. Важливими факторами компетентності людини є якість здобутої нею освіти, її життєвий досвід, вміння застосовувати знання на практиці. Міжкультурна компетентність дозволяє індивідові вийти за межі власної культури та стати міжкультурною особистістю, не втрачаючи культурної ідентичності. На цьому етапі дуже важливо модернізувати вищу освіту, яка спрямована на підвищення якості освіти та її ефективності. Сьогодні велика увага приділяється формуванню єдиного освітнього простору шляхом наближення різних підходів різних держав до організації навчальних процесів своїх громадян. Тому відкритий освітній простір сприятиме мобільності майбутніх фахівців постійному розвитку їх особистого та професійного потенціалу, а професійна мобільність є критерієм оцінки їх ефективності професійного розвитку.

Література

1. Тришаева Л.М., Цурикова Л.В. «Введение в теорию межкультурной коммуникации». Учебное пособие, «Академия», 2006. – 333 с.
2. Рудик Л.А. Мотивы поведения деятельности / Л.А. Рудик, М., 1988. – 136 с.
3. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків: Навч. посібн. / І.А. Сайтарли. – К: Академвидав, 2007 – 240 с.
4. Ступина С.Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе: Учебно-метод. пособие. Саратов: 2009. – 52 с.
5. Сушенцева Л.А. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних закладах: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Т. Ничкало. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 439 с.
6. Паратухіна Ю.В. Деловые и межкультурные коммуникации: учебник и практикум для академического бакалавриата / Ю.В. Паратухіна, З.К. Авдеева. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 324 с.
7. ПЕР-Минасова С.Т. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000. – 624 с.

References

1. Grishaeva L.I., Tsurikova L.V. *Vvedenie v teoriyu mezhdokulturnoy kommunikatsii. Uchebnoe posobie, Akademiya, 2006. – 333 s.*
2. Rudik P.A. *Motivy i povedeniya deyatel'nosti / P.A. Rudik. – M., 1988. – 136 s.*
3. Saytarly I.A. *Kultura mizhosobistsnyh stosunkiv: Navch. posibn./ I.A. Saytarly. – K: Akademiya, 2007 – 240 s.*
4. Stupina S.B. *Tekhnologii interaktivnogo obucheniya v vysshei shkole: Uchebno-metod. posobie. Saratov: 2009. – 52 s.*
5. Sushentseva L.L. *Formuvannya profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robotnykiv u profesiino-tekhnichnykh zakladakh: teoriya i praktyka: monohrafiya / za red. N.H. Nychkalo. Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim, 2011. – 439 s.*
6. Taratuhina Yu.V. *Delovyye i mezhdokulturnyye kommunikatsii: uchebnyk i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata / Yu.V. Taratuhina, Z.K. Avdeeva. – M.: Izdatel'stvo Yurayt, 2015. – 324 s.*
7. Ter-Minasova S.G. *Yazyk i mezhdokulturnaya kommunikatsiya. M., 2000. – 624 s.*

Rakovska M.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of foreign languages department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, maria.rakovskaya@gmail.com

Pustovoichenko D.V.,

senior teacher of foreign languages department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, bacchante3@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

PROFESSIONAL MOBILITY AS A FACTOR OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMPETENCE

The article is devoted to the study of the problem of professional mobility as a factor of intercultural competence of future specialists in the context of intercultural communication. The directions of intercultural communicative competence formation in the process of foreign language learning are analyzed. On the basis of the review it is revealed that the formation of communication skills implies the development of students' competence. The aspect of intercultural communication which has become an integral part of professional training of future specialists by means of foreign languages is defined. The principles and approaches that lie at the heart of professional mobility are outlined.

Key words: *mobility, professional mobility, intercultural communication, intercultural competence, communicative competence, professional competence, professional motivation, foreign languages.*

УДК 37.012:930(045)

Розман І.І.,

*к.пед.н., доцент, Мукачівський державний університет, rozmanii@ukr.net**Україна, м. Мукачево*

ЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ

У статті наголошено на появі нових біографічних видань, словниково-біографічних матеріалів. Зацентована увага на те, що у науковий обіг введено нову інформацію історико-біографічного характеру, що сприяє виявленню нових імен та більш повних і достовірних відомостей про діячів української історії, науки та культури.

Ключові слова: довідник, джерелознавча база, історико-педагогічна наука, біографістика.

Постановка проблеми. Продемонструвати значення джерелознавчого аспекту для дослідження педагогічної біографістики.

Мета роботи – досліджувати розробку питань джерельної бази української біографістики.

Виклад основного матеріалу. Від середини XIX – на початку XX ст. посилюється інтерес до біографічних видань серед навчальних закладів України, які згодом набирають особливого розмаху. Розпочинається активне видання словниково-біографічних матеріалів у Києві, Одесі, Харкові, Ніжині. Помітним явищем у розвитку біографічних досліджень стала фундаментальна праця В. Аскоченського «*Киев с древнейшем его училищем Академию*» в двох частинах (К., 1856). Подальшого розвитку набувають історико-біографічні дослідження в університеті св. Володимира. Так, з нагоди 25-річчя університету В. Шульгін видає книгу «*История Университета св. Владимира*» (СМб., 1860), де здійснено першу спробу написання біографічних нарисів про викладачів філософського факультету. М. Володимирський-Буданов продовжив цю традицію, видаючи «*Историю Университета св. Владимира*» (Л., 1884), де подав матеріали про становлення та розвиток університету приблизно за 20 років, а також значну частину видання присвятив науково-педагогічній діяльності професорів університету українських культурних та історичних діячів регіонального рівня: «600 імен Великої Волині» (Острог, 1993); «*Біографічний словник Прикарпаття*» (Івано-Франківськ, 1993); Пшеничний М. «*Історичні постаті Черкащини*» (Черкаси, 1994); Данилюк Д. «*Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.)*» (Ужгород, 1997); Горний М. «*Українці Холмщини та Підлашя: Видатніші особи XX століття*» (Львів, 1997); «*Митці Буковини: Енциклопедичний довідник*» (Чернівці, 1998) та ін. [1, 4].

Продовжують виходити започатковані раніше та нові біографічні серіальні видання – «*Бібліографія вчених України*» (НАН України), «*Українська журналістика в іменах*» (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України) «*Бібліографія вчених Одеського університету*» (Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова), «*Відомі діячі української книги*», «*Повернуті імена*» (Національна парламентська бібліотека України), «*Українські вчені-аграрії XX ст.*» (Українська академія аграрних наук), «*Книга пам'яті України*», «*Книга скорботи*», «*Харківський біографічний словник*», видання типу «*Хто є хто*» [5].

В останнє десятиліття XX ст. українська біографістика істотно збагатилася знаннями, у науковий обіг введено нову інформацію історико-біографічного характеру, що сприяло виявленню нових імен та більш повних і достовірних відомостей про діячів української історії, науки та культури, які своїми життями та діяльністю сприяли примноженню досягнень України.

Напрацювання в галузі української біографістики створили необхідну наукову базу для укладання багатомного енциклопедичного Українського біографічного словника, роботу над яким розгорнуто в інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського – національному науково-дослідному біографічному центрі. У 1993 р. розроблено проєкт концепції Українського біографічного словника. Упродовж останніх років в Україні спостерігається бурхливий розвиток біографістики, що зумовило необхідність та актуальність інформаційно-бібліографічного забезпечення цієї спеціальної галузі історичної науки. На часі створення відповідної довідково-бібліографічної бази, яка б сприяла розв'язанню проблеми забезпечення загальнодоступності друкованої інформації в галузі біографістики.

Щоб зробити джерела з української біографістики доступними, потрібно мати про них достовірну інформацію. До цього часу добір джерел біографічних досліджень істотно ускладнювався насамперед через відсутність їх скільки-небудь повного обліку та брак узагальнюючих праць, які б орієнтували у використанні цих документів. До сьогодні в Україні не існувало спеціальних ретроспективних та поточних бібліографічних покажчиків, які б систематизували відомості саме про біографічні джерела. У той же час масив загальних та спеціальних бібліографічних покажчиків, попри наявність у багатьох з них розділу «*Персоналії*» або «*Біографії*», не може задовольнити усіх існуючих у цій галузі потреб [2].

Одним з головних напрямків діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), як єдиної в Україні профільної наукової інституції у цій галузі, є розробка питань джерельної бази української біографістики. Інститутом здійснюється систематичне ретроспективне вивчення цього фонду документальних джерел, започатковано та ведеться послідовне ...наповнення комп'ютерної бази даних «*Джерела національної біографістики*», яка в свою чергу є складовою унікальної комп'ютерної бази з бібліографічної інформації.

Загальна риса джерелознавчих фондів України у Центральному державному історичному архіві у м. Львів є наявністю широкого спектру епістолярій. Навіть поверховий аналіз прізвищ, які зафіксовані у назвах справ, дозволяє нам говорити про існування наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. особистих стосунків між двома-трьома десятками відомими педагогами, вченими, культурно-освітніми діячами різних регіонів України. Зокрема: В. Барвінським, О. Барвінським, В. Бачинським, І. Боберським, А. Вахняниним, С. Гайдучком, Ю. Гладиловичем, Я. Гординським, І. Гринецьким, М. Грушевським, Д. Дорошенком, М. Драгомановим, В. Кисілевським, О. Кисілевською, О. Кобилянською, І. Крип'якевичем, А. Крушельницьким, В. Левицьким (Василь Лукач), Б. Лепким, О. Маковеєм, К. Малицькою, В. Пачовським, І. Огієнком, В. Охримовичем, С. Русовою, Й. Сліпим, К. Студинським, К. Трильовським, Ю. Федьковичем, І. Франком, Г. Хоткевичем, В. Щуратом й ін. [1-3].

Надзвичайно неосяжний і менш опрацьований з позицій педагогічної біографістики масив джерельних матеріалів зосереджений у відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника. Серед упорядкованих у ньому наприкінці 80-х рр. XX ст. близько 175 особових фондів (їхнє формування продовжується), близько 2/3, згідно з нашими підрахунками, належить особам, які заслуговують на дослідження як педагогічні персоналії.

З них для предметного аналізу було відібрано 25 особових фондів знаних і маловідомих українських і польських діячів – педагогів, учених, просвітників, викладачів, професорів університетів і гімназій, шкільних урядовців, учителів, чия діяльність припадає на період від 30-х рр. XIX до 60-ті рр. XX ст. [3].

Обсяги цих фондів коливаються від 150 до 10 тис. аркушів, як у фонді визначного історика педагогіки Ф. Науменка, тож і їхня змістова наповненість є різною. Серед них переважають біографічні джерела (автобіографії, спогади, особово-облікові документи тощо) та матеріали навчально-методичного забезпечення, що відображають навчальну, відтак викладацьку працю діячів у гімназіях, семінаріях, університетах.

Отже, джерелознавчий аспект є важливим складником методології педагогічної біографістики. Він становить документальну основу дослідження та обумовлює його структуру, змістову наповненість, об'єктивність і обґрунтованість теоретичних положень і висновків.

При розв'язанні джерелознавчих проблем необхідно, по-перше, вирізняти документальні джерела, що є носіями фактографічної інформації, від історіографічних джерел, які репрезентують науково-аналітичний доробок біографів. По-друге, при розробці класифікацій джерельного корпусу конкретних студій слід спиратися на ознаки і критерії, які комплексно структурують різновидові документальні матеріали. По-третє, автори мають усвідомлювати потребу нагромадження оптимального і достатнього для розв'язання дослідницьких завдань обсягу джерельних матеріалів, позаяк говорити зібрання «повної і вичерпної» джерельної бази дослідження можна лише умовно. Предметом посиленої уваги істориків педагогіки мають стати особові фонди центральних і обласних архівних, бібліотечних і наукових установ,

де зберігається значний і малодосліджений масив цінних джерельних матеріалів про знаних і маловідомих діячів, педагогічних персоналії. Власне спогади-мемуари (спогадова література), мають як загальні, властиві всій мемуаристиці, так і свої особливі риси. В їхній структурі виразніше, ніж в автобіографії, виокремлюються біографічна і «подієва» складові, які, залежно від стилю викладу матеріалу, можуть перетинатися. Серед інших видів джерел особового походження вони мають найбільший суб'єктивний, нерідко відверто тенденційний характер, тому їхнє використання потребує прискіпливого з'ясування мотивів написання твору, ідейних і світоглядних поглядів автора, його ставлення до описуваних подій, процесів, діячів, джерела і ступінь поінформованості тощо [2].

Чим більшою є часова відстань між подіями і написанням спогадів, тим більшою є вірогідність «помилки пам'яті», мимовільних викривлень, які слід відрізнити від свідомих фальсифікацій і рефлексивних спотворень. Науково-пізнавальне значення спогадів зростає завдяки використанню мемуаристом різних джерельних матеріалів, особливо, якщо вони втрачені або недоступні досліднику, для якого, за будь-яких обставин, значний або й головний інтерес становлять висловлені в них оціночні характеристики.

Виходячи з видового розмаїття спогадів, що використовуються в історико-педагогічній біографістиці, пропонуємо їхній поділ на такі групи: а) твори, авторами яких є самі педагоги; б) спогади, в яких відображена життєдіяльність педагогічних персоналії; в) присвячені їм портретні спогади членів родини, колег, соратників (т. зв. посмертні спогади); г) «спогади-автопортрети»; г) спогади про функціонування окремих навчальних закладів. Попри умовність такого групування, воно увиразнює змістовно-видові особливості цього виду особового джерела, тож слугує за основу послідовності його вивчення [5].

Висновок. Аналіз національного фонду спогадової літератури та ступеня її використання як джерела історико-педагогічних досліджень, зокрема у галузі біографістики, дозволяє зробити два наступні висновки. По-перше, у випадках, коли досліджувана персоналія залишила після себе мемуарну спадщину (включно зі щоденниками, епістолярієм тощо), вона стає одним із основних інформативних джерел для реконструкції її життєвого шляху, а також вивчення творчої спадщини. По-друге, мемуаристика загалом доволі активно використовується для з'ясування різних аспектів наукової проблеми, однак, спогадів, які безпосередньо належать педагогам (а не особам, які вивчаються як педагогічні персоналії) є відносно небагато. Тож саме на них зосереджуємо увагу.

Література

1. Адаменко О.В. *Методологічні засади аналізу історії розвитку педагогічної науки// Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія/ за заг. ред. В.С. Курила, С.М. Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2003. С.127-153.*

2. Березівська А.Д. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. Українська біографістика = Biographistica ucrainica. К., 2015. Вип. 12. С.283-295.*

3. Бібліографічний покажчик друкованих праць співробітників Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за 2000 – 2007 роки: у 2 ч. Вип. 6. Ч. 2 / ред-кол. Л.В. Савенкова та ін.; укл. Н.І. Тарасова та ін. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 562 с.

4. Браичевська О.А., Ляшко С.М., Чижко В.С. Про традиції та джерелознавчу базу національної школи біографістики (кінєць Х – початок ХХ ст.). Українська біографістика: зб. наук. праць. Київ, 1996. Вип. 1. С. 29-44.

5. Варшавчик М.А. Історіографічні джерела. Джерелознавство історії України: довідник / за ред. М. Варшавчика, Я. Калакура. Київ, 1998. С. 26-27

References

1. Adamenko O.V. Metodolohichni zasady analizu istorii rozvytku pedahohichnoi nauky// Metodolohichni zasady pedahohichnoho doslidzhennia: monohrafiia/ za zah. red. S. Kuryla, Ye.M. Khyrykova. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa

Shevchenka», 2003. S. 127-153.

2. Berezivska L.D. Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyrivach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia. Ukrainka biohrafistyka = Biographistica ukrainica. K., 2015. Vyp. 12. S. 283-295.

3. Bibliohrafichni pokazhchyk drukovanykh prats spivrobitnykh Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova za 2000–2007 roky: u 2 ch. Vyp. 6. Ch. 2 / redkol. L.V. Savenkova ta in.; ukl. N.I. Tarasova ta in. K.: Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2011. 562 s.

4. Braichevska O.A., Liashko S.M., Chyshko V.S. Pro tradytsii ta dzhereloznavchu bazu natsionalnoi shkolny biohrafistyky (kinets Kh – pochatok KKh st.). Ukrainka biohrafistyka: zb. nauk. prats. Kyiv, 1996. Vyp. 1. C. 29-44.

5. Varshavchik M.A. Istoriohrafichni dzherela. Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: dovidnyk / za red. M. Varshavchika, Ya. Kalakura. Kyiv, 1998. S. 26-27

Rozman I.I.,

Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor Department of English Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, rozmanii@ukr.net

Ukraine, Mukachevo

SIGNIFICANCE OF THE UKRAINIAN BIOGRAPHY SOURCE-BASE

The article emphasizes the emergence of new biographical editions, vocabulary and biographical materials. Attention is drawn to the fact that new information of historical and biographical character is introduced into the scientific circulation, which facilitates the discovery of new names and more complete and reliable information about the figures of Ukrainian history, science and culture.

Key words: handbook, source-base, historical-pedagogical science, biography.

УДК 159.953.5-048.34:37.01843

Слухенська Р.В.,

к.пед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,
slukhenskarus@gmail.com

Малатій В.І.,

викладач фізичного виховання, Чернівецький медичний коледж БДМУ,

Бамбурак В.Б.,

викладач фізичного виховання, Чернівецький медичний коледж БДМУ,

Україна, м. Чернівці

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК РЕАЛІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено сутність поняття дистанційного навчання як у зарубіжних, так і українських учених, визначено особливості застосування його на практиці. Розглянуто проблеми розвитку дистанційного навчання як надзвичайно актуальної його форми, оскільки вдосконалення і підвищення ефективності віддаленого навчання майбутніх спеціалістів набуває особливо важливого значення в сучасних складних умовах.

Ключові слова: освіта, дистанційне навчання, онлайн-заняття, метод, пандемія.

Постановка проблеми. Питання оптимізації навчального процесу у різних типах навчальних закладів усе більше привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Цей процес зумовлений пошуком інноваційних підходів до організації процесу педагогічної взаємодії усіх рівнів. Загострення проблеми оптимізації та пошук нових шляхів адаптації навчального процесу до ситуації в світі та Україні зокрема постало весною цього року, коли ми зіштовхнулись з надзвичайною ситуацією світової пандемії SARS COVID-19. У силу цього тема студії надзвичайно актуальна й на часі. Безперечним і результативним ресурсом у забезпеченні процесів оптимізації системи освіти виступає активна інноваційна діяльність освітнього закладу. У сучасних умовах такими особливостями визначаються кейс-технології та дистанційна форма освіти.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема реалізації та впровадження системи дистанційного навчання у роботу різних типів вчн аналізується різними науковцями. Як от: методологічні питання розглядалися С. Гончаренко, І. Зязюном, Н. Ничкало, І. Підласим; психологічні основи системи дистанційного навчання розглядалися Л. Виготським, П. Гальперінім, Н. Талізіною. У багатьох дослідженнях зарубіжних і українських авторів підкреслюється роль технологій і засобів ДН як основного напрямку розвитку НІТ. Впровадження у педагогічну практику ідей ДН досліджують: О.О. Андреев, В.І. Солдаткін, М.Ю. Бухаркіна, А.Е. Петров, В.М. Кухаренко, В.Ю. Биков, Ю.М. Богачков, П.І. Федорук та ін. Теоретичні праці, у який піднімається питання ДН належать Г.О. Козлаковій, С.П. Кудрявцевій, В.В. Колос, В.В. Веренич, А.М. Алексюк. Дослідження провідних іноземних вчених в галузі організації ДН: А.Р. Сагателян, Н. Фредеріксон, Ф. Рід, В. Кліффорд. С. Гурі-Розенбліт, М. Мур, Ч. Ведемеєр, О. Петерс, У. Пері, Дж. Даніель та інші.

Метою студії є: розглянути особливості поняття «дистанційне навчання» та охарактеризувати специфіку його практичного впровадження в дію.

Виклад основного матеріалу. Термін «дистанційне навчання» набув офіційного статусу в 1982 р., а саме, коли Міжнародна рада з кореспондентської освіти змінила свою назву на Міжнародну раду з дистанційного навчання. В Україні ж поняття дистанційного навчання (ДН) належить до тих дидактичних понять, місце яких серед дидактичних категорій не є суворо визначеним [4]. Цьому сприяла відсутність донедавна єдиної концепції ДН. Нині існують різні погляди на ДН – від його абсолютизації як нової універсальної форми навчання, спроби змінити традиційну, до технології комплектування засобів і методів передачі навчальної інформації [8].

Деякі дослідники стверджують, що термін «дистанційне навчання» означає таку організацію навчального процесу, під час якого викладач розробляє навчальну програму, яка в основному базується на самостійному опрацюванні навчального матеріалу студентом [10]. Таке середовище навчання характеризується тим, що студент, переважно, а деколи і повністю, відокремлений від викладача в просторі або часі. При цьому, адресант та адресат навчального процесу мають змогу вести діалог **між собою за допомогою засобів телекомунікації, гаджетів** та інших технічних засобів.

Важливим є те, що науковці підкреслюють, що не варто вважати аналогічними явищами дистанційне та заочним навчанням. Різниця полягає в тому, що ДН зумовлене не лише розширення спектру носіїв інформації і засобів доступу до них, а й наявністю постійного спілкування між викладачем і студентом через сучасні засоби зв'язку. Тому ДН розглядається як елемент навчального процесу інформаційно-освітньої системи віддаленого доступу, що базується на сучасних інформаційних технологіях та активній двобічній співпраці з обов'язковим усвідомленням студента свого активного самостійного навчання.

Американські фахівці з проблеми дистанційного навчання схильні до думки, що ДН – це інструкції до навчання, які передаються на відстані одному або багатьом індивідам, що перебувають в одному або декількох

місцях [13]. Відповідно до цього, історія дистанційного навчання починається з 30-х років ХХ ст., саме у цей час було створено курси кореспондентського навчання. Але з появою інтернету роль ДН різко змінилася й ототожнюється на цьому історичному етапі з новими комп'ютерними технологіями й онлайн-спілкуванням між учасниками навчального процесу. Відтак, Сервер Євразійської асоціації дистанційного навчання (ЄАДН) подає визначення терміна як сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) від тих, хто навчає (викладачів, визначних постатей у певних галузях науки, політиків), до тих, хто навчається (студентів чи слухачів). Застосовується під час підготовки як у ВНЗ, так і в Бізнес-школах [2].

Дистанційне навчання – за визначенням Л.В. Хуторського – електронний варіант очного або заочного навчання, що пристосовує традиційні форми занять та паперові засоби навчання в телекомунікаційні. Дистанційне навчання створене вирішувати специфічні завдання щодо розвитку творчої складової освіти й проблеми, складні для розв'язання у звичайному навчанні [11]. Зокрема науковець виділяє:

а) підсилення активної ролі студента у власній освіті: у постановці освітньої мети, виборі домінуючих напрямків, форм і темпів навчання в різноманітних освітніх царинах;

б) різке збільшення обсягу доступних освітніх масивів, культурно-історичних досягнень людства, доступ до світових культурних та наукових скарбів для дітей з будь-якого населеного пункту, де є телезв'язок;

в) отримання можливості спілкування учня з педагогами-професіоналами, з ровесниками-одномудцями, консультування у фахівців високого рівня незалежно від їхньої територіальної розташованості;

г) збільшення евристичної складової навчального процесу за рахунок застосування інтерактивних форм занять, мультимедійних навчальних програм;

г) більш комфортні, порівняно з традиційними, умови для творчого самовираження студента, можливість демонстрації продуктів своєї творчої діяльності для всіх, широкі експертні можливості оцінювання творчих досягнень;

д) можливість змагання з великою кількістю ровесників, що знаходяться у різних містах та країнах, за допомогою участі у дистанційних проектах, конкурсах, олімпіадах [12].

Вітчизняні фахівці, під час створення Українського центру дистанційної освіти, дійшли спільного знаменника й вирішили під дистанційним навчанням розуміти таку форму освітнього процесу, яка використовує глобальні комп'ютерні комунікації, базовані на індивідуальній роботі студентів з чітко підібраним навчальним матеріалом та активному спілкуванні з викладачами та іншими студентами [9]. В загальному для формування вітчизняного розуміння ДН можна подати наступне визначення: дистанційне навчання – це форма навчання, що за рахунок використання ІТТ може бути реалізована як в умовах географічної віддаленості слухача і викла-

дача, так і безпосередньо у ВНЗ із метою формування самостійної діяльності слухача [1].

Протягом останніх років в Україні замість терміна ДН актуально використовувати популярний за рубежом термін **електронне (дистанційне)** навчання. Електронне навчання (e-learning) – це інтерактивне навчання, при якому навчальний матеріал (learning content) доступний в діалоговому режимі (on-line), і яке забезпечує автоматичний зворотній зв'язок з навчальною діяльністю студента. Діалогова комунікація з реальними людьми може бути включеною або не включеною в електронне навчання, але воно більше сфокусоване на навчальному матеріалі, ніж на комунікації між студентами і викладачем-консультантом (англ.: tutor – тьютор) [6].

Таким чином, дистанційна освіта – особлива, досконала форма, яка поєднує елементи очного, очно-заочного, заочного й вечірнього навчання на основі нових інформаційних технологій та систем мультимедіа. Сучасні засоби телекомунікацій та електронних видань дають змогу подолати недоліки традиційних форм навчання, зберігаючи при цьому всі їхні позитивні риси.

Провідними особливостями дистанційної форми навчання прийнято вважати: **Гнучкість**. Студенти, які навчаються за дистанційною формою навчання, як правило, не відвідують регулярних занять у вигляді лекцій та семінарів, а працюють у зручний для себе час та місці, у звичному темпі, що дає значну перевагу для тих, хто працює або частково зайнятий. Кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета й отримання необхідних заліків з вибраних курсів, що забезпечує принципово новий доступ до освіти за умов збереження її якостей. **Модульність** (або модульний виклад навчального матеріалу). В основу програми ДН закладено модульний принцип. Кожна окрема дисципліна або низка дисциплін, що їх освоїли студенти, створюють цілісне уявлення про відповідну предметну сферу. Це дає змогу з переліку незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, який відповідає індивідуальним або груповим потребам. **Паралельність**. Можна поєднувати основну професійну діяльність з навчанням або очне навчання з дистанційною освітою (у випадку здобуття двох спеціальностей тощо). **Віддаленість**. Відстань від місця перебування того, хто навчається, до навчального закладу (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного освітнього процесу. **Асинхронність**. У процесі навчання і той, хто навчає, і той, хто навчається, можуть реалізувати технологію навчання та засвоєння матеріалу незалежно в часі, тобто за зручним для кожного розкладом і в прийнятному індивідуальному темпі. **Масовість**. Кількість студентів дистанційної форми навчання не є критичним параметром. Вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації (електронні бібліотеки, бази даних, електронні ресурси тощо), а також можуть спілкуватися один з одним і з викладачем через засоби зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій. **Рентабельність**. Йдеться про ефективність ДН. Середня оцінка зарубіжних і українських освітніх систем ДН засвідчує, що вартість їх приблизно на 50% дешевша, в основному завдяки ефективнішому викори-

станню наявних навчальних площ і технічних засобів інформаційних технологій, а також більш сконцентрованому змісту навчальних матеріалів та орієнтованості технологій ДН на значну кількість студентів. **Нові інформаційні технології.** Для ДН використовують переважно нові інформаційні технології (комп'ютери, аудіо, відеотехніка, системи телекомунікації, системи даних та ін.) [7].

Статус науково-педагогічного працівника у сфері ДН також відрізняється від класичного академічного розуміння викладача. Йдеться про нову роль викладача-менеджера, коли він виконує такі функції, як: координація пізнавального процесу, корекція курсу, який вивчають, консультування, керівництво навчальними проектами і т. д. Взаємодія з тими, хто навчається, може здійснюватися і за допомогою електронної пошти, і під час безпосереднього контакту. Статус студента також має свої відмінні особливості. Точніше, мова йде про нову роль того, хто навчається, або, як більш прийнято в системі ДН, слухача. Щоб пройти ДН, від студента вимагають особливої мотивації, самоорганізації, працелюбності і необхідного початкового рівня освіти.

Особливості впровадження дистанційної системи навчання продиктовані багатьма чинниками. По-перше, дистанційна система навчання відкриває широкий доступ до різних освітніх послуг великої кількості людей, які в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть отримати освіту чи перебувати певний тривалий відрізок часу у навчальному закладі (наприклад, карантин в умовах світової пандемії тощо) традиційним способом [3].

Дистанційне навчання розглядається у двох вимірах: як систему і як безперервний активний процес. Дистанційне навчання передбачає теоретичне осмислення етапу педагогічного проектування, його змістової та педагогічної (у розумінні використання педагогічних технологій, методів, форм навчання) чинників. Відповідно, завданнями етапу педагогічного проектування є: створення електронних курсів, електронних підручників, комплексних засобів навчання, розробка педагогічних технологій організації процесу навчання в мережі, постійне наповнення, доповнення та розширення створених систем даних, електронних бібліотек тощо [7].

Найбільшою проблемою організації ДН є те, що його якість та ефективність напряму залежить від багатьох параметрів: технічна організація процесу; компетентність супроводжувачого персоналу як з боку педагога, так і з боку учня чи студента; необхідність отримання знань (основна умов) і, очевидно, технічна, педагогічна і каузальна підготовленість тих викладачів, які здійснюють безпосередню підготовку зі слухачами [10]. Педагогічний колектив повинен володіти особливостями універсальної підготовки, з бездоганними навичками з педагогічних та інформаційних технологій, психологічною готовністю до роботи зі слухачами у навчально-пізнавальній мережі інтернет, з прогресивними мотиваційними інструментами впливу на реципієнта тощо.

Для реалізації дистанційної освіти розроблено різноманітні програмні засоби, що отримали загальну назву системи дистанційної освіти [8]. Серед найпопулярніших систем дистанційної освіти можна назвати такі: Moodle,

Lotus, система дистанційного тренінгу (СДТ) REDCLASS (Росія), Мережна освітня платформа (МОП) e-University (Білорусія), віртуальне навчальне середовище Веб-клас, система дистанційного навчання АГАПА тощо. Кожна із зазначених систем передбачає різні види робіт щодо створення навчальних курсів, віртуальних середовищ та активного й повноцінного дистанційного навчання.

Висновки. Дистанційне навчання як спосіб оптимізації сучасного педагогічного процесу впливає на навчальну модель студента (слухача) у спосіб цілеспрямованого, активно, ініціативного засвоєння та вивчення матеріалу. Навіть більше, навчання переростає в самонавчання, самоосвіту, перетворюючи слухача із об'єкта в суб'єкт цього процесу й формуючи особистість, що творить й ліпить себе у такому напрямку, як сама того прагне [5]. Відтак, в умовах ДН педагог перестає бути ретранслятором знань на різних типах навчальних занять, у той же час отримує можливість попрацювати з кожним учасником навчального процесу індивідуально у консультативні години. У процесі впровадження дистанційного навчання необхідно дотримуватися цілої низки вимог, до яких можна віднести: системне розуміння сутності дистанційної освіти та її дидактичних особливостей; розробка й апробація власних технологій дистанційного навчання; розроблення системи нормативних документів, що дають можливість визначати чинність диплому про отримання відповідного рівня освіти на основі дистанційного курсу навчання. Розгляд цих вимог та їх аналіз вважаємо **перспективними темами для подальших досліджень.**

Література

1. Базелюк В. Шляхи формування дистанційного навчання ЗНЗ / В. Базелюк // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3. – С.1-8.
2. Занковський А.Н. Дистанционное образование: учебное пособие [для вузов по спец. "Психология"] / А.Н. Занковський. – М.: Флинта: МПСИ, 2000. – 648 с.
3. Колосов В.И. Оптимизация образовательного процесса с применением дистанционных обучения / В.И. Колосов // Международный журнал экспериментального образования – 2010, № 11. – С.155-157.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні року: Постанова від 20 грудня 2000. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
5. Корсунська Н.О. Дистанційне навчання: підходи до реалізації // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб-к наук. пр. – Київ – Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – 486 с.
6. Кудрявцева С.П., Колос В.В. Педагогіка. Навч. посібник, К.: Видавничий Дім "Слово", 2005. 400 с.
7. Мачинська Н.І., Нагірняк М.Я. Дистанційне навчання – новітня технологія підготовки фахівців у вищому навчальному закладі / Н.І. Мачинська, М.Я. Нагірняк // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: Зб-к наук. пр. – Ч. 1. / За ред. М.М. Қозяра та Н.Т. Нічкіало. – Львів: АДУБЖД, 2009. – 270 с.
8. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

9. Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія / С.О. Сисоєва. – Хмельницький: ХІТІА, 2008. – 324 с. 6. <http://sykhiivska.at.ua/>

10. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – 486 с.

11. Хуторської, А.В. Принципы дистанционного творческого обучения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eidos.ru.

12. Хуторской, А.В. Эвристическое обучение. В 5 т. III.4. Интернет и телекоммуникации / под ред. А.В. Хуторского. – М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2012. – 204 с. (Серия «Инновации в обучении»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khtutorskoj.ru/books/2012/evr-ob4/index.htm>.

13. Шейн Э. Дистанционное образование / Э. Шейн; пер. с англ. / под ред. Л.Ю. Ковалевой. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 336 с.

References

1. Bazeliuk V. Shliakhy formuvannya dystantsiinoho navchannia ZNZ / V. Bazeliuk // Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu. – 2010. – № 3. – С. 1-8.

2. Zankovskij A.N. Distantcionnoe obrazovanie: uchebnoe posobie [dlya vuzov po spets. "Psihologiya"] / A.N. Zankovskij. – М.: Фланта: МПСИ, 2000. – 648 с.

3. Kolosov V.I. Optimizatsiya obrazovatel'nogo protsessa s primeneniem dystantsionnykh obucheniya / V.I. Kolosov // Mezhdunarodnyy zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya – 2010, # 11. – С. 155-157.

4. Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini roku: Postanova vid 20 hrudnia 2000. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

5. Korsunskaja N.O. Dystantsiine navchannia: pidkhody do

realizatsii // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: Zb-k nauk, pr. – Kyiv – Vinnytsia: DOV Vinnytsia, 2000. – 486 s.

6. Kudriavtseva S.P., Kolos V.V. Pedagogika. Navch. posibnyk, K.: Vydavnychiy Dim "Slovo", 2005. 400 s.

7. Machynska N.I., Nahirniak M.Ia. Dystantsiine navchannia – novitnia tekhnolohiia pidhotovky fakhivtsiv u vyschomu navchalnomu zakladi / N.I. Machynska, M.Ia. Nahirniak // Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnologii v suchasni osviti: dosvid, problemy, perspektvy: Zb-k nauk, pr. – Ch. 1. / Za red. M.M. Kziara ta N.H. Nychikalo. – Lviv: LDU BZiD, 2009. – 270 s.

8. Sysoieva S.O. Interaktyvni tekhnologii navchannia doroslykhi: navchalno-metodychni posibnyk / Sysoieva S.O.; NAFN Ukrainy, In-t pedagogichnoi osvity i osvity doroslykhi. – K.: VD «EKO», 2011. – 320 s.

9. Sysoieva S.O. Osvita i osobystist v umovakh postindustrialnoho svitu: Monohrafiia / S.O. Sysoieva. – K: Himelnytskyi: KfHFA, 2008. – 324 s. 6. <http://sykhiivska.at.ua/>

10. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy // Zb. nauk, pr. / Redkol.: I.A. Ziazun (holova) ta in. – Kyiv-Vinnytsia: DOV Vinnytsia, 2000. – 486 s.

11. Hutorskoj, A.V. Printsipyi dystantsionnogo tvorcheskogo obucheniya [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: www.eidos.ru.

12. Hutorskoj, A.V. Evristicheskoje obuchenie. V 5 t. T.4. Internet i telekommunikatsii / pod red. A.V. Hutorskogo. – М.: Izdatelstvo «Eydos»; Izdatelstvo Instituta obrazovaniya cheloveka, 2012. – 204 s. (Seriya «Innovatsii v obuchenii»). [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://khtutorskoj.ru/books/2012/evr-ob4/index.htm>.

13. Sheyn E. Distantcionnoe obrazovanie / E. Sheyn; per. s angl. / pod red. T. Yu. Kovalevoy. – 3-e izd. – SPb.: Piter, 2007. – 336 s.

Slukhenska R.V.,

cand. ped. sciences, associate professor of the department of disaster medicine and military medicine, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovyna State Medical University»,

slukhenskarus@gmail.com

Malatij V.I.,

teacher of physical education, Chernivtsi Medical College of BSMU,

Bamburak V.B.,

teacher of physical education, Chernivtsi Medical College of BSMU,

Ukraine, Chernivtsi

DISTANCE LEARNING AS A REALITY OF MODERN EDUCATION

In the article the essence of the concept of distance education both in foreign and Ukrainian scientists. Within the article, the problems of development of distance education have been considered as its exceptional form, because improvement and increase of efficiency of distance learning of future specialists acquires especially important meaning in terms of current complicated situation.

Key words: education, distance learning, online classes, method, pandemic.

УДК 378:65.012.6

Харківський В.С.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки
Харківської медичної академії післядипломної освіти, kharkivskiy.valeriy@gmail.com*

Україна, м. Харків

ЗАСТОСУВАННЯ БЕНЧМАРКІНГУ В ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ

Реформування системи охорони здоров'я в Україні зумовлює нові вимоги до фахівців медичної галузі, які полягають у високому рівні правової компетентності, бо їх професійна діяльність безпосередньо пов'язана з необхідністю знання законодавчої та нормативно-правової бази з питань охорони здоров'я громадян й уміння орієнтуватися в ній. У статті доведено, що вдосконаленню правової компетентності медичних кадрів сприяє визначення, розуміння, запозичення й адаптація інноваційного досвіду розвитку даного виду компетентності фахівців різної галузі у власну професійну діяльність, так звана «технологія бенчмаркінгу».

Ключові слова: бенчмаркінг, правова компетентність, післядипломна освіта, фахівець медичної галузі.

Постановка проблеми. Питання вищої післядипломної освіти в медичній галузі та проблеми підвищення кваліфікації лікарських кадрів постійно знаходяться в центрі уваги, так як саме від медичних працівників залежить стан здоров'я населення, особливо в сьогочасній ситуації швидкого поширення коронавірусної інфекції COVID-19. За даними Центру громадського здоров'я, станом на 9 квітня в Україні 1892 лабораторно підтверджених випадків COVID-19, із них 57 летальних, 45 пацієнтів одужало. За добу було зафіксовано 224 нових випадків [1]. У зв'язку з цим високий рівень професіоналізму фахівців медичної галузі є підґрунтям соціального, економічного й політичного добробуту в державі, запорукою безпеки та прогресу. Отже, за рівнем їх підготовки та кваліфікації можна судити про ефективність усієї системи охорони здоров'я в цілому.

Шлях європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін у різних сферах суспільного життя, зокрема, й у галузі вищої післядипломної освіти [2]. Післядипломна освіта в медичній галузі характеризується особливими відносинами учасників освітнього процесу, тут важливий високий ступінь відповідальності, сильна мотивація до вдосконалення своїх компетентностей, серед яких правова.

В сучасних умовах функціонування системи охорони здоров'я значно підвищуються вимоги до фахівців медичної галузі. Медичний працівник повинен бути відповідальним і конкурентоздатним на ринку праці, готовим здійснювати свою діяльність із урахуванням прийнятих у суспільстві моральних і правових норм, дотримуватися правил лікарської етики, законів і нормативних правових актів, зберігати лікарську таємницю, слідувати етичним і правовим нормам у професійній діяльності, готовим до реалізації етичних і деонтологічних аспектів лікарської діяльності в спілкуванні з пацієнтами та їхніми родичами, колегами, іншим медичним персоналом, членами адміністрації. Високий рівень правової компетентності дозволяє підвищити якість надання медичних послуг, запобігти можливим конфліктам між суб'єктами медичної сфери, попередити вчинення професійних правопорушень і злочинів.

Отже, актуальність підвищення правової компетентності фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти не підлягає сумніву.

Загальнотеоретичні аспекти реформування вищої освіти України у сфері охорони здоров'я досліджували І. Булах, О. Лінчевський, Ю. П'ятницький, В. Черненко, Н. Яцишин та інші. Науковці наголошують, що реформування вищої післядипломної освіти в медичній галузі має на меті привести рівень підготовки медичних працівників у відповідність до Європейських критеріїв.

Різні аспекти формування та розвитку компетентностей медичних працівників висвітлено в працях О. Антонової, З. Шарлович (професійно-педагогічна компетентність медичних сестер сімейної медицини), О. Лазуренко (емоційна компетентність майбутнього лікаря), Н. Лобач (інформаційно-аналітична компетентність майбутніх лікарів), Н. Самборської (соціально-комунікативна компетентність майбутніх медичних працівників), А. Щербакової (полікультурна компетентність у студентів-медиків) та інші.

Однак, ці дослідження свідчать про недостатність уваги науковців до проблем підвищення правової компетентності медичних фахівців у системі післядипломної освіти, що і зумовлює актуальність даної роботи.

Мета статті – виявити теоретичні аспекти застосування бенчмаркінгу як технології підвищення правової компетентності фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Правова компетентність – особистісна характеристика, що включає систему правових знань, навичок, переконань, сукупність особистісних якостей, мотивацію до розвитку власної морально-правової усвідомленості та здатності приймати професійно виважені рішення, спираючись на чинну нормативно-правову базу, й зумовлює можливість використовувати власний набутий правовий досвід під час професійної діяльності [3].

До змісту правової компетентності фахівців медичної галузі можна віднести: знання сучасних законодавчих норм, вимог, які регламентують правовий статус суб'єктів медичної сфери; основ конституційного, медичного,

адміністративного, цивільного, трудового й сімейного права, що належать до професійної діяльності; способів правозахисної діяльності; уміння компетентно складати нормативно-правові документи та використовувати знання відповідної законодавчої бази у власній фаховій діяльності; уміння розв'язувати певні проблеми етично-правового характеру; уміння відбирати правову інформацію для вирішення правових завдань під час професійної діяльності; уміння інтерпретувати тексти правових джерел; оперувати основними правовими поняттями; оцінювати позитивні властивості й недоліки правової інформації; уміння встановлювати міжособистісні зв'язки («колега – колега», «медичний працівник – пацієнт», «медичний працівник – родина пацієнта», «медичний працівник – керівництво» тощо [3].

Прикладні наукові дослідження оновлюються кожні п'ять років, відомості про інформаційні та комунікаційні технології – щороку, законодавча та нормативна база з питань охорони здоров'я – постійно. Фахівець медичної галузі може «застаріти» за цей проміжок часу, хоч і має базисні знання. Тому медичному працівнику слід підвищувати свій рівень правової компетентності, постійно прагнути до самовдосконалення, використовуючи ефективний досвід інших професіоналів-колег.

У зв'язку з цим підвищення правової компетентності фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти та вдосконалення професійної діяльності сприяє проведення бенчмаркінгу задля можливості застосування нових практик роботи через вивчення досвіду інших фахівців.

Термін «бенчмаркінг» утворений від англійських слів «bench» (рівень, висота) і «mark» (відмітка). Це словосполучення трактується по-різному: «опорна відмітка», «відмітка висоти», «еталонне порівняння» тощо. У результаті термін «бенчмаркінг» порівнюють із термінами «орієнтир», «еталон», «стандарт».

Технологія бенчмаркінгу була розроблена 1972 року Інститутом стратегічного планування в Кембріджі для оцінки ефективності бізнесу. Уперше цілеспрямовано використовувати бенчмаркінг почала компанія «Хегох» 1979 року для аналізу витрат і якості власних продуктів у порівнянні з японськими [4].

На сьогодні бенчмаркінг має безліч визначень і розуміють його як процес, як технологію, як метод. Так, на думку керівника Глобальної мережі бенчмаркінгу Р. Кемпа, бенчмаркінг – це постійний процес вивчення й оцінки товарів, послуг і досвіду виробництва найсерйозніших конкурентів або тих компаній, які є визнаними лідерами в своїх областях [5].

А. Мартинюк й О. Шандрівська під бенчмаркінгом розуміють «перманентний, безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваного підприємства (структурного підрозділу) з об'єктами інших підприємств чи структурних підрозділів. Основна мета бенчмаркінгу полягає у виявленні негативних відхилень у значеннях порівнюваних показників і причин таких відхилень, а також у розробленні пропозицій щодо їх ліквідації» [6, с.140].

На думку Н. Шведа, бенчмаркінг – це інноваційна технологія «управління, яка на основі критичної оцінки власного внутрішнього і зовнішнього середовищ та дос-

лідження ведення бізнесу іншими успішними компаніями, що працюють як на аналогічному стосовно досліджуваного підприємства ринку, так і на інших ринках, дає змогу створити безперервну систему вдосконалень для підвищення ефективності бізнесу на основі оригінальних управлінських, організаційних, маркетингових та фінансових дій і рішень» [7, с.195].

М. Варгатюк, В. Негоденко та М. Щербата визначають бенчмаркінг як «метод управління, сутність якого полягає у виокремленні кращого досвіду роботи економічних агентів, насамперед суб'єктів підприємницької діяльності, та використання його у роботі інших підприємств, установ, організацій» [8, с.212].

Отже, найчастіше термін «бенчмаркінг» використовується в межах підвищення якості функціонування підприємств.

Завдяки використанню бенчмаркінгу може вирішуватися такі завдання: орієнтація підприємства на зовнішнє середовище в межах SWOT-аналізу; визначення рівня конкурентоспроможності компанії; усвідомлення необхідних змін; планування та цілепокладання на основі оцінки сигналів зовнішнього середовища; постановка цільових показників якості роботи, які значно перевищують поточні; відбір ідей щодо поліпшення бізнес-процесів; зміна організаційної культури в бік прагнення до розвитку, підвищення кваліфікації, компетентності. Крім того бенчмаркінг вирішує два основні завдання: аналіз своєї діяльності та порівняння показників з іншими; вивчення та застосування кращого досвіду інших у своєму підприємстві.

Бенчмаркінг в освіті став використовуватися досить недавно. Дослідницька група на семінарі Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти 2002 року трактувала бенчмаркінг як процес вивчення, що вимагає довіри, розуміння, це відбір і адаптування кращих практик із метою вдосконалення [9].

Управління із забезпечення якості вищої освіти дає таке визначення поняттю «бенчмаркінг»: це термін, що використовується для опису стандарту, з яким можна проводити порівняння [9].

Рада з фінансування вищої освіти Англії трактує бенчмаркінг як процес, за допомогою якого аналізуються практики для забезпечення стандартного вимірювання («еталону») ефективної діяльності в організації (наприклад, закладі вищої освіти). Контрольні показники також використовуються для порівняння результатів роботи з іншими організаціями та іншими секторами [9].

Отже, основний принцип бенчмаркінгу – «від кращого до кращого». Ця технологія може бути використана як на рівні організації, закладу вищої освіти, закладу охорони здоров'я в цілому, так і може бути застосована і до окремого працівника з метою вдосконалення його ключових компетентностей, поступово впроваджуючи ідеї відмінності, досконалості, переваги, пошуку все нових знань.

Бенчмаркінг у процесі підвищення правової компетентності фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти можна трактувати як процес визначення, розуміння, запозичення та адаптації передового досвіду з метою вдосконалення рівня правової компетентності та професійної діяльності.

Серед методів поширення передового досвіду можна виділити такі: виступи провідних фахівців медичної галузі на радах, семінарах, науково-практичних конференціях, медичних об'єднаннях, конгресах, симпозиумах, з'їздах; відвідування тренінгів, майстер-класів, курсів із оволодіння практичними навичками; медичне стажування; навчання на циклах тематичного удосконалення в закладах (на факультетах) післядипломної освіти тощо.

Для вдосконалення власної правової компетентності необхідно застосувати бенчмаркінг у такій послідовності: усвідомлення і аналіз деталей власної правової компетентності; аналіз ефективної професійної діяльності, досягнень інших фахівців у сфері охорони здоров'я; порівняння медичним працівником своїх досягнень із результатами професійної діяльності аналізованих фахівців; введення якісних і (або) кількісних змін для подолання відриву від колег у професійній сфері.

Технологію бенчмаркінгу слід використовувати постійно. Для того щоб підвищити рівень правової компетентності фахівців медичної сфери, бенчмаркінг має стати регулярним, адже він є певним інструментом її вдосконалення. Крім того, дуже важливо пам'ятати, що перш, ніж використовувати досвід кращих професіоналів, потрібно з'ясувати причини власних недоліків, невдач.

У зв'язку з цим можна запропонувати десятиетапний процес проведення бенчмаркінгу, розроблений Р. Кемпом [10]: 1) ідентифікація предмета бенчмаркінгу; 2) ідентифікація партнера по бенчмаркінгу; 3) визначення методу збору даних, збір даних; 4) визначення розбіжностей, важливих із погляду забезпечення конкурентоздатності; 5) планування майбутніх показників ефективності; 6) повідомлення результатів; 7) визначення функціональних цілей; 8) розробка плану дій; 9) утілення планів і моніторинг результатів; 10) повторна перевірка контрольних точок бенчмаркінгу.

Отже, для підвищення правової компетентності в системі післядипломної освіти у сфері охорони здоров'я слід дотримуватися таких правил із використанням бенчмаркінгу:

- 1) виявити предмет бенчмаркінгу, що саме потрібно проаналізувати (рівень власної правової компетентності);
- 2) з'ясувати, кого або що слід розглядати для порівняння та оцінки; обрати для аналізу певний варіант ефективного правового медичного досвіду;
- 3) виокремити джерела, ресурси отримання інформації: найкращі навчальні програми, курси підвищення кваліфікації; участь у конференціях, семінарах, круглих столах; обмін інформацією з фахівцями; публікація розробок і власних матеріалів для обговорення;
- 4) визначити наявний рівень правової компетентності шляхом самооцінювання та на основі його аналізу виявити «контрольну точку» саморозвитку;
- 5) спрогнозувати майбутній рівень власної правової компетентності. На основі обраного еталону встановити нові цілі своєї траєкторії руху до нового рівня зазначеної компетентності;
- 6) розробити конкретний план дій, перелік завдань щодо вдосконалення правової компетентності;
- 7) проаналізувати рівень правової компетентності, якого досягнув фахівець сфери охорони здоров'я (порівняння з попереднім результатом самооцінювання); про-

вести коригування діяльності, якщо поставлені цілі не досягнуто.

Для того щоб медичний працівник міг реалізувати зазначений план із використанням бенчмаркінгу, необхідно крім організаційної, технічної та мотиваційної підтримки з боку адміністрації закладу охорони здоров'я, мати і власне прагнення до саморозвитку. Використовуючи технологію бенчмаркінгу, фахівець медичної сфери може визначити свої сильні та слабкі сторони, а також пріоритети в підвищенні власної правової компетентності та окреслити ті кроки, які дозволять отримати позитивний, високої якості результат у професійній діяльності.

Висновки. Удосконалення підходів до підготовки фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти є невідкладним питанням, оскільки має на меті покращити фахові компетентності медичних працівників і забезпечити їх адаптацію до професійної діяльності в майбутньому. Постійне підвищення правової компетентності фахівців медичної галузі в системі післядипломної освіти допоможе працівникам подолати ті труднощі та проблеми, які виникають у сфері охорони здоров'я. В якості інструменту підвищенні досліджуваної компетентності можна використовувати технологію бенчмаркінгу, що трактується як процес визначення, розуміння, запозичення та адаптації передового досвіду.

Література

1. Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції COVID-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/XtFBVtEO>. – Назва з екрана.
2. Харківська А.А. Аналіз варіативних систем профільного навчання в зарубіжному досвіді / А.А. Харківська // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Тоголя, 2009. – № 1. – С.189-192.
3. Харківський В.С. Розвиток правової компетентності фахівців медичної галузі у післядипломній освіті: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук; 13.00.04 / Валерій Сергійович Харківський. – Харків, 2019. – 264 с.
4. Воробіова Н.П. Бенчмаркінг як сучасна маркетингова технологія підвищення конкурентоспроможності організації / Н.П. Воробіова // Економіка і менеджмент культури. – Київ, 2018. – № 1–2. – С.44-52.
5. Camp R. Benchmarking: the search for industry best practices that lead to superior performance / R. Camp. – Milwaukee, WI: ASQ Quality Press, 1989. – 299 p.
6. Шандрівська О.Є. Особливості застосування бенчмаркінгу в Україні / О.Є. Шандрівська, А.О. Мартинюк // Сучасні проблеми економіки і менеджменту: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10–12 листопада 2011 року, присвяченої 45-річчю Інституту економіки і менеджменту та 20-річчю Інституту післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка» / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут економіки і менеджменту, Інститут післядипломної освіти. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С.140-141.
7. Шведа Н.М. Формування системи управління машинобудівними підприємствами на засадах бенчмаркінгу: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук; 08.00.04 / Наталія Михайлівна Шведа. – Тернопіль, 2015. – 245 с.
8. Негоденко В. Теоретичні аспекти визначення сутності категорії «бенчмаркінг» / В. Негоденко, М. Варгатюк, М. Щербата // Економічний аналіз. – 2019. – Том 29. – № 1. – С.208-214.

9. *Analytic Quality Glossary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.qualityresearchinternational.com/glossary/benchmarking.htm>. – Назва з екрана.

10. Кемп Р.С. Легальный промышленный шпионаж: бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов / Р.С. Кемп / пер. с англ.; под ред. О.Б. Мақсимовай. – Днепрпетровск: Баланс-Клуб, 2004. – 416 с.

References

1. *Operatyvna informatsiia pro poshyrennia koronavirusnoi infektsii COVID-19* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/XtFBVtEO>. – Назва з екрана.

2. Кхарківська А.А. Аналіз варіативних систем профільного навчання в зарубіжному досвіді / А.А. Кхарківська // Науковий збірник. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 1. – С. 189-192.

3. Кхарківський В.С. Розвиток правової компетентності фахівців медичної галузі у післядипломній освіті: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук; 13.00.04 / Валерій Сергійович Кхарківський. – Кхарків, 2019. – 264 с.

4. Vorobiova N.P. Benchmarking yak suchasna marketinghova tekhnolohiia pidvysichennia konkurentospromozhnosti orhanizatsii / N.P. Vorobiova // Економіка і менеджмент культури. – Київ, 2018. – № 1-2. – С. 44-52.

5. Camp R. *Benchmarking: the search for industry best practices that lead to superior performance* / R. Camp. – Milwaukee, WI: ASQ Quality Press, 1989. – 299 p.

6. Shandrivska O.Ye. Osoblyvosti zastosuvannia benchmarkinghu v Ukraini / O.Ye. Shandrivska, A.O. Martyniuk // Suchasni problemy ekonomiky i menedzhmentu: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovno-praktychnoi konferentsii, Lviv, 10–12 lystopada 2011 roku, prysviachenoї 45-richchiiu Instytutu ekonomiky i menedzhmentu ta 20-richchiiu Instytutu pisladyplomnoi osvity Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» / Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», Instytut ekonomiky i menedzhmentu, Instytut pisladyplomnoi osvity. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2011. – S. 140-141.

7. Shveda N.M. Formuvannia systemy upravlinnia mashynobudivnymy pidpriemstvamy na zasadakh benchmarkinghu: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandidata ekonomichnykh nauk; 08.00.04 / Nataliia Mykhailivna Shveda. – Ternopil, 2015. – 245 s.

8. Nehodenko V. Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti katehorii «benchmarking» / V. Nehodenko, M. Varhatiuk, M. Shcherbata // Ekonomichnyi analiz. – 2019. – Tom 29. – № 1. – S. 208-214.

9. *Analytic Quality Glossary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.qualityresearchinternational.com/glossary/benchmarking.htm>. – Назва з екрана.

10. Кемп Р.С. Легальный промышленный шпионаж: бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов / Р.С. Кемп / пер. с англ.; под ред. О.Б. Мақсимовай. – Днепрпетровск: Баланс-Клуб, 2004. – 416 с.

Kharkivskiy V.S.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Philosophy and language training of Kharkiv Medical Academy of Post-graduate Education, kharkivskiy.valeriy@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

APPLICATION OF THE BENCHMARKING IN THE PROCESS OF IMPROVING THE LEGAL COMPETENCE OF SPECIALISTS OF MEDICAL SPHERE IN POSTGRADUATE EDUCATION

Reforming the healthcare system in Ukraine causes new requirements for specialists of medical sphere, which consist of a high level of legal competence, as their professional activity is directly related to the need to know the legislative and regulatory framework on the protection of public health and the ability to navigate it. The article proves that the definition, understanding, borrowing and adaptation of innovative of experience in the development of this type of competence of specialists in different branches of their own professional activity, the so-called «benchmarking technology».

Key words: benchmarking, legal competence, postgraduate education, specialist of medical sphere.

УДК 364.4:37.013.42

Хлебнік С.Р.,*к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, super.hl@ukr.net***Литвиненко В.В.,***культурорганізатор ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний коледж»,
doroshenko04.11.1992@gmail.com**Україна, м. Ніжин*

СОЦІАЛЬНО-ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті здійснено аналіз поняття «соціально-творча особистість», розглянуто наукові підходи до його визначення у дослідженнях видатних філософів, фахівців психології, культурології, педагогіки та соціальної педагогіки. Мета роботи – теоретично обґрунтувати значення соціальної творчості у формуванні і саморозвитку особистості.

Представлені результати досліджень провідних науковців обґрунтовані як теоретико-методологічні засади формування соціально-творчої особистості, що є основою для розробки методик і програм активізації її конструктивного потенціалу у соціальній творчості та саморозвитку в сучасних реаліях.

Ключові слова: *саморозвиток особистості, соціальна творчість, соціально-творча особистість, суспільний продукт культури, розвиток соціально-творчої особистості.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство висуває до молодого покоління ряд нових вимог, пов'язаних із творчим ставленням до навколишньої дійсності. Умінням поєднувати власні інтереси із суспільними, бути компетентним у сфері побудови ділових і міжособистісних відносин, бути готовим до прояву креативності в соціальній взаємодії є нагальною потребою сьогодення.

Перед навчальними закладами стоять завдання не лише дати необхідний рівень знань, умінь і навичок, навчити та виховати соціально-активну особистість, а й створити умови для становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і перетворення навколишнього світу.

Актуальність даного дослідження полягає в необхідності визначення найбільш ефективних шляхів впливу середовища на розвиток соціально-творчої особистості, результат розвитку якого виражається в конкретній соціально-значимій діяльності, спрямованій на самостійне відкриття і переосмислення себе.

Поняття «соціально-творча особистість» науково обґрунтоване і більш детально практично досліджене в таких галузях науки, як філософія, психологія, культурологія, педагогіка.

Так, філософські аспекти проблеми розвитку соціально-творчої особистості представлені в теоріях М. Блоха, Г. Гегеля, П. Енгельмейера, І. Канта, А. Шопенгауера та інших.

Загально-психологічні аспекти розвитку соціально-творчої особистості розглядали А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм та інші. Розвитку уважень про соціально-творчу особистість присвячені дослідження З. Базарбаєвої, Т. Базарової.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття педагогічної творчості трактується по-різному. В. Андреев розглядає поняття педагогіки творчості як «науки про педагогічну систему двох діалектично зумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання та самовиховання особистості в різних видах творчої діяльності і спілкування з метою всебічного та гармоній-

ного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і творчих колективів» [1]. В. Шубинський визначає педагогіку творчості як особливу галузь педагогічної науки, яка займається виявленням закономірностей формування творчої особистості.

Педагогічне осмислення соціально-творчої особистості розкривається в теорії і практиці колективно-творчого виховання (І. Іванов), педагогіці «загальної турботи» (І. Іванов), діалектика колективної та індивідуальної співтворчості дітей (В. Шаталова), педагогічній системі основаної на розумінні молодшого шкільного віку (С. Лисенкова) та інші.

У соціальній педагогіці розглядають соціально-творчу особистість А. Капська, В. Сластенін та інші.

Незважаючи на внесення великого вкладу науковців, питання розвитку соціально-творчої особистості недостатньо розроблене і вивчене. Тому необхідність конкретних науково-практичних кроків, спрямованих на дослідження розвитку соціально-творчої особистості, викликана сучасною педагогічною наукою, якій у змістовному плані властиво: висунення на перший план соціальний аспект проблем виховання; акцент на розвиток «самозвеличення» особистості молоді; спроби оцінки результатів виховання через динаміку особистісного росту; акцент на адаптацію учнівської молоді в суспільстві як мету і результат виховання шляхом залучення до активної участі в роботі соціального молодіжного театру.

У соціальній педагогіці недостатньо розроблені питання щодо визначення соціально-творчої особистості, умов її формування, критеріїв виявлення та рівнів соціально-творчої особистості, механізмів розвитку та можливостей подальшого вдосконалення і реалізації своїх можливостей у різних сферах діяльності, зокрема в роботі соціального молодіжного театру.

У той же час між теорією та практикою складається ряд протиріч, а саме: між потребою у соціально-творчому розвитку особистості і недостатнім теоретичним осмисленням проблеми в соціально-педагогічній літера-

турі; між відсутністю учнівських соціальних молодіжних театрів, об'єднуючих молодь на позитивних зразках соціально-творчого розвитку, і потребою в самостверженні і творчій реалізації особистості в середовищі однолітків; між кризою інститутів соціалізації молоді і потребою у самовизначенні, культурі, міжособистісному спілкуванні та недостатнім рівнем сформованості цих якостей у підростаючого покоління.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати значення соціальної творчості у формуванні і саморозвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Питання соціально-творчої особистості розглядається у різних наукових підходах упродовж багатьох століть, зокрема філософському, психологічному, культурологічному, педагогічному.

Філософська концепція розглядає соціально-творчу особистість як людину, здатну приймати нестандартні рішення, крім рішень на основі загальноприйнятих норм поведінки.

Філософський підхід до дослідження соціально-творчої особистості характеризується різноманіттям особистісних підходів, що істотно збагачує бачення соціальної творчості як виду соціальної діяльності.

Значний внесок у розроблення питання соціально-творчої особистості здійснили представники класичної німецької філософії. Так, німецький філософ І. Кант вважав соціально-творчою особистістю генія, який пізнає світ за допомогою інтуїції та своїх почуттів, де важливу роль відіграють воля, життєві прагнення [2, с.50].

Німецький філософ ІХ століття Г. Гегель звертав увагу на суттєві риси соціально-творчої особистості: переважання ідеального над матеріальним у процесі соціально-культурного становлення, обмеженість свободи у соціально-творчій діяльності об'єктивною необхідністю. Г. Гегель розглядав соціально-творчу особистість як таку, що створює світ, а її діяльність – як самодіяльність, тобто процес, що виникає на основі внутрішніх суперечностей [3, с.69].

А. Шопенгауер як представник німецької філософії доводив думку про те, що соціально-творча особа не стільки відкриває світ, скільки створює його сама [3, с.50].

Відмітимо, що головною ознакою соціально-творчої особистості, на думку філософів, є створення нового: здатність до постановки проблеми, розроблення оригінальної ідеї або унікального матеріального (духовного) об'єкта, генерування нестандартних ідей, вирішення наукових завдань тощо. Діяльність соціально-творчої особи спрямована на створення нового, яке має позитивну суспільну значущість.

У процесі соціально-творчої діяльності відбувається не лише моральний розвиток особистості, набуття нею соціокультурного досвіду, який збагачує її внутрішній світ, але є й суспільно-значущою, оскільки приносить користь іншим людям, надає певну інформацію щодо вирішення важливих суспільних проблем.

Отже, соціально-творча особистість – це особа, що має оригінальний підхід до діяльності, у результаті якого створюються якісно нові матеріальні і духовні цінності, виникають нові предмети, способи поведінки і спілкування, нові образи і знання.

Проблема розвитку соціально-творчої особистості як самостійний предмет дослідження визначилася у вітчиз-

няній науці на межі ХІХ–ХХ століття. Це багато в чому пов'язано з особливостями соціальної ситуації, що склалася в Росії в той період, коли корінні реформи російського суспільства вимагали від науки не лише певних рекомендацій щодо проведення, але й дослідження способів і умов соціально-творчого вирішення завдань, які постають перед суспільством.

В Україні питання соціально-творчої особистості широко розроблялося в 20-ті роки ХХ століття. Про це свідчать наукові роботи філософів М. Блоха, П. Енгельмейера та інших.

М. Блох визначив, що основні риси соціально-творчої особистості – фантазія, роль випадку, спостережливість, всебічність розгляду суспільних явищ, потреба в самовдосконаленні. Соціально-творчу особистість захоплює не стільки результат, скільки сам процес суспільно-значимої роботи. Філософ визначив, що оптимальний вік для соціальної творчості – 25 років. Соціальна творчість притаманна всім, але проявляється в кожній людині по-різному [4, с.30].

Зазначимо, що на думку російського філософа П. Енгельмейера, для соціально-творчої особистості діяльність є життям, а життя є соціальною творчістю. Соціальна творчість індивіда визначається рівнем розвитку суспільства [5, с.69].

З другої половини 20-х рр. і до кінця 50-х роботи в цій області фактично припинилися. Умови для обговорення питань соціально-творчої особистості стали сприятливішими лише з початку 60-х років. При цьому соціально-творча особистість розглядалася не лише як така, що здатна до вирішення своїх внутрішніх проблем, алей як особа, що здатна до комунікації, передачі власних переживань і думок. Це призвело до того, що перші теорії психології творчості нерозривно пов'язані з лінгвістикою, з дослідженнями знання, слова і його внутрішніх форм.

Психологічний підхід до визначення соціально-творчої особистості є фактично продовженням, конкретизацією філософського аналізу цього поняття і має особистісний та процесуальний характер. З одного боку, в межах цього підходу психологи фіксують необхідність наявності у особи здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю, втілюється у соціально-значимій діяльності для суспільства. З іншого – вивчення цих властивостей особистості дає можливість акцентувати увагу на важливій ролі в цьому процесі уяви, інтуїції, натхнення, співвідношення свідомого і несвідомого, розкритті творчих можливостей людини.

Так, представники гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу) під соціально-творчою особистістю розуміють особу, здатну до створення в дії нового продукту, що росте, з унікальності індивіда, що обумовлено матеріалом, подіями, людьми та обставинами життя. Для соціально-творчої особистості, вважають гуманістично-орієнтовані дослідники, діяльність є соціально-значимою. Головний мотив соціально-творчої особистості – прагнення реалізувати себе, проявити свої можливості [6, с.412].

Яскравим представником західної моделі соціально-творчої особистості є Е. Фромм. Сутність його розу-

міння соціально-творчої особистості полягає в тому, що за допомогою діяльності вона звільняє й активізує життєву енергію, гуманізує споживання, досягає духовного відновлення [5, с.135].

Останнє десятиліття актуальність набув культурологічний підхід до вивчення питання розвитку соціально-творчої особистості, який дозволяє досліджувати різні явища соціального життя з позиції культури. Основною ідеєю культурологічного підходу виступає ідея унікальності людського життя, ціннісного відношення до людини.

Так, В. Біблер зауважував, що суспільний продукт культури можливий лише в контексті співтворчості. Відсторонення від звичних уявлень є свідомою установкою особи. Культура є сферою мистецтва: чим далі від нього буде особа, тим гостріше вступатиме з ним у творче спілкування, доповнюватиме зміст суспільного продукту. Отже, суспільний продукт культури адекватно існує тільки у спілкуванні людей. І в цьому спілкуванні він оживає і стає справжнім суб'єктом співтворчості, рівним своєму співрозмовнику [7, с.156].

Серед педагогічних досліджень особливу значущість мають роботи вчених, в яких навчально-пізнавальна діяльність з педагогічних дисциплін розглядається як процес вирішення навчальних завдань, визначається класифікація завдань за рівнем суб'єктивних і об'єктивних труднощів для учнів, містяться способи і прийоми організації навчально-творчої діяльності учнів, обґрунтовується педагогічна доцільність використання в навчальному процесі ділових форм роботи. Проблеми актуалізації соціально-творчого потенціалу особистості, розвитку її соціально-творчої індивідуальності в процесі навчання досліджуються І. Івановим, І. Колесниковою, Р. Богдановою, Н. Пілюгіною та ін.

Зокрема, І. Іванов соціальну творчість розглядає як необхідність її здійснення в колективі, бо саме так найефективніше відбувається спільний пошук найбільш оптимальних шляхів вирішення важливих завдань. Розвиток соціально-творчої особистості відбувається в процесі колективної творчої діяльності, що дає можливість проявляти і вдосконалювати кращі задатки і здібності, потреби і відносини, зростати морально і духовно [8, с.82].

Соціальна педагогіка як галузь педагогічної науки також досліджує проблеми розвитку соціально-творчої особистості. В межах вивчення даного питання науковці спираються на теоретичні засади колективного творчого виховання, технології КТД (колективної творчої діяльності), педагогіки «загальної турботи» (І. Іванов, В. Караковський, С. Поляков, Р. Соколов, Ф. Шапіро та інші).

Колективна творча діяльність передбачає створення умов для розкріпачення соціально-творчої особистості, розвитку її здібностей до соціальної творчості, виховання суспільно-активної особистості, здатної робити внесок у культуру.

Представники педагогіки «загальної турботи» стверджують, що соціально-творча особистість, турбуючись про інших, задовольняє інтереси, потреби життєво-практичні (життєво-практична турбота) і виховні (виховна турбота). Турбота виховна та життєво-практична в їх єдності – це соціально-творча діяльність, яка задовольняє інтереси, потреби суспільства, тобто громадській особисті інтереси, потреби всіх його членів у сьогоденні

і майбутньому. Соціально-творча особистість здійснює суспільно-корисну роботу для оточуючих людей, дбає про інших та про себе.

Значний внесок у вивчення питання розвитку соціально-творчої особистості зробили А. Капська, В. Сластенін [9, с.84].

А. Капська зазначає, що риси соціально-творчої особистості виявляються в гнучкості, варіативності, винахідливості, ініціативності, сміливості та оригінальності рішень і поведінки при вирішенні складних життєвих ситуацій. В. Сластенін вважає, що соціально-творча особистість має потребу творити на основі специфічних здібностей, що втілюються у суспільно-значимій діяльності. Соціально-творчу особу характеризують такі риси, як готовність до ризику, незалежність та критичність суджень, імпульсивність, прагнення до пізнання, самобутність, сміливість уяви і думки, почуття гумору та уміння жартувати. Отже, соціально-творча особистість – це вільна, самостійна і активна.

Суспільно-корисна діяльність особистості розпочинається тоді, коли в неї сформована соціально-цінна потреба. Це означає, що в особі має бути прагнення на основі свого досвіду, знань та здібностей виконувати громадську роботу, здійснювати свій внесок у розвиток суспільства та вирішувати серйозні соціальні проблеми.

Крім соціально-цінної потреби, в особистості повинна бути чітко сформована конкретна мета і чітко визначена задача, до вирішення якої можна приступити в будь-який момент.

Ми погоджуємося з твердженням про те, що при здійсненні соціально-творчої діяльності особливе значення для особистості має її досвід, який, особливо у молодому віці накопичується і формується за умов активної взаємодії із різними видами театрального мистецтва і театралізованої діяльності. Прикладом такої взаємодії може стати залучення молодшої людини до участі в роботі соціального молодіжного театру.

В процесі спілкування з театральним мистецтвом через особистісне відношення до героїв соціального молодіжного театру в особистості накопичується досвід емпатійних переживань, який сприяє виникненню особливого емоційного відношення до оточуючої дійсності. Це виражається в здатності співпереживати героям, подіям, бажанні брати активну участь у роботі молодіжного театру, сприяє саморозвитку людини.

На основі «механізму перенесення», відкритого психологами в системі механізмів сприйняття, згідно з яким особа, яка сприймає, здатна входити у створену акторами ситуацію, внутрішньо діяти в рамках поведінки героя – глядач набуває вміння «вживатися в образ», подію, особистість, ідентифікувати себе з героями театральної дії. Дія «механізму перенесення» розширює межі особистісних переживань глядача, збагачує емоційний досвід, насичує його новими образами і барвами. Співпереживаючи почуттям іншої людини, виражених естетичними засобами театральної дії, особистість переживає єдність із учасниками дійства, не лише пізнає в їхніх почуттях свої власні, але й відкриває для себе унікальність, неповторність внутрішнього світу іншої особи.

Результати естетичних переживань, як органічної єдності моральних і естетичних почуттів, проявляються

у формі співпереживання, спільній діяльності і співтворчості, які характеризують гуманістичну спрямованість розвитку ставлення і діяльності особистості, сприяють активізації конструктивного соціально-творчого потенціалу, стимулюють бажання до саморозвитку і самореалізації у суспільному і особистому житті.

Висновки. Результати проведеного аналізу дозволяють зазначити, що вивчення питання розвитку соціально-творчої особистості почалося ще в IX столітті і розглядалося як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Дане питання ґрунтовно висвітлено у філософській, психологічній та педагогічній літературі.

Узагальнивши визначення соціально творчої особистості з різних джерел інформації, можемо стверджувати, що соціально-творча особистість – це соціально активна і діяльна особа, яка спрямована на перетворення уже сформованих і створення якісно нових форм соціальних відносин і соціальної дійсності. Це, у свою чергу, передбачає мобілізацію всіх інтелектуальних, духовних і фізичних сил, що дозволяє особистості повною мірою розкрити свої здібності, спрямувати свою енергію на реалізацію інтересів колективу зокрема та суспільства в цілому.

Розвиток соціально творчої особистості починається з активізації її конструктивного соціально-творчого потенціалу і соціально-цінної потреби. Реалізація «творчого мислення», «творчої праці» супроводжується вихованням «емоційно та морально багатой» особи. Творчий потенціал як соціальна значима якість соціально творчої особистості є однією з найважливіших характеристик людини як члена того чи іншого суспільства і найбільш ефективно формується у морально-естетичній діяльності.

Література

1. Антонець М.Я. Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: монографія / М.Я. Антонець. – К.: Вища школа, 2008. – 247 с.
2. Кант І. Критика чистого розуму. / М.: Мысль, 1994. – 591 с.
3. Сорокін Б.Ф. Філософія і психологія творчості. Частина I. – М., 2000. – 150 с.
4. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопросы психологии. 1996. № 3. С.28-34.
5. Лактіонова Т.М. Учнівська молодь постмодерного часу / Т.М. Лактіонова // Актуальні питання: соціально-педагогічної

роботи в загальноосвітніх навчальних закладах; матеріали міжнародної науково-практичної конференції [редкол. Безпалько О.В., Іванов О.В., Побірченко Н.А.]. – К., М. Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету ім. Бориса Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний інститут, 2009.

6. Роджерс К.К. Теорія творчості / Взгляд на психотерапію, становлення человека. – М.: «Прогресс», 1994. 256 с.
7. Клейнборт Л.М. Рабочий класс и культура. Т. 2. М., 1925. 250 с.
8. Полякова О.М. Театральні технології як засіб професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів // Вісник Запорізького національного університету Педагогічні науки. Збірник наукових праць – № 1 (14). – 2011. – С.80-85.
9. Соціалізація особистості: зб. наук. пр. / за заг. ред. А.Я. Капської; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос. 2002. – Т. XVII. Вип. 1. – 205 с.

References

1. Antonets M.Ya. *Didaktichni problemy zahal'noosvitni'oyi shkoly u pedahohichniy spadsichyni V.O. Sukhomlins'koho: monohrafiya* / M.Ya. Antonets. K.: Vyscha shkola, 2008. 247 s.
2. Kant I. *Kritika chistogo razuma* / M.: Mysl', 1994 – 591s.
3. Sorokin B.F. *Filosofiya i psikhologiya tvorchestva. Chast' I.* – M., 2000. – 150 s.
4. Yakovleva E.L. *The development of the creative potential of a student's personality* // *Psychology Issues.* – 1996. – № 3. – S. 28-34.
5. Laktionova T.M. *Uchniv'ska molod' postmodernoho chasu / T.M. Laktionova* // *Aktualni pytannya: sotsial'no-pedahohichnoyi roboty v zahal'noosvitnikhi navchal'nykhi zakladah: materialy mizhnarodnoyi naukovno-praktychnoyi konferentsiyi [redkol. Bezpal'ko O.V., Ivanov O.V., Pobirchenko N.A.].* – K., M. Instytut psykholohiyi i sotsial'noyi pedahohiky Kyiv's'koho univertsytetu im. Borysa Hrinchenka; Moskov's'kyu humanitarnyyu pedahohichnyy instytut, 2009.
6. Rodzhers K.K. *Teorii tvorchestva / Vzglyad na psikhoterapiyu, stanovleniye cheloveka.* M.: «Progress», 1994. 256 s.
7. Kleynbort L.M. *Rabochiy klass i kul'tura. T. 2.* M., 1925. 250 s.
8. Polyakova O.M. *Teatral'ni tekhnologiyi yak zasib profesynoyi pidhotovky maybutnikhi sotsial'nykhi pedahohiv* // *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho univertsytetu Pedahohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats' – № 1 (14).* – 2011. – S. 80-85.
9. *Sotsializatsiya osobystosti: zb. nauk, pr. / za zah. red. A.Y. Kap's'koyi; Nats. ped. un-t imeni M.P. Dragomanova.* – K.: Logos. 2002. – T. XVII. Vyp. 1. – 205 s.

Khlebik S.R.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work of Nizhyn Gogol State University, super.hl@ukr.net

Lytvynenko V.V.,

Cultural event organizer, Separate subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine «Nizhyn Agrotechnical College», doroshenko 04.11.1992@gmail.com

Ukraine, Nizhyn

SOCIO-CREATIVE PERSONALITY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

In the article the concept of «socio-creative personality» was analyzed, scientific approaches to this definition in the research of eminent philosophers, specialists in psychology, cultural studies, pedagogy and social pedagogy were considered.

The purpose of the work is to theoretically substantiate the importance of social creativity in personality formation and self-development.

The presented results of leading scientists' researches are grounded as theoretical and methodological bases of formation of social and creative personality which is fundamental to the development of methods and programs for activating its constructive potential in social creativity and self-development in contemporary realities.

Key words: *self-development of personality, social creativity, socio-creative personality, social product of culture, development of social and creative personality.*

УДК 378.12/14

Шарлай Н.М.,

викладач кафедри фізіології, Українська медична стоматологічна академія, natasharlay38@gmail.com

Гриньова М.В.,член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, декан природничого факультету
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, grinovatv@gmail.com

Україна, м. Полтава

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО БАЧЕННЯ О.О. БОГОМОЛЬЦЯ (1881–1946)

У статті розглядаються періоди та напрямки науково-педагогічної діяльності О.О. Богомольця, обґрунтовано його внесок у розвиток вітчизняної медичної науки наприкінці XIX – на початку XX ст. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні історико-педагогічних аспектів становлення та розвитку ідей вищої медичної освіти у науково-педагогічній спадщині О.О. Богомольця, його внеску в розвиток вітчизняної медичної науки наприкінці XIX – на початку XX ст. Вирішення поставленої мети досягнуто шляхом вирішення таких завдань: проаналізувати основні віхи життєвого та творчого шляху О.О. Богомольця, систематизувати фактори, що визначили становлення його як вченого й особистості; охарактеризувати основні досягнення вченого у різних галузях медичної науки та класифікувати його основні публікації; вивчити специфіку викладацької діяльності О.О. Богомольця та його поглядів в умовах сьогодення. В результаті проведеного історичного аналізу описано біографічний нарис життя та професійної діяльності Олександра Богомольця, визначено хронологічні періоди професійної діяльності. Обґрунтовано внесок Олександра Богомольця у розвиток викладацької діяльності й фактори формування ідей професійної медичної освіти у науково-педагогічній спадщині. В процесі аналітичного пошуку встановлено необхідність трансформації ідей дослідника в нинішніх умовах реформування медичної галузі України. Система охорони здоров'я нині перебуває в пошуку шляхів виходу з кризової ситуації та побудови нової моделі, наближеної до європейських стандартів. І цей складний процес обов'язково потребує зміни парадигми базової середньої та вищої медичної освіти.

Ключові слова: О.О. Богомолець, галузі медичної освіти, педагогічні погляди, практичний метод, системний метод.

Постановка проблеми: За час існування незалежної України в системі медичної освіти актуальні численні проблеми, що призводять до зниження рівня знань і умінь майбутніх спеціалістів та негативно позначаються на якості освітніх послуг, міжнародному іміджі та конкурентоспроможності української системи вищої медичної освіти. В останні роки особистість О. Богомольця досліджували вітчизняні вчені: С. Комісаренко, Р. Торчевський, Ю. Дупленко та інші. Одночасно фактично нерозкритою залишається специфіка професійної діяльності О. Богомольця як викладача, педагога та суспільного діяча. Саме розв'язання цієї проблеми присвячено наше дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні історико-педагогічних аспектів становлення та розвитку ідей вищої медичної освіти у науково-педагогічній спадщині О. Богомольця, актуалізації його внеску в розвиток вітчизняної медичної науки наприкінці XIX – на початку XX ст.

Мета роботи. Проаналізувати основні віхи життєвого та творчого шляху О.О. Богомольця, систематизувати фактори, що визначили становлення його як вченого та особистості; охарактеризувати основні досягнення галузях медичної, педагогічної науки та класифікувати його основні публікації; вивчити специфіку викладацької діяльності О.О. Богомольця та трансформацію його поглядів в умовах сьогодення.

Наукова діяльність – це інтелектуальна діяльність, спрямована на використання нових знань. Основними формами наукової діяльності є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Наукова діяльність Олександра Олександровича Богомольця – це інтелектуальна, розумова праця, спрямована на здобуття і використання нових знань у галузі медицини.

Вклад основного матеріалу: Саратовські роки були найбільш плідними для Олександра Олександровича Богомольця як науковця. В той період він та його учні й послідовники заклали основи нової галузі в медичній науці – патофізіології. Кафедру загальної патології в Саратовському університеті Олександр Богомолець побудував практично на голому місці. Сам набрав штат, за власні кошти закупив наукові прилади (частину обладнання привіз із Франції). На момент відкриття нового навчального року кафедра, очолювана доктором Богомольцем, була вже повноцінною дослідницькою структурою. Невдовзі Олександр Олександрович Богомолець приготував план лекцій для студентів із патофізіології. Один із його студентів, Микола Солун (в майбутньому – заслужений лікар СРСР), пригадував, що молодий викладач, який був лише на кілька років старший від самих студентів, здавалося б, не володів лекторськими навичками. Але, за його словами, відзначався винятковою

здатністю «не тільки повідомляти студентам певний обсяг важливих фактів і принципів, а й спрямовувати на шлях справжнього знання і розуміння». Фахові якості професора Богомольця, його здатність простою мовою на підставі свіжих прикладів з власного досвіду пояснити складні речі, зробили його популярним серед студентів.

В 1917 році доктор Богомолец очолив саратовські Вищі жіночі медичні курси. У жовтні 1918 року, продовжуючи завідувати кафедрою в Саратовському університеті, професор Богомолец створює першу свою науково-дослідну установу – Державний інститут мікробіології та епідеміології Південно Східної Росії («Мікроб»). Це був також перший у Росії медичний науково-дослідний заклад. Московські роки: 1925 року доктор Олександр Богомолец був призначений завідувачем кафедрою патологічної фізіології 2-го Московського університету. В Москві він створює відділення експериментальної патології в Інституті з вивчення вищої нервової діяльності при Комуністичній академії [3, с.31]. Олександр Богомолец узяв участь у створенні першого у світі Інституту гематології та переливання крові (нині – Гематологічний науковий центр Міздрову, який очолив після смерті його першого директора – Олександра Олександровича Богданова (1873–1928). Там під його керівництвом була розроблена унікальна методика консервації донорської крові, яка й досі застосовується практично без змін. Тоді ж Олександр Богомолец та його учні встановили універсальний донорський характер першої групи крові. Цим інститутом Богомолец продовжував керувати до 1931 року – вже будучи президентом Академії наук УРСР.

В Москві Олександр Богомолец створив також онкологічну лабораторію при Московському міськздороввідділі та взяв активну участь у створенні Інституту функціональної діагностики та експериментальної терапії.

У цей період ним були написані праці «Вступ до вчення про конституції та діатези» (два видання, 1928), «Криза ендокринології» (1927), «Загадка смерті» (1927), «Про вегетативні центри обміну» (1928), «Набряк. Нарис патогенезу» (1928), «Артеріальна гіпертонія. Нарис патогенезу» (1929). У Москві Олександр Богомолец значно переробив і розширив підручник «Патологічна фізіологія» (3-є видання, 1929) [2, с.252].

В 1930 році Олександр Богомолец був обраний президентом Академії Наук УРСР. У Київський період діяльності особливо яскраво проявляється талант Олександра Олександровича як організатора науки, його багатогранні наукові інтереси, здатність згуртувати вчених і сприяти зростанню наукових кадрів, вміння тактовно поєднувати наукову роботу з державною, політичною та громадською діяльністю. Переїхавши з групою учнів до Києва, створив Інститут експериментальної біології та патології Наркомату охорони здоров'я УРСР і Інститут клінічної фізіології.

Його учні публікують ряд монографій з'являються нові покоління його школи (О. Богомолец, П. Морчук, С. Король, В. Комісаренко та багато інших). Розширюється зв'язок і підвищується авторитет створення ним інститутів і вітчизняних та закордонних наукових школах.

Новообраний президент АН УРСР провів повну перебудову її структури: на базі розрізнених кафедр і лабораторій створюються цілі науково-дослідні установи

(інститути). До роботи в них були залучені молоді перспективні вчені. Структура АН України, яку заклав Олександр Богомолец, у загальних рисах зберігається й досі.

О.О. Богомолец прискіпливо підходив до формування своєї наукової школи, добору своїх учнів, не любив випадкових, безініціативних людей. Він вважав, що випадкові люди в науці, які не мають до неї інтересу, любові, вносять у науку небезпечну дисгармонію. Учений також дбав про те, щоб кожен член колективу, кожен учень був ініціативним, оригінальним у пошуках нових відкриттів. Учений писав, що наука є справою колективною, що це зусилля багатьох людей. І якщо серце холодне або працює в холостому ході, то обов'язково чекай збою. Як згадує його учень Р. Перельман, О.О. Богомолец успіхи й досягнення своїх підопічних сприймав, як свої власні, й часто радів їм більше, ніж своїм особистим [1, с.43].

Як зазначає Н.Е. Піцик, О.О. Богомолец вважав, що в науці колектив завжди сильніший, ніж талановитий один дослідник. Тому О.О. Богомолец любив повторювати: «Я не можу уявити собі наукові пошуки поза колективом» [4, с.251].

В Києві Олександр Богомолец заснував «Фізіологічний журнал» АН УРСР. Організовував щорічні широкі наукові конференції з найактуальніших проблем медицини, брав участь у редагуванні багатьох наукових збірників.

У 1941 році, за кілька місяців до початку радянсько-німецької війни, Олександр Богомолец створив Київський диспансер боротьби з передчасною старістю. На його базі пізніше був утворений Інститут геронтології.

За два роки до створення диспансеру академік випустив брошуру «Подовження життя». В ній він науково обґрунтовував можливість і реальність тривання людського життя протягом 100 і більше років. Деякі ідеї, викладені в ній, Олександр Богомолец почав розробляти ще в Саратові.

В підсумку Олександр Богомолец перетворив Київ на один із найпрестижніших наукових центрів СРСР. Працездатність Олександра Богомольця була феноменальною. Встигаючи керувати усіма підпорядкованими йому науковими установами, академік писав свої статті та наукові праці ночами.

Заслуги Олександра Олександровича Богомольця перед наукою були визнані радянською владою. Президент Академії наук Української РСР, віце-президент Академії наук СРСР, Герой Соціалістичної праці, лауреат Сталінської премії, заступник голови Верховної Ради УРСР, кавалер орденів Леніна, Трудового Червоного прапора і Вітчизняної війни – всіх цих почесностей і звань академік Богомолец досяг у супереч своєму дворянському походженню [4, с.18].

Висновки: Проблема актуалізації науково-педагогічних поглядів О.О. Богомольця знайшла широке висвітлення у педагогічних, медичних та історичних дослідженнях, але при цьому не вирішеним залишається питання впровадження ним ідей вищої медичної освіти та в період кінця XIX початку XX ст. Як показує аналіз історіографічних джерел, педагогічні винаходи О.О. Богомольця мають важливе значення для перспективи методики викладання медичної науки в умовах сучасної України.

Література

1. Архів Академії наук УРСР. – Ф. 10, оп. 8392, spr. 3, арк. 3.
2. Мартіч Ю. Олександр Богомолець / Юрій Мартіч. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1951. – 252 с.
3. Медведєва Н.Б. О.О. Богомолець – видатний радянський вчений. – К.: 1950. –31 с
4. Піщук Н.Е. А.А. Богомолець / Н.Е. Піщук. – М.: Наука, 1970. – 271 с.

References

1. Arhiv Akademiyi nauk URSR. – F. 10, op. 8392, spr. 3, ark. 43.
2. Martich Yu. Oleksandr Bogomolec / Yuriy Martich. – K.: Vid-vo Akad. nauk URSR, 1951. – 252 s.
3. Medvedyeva N.B. O.O. Bogomolec – vidatnij radjanskij vchenij. – K.: 1950. –31 s
4. Pischuk N.E. A.A. Bogomolec / N.E. Pischuk. – M.: Nauka, 1970. – 271 s.

Sharlay N.N.,

Lecturer, Department of Physiology, Ukrainian Medical Dental Academy, natasharlay38@gmail.com

Grynova M.V.,

Corresponding Member of NAPN of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Natural Sciences of the Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, grinovamv@gmail.com

Ukraine, Poltava

HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL VISION OF**A.A. BOGOMOLETS (1881–1946)**

The article discusses the periods and directions of the scientific and pedagogical activity of A.A. Bogomolets, his contribution to the development of domestic medical science in the late XIX – early XX centuries. The purpose of the study is to justify the historical and pedagogical aspects of the formation and development of the ideas of higher medical education in the scientific and pedagogical heritage of A.A. Bogomolets, his contribution to the development of domestic medical science in the late XIX – early XX centuries. The solution of this goal was achieved by solving the following tasks: to analyze the main milestones of the life and career of A.A. Bogomolets, systematize the factors that determined his becoming a scientist and person; characterize the main achievements of the scientist in various fields of medical science and classify his main publications; to study the specifics of the teaching activities of the Bogomolets and his views in today's conditions.

As a result of the historical analysis, a biographical sketch of the life and professional activities of Alexander Bogomolets is described, the chronological periods of professional activity are determined. The contribution of Alexander Bogomolets to the development of teaching and the factors in the formation of the ideas of professional medical education in the scientific and pedagogical heritage is justified. In the process of an analytical search, the need for transforming the researcher's ideas in the current conditions of reforming the medical industry of Ukraine is established. The healthcare system is currently in search of ways out of the crisis and build a new model that is close to European standards. And this complex process necessarily requires a paradigm shift in basic secondary and higher medical education.

Key words: A.A. Bogomolets, areas of medical education, pedagogical views, practical method, systemic method.

УДК 378.148 (477):005.342

Шепель Т.В.,

*к.е.н., доцент кафедри економіки, управління та адміністрування Херсонський політехнічний коледж
Одеського національного політехнічного університету, tetianaksau@gmail.com*

Виноградова Т.І.,

*ст. викладач кафедри загальноекономічної підготовки Херсонського державного аграрного університету,
tyagur.2010@gmail.com*

Україна, м. Херсон

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню сутності, видів та використання інноваційних методів навчання в освітню діяльність майбутніх економістів України. В роботі розкрито визначення інновацій стосовно педагогічного процесу. Розглянуто поширені у вищій освіті України інноваційні методи навчання. Виділено ознаки активного навчання. Проведено узагальнення сучасних досягнень світової практики у сфері вищої освіти, розкрито роль та переваги інноваційних методів навчання у підготовці майбутніх економістів України.

Ключові слова: навчання, знання, освіта, вища школа, інновації, педагогічні інновації, інноваційні технології навчання, економісти.

Постановка проблеми. На даний час система освіти є важливою сферою діяльності людини, одним з тих соціальних інститутів, значимість яких постійно зростає по мірі розвитку суспільства в бік інформаційно-технологічного і соціально-економічного прогресу. Наразі наша країна потребує висококваліфікованих спеціалістів у різних сферах виробництва. Сучасному суспільству потрібні високоінтелектуальні, творчі, ініціативні, компетентні фахівці, які володіють нестандартним мисленням, новим поглядом на проблеми, здатні самостійно перетворювати отримані знання для засвоєння нових технологій, виробництв і продуктів. Кожен фахівець повинен не лише мати відповідний багаж знань, а й необхідні практичні навички та вміння ними скористатись у конкретній ситуації.

Виникає необхідність у комплексному вирішенні проблеми якості підготовки майбутніх фахівців. Для того, щоб зацікавити студентів до розвитку їх як спеціалістів в їх сфері використовують різні навчальні методи, найуспішнішими з яких є інтерактивні методи навчання. На думку науковців та фахівців педагогів необхідно розширювати коло впровадження таких методів, оскільки вони вимагають від студентів не лише теоретично – наукових знань, але й практичних та комунікативних навичок, які зможуть використовувати в подальшому кар'єрному розвитку. Для вирішення означеної проблеми необхідна розробка сучасної стратегії освіти, інноваційних педагогічних концепцій, технологій, методів навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі розробки сучасних інтерактивних методів навчання та інноваційних дидактичних технологій значну увагу приділяють українські та зарубіжні науковці. Серед них: А. Гін, О. Пометун, Л. Пироженко, А. Фасоль, Ю.К. Бабанський, М.М. Поташник. В розробках науковців розглянуто великий спектр аспектів з приводу цього питання, однак у цих працях описано незначну кількість прикладів конкретного впровадження цих методик на студентах Вищих навчальних закладів.

Мета досліджень. Здійснити аналіз основних вимог підготовки майбутніх економістів спрямованих на інноваційний розвиток економіки, а також розглянути різні технології навчання та окреслити роль освіти у формуванні здатності до інноваційної економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Освіта на сьогодні є одним із головних стратегічних ресурсів забезпечення свободи і безпеки країни, досягнення соціального благополуччя, покращення благоустрою людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоздатності держави на міжнародній арені. Одним із основних шляхів її підвищення – є широке впровадження інновацій, серед яких важливе місце належить саме інформаційним технологіям.

Майбутні економісти навчаються в період формування нової економіки інформаційного суспільства. Активне впровадження сучасних інформаційних технологій у життя людини призвело до розвитку інноваційних процесів і в освіті. Прагнучи до європейських стандартів, Україні необхідно підвищувати свою конкурентоспроможність не лише у сфері економіки, законодавчої системи, фінансово-кредитної політики, але й у наданні якісних освітніх послуг. Це вимагає застосування активних методів навчання, тому цілком закономірним стає використання нових інформаційних технологій та інноваційних методів викладання економічних дисциплін.

На сьогодні, вищі навчальні заклади України застосовують традиційні методи викладання, такі як: лекційне, семінарське, практичне заняття та самостійна робота студента, але широкого використання набувають нетрадиційні методи. Їхня суть полягає у тому, щоб організувати навчальний процес у формі діалогу. Адже саме він допоможе студентам навчитися висловлювати власні думки, аналізувати проблемні ситуації та знаходити ефективні шляхи їх вирішення. Такі методи дозволяють підвищити рівень освіти; розвинути студентів; сформувати навички та вміння, що будуть використовуватись ними у подальшій професійній діяльності.

Аудиторні заняття являють собою чіткий і система-

тизований виклад матеріалу, сконцентрований навколо фундаментальних проблем науки та ілюстрований сучасними технічними засобами навчання. Використання ІТ у вищій школі під час занять має на меті реалізацію таких завдань: розвиток системності мислення студентів; підтримка усіх видів пізнавальної діяльності; закріплення знань; реалізація принципу індивідуалізації навчання при збереженні його цілісності. Широке впровадження ІТ у навчальний процес призвело до появи занять інноваційного типу: заняття-візуалізація, заняття із мультимедійним супроводом, відео-заняття.

Заняття – візуалізація – одне із занять інноваційного типу. Його особливістю є наявність умов для реалізації повною мірою принципу наочності. Зазначений тип заняття сприяє навчання студентів перетворювати усну й письмову інформацію у візуальну форму, що завдяки систематизації й виокремленню найбільш суттєвих елементів змісту навчання формує у них професійне мислення. Процес візуалізації являє собою згортання мисленнєвих операцій шляхом утворення на основі різних видів інформації наочного образу, який може слугувати опорою для розумових і практичних дій.

Здатність візуальної інформації впливати на усвідомлення та розуміння нової інформації сприяє формуванню професійних умінь. Цей вплив може бути більш ефективним, якщо відеоматеріал використовується викладачем не як візуальний коментар словесної інформації, а як комплекс проблемних завдань, що веде до активної розумової діяльності суб'єктів навчання. Таким чином, заняття-візуалізація являє собою не лише передавання усної інформації, перетвореної у візуальну форму за допомогою мультимедійних засобів, а й слугує засобом організації інтелектуальної діяльності студентів.

Підготовка такого заняття полягає в реконструюванні, перекодуванні змісту інформації матеріалу або її частин у візуальну форму для презентації через комп'ютер.

Головне завдання такого типу заняття – максимально полегшити сприймання формул, графічного матеріалу, статистичних даних тощо. Адже, необхідно не тільки враховувати ключові поняття і фрази, базові визначення, а й усвідомлювати характер відношень між ними.

Різновидом заняття-візуалізації можна вважати відео-заняття. Вона являє собою знятий та записаний на диск скорочений виклад матеріалу провідного вченого, доповнений схемами, таблицями, графіками тощо. Отже, візуально представлений навчальний матеріал має забезпечити систематизацію наявних у студентів знань, здійснення можливостей для аналізу і синтезу, класифікації і узагальнення навчального матеріалу, створення проблемних ситуацій і умов їхнього вирішення, що є важливим для процесу формування майбутнього економіста.

На сьогодні також є ефективним використання тематичних фільмів, відео. Адже вони покращують увагу та пам'ять студентів. В свою чергу починаючи, більше цікавитись економічними питаннями, оскільки бачать зв'язок між теорією та реальністю. Фільми дають змогу побачити проблему візуально, краще зрозуміти її та зробити об'єктивні висновки, які стануть основою для формування альтернативних підходів до вирішення конкретної проблеми чи прийняття певного управлінського рішення щодо визначеної ситуації. Використання фільмів у навчальному процесі також дає змогу студентам продемонструвати вміння критичного мислення. Саме за допомогою нього визначається важливий аспект – критичне

мислення, при якому значна увага приділяється вмінню формувати власні думки та аргументувати їх.

Заняття-візуалізація із мультимедійним супроводом являє собою заняття, під час якого викладач фрагментарно спирається на мультимедійні засоби. Таким чином, заняття інноваційного типу дозволяє інтенсифікувати діяльність суб'єктів навчання; підвищувати якість засвоєння матеріалу; зосереджувати увагу на найбільш важливих характеристиках досліджуваних об'єктів.

В свою чергу, викладачі значну увагу приділяють таким провідним інтерактивним методам навчання, як тренінги, рольові та ділові ігри, метод активного навчання, навчальні дискусії. Найбільш поширеним у застосуванні методом є навчальні ігри.

Гра – це спосіб практичного освоєння економічної теорії, економічних відносин. За їх допомогою можливо змоделювати реальні процеси, які відбуваються в економіці. Основна перевага навчальних ігор – можливість застосування теоретичних знань на практиці. Безсумнівно ефективними є рольові ігри, оскільки студент має змогу самостійно розкрити суть конкретної ролі.

Ефективність та успішність застосування методу активного навчання в першу чергу залежить від того, наскільки чітко студенти усвідомлюють цілі такого навчання, наскільки активну участь приймають у ньому. Перевага даного методу полягає в тому, що здобувачі освіти не лише чують факти, але й застосовують їх. Позитивними результатами використання методу активного навчання у викладанні економічних дисциплін є краще розуміння економічних концепцій, покращення здатності запам'ятовувати економічні терміни, підвищення ентузіазму студентів та задоволення від навчання.

Випускник ВНЗ повинен мати не тільки високий рівень теоретичних професійних знань, але й уміння застосовувати їх у практичній діяльності. Він повинен бути наділений здатністю швидко адаптуватися до умов виробництва, оперативно реагувати на зміни згідно можливостей і повноважень своїх посадових функцій, володіти певним рівнем культури спілкування з трудовим колективом, умінням підпорядковувати особисті інтереси колективним без загрози втрати своєї професійної самостійності і громадянської гідності, без виникнення виробничих конфліктних ситуацій.

На сучасному ринку праці вимоги до конкурентоспроможності кваліфікованого працівника вже визначені і обумовленні переходом на сучасну, інноваційну модель розвитку економіки та формуванням ринку праці. Нерідко погляди теоретиків (економістів) і практиків (роботодавців) на пріоритетність якісних характеристик конкурентоспроможності випускника ВНЗ не співпадають. Якщо для теоретиків пріоритетним є високий рівень його теоретичних і практичних професійних знань та сформоване на цій основі творче, аналітичне мислення, то для практиків – вміння приймати самостійні рішення, бачити реальні проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, вести ділові переговори та ін. Тому, ефективність застосування інноваційних методів викладання економічних дисциплін очевидна. Дані методи сприяють підвищенню рівня засвоєння знань, вчать студентів творчо мислити, застосовувати теорію на практиці, підвищується активність та їх зацікавленість у навчальному процесі.

Висновки. В умовах сучасних інформаційних технологій та автоматизованих систем традиційна система

навчання не сприяє його індивідуалізації у вищому навчальному закладі і тим самим недостатньо готує майбутніх економістів до професійної діяльності. Для результативного показника формування фахової компетентності майбутнього спеціаліста у процесі навчання необхідно постійно вдосконалювати професійну та викладацьку майстерність науково-педагогічного складу та використовувати форми активного навчання, орієнтованого на професійну підготовку майбутніх економістів. Одним з реальних шляхів підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, активізації навчально-пізнавальної і науково-дослідної діяльності студентів, розкриття їхнього творчого потенціалу є розробка і впровадження в навчальний процес комп'ютерноорієнтованих методичних систем навчання та інтерактивних методик з фахових дисциплін, в основу яких покладено web технології. На разі, коли освітні стандарти передбачають значне збільшення часу на самостійну роботу студентів у навчальному процесі, такі інноваційні технології як електронне, дистанційне та мобільне навчання відкривають широкі можливості для вирішення завдань з організації самостійної роботи студентів та дозволяють їм отримати доступ до навчальних матеріалів в будь-якому місці та у будь-який час, що робить процес навчання більш привабливим та комфортним і стимулює до самоосвіти.

Загалом інтерактивне навчання дає змогу наблизити викладання до нового, особистісно-зорієнтованого рівня, підвищити згуртованість колективу, відкрити нові таланти кожного з студентів групи, навчити застосовувати свої теоретичні знання на практиці, що є корисним для закріплення знань. Задля покращення результативності навчання студентів та підвищення їх зацікавленості у розвитку їх як майбутніх спеціалістів необхідно все більше впроваджувати подібні методи навчання.

Таким чином, використання інноваційних технологій при викладанні економічних дисциплін дозволяє значно покращити рівень засвоєння матеріалу студентами та, відповідно, підвищити рівень їх знань, а вивчення та застосування спеціального програмного забезпечення є запорукою формування працівників нового типу, які забезпечать гідну конкуренцію на ринку робочої сили та стануть тими, хто створить оновлений імідж навчального закладу.

Література

1. Городня П. Інноваційний розвиток підприємств / П. Городня, Ольга Король // *Фінансово-економічний механізм іннова-*

ційного розвитку і формування конкурентних переваг підприємств і територій: Матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (17–18 листопада, 2011). – П.: Вектор. – С.73-75.

2. Натеса М. Інноваційні технології навчання в закладах професійної освіти [Електронний ресурс] / М. Натеса. // *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Професійна освіта в умовах сталого розвитку» (м. Київ, 1 грудня 2016 р.) / за заг. ред. В.О. Радкевич, Г.М. Романової; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.* – Павлоград: ІМА-прес, 2016. – С.214 – 218. – Режим доступу: http://ivet-ua.science/images/journals_ipto/archive/Сборник_международный1.pdf

3. Постанова Верховної Ради України Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14>.

4. Потапкіна Л.В. Суть та ознаки інноваційної діяльності економіста і роль освіти в цьому процесі / Л.В. Потапкіна // *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* – 2013. – № 1(7). – С.194-198. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkfiust_2013_1_46

5. Рудь О.В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку підприємства / О.В. Рудь // *Стратегія економічного розвитку України.* – 2013. – № 33. – С.24-30.

References

1. Gorodnya P. *Innovacijnij rozvitok pidpriemstv* / Tetjana Gorodnya, Olga Korol // *Finansovo-ekonomichnij mehanizm innovacijnogo rozvitku i formuvannya konkurentnih perevag pidpriemstv i teritorij: Materiali mizhnarodnoji nauk.-prakt. internet-konferenciji (17–18 listopada, 2011).* – T.: Vektor. – S. 73-75.

2. Natesa M. *Innovacijni tehnologiji navchannya v zakladih profesijnoji osviti* [Elektronnij resurs] / M. Natesa. // *Zbirnik materialiv mizhnarodnoji naukovopraktichnoji konferenciji "Profesijna osvita v umovah stalogo rozvitku" (m. Kyiv, 1 grudnja 2016 r.) / za zag. red. V.O. Radkevich, G.M. Romanovoi; Institut profesijno-tehnicnoji osviti NAPON Ukraini.* – Pavlograd: IMA-pres, 2016. – S. 214-218. – *Rezhim dostupu:* http://ivet-ua.science/images/journals_ipto/archive/Sbornik_mezhdunarodnyj1.pdf

3. *Postanova Verhovnoji Radi Ukraini Pro Konceptiju naukovotehnologichnogo ta innovacijnogo rozvitku Ukraini* [Elektronnij resurs]. – *Rezhim dostupu:* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14>.

4. Potapkina L.V. *Sut ta oznaki innovacijnoji diyalnosti ekonomista i rol osviti v comu procesi* / L.V. Potapkina // *Zbirnik naukovih prac Hmelnicckogo institutu socialnih tehnologij Universitetu "Ukrayina".* – 2013. – № 1(7). – S. 194-198. – *Rezhim dostupu:* http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkfiust_2013_1_46

5. Rud O.V. *Teoretichni aspekti innovacijnogo rozvitku pidpriemstva* / O.V. Rud // *Strategiya ekonomichnogo rozvitku Ukraini.* – 2013. – № 33. – S. 24-30.

Shepel' T.V.,

Candidate of economic sciences, assistant professor of chair of economics, management and administration Kherson Polytechnic College of Odesa National Polytechnic University, Kherson, tetianaksau@gmail.com

Vinogradova T.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net Ukraine, Kherson, tyagur.2010@gmail.com

Ukraine, Kherson

INCULCATION OF INNOVATIVE METHODS OF TEACHING IN EDUCATIONAL ACTIVITY OF FUTURE ECONOMISTS OF UKRAINE

The article is dedicated to the research of essence, kinds and usage of innovative methods of teaching in educational activity of future economists of Ukraine. The article is revealed the determination of innovations concerning pedagogic process. It is examined innovative methods of teaching spread in higher education of Ukraine. It is marked the signs of active teaching. It is carried out the generalization of contemporary achievements of world practice in the sphere of higher education; it is revealed the role and the advantages of innovative methods of teaching during training of future economists of Ukraine.

Key words: *teaching, knowledge, higher school, innovations, pedagogic innovations, innovative technologies of teaching, economists.*

УДК 364-78:[316/77+008-057.87]

Ян Мен'ї,

аспірантка кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова,
714862806@qq.com

Україна, м. Київ

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ

У статті проаналізовано поняття «культура» та визначено, що культура може виступати як середовище, що формує особистість. Розглянуто трактування понять «комунікація» та «комунікативна діяльність». Визначено комунікативну культуру як базовий компонент професійної культури. Узагальнено, що в основі комунікативної культури лежать моральні цінності, знання про види і форми спілкування, якості, необхідні для повноцінного спілкування. Визначено культуруутворюючі компоненти комунікативної культури: емоційна культура або культура почуттів, культура мислення, культура мови або мовна культура. Встановлено, що комунікативна культура передбачає наявність комунікативного ідеалу, систему комунікативних норм і правил, власних комунікативних здібностей та умінь. Комунікативна культура забезпечує готовність особистості до життєвого самовизначення та є умовою досягнення гармонії з собою і навколишньою дійсністю.

Ключові слова: культура, комунікація, комунікативна діяльність, комунікативна культура.

Постановка проблеми. Важливим завдань сучасної вищої освіти в Україні є розвиток соціально активної особистості студента. Оскільки, традиційно професійна освіта фахівця розглядалася як процес, підготовки його до майбутньої професійної діяльності, то сьогодні одним з головних завдань даної підготовки виступає процес становлення фахівця, що володіє комунікативною культурою, яка забезпечує досягнення у саморозвитку, самореалізації та самоствердженні.

Ефективність професійної діяльності майбутнього фахівця залежить від багатьох факторів. Серед них особливе місце займає успішна комунікативна діяльність як основа соціальних взаємин, співпраці, досягнення взаєморозуміння і реалізації цілей професійної діяльності, як спосіб самовдосконалення і забезпечення особистісного розвитку.

Аналіз проблем формування комунікативної культури студента представлено у працях Н. Бабич, Н. Волкової, О. Гаврилюк, Д. Годлевської, А. Капської, Н. Кузьміної, Н. Литвиненко, Б. Ломова, Н. Місник, Н. Митрової, В. Соколової та інших.

Метою роботи – є дослідження сутності поняття комунікативна культура студентів та її місце в соціально-виховній роботі.

Виклад основного матеріалу. Реалізація поставленої мети потребувала аналізу поняття «культура» та «комунікація». Поняття «культура» досліджували ряд науковців філософських, психологічних, педагогічних наук тощо. У контексті нашого дослідження ми робимо акцент на положеннях щодо трактування поняття «культура» в педагогічній науках. Аналіз словникових джерел дозволив відмітити, що культуру переважно трактують як сферу духовного життя суспільства [4].

Зокрема, О. Шевнюк трактує поняття «культура» як історичний рівень розвитку певного суспільства, зокрема, творчих сил і здібностей людини, який відображається у типах і формах організації життєдіяльності людей, а також в цінностях, які ними створені [13].

Зв'язок поняття «культура» з різними аспектами життєдіяльності суспільства, на думку О. Кравченко,

дозволяє розуміти під культурою культивування певного аспекту суспільної практики [7, с.146]. Відтак, для нас є важливим думка, що культура може виступати як середовище, що формує особистість.

Особливе значення має дослідження взаємин «комунікація – культура», де визначається якісна сторона комунікації як комунікативної культури певного змісту і якісного рівня. В даному аспекті розкривається розуміння якості комунікації як прояву певної якості культури, головним критерієм якої є гуманістична спрямованість.

Кожна людина є носієм особистісної культури, тобто певного «культурного багажу» особистості, що склалась у результаті попередньої історії суспільства. Слід зазначити, що особистісна культура відрізняється від усього накопиченого багатства культури, тим, що завжди містить в собі уявлення про цілі, мотиви і потреби, умови й засоби, які характерні саме для даної особистості, саме в цей період часу і в даному суспільстві. Відтак, виникає необхідність постійної комунікації, сплетіння культури суспільства й особистісної культури.

Термін комунікація походить від латинського слова «communicare», що означає «робити що-небудь спільно, разом». На думку С. Виноградова, «під комунікацією розуміється процес особливої взаємодії людей, що забезпечує можливість здійснення ними всіх інших видів діяльності» [1, с.46]. Російський дослідник Г. Винокур розглядає комунікацію як смисловий аспект соціальної взаємодії, оскільки будь-яка дія здійснюється в умовах прямих або непрямих відносин з іншими людьми, та включає комунікативний аспект. «Дії, свідомо орієнтовані на смислове їх сприйняття іншими людьми, іноді називають комунікативними діями» [2, с.103].

Розглядаючи комунікацію через діяльнісний підхід варто зазначити, що комунікативну діяльність визначають як взаємодія живих істот між собою і їх цілеспрямовані й активні дії з явищами і предметами об'єктивного світу і на основі обміну інформацією. Ми погоджуємося з думкою Н. Митрової, яка зазначає, що комунікативна діяльність – це «форма людської активності, спрямована на здійснення соціальної взаємодії людей і яка полягає в

передачі соціально значимої інформації, обміну інформацією, організації взаємодії суб'єктів комунікації, сприйняття один одного партнерами і встановлення на цій основі взаєморозуміння» [8, с.148].

У системі культур особливе місце займає комунікативна, культура, яка є атрибутом будь-якого виду діяльності, що інтегрує всі види культури: професійну, духовну, пізнавальну, родинно-побутову, художню, етичну, інтелектуальну, релігійну, екологічну, політичну тощо.

У наукових дослідженнях розглядаються окремі аспекти комунікативної культури, що не претендують на спільність і сталість визначення даного феномена. Більше того, аналіз літератури засвідчує, що ряд науковців по-різному розуміють комунікативну культуру. Одні вважають, що комунікативна культура являє собою всю сукупність норм, цінностей і установок, що реалізуються у спілкуванні за допомогою соціальних навичок комунікації, інші трактують її в широкому і вузькому сенсі. Причому відзначається, що в першому випадку комунікативна культура розглядається через призму історичного розвитку, і її істотною характеристикою є здатність випереджаючого відображення (М. Жалдак, В. Каймін, Н. Угренівч, Ю. Шрейдер). У вузькому значенні під комунікативною культурою розуміється рівень розвитку комунікативності в будь-якій сфері (А. Ершов, В. Монахов, Є. Семенюк).

Особливе місце в сучасних дослідженнях належить трактуванню комунікативної культури як базового компонента професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти. Роль і місце комунікативної культури в структурі професійної культури фахівця оцінюється по-різному. Так, А. Капська розглядає комунікативну культуру як характеристику професійної культури педагога, Є. Мішина – як системну складову освітнього процесу закладу вищої освіти; Є. Гришин та І. Журавльов трактують комунікативну культуру як невід'ємну частину етики педагога.

Досліджуючи особливості формування комунікативної культури студентів в позааудиторній діяльності, О. Гаврилюк розглядає комунікативну культуру як «складне динамічне особистісне утворення, що відображає соціально зумовлений рівень розвитку особистості, її готовність до комунікативної діяльності, систему поглядів і дій, які забезпечують задоволення потреб самореалізації та спосіб досягнення цілей у спілкуванні, плідну доброзичливу взаємодію людей у різних сферах життєдіяльності» [3, с.118].

Комунікативна культура – це основа загальної культури особистості, базовий компонент культури, що забезпечує готовність особистості до життєвого самовизначення, є умовою досягнення гармонії з собою і навколишньою дійсністю.

Розглядаючи комунікативну культуру як компонент загальної культури особистості, ряд науковців [3;5;8;10] роблять акцент не на інструментальних, комп'ютерних можливостях реалізації комунікативної культури, а на її загальнолюдських складових: уміння спілкуватися, адекватно відбирати й оцінювати інформацію тощо. В основі комунікативної культури лежать моральні цінності, засновані на загальнолюдських цінностях і моральних принципах спілкування, а також необхідні знання про

види і форми спілкування (комунікативна грамотність, компетентність; емоційні стани, культура мислення й мови); оволодіння якостями, необхідними для повноцінного спілкування: здатність до ідентифікації себе з іншими, контроль своїх емоцій, розуміння мотивів спілкування.

У дослідженнях М. Рудь [9] комунікативна культура представлена як:

- здатність до узгодження і співвіднесення своїх дій з іншими, прийняттю і сприйнятливості іншого, підбору і пред'явленню аргументів, висунення альтернативних пояснень, обговорення проблеми, розуміння і поваги думок інших, відтак, регулювання відносин для створення спільності навчаються в досягненні єдиної мети діяльності;

- потреба в іншому, в розширенні кордонів комунікацій, зіставленні точок зору, вміння стати на позицію учнів;

- готовність до гнучкого тактичному взаємодії з іншим, до рефлексивної діяльності, до проектування комунікативних умінь і застосування їх в новій ситуації.

На основі підходу В. Соколової, комунікативну культуру можна розглядати як сукупність культуруотворюючих компонентів. Першим компонентом серед них є емоційна культура, або культура почуттів, що відображає адекватне реагування на навколишню дійсність. Другий компонент комунікативної культури – це культура мислення, що з'являється у вигляді специфічних форм пізнавальної діяльності, спрямованої на сприйняття і породження текстів, відповідних задумом і достовірно відображають дійсність. Закони побудови мовних творів, засоби і форми їх представлення, способи отримання інформації, здавна розробляються в межах риторики, логіки. Третій компонент комунікативної культури – культура мови або мовна культура, що є об'єктом вивчення мовознавства та розглядається як сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують оратору можливість вірної та коректної побудова висловлювань для оптимального вирішення завдань спілкування з дотриманням норм літературної мови [12].

Розглядаючи комунікативну культуру як невід'ємну складову загальної культури особистості взагалі та реальне засвоєння культури суспільства. Так, В. Саф'янов пропонує таке визначення: комунікативна культура – «це складна, історично змінна система, що має інтеграційний характер і відображає цілісний підхід до процесу спілкування. Дана система включає цінності, які спрямовують процес спілкування, рівень розвитку і особливості суб'єктів спілкування, їхню здатність до взаєморозуміння, міру опанування правил спілкування, способів, засобів, прийомів. Взаємопов'язаними показниками комунікативної культури є: орієнтація на високі етичні цінності; опанування високої психологічної й етичної культури; освоєння «техніки» спілкування» [11, с.37].

Розглядаючи комунікативну культуру як специфічний спосіб організації спілкування, С. Знаменська відзначає, що вона характеризується наявністю комунікативного ідеалу, системою комунікативних норм і правил, поважного ставлення до співбесідника, знанням його індивідуальних особливостей, характерних комунікативних здібностей та умінням володіти комунікативною ситуацією. Дослідниця доводить, «комунікативна культура

є системою внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії» [5, с.84].

У свою чергу, О. Кравченко розуміє комунікативну культуру особистості як «комплекс сформованих знань і умінь у царині міжособистісного спілкування, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати регулювати свою мовленнєву поведінку, грамотно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати за допомогою вербальних і невербальних засобів та способів спілкування» [7, с.49].

Саме базуючись на ситуації вибору цінностей спілкування, його основних соціальних, духовних функцій, можна вести мову і про комунікативну культуру. Це є певний рівень контактної, безпосередньої і опосередкованої взаємодії людей, при якому відбувається збагачення або руйнування системи духовних і матеріальних цінностей, особистісного потенціалу і життєвих планів.

На підставі вищезазначеного можна зробити певні припущення: соціокультурна складова підготовки студента університету є частиною формування загальної культури особистості студента; формування культури особистості включає оволодіння загальнолюдськими цінностями та ідеалами, утвердження на їх підґрунті власної позиції; комунікативна культура, заснована на толерантності, повинна відображати багатомірність і різноманіття людської культури і відповідати вимогам професійної етики.

Комунікативна культура студентів у педагогічній системі професійної освіти являє собою інтегративну якість особистості, що визначає вибір видів комунікативної діяльності і спрямованість на встановлення, підтримку та розвиток ефективних контактів з усіма суб'єктами системи професійної освіти. При цьому комунікативна культура характеризується як певний рівень взаємовідносин і взаємодії окремих осіб, груп людей, цілих спільнот, що проявляється у прямому та опосередкованому контакті, усвідомленому чи стихійному виборі партнера або цінностей спілкування і міри зацікавленості в результатах такого вибору.

Формування комунікативної культури студентів визначаються інтенсивним і динамічним зростанням самосвідомості, прагненням до самореалізації і самоствердження у спілкуванні, предметною спрямованістю взаємодії. Невипадково провідним видом діяльності студентів є спілкування з однолітками як в період навчання, так і поза стінами навчального закладу. Наступною типовою особливістю процесу формування комунікативної культури студентів є високий ступінь педагогічної керованості цим процесом (контроль змісту засвоєних суб'єктом норм і цінностей спілкування, регулювання пошуку зміни комунікативних зразків, створення атмосфери спільності, відкритості освітньої системи закладу освіти), що обумовлює різноманіття змісту і форм комунікативної поведінки студентів і підвищує ефективність процесу формування комунікативної культури студентів.

Включаючись у комунікативну діяльність, студент, усвідомлюючи або не усвідомлюючи цього, опиняється перед необхідністю вибору цінностей спілкування. Першим у ряду цінностей спілкування все ж варто назвати людську гідність. Це той соціальний пріоритет, через

який з'являється надійність і гарантованість духовних зв'язків, їх особистісна стійкість.

Таким чином, проаналізувавши сутність поняття «комунікативна культура», варто відзначити, що дане поняття включає в себе:

- 1) орієнтацію на визнання позитивних якостей, сильних сторін, значущості іншого;
- 2) вміння давати позитивний зворотний зв'язок іншому;
- 3) вміння мотивувати інших на діяльність для досягнення цілей;
- 4) конкретні комунікативні вміння: вітати, спілкуватися, задавати питання, відповідати, активно слухати, оцінювати, просити, підтримувати, відмовляти;
- 5) повага до самого себе, знання власних сильних сторін вміння використовувати їх у своїй діяльності;
- 6) здатність контролювати свій емоційний стан;
- 7) мовну культуру, під якою розуміється володіння літературною мовою, яка виключає лексичні, стилістичні, орфоепічні та інші норми.

Все це дає нам підстави розглядати формування комунікативної культури студента університету як педагогічно керований процес засвоєння ним знань, умінь та навичок міжособистісного спілкування, цінностей, моральних й етичних норм, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати свою мовленнєву поведінку, компетентно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування і досягати конкурентного спілкування.

Висновки. Отже, комунікативна культура являє собою сукупність норм, способів і форм взаємодії та несе в собі кращі зразки і цінності поведінки. Також комунікативна культура є якістю особистості, яка дозволяє їй відтворювати засвоєні знання, моральні й етичні норми, цінності, проявляючи індивідуальні та особистісні якості, досягати ефективного спілкування. Культурний компонент комунікації пов'язаний з системою уявлень особистості, які включаються в момент взаємодії з іншими суб'єктами. Базовий компонент культури особистості забезпечує готовність особистості до життєвого самовизначення, є умовою досягнення гармонії з собою і навколишньою дійсністю, що, безперечно, не може відбутися без комунікативної культури.

Перспективою подальших досліджень може бути виявлення впливу соціально-виховної роботи на процес формування комунікативної культури студентів.

Література

1. *Виноградов, С.М. Культура речи: учеб. для вузов [Текст] / С.М. Виноградов; под ред. А.К. Траудиной, Е.Н. Ширяева. – М.: НОРМА-ИНФРАМ, 2009. – 560 с.*
2. *Винокур, Г.И. Культура языка [Текст] / Г.И. Винокур. – М.: Лабиринт, 2006. – 256 с.*
3. *Гаврилюк О.О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів у вищому навчальному закладі // Педагогіка вищої та середньої школи: Зб. наук. праць / Гол. ред. д.п.н., професор Буряк В.К. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – Вип.11. С.116-121.*
4. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.К. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с., с.439, а також, явище, завдяки якому люди стають соціально*

адаптованими, активними та професійно придатними (Л.А. Хоружа) [Українська та зарубіжна культура [навчальний посібник] / Під заг. ред. Заблоцької К.В. – Донецьк: східний видавничий дім», 2001. – 372 с., с.19.

5. Знаменская С.В. Педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе: Дис.... канд. пед. наук. – Ставрополь 2004, – 214 с.

6. Капська А.І. Соціальна робота / А.І. Капська. – К., 2005. – 325 с.

7. Кравченко А.И. Культурология: учеб. / А.И. Кравченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 288 с.

8. Митрова, И.О. Теоретические аспекты формирования коммуникативной культуры [Текст] / И.О. Митрова // Вестник АГУ. – 2005. – № 1 (16). – С.148-149.

9. Рудь М.Г. Формирование коммуникативной культуры будущего учителя начальных классов в педагогическом колледже: Дис.... канд. пед. наук. –Р-н-Д, 1999. – 132 с.

10. Руденко Л.А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах: монографія / Лариса Анатоліївна Руденко. – Львів: Піраміда, 2015. – 342 с.

11. Сафьянов В.И. Этика общения: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Владимир Иннокентьевич Сафьянов. М.: Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. 164 с. Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook123/01/index.html?part-002.htm>.

12. Соколова В.В. Культура речи и культура общения. – М., 2005. – 256 с.

13. Шевнюк О.Л. Культурология: Навч. посібник, 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.

References

1. Vinogradov, S.I. Kul'tura rechi: ucheb. dlja vuzov [Tekst] / S.I. Vinogradov; pod red. L.K. Graudinoj, E.N. Shirjaeva. – M.: NORMA-INFRA, 2009. – 560 s.

2. Vinokur, G.I. Kul'tura jazyka [Tekst] / G.I. Vinokur. – M.: Labirint, 2006. – 256 s.

3. Havryliuk O.O. Formuvannia komunikatyvnoi kul'tury majbutnikh uchyteliv u vyschomu navchal'nomu zakladi // Pedagogika vyschoi ta seredn'oi shkoly: Zb. nauk. prats' / Hol. red. d.p.n., profesor Buriak V.K. Kryvyj Ri: KDPV, 2005. Vyp.11. S.116-121.

4. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyj red. V.K. Kremen'. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s., s. 439], a takozh iavysche, zavdiaky yakomu liudy staiut' sotsial'no adaptovany, aktyvnymy ta profesijno prydatnymy (L.L. Khoruzha) [Ukrains'ka ta zarubizhna kul'tura [navchal'nyj posibnyk] / Pid zah. red. Zablots'koi K.V. – Donets'k; skhidnyj vydavnychij dim», 2001. 372 s., s. 19.

5. Znamenskaja S.V. Pedagogicheskie uslovija formirovanija komunikativnoj kul'tury studentov v processe professional'noj podgotovki v vuze: Dis.... kand. ped. nauk. – Stavropol' 2004, – 214 s.

6. Kaps'ka A.I. Sotsial'na robota / A.I. Kaps'ka. – K., 2005. – 325 s.

7. Kравченко А.И. Культурология: учеб. / А.И. Кравченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 288 с.

8. Mitrova, I.O. Teoreticheskie aspekty formirovanija komunikativnoj kul'tury [Tekst] / I.O. Mitrova // Vestnik AGU. – 2005. – № 1 (16). – S. 148-149.

9. Rud' M.G. Formirovanie kommunikativnoj kul'tury budushhego uchitelja nachal'nykh klassov v pedagogicheskom kolledzhe: Dis.... kand. ped. nauk. –R-n-D, 1999. – 132 s.

10. Rudenko L.A. Formuvannia komunikatyvnoi kul'tury majbutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia u profesijno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh: monohrafiia / Larysa Anatoliiivna Rudenko. – L'viv: Piramida, 2015. – 342 s.

11. Safjanov V.I. Jetika obshhenija: ucheb. posobie [Elektronnyj resurs] / Vladimir Innokentievich Safjanov. M.: Izd-vo MGUP «Mir knigi», 1998. 164 s. Rezhim dostupu: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook123/01/index.html?part-002.htm>.

12. Sokolova V.V. Kul'tura rechi i kul'tura obshhenija. – M., 2005. – 256 s.

13. Shevniuk O.L. Kulturologiia: Navch. posibnyk, 3 vyd. – K.: Znanntia-Prs, 2007. – 353 s.

Yen Menye,

postgraduate of Department of «Social pedagogy», National Pedagogical Dragomanova University,
714862806@qq.com

Ukraine, Kyiv

FORMATION OF STUDENTS 'COMMUNICATIVE CULTURE IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK

The article analyzes the concept of «culture» and determines that culture can act as an environment that shapes the individual. The interpretation of the terms «communication» and «communicative activity» is considered. Communicative culture is defined as a basic component of professional culture. Generally, communicative culture is based on moral values, knowledge of the types and forms of communication, qualities necessary for full communication. The cultural-forming components of the communicative culture are defined: emotional culture or culture of feelings, culture of thinking, culture of language or language culture. It is established that a communicative culture implies the presence of a communicative ideal, a system of communicative rules and rules, their own communicative abilities and abilities. Communicative culture ensures that the individual is ready for self-determination and is a condition for achieving harmony with oneself and the surrounding reality.

Key words: culture, communication, communicative activity, communicative culture.

Philology

UDC 378.147:81'243

Ahibalova T.M.,*Ph.D (Philology), Department of Business Foreign Language and Translation, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», tanika.fem@gmail.com***Halahan Y.V.,***Ph.D (Philology), Foreign Languages Department № 2, Yaroslav Mudryi National Law University, janegalagan05@gmail.com**Ukraine, Kharkiv*

THE USE OF E-LEARNING STRATEGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The requirements of the era of globalization and internationalization set before Ukrainian universities the goal of creating a multilingual educational space that promotes the integration of Ukraine into the international scientific and educational community and promotes the study of the Ukrainian language as a foreign language for intercultural understanding and fruitful cooperation. The article is devoted to the use of e-learning strategy in teaching foreign languages in a multilingual educational space. This study aims to introduce an e-learning course containing educational and control materials given in an effective interactive form.

Key words: *information and communication technologies, LMS Moodle distance learning, multilingual educational space, electronic training courses.*

The statement of the problem. The analysis of the current situation of teaching foreign languages at universities has shown that traditional methods of teaching based on the knowledge paradigm of education still prevail. Undoubtedly, it is necessary to preserve the traditions of classical academic education. On the other hand, the informatization of society has changed the attitude to knowledge, information and teaching methods and objectively changed the modern student. At the same time, the requirements for the results of a graduate's education by the state and employers have changed. Over recent decades there is a significant interest in using innovative practices. At present, this issue is still actual. It is confirmed by a number of publications on this theme [1-4]. The term «e-learning» can literally be understood as electronic training. Also, the concept of on-line is sometimes used as its synonym, although it's not the same thing. Online learning is an integral part of e-learning because a person can learn not only on-line and off-line, but also using a computer. E-learning allows students from anywhere with an internet connection to download learning materials, consult with the teacher, transfer completed tasks, etc. The widespread use of new information technologies and electronic tools on a global and international scale is fundamentally changing the paradigm of modern technology of learning and information technology. Therefore, in applying the term e-learning, we will rely on the definition given by UNESCO. E-learning is internet and multimedia training. The concept of digital-learning has also been added to e-learning, which means digital training. Results of researches and practical experience show that the use of electronic learning will allow universities to organize educational processes more dynamically, effectively and mobile. It does the more intensive process of exchange of knowledge, actualizes process of acquisition of knowledge by students themselves and that is important for

the decision of a problem of optimization of educational institutions, reduces the expenses connected with carrying out of face-to-face occupations. In the concept of e-learning, a major role is given to self-education.

The requirements of the era of globalization and internationalization set before Ukrainian universities the goal of creating a multilingual educational space that promotes the integration of Ukraine into the international scientific and educational community and promotes the study of the Ukrainian language as a foreign language for intercultural understanding and fruitful cooperation. Nevertheless, the information society and information technology are changing the educational process. Two fundamental changes are taking place. They are topos and temporality. Moreover, there is a significant gap between a high-speed flow of information in e-learning and a step-by-step classical classroom education. Openness, accessibility, flexibility, virtuality are increasingly becoming an important part of education. Thus, the role of universities is gradually changing. Learning content is available on LMS, MOOC, YouTube, Facebook, Instagram, and even Tic Toc. At present, universities often organize mixed learning to stimulate the motivation of their students. In this type of training, the use of e-learning, distance learning, and traditional classroom training are successfully combined and complement each other. There are different types of LMS: commercial and open-source solutions. Among them, Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) is the most used platform in higher education, as well as the easiest to use [5]. It represents open-source solutions and enables teachers to create, edit and share documents with students easily. The younger generation can acquire knowledge and interact electronically with each other and their teachers during forums, via forums, chats, and video-conference.

The purpose of this study is to introduce an e-learning course containing educational and control materials given in an effective interactive form.

The statement of the main material. We have chosen the software of Moodle because it is free to download and upgrade. Besides, it can be used on any computer. Our course is intended for foreign students studying Ukrainian as a foreign language of the first certification level of general language proficiency. The course can also be interesting and useful to any foreigner who studies Ukrainian as a foreign one with a teacher or independently.

The course is logically structured. At the beginning, students receive information about the course (a title, a short description) and a tutor of the course. It should be noted that a surname, a first name and a patronymic of the tutor is a link. It opens, a page with his or her personal profile. Besides the teacher's photo, students can send a private message to the author of the course to solve questions without delaying until a face-to-face meeting. At the beginning, there is an instruction section where the instructor introduces the course. Special attention is paid to the instruction and a structure of the course. On this page, the student can find information about the main dates and points of this course. In addition, the instructional section has a list of literature, a vocabulary of key terms, as well as a forum and chat room for communication between students and the tutor. The course includes a system of phonetic, lexical and grammar exercises.

Phonetic exercises include the repetition of personal names, key words, collocations, sentences, replicas of the dialogue after the announcer using the pause button; viewing video clips with simultaneous selection in the text of words with a given sound; repetition of these words in pauses after a native speaker.

Lexical exercises include predicting words or phrases of video characters; recognition in a video fragment of certain objects, actions; correlation of adjectives recorded on the board or on the card, with one or another character of the video episode. In teaching dialogic speech, exercises are used to restore the dialogue presented in the video episode based on individual replicas; recovery of missing replicas of one of the characters; correlation of replicas with a specific character. Exercises designed to teach monologue speech include writing a story about what has already happened at a particular point in the episode; restoration of the missing part of the plot of the video fragment; retelling preparation.

The development of reading skills takes place mainly in the process of working on a short or complete script for a video. Students can read the contents of the text before watching the video fragment, followed by filling in the blanks with missing words, phrases.

Writing skills can be activated by writing an imaginary biography of one of the characters in the video episode; presenting the contents of the video episode in the form of a letter to a friend; Writing a short video ad; writing a short story based on the words / phrases suggested by the teacher, in order to predict the plot of the video. Tasks proposed to overcome the cultural barrier provide for the identification of similarities and differences in foreign and domestic cultures regarding specific objects, environmental phenomena, and people's actions; watching a video clip without sound and analyzing various aspects of non-verbal behavior:

determining emotions and feelings by facial expression, gestures; watching a video of an episode representing an event from the cultural life of the country of the language being studied, and making assumptions about the changes that would have occurred during this event in the conditions of their / other country; correlation of objects and heroes with their social status, verbal and non-verbal behavior; disclosure of elements of a foreign language culture due to voice-over commentary by a teacher of lexical units.

Moodle also has a "Test" element that allows to create different types of tests. Control elements are provided after studying each block of material. A file with options for each student's control tasks is attached to the assignment. It specifies the criteria by which the student should choose this option. A maximum number of points for a given task and deadline for delivery of material are specified. It is stipulated that the student performs the task on his/her local computer, puts the title of the file (student's name, variant number, page number without punctuation marks, for example, Petrov11), attaches and sends it to the tutor. The student sees the status: «sent for grading». After the instructor's review of the assignment, the student sees the status «graded» and the number of points for that assignment. Tests are markers of the student's progress because a learner is not allowed to go to the next modules without getting a certain score for the test. A test is always limited by dates, a number of attempts, and time of completion. If there are doubts about the correctness of the answers, a student can go back to the test and enter other answer. After that, the student completes the test and sends it to the teacher. The test is evaluated immediately. The student sees his/her result and scores. He can use the second attempt. The system allows to create different types of tests: yes/no, right / wrong, numerical answer, essay. The task of multiple choice can be implemented in the form of a test question "multiple choice", "nested answers", "selection of missing words" or "drag and drop into the text". The probability of guessing the correct answer in such tasks is very small.

In addition, there are other elements in Moodle that have interactive capabilities that allow to organize communication and interaction. Consider their capabilities. "Task" element allows you to create a practical task, the answer to which may involve loading one or more files, typing the text of the answer directly in the editor window, or an answer outside the site. The answer to the assignment is available for review and assessment only to the teacher of the course, which can set the deadlines for the assignment, types of feedback (comment, file or statement sheet with assessments), response parameters (number of attempts, conditions for submitting answers), notifications, assessment parameters. "Forum" element is intended for general discussion, simple discussion, "question and answer". The "Chat" element is intended for online communication. The teacher can set the start time of the chat, the duration of the session, its repeatability. The interactive element "Lecture" makes it possible to structure the material into blocks, sharing them with test questions and assignments. The teacher sets up the lecture time, the number of attempts, the category and grade scale, the passing and maximum points, and other parameters. The «Workshop» allows a tutor to organize the practical work of students with mutual evaluation, and the

final grade may consist of an assessment of the work itself and an assessment for evaluating the work of other participants in the course.

Based on the test results, students fill in a questionnaire that evaluates the course work form, the control form and makes comments and suggestions.

Conclusions. Our practice has shown that the use of e-learning strategy in teaching the Ukrainian language as a foreign language is an effective means of teaching foreign students. With the help of computer and Internet, e-learning brings the changes of pedagogical strategies and ultimately improves the efficiency of teaching and learning. The electronic course enables students to master Ukrainian as a foreign language quickly and effectively. It demonstrates how using the educational elements of the Moodle system a foreign language teacher can place educational and control materials in an effective interactive form, introduce an unlimited number of additional materials, improve the quality of students' self-control and provide objective control of their learning of educational material. The use of Moodle contributes to the creation of an interactive multilingual educational space, plunging into which foreign students not only learn the basics and secrets of the Ukrainian language but also learn the peculiarities of the culture and life of the Ukrainian people. They form respect for the culture of other people and tolerant attitude to

representatives of a different culture, which contributes to the formation of a multicultural personality with a characteristic awareness, understanding of their behavior in interaction with representatives of different cultures based on mutual respect, mutual acceptance and mutual understanding.

Literature

1. Bryantseva M.V., Vittenbek V.K., Yadrov, K.P. Study on the motivation and needs of students for e-learning at a university / M.V. Bryantseva, V.K. Vittenbek, K.P. Yadrov, // *Amazonia Investiga*, Volume 8 (24), 2019, – pp. 431-440.
2. Gibiani D., Mozetic M., Seljak BK, Urbancic T. E-learning experiment: web conference activities in teaching at a traditional university / D. Gibiani, M. Mozetic, B.K. Seljak, T. Urbancic // *International journal of innovation and learning*, Volume 27 (1), 2020/ – pp. 37-57.
3. Fannaqhsrow M., Nourabadi S. Blended learning, innovative pattern in teachers' professional development in educational system of Iran / M. Fannaqhsrow, S. Nourabadi // *Revista Praxis Educational*, Volume 16 (38), 2020, – pp. 306-322.
4. Littlejohn A; Pegler C. Preparing for blended e-learning Book Series: *Connecting with E-Learning*, Oxford, 2007, – p. 250.
5. Paulsen, M., 2003, *Experiences with Learning Management Systems in 113 European Institutions*. *Educational Technology & Society*, 6(4), pp. 134-148.

Азібалова Т.М.,

к.філол.н., кафедра ділової іноземної мови та перекладу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», tanika.fem@gmail.com

Галаган Я.В.,

к.філол.н., кафедра іноземних мов № 2, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, janegalagan05@gmail.com

Україна, м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Вимоги епохи глобалізації та інтернаціоналізації поставили перед українськими університетами проблему створення якісного багатомовного освітнього простору, який сприятиме інтеграції України до міжнародного науково-освітнього співтовариства й пріоритизує авторитет української мови як засобу міжкультурної комунікації і плідної співпраці. Статтю присвячено аналізу особливостей стратегії дистанційного навчання у викладанні іноземних мов у мультилінгвальному освітньому просторі. Це дослідження має на меті запропонувати дистанційний інтерактивний курс, що міститиме навчальні й контрольні матеріали для організації ефективної роботи студентів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, дистанційне навчання СУН Moodle, багатомовний освітній простір, електронні навчальні курси.

UDC 378.015.311:821.161.2

Babukh N.V.,*Teacher of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», skoromovk@gmail.com***Beresovska N.O.,***Foreign Language Teacher of Chernivtsi Medical College of Bukovinian State Medical University, ninabereza1984@gmail.com***Heorhitse I.I.,***Teacher of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», inna.i.gh@gmail.com**Ukraine, Chernivtsi*

STUDENT'S PERSONALITY FORMATION MEANS AND METHODS AT UKRAINIAN LITERATURE LESSONS

The article deals with the means and methods of future graduate's personality formation of a higher educational institution of vocational education in the context of key competencies development. The research methods are determined by their goals and objectives. The descriptive method, observation, classification are used in this work. The relevance and variety of means and methods of student's personality formation usage at Ukrainian literature lessons from the point of view of the key competencies formation has been analyzed for the first time. The content of key competencies and their ways of realization through the usage of various means and methods of personality formation at Ukrainian literature lessons is outlined.

Key words: *means, methods of personality formation; key competences; Ukrainian literature.*

Statement of the problem. Literature as an educational subject is an important influential means of student's personality formation.

Thus, the famous teacher V. Sukhomlinsky emphasized that «the school becomes a real center of culture only when it has four cults: Motherland Cult, Personality Cult, Book Cult, Native Word Cult» [1, 193]. And I. Bagryany asserted: «The aim of literature is to educate and strengthen people, inspire them, equip them in the name of creative life, struggle and prosperity» [2, 35]. For the educational purpose, the study of the writer's personality is necessary. «Literature in our era, nowadays... it is a matter of nation, whose spokesman should be a writer or poet» [2, 35], – I. Bagriany expressed this opinion on the pages of the Artistic Ukrainian Movement collection in 1946 and these words are still relevant.

Recent research analysis and publications where problem solving has been started. The important role of literature as a means of personality formation was mentioned by J. Komensky, K. Ushinsky, O. Potebnya, I. Franko, I. Ogienko, Lesya Ukrainka, V. Sukhomlinsky, and others. Problems of personality education and development through literary education are analyzed in the works of M. Bakhtin, T. Zavgorodnaya, E. Pasichnik, N. Priymas, B. Stepanyshyn, P. Florensky, P. Khropka. The issues of the relationship between the emotional and sensory sphere and the perception of the work of art were explored by B. Ananiev, V. Asmus, N. Voloshina, I. Ziazun, N. Miropolskaya, L. Protsiv and other scientists.

The aim of the research. To outline the means and methods of student's personality formation at Ukrainian literature lessons; to reveal the role of literary education for key competences of a future graduate formation of higher educational institution of vocational training.

Statement of basic material. Having analyzed the research data, let us focus on the student's personality formation means and methods at Ukrainian literature

lessons. The following methods and technique are used in this work.

Direct teaching approach. The peculiarity of this method is that the teacher clearly formulates the didactic task, using the appropriate sample (Writing your own review of the visit to the literary-memorial museum model. «Listen to how you can tell about what you saw...»). During the performance of students' assignments, the teacher directs their activities, corrects mistakes, gives advice and instructions. This type of training is appropriate when you need to give new knowledge, to form new skills. Primary information assimilation can occur through literary works, stories, lectures on moral topics, memorization, recollection, reproduction.

For example, «immersion» technology involves a systematic, versatile, in-depth, long-term study of material limited to a specific topic. This path is appropriate to consider the stages of native writing development, literary movements (Impressionism), art groups and schools (Prague School), generations (Sixties), genre (sonnets). As a bright and multifaceted aesthetic phenomenon is taken into consideration, it is necessary not only to analyze it at all levels of content and poetics, but also to establish links with the context (literary, historical, artistic), to compare with works of foreign literature, to read intertextual elements in the studied artistic works, to study their language carefully. In this way «immersion in culture» occurs (for example, in neoclassicism).

Problem teaching approach. Focusing on problematic learning, the teacher avoids the direct knowledge notification and the corresponding problem formulation, but creates a problematic situation that requires the student to find the right solution based on a new way of the acquired knowledge usage, establishing new connections, mastering new skills.

It is advisable to use the techniques of the Socratic debate, comparison, invention, «If method...», hyperbolization, agglutination, synergetics, etc. Socrates' questions are either purposefully helping to find the right answer (based on

previous answers), or deliberately wreak havoc by showing a wrong judgment. For example, when studying Olga Kobylanska's «Earth», one can initially ask the question: «How would Michael act if his parents put him as Sava in the choice situation «Anna or the earth»?». Hyperbolisation is an exaggeration to which is used to express accentuation of thought or feeling. At Ukrainian literature lesson, this method involves focusing, isolation, looking at as if under a magnifying glass. In this way, students can characterize the mother's experience from Taras Shevchenko's poem «Naymichka». Agglutination is the formation of a new one by clumping different elements. So, a new character trait of a hero is determined by the combination of his motives, thoughts, feelings, actions. Synergetics is the phenomenon of enhancing the effect of one factor by adding another. With the help of this method it is expedient to understand the importance of Taras Shevchenko's work for the development of Ukrainian literature, language, culture, and the nation as a whole. Thus, during such training, students do not accept the acquired knowledge, but themselves realize the sphere of their ignorance, fill it and expand at the same time.

The problem principle is implemented through problematic issues – complex questions that need research and resolution. Problematic issues are classified into the following types (examples are given by Vasyl Stefanyk's novel «Novyna»):

1. A question that requires searching for new information. Students should refer to the book, read particular material that will be the source of their response. For example: «Did the event described by the writer in the «Novyna» happen in reality?» Students can only hypothetically, using knowledge of a historical era, say that under conditions of acute social oppression, child molestation has occurred. However, they will only get the correct answer after reading the writing work story, in particular Stefanyk's letter, in which he recounts the tragic incident that happened in the village of Trytysa.

2. A question that is answered by a complex algorithm of thinking activity. For example: «What is the genre specificity of the work «Novyna»?». The intelligent search algorithm will be the following: what kind of literary type is it: epic, lyrics or drama? Is it a big or little form of epic? Is it a story genre, short story or essay? What is the novel genre subspecies – social, psychological, household, adventurous, historical or fantastic?

3. Questions on the literary analysis of the text, which requires the use of certain theoretical and literary tools. For example: «What element of the story is the first phrase» in «Novyna»?», «Why was the climax brought to the beginning?»; «The murder is most often written in the detective genre. If Vasyl Stefanyk wrote a detective, how would you think he started the work?»

4. Questions that can be answered differently. They put students in a situation of choice. Choosing exactly this, and not otherwise, interpretation of the artistic text, the student makes a moral and ethical choice, moulds his personality. This is clearly an individual type of problematic issue. For example: «Was Gryts Letuchyj a Christian? Why is he going to town? What was his punishment?»

5. A question that requires attention to the artistic detail of the text. Students should focus on the moment, which

does not play a significant role in the development of events, but when interpreting reveals the psychological, philosophical, historical, social depth of content. For example: «What kind of fiery pass burnt Gryts's chest? How do you explain the detail in «Novyna»: the father turn Ganzua back and gave her a stick? Why didn't he go to the city the short way, through the ford?».

6. A question aimed at finding a parallel (semantic, emotional, aesthetic) to the phenomenon revealed in the work. Students should be asked about the motive for the forcible life taking in other works of native and foreign literatures, as well as the social, psychological, moral and ethical factors of murder or suicide depicted in them.

7. Questions that go beyond literature and affect the sphere of public life, the artist's personal destiny, the history of the nation. For example: «Does a person have the right to terminate the life – his own? other person's? If not, why not? If so, under what conditions?» It is necessary to shape the young people's worldview in solving the problems of pacifism, protecting the Motherland from invasion, abolition of the death penalty, euthanasia.

Problematic questions about works of different generic nature have their own specificity. Thus, when analyzing the lyrical work, the questions are used, aimed at reproduction of imaginary poetic images and their experiences. During the study of drama, the educational problems become the psychological motives of the actions and the psychological implications of the characters' statements.

Consequently, the implementation of the principles of dialogism and problematic contributes to the diverse perception of the work of art, the independence of its comprehension, the development of reading activity and communicative personality.

Indirect teaching approach. It is carried out in the process of student's incomplete educational task formulation, when he specifies, introduces elements of creativity in the goal and ways of the educational task completion. For example, using «*Incomplete Sentences Technique*», which allows to determine their emotional state and results that they expect. You can also use the biographical method as a way to perceive, analyze and evaluate fiction, in which the writer's biography and personality become a defining moment of creativity. After all, biography is a kind of key to the writer's work, with its help it is possible to carry out a more complete analysis of the studied works. «Interview with the writer» as a form of biographical method is of help here.

A successful pedagogical method is to provide students with material without formulating a specific task, which prompts them to determine their own ways of its implementation. For example, using «*Incomplete Sentences Technique*», which allows to determine their emotional state and their expected results.

In case of indirect teaching it is advisable to use schemes. In their development, the teacher will use different types of reference tables, which he will fill the original content and give them an interesting shape. According to the design method, the reference tables are classified into the following type (A. Ostapenko, S. Shubin) [3,20]: frame; table and matrix support; synthetic reference synopsis.

Mediated Learning Experience. Its essence is to find different ways to solve situations. This changes student's

role in the educational process, as he/she not only has to study himself/herself but also to teach others. The student combines the positions of the object and the subject of the learning process in their educational activities. In such circumstances, the teacher should be not only the organizer of the learning process, but also a researcher, which obliges him to constantly monitor the level of each student's knowledge and potential. At the same time, he should create a development environment in which the student will find the means to self-study, as well as encourage students to be active in this environment.

For example: the usage of anticipatory tasks, a prediction method, during which the student, while focusing on the writer's photo, his credo and keywords, creates an emotional portrait of the writer; commenting on statements made by celebrities about the writer, which helps to analyze and think creatively about becoming an artist.

V.O. Sukhomlinsky advised Ukrainian literature teachers to sharpen every word, to turn education into art. Literature gives examples of the manifestation of the best people's qualities, and provides an opportunity to see the most ugly manifestations of human weaknesses. Teachers of Ukrainian literature, guided by universal values, should help students choose the right path in life, find their own life position [1, 67].

According to the State Standard, the requirements for compulsory learning outcomes (heading «Expected results of students' cognitive activity») are determined taking into account the competence approach to learning, which is based on key competences [4, 13]. Ukrainian literature as an educational subject best contributes to the development of key competences of a future graduate formation of higher educational institution of vocational training.

Having become acquainted with the formulation of physicians's key competences of in different countries (UK, USA, Canada, Russia), we tend to identify Council of Europe experts who indicate the key competences that modern graduates of vocational colleges need to acquire: *social competences* – to participate in common decisions, functioning and improvement of democratic institutions, settlement of conflicts by non-violent means; *communicative competences* – tolerance, ability to communicate; *intercultural competences* – understanding differences, getting along with each other, ability to coexist with people of different cultures, languages, religions; *information competencies* – computer literacy, ability to master new technologies in the professional field; *educational competence* – the ability to learn throughout life, which is the basis of continuing vocational education [5, 69].

The artistic word is the thought and information holder, as well as the imagery, the feeling of the beautiful, the imagination (information competence). The word in fiction develops the emotional and sensual sphere (social competence), opens the possibility of dialogue with oneself, the world, the author, between cultures (communicative, intercultural competence), to reflect on the thoughts and actions of the characters, to relate them to yours (educational, social). All this, in turn, broadens the individual's horizons: his worldview, perception and intelligence, promotes the development of critical, logical, figurative outlook, imagination, etc. (social, educational competences); speech culture (communicative competence); general cultural level

(intercultural competence), abilities, student's identity shaping as a citizen, who has an active life position, manifested in love for Ukraine, his people, mother tongue (social competence).

On this basis, it can be argued that literature plays a fundamental role in the individual education and development. B. Stepanyshyn examines the methodology of Ukrainian literature teaching and emphasizes that «by means of artistic words, writers' biographical materials, not only students' mental powers can be developed throughout the course of the history of literature, but also their educational, and partly even scientific interests, feelings, will, motives of activity, etc» [6, 117].

The implementation of key competences in the modern educational system requires the training of a successful specialist throughout the educational process. For this purpose, we use different forms and methods at Ukrainian literature lessons.

In order to educate the level of a future specialist's social competence at Ukrainian literature lessons are relevant program topics related to the Civil War (problems of class struggle, family relationships in the work «Vershnyky» by Y. Yanovsky, «I (Romance)» by M. Khvylovyj, «Kaidash's Family» by I. Nechuy-Levitsky, «Marusya Churai» by L. Kostenko). For the same purpose, the technology of organizing group educational activities is efficient (problematic seminar «Compromise with Conscience – the Road to Betrayal» by L. Kostenko «Marusya Churai»; «Circle of Ideas» – Stepan Radchenko: a pragmatic self-centered person, obsessive arriviste,» the conqueror of the city «or his next victim ?» according to the novel «City» by V. Pidmogilny), which promotes the development of collegiality, the ability to make choices and decisions, take responsibility.

Communicative competence is nurtured by subject and non-subject means and is more than necessary for the future physician. It is a prerequisite for the philological teacher to monitor the language of the students. Strengthening the linguistic aspect of literature study is an indispensable condition for revealing its aesthetic essence. To develop the communication ability we use problematic discussions («Do we have the right to condemn Chrystia?») based on «Ukraine on fire» by O. Dovzhenko), «brainstorming», where ideas and critics generators act («The artist's life in a totalitarian system based on the biography of P. Tychna»), «aquarium», during which students observe the assigned participant of the discussion, and then make their own comments and observations.

Intercultural competence is a common phenomenon and specificity of the Bukovina region. When acquainted with the biography of O. Kobylanska, it is worth mentioning her Polish-German origin and first German-language works. A good example is the life and creative path of emigrant poets (O. Olzhich, E. Malaniuk, O. Teliga). In addition, the development of intercultural competence takes place in extra-curricular time as student groups are often multi-ethnic. The medical profession is bound to be tolerant, respectful and supportive of people, regardless of culture, religion or nationality.

To date, information competence is a necessary and integral part of the health care professional, as this area of

science is dynamic and is in constant development. At Ukrainian literature lessons, we practice tasks that require finding and using information from various sources («literary exclusive» – students' search for exceptional information, the presentation of unknown facts of the writer's biography, the complex fate of publishing works, information about materials not yet printed, archival documents; search memoirs; elaboration of thematic video and audio materials; application of project technologies). Students learn to select and synthesize the necessary material amid the sea of other information.

The main task of higher education is the specialist's personality creative formation capable of self-development, self-education, innovation, in other words – the training of a specialist with a high level of educational competence.

Conclusions. Therefore, the problem of student's personality formation through the influence of literature is quite relevant to the present. By instilling an interest in works of art, we are paving the way for the individual training and development through literary education, because, according to K. Ushinski, «the book... remains dumb not only for those who cannot read, but also for those who... is not able to draw from the dead letter of living thought» [7, 56].

Thus, diversifying the usage of means and methods at Ukrainian literature lessons is one of the main tasks of the modern teacher.

Literature

1. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям. Вибр. тв. у 5 т.* Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. С.193.

2. Багряний І. *Думки про літературу. Мистецький український рух.* Мюнхен: Карлсфелд, 1946. Зб. 1. С.35.

3. Остапенко А.А. Шубін С.І. *Опори-схеми: склад, типологія, застосування. Шкільні технології.* 2000. № 33. С.19-32.

4. Антонюк Т.М. *Українська література. Навчальна програма для закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти,* 2018. с.13.

5. Радзієвська І.В. *Формування професійної компетентності медичних сестер. Проблеми освіти.* 2008. № 57. С.69.

6. Степанишин Б. *Викладання української літератури в школі.* Київ: Проза, 1995. 254 с.

7. Ушинський К.Д. *Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Твори в 6 т. / відп. за укр. видання Т.С. Костюк, С.Х. Чавдаров.* Київ: Рад. шк, 1952. Т. 4. С.56.

References

1. Sukhomlinskyi V.O. *Sertse viddaiu ditiam. Vubr. tv. u 5 t.* Kyiv: Rad. shkola, 1977. T. 3. S. 193.

2. Bahrianyi I. *Dumky pro literaturu. Mystetskyi ukrainskyi rukh.* Miunkhen: Karlsfeld, 1946. Zb. 1. S. 35.

3. Ostapenko A.A. Shubin S.I. *Opory-skhemu: sklad, typolohiia, zastosuvannia. Shkylni tekhnolohii.* 2000. № 33. S.19-32.

4. Antoniuk T.M. *Ukrainska literatura. Navchalna prohrama dla zakladiv osvity, shcho zdaiisniuut pidhotovku molodshykh spetsialistiv na osnovi bazovoi zahalnoi serednoi osvity,* 2018. s.13.

5. Radziievska I.V. *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti medychnykhi sester. Problemy osvity.* 2008. № 57. S. 69.

6. Stepanyshyn B. *Vykhladannia ukrainskoi literatury v shkoli.* Kyiv: Proza, 1995. 254 s.

7. Ushynskyi K.D. *Liudyna yak predmet vykhovannia. Sproba pedahohichnoi antropolohii. Tvory v 6 t. / vidp. za ukr. vydannia H.S. Kostyuk, S.Kh. Chavdarov.* Kyiv: Rad. shk, 1952. T. 4. S.56.

Бабух Н.В.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», skoromovk@gmail.com

Березовська Н.О.,

викладач іноземної мови Чернівецького медичного коледжу БДМУ, ninabereza1984@gmail.com

Георгіє І.І.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», inna.i.gh@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статті розглянуто засоби та методи формування особистості майбутнього випускника вищого навчального закладу професійної освіти в контексті розвитку ключових компетенцій. Методи дослідження зумовлені його цілями та завданнями. В роботі використані описовий метод, спостереження, класифікації. Вперше проаналізовано актуальність та різноманітність використання засобів та методів формування особистості студента на заняттях української літератури з точки зору формування ключових компетенцій. Окреслено зміст ключових компетенцій та їх шляхів реалізації за допомогою використання різноманітних засобів та методів становлення особистості на заняттях української літератури.

Ключові слова: засоби, методи формування особистості; ключові компетенції; українська література.

UDC 378.018.43

Vylka L.Ya.,

*senior lecturer, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
vylkalid@gmail.com**Ukraine, Chernivtsi*

DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT HSEI OF UKRAINE «BUKOVYNA STATE MEDICAL UNIVERSITY»

Undoubtedly, rapid spread of application of informative technologies in educational process is a positive consequence of computerization of society in the world. Within the article, the problems of development of distance education have been considered as its exceptional form, because improvement and increase of efficiency of distance learning of future specialists acquires especially important meaning in terms of current complicated reality.

Key words: *distance learning, quarantine, pandemic, Ukrainian as a foreign language, online-lessons.*

Setting of the problem. Impetuous spread of application of informative technologies in educational process is certainly a positive consequence of computerization of society in the world. New form of education has occurred in the result of consistent transformations – that is distance learning, that already has proved its perspective, as well as that there is no alternative in terms of global quarantine in connection with COVID-19 pandemic.

According to historical reference, Isaak Pitman, British teacher of English language used such form for the first time in 1840, who proposed learning through post connection for students. Distance learning obtained intensive development at the end of the XX – at the beginning of the XXI century and it is established in laws On countries education now, including Ukraine. According to data of the World statistics, distance education operated in 1000 educational institutions of 107 countries in 1997. At that time, general number of students who studied in distance numbered about 50 million of people. This number exceeded 120 million of students in more than 20 years.

Historiography review of the topic. The problems of technologies of distance learning in the process of studying of foreign languages have been sporadically considered in works of both Ukrainian and foreign scientists, such as O.O. Andreyev, Ye.I. Dmitriyeva, V.M. Kuharenko, V.P. Svyrydiuk, N.V. Mayer, K.Yu. Kozhuhov, Ye.S. Polat, A.V. Hutorskyi, N. Hokli and other.

Aim of investigation. Skills of such studying are developing and improving in a difficult way, besides induced passing into distance learning, many courses at institutions will switch into distance learning after a while. So, the aim of investigation is consideration of the problem of development of distance learning as its highly actual form, as improvement and increasing of efficiency of distance learning of future specialists obtains especially important meaning in terms of current complicated reality.

Presentation of main material. There are many approaches and definitions of the term «distance learning». For example, according to «The concept of development of distance education in Ukraine» from 20.12.2020, «distance learning – is a complex of technologies, which supply basic amount of material for students or any persons who study and provide interactive cooperation of students and teachers during educational process by the method of giving students possibility to individually work» [4]. I.V. Robert, the author

of monography «Theory and methodology of computerization of education» defines the term «distance learning» as the process of interactive cooperation between a student, a teacher and an informative resource, where passing of data occurs, as well as formation of skills and habits, which are implemented in terms of realization of ICT [5].

Virtual educational environment of HSEIU «Bukovyna State Medical University» is mainly based on Moodle platform (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). This client-server web-application is directed into organization of interaction between a teacher and a student within distance courses. Designers of Moodle select such basic advantages: free application; wide functional possibilities; possibility of forums organization; common work with documents of different students simultaneously; wide possibilities for teachers to use means of courses development, which are built-in the system [7].

The problem is that continued quarantine and practically failure of normal process of education has captured suddenly, normative provision of distance learning is developed enough at all universities and it needs improvement and revision in general in Ukraine. As first of all, a teacher needs to determine main methods of studying in order it is high-quality product, as well as to develop forms of control and criteria of evaluation, and finally to choose appropriate content, which will interest a student and will promote creation of comfortable environment for studying [2].

According to investigations of recent years, the Moodle system facilitates organization of interaction between a teacher and students due to the following characteristics: easy exchange of audio- and video-files; setting of time restriction for implementation of listening tasks; convenient automatic system of estimation of tasks implemented by students.

The platform enables to load different types of tests (that is comfortably for conduction of certifications) and automatically counts results, namely human factor is excluded and probability of cheating is lowered. There is another important thing, that is analysis of results of students' progress allows teachers to constantly evaluate students' work, which grammatical topics are incomprehensible for them and which difficulties arose during assimilation of grammatical rules, to analyze mistakes and results [6]. Therefore, a teacher can always remake educational material and improve content of a course where it is necessary.

Practical aim of teaching a language as a foreign provides application of various types of exercises in educational course, which would promote activation of actions of students with new lexically-grammatical material, overcoming of difficulties and development of skills in the process of its studying, formation of lingual competency of speakers and served as means of level control of their assimilation of knowledge at the same time. Specificity of distance learning (DL) as a form of mediate communication of a teacher with a student (students) with the help of computer technologies requires new approach to organization of the process of learning of a foreign language. First of all, it is related to peculiarities of introduction of material and observation of the level of its assimilation. As DL does not provide constant contacts with a teacher, appropriate educational base is proposed to students for individual studying and computer fixes correctness of tasks implementation on its consolidation, calculating amount of wrong answers.

On our opinion, test tasks of different type will be the most effective way of control the level of assimilation of new material in the process of distance learning of language as a foreign.

Reliability of test control specifies the efficiency of such way of measurement of the level of mastering of foreign language in general or separate language / speech skills and habits. The feature of tasks of this type is approximately identical results at repeated application of them. Validity as characteristics of the test means its suitability for verification of the level of formation of language ad speech competency of students and show how effectively it measures.

According to aim of control, there are tests of general foreign language skills, tests of division of knowledge level, diagnostic tests, tests of educational achievement. Tasks of the first type are directed into definition of general level of formation of foreign language communicative competency of students. Tests of division by knowledge level provide setting of qualitative and quantitative characteristics as to language preparation of foreigners with the aim of their division into group. Diagnostic tests reveal typical mistakes and difficulties in assimilation of material, in the result it is possible to define which problems must be refined.

Discrete tests are distinguished by direction (narrow-directed tasks, which measure only one aspect, for example, formation of certain skill or ability) and integral tests tasks, which define general level of foreign language. Tests tasks are oral and written by the form of implementation. Taking into account object of control, such types of tests are distinguished, which are designed for checking of assimilation of material of different language levels by students from other countries, first of all phonetical, lexical and grammatical, as well as communicative skills and abilities of foreigners [5].

Therefore, it is necessary to consider pros and cons of distance learning. Researchers distinguish the following criteria among advantages of distance learning: flexibility, studying of students by free schedule; possibility to support connection online with students; possibility to work in several HES simultaneously; application of different Internet-resources during preparation for lessons; providing students free access to various educational online courses with further studying of material; saving money from travels and time for way to university.

It is necessary to distinguish the following moments among basic disadvantages: it is necessary to review academic programs and application in order to correlate didactic goals with educational materials; technical equipment in the area of distance learning is not fully accessible for students or teachers in university; absence of verbal communication, etc.

Taking into account mentioned advantages and disadvantages, we consider combination of distance and traditional approaches to be expedient method of studying of Ukrainian as a foreign language. As work directly with a teacher in a classroom is necessary for formation of practical skills, phonetical and communicative skills. Computer modeling is not able to change live communication, communicative work in groups, dialogizing, polilogization, direct psychological contact, etc.

Within development of new educational environment, it is possible to speak not about change of a role of teachers in educational process, but about change/improvement of their competency. The role of technical competency is increasing together with linguistic and communicative competencies [3, pp.122-123]. It forces to look at the role of a teacher from the new point of view. Firstly, they must increase their professionalism in the area of methodology of teaching with the help of new technologies and in the area of distance learning; secondly, they must possess necessary knowledge for application of multimedia instruments, which are situated on the Moodle platform.

We are convinced, that combined type of studying is more effective one. Namely, students always can enter and read missed material online at any time, in case of their absence at lessons. It is necessary to note, that combined learning is considered to be the most efficient way of language learning in modern methodology of teaching of Ukrainian as a foreign language, which preferably corresponds to frontal and distance forms of learning [6]. Tasks in online form are proposed for students, additional listening of video, reading of texts on choice, etc., for fixing and development of knowledge, which are obtained at classroom lessons.

Conducted analysis of expediency and peculiarities of introduction of distance course for studying of Ukrainian language by foreigners has revealed, that favorable preconditions have emerged for practical application and realization of DL at modern HEI of Ukraine. It is possible to affirm on the basis of the material, that it is necessary to pay more attention on application of informative technologies in the process of teaching for teachers and students – teaching of Ukrainian language for improvement of skills, better knowledge of a subject and higher results. Development and introduction of distance courses for foreigners of all courses can be the prospect for further investigation [2].

By virtue of pandemic reality, also the problems of organization of the process of distance learning itself become important. Yes, Moodle systems (it has been mentioned above), online lessons in the Hangouts Meet program are important at BSMU. Lessons are conducted according to the previous standard schedule of students in group regime. Each student of a group registers online accordingly to the given previously linked information and as follows conference-connection is installed for entire group. In the result of practical comparison of different programs, Hangouts Meet

turned to be the most convenient. Of course, students and teachers went through some difficulties, but most of them have not been confused and they use new possibilities under new conditions. Every day listeners gather near their gadgets with manuals, workbooks and pens at lessons hours. They read, do exercises, continue to study grammar, communicate [1, p.53]. According to words of foreigners, almost nothing has changed for a group. They even obtained bonuses in the form of additional time for conduction of lessons at comfortable home atmosphere. This situation appeared as peculiar challenge for teachers on the subject of mastering and application of new electronic resources. New ways of presentation of information and control of obtained knowledge had to be searched, in order not to allow students to lose interest to studying.

The department of Social Sciences and Ukrainian Studies actively implements distance learning in terms of quarantine through MOODLE and Hangouts Meet systems. The MOODLE platform has become to be applied for conduction of seminar lessons with the help of built-in web-room, specially developed materials and original tests in terms of quarantine. Also the course allows to conduct disciplinary work, in particular with regard to 75th anniversary of victory over Nazism in the Second World War as it enables to allocate educational video and creative tasks for it, to check how much time students have spent for tasks, to obtain another analytics, conveniently show marks, etc. Students can use game quests, visual materials and a lot of other.

Conclusions and prospects for further investigations.

Application of the system of distance education during teaching of a foreign language – is a large breakthrough in students' studying, who don't have possibility to be present at classrooms for good reasons and obtain knowledge in traditional way. In terms of quarantine, simultaneous mass appeal to distance learning is forced measure, of course. But it would be wrong to call it «a bolt from the blue». Philosophy of the XX century came to the conclusion, while studying crisis critical vital situations, that: «Where danger is, rescue also occurs!». Therefore, need in introduction of distance forms of studying existed for a long time at university and quarantine became only «dismal impetus», motivator, accelerator of our studying. In the future, we are going to analyze serving of grammatical and lexical materials in the form of online lesson.

Literature

1. Азимов Э.Г. Информационно-коммуникационные технологии в обучении РКИ: состояние и перспективы / Э.Г. Азимов // *Русский язык за рубежом*. – 2011. – № 6. – С.45-55.

2. Бухаліна Л.В. Творческий аспект в системе созидательной лингвистики. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/fcd/qiscosyrevwvsgt.pdf> – Назва з екрану.

3. Бовтенко М.А. Компьютерная лингводидактика: учеб. Пособие / М.А. Бовтенко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 216 с.

4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні року: Постанова від 20 грудня 2000 [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України // Режим доступа: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

5. Роберт Н.В. Теория и методика информатизации образования (психологопедагогический и технологический аспекты). – 2014. – 398 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://docplayer.ru/30279183-Теория-и-методикаинформатизации-образования.html>

6. Кухаренко В.М., Рыбалко О.В., Сыротенко Н.Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: навч. пос. / В.М.Кухаренко, О.В.Рыбалко, Н.Г.Сыротенко. – Х: НЛПГУ «ХПІ», «Портінг», 2002. – 320 с.

7. Кузнецов В.А. Становление системы мобильного обучения в открытом дистанционном образовании: автореф. дис... д-ра пед. наук; 13.00.01 – 27 общая педагогика, история педагогики и образования / Кузнецов Валерий Александрович; Ульяновский государственный технический университет. – Ульяновск, 2010. – 46 с.

References

1. Azimov E.G. Informatsionno-kommunikatsionnyie tehnologii v obuchenii RKI: sostoyanie i perspektivy / E.G. Azimov // *Russkij yazyk za rubezhom*. – 2011. – # 6. – S. 45-55.

2. Buhalina L.V. Tvorcheskij aspekt v sisteme sozidatelnoy lingvistiki. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu: <http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/fcd/qiscosyrevwvsgt.pdf> – Nazva z ekrana.

3. Bovtenko M.A. Komp'yuternaya lingvodidaktika: ucheb. Posobie / M.A. Bovtenko. – M.: Flinta: Nauka, 2005. – 216 s.

4. Kontseptsiia rozvytku dystantsiynoi osvity v Ukraїni roku: Postanova vid 20 hrudnia 2000 [Elektronnyy resurs] / Ministerstvo osvity i nauky Ukraїny // Rezhym dostupu: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

5. Robert I.V. Teoriya i metodika informatizatsii obrazovaniya (psikhologopedagogicheskii tekhnologicheskii aspekt). – 2014. – 398 s. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <https://docplayer.ru/30279183-Теория-и-методикаинформатизации-образования.html>

6. Kухarenko V.M., Rybalko O.V., Syrotenko N.G. Dystantsiynе navchannya: umovy zastosuvannya. Dystantsiyniy kurs: navch. pos. / V.M.Kухarenko, O.V.Rybalko, N.G.Syrotenko. – Kіi: NTU «KHPІ», «Torsing», 2002. – 320 s.

7. Kuznetsov V.A. Stanovlenie sistemi mobilnogo obucheniya v otkrytom dystantsionnom obrazovanii: avtoref. dis... d-ra ped. nauk; 13.00.01 – 27 obshchaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya / Kuznetsov Valerii Aleksandrovich; Ulyanovskii gosudarstvennyii tekhnicheskii universitet. – Ulyanovsk, 2010. – 46 s.

Вилка Л.Я.,

ст. викладач ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», vykolid@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ДИСТАНЦІЙНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У ВДНЗ УКРАЇНИ «БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Одним з позитивних наслідків інформатизації суспільства в світі, безперечно, є стрімке поширення використання інформаційних технологій в навчальному процесі. У статті розглянуто проблеми розвитку дистанційного навчання як надзвичайно актуальної його форми, оскільки вдосконалення і підвищення ефективності віддаленого навчання майбутніх спеціалістів набуває особливо важливого значення в умовах сучасний складних реалій.

Ключові слова: дистанційне навчання, карантин, пандемія, українська мова як іноземна, онлайн-заняття.

УДК 821.112.2=31 Крахта

Водяна Л.В.,

к.філол.н., доцент кафедри германської філології та перекладу Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, orcid.org/0000-0002-3304-1293, vodyanaya2016@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

БЕЗДУХОВНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ САМОПІЗНАННЯ ЛЮДИНИ У РОМАНІ «ФАЗЕРЛАНД» К. КРАХТА

Німецька постмодерністська література, зокрема роман «Фазерланд» К. Крахта, є яскравим прикладом віддзеркалення духовної кризи на зламі століть. Цікавим видається дослідження письменником шляху самопізнання Я-особи у романі. Мета роботи – з'ясувати прояви бездуховності Я-особи та шляхи віднайдення своєї ідентичності. У роботі домінували методи психоаналізу та екзистенційно-феноменологічний.

З'ясовано, що духовна криза персонажів у романі «Фазерланд» репрезентується через взаємовідносини між молоддю; через переродження моральних правил та норм. Визначено фактори, що «запускають» механізм бездуховності серед молоді: невизначеність сенсу буття, неможливість реалізувати себе; самотність.

Ключові слова: особистість, деградування, духовність, саморуїнація, Я-особа, протагоніст.

Постановка проблеми. Сучасна німецька постмодерністська література є чи не найяскравішим прикладом відтворення світу, що перебуває у стані морального та фізичного деградування. Цей нищівний процес ґрунтується на поглибленні духовної кризи на зламі століть, передумовою якої є руйнація ключових духовних цінностей. Адже за умов знецінення духовного відбувається переоцінка сутності людини, її самотворення зводиться нанівець. Відхід від духовності перетворює людину в некомунікабельну, потаємну, неспроможну до розвитку.

У час нинішнього катастрофічного стану людства шлях до духовності набуває виняткової ваги. Важливою складовою цього процесу є самопізнання, осмислення своєї індивідуальності, своїх духовних виявів, свого внутрішнього «я».

У цьому контексті роман «Фазерланд» К. Крахта набуває найбільшої своєї актуальності у XXI ст. Цей твір є своєрідним віддзеркаленням знищення людством самого себе. Ще з міфології спостерігаємо бога Кроноса, молодшого сина Урана і богині-деміург Геї, котрий поїдав своїх дітей, щоб ті не зайняли його трон. Звісно, у нашому сьогоденні ці події не ототожнюються буквально з пластами давньогрецької міфології, проте навантажені особливими, глибинними значеннями і асоціаціями, які висловлюють натяк на людське спустошення. Коли старше покоління позасвідомо, «з добрими намірами» намагалось вдосконалити світ, «покращити» матеріальний стан, стосунки між ними і молоддю таким чином нівелювалися і втрачали свій духовний потенціал.

Більша частина молодого покоління внаслідок своєї бездіяльності та неспроможності опиратись негативним впливам, перевагам матеріальних цінностей (подарованих батьками) і тілесних потреб, направлених на задоволення лише своїх «тваринних інстинктів», втрачає первинну реальність розвитку – «духовність» і отримує її антипод – «бездуховність».

Цікавим видається, на нашу думку, дослідження письменником шляху самопізнання Я-особи у романі «Фазерланд». Якщо у роботах науковців (Т. Кириленко, В. Уханкіна, Ю. Ільїна тощо) самопізнання виступає шляхом до духовності, то у К. Крахта цей процес зворотний:

через бездуховність головний персонаж може пізнати себе та знайти шлях до духовності.

Роман «Фазерланд» ставав предметом дослідження німецьких (М. Лоренц, А. Біндарт, К. Бартельс, М. Басслер, С. Бойзе, М. Хільшер) та вітчизняних (Т. Баскакової, Н. Гладіліна, С. Каніної, Г. Кучумової, П. Гуці, Б. Сторохи, А. Курохтіної) науковців. Необхідно зазначити, що і сама проблема бездуховності вже частково вивчалась дослідниками С. Каніною та Г. Кучумовою. У своїй статті науковці розглядали дану проблему в порівняльному аспекті (романи «Фазерланд» К. Крахта та «Duxless» С. Минаєва), вказуючи на бездуховність як об'єкт саморефлексії персонажу.

Однак, вважаємо за необхідне присвятити наше дослідження глибшому вивченню проблеми бездуховності як предмету самопізнання у романі «Фазерланд», оскільки це дає можливість зрозуміти причини саморуїнації людини, а також побачити можливість виходу із ситуації втрати себе, своєї ідентичності.

Мета роботи – з'ясувати прояви бездуховності Я-особи та шляхи віднайдення своєї ідентичності.

Мета передбачає застосування певних методів: екзистенційно-феноменологічний, герменевтичний, біографічний та психоаналізу.

Виклад основного матеріалу. У німецькому суспільстві відбувається регрес сакраментальних духовних цінностей, що призводить, на думку В. Лозового, «до знищення багатьох основоположних складників духовності і, врешті-решт, до домінування бездуховності як нової «філософії життя» [1, с.31-32].

Сучасні вчені доводять, що бездуховність не виникає з нічого і не йде в нікуди, це поняття, котре має свої нематеріальні прояви. Бездуховність – це наслідок втрати людиною своєї екзистенції, що призводить до внутрішньої порожнечі. У свою чергу І. Зязюн наголошує, що «бездуховність виникає від втрати відчуття цінностей» [2, с.40]. На думку В. Безрукової, «бездуховність... проявляється у формі помилкового світогляду, душевної грубості і егоїзму, у формі різних пристрастей і вад, у відсутності цілісної картини світу, у нездатності людини розрізнити добро і зло» [3]. Болгарський вчений

К. Попов наслідками бездуховності вважає споживацтво, лицемірство, невдячність, неделікатність, статеву розпусту тощо [4].

Бездуховність є перешкодою людині набути «ціннісно-сміслових орієнтацій, а може навіть спрямувати дії людини на визначення своїх життєвих орієнтирів у негативний бік» [5, с.174]. Проте бездуховність у межовій ситуації може стати причиною зворотнього процесу: через осмислення ознак духовної кризи повернутись до втраченої духовності – пізнати себе, світ.

Своїм романом К. Крахт проєктує свідомість «золотої молоді» Німеччини, для якої відсутність будь-яких ціннісних орієнтирів, абсолютне матеріальне заповнення життєвих пріоритетів, самотність, втрата можливості спілкуватись стали нормою. Автор показує, що самогубство, моральна розбещеність, байдужість до всього навколо міститься у відсутності споконвічних істин, що обмежують і спрямовують людину на будь-яку діяльність. Так, протагоніст поверхово сприймає речі та явища, абсолютно не бачачи в них жодного глибинного виміру. Погоджуємось з твердженням П. Гладіліна, що «чи не єдиною можливістю соціального самоототожнення стає пристрась до тих або інших товарних марок» [6, с.137].

Брендовий одяг для Я-особи у романі «Фазерланд» забезпечує відчуття безпеки та замінює її обличчя. Подорожуючи, фігурант передбачає мати необхідний одяг, який він змінює відповідно до місця, ситуації, часу: «Jedenfalls mache ich mich ausgehertigt. Ich ziehe das Jackett aus, weil ich im Koffer noch eines hab, das ich lieber abends trage. Es ist so ein englisches Tweedjackett in dunkelbraun...» [7, с.27]. Таке захоплення Я-особою своєю зовнішністю та презирливе ставлення до одягу інших, на жаль підкреслює його внутрішнє душевне зубожіння, що наповнюється лише через зовнішні прояви – вбрання.

Моральне спустошення, відсутність духовних принципів і отримання дармових статків призводить персонажів роману до сексуального розбещення, до саморуйнації душі. До межових форм саморуйнації людини відносять: алкоголізм, наркоманію, тютюнопаління, бродяжництво, розпусне сексуальне життя тощо.

Персонажі роману репрезентують різні форми саморуйнації. Усі друзі, знайомі головного протагоніста – алкоголіки та наркомани. Справді кількість випитого персонажами у романі важко підрахувати. Їх безпросвітна пиятика та відвертий секс – те, що одразу впадає у вічі. Тут постає фактично зруйнована, знівельована людська індивідуальність, яка не замислюється над своїми вчинками. Рівень спілкування Нігеля, манекенниці не піднімається вище задоволення власних біологічних потреб: «Ich reife also ohne anzuklopfen die Schlafzimmert auf und sehe, wie Nigel nackt auf dem Bett liegt, und auf seinem Gesicht sitzt dieses schwarze Model, die von der Party vorhin ...» [7, с.39].

Проте фігурант чи то через своє небажання бути «як всі», чи то його душа, котра ще не зовсім втрачена, вимагає залишити друзів, своє минуле і знову тікати, щоб знайти майбутнє і себе в ньому: «Ohne irgend etwas zu sagen, ziehe ich die Tür hinter mir zu und nehme mir den Koffer, krame in der Tasche meiner Barbourjacke nach

Nigels Hausschlüssel und lege ihn in die Messingschale auf dem kleinen Tischchen neben dem Kleiderständer» [7, с.39].

Це не остання втеча Я-особи від друзів, знайомих і це не випадково. Адже якщо друзі протагоніста Ролло, Олександр, Нігель втілюють повну деградацію, то в образі головного протагоніста роману К. Крахт показує зародження «сліпого протесту», прагнення до самореалізації, утвердження себе як людини, здатної до самопізнання. Протагоніст прозріває, прагне до внутрішньої свободи, самоутвердження.

Якщо інакшість головного фігуранта призводить до постійних втеч, то пиятика – це єдиний знайдений протагоністом засіб переносити метушню суворого світу. Перебування людини у стані алкогольного сп'яніння створює оманливе співвіднесення себе з оточуючими.

Але внутрішнє ество головного фігуранта не може бути втішене таким станом: алкоголь не вгамовує його біль, що спостерігаємо у кінці роману. Постійні пиятика та гуляння, з одного боку, що врешті не задовольняють його ні моральних, ні фізичних потреб, приводить Я-героя до думки про абсурдність власного існування, пригноблюють його. А з іншого боку, смерть Ролло, причиною якої було надмірне вживання алкоголю, примушує кардинально переглянути життєві орієнтири, побачити найвищу життєву цінність – свободу особистості.

Організм протагоніста на рівні підсвідомості намагається протистояти його бездієвості і захисною реакцією на це є спазм і блювання. Це не фізіологічна реакція від процесу пиття, а вияв екзистенційної нудоти – від несприйняття буття.

Французька дослідниця Ю. Крістева у монографічному дослідженні «Сила жаху (есе про відразу)» вказує, що «У відразі є щось від нестримного і похмурого бунту людини від того, що лякає її, проти того, що загрожує їй зсередини та ззовні» [8, с.68]. Авторка вважає, що огидне обов'язково має об'єкт і ним, на її думку, є «одна з основних властивостей – протистояти Я» [8, с.69].

Підсвідомість протагоніста протистоїть втраті дружби з Олександром. Головний персонаж на рівні підсвідомості розуміє, що втрата комунікації заглиблює процес руйнації душі, спустошує людську сутність. Він хоче зустрітись з давнім другом, проте його самолюбство не дозволяє йому зробити крок назустріч, переважає екзистенціаль самотності. Його організм «несамовито кричить» та противиться такій поведінці: «...und wähle aus Versehen Alexanders Nummer. Es knackt in der Leitung, und dann tutet es, und dann höre ich Alexander, der sich meldet...Ich starre auf diesen Umriff, und dann mufl ich mich ,bergeben. Grofle gelbe Kotzschwalle platschen auf den Teppich, direkt neben den kaputten Telefonhörer. Ich wärge ein paar mal trocken, und dann schieflt dummerweise die beiflende Kotze wieder hoch und bedeckt mein Jackett und das Hemd mit einer übelriechenden, gelben Sofle» [7, с.61].

Отже, відторгнення і приступ нудоти відгороджують персонажа від буденності, надаючи тим самим можливість очиститись і підняти на новий щабель у своєму житті. Підтвердженням цьому може слугувати і цитата Ю. Крістєвої: «В цьому процесі, коли відбувається становлення «Я», я народжую себе в нестримних риданнях і блюванні» [8, с.98].

Висновки. Людина – це невід’ємна частина Всесвіту, суспільства. Її бездуховність та недотримання духовних принципів спричиняють втрату рівноваги у світі, виродження та знецінення особистості, що впливає загалом на світ.

У романі «Фазерланд» К. Крахт пропонує власне прочитання екзистенції Я-особи, яка самотужки, супроти всьому навколишньому намагається віднайти зворотній процес бездуховності – моральне прозріння. На рівні свідомості головному фігуранту не вдається пізнати своє «я», ще й тому, що він не до кінця розуміє, що саме потрібно йому та шлях до цього. Але на рівні підсвідомості його організм та все його єство прагне змін та віднайдення себе у світі.

Перші кроки Я-особи до цього – це вже результат того, що людство ХХІ ст. буде змінюватись і ці зміни будуть лише у розвитку духовного зростання особистості.

Література

1. Лозовий В. Бездуховність як один із факторів саморуйнації особистості // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» – 2018. – № 3 (38). – С.31-38.
2. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. Безрукова В. Основи духовної культури: Енциклопедический словарь педагога [Електронний ресурс] / В.С. Безрукова. – Режим доступа: <http://studydoc.ru/doc...osnovy-duhovnoj...nciklopedicheskij...ir.kneu.edu.ua:8080>
4. Попов К. Бездуховность. Университетско изд. «Св. Климент Охридски», София, 1998 г. – 288 с.
5. Солоділова О. Деякі аспекти бездуховності // Освіта і на-

ука в деяких аспектах трансформації. Дніпро: СПД Охотник, 2018. – С.174-175.

6. Гладилін Н. «Поп-літератор» Кристиан Крахт як являння постмодерністської ситуації // Проблеми філології, культурології і мистецтвознавства. Знання. Понимання. Уміння, 2012. – № 1. – С.137-142.

7. Kracht Ch. Faserland. Köln, 1995. – S. 137.

8. Кристева Ю. Силы ужаса: эссе об отвращении / Ю. Кристева. – СПб.: Алетейя, 2003. – 256 с.

References

1. Lozovyy V. Bezdukhovnist' yak odyn iz faktoriv samoruynat-siyi osobystosti // Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho» – 2018. – № 3 (38). – S.31-38.
2. Zyazyun I. Pedagogika dobra: idealy i realiyi: Nauk.-metod. posib. – K.: MAUP, 2000. – 312 s.
3. Bezrukova V. Osnovy dukhovnoy kul'tury: Entsiklopedicheskij slovar' pedagoga [Elektronnyy resurs] / V.S. Bezrukova. – Rezhim dostupa: <http://studydoc.ru/doc...osnovy-duhovnoj...nciklopedicheskij...ir.kneu.edu.ua:8080>
4. Popov K. Bezdukhovnostta. Universitet'sko izd. «Sv. Kliment Okhridski», Sofiya, 1998 g. – 288 s.
5. Solodilova O. Deyaki aspekty bezdukhovnosti // Osvita i nauka v deyakykh aspektyakh transformatsiy. Dnipro: SPD Okhotnik, 2018. – S. 174-175.
6. Gladilin N. «Pop-literator» Kristian Kracht kak yavleniye postmodernistkoy situatsii // Problemy filologii, kulturologii i iskusstvovznaniya. Znaniye. Ponimaniye. Umeniye, 2012. – № 1. – S. 137-142.
7. Kracht Ch. Faserland. – Köln, 1995. – S. 137.
8. Kristeva YU. Sily uzhasa: esse ob отвращении / YU. Kristeva. – СПб.: Aleteya, 2003. – 256 s.

Vodyana L.W.,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of German Philology
and Translation Mykolaiv National VO Sukhomlinsky University, orcid.org/0000-0002-3304-1293,
vodyanaya2016@gmail.com

Ukraine, Nikolaev

INSPIRITUALITY AS A SUBJECT OF HUMAN SELF-RECOGNITION IN THE NOVEL «FAZERLAND» BY CH. KRACHT

Contemporary German postmodern literature is perhaps the most striking example of a world, which suffers from moral and physical degradation. This destructive process is based on the involving of the spiritual crisis at the turn of the century, the reason of which is the key spiritual values destruction. Indeed, in the conditions of spiritual depression, a reappraisal of a person's essence takes place and his self-creation is nullified.

In the course of the current catastrophic state of mankind, the path to spirituality becomes extremely important. An important component of this process is self-knowledge, comprehension of one's individuality, one's spiritual manifestations and one's inner self.

In this context, the novel «Fazerland» by Ch. Kracht becomes extremely relevant in the 21st century. This work is a kind of the humanity destruction reflection. Most of the young generation due to their inaction and inability to resist negative influences, material values preferences donated by parents and physical needs aimed at satisfying only their «wild instincts», loses the original reality of growth – «spirituality» and gets its antipode – «inspirituality».

In our opinion, the author's study of the self-personality self-knowledge ways in the novel «Fazerland» is crucial. T. Kyrylenko, V. Ukhankina, Yu. Ilina and others consider self-knowledge as the way to spirituality but Ch. Kracht shows this process oppositely: the main character can find himself and find the path to spirituality with the help of inspirituality.

We consider it necessary to devote our research to a deeper study of the problem of inspirituality as a subject of self-knowledge in the «Fazerland», since this makes it possible to understand the causes of a person self-destruction, as well as to see the possibility of overcoming the situation of losing one's identity.

The purpose of the work is to find out manifestations of the inspirituality of the self-personality and the ways of gaining the self-identity.

Methods. The interdisciplinary approaches are dominant in our research. The method of psychoanalysis allowed us to focus on the phenomena of artistic modelling of the personality behaviour causes. The existential-phenomenological method contributed to understanding and evaluation of the person's inner world.

Conclusions. It was found out that the spiritual crisis of the characters in the novel «Fatherland» is represented through the relationship between young people: through family relationships of parents and children, men and women and through the moral rules and norms rebirth. The factors mentioned below «create» the mechanism of inspirituality among youth: the meaning of existence absence, the finding and realizing the place in society inability, the communication demands and the loneliness.

The moral devastation, lack of spiritual principles and gratuitous fortune lead the characters of the novel to sexual abuse. Nigel and his friends symbolize the wild instinct with the biological factors come to the main point but the social one is taken to the background. There is a gradual rejection of traditional spiritual values in the modern world: the direct propaganda of homosexuality, open sex, massive mental disorders, which Ch. Kracht shows through the actions of the characters of the novel.

However, when the friends of the protagonist Rollo, Alexander, Nigel embody complete degradation, then in the self-personality Ch. Kracht depicts the origin of «blind protest», the desire for self-realization, asserting oneself as a person capable of work, self-knowledge and self-personality. The protagonist gains insight, strives for inner freedom and self-affirmation.

Confronting one's internal «to be or not to be», «for or against» and the external «to stay or run» – causes an internal riot of the person himself against what he faces from inside and outside. The main character of «Faserland» is haunted by the annoying thought of escaping stereotypes from society, putting pressure on the psyche, suffering from life's difficulties outside the country. His body «screams violently» and tries to withstand such a lack of personality. A protective reaction to this are cramping and vomiting. A rejection and an attack of nausea block the character from everyday life, thereby providing the opportunity to cleanse himself and rise to a new level in his life.

Thus, a man is an integral part of the universe and society itself. Its inspirituality and noncompliance of spiritual principles cause a loss of balance in the world, degeneration and devaluation of the individual.

Key words: individual, degradation, spirituality, self-man, protagonist, self-destruction, identity, being, existence.

УДК 821.161.1(477)

П'ятаченко С.В.,

к.філол.н., доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
СумДПУ імені А.С.Макаренка, pjatachenko@gmail.com

Україна, м. Суми

УКРАЇНА У ПОДОРОЖНІХ НАРИСАХ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті представлено аналіз подорожніх нарисів російських письменників I половини ХІХ століття, у яких описується Україна, її народ, історія, природа, звичаї і фольклор. Розглядаються особливості зображення традиційного життя українців, їх характеру, зовнішності, відмінностей від росіян. Твори перейняті сентиментальними й романтичними настроями, вони зображують Україну, як ідеальне місце, де люди живуть у гармонії із собою та природою. Незважаючи на суб'єктивізм та значну кількість ліричних відступів, ці твори залишаються важливим джерелом наших знань про Україну I половини ХІХ століття.

Ключові слова: Україна, подорожні нариси, сентименталізм, романтизм, російська література, історія, фольклор.

Постановка проблеми. I половина ХІХ століття для російського письменства стала етапом становлення нової літератури, пошуком нових тем та розробкою нових літературно-мистецьких напрямків. З кінця ХVІІІ століття серед літературних тенденцій узяли гору ідеї просвітителів та мода на сентиментальні романи. Саме сентименталізм зрушив увагу письменників з ідеї героїчної перемоги розумної людини над особистими пристрастями до ідеї «природної людини», світу ідилії, втечі до ідеалізованого села, що було вже за крок від романтичного пошуку ідеалу. Романтичні тенденції, які поширилися в російській літературі на початку ХІХ століття, посилювали тенденцію до змалювання ідеального місця та ідеального способу життя. Саме таким ідеалізованим місцем, своєрідною Аркадією, протиставлено похмурому Петербургу, багатом починає здаватися Україна. «Я хотел видеть только хорошее: дурного везде много, и кому оно надобно? Хотел, чтобы Малороссия была Аркадией», – писав письменник, журналіст і видавець, князь П.І.Шаліков у своєму «Новом путешествии в Малороссию» (1803) [14, с.178].

Метою роботи є аналіз подорожніх нарисів російських письменників, опублікованих окремими виданнями чи на сторінках тодішніх часописів, у яких описуються подорожі авторів Україною, згадується низка населених пунктів, наводяться історичні факти, публікуються зразки фольклору та інші подробиці, які дозволяють більше дізнатися про життя українців I половини ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість Україною, її історією, звичаями, фольклором поширилися серед російської освіченої публіки ще наприкінці ХVІІІ століття. «В ХVІІІ ст. малорусское вошло в моду и оставалось больше модою, хотя чувствовалось кое-что родственное в нем», – зазначав літературознавець і лінгвіст І.О.Мандельштам [9, с.195]. З 1870-х років в Росії значного поширення набули пісенні збірники, де були широко представлені українські народні пісні. У 1777 році в Санкт-Петербурзі Г.Калиновський опублікував опис українського весілля, записаного на Глухівщині. Згодом М.Д.Чулков передрукував його у своїй книзі «Абевера русских суеверий» (1786). У цей же час з'явилися «Записки об Украине» Я.А.Марковича (1798) та «Топогра-

фическое описание Харьковского наместничества» (1787). Поява й популяризація «Слова о полку Игоревім», яке першими дослідниками було визнане «малоросійською поемою», привернули увагу до давньої української міфології. Збірники українських народних пісень та казок, видані в Петербурзі М.А.Цертелевим (1819), у Москві М.О.Максимовичем (1827) та О.М.Бодянським (1835) стали надзвичайно популярними серед російської публіки. «Зачарування Україною було таке дуже, що ідеалізація українського життя зробилася літературною традицією», – зазначав філолог і літературознавець В.В.Сиповський. – «Ця поетична апотеоза України витворилася за доби романтизму, коли так жадібно шукали всього мальовничого, усього того, на чому виразно позначався *couleur locale*» [11, с.24]. О.С.Пушкін зізнавався М.О.Максимовичу: «А я обираю ваши песни».

Першим жанром російської літератури ХІХ століття, у якому була широко представлена українська тема, стали подорожні нариси, автори яких намагалися наслідувати «A Sentimental Journey Through France and Italy» Л.Стерна (1768) та «Письма русского путешественника» М.М.Карамзіна (1791–1792). Україна з її барвистою природою, що різко контрастувала з російськими видами, українські краєвиди, ясне небо, гарно вбрані люди та мальовничі поселення приваблювали і викликали захоплені відгуки. «Увидев Малороссию, глаза мои не могли налюбоваться выбеленными избами, опрятною одеждою обитателей их, ласковым, милым взглядом прекрасных здешних женщин», – захоплено вигукує П.І.Шаліков [14, с.40]. Сповнені захопленого здивування українським народом, його «наружным блеском» та «культурностью» також подорожні записки В.В.Ізмайлова, П.І.Сумарокова, І.М.Долгорукова, О.І.Льовшина, І.П.Вернета, В.В.Пассека, І.І.Гуржеєва, І.Левицького, Є.П.Ковалевського, І.М.Сбігнева, І.Г.Кулжинського, М.С.Всеволожського, О.М.Муравйова, московського митрополита Платона та інших. Ці твори були опубліковані окремими виданнями або в літературних часописах того часу: «Московский Меркурий», «Вестник Европы», «Украинский вестник», «Соревнователь просвещения и благотворения» та інших. Частина цих авторів мали українське коріння або тривалий час мешкали в Україні,

а для когось Україна стала відкриттям, яке їх вразило та змусило взятися за перо. Деякі з авторів неодноразово описували свої подорожі Україною, зокрема, письменник, педагог і журналіст І.П. Вернет, який обрав Слобожанщину другою батьківщиною, опублікував понад десяти подорожніх нарисів Україною, два нариси підготував письменник, етнограф і археолог В.В. Пассек, а педагог, письменник та історик І.Г. Кулжинський присвятив цій темі розлогу працю «Малороссийская деревня» (1827), нарис «Поездка из Малороссии в Грузию» (1850) та опис подорожі Україною в романі «Эмерит» (1836).

Слід зазначити, що опис України чи окремих міст не був першочерговим завданням авторів, які насамперед намагалися висловити свої почуття та думки, створити відповідний настрій. Слушно зауважує автор рецензії на «Путешествие в Малороссию» П.І. Шалікова, яка вийшла в 1803 році в журналі «Вестник Европы», редагованому М.М. Карамзіним, що автор «едет не с тем, чтобы описывать города и провинции, но с тем, чтобы уехать от времени и, если можно, увезти читателя с собою» [2, с.115].

Сентиментальні почуття та романтична піднесеність характеризують майже всі аналізовані нариси. «Україна! Как много мечтаний пробуждает одно имя твое! – пише В.В. Пассек. – Как сильно прикована душа к твоей бурной, изменчивой судьбе, к твоим безмолвным курганам и неразгаданным изваяниям!» [10, с.55]. Україна авторам видається ідилічним місцем, де можна сховатися від столичної суєти та світського життя, місцем для філософського усамітнення чи любовного гніздечка: «Вот тот холм, говорил я самому себе в восторге духа, вот тот монастырь, вот тот курган, вот та речка, вот те господские и крестьянские домики, вот те хутора и вот наконец то место, где я хотел построить себе философскую хижину и жить с милою» [13, с.106-107]. Українські краєвиди автори порівнюють з італійськими, а саму Україну з Аркадією, Едемом та іншими міфологічними місцями: «Много есть деревень на свете, но под кротким небом Малороссии всякая деревня есть сокращенный эдем – где иногда не достает только добродетели и чувствительности сердца, чтобы людям быть совершенно блаженными» [6, с.3]. І.П. Вернет принагідно згадує античні образи гостинного подружжя Філемона й Бавкіді, а журналіст і письменник В.В. Измайлов переконує, що ні античний гетері Фріні, ні французькій куртизанці Нінон де Ланкло не вдалося б «помрачить добронравие» місцевих мешканців. Історик, етнограф і публіцист О.І. Льовшин називає Україну «прекраснейшей, но мало обработанною странною» [8, с.70].

Перше на що звертають увагу мандрівники – це різниця зовнішні відмінності між Україною і Росією, які відразу впадають в око уважній людині. «Здесь чувствуешь уже совсем другую природу: ты вступил в Малороссию! Народ не тот, черты лица другие, почва земли, местоположение, все принимает другой вид, женщины не лучше, но как-то веселее; вообще все гостеприимнее, по всему разбросана какая-то нега, какая-то лень; уже начинаешь чувствовать влияние умеренного климата», – зазначає державний і військовий діяч, видавець і бібліограф Н.С. Всеволожский [3, с.11]. Чиновник і літератор П.І. Сумароков, племінник відомого поета О.П. Сума-

рокова, в'їжджаючи в Україну в 1803 р., відзначає «крутую перемену во всем, что только взору не представляется». Йому навіть здається, що це вже край російської імперії, і далі інша держава: «Вот белеются униженные мазанки; вот поселяне с обритыми головами разъезжают на волах, и вот открытые шинки винной продажи. В опрятной и веселенькой хате нахожу я иные лица, иные обыкновения, иное на хозяевах одяние, иное устройство и слышу иной язык. Неужель тут положен предел империи? Не в другое ли въезжаю государство?» [12, с.45].

Щире захоплення в авторів подорожніх нарисів викликає барвиста українська природа: «Передо мной опять раскинулись широкие равнины и степи, и по ним едва катятся чистые воды Донца, Ворсклы, Харькова, Псела; передо мною твои поля, засланные зелеными коврами, оживленными играми рассыпавшихся табунов» [10, с.55]. «Нет! На унылом вашем севере таких летних вечеров, как здесь, не бывает!» – захоплено вигукує П.І. Шаліков [13, с.119].

Сповнені поетичного настрою рядки В.В. Пассек присвячує українському степу, який здається йому «затихнувшим морем». Природа, на його думку, визначає характер нації: «Чистое светлое небо, цветущие поля и луга Малороссии верно имеют сильное влияние на ее жителей, просветляют их характер, омраченный вековым бедствием, веселят душу, непосредственно сближают с миром внешним, соседними державами и более предполагают к жизни общественной, нежели природа стран северных и палящего юга» [10, с.117]. У нарисі «Поездка в Грузию» І.Г. Кулжинський захоплено описує українські степи: «Ах! Как они хороши! Око тонет в беспредельном пространстве; земля, небо, да и я между небом и землею – и ничего больше нет! Какая здесь растительность! А как благоухает воздух вокруг вас!» [7, с.24].

Зовнішність українського селянина, його одяг, зачіска та відсутність бороди також привертають увагу авторів: «Мужчины носят так называемые сиряки, все бреют себе не только бороды, но и часть волос на голове вокруг лба и щек. Они имеют вообще умные лица» [4, с.89]. О.І. Льовшин пише, що «наружность их имеет в себе нечто важное; умные лица и усы, при крепком сложении, обритой бороде и высоком росте, придают им величественный вид» [8, с.75]. П.І. Шаліков відзначає вроду жінок: «Вообще женщины здесь очень милы, почти все с томными и вместе пламенными глазами, в которых чувствительность души и сердца так ясно изображается. Природа положила на лицах их печать любви и нежности» [13, с.118].

Очевидні відмінності в способі життя українців автори намагаються пояснити м'яким кліматом та родючим ґрунтом, що дозволяє українцеві бути забезпеченим за «малый труд», й «у него остается много свободного времени, и он, одаренный угонченнейшими произведениями природы, готов искать других наслаждений» [10, с.119]. «Изобилие в прекрасных картинах природы, щедрость земли и счастливый климат Малороссии делают жителей здешних веселыми и склонными к забавам», – зазначає О.І. Льовшин [8, с.69].

В українців, на думку В.В. Пассека, сформувався інший суспільний і сімейний устрій тому, що одружені сини живуть зі своїм сімейством в окремих хатах, а в

Росії «5 или 6 женатых братьев с женами и детьми живут в одной избе..., все заодно работают, и все повинуются или старшему брату или отцу или даже деду, который едва двигается с места, но не отрывается от семейной власти, от своего первенства» [10, с.197]. «Домашняя жизнь и семейное согласие малороссиян достойны уважения», – зазначає історик, географ і публіцист О.І. Льовшин. «Взаимная любовь производит в их домашнем хозяйстве лучшую гармонию и порядок, нежели власть и повиновение у нас», – до такого висновку приходять В.В. Измайлов [4, с.87]. Письменник через це протиставлення підкреслює негативні сторони російського життя: деспотизм у родинному устрої, відсутність прагнення російського селянина до чистоти й охайності, до естетичного облаштування свого помешкання чи обійстя.

Важливою рисою українців, на яку вказують кілька авторів подорожніх нарисів, є глибокий патріотизм. «Они любят отечество и его славу, ибо слух их привык к сим именам, и собственная слава их всегда была тесно связана с долгом патриотизма», – зазначає В.В. Измайлов [4, с.86]. Про палку любов українців до батьківщини пише у своєму подорожньому нарисі «Письма из Малороссии» О.І. Льовшин: «Малороссияне пламенно любят отчизну свою и помнят славу предков своих, ненавидя тех из них, которые очернили имена свои презрительными поступками» О.І. Льовшин [8, с.65]. Він також вказує на патріархальний лад у родині, розвинене почуття власності й терплячість українців: «Терпение жителей здешних достойно удивления; но бойся вывести их из оного» [8, с.72].

Письменник також помічає «вольность обхождения между обоими полами», яка однак не переходить межі, парубки «не смеют далеко простирать дерзких требований», а в дівчат «целомудрие свято сохраняется» [8, с.67] «Законы супружества соблюдаются свято, редкая женщина имеет своего Чичисбея¹, – додає В.В. Измайлов, – Девицы напротив того имеют довольно свободное обхождение, каждая из них есть Нарина²» [4, с.88-89]. Даючи характеристику киянкам, він вказує на їхню скромність, «целомудренность весталок», вроджений смак і природні таланти. Про вроджений смак українців пише й О.І. Льовшин: «Их вкус довольно образован природою» [8, с.75]. В усьому, до чого тут торкалася рука людини, російським мандрівникам вбачається особливий естетичний смак, «вкус изящного», який проявляється в різних сторонах життя: «Все деревни или хуторы их расположены в прекрасных местах; каждая хата, чистая и белая, окружена цветущим садом со зреющими плодами; окна осенены осокорами или липами; у каждого поселянина есть скрипка и любимая овечка в стаде» [4, с.90].

Історичний досвід і етнокультурна традиція сформували в українців усвідомлення власної етнічної індивідуальності та певну недовіру і критичне ставлення до інших народів, зокрема, росіян. Кілька авторів вказують

на негативне ставлення до росіян із боку місцевого населення. О.І. Льовшин відзначає, що часто від місцевих мешканців можна почути «Добрый человек, да москаль», а своїх малих дітей вони «пугают москалями» [8, с.73].

Для російського мандрівника Україна – це не лише частина російської імперії, а й частина російської історії, яку вони виводять із княжих часів, від «золотоглавого Києва». Тому в подорожніх нарисах російських авторів багато розмірковувань на історичну тему, ремінісценцій та інтерпретацій історичних фактів. «Вот колыбель отечества нашего! – патетично вигукує на початку своїх «Писем из Малороссии» О.І. Льовшин. – Вот земля, которая была поприщем громких подвигов древних предков наших!» [8, с.1]. Докладні історичні відомості про міста Чернігівщини й Харківщини наводить педагог і письменник І.М. Сбітнев у нарисі «Поездка в Харьков» (1830). В.В. Пассек у «Путевых заметках» також багато уваги приділяє історії України, починаючи від княжих часів, згадує похід князя Ігоря на половців та цитує рядки зі «Слова о полку Ігоревім», висловлює свої думки про козацькі часи та Хмельниччину, устрій слобідських полків та участь козацьких полків у Полтавській битві. Постає Петра I і перемога під Полтавою – одна з улюблених тем, якій російські автори приділили значну увагу. В.В. Измайлов на початку розділу «Малоросія» пише: «Я ступил ногою на ту землю, которая была театром великих происшествий в истории нашей, добычею соседних держав и отечеством самых миролюбивых людей» [4, с.51-52]. Свою розповідь про Україну О.І. Льовшин починає з опису місця Полтавської битви. «В Полтаве, можно сказать, даже воздух пахнет русской славой! С жадностью ищешь следов Великого Петра!» – пише І.Г. Кулжинський [7, с.207]. П.І. Сумароков, захоплений власною уявою, свої переживання на полі Полтавської битви висловлює з патріотичним пафосом: «Я мечтаю, как величавый Петр с обнаженною шпагою, с уверительною осанкою разъезжает там на гордом коне, как российские полки с неустрашимой выступью идут на своих врагов» [12, с.58].

За літературною традицією автори подорожніх нарисів відображують у своїх творах зустрічі з відомими людьми в тих місцях, які вони проїждять. В.В. Измайлов, П.І. Шаліков, І.П. Вернет відвідують поміщиків, медиків, філософів, духовних осіб, І.Г. Кулжинський зустрічає в Харкові І. Срезневського та П. Гулака-Артемівського.

У низці опублікованих подорожніх нарисів зустрічаємо етнографічні описи українських народних свят і звичаїв, наводяться приклади народних пісень. У своїх «Письмах из Малороссии» О.І. Льовшин описує традиційну українську хату, перераховує страви національної кухні: «Природные их кушанья – вареники, галушки, жирный борщ, очень вкусны» [8, с.77]. Мандрівник звертає увагу на те, що залишки від обіду не подаються на вечерю, а готуються свіжі страви. Відзначає він також красу народного танцю та ніжність народної пісні. А щодо голосів народних співців і співачок він зазначає, що «гибкостью, чистотою и приятностью оных они превзошли почти всех жителей России», а також вказує на те, що в Росії «придворная музыка певческая составлена почти из одних малороссиян» [8, с.77]. Щодо української мови він висловлює сподівання, що після унорму-

¹ Чичисбей – коханець, який супроводжував знатну італійку у XVIII–XIX ст.

² Нарина – красуня, згадана у романі –подорожі французького письменника Ф. Левальяна «Путешествия Вальяна во внутренность Африки» (М., 1793).

вання граматики та внаслідок уваги до неї своїх письменників «малороссияне в славе ученых произведений своих может быть будут состязаться с просвещенными народами Европы» [8, с.78].

Про особливості народних пісень у «Письме из Украйны» (1819) пише письменник, географ і мандрівник-дослідник Є.П. Ковалевський: «Малороссияне любят музыку и песни, из которых многие имеют печать уныния: в них прославляют они походы, рыцарские подвиги и несчастья своих предков» [5, с.43-50].

Розлога праця І.Г. Кулжинського «Малороссийская деревня» (1827) цілком присвячена ідилічному змалюванню сільського життя і складається з розділів «Весна в Малороссии», «Барвенки и рута», «Обжинки», «Вечерницы», «Малороссийская свадьба», «О малороссийской поэзии», «Малороссийские песни». Народні пісні-веснянки він наводить у своєму поетичному переспіві російською мовою, а опис народного свята має узагальнено-сентиментальний характер: «Уже веселье нимфы прославили весну в своих песнях и хороводах» [6, с.28]. Значно детальніше і з елементами художньої образності описано свято обжинків, де згадуються обжинкові пісні та страви святкового обіду (борщ, картопля з бараниною, смаженина). Поміщик на знак подяки накриває найма-ним жінцям святковий стіл, за який сідає й сам, пригощаючи робітників наїдками і варенухою та закликаючи юних жниць скуштувати цього напою: «Ах! Пейте румяные! Ах! Пейте смуглянки! Варенуха есть напиток любви» [6, с.49].

Не менш яскраво він описує українські вечорниці – «сельский малороссийский клуб», де молодь збирається «для взаимных свиданий». Дівчата, які першими приходять у найняту для вечорниць хату, прядуть, співають, розказують казки, але з приходом парубків «веретена и пряслицы полетели под лавку, и праздник любви начинается шумною пляскою» [6, с.56]. Танці змінюються застіллям: «На столе являются горячие блины, жирная яичница и кубок варенухи с пряными кореньями – приправой любви» [6, с.57]. Сільський Амур, за словами автора, геть не схожий на міського Амура, і сільські дівчата дозволяють своїм нареченим ділити з ними ложе до весілля, але «богиня целомудрия всегда бывает между ними третья» [6, с.57].

Окремий розділ змальовує народне весілля, наводить опис елементів весільного обряду: сватання, промова сватів, прощання нареченої з подружками, випікання короваю, заплітання подружками коси нареченої, вінчання в церкві, викуп нареченої, святкова вечеря, яка завершується проводом молодих до шлюбного ложа. У розділі, присвяченому українській поезії, І.Г. Кулжинський високо оцінює народні пісні й захоплено закликає звернути на них пильну увагу: «Имейте охоту прислушаться к малороссийским песням: какая величественная простота в выражении и в самих чувствах! Какое близкое и живое изображение природы! Кажется, сочинители сих песен пели оные не устами, а сердцем» [6, с.57]. Він також наводить декілька уривків народних пісень українською мовою з поясненням окремих слів та їхнього змісту, згадує Семена Климовського, як автора однієї з найвідоміших українських пісень «Їхав козак за Дунай», а також близьких до на-

родної поезії Г. Сковороду та І. Котляревського. В останньому розділі подано дев'ять народних пісень ліричного змісту.

В.В. Пассек у своїх «Очерках России» (1838) наводить описи українських народних календарних свят та вірувань: «Праздник Купалы» (т.1), «Малороссийские поверья» (т.2), «Малороссийские святки: Рождество. Сочельник. Колядки, щедрики и пр.», «Русалка, народное поверье», «Малороссийская песня» (т.3), «Веснянки» (т.5). А в «Путевых записках» (1834), які так високо оцінив В.Г. Белінський, він цитує народні українські думи зі збірника І.І. Срезневського «Запорожская старина».

На сторінках подорожніх нарисів знаходимо згадки про населені пункти значної частини України, зокрема й ті, які знаходяться на території сучасної Сумщини. В.В. Ізмайлов у книзі «Путешествие в полуденную Россию», описуючи місця, через які він проїхав, згадує Суми, Боромлю, Ромен, Веприк, Липову Долину. Під Сумами його увагу привернула алея столітніх осокорів, посаджених уздовж греблі через річку, «где пешеходец, утомленный жаром, скрывается в тени и прохладе» [4, с.56]. Слобода Боромля зачарувала його гостинністю, під Ромнами він звертає увагу на старі могили – свідки колишніх битв, у місті Веприку його схвилювала зустріч із жebraком, а в Липовій долині він мав філософську бесіду з місцевим рабином. І.П. Вернет в одному з нарисів присвячених Україні описує Глухів, який викликає в нього низку спогадів, бо він там прожив два роки, та Суми, «город, славящийся своими ярмонками». П.І. Шаліков мальовничо описує ярмарок у Ромні і з незадоволенням описує ярмарковий театр. Кролевець і Глухів згадує у своєму подорожньому нарисі князь І. Долгорукий. І.М. Сбігнев у нарисі «Поездка в Харьков» також описує деякі міста нинішньої Сумщини: Вороніж, Кролевець, Конотоп, Хмелів, Ромен, Липова Долина, Охтирка, Краснопілля, Суми, Білопілля, Глухів.

Низка авторів звертає увагу не лише на життя українського народу, а й на представників інших народів, які мешкають в Україні. О.І. Льовшин значну увагу приділяє опису життя росіян-старовірів, а також згадує про представників єврейського народу, наводить описи їх зовнішності, поведінки, традиційних занять. Дехто з авторів змальовує ці картини нейтрально, у декого присутні негативні оцінки.

Усі аналізовані твори належать до сентиментально, романтичної чи реалістичної прози. Втім є і приклади поетичних подорожніх нарисів, зокрема, «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма» письменника зі Стародубщини І.П. Бороздни, які народилися в нього під час подорожі Україною в 1834 р. і які він у вигляді віршованих листів адресував графу В.П. Завадовському. Поетичними рядками автор описує українську природу, прогулянку по степу і грозу в степу, обід і бал в українського поміщика, ярмарок у Лубнах, а також подає написану за народними переказами поему «Відьмак». Зустрічаємо тут також поетичний опис зовнішності українського козака:

«Еще в полях возы скрипят,
А в шароварах и с усами
Козак шагает с ними в ряд.
В кружок обстрижен, загорелый,

Из люльки тянет свой тютюн» [1, с.32].

Здебільшого автори відзначають, що Україна все ще живе патріархальним життям, до якого не дісталась цивілізація та міська культура. Вплив російської мови й культури, який захопив вищі прошарки українського суспільства, у селянському середовищі ще майже непомітний. Але цей традиційний устрій уже стоїть на порозі руйнування, про що пише В.В. Измайлов: «Протечет немного времени, и вы увидите, что они потеряют все доброе, что показывает в них юность рода человеческого, что они приобретут некоторые блестящие качества, которых им не доставало, но без которых можно быть счастливым, и что с этими качествами захватят они и развратности, сопряженной с дальнейшим шагом к просвещению» [4, с.211-212].

Висновки. Мода на українську тематику виникла серед російської інтелектуальної еліти з кінця XVIII століття під впливом ідей сентименталізму й активно поширилася в літературі I половини XIX століття. Одним з перших жанрів, у якому автори описували Україну, став жанр подорожніх нарисів, який розвинувся під впливом Л. Стернза і М.М. Карамзіна. Загальний огляд творів цього жанру дає підстави виокремити серед них два типи: написані в сентиментальній манері (до 1820- рр.) і в романтичній та реалістичній (30–40-і рр.). В основі цих творів лежить щире зацікавлення Україною, її історією та народом. Дехто з авторів відкриває для себе та читачів Україну, а ті, хто були пов'язані з нею народженням чи службою, висловлюють своє щире захоплення та любов. Незважаючи на численні ліричні відступи та суб'єктивізм, у цих творах збереглося чимало картин старожитньої України, її природи, описів міст і сіл, селянського побуту та життя панських дворів. «Малороссийский народ достоин любопытства и, может быть, славы», – зазначає російський письменник і мандрівник В.В. Измайлов [4, с.90].

Література

1. Бороздна И. Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма. Письма в стихах / И. Бороздна. – М., 1837. – 246 с.
2. В-ий. О путешествии в Малороссию / В-ий // Вестник Европы. – М.: В университетской типографии, 1803. – Ч. VIII. – С.114-122.
3. Всеволожский Н.С. Путешествие через южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Африку и Париз в 1836 и 1837 гг. / Н.С. Всеволожский. – М.: В типографии Августа Семена, при Императорской Медико-хирургической академии, 1839. – III.1. – 500 с.
4. Измайлов В. Путешествие в полуденную Россию в письмах / В. Измайлов. М., 1800. – 442 с.
5. Ковалевский Е. Письмо из Украины / Е. Ковалевский // Соревнователь просвещения и благотворения. – Санкт-Петербург: В медицинской типографии, 1819. – № 7. – С.43-50.
6. Кулжинский И. Малороссийская деревня / И. Кулжинский. – М.: В типографии императорского Московского театра, 1827. – 140 с.
7. Кулжинский И. Поездка в Грузию / И.Т. Кулжинский // Сочинения. – СПб.: Издание Г.А. Васильева, 1850. – Ч.1. – 197 с.
8. Левшин А.И. Письма из Малороссии, писанные Алексеем Левшиным / А.И. Левшин. – Х.: В Университетской типографии, 1816. – 206 с.

9. Мандельштам И. О характере Гоголевского стиля. Глава из истории русского литературного языка / Мандельштам И. – СПб.: 1902. – 410 с.

10. Пасек В. Путевые заметки Вадима / В.В. Пасек. – М.: В типографии Семена Склявановского, 1834. – 185 с.

11. Сиповський В. Україна в російському письменстві. Частина I (1801–1850 рр.) / В. Сиповський. – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1928. – 460 с.

12. Сумароков П. Досуги крымского судьи или Второе путешествие в Тавриду / П. Сумароков. – Санкт-Петербург: В императорской типографии, 1803. – Ч.1. – 350 с.

13. Шаликов П. Новое путешествие в Малороссию / П.И. Шаликов // Вестник Европы. – М.: В университетской типографии, 1803. – Ч. XIII. – № 2. – С.114-122.

14. Шаликов П.И. Новое путешествие в Малороссию / П.И. Шаликов // Московский Меркурий. – 1803. – Кн. 9. – С.137-188.

References

1. Borozdna I. Pojeticheskie ocherki Ukrainy, Odessa i Kryma. Pis'ma v stihah / I. Borozdna. – M., 1837. – 246 s.
2. V-ij. O puteshestvii v Malorossiju / V-ij // Vestnik Evropy. – M.: V universitetskoj tipografii, 1803. – Ch. VIII. – S. 114-122.
3. Vsevolozhskij N.S. Puteshestvie cherez juzhnuju Rossiju, Krym i Odessu v Konstantinopol', Maluju Aziju, Severnuju Afriku, Mal'tu, Siciliju, Italiju, Juzhnuju Afriku i Parizh v 1836 i 1837 gg. / N.S. Vsevolozhskij. – M.: V tipografii Avgusta Semena, pri Imperatorskoj Mediko-hirurgicheskoj akademii, 1839. – T.1. – 500 s.
4. Izmajlov V. Puteshestvie v poludennuju Rossiju v pis'mah / V. Izmajlov. M., 1800. – 442 s.
5. Kovalevskij E. Pis'mo iz Ukrainy / E. Kovalevskij // Sorovnovatel' prosveshhenija i blagotvorenija. – Sankt-Peterburg: V medicinskoj tipografii, 1819. – № 7. – S. 43-50.
6. Kulzhinskij I. Malorossijskaja derevnja / I. Kulzhinskij. – M.: V tipografii imperatorskogo Moskovskogo teatra, 1827. – 140 s.
7. Kulzhinskij I. Pоездka v Gruziju / I.G. Kulzhinskij // Sochinenija. – SPb.: Izdanie G.A. Vasil'eva, 1850. – Ch.1. – 197 s.
8. Levshin A.I. Pis'ma iz Malorossii, pisannye Alekseem Levshinyim / A.I. Levshin. – H.: V Universitetskoj tipografii, 1816. – 206 s.
9. Mandel'shtam I. O haraktere Gogolevskogo stija. Glava iz istorii russkogo literaturnogo jazyka / Mandel'shtam I. – SPb.: 1902. – 410 s.
10. Passek V. Putevye zametki Vadima / V.V. Passek. – M.: V tipografii Semena Sklyvanovskogo, 1834. – 185 s.
11. Sipovskij V. Ukraina v rosijs'komu pis'menstvi. Chastina I (1801–1850 rr.) / V. Sipovskij. – K.: Z. drukarni Ukrain's'koj Akademii Nauk, 1928. – 460 s.
12. Sumarokov P. Dosugi krymskogo sud'i ili Vtoroe puteshestvie v Tavridu / P. Sumarokov. – Sankt-Peterburg: V imperatorskoj tipografii, 1803. – Ch.1. – 350 s.
13. Shalikov P. Novoe puteshestvie v Malorossiju / P.I. Shalikov // Vestnik Evropy. – M.: V universitetskoj tipografii, 1803. – Ch. XIII. – № 2. – S. 114-122.
14. Shalikov P.I. Novoe puteshestvie v Malorossiju / P.I. Shalikov // Moskovskij Merkurij. – 1803. – Kn. 9. – S.137-188.
15. Borozdna I. Pojeticheskie ocherki Ukrainy, Odessa i Kryma. Pis'ma v stihah / I. Borozdna. – M., 1837. – 246 s.
16. V-ij. O puteshestvii v Malorossiju / V-ij // Vestnik Evropy. – M.: V universitetskoj tipografii, 1803. – Ch. VIII. – S. 114-122.
17. Vsevolozhskij N.S. Puteshestvie cherez juzhnuju Rossiju, Krym i Odessu v Konstantinopol', Maluju Aziju, Severnuju Afriku, Mal'tu, Siciliju, Italiju, Juzhnuju Afriku i Parizh v 1836 i 1837 gg. /

N.S. Vsevolozhskij. – M.: V tipografii Avgusta Semena, pri Imperatorskoj Mediko-hirurgicheskoj akademii, 1839. – T.1. – 500 s.

18. Izmajlov V. Puteshestvie v poludennuju Rossiju v pis'mah / V. Izmajlov. M., 1800. – 442 s.

19. Kovalevskij E. Pis'mo iz Ukrajny / E. Kovalevskij // Sorevnovatel' prosveshhenija i blagotvorenija. – Sankt-Peterburg: V medicinskoj tipografii, 1819. – № 7. – S. 43-50.

20. Kulzhinskij I. Malorossijskaja derevnja / I. Kulzhinskij. – M.: V tipografii imperatorskogo Moskovskogo teatra, 1827. – 140 s.

21. Kulzhinskij I. Poezdka v Gruziju / I.G. Kulzhinskij // Sochinenija. – SPb.: Izdanie G.A. Vasil'eva, 1850. – Ch.1. – 197 s.

22. Levshin A.I. Pis'ma iz Malorossii, pisannye Alekseem Levshinym / A.I. Levshin. – H.: V Universitetskoj tipografii, 1816. – 206 s.

23. Mandel'shtam I. O haraktere Gogolevskogo stilja. Glava iz

istorii russkogo literaturnogo jazyka / Mandel'shtam I. – SPb.: 1902. – 410 s.

24. Passek V. Putevye zametki Vadima / V.V. Passek. – M.: V tipografii Semena Skfirvanovskogo, 1834. – 185 c.

25. Sypovskij V. Ukraina v rosiiskomu pysmenstvi. Chastyna I (1801–1850 rr.) / V. Sypovskij. – K.: Z drukarni Ukrainskoj Akademii Nauk, 1928. – 460 s.

26. Sumarokov P. Dosugi krymskogo sud'i ili Vtoroe puteshestvie v Tavridu / P. Sumarokov. – Sankt-Peterburg: V imperatorskoj tipografii, 1803. – Ch.1. – 350 s.

27. Shalikov P. Novoe puteshestvie v Malorossiju / P.I. Shalikov // Vestnik Evropy. – M.: V universitetskoj tipografii, 1803. – Ch. III. – № 2. – S. 114-122.

28. Shalikov P.I. Novoe puteshestvie v Malorossiju / P.I. Shalikov // Moskovskij Merkurij. – 1803. – Kn. 9. – S.137-188.

Piatachenko S.V.,

Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Russian, foreign literature and methods of teaching them
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, pjatachenko@gmail.com

Ukraine, Sumy

UKRAINE IN TRAVEL ESSAYS OF RUSSIAN WRITERS DURING THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

This article has an analysis of essays about trips of Russian writers in the first half of the 19th century. Ukraine, its people, history, customs and folklore are described there. These essays show the traditional life of Ukrainians, their character, appearance and other features different from Russian. The compositions are sentimental and romantic, they show Ukraine as an ideal place, where people live in harmony with themselves and nature. Despite subjectivism and many lyrical digressions, these stories are important source of our knowledge about Ukraine in the first half of the 19th century.

Key words: Ukraine, travel essays, sentimentalism, romanticism, Russian literature, history, folklore.

УДК 32: 316.28 (477) + 81'373

Приблуда Л.М.,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, Smoloskyp-5@ukr.net

Україна, м. Київ

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПЕРИФРАЗИ ЯК РІЗНОВИДУ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

У статті описано перифраз як один із засобів вторинної номінації. Розглянуто теоретичне підґрунтя цього явища, проаналізовано підходи до визначення цього мовного явища.

Ключові слова: номінація, вторинна номінація, перифраза, оцінна характеристика.

Постановка проблеми. Концептуальні засади щодо визначення лінгвальної природи, стильової специфіки перифразових номінацій висвітлено в наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних мовознавців: І.З. Ільїної, Г.З. Розанової, Л.М. Синельникової, Л.В. Шубіної, В.П. Григор'єва, Г.М. Малажай, В.І. Орлової, Є.С. Регушевського, І.Ю. Кобилянського, Н.М. Сологуб, А.С. Єлізарова, Л.В. Грехневої, Г.П. Євсєєвої, О.А. Копусь, В.П. Москвина, М.О. Сиривля, Т.І. Битевої, О.В. Євдокимової, Ю.С. Макарець та ін. Проте окремі питання, які стосуються значення перифразових номінацій, їх видів, співвідношення з іншими мовними одиницями досі відкриті.

У лінгвістичних студіях побутує неоднозначна думка щодо інтерпретації перифрази як мовного явища (номінативної або стилістичної одиниці), немає єдиної думки про її категорійні та структурні особливості. Так, наприклад, І.Ю. Кобилянський, О.М. Кожин уважають, що найменшою одиницею, за допомогою якої може виражатися перифраза, є словосполучення, а Є.С. Регушевський та Н.М. Сологуб схиляються до думки, що перифраза може бути виражена як словосполученням, так і словом, а іноді й цілим реченням. З огляду на це, актуальною постає проблема подальших досліджень природи перифрази.

У науковій літературі немає єдиної думки про те, предметом якої галузі мовознавчої науки є перифраза. Так, М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський розглядають явище перифрази в лексикології, О.С. Юрченко – у фразеології, І.Ю. Кобилянський – у синтаксисі. На думку В.В. Зайцевої, недостатня чіткість у трактуванні сутності перифрастичних одиниць зумовлена тим, що деякі мовознавці не диференціюють поняття «перифрастичної мови» і «перифрази», тобто не проводять меж між здатністю мови виражати те саме чи схоже значення різними засобами, з одного боку, і конкретними мовними одиницями, що функціонують у текстах і мають відповідну логіко-психологічну основу, образну семантику й відповідну структуру, – з іншого [11, с.79].

Мета роботи – дослідити лінгвістичну природу перифрази як різновиду вторинної номінації.

Виклад основного матеріалу. Перифраза привертала до себе увагу ще в добу античності й стала об'єктом вивчення в античних теоріях стилю. Так, у контексті неоднослівної метафори образну перифразу як засіб вираження стилю розглядав Аристотель у своїй «Поетиці» [2, с.170-171]. Перифразу згадано й у римських трактатах про ораторське мистецтво. Її вважають засобом, який дає змогу риторам повторювати той самий зміст у різній формі [19, с.234-247]. У «Настановах ора-

торові» Квінтіліан розуміє перифразу як риторичну фігуру, яка полягає в заміні традиційної однослівної назви позначуваного недослівним зворотом, що виконує функцію прикрашання стилю [1, с.224-228].

Отже, у промовах ораторів античності перифраза виконувала функцію уникнення прямого називання небажаних явищ, що надавало думкам, які висловлював ритор, більшої привабливості й переконливості.

Варто зазначити, що термін «перифраза» згадується і в «Лексиконі словенороському» Памви Беринди (1627 р.), де перифразою пойменовують описове, багатослівне називання того, що може бути пойменовано одним словом [4, с.151].

Митрофан Довгалевський у поетиці «Сад поетичний» розглядає перифразу як явище, коли те, що можна передати одним чи кількома словами, пояснюється багатьма. Дослідник називає її широким словесним порівнянням, описом [8, с.319].

Щодо трактування перифрази в сучасних мовознавчих студіях виокремлюють два основні підходи: ономазіологічний та стилістичний. Їх виокремлення є умовним, адже вони є невіддільними аспектами функціонування перифрази, як і будь-якої іншої одиниці мови.

Прибічники першого, ономазіологічного підходу, кваліфікують перифразу як одиницю мови. Витлумачення перифрази як описового найменування лягло в основу для подальших спроб дати їй дефініцію. На сьогодні інтерпретація сутності перифрази значно ширша, витлумачення терміна «перифраза» різне. На думку О.А. Галича, перифраза – це заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки [6, с.218]. Автори «Літературознавчого словника-довідника» пропонують замість звичайної назви певного об'єкта й полягає в різних формах чого словника-довідника» зазначають, що це – «мовний зворот, який вживає опису його істотних і характерних ознак» [13, с.532]. О.С. Юрченко зазначає, що терміном «перифраза» називають три принципово відмінні речі: прийом описового називання, засіб, за допомогою якого здійснюється цей процес, наслідок називання, а отже, перифраза – це складена мовна одиниця, що має лексичне значення [20, с.22]. Ю.С. Макарець зводить пропоновані О.С. Юрченкою аспекти сутності перифрази в синтетичне положення про те, що перифраза – це «засіб вторинної номінації, репрезентований складеною мовною одиницею з неподільним значенням, яка в тексті здебільшого виконує роль стилі-

стичного засобу (та це не єдина його функція)» [14, с.22].

Ономасіологічний підхід полягає у визначенні перифрази як одиниці мовлення, яку використовують для вторинного називання понять, явищ навколишньої дійсності. Номінативний аспект трактування перифрази висвітлений у наукових працях Г.З. Розанової, Л.В. Шубіна, Г.М. Моложай, І.Ю. Кобилянського, Н.М. Сологуб, Г.П. Євсєєвої, О.А. Копусь, В.П. Москвіна, Т.І. Битевої та ін. У лінгвістичних розвідках, присвячених теорії перифрази, її розглядають так: Т.І. Битева перифразою називає лексичну конструкцію, яка складається зі слова, що є домінантом, та власне перифразового сполучення [5, с.28]; І.Ю. Кобилянський перифразою називає метафоризоване сполучення слів, яке, має одну чи кілька рис предмета, ознаки, дії, слугує засобом їх образно описової характеристики і є контекстуальним синонімом до слова, яке є основним їх найменуванням [12, с.51]; Г.М. Моложай стверджує, що перифраза – це «семантично неподільне словосполучення, яке у процесі мовлення називає предмети, ознаки, дії й одночасно характеризує їх» [15, с.10]; Ю.С. Макарець підкреслює, що перифрази є «оказіональними одиницями, різновидом засобів вторинної номінації, скомбінованих для певного контексту, поза яким вони переважно втрачають своє значення, але, за умови частого використання, можуть не тільки зникати, а й переходити до мовної системи» [14, с.15].

Серед інших характеристик перифрази, які дають змогу кваліфікувати її як лінгвальну одиницю, називають такі: заміненість словом (Д.П. Вовчок, Т.І. Битева); семантична цілісність (Г.М. Моложай, Г.П. Євсєєва); наявність оцінної характеристики (А.К. Мойсієнко, Г.М. Моложай, Є.С. Регушевський); метафоричність (І.Ю. Кобилянський); синонімічність стосовно первинної назви (Г.З. Розанова, Л.В. Шубіна, Є.С. Регушевський); функціонування як одного члена речення (Д.П. Вовчок, Н.М. Сологуб), неоднослівність (описовість) (Г.М. Моложай, І.Ю. Кобилянський, Г.П. Євсєєва, Н.М. Сологуб).

Зауважимо, що заміненість перифрази словом – одна з її найважливіших ознак [5, с.25]. Проте Ю.С. Макарець висловлює думку щодо уточнення цього положення. Дослідниця звертає увагу на те, що перифразова номінація може бути заміником не лише однослівної назви, а й назви, вираженої словосполученням. На підтвердження своєї думки дослідниця наводить приклад ефемістичної перифрази *страшна знахідка*, вихідним значенням якої є «мертва дитина». Авторка робить висновок, що доречно говорити не про заміненість перифрази одним словом, а про семантичну неподільність, тобто позначення одного поняття, що при семантико-синтаксичному підході зумовлює його функціонування як одного члена речення [14, с.16-17].

Наявність оцінної характеристики – визначальна характеристика перифрази. Так, Є.С. Регушевський підкреслює, що перифрази є образно-описовими й переносними найменуваннями предметів, явищ, осіб. Такої ж думки дотримується і Н.М. Сологуб, яка вказує на те, що і метафоричні, і описові перифрази завжди є носіями оцінного значення. Дослідниця підкреслює, що вони ніколи не бувають звичайними лексичними паралелі-

мами до наявних назв [18, с.109]. Науковець серед чинників комбінування перифразів називає такі: підсилення емотивно-оцінних якостей мовлення, поповнення арсеналу експресивних засобів, освіження і збагачення виражальних ресурсів, збагачення змісту поняття, яке заміняють, вияв ставлення автора до позначуваного [18, с.100].

І.Ю. Кобилянський зазначає, що всім перифразам властива метафоричність. Саме вона відмежовує їх від звичайних необразних описових зворотів. Проте Ю.С. Макарець уточнює цю думку. Дослідниця підкреслює, що метафоричність не варто вважати загальною ознакою для перифраз, адже існує група логічних перифразових номінацій. Вони близькі до дефініцій, яким не властива образність (наприклад: *стародавнє село на березі Псла* – с. Великі Сорочинці) [14, с.19].

На синонімічності перифрази щодо замінюваного слова або словосполучення акцентують свою увагу Г.М. Моложай, М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський та ін. Так, Г.З. Розанова перекоонує, що між перифразою і перифразованим словом наявні особливі синонімічні відношення, специфіка яких полягає в тому, що обидві мовні одиниці мають той самий денотат [17, с.27-29]. Г.М. Моложай тлумачить перифразу як образний синонім слова, що від первинної назви відрізняється тим, що має стилістичні та семантичні відтінки й слугує для докладнішого вираження думки [14, с.21].

Однак Д.М. Шмельов зазначає, що можливість позначити той самий денотат різними словами не є свідченням їхньої синонімічності. Їхню синонімічність заперечує і Т.І. Битева. Дослідниця переконана: важко погодитися з тим, що відношення денотативної тотожності – один з особливих видів синонімії, якщо виходити з позиції витлумачення синонімії як семантичного явища, тобто відношень, які наявні між словами або словом і сполученням слів за їхнім значенням, а не здатністю позначити той самий предмет [5, с.37-38].

Неоднослівність і описовість є сутнісною ознакою перифразових найменувань. Зауважимо, що вираження перифрази дериваційно непохідним словом у багатьох дослідників викликає сумнів через несумісність їхньої семантики. Зокрема, Г.З. Розанова, І.Ю. Кобилянський, Г.П. Євсєєва вважають, що слово має надто загальне значення порівняно з перифразою. Проте Ю.С. Макарець наголошує на тому, що слова-композиції, утворювані на основі словосполучень, такого обмеження не мають і можуть бути структурною моделлю утворення перифраз. На думку дослідниці, вони зберігають описовість, яка була властива вихідним словосполученням, але становлять одне ціліснооформлене слово [14, с.18].

Стилістичний підхід репрезентує витлумачення перифрази як стилістичного засобу. Проте мовознавці не дійшли єдиного висновку у визначенні її видової належності. Одні лінгвісти визначають перифразу як стилістичний прийом, інші – як троп. Так, наприклад, у межах стилістики перифразу до тропів відносять О.Д. Пономарів, Л.І. Мацько, М.М. Кожина й трактовують її як зворот, що замінює назву предмета, явища описом їхніх суттєвих ознак.

На тому, що перифраза є стилістичним прийомом, наголошує Л.В. Підкамінна. Мовознавець зазначає, що в основі перифрази є непряме, описове позначення пред-

метів, осіб, явищ дійсності, яке має переважно емоційно-експресивний характер і на основі певної ознаки, істотної в конкретному контексті, формує оцінку, сприяє яскравості, виразності зображення [16, с.60]. О.В. Євдокимова наголошує на тому, що перифраза є «стилістичним прийомом, який заміняє назву явища, предмета описовим виразом» [10, с.13].

Ю.С. Макарець підкреслює, що неоднозначність у витлумаченні видової належності перифрази могла б бути усунена за умови розв'язання питання про її входження до лексико-семантичної чи синтаксичної сфери мови, оскільки, на думку мовознавця, саме в цьому полягає основна відмінність між тропами та стилістичними фігурами [14, с.13]. Так, у літературознавчому словнику-довіднику «троп» визначений як «слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми» [13, с.679], а «стилістична фігура» – це «незвичайний синтаксичний зворот, що порушує мовні норми, вживається задля оздобу мовлення» [13, с.641]. Орієнтиром для розмежування стилістичних фігур і тропів є положення про те, що фігури належать до рівня синтаксису, тропи – до лексики. Ю.С. Макарець стверджує, що «формальна репрезентованість більшості перифраз одиницями синтаксичного рівня (словосполучення й речення) дає підставою окремим дослідникам віднести його до стилістичних фігур, однак семантична неподільність і вторинність значення, а також можливість вживання в ролі перифрази окремого слова спонукає розглядати його серед тропів» [14, с.14].

У нашому дослідженні на позначення засобу вторинної номінації використовуємо термін у формі жіночого роду *перифраза*. Як синонімічні до терміна «перифраза» вживаємо терміни «перифразова номінація», «перифразова одиниця».

Отже, спостерігаємо відсутність чіткого визначення щодо видової належності перифрази. На думку Ю.С. Макарець, це зумовлено тим, що дослідники уникають називати гіперонім у дефініції [14, с.14]. Так, наприклад, Ш. Баллі перифразу трактує як «вільне і спонтанно народжуване алегоричне вираження тієї ж думки» [3, с.126]. У визначенні, яке подане у «Словнику лінгвістичних термінів», перифраза є описовим зворотом мови або стилістичною фігурою, тропом, за допомогою якого передається зміст іншого слова, виразу, шляхом підкреслення якоїсь особливості, істотної в певному контексті, ситуації [7, с.185].

Аналіз запропонованих дефініцій перифрази дає змогу визначити її як стилістичний прийом, що залежно від своєї структурної схеми, представлений фігурою або тропом.

Висновки. Перифраза є вторинною описовою номінацією, скомбінованою мовцем для повторного називання денотата, який уже має первинну назву та містить оцінний компонент.

Література

1. Античные теории языка и стиля: антология текстов: [Сб.]. Санкт-Петербург: Алетейя, 1996. 362, 1 с.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель; [пер. с древнегреч. О. Цыбенко, В. Антальрот]. Москва: Лабиринт, 2000. 224 с.

3. Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.

4. Беринда Тамво. Лексикон словенороский Тамви Беринди / підг. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.

5. Бытцева Т.М. Очерки по русской перифрастике. Москва: Элисс, 2008. 303 с.

6. Галич О.А., Назарець В.М., Васильев Є.М. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. Олександра Галича. Київ: Либідь, 2001. 488 с.

7. Галич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

8. Довгалецький М. Поетика: (Сад поетичний) / пер. із латин. В.П. Маслюка. Київ: Мистецтво, 1973. 434 с.

9. Євсєєва Т.П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80–90 років ХХ століття: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 19 с.

10. Євдокимова Е.В. Прагматический и лингвокультурологический аспекты перифразы и сходных стилистических приемов в газетно-журнальном дискурсе (на материале прессы Великобритании и США): дисс.... канд. филол. наук: 10.02.04. Иркутск, 2008. 172 с.

11. Зайцева В.В. Перифрастичні одиниці та метонімічні перенесення в газетному тексті. Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. праць / за ред. проф. Д.Х. Бараника.. 2010. Вип. 9. С.78-88.

12. Кобилянський І.Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки. Українська мова і література в школі. 1986. № 1. С.51-55.

13. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Ф.П. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Шеремка та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

14. Макарець Ю.С. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі: монографія. Київ: В-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 205 с.

15. Малажай Т.М. Современная белоруская мова: Перифраза: вучэб. дапаможнік для філал. фак. педінститутаў / пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. Мінск: Выш. школа, 1980. 96 с.

16. Підкамінна Л.В. Перифраз як засіб образної індивідуалізації у поетичній мовотворчості П.Т. Шевченка. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2013. Вип. 10. С.59-62.

17. Розанова Т.З. Перифраз и его функционирование в прессе ГДР и ФГР: дисс.... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1973. 203 с.

18. Сологуб Н.М. Мовний світ Олесья Гончара. Київ: Наукова думка, 1991. 140 с.

19. Цицерон М.П. При трактата об ораторском искусстве / пер. с лат. Ф.А. Петровский. Москва: Наука, 1972. 453 с.

20. Юрченко О.С. Фразеологичні перифрази української літературної мови: навчальний посібник. Харків: Вид-во ХДУ, 1983. Ч.1. 119 с.

References

1. Antychnye teoryy yazyka u stilya: antologiya tekstov: [Sb.]. Sankt-Peterburg: Aleteia, 1996. 362, 1 s.
2. Aristotel. Rytoryka. Poetyka / Aristotel; [per. s drevnegrech. O. Tsybenko, V. Appelrot]. Moskva: Labirynt, 2000. 224 s.
3. Bally Sh. Frantsuzskaya stilystyka. Moskva: Yzd-vo ynostr. lit, 1961. 394 s.
4. Berynda Tamvo. Leksykon slovenoroskiy Tamvy Beryndy / podh. tekstu i vstup. st. V.V. Nimchuka. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1961. 271 s.

5. Byteva T.Y. *Ocherky po russkoi peryfrastyke*. Moskva: Zhyp, 2008. 303 s.
6. Halych O.A., Nazarets V.M., Vasyliev Ye.M. *Teoriia literatury: pidruchnyk / za nauk. red. Oleksandra Halycha*. Kyiv: Lybid, 2001. 488 s.
7. Hanych D.I., Olinyk I.S. *Slovnnyk lnhivistychnykh terminiv*. Kyiv: Vyschia shkola, 1985. 360 s.
8. Dovhalevskiy M. *Poetyka: (Sad poetychnyi) / per. iz latyn. V.P. Masliuka*. Kyiv: Mystetstvo, 1973. 434 s.
9. Ievsieieva H.P. *Peryfrazy v movi suchasnykh hazet (na materialii ukrainskykh hazet 80–90 rokiv KfKf stolittia: avtoief. dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.01. Dnipropetrovsk, 2002. 19 s.*
10. Evdokymova E.V. *Prahmatycheskyi y lnhivokulturolohycheskyi aspekty peryfraz y skhodnykh stylistycheskykh pryemov v hazetno-zhurnalnom dyskursie (na materyale pressy Velykobrytany y SSHA): dys. ... kand. fylol. nauk; 10.02.04. Yrkutsk, 2008. 172 s.*
11. Zaitseva V.V. *Peryfrastychni odynytsi ta metonimichni perenesennia v hazetnomu teksti. Doslidzhennia z leksykologhii i hramatyky ukrainskoi movy: zb. nauk. prats / za red. prof. D.Kf. Barannyka.. 2010. Vyp. 9. S. 78-88.*
12. Kobylianskyi I.Yu. *Peryfrazaz yak zasib emotsiino-obraznoho vyslovlennia dumky. Ukrainska mova i literatura v shkoli. 1986. № 1. S. 51-55.*
13. *Literaturoznavchyi slovnnyk-dovidnyk / za red. R.T. Hromiaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka ta in. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. 752 s.*
14. Makarets Yu.S. *Peryfrazovi nominatsii v ukrainskomu publitsystychnomu dyskursi: monohrafiia*. Kyiv: V-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2013. 205 s.
15. Malazhai H.M. *Suchasnaia belaruskaiia mova: Peryfrazaz: vuchab. dapamozhnyk dlia fylal. fak. pedynstytutaŷ / pad rzd. F.M. Yankoyshkaha. Mynsk: Vbsh. shkola, 1980. 96 s.*
16. Pidkaminna L.V. *Peryfraz yak zasib obraznoi indyvidualizatsii u poetychnii movotvorchosti T.H. Shevchenka. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy. 2013. Vyp. 10. S. 59-62.*
17. Rozanova H.Z. *Peryfraz y eho funktsyonyrovanye v presse HDR, y FHR: dys. ... kand. fylol. nauk; 10.02.01. Moskva, 1973. 203 s.*
18. Solohub N.M. *Movnyi svit Olesia Honchara*. Kyiv: Naukova dumka, 1991. 140 s.
19. Tsyteron M.T. *Try trakzata ob oratorskom yskusstve / per. s lat. F.A. Petrovskiy. Moskva: Nauka, 1972. 453 s.*
20. Iurchenko O.S. *Frazeolohichni peryfrazy ukrainskoi literaturnoi movy: navchalnyi posibnyk*. Khar'kiv: Vyd-vo KfDU, 1983. Ch.1. 119 s.

Prybluda L.M.,

*docent of the department of humanitarian disciplines National University of Food Technologies, Smolokyp-5@ukr.net
Ukraine, Kyiv*

LINGUISTIC INTERPRETATION OF THE PERIPHRAZE AS A VARIETY OF A SECONDARY NOMINATION

The article describes peripherals as one of the secondary nomination tools. The theoretical background of this phenomenon is considered, approaches to the definition of this linguistic phenomenon are analyzed.

Key words: nomination, secondary nomination, periphrasis, evaluation characteristic.

УДК 811.124'06:001.4:615.11

Світлична Є.І.,

доцент, к.філол.н., завідувач кафедри українознавства та латинської мови
Національного фармацевтичного університету, svitlychna@gmail.com

Савіна В.В.,

викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету,
savvik555@gmail.com

Україна, м. Харків

ЛАТИНСЬКІ ХІМІЧНІ НОМЕНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА МІЖНАРОДНІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ

У статті представлено аналіз латинських назв хімічних сполук в основних фармацевтичних міжнародних та вітчизняних виданнях. В обсязі, передбаченому навчальною програмою з дисципліни «Латинська мова у фармації», досліджується частота вживання традиційних назв окремих груп хімічних сполук, граматичні моделі їх творення, аналізуються загальні проблеми термінотворення й деякі мовні особливості латинських та українських хімічних номенів у різних виданнях.

Ключові слова: латинська мова, хімічна номенклатура, назви хімічних елементів, назви кислот, назви оксидів, назви солей, Державна Фармакопея України, Європейська Фармакопея, Міжнародна Фармакопея, гомеопатична номенклатура.

Постановка проблеми. В умовах інтенсивного розвитку науки, фармацевтичних технологій, розширення міжнародної співпраці у сфері охорони здоров'я та торгівлі, питання оновлення курсу латинської мови у вищих медичного, й особливо фармацевтичного, профілю є беззаперечною вимогою часу. Для оптимізації змістового наповнення курсу необхідне чітке розуміння реальних термінологічних потреб науки, виробництва та фармацевтичного ринку. Актуальним у зв'язку з цим є аналіз змін, що відбуваються у вітчизняній спеціальній термінології під впливом міжнародної, і відпрацювання на основі такого аналізу новітніх методик викладання мовних дисциплін у спеціалізованих вищих навчальних закладах.

Мета роботи – порівняльний аналіз латинських назв хімічних сполук у вітчизняній та міжнародній фармацевтичній номенклатурі з метою модернізації змістового наповнення курсу латинської мови у ВНЗ фармацевтичного профілю та підвищення рівня мовної підготовки сучасного спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Модернізація програми курсу, оптимальний відбір лексичного матеріалу з урахуванням як вітчизняних так і європейських термінологічних традицій, упровадження в навчальний процес сучасних ефективних методик викладання можливе лише на основі ґрунтовного аналізу чинних вітчизняних та міжнародних документів професійної сфери і спеціальної наукової літератури. Така робота була започаткована авторами декілька років тому й висвітлена в попередніх публікаціях, присвячених проблемам рецептурних прописів, застосуванню окремих термінів та назв і питанню вживання синтаксичної конструкції «узгоджене означення» у фармацевтичній термінології та номенклатурі: Світлична Є.І. Латинська термінологія російської фармакопеї другого видання; Світлична Є.І. «Arsenum seu Arsenicum»; Світлична Є.І. Термінологічні питання сучасного рецепта; Світлична Є.І., Савіна В.В. Прикметники та дієприкметники в Latin Index European Pharmacopoeia (9th edition); Світлична Є.І., Савіна В.В.

Структурний аналіз назв лікарських засобів у міжнародній фармацевтичній номенклатурі [11-15].

Наразі об'єктами дослідження щодо назв хімічних сполук обрано декілька спеціальних видань: Державна Фармакопея України, 2-е видання (ДФУ 2.0; 2015–2018); Міжнародна Фармакопея, 9-е видання (МФ 9.0; 2019); Європейська Фармакопея 9.5 (ЄФ 9.5; 2017); Європейська Фармакопея 9.8 (ЄФ 9.8; 2019) та «Перелік гомеопатичних препаратів України»¹. Виходячи з поставленої у роботі мети, ми обмежились загальною оглядовою характеристикою принципів творення хімічних номенів у зазначених виданнях.

Назви хімічних елементів та сполук не випадково стали предметом аналізу, бо саме вони є однією з базових складових фармацевтичної номенклатури, а тема «Хімічна номенклатура» – важлива частина програми навчальної дисципліни «Латинська мова у фармації». Досліджувалась термінологія розділів «Загальні монографії», де номенклатурні назви системно представлені латинською мовою. Аналізувалось творення назв хімічних елементів, традиційних назв кислот, оксидів, основних груп солей та естерів, вивчення яких передбачено навчальною програмою з латинської мови. Аналіз передбачених програмою назв не проводився.

Унормуванням міжнародної хімічної термінології опікується Міжнародний союз з чистої та прикладної хімії (IUPAC), асоційованим членом якого є Україна. Рекомендації IUPAC упроваджуються як у вітчизняну латинську, так і в українську хімічну термінологію, розробкою якої з 1992 року займалась Українська національна комісія з хімічної термінології та номенклатури (УНКоХіТерН). Комісія розробила державний стандарт ДСТУ 2439-94 «Елементи хімічні та речовини прості. Терміни та визначення основних понять. Умовні позначення», метою якого була адаптація української хімічної термінології до міжнародної. Наразі він упроваджений у навчальний процес у середній школі, вищих навчальних

¹ URL: <https://www.polykhrest.od.ua/lekarstvo.php>. (дата звернення: 12.01.2020).

зкладах та в науковій сфері. Це є додатковим аргументом щодо актуальності порівняльного аналізу вітчизняних і міжнародних джерел.

Таблиця 1

Кількісна характеристика хімічних назв за класами в різних виданнях

Назви:	ЄФ 9.5	ЄФ 9.8	МФ 9.0	ДФУ 2.0
хімічних елементів	5	8	2	17
кислот	56	59	11	23
оксидів та основ	8	18	6	13
органічних солей одноосновних, двоосновних та триосновних кислот	81	90	18	18
інших солей	164	704	152	240
естерів	37	29	5	7
Загальна кількість номенів у виданні	2500	5040	355	1041
Відсоток хімічних номенів у виданні	15,5	19	55,5	31,3

Як свідчить наведена таблиця, назви окремих хімічних елементів і простих речовин представлені невеликою кількістю як у ДФУ 2.0, так і у ЄФ 9.5, 9.8 та МФ 9.0. Основні це: *Sulfur* – Сульфур, сірка; *Ferrum* – Ферум, залізо; *Cuprum* – Купрум, мідь; *Oxygenium* – Оксиген, кисень; *Iodum* – Йод, йод. Значно ширше представлений список хімічних елементів у ДФУ 2.0 – 17 назв хімічних елементів: *Silicium* – Силіцій, кремній; *Borum* – Бор, бор; *Phosphorus* – Фосфор, фосфор; *Fluorim* – Флюор, фтор; *Molybdaenum* – Молибден, молибден; *Chromium* – Хром, хром; *Selenium* – Селен, селен; *Kalium* – Калій, калій; *Natrium* – Натрій, натрій; *Manganum* – Манган, манган (марганець); *Zincum* – Цинк, цинк; *Magnium* – Магній, магній; *Calcium* – Кальцій, кальцій та вже згадані вище назви. Треба зазначити, що два варіанти українських назв (власне хімічного елемента та простої речовини) наведені у прикладах тому, що у ДФУ 2.0 не вживаються латинізовані назви елементів, запропоновані у ДСТУ 2439-94 «Елементи хімічні та речовини прості. Терміни та визначення основних понять. Умовні позначення». У ДФУ 2.0 використовується спільна українська назва для хімічних елементів та простих речовин, як наприклад: *Sulfur ad usum externum* – Сірка для зовнішнього застосування; *Ferrum ad praeparationes homeopathicas* – Залізо металічне для гомеопатичних лікарських засобів; *Cuprum ad praeparationes homeopathicas* – Мідь металічна для гомеопатичних лікарських засобів та інші. Виняток – це найменування *Arsenicum* (у данному випадку *Arsenium*) – Арсен у номенклатурній назві «*Arsenii trioxidum ad praeparationes homeopathicas* – Арсену оксид для гомеопатичних лікарських засобів»².

Щодо назв кислот, то в ЄФ 9.5 та ЄФ 9.8 вони представлені приблизно в однаковій кількості – 56 та 58 відповідно, значно менше їх у ДФУ 2.0 – 18 назв, і лише 11 назв у МФ 9.0. У всіх виданнях кислоти зазначені традиційними назвами, що складаються зі слова

acidum та латинської назви – прикметника, утвореного від основи кислотоутворювального елемента або органічної речовини. Переважають назви органічних та неорганічних оксигеновмісних кислот у вищому ступені окиснення, прикметники – назви яких утворюються шляхом додавання до повної основи назви кислотоутворювального елемента чи органічної речовини суфікса *-ic(um)*: *acidum aceticum* – оцтова кислота, *acidum boricum* – борна кислота, *acidum nicotinicum* – нікотинова кислота, *acidum oleicum* – олейнова кислота, *acidum tartaricum* – винна кислота, *acidum phosphoricum dilutum* – розведена фосфорна кислота etc. Саме на цю лексичну групу треба звертати увагу при вивченні теми «Хімічна номенклатура латинською мовою». Характерно, що у ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0 українською мовою кислоти зазначені звичними традиційними назвами без урахування рекомендацій УНКаХіТерН утворювати українські назви кислот за допомогою суфіксів *-атна*, *-итна*, *-идна*. Інші групи кислот у всіх аналізованих виданнях представлені однією безоксигеновою кислотою – хлороводневою або хлоридною (за ДФУ 2.0 *хлористоводневою*). Традиційна назва цієї кислоти латиною будується за допомогою префікса *hydro-* та суфікса *-ic(um)*: *acidum hydrochloricum* (МФ 9.0; «Перелік гомеопатичних препаратів України»). Однак у ДФУ 2.0; ЄФ 9.5 та ЄФ 9.8 у цій назві суфікс *-ic(um)* замінено суфіксом *-id(um)*: *acidum hydrochloridum concentratum* – хлористоводнева кислота концентрована та *acidum hydrochloridum dilutum* – хлористоводнева кислота розведена. Хоча у латинській термінології суфікс *-id(um)* є характерним суфіксом аніонів солей таких кислот і тому його використання для назв цієї групи кислот у латинському номені здається недоречним.

В аналізованих списках (ЄФ 9.5; ЄФ 9.8; МФ 9.0; ДФУ 2.0) у деяких назвах кислот привертає увагу скорочення основ прикметників на відміну від традиційних латинських назв. Наприклад: *acidum ascorbicum* (замість *acidum ascorbinicum*) – аскорбінова кислота, *acidum formicum* (зам. *acidum formicicum*) – мурашина кислота, *acidum glutamicum* (зам. *acidum glutaminicum*) – глутамінова кислота, *acidum mefenamicum* (зам. *acidum mefenaminicum*) – мефенамінова кислота, *acidum picricum* (зам. *acidum picrinicum*) – пікринова кислота.

Назв оксидів, основ та амфотерних гідроксидів у аналізованих виданнях за кількістю менше, ніж назв кислот: ЄФ 9.5–8; ЄФ 9.8–18; МФ 9.0–6; ДФУ 2.0–23. У всіх джерелах представлений приблизно однаковий перелік вище зазначених сполук. Назви оксидів та пероксидів традиційно утворені з назви хімічного елемента (іменник у родовому відмінку) та іменника *oxy(i)dum* – оксид, *peroxy(i)dum* – пероксид (у називному відмінку): *Magnii oxidum leve* – Магнію оксид легкий, *Hydrogenii peroxidum* – Водню пероксид, *Titani dioxidum* – Титану диоксид. У назвах основ першим зазначено назву металу (іменник у родовому відмінку), другим іменник *hydroxy(i)dum* – гідроксид (у називному відмінку): *Calcii hydroxidum* – Кальцію гідроксид, *Natrii hydroxidum* – Натрію гідроксид, *Magnesii hydroxidum* – Магнію гідроксид. Щодо мовних особливостей, то у ДФУ 2.0, ЄФ 9.5, ЄФ 9.8, МФ 9.0 бачимо подвійне написання форми іменника *oxy(i)dum* та його похідних варіантів. Наприклад: *Zinci oxydum* – Цинку оксид (ДФУ 2.0); *Zinci*

² Всі номенклатурні назви наведені згідно їх перекладам у ДФУ

oxidum – Цинку оксид (ЄФ 9.8); *Aluminii oxidum* – Алюмінію оксид (ЄФ 9.8); *Aluminii hydroxidum* – Алюмінію гідроксид (ЄФ 9.8); *Natrii hydroxydum* – Натрію гідроксид (МФ 9.0).

Чільне місце в усіх фармакопеях посідають назви солей. Це перш за все назви органічних та неорганічних середніх солей, кислих солей та безоксигенових солей. Традиційні назви середніх солей складаються з назви катіона в родовому відмінку та аніона (назви кислотного залишку) у називному відмінку. Назви аніонів солей кислот у вищому ступені окиснення утворені з суфіксом *-as*, а назви солей кислот у нижчому ступені окиснення з суфіксом *-is*: *Amikacini sulfas* – Амікацину сульфат; *Bisoprololi fumaras* – Бісопрололу фумарат; *Dihydroergotamini mesilas* – Дігідроергогаміну мезилат; *Natrii selenis pentahydricus* – Натрію селеніт пентагідрат; *Natrii sulfis heptahydricus* – Натрію сульфит гептагідрат; *Natrii hydroselenis* – Гідроселеніт натрію; *Kalii metabisulfis* – Калію метабісульфіт.

Назви кислих солей утворені з назви катіона в родовому відмінку та аніона з терміноелементом *hydrogen-*, який додається до основи назви кислотного залишку з суфіксом *-as*: *Ketotifeni hydrogenofumaras* – Кетотифену гідрофумарат; *Natrii hydrogenocarbonas* – Натрію гідрокарбонат. Назви основних солей утворено за допомогою префікса *sub-* у назві аніона: *Bismuthi subnitras* – Бісмуту субнітрат.

Окрему групу солей складають органічні калієві, кальцієві, натрієві та магнієві солі одноосновних, двоосновних та триосновних кислот, чисельно представлені у всіх джерелах. Назви таких солей складаються з назви основи в називному відмінку та прикметників із суфіксом *-ic(um)*, утворених від назв відповідних елементів: *Parnaparinum natricum* – Парнапарін натрію; *Fosfomycinum calcicum* – Фосфоміцин кальцію; *Losartanum kalicum* – Лозартан калію; *Sulfacetamidum natricum* – Сульфацетамід натрію; *Diclofenacum kalicum* – Диклофенак калію; *Heparinum calcicum* – Гепарин кальцію; *Omeprazolium magnesium* – Омепразол магнію.

Назви аніонів безоксигенових солей утворені з префіксом *hydro-* або без нього та суфіксом *-id(um)*, який додається до повної чи спрощеної основи кислотного залишку: *Amitriptylini hydrochloridum* – Амітриптиліну гідрохлорид; *Vospironi hydrochloridum* – Веспірону гідрохлорид; *Homatropini methylbromidum* – Гоматропіну метилбромід.

Не можна обійти увагою і той факт, що у ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0 не вживається запропонована УНКаХіТерН для побудови назв оксидів, солей та інших хімічних сполук граматична модель: іменник (у називному відмінку), який не змінює форми, та іменник (у називному відмінку), який відмінюється. Для прикладу: *Фтор оксид* (наз. відм.) – *Фтор оксиду* (род. відм.); *Калій перхлорат* (наз. відм.) – *Калій перхлорату* (род. відм.). Якщо вживання нових латинізованих назв хімічних елементів, запропонованих ДСТУ 2439-94, у ДФУ, як на нашу думку, було б доречним й логічно обґрунтованим, то питання щодо рекомендованої моделі назв солей та інших хімічних сполук є досить дискусійним. Граматична модель таких назв (із двох іменників у називному відмінку) базується, вірогідно, на основі рекомендацій

IUPAC. Однак, термінологія IUPAC розроблена англійською мовою, нефлективною, у якій відсутні відмінки. А українська належить до флективних мов, як і латина, і як, до речі, російська, тобто має відмінки. Конструкція «неузгоджене означення» (іменник у називному відмінку та іменник у родовому відмінку чи навпаки) є базовою термінологічною конструкцією у всіх трьох мовах. Тому абсолютно логічно будувати українські назви хімічних сполук саме на основі латинських назв як неузгоджене означення, де означуваний іменник (назва аніона) відмінюється за відмінками, а власне неузгоджене означення (назва катіона) залишається постійно в родовому відмінку. Саме такої традиційної моделі побудови назв солей дотримано у ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0. Наприклад: *Natrii chloridum* – Натрію хлорид (наз. відм.), *Natrii chloridi* – Натрію хлориду (род. відм.); *Papaverini hydrochloridum* – Папаверину гідрохлорид (наз. відм.), *Papaverini hydrochloridi* – Папаверину гідрохлориду (род. відм.).

Ще одне зауваження щодо українських назв солей. У розділі «Дієтичні добавки» бачимо зворотній порядок слів (аніон + катіон) на відміну від назв солей, зазначених у загальних монографіях про лікарські засоби у ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0 (катіон + аніон): *глюконат цинку* – *Zinci gluconas*; *сульфат кальцію* – *Calcii sulfas*; *йодат натрію* – *Natrii iodas*. Той же зворотній порядок слів і в назвах оксидів та основ: *гідроксид кальцію* – *Calcii hydroxidum*; *оксид міді* – *Cupri oxidum*. Звичайно, не можна вважати це помилкою, однак два різні підходи до побудови однотипних номенів в одному виданні не зовсім доречні.

Назви естерів нечисленні в усіх джерелах. Традиційно зазначені українською мовою одним словом, а латинською – двома (ДФУ 2.0, ЄФ 9.5, ЄФ 9.8, МФ 9.0): назва вуглеводневого радикала стоїть на першому місці й утворюється від кореня чи основи з суфіксом *-yl-* та закінченням *-is* (іменник III відміни, який у Gen. sing. має закінчення *-is*). Назва аніона, утворена за правилом творення назв аніонів відповідних солей із суфіксом *-as*, стоїть на другому місці: *Benzylis benzoas* – Бензилбензоат; *Methylis parahydroxybenzoas* – Метилпарагідроксибензоат; *Ethylis oleas* – Етилолеат.

В усіх аналізованих виданнях латинські назви кислот, оксидів, солей та естерів утворені за міжнародним способом, запропонованим IUPAC. Для назв кислот, органічних калієвих, кальцієвих, натрієвих та магнієвих солей одноосновних, двоосновних та триосновних кислот він базується на граматичній конструкції «узгоджене означення», а для назв оксидів, солей та естерів – на граматичній конструкції «неузгоджене означення». Усі нечисленні назви-винятки щодо способу творення належать до гомеопатичної номенклатури.

Щодо гомеопатичної термінології, то вона потребує окремого аналізу. Кількісний аналіз назв у «Переліку гомеопатичних препаратів України» представлений у таблиці 2.

Як видно з таблиці 2, хімічні назви представлені у гомеопатичній термінології у значній кількості, хоча і непереважній. Найбільше назв солей, зокрема назв солей оксигеновмісних кислот у вищому ступені окиснення, більше, ніж у попередніх аналізованих нами виданнях (у відсотковому співвідношенні). Досить багато назв солей

неорганічних кислот. Однією назвою представлені основні солі: *Bismuthum subnitricum* – Основний нітрат бісмуту. А ось окремі хімічні елементи значно ширше застосовуються в гомеопатії. Ми виділили 31 назву хімічних елементів. Цікаво, що серед них зустрічаються альтернативні форми найменувань хімічних елементів: *Kali* та *Kalium*; *Iodium* та *Iodum*; *Mercurium* та *Mercurius*.

Таблиця 2

Кількісне співвідношення хімічних назв у «Переліку гомеопатичних препаратів України»

Гомеопатичні лікарські засоби	Назви хімічних елементів	Назви кислот	Назви оксидів та основ	Назви солей	%
647	31	18	3	39	14

Назви хімічних сполук у гомеопатичній номенклатурі побудовані за моделлю «узгоджене означення» (умовно назвемо такий спосіб творення «гомеопатичним»): іменник (у називному відмінку) та прикметник із суфіксами *-ic(um)*, *-os(um)*, *-at(um)*, *-id(um)* (у називному відмінку). Наприклад: *Gonadotrophinum chorionicum* – гонадотрофіну хоріонікум; *Magnesium fluoratum ad praeparationes homeopathicas* – Магнію фторид для гомеопатичних лікарських засобів. Однак у ДФУ 2.0, ЄФ 9.5, ЄФ 9.8, МФ 9.0 зустрічаються і назви гомеопатичних засобів, де хімічні номени побудовані за моделлю «неузгоджене означення». Наприклад: *Cadmii sulfas hydricus ad praeparationes homeopathicas* – Кадмію сульфат для гомеопатичних лікарських засобів; *Calcii iodidum tetrahydricum ad praeparationes homeopathicas* – Кальцію йодид для гомеопатичних лікарських засобів ест.

У гомеопатичній номенклатурі досить поширені тривіальні назви: *Hepar sulfuricum* – Сірчана печінка; *Borax veneta* – Бура лазурна та інші. Також не можна не згадати про суттєвий вплив англійської мови на цю термінологію. Наприклад: *petroleum* – бензин; *gunpowder* – чорний порох; *formic acid* – мурашина кислота; *hydrocyanic acid* – ціановоднева кислота; *Naphtha group* – група нафти; *Lanthanum group* – група лантану; *Ferrum family* – родина заліза.

Приклади свідчать, що це і прямі лексичні запозичення, й уживання притаманних англійській мові граматичних форм іменників та прикметників, а також не характерний для латинської мови порядок слів у простих синтаксичних конструкціях. Характерно також, що у виданнях з гомеопатії традиційно не наводяться переклади латинських назв. Робота зі створення офіційної української гомеопатичної номенклатури, як нам відомо, проводилась, однак практичного застосування не набула. Хоча нам видається, що паралельне застосування латинської та української термінології було б продуктивним перш за все для навчального процесу. Сфера застосування гомеопатії постійно розширюється, гомеопатична термінологія присутня як у ЄФ 9.5, ЄФ 9.8, МФ 9.0, так і в національних фармакопеях, зокрема ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0, тому спосіб творення назв хімічних сполук, який ми визначили як «гомеопатичний», чи який ще у навчальній та науковій літературі називають «старим», безперечно, повинен вивчатися й відпрацьовуватися паралельно із сучасним міжнародним у курсі «Латинська мова у фармації».

Спеціалізовані термінологічні системи – це не застигли утворення, вони змінюються, розвиваються, а отже, потребують постійного перегляду та корекції. Так, IUPAC періодично переглядає правила в міжнародній хімічній термінології з метою їх уточнення та вдосконалення. Змінюється час від часу й вітчизняна спеціальна термінологія як латинська, так і українська. Для прикладу, порівняємо українські назви органічних калієвих, натрієвих та кальцієвих солей одноосновних, двоосновних та триосновних кислот у ДФУ 1.0 та ДФУ 2.0. Наприклад: *Diclofenacum natricum* – Диклофенаку натрієва сіль (ДФУ 1.0), Диклофенак натрію (ДФУ 2.0); *Heparium calcicum* – Гепарину кальцієва сіль (ДФУ 1.0), Гепарин кальцію (ДФУ 2.0); *Levothyroxinum natricum* – Левотироксину натрієва сіль (ДФУ 1.0), Левотироксин натрію (ДФУ 2.0).

Ще одним прикладом можуть бути зміни в латинських назвах аніонів основних солей, де замість використання префікса *sub-*, пропонувано вживати словотвірні елементи *oxo-*, *hydroxo-*, *dihydroxo-*: *Aluminii hydroxochloridum*. А в назвах аніонів кислих солей замість терміноелемента *hydro-* вживати *hydrogen-*. Однак поряд з готовністю до змін бачимо і своєрідну термінологічну інерційність. Прикладом є саме назви кислих солей, які у ДФУ латинською мовою утворені з пропонуваним IUPAC *hydrogen-*, а їх українські відповідники з традиційно вживаним раніше *гідро-*: *Ammonii hydrogenocarbonas* – Амонію гідрокарбонат; *Calcii hydrogenophosphas dihydricus* – Кальцію гідрофосфат дигідрат, *Natrii dihydrogenophosphas dihydricus* – Натрію дигідрофосфат дигідрат, *Ketotifeni hydrogenofumaras* – Кетотифену гідрофумарат.

Говорячи про українську хімічну термінологію, не можна не зупинитись на питанні державних стандартів. Незважаючи на те, що ДСТУ 2439-94 «Назви хімічних елементів та простих речовин», розроблений УНКОХіТерН, упроваджено в навчальний процес у школах та вищих навчальних закладах, він активно використовується в сучасних наукових виданнях та публікаціях, позитивно сприймається науковцями й відповідає потребам сучасної хімічної науки щодо вживання міжнародної номенклатури неорганічних сполук, з 1 жовтня 2019 році набув чинності новий офіційний документ – ДСТУ 2439: 2018 «Хімічні елементи та прості речовини. Терміни та визначення основних понять, назви й символи». Стандарт розроблений Технічним комітетом стандартизації «Науково-технічна термінологія», підкомітет «Хімія», на зміну ДСТУ 2439-94. Новий стандарт спростовує основне положення попереднього, а саме розрізнення назв хімічних елементів та простих речовин, й утверджує написання і перших, і других з малої літери. Тобто, у новому документі назва хімічного елемента розглядається як загальна, у той час як у стандарті 1994 року назва елемента позиціонована як власна й пишеться з великої літери, що відповідає міжнародній традиції й логіці вживання. Незалежно від того, як сприймає новий стандарт наукова хімічна спільнота на думку філологів, це не зовсім виправдані й логічні зміни.

Висновки. Хімічна термінологія – це важлива й значна частина сучасної фармацевтичної терміносистеми. Латинська та українська хімічна термінологія й номенк-

латура з розвитком фармацевтичної науки та технології істотно змінюється й періодично коригується уповноваженими органами. У навчальному процесі це потребує постійного аналізу чинної номенклатури й на його основі перегляду та оновлення змістового наповнення спеціальних мовних дисциплін. Стосовно дисципліни «Латинська мова у фармації», як показав аналіз ДФУ 2.0; ЄФ 9.5, ЄФ 9.8 та МФ 9.0, програма практично не потребує змін щодо граматичних тем. Однак лексичне наповнення курсу повинно постійно переглядатись і оновлюватися, а приклади та обов'язкова для запам'ятовування лексика відбиратися виключно з чинних спеціалізованих видань з урахуванням частотності вживання назви або терміна.

При вивченні теми «Хімічна номенклатура латинською мовою» основну увагу, крім назв кислот, слід приділяти назвам солей оксигеновмісних кислот у вищому ступені окиснення; солей безоксигенових кислот; органічним калієвим, натрієвим і кальцієвим солям одноосновних, двоосновних та триосновних кислот; назвам естерів. Необхідно звертати увагу й вивчати як обов'язкові означення: *monohydricus, a, um* – моногідрат; *dihydricus, a, um* – дигідрат; *hemihydricus, a, um* – гемігідрат та інші прикметники цього ряду. Не менш важливе вивчення числівникових префіксів латинського і грецького походження.

«Гомеопатичний», або «старий», спосіб творення назв оксидів та солей повинен обов'язково вивчатися в курсі латинської мови. У процесі навчання також необхідно звертати увагу на те, що у ЄФ та МФ в основному дотримано рекомендації термінологічної комісії ВООЗ щодо спрощеного написання грецьких терміоеlementів (унікати вживання дифтонгів, диграфів, літери у). Така ж тенденція загалом спостерігається й у ДФУ 2.0.

Як свідчить аналіз, і в латинській, і в українській фармацевтичній хімічній термінології залишаються деякі проблеми, що потребують вивчення з боку спеціалістів із фармацевтичної хімії, а сама номенклатура – подальшої систематизації.

Література

1. Державна Фармакопея України: в 3 т. – 2-е вид. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2015. – III. 1. – 1128 с. ISBN 978-966-97390-0-1
2. Державна Фармакопея України: в 3 т. – 2-е вид. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2014. – III. 2. – 724 с. – ISBN 978-966-96478-8-7
3. Державна Фармакопея України: в 3 т. – 2-е вид. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2014. – III. 3. – 732 с. – ISBN 978-966-96478-9-4
4. Державна Фармакопея України. – 2-е вид. – Доповнення 1. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2016. – 360 с. ISBN 978-966-97390-2-5
5. Державна Фармакопея України. – 2-е вид. – Доповнення 2. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2018. – 336 с. ISBN 978-966-97390-3-2

6. Державна Фармакопея України. – 2-е вид. – Доповнення 3. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2018. – 416 с. ISBN 978-966-97390-4-9

7. Державна Фармакопея України. Перше видання / Науково-експертний фармакопейний центр. – Харків: «РІРЕТ», 2001. – 531 с.

8. ДСПУ 2439:2018. Хімічні елементи та прості речовини. Шерміни та визначення основних понять, назви й символи. – Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2019. – 15 с.

9. ДСПУ 2439-94 Елементи хімічні та речовини прості. Шерміни та визначення основних понять. Умовні позначення. – Київ: ДП «УкрНДНЦ», 1994. – 19 с.

10. Российская фармакопея. Второе издание. 1871 г. – 560 с.

11. Российская фармакопея. Пятое издание. 1902 г. – 566 с.

12. Світлична Є.І. «Arsenum seu Arsenicum» // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції за участю міжнародних спеціалістів. – Полтава, 2016. – С.52-57.

13. Світлична Є.І. Латинська термінологія російської фармакопеї другого видання / Є.І. Світлична // Scientific Journal Virtus Issue. – № 4, December, 2015. – С.38 – 42.

14. Світлична Є.І. Термінологічні питання сучасного рецепта // Зб. статей II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи». – Полтава: Вид-во «Астроя», 2017. – С.219 – 226.

15. Світлична Є.І., Савіна В.В. Прикметники та дієприкметники в Latin Index European Pharmacopoeia (9th edition) / Є.І. Світлична, В.В. Савіна // Гуманітарна складова у світлі сучасних освітніх парадигм: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, (м. Харків, 19-20 квітня 2018 року). – Харків: Видавництво НФаУ, 2018. – С.122-129.

16. Світлична Є.І., Савіна В.В. Структурний аналіз назв лікарських засобів у міжнародній фармацевтичній номенклатурі // Scientific Journal Virtus Issue. – № 31, February, 2019. – С.197-201.

Електронні ресурси

17. The International Pharmacopoeia. Ninth Edition, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apps.who.int/iphint/2019/index.html#p/home> (дата звернення: 10.02.2020). – Назва з екрана.

18. Гомеопатия. Одесские крупинки или глобули по-одесски [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.robykfirest.od.ua/lekarstvo.php> (дата звернення: 12.01.2020). – Названня с екрана.

19. Гомеопатические лекарственные препараты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apteka911.com.ua/drugs/domeopaticheskie> (дата звернення: 12.02.2020). – Названня с екрана.

20. 16. European Pharmacopoeia 9.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.edqm.eu/sites/default/files/supplement95e-latinindex-november-2017.pdf> (дата звернення: 02.01.2020). – Назва з екрана.

21. 17. European Pharmacopoeia 9.8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.edqm.eu/en/news/peur-supplement-98-available-now> (дата звернення: 15.01.2020). – Назва з екрана.

References

22. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-е вид. – Харків: Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2015. – 1128 с. ISBN 978-966-97390-0-1

kopecnyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2015. III. 1. – 1128 s. ISBN 978-966-97390-0-1

23. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-e vyd. – Khar'kiv: Derzhavne pidpriemstvo «Ukrains'kyi naukovyi farmakopeinyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2014. – III. 2. – 724 s. – ISBN 978-966-96478-8-7

24. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-e vyd. – Khar'kiv: Derzhavne pidpriemstvo «Ukrains'kyi naukovyi farmakopeinyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2014. – III. 3. – 732 s. – ISBN 978-966-96478-9-4

25. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-e vyd. – Dopovnennia 1. – Khar'kiv: Derzhavne pidpriemstvo «Ukrains'kyi naukovyi farmakopeinyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2016. – 360 s. ISBN 978-966-97390-2-5

26. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-e vyd. – Dopovnennia 2. – Khar'kiv: Derzhavne pidpriemstvo «Ukrains'kyi naukovyi farmakopeinyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2018. – 336 s. ISBN 978-966-97390-3-2

27. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy: v 3 t. – 2-e vyd. – Dopovnennia 3. – Khar'kiv: Derzhavne pidpriemstvo «Ukrains'kyi naukovyi farmakopeinyi centr yakosti likars'kych zasobiv», 2018. – 416 c. ISBN 978-966-97390-4-9

28. Derzhavna Farmakopeia Ukrainy. Pershe vydannia / "Naukovo-ekspertnyi farmakopeinyi tsestr". – Khar'kiv: "RIREG", 2001. – 531 s.

29. DSTU 2439:2018. Khimichni elementy ta prosti rechovyny. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat', nazvy i symvoly. – Kyiv: DP "UrKNDNTs", 2019. – 15 s.

30. DSTU 2439-94 Elementy khimichni ta rechovyny prosti. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat'. Umovni poznachennia. – Kyiv: DP "UrKNDNTs", 1994. – 19 s.

31. Rossijskaja Farmakopeia. Vtoroje izdaniye. 1871 g. – 560 s.

32. Rossijskaja Farmakopeia. Pjatoje izdaniye. 1902 g. – 566 s.

33. Svitlychna Ye.I. "Arsenum seu Arsenicum" // Aktualni pytannia lingvistyky, profesiinoi lingvodidactyky, psykhologii i pedagogiky vyshchoi shkoly: materialy I Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii za uchastiu mizhnarodnykh spetsialistiv. – Poltava, 2016. – S. 52-57.

34. Svitlychna Ye.I. Latynska terminologia rosijs'koi farmakopei druhooho vydannia / Ye.I. Svitlychna // Scientific Journal Virtus Issue. – 4, December, 2015. – C.38-42.

35. Svitlychna Ye.I. Terminologichni pytannia suchasnoho retseptu // Zb. statei II Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Aktualni pytannia lingvistyky, profesiinoi lingvodidactyky, psykhologii i pedagogiky vyshchoi shkoly". – Poltava, Vyd-vo "Astralia", 2017. – S. 219-226.

36. Svitlychna Ye.I., Savina V.V. Prykmetnyky ta dieprykmetnyky v Latin Index European Pharmacopoeia (9th edition) / Ye.I. Svitlychna, V.V. Savina // Humanitarna skladdova u svitli suchasnykh osvitchnykh paradim: materialy II Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Khar'kiv, 19–20 kvitnia 2018 roku). Khar'kiv: Vydavnytstvo NFaU, 2018. – S.122-129.

37. Svitlychna Ye.I., Savina V.V. Strukturnyi analiz nazv lekar-skykh zasobiv u mizhnarodnii farmatsevtichnii nomenklaturi // Scientific Journal Virtus Issue № 31, February, 2019. – S. 197-201.

Electronic resources

38. The International Pharmacopoeia. Ninth Edition, 2019 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://apps.who.int/phint/2019/index.html#p/home> (data zvernennia: 10.02.2020). – Nazva z ekrana.

39. Homeopatia. Odesskije krupinki ili globuli po-odesski [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.polykfirest.od.ua/lekarstvo.php> (data obraschenia: 12.01.2020). – Nazvanie s ekrana.

40. Homeopaticheskije lekarstvennye preparaty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://apteka911.com.ua/drugs/gomeopaticheskije> (data obraschenia: 12.02.2020). – Nazvanie s ekrana.

41. European Pharmacopoeia 9.5 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.edqm.eu/sites/default/files/supplement95e-latinindex-november2017.pdf> (data zvernennia: 02.01.2020). – Nazva z ekrana.

42. European Pharmacopoeia 9.8 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.edqm.eu/en/news/pheur-supplement-98-available-now> (data zvernennia: 15.01.2020). – Nazva z ekrana.

Svitlychna Ye.I.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, head of Ukrainian Studies and Latin department of National University of Pharmacy, svitlychna@gmail.com

Savina V.V.,

lecturer of the Ukrainian Studies and Latin department of National University of Pharmacy, savvik555@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

LATIN CHEMICAL NOMENS IN UKRAINIAN AND INTERNATIONAL PHARMACEUTICAL NOMENCLATURE

The article presents a comparative analysis of Latin names of chemical compounds in main Ukrainian and international pharmaceutical editions. To the extent envisaged by the curriculum of "Latin for Pharmacy", the frequency of use of traditional names of particular groups of chemical compounds, grammatical models of their formation, the general problems of term formation and some linguistic features of Latin and Ukrainian chemical nomens in different editions have been analyzed.

Key words: Latin, chemical nomenclature, names of chemical elements, names of acids, names of oxides, names of salts, State Pharmacopoeia of Ukraine, European Pharmacopoeia, International Pharmacopoeia, homeopathic nomenclature.

УДК 81'42

Талєбзадєх Е.Х.,*учениця 10 класу Харківського навчально-виховного комплексу № 45 «Академічна гімназія»,
evetalina@gmail.com***Чемєріс І.Л.,***учитель французької мови Харківського навчально-виховного комплексу № 45 «Академічна гімназія»,
ilchemeris@ukr.net***Чурсіна Л.В.,***к.філол.н., доцент кафедри германської і романської філології
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», lchursina592016@gmail.com**Україна, м. Харків*

ВЕРБАЛЬНА І НЕВЕРБАЛЬНА КРЕАТИВНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНКОМОВНИХ ТЕМАТИЧНИХ ФОРУМІВ)

Стаття присвячена дослідженню лінгвокреативних процесів на матеріалі епістолярно-дискурсивної практики веб-форумів. Було проаналізовано понад 150 автентичних епістолярних текстів різного формату і виявлено параметри і характерні тенденції симбіозу вербальних і невербальних елементів у формуванні їх змістової частини.

Ключові слова: *віртуальний епістолярний дискурс, віртуальна мовна особистість, вербальний компонент, невербальний компонент, креолізований текст, неографія, смайл, неографічна пунктуація, стиснення тексту.*

Постановка проблеми. Дослідження інтернет-комунікації ведуться в кількох напрямках, що свідчить про їх багатовекторність і різні підходи до висвітлення цього аспекту: 1) особливості інтернет-комунікації і її спорідненість з природним спілкуванням (бесіда, діалог); 2) з позицій дихотомії письмо/мовлення (схожість і відмінність електронного і паперового форматів спілкування); 3) різні аспекти інтернет-комунікації та особливості функціонування мовних засобів; 4) дискурсивні практики, опис, класифікація дискурсів і жанрів інтернет-простору. Ключовими словами досліджень є «комунікація» і «дискурс».

На тлі зазначених робіт вирізняються праці А. Кур'янович, яка розглядає сучасний епістолярний дискурс як засіб міжособистісної та соціальної комунікації. Подаючи його типологічну характеристику, вона виділяє в ньому такі жанрові різновиди *автентичних* (тобто тих, що належать до розмовного стилю) епістолярних текстів: 1) поштова кореспонденція (приватні і ділові листи, листівки, телеграми); 2) тексти, що передаються за допомогою телефонного зв'язку (факсимільне листування, повідомлення на пейджер, SMS-повідомлення); 3) електронні послання/повідомлення (тексти, які передаються електронною поштою, а також інші, що фігурують у межах інтернет-комунікації на сторінках чатів, сайтів, форумів) [1, с.218]. У своєму дослідженні вважаємо за доцільне розрізнити в типології епістолярних текстів інтернет-форумів, що є максимально наближеними до формату традиційного листування: 1) епістолярні дописи, в яких дотримуються в дещо спрощеному вигляді традиційних етикетних формул на початку і в кінці повідомлень (у форматі «відкритого листа» і в стилі листа до редакції); ці дописи є розлогими, думки структуровані за абзацами, містять елементи аргументації і персуазивності; 2) електронні послання/повідомлення (короткі інформативні дописи, інколи рекламного характеру, мають формат короткої записки або короткоформатного листа); 3) традиційні «відкриті листи», що розміщуються на форумах і збері-

гають традиційні структуру та вишуканий стиль (зазвичай полемічного характеру).

Форуми є жанровим різновидом інтернет-дискурсу, епістолярні тексти форумів є різножанровими залежно від структури електронної епістоли і тематики форуму, їм властиве змішання жанрів. Таким чином, віртуальна комунікація характеризується появою нових дискурсивних жанрів, які представлені різножанровими видами інтерактивних платформ (чат, блог, форум тощо) та змішаними жанрами епістолярних текстів.

У цьому ж руслі слід відзначити дослідження В. Пожидаєвої. Предметом її уваги є українсько-російсько-англійсько-французький віртуальний епістолярний дискурс блогосфери, в якому вона вбачає нову соціально-комунікативну практику [2, с.27]. Авторка дає визначення сучасного епістолярного дискурсу та окреслює його загальні характеристики: антропоцентричність, креативність, поліфункційність [там же, с.77]. У цій науковій розвідці ми сконцентруємося головним чином на одному з параметрів, а саме креативності, хоча й інші параметри залишаються також у фокусі нашої уваги.

Метою цієї наукової розвідки є окреслення параметрів креативності у вербальному і невербальному сегментах електронної епістоли на франкомовних тематичних інтернет-форумах як сукупності індивідуальної і колективної мовотворчості.

Виклад основного матеріалу. Традиційна епістолярна культура видозмінюється під впливом змін багатопольярної культури віртуального спілкування в інтернет-просторі, що сприяє в свою чергу відродженню епістолярного жанру й активізує та робить масовим електронний формат комунікації. На зміну паперовому листу приходять мовленнєві жанри, sms-повідомлення та e-mail [3, с.7] як різновиди сучасних епістолярних текстів. Їх інструментарій впливу є більш розмаїтим, ніж у традиційній епістоли. Змінюється прагматика жанру, що свідчить про перехід до частотнішого обміну повідомленнями замість пролонгації «прожитої епістолярної миті», як це мало місце у ході читання традиційної епістоли [4, с.26].

Пов'язання епістолярно-дискурсивної практики пов'язано насамперед з привабливістю, різноманітністю і доступністю мережевого інструментарію міжособистісної комунікації, серед усього загалу нашу увагу привертають різноматематичні дискусійні форуми з відкритим доступом (<http://forum.doctissimo.fr>). Мовлення електронної епістоли на форумах вирізняється на тлі інших (чати, блоги тощо), оскільки наближене до формату листа (*короткоформатного листа*: листа-репліки, листа-пропозиції, листа-діалогу/полілогу; *розлогого листа*: листа-монологу, листа-бесіди; *класичного «відкритого листа»*). Текстові повідомлення вноормовуються здебільшого в стилі шкільного письма [5, с.80], вони зберігають чернетковий характер: пишемо так, як чуємо, не перечитуємо й не виправляємо. Фонетизоване написання слів свідчить про спрощення та скорочення мовного коду, що є неприйнятним з погляду норм мови як системи, але надає певної динаміки цьому виду письмової комунікації. Епістолярні комуніканти вдаються до гібридного мовного коду, який включає як алфавітні, так і цифрові знаки. Подібні скорочення називають ще своєрідним арго Інтернету, оскільки треба знати, як його розшифрувати. «Епістолярний бум» в онлайн-режимі породжує новий стиль спілкування, нові жанри, новий інструмент такого спілкування – електронне усно-писемне мовлення, яке засвоюється краще, ніж класична мова за шкільною програмою. Можна резюмувати одним висловлюванням, яке належить Орелії Дежон, щоб емоційно відреагувати на ці сучасні епістолярні інновації: «Ми ніколи стільки не комунікували, стільки не писали, пишучи... так погано» («On n'a jamais autant communiqué, autant écrit en écrivant... aussi mal») [6, с.34]. Утім, останнім часом з'являється й інше бачення такого формату письма. Вважаємо цілком слушними зауваги Летиції Емеріт-Біб'ї, яка стверджує, що інтернет-мова є не менш комплексною і структурованою, ніж традиційна мова [5, с.80]. Те, що донедавна вважали помилкою друку або помилками з неухважності, є нічим іншим, ніж усвідомленим бажанням надати додаткового сенсу виразу [там же], або ще, на нашу думку, проявом «креативу» в епістолярних автентичних текстах. Можна також додати, що це дозволяє епістолярним комунікантам залишатися в площині дискурсу і не виходити за рамки комунікативної ситуації. У мовознавстві говорять навіть про «дискурсивні спільноти».

Усно-писемне мовлення як інструмент епістолярно-дискурсивної практики у режимі інтернет-комунікації отримало ряд найменувань: 1) у франкомовних лінгвістичних студіях: *écrit oralisé; écrit d'écran; écrit interactif et dialogique; pratiques cybercommunicationnelles; texte électronique; discours électronique médié; discours électronique médiatisé; discours d'internet; discours d'ordinateur; écriture collective, coopérative, collaborative* і навіть *écritures à plusieurs mains* тощо; 2) в українськомовних мовознавчих джерелах: письмове розмовне мовлення, мова інтернет-спілкування, інтернет-мовлення, мовлення опосередкованого спілкування, інтернет-мова, мова онлайн тощо. Усе це свідчить про багатоаспектність гібридного мовного феномену, про його писемну основу з накладанням «усності» та «розмовності». Як відомо, мова традиційних листів також тяжіє до усності й демократизації стилю.

Незважаючи на «революційний перформанс» електронного листа і мережеві технічні можливості, віртуальна комунікація не має візуальних та емоційних засобів

вираження, характерних для безпосереднього спілкування: бесіда віч-на-віч, інтонація, жести, міміка тощо. Певною мірою їх замінюють смайлики [8]. І все ж таки ми не спілкуємося однаково в усній і письмовій формі. У цих різновидах практики спілкування ми використовуємо інші мисленнєві техніки, інший спосіб вираження думок, тобто радикально змінюємо комунікативну поведінку. Електронні листи, на противагу паперовим, що здавна були об'єктом фетишизму [9], не перечитують, не тримають у руках, не насолоджуються їхніми колоритними «атрибутами» (почерк, папір, конверт, марка, навіть запахи тощо).

В електронній кореспонденції комуніканти вживають лише в поодиноких випадках постскриптум, але замість постскриптуму часто розміщують в кінці електронного повідомлення місткі фразеологічні вирази, цитати або смайли й емотикони з певним іронічним або іншим підтекстовим тлумаченням, що можна розглядати як своєрідну гру. Певна гра зі словом простежується, коли звертаються за ніком: *Salut Sassounblack*. Використання в тексті піктограм, смайлів, емодзі та емотиконів є також грою в додавання емоційного забарвлення до тексту електронного листа.

Спілкування на форумах зазвичай відбувається у вигляді електронного листування (через програмне забезпечення для обміну новинами), розміщення електронних епістол-постів (через веб-сторінку), які ще зберігають окремі формальності традиційного паперового листування і функціонують як електронна пошта [5]. Нам імпонує думка А. Загнітка, який стверджує, що «Лінгвосоціумна епістолярно-дискурсивна практика відбиває у своїй цілісності те мовленнєве середовище, в якому адресант найбільшою мірою виявляє себе...» [10, с.61].

Лінгвокреативність відіграє значну роль у появі нових жанрів і визначає основні дискурсивні характеристики епістолярних текстів у форум-просторі. Новітніми є як формальна, так і змістова організація епістолярних текстів, в чому теж виявляється елемент креативності. Насамперед слід відзначити їх: 1) креолізований характер (смайлики, емотикони, фото, відео та ін.); 2) інтердискурсивність (дискурс у дискурсі) за рахунок гіперпосилань, а також включення фрагментів електронних епістол інших епістолярних комунікантів; 3) ущільнення (утиснення) тексту щодо обсягу; 4) стислість словоформ та лаконічність змісту (поява фонетизованих неографічних утворень), що позначається відповідно на структурі епістолярної форми, уживаних словоформах і структурі речень з динамічним синтаксисом. Правила письма й пунктуації також видозмінюються, стають фантазійними. У мовознавчій літературі засвідчують зміну мовного коду.

Новітні словоформи і правила письма. Інтернет-мовлення, на думку О. Дежон, вирізняється на тлі загальноживаної французької мови 7 компонентами, до яких авторка відносить абрєвіатури, скорочення, словесно-цифрові образні ребуси, фонетичні трансформації, англїцизми, ономатопеї та піктограми для передачі емоцій [6]. М. Хадї-Денуекс вирізняє неографічні утворення в кількості 10, серед яких виділяє [11, с.189]: графеми, що позначають морфему або слово, вони наближаються за функцією до ідеограм та ієрогліфів; ініціалізми та акроніми; англїцизми; силабограми або складові скорочення; консонантограми або контрактури; фонетизовані графеми; графічні розтягнення; словесно-цифрові образні ребуси; крапкові скорочення і звуко-літерні скорочення.

Епістолярні комуніканти свідомо не витрачають час на написання правильно оформлених речень, їх головною інтенцією є миттєва передача думки, ідеї, певної інформації. Пропуск літери, дефіса, риски чи навіть складів у словах, неузгодження підмета з присудком, некоректне вживання часової форми дієслова, довільна конверсія частин мови тощо стають близькими до «зузальної норми»: *Bonjours; J craignais; jespere; j'ai pas; je suis allez; y'a; peut il; sa peut; jadore sa; les personnes utilise; j'étais stresser; elle changé; pour eu; je pense que se soit; ce (très) long messages; peux importe* (тут і надалі подаємо приклади в авторських версіях). Скорочення форми слів і синтагм приводить до утиснення тексту й уподібнення до телеграмних текстових зразків у недавньому минулому. Огріхи в написанні слів є ознакою «стилю письма», характерною дискурсивною ознакою лінгвоспільноти у форум-просторі.

Зважаючи на той факт, що у віртуальному спілкуванні переважає розмовний стиль мови, більшість віртуальних епістолярних комунікантів свідомо нехтують правилами, знаючи, як те чи інше слово пишеться правильно. Як і в інших мовах, у французькій також відбуваються зміни під впливом Інтернету. На індивідуальний стиль епістолярних комунікантів накладається колективно напрацьований стиль інтернет-спільноти. Дуже часто в електронних дописах форумчан немає надрядкових діакритичних знаків, які вказують на відкритий чи закритий склад, при написанні слів використовуються цифри чи букви, які замінюють частину або все слово (в електронній кореспонденції форумів цифри використовуються нечасто), широко вживаються аббревіатури: *svp* (*s'il vous plaît*); *bcp* (*beaucoup*); *NYC* (*New York City*); *sup* (*super*); *tjs* (*toujours*); *cdlt* (*cordialement*); *y'a* (*il y a*); *les bobos* (*bourgeois-bohème*); *les intellos* (*bons élèves*); *les ordi* (*les ordinateurs*). Окремі з них перемістилися з загальноживаної мови і прижилися в новому середовищі. Ці приклади є здобутком колективної лінгвокреативності, але ми спостерігаємо й індивідуальну: «*J'attend vos com*»; «*...les 100 M de vues*».

Демонстративний ерозив. Інтернет-користувачі свідомо й навіть демонстративно припускаються в редагуванні своїх повідомлень орфографічних та пунктуаційних похибок, у чому окремі дослідники вбачають «комунікативну стратегію похибки у мовній практиці мережевих спільнот» [8], цю думку ми також поділяємо. Так, у проаналізованому нами корпусі епістолярних текстів спостережено використання 1) некоректних граматичних форм (*il a plut; ils grossit; j'u ai etudier; nous avons partageons cet idée*), значної кількості скорочень (*le top en éco gestion...c'est Dauphine*), аббревіатур (*...certainement pas le CNAM*) та неправильно написаних слів (припускаємо, що наявність певного відсотка таких слів ймовірна через автоматизовану комп'ютерну правку без участі дописувача). Проте, слід зазначити, що допущена похибка у словоформі, у написанні слова, вживання скороченої форми не заважають адекватному сприйняттю висловленої думки. Проілюструймо це іншими прикладами (у зразках збережено авторський стиль подання орфографії та пунктуації): 1) «*Tu sais, rien est fatale. Si pour le moment ca ne va pas à l ecole, prends du temps pour TOI et aller mieux, l ecole attendra, tu es encore jeune crois en toi quoi quil arrive!*». Як бачимо, автор цієї електронної епістоли подає помилково прикметник у формі жіночого, а не чоловічого роду, опускає частку

«*pe*» у запереченні, що є типовим для розмовної мови і відповідно для електронних текстів інтернет-користувачів, не вживає діакритичний знак в написанні вказівного займенника «*ça*», а також графічний знак апострофа на позначення елізії голосних, допускає невживання коми лише в одному випадку (в інших вживання коми є коректним). У цьому ж прикладі ми простежуємо опущення синтагми: *[tu vas] aller mieux*, що не позначається на загальному сприйнятті змісту повідомлення. 2) «*Bonjour, bonjour, j'ai 27 ans et j'aime faire des compositions florales j'adore sa cela me défends et j'aime bcp les fleurs...*». У цьому зразку листа автор вживає на свій розсуд пунктуаційний знак «кома» на початку, як вимагають загальні правила листування, і нехтує цим розділовим знаком у тексті повідомлення, де речення не виокремлюються ні комою, ні іншим розділовим знаком, тобто їх межі не визначені. Орфографія в цьому листі схожа з текстами телеграм і сучасних смс-повідомлень: *sa* вживається замість коректної форми вказівного займенника *ça*, який поширений саме в розмовному мовленні, стилі поєднуються (елемент розмовної мови *sa* (*ça*) та його літературний еквівалент *cela* вживаються в одному контексті; буквена аббревіатура, а саме консо-нантограма *bcp*, замінює повну форму прислівника *beaucoup*; автор допускає змішування особових форм дієслів *défends* (у 1-й особі однини) замість коректної форми *défend* (у 3-й особі однини). Як бачимо, орфографія, як і пунктуація стають фантазійними.

Інтернет-сленг. Інтернет-сленг містить слова або фрази, притаманні тільки неофіційному електронному листуванню й типові для розмовної мови, у тому числі і лексеми та вислови зниженого регістру спілкування (арготизми). Наведемо такі приклади: 1) формули вітань: *coucou, salut*; 2) вигуки: *houlala, oups, ouaw, ahben*; 3) згрубілі слова й вислови (в поодиноких випадках): *Putain! Mince!*; 4) розмовні клішовані вислови: *j'ai pas; chapeau: tu as tenu bon...; je bosse*; 5) стилістично знижені розмовні фразеологізми: *Ça me donne mal à la tête; J'ai des moments où je broie du noir; Je ne suis pas au point de suicide car je sais que je vaut plus que trois quarts des cons sur cette terre*; 6) арготизми: *des potes à moi, le kiff, il y a des glandus* (у значенні: *cons/idiots*), *turlupiner* (у значенні: *agacer*). Як бачимо, лексика є емоційно-забарвленою. Такий розкутий стиль спонукає до невимушеності «епістолярного діалогу», фіксує «егалітарність» відносин між епістолярними комунікантами, налаштовує на тривалу бесіду.

Таким чином, можна стверджувати, що французька мова інтернет-простору є насамперед інструментом «живого» спілкування (пишемо, як говоримо), інтернет-вокабулярій є переважно розмовним (пишемо, як чуємо). Фонетика слів є «живою»: як ми чуємо. У віртуальному епістолярному дискурсі нехтують правилами фонетики, граматики, морфології і синтаксису письмової мови, що становить у цілому його специфічні функціонально-стильові характеристики. Стиль таких епістол не можна сплутати і не можна застосувати в інших епістолярних формах.

Англійцизм. Тексти електронних листів рясніють англійськими словами, найменуваннями, виразами, що свідчить про те, що англійська мова має особливий статус технічної мови в комп'ютерній термінології: *amd* (*Advanced Micro Devices* – компанія-виробник інтегрованої електроніки); *b/g/n/* (три основні режими роботи WI-FI), а також про те, що користувачі добре обізнані з

цією лексикою. Також йдеться про моду на вживання іншомовної лексики та сталих виразів, які досить влучно й економно передають зміст висловлювання. Досить часто у вітаннях уживають англomовне Hello, вигук англomовного походження LOL (lol) від «Laughing out loud», що виражає іронію або комічну ситуацію. За змістом цей англiцизм відповідає французькому вислову «C'est drôle» або акроніму mdr, що означає «mourir de rire». Спостережено такі англiцизми у франкомовному контексті: 1) Une des plus grandes *pop stars* (одна з видатних співачок у стилі поп-музики); 2) Ses *singles* (музичні твори) ont cartonné notamment *Work* (назва музичного твору); 3) Pour le déjeuner nous étions au *self* (На обіді ми були в ресторані [їдальні] самообслуговування).

Певний відсоток уживаних англiцизмів у текстах форум-кореспонденції належить до загальноновживаної лексики, тобто вони вже вкорінилися у французькій мові: un job, des week-ends, un hit, un fan та ін. Ряд інших слів англійського походження є екзотизмами й навіть парваризмами, оскільки мають усі ознаки іншомовного походження: 1) «Elle cartonne *en streaming*» (... має шалений успіх в режимі онлайн-відеотрансляції); 2) «Je souhaite commander du *made in france*» (Я бажаю замовити [дещо] французького виробництва); 3) «Vous allez envie de *nexter direct*» (Ви маєте бажання забути [коханого/кохану]); 4) «*Nobody a raison*» (Ніхто не має рації); 5) «J'espère qu'elle continuera dans cette lancée tout en nous offrant 1-2 *featuring* commerciaux comme elle a pu le faire cet été» (Я сподіваюсь, що вона продовжить у цьому пориві і запропонує нашій увазі майбутні комерційно розкручені [хіти], як це вона змогла зробити цього літа). Слід зазначити, що вживання англiцизмів є також ознакою індивідуалізації стилю епістолярних комунікантів. Характер уживання цієї неологічної лексики пов'язаний з креативним підходом до редагування тексту електронної епістоли. І тут доречно припуститися думки, що в природній бесіді далеко не весь набір цієї лексики може бути використаний та адекватно сприйнятий співбесідником. Можна ствердно заявити, що такий креативний елемент можливий лише в письмовій формі віртуального епістолярного дискурсу.

Сучасний франкомовний віртуальний епістолярний дискурс форумів містить значну кількість творчих аспектів. Креативні нелінгвальні компоненти втілюються в змісті тексту електронної епістоли й взаємодіють з мовною частиною, яка продукує, у свою чергу, широкий масив лексичних, фонетико-графічних та синтаксичних інновацій, що створює текст нового зразка з власною стилістикою. Псевдоніми та емотикони є джерелом креативності епістолярних комунікантів. У зв'язку з поширеністю невербальних вкраплень постає питання в мовознавстві стосовно визначення жанру дискурсу, оскільки окремі елементи віртуального дискурсу, що вже стали базовими, ставлять під сумнів їхню належність до усного або, навпаки, писемного мовлення [5, с.79]. Це стосується насамперед графічних символів; -) та інших. Слід зазначити, що весь корпус невербальних засобів (емотикони, піктограми, логограми та інші графічно-стилістичні засоби) переходить вільно з одного дискурсу до іншого у віртуальному просторі, новаторським є їх поєднання, асоціації й уживання в тому чи іншому контексті. У такий спосіб відбувається персоніфікація або уособлення, самопрезентація віртуальної мовної особистості. Індивідуальні

вживання цих невербальних засобів у сукупності стають колективним надбанням, яке рухається в напрямі індивідуалізації й креативності. Нетикет, як і слово, що його позначає, не стоїть осторонь креативного підходу в реалізації норм спілкування.

Нетикет у фокусі епістолярної культури спілкування і грамотності. Щодо етики поведінки (*néthique*) і мовного етикету (*néthiquette*), якого мають дотримуватися комуніканти в процесі інтерактивного обміну електронними повідомленнями, прописаних правил не існує (поки що). Але є «напрацьовані» умовності, яких намагається дотримуватися практично кожен користувач інтернету не лише в межах однієї мовної спільноти, але й на міжнародному рівні. Вони зводяться до такого: un code de bonne conduite (кодекс коректної мовленнєвої поведінки), un code de savoir communiquer (кодекс уміння толерантного спілкування). Саме толерантність є запорукою успішного віртуального спілкування. Моральні принципи інтернет-користувачів накладаються на принцип добору мовних зворотів в електронних повідомленнях. Звертання на «ти» вітається серед епістолярних комунікантів, указує на рівність, близькість, тоді як звернення на «ви» сприймається як рудимент і вказує на відстороненість епістолярних комунікантів. До того ж грамотність не входить до норм мовного етикету, тому спостерігаються суттєві відхилення від загальних правил і норм «гарного тону» у стилі листування. Слід зазначити, що орфографічні й граматичні помилки в сучасних епістолярних дописах викликають велику стурбованість серед мовознавців і педагогів. Ми ж поділяємо думку тих, хто вважає, що мова в такий спосіб еволюціонує, не втрачаючи, а збагачуючись новими варіантами слів, символів, набуває особливого кодування [5] у визначеній комунікативній ситуації. Так, для передачі вагомості змісту, як, наприклад, розміщення «відкритого листа» (*Lettre ouverte*) на інтерактивній платформі форуму, застосовують класичний епістолярний стиль. В цьому ми вбачаємо креативний підхід до обрання способу комунікації відповідно до статусу адресата й комунікативної інтенції (мети) епістолярних комунікантів. Вживанням класичного епістолярного стилю можна досягнути комічного ефекту, наприклад лист-пародія на лист-звернення «Жовтих жилетів» до Президента Республіки Е. Макрона:

«Bonjour Monsieur le Président de la République,

Nous les gilets jaunes, nous sommes très mécontents, nous avons des gilets et ils sont jaunes.

Nous allons manifester toute la journée pour manifester notre mécontentement.

J'espère que vous prendrez bien acte que le peuple français n'est pas content du tout.

Nos gilets jaunes vous contemplent Mr le Président.

Ne nous décevez pas, prenez compte que notre niveau de contentement est fort bas.

Cordialement,

Un citoyen mécontent».

Кодовий характер мережевого усно-писемного мовлення. Як зазначалося раніше, у мережі не діють правила писемної мови: електронній мові не властиві вживання у звичній функції пунктуаційних знаків та великих літер, але поширене їх використання у незвичній функції з метою надання стилістичного колориту й передачі емоцій у повідомленні. Пунктуація, як і орфографія, стає фантазійною. Вона виступає в електронному контексті

своєрідним кодом комунікативних ситуацій, у яких відтворюється емоційний стан епістолярних комунікантів [12, с. 159]:-) – закрита або відкрита дужка передає ймовірно задоволення; конфігурація – (): -) демонструє оптимізм; інша конфігурація –;-) означає «підморгнути оком» з приводу позиції, яку комунікант поділяє зі своїм віртуальним співрозмовником. Кодовий характер мають піктограми, емодзі, логограми, силабограми, консонантограми, словесно-цифрові образні ребуси, крапкові та звуко-літерні скорочення.

Елемент креативної стратегії у створенні псевдоніма і аватара. Елемент креативної стратегії спостерігаємо й у створенні псевдоніма. Передусім це стосується неповторності псевдоніма (pseudo, login, identifiant), оскільки існування двох однакових технічно не допускається. Тому складно говорити про анонімність, оскільки за псевдонімом стоїть конкретна особа, яка через текст реалізує своє «я». Так, хтось ототожнює себе з відомим піратом Silvers Rayleish de One piece, або персонажем мультфільму Tchoupi.01, або героєм роману шляхом креативного перейменування Mathémagicienne (пор.: Le Mathématicien, автор Стефан Шадо) тощо. Інші залишають власне ім'я, додаючи йому шарму оригінального орфографією Julesbaratin, приєднуючи цифру зі значущою для епістолярних комунікантів символікою Lilou2159, прикрашаючи виразним la fille spatiale, в який вкладається певний смисл. Відповідно до тематики форуму включають тематичне слово: My Fitness Lady. Англomовний, оригінально вкраплений сегмент також широко представлений у цих креативних найменуваннях: cooljack, Twosimon13.

Візуалізація електронного епістолярного тексту. В електронному листуванні дописувачі вдаються до типографічних прийомів (веб-типографіки) шляхом зміни та варіювання шрифту задля виокремлення власної думки, визначення особистого ставлення до інформації в повідомленні, наприклад виділення певного слова великими літерами: Rihanna est LOIN d'être finie, son album s'est très bien vendu pour le peu de promo qu'il y a eu. Поле для такого індивідуального дизайну є невичерпним. Широко застосовуються графічні та пунктуаційні прийоми урізноманітнення тексту електронного листа з такою ж метою:

«Alors proposé vos films dessins animé, horreur, comédie, girly avec petit commentaire de ce que vous avez penser dû films Ahah

Moi dans les derniers j'ai regarder
Miss détective (film de fille), ca va il passe!
Seul sur mars: honnêtement bof bof
Et hotel Transylvanie (Disney) j'adoreeeeeee Ahah».

Цей фрагмент листа демонструє тенденцію до ущільнення тексту за рахунок утиснення інформації. Речення є еліптичними, незакінченими, з неправильною побудовою з погляду синтаксису, з відступом від традиційного прямого порядку слів у реченні. Графічне розтягнення, вигуки сприяють відтворенню апогею емоцій комуніканта стосовно переглянутих фільмів у жанрі comédie girly: j'adoreeeeeee Ahah.

Візуально-сміслові невербальні елементи електронного епістолярного тексту. Ці невербальні засоби є невід'ємною частиною електронного епістолярного тексту (texte créolisé), оскільки вони корелюють з його вербальною частиною і виступають субститутами мовних одиниць різних рівнів (як самостійних, так і службових частин мови, речень тощо). У поєднанні невербальна час-

тина додає до вербальної конотативних значень, що сприяє досягненню з боку адресанта очікуваного прагматичного впливу на адресата. Так, смайлики виконують за визначенням М. Маркочья і Н. Годюшо [7], такі функції: ілюстративну, інтерпретативну, ідентифікують маркер стосунків між епістолярними комунікантами, є засобом вираження формул увічливості. Слід додати, що смайлики, емодзі надають додаткової стилістичної конотації всьому змісту електронної епістоли.

Графостилістичні засоби. Пунктуаційні знаки в електронних листах відіграють специфічну стилетвірну функцію і є фантазійними. Графостилістичні засоби «три крапки», «кома», «двокрапка», «знак питання», «знак оклику» надають також певної стилістичної конотації в електронному листі. Так, у контексті авторське вживання розділових знаків передає сильні емоції епістолярного комуніканта: «Bonsoir j'ai une question qui me turlupine... JE vais bientôt adoptée un petit chien (& j'en suis tout excitée!)». За нашим спостереженням, в електронному мовленні «три крапки» часто представлені не характерною для «points de suspension: ...» пунктуаційною версією в дві крапки (і в цьому також, на наш погляд, виявляється загальна тенденція до економії та скорочення): «Merci d'avance...»; «La confiance se crée avec du temps et de la stabilité. La confiance en soi...c'est déjà tout un programme». Три крапки (дві крапки як варіант) можуть уживатися як у кінці речень, на початку, так і в середині синтагми: «non pas visité pour ma part ...semble intéressant en effet». Найкраще цей фрагмент повідомлення сприймається в контексті відповідної інтернет-комунікації, оскільки відсутність пунктуаційних знаків суттєво ускладнює сприйняття повідомлення. Знак оклику, знак питання є також поширеними в електронному мовленні і виконують не лише естетичну, але й стилетвірну функцію, спрямовану на акцентування уваги адресата на поставленому питанні, на поданий ним інформації або висловленій думці: 1) «Peux-tu nous donner des marques (car il faut que te rendes compte qu'il y a un tas de glandus qui attendant de l'extérieur !!!)...=»); 2) «Et puis mince! Noël approche, les idées de cadeaux se font de plus en plus difficile...J'ai donc cassée la tirelire pour lui offrir ceci!». У наведених прикладах фрагментів інтернет-комунікації можна бачити тенденцію до орозмовлення письма, де пунктуаційні засоби виконують роль, яка властива в розмовній мові природним паузам, жестикуляції, міміці тощо. Вони слугують в електронному дискурсі стилістичними засобами комунікативного мовчання.

Висновки. Креативність виражається на вербальному і невербальному рівнях. Вербальний сегмент включає вкраплення тематично вираженої лексики іншомовного походження, що урізноманітнює дискурс інтернет-форуму. Мовний ресурс представлений не лише креативними словоформами, граматичними та синтаксичними конструкціями, поширеними в мові, але й специфічними неографічними утвореннями, що вирізняються на їх тлі і характеризують саме віртуальний епістолярний дискурс. Демонстративний ерозивизм доцільно визначати як особливу ознаку стилю у межах епістолярно-дискурсивної практики форум-простору. Епістолярні тексти електронного формату характеризуються стислістю, лаконічністю, телеграфним стилем і цим відрізняються від традиційних листів на паперовій основі.

Невербальний сегмент креативності виражається у структурі псевдонімів і доборі креативного аватара, у

функціональній завантаженості смайликів, графічних знаків, веб-типографіки тексту з індивідуальним дизайном. Він тісно вплітається в мовну частину тексту.

Віртуальна мовна особистість ідентифікується за псевдонімом й уособлюється через текст за відповідними параметрами вербальних і невербальних компонентів у його структурі. На форумах домінує «егалітарний» тип взаємин. Звернення на «ти» налаштовує на їхню тривалість, сприяє невимуженості та природності «епістолярного діалогу/полілогу» у форум-просторі.

Література

1. Курьянович А.В. Эпистолярный дискурс как средство современной межличностной и социальной коммуникации. Сибирский филологический журнал. 2008. № 4.
2. Пожыдаева І.В. Епістолярний дискурс: лінгвістичні традиції й когнітивно-прагматичний потенціал для можливих маніпуляцій у блогосфері. Лінгвістика. 2014. № 1. С.72-81.
3. Lalonde Joanne. Art réseau et modalités épistolaires. Protée vol. 30. № 1. 2002. P. 7-13.
4. Палашманов С.С. Эпистолярный текст: трансформация жанра. 2018.
5. Bibié-Émèrit Lætitia. Internet comme terrain de création linguistique: interrogations sur le discours en ligne. ESSAIE revue interdisciplinaire d'Humanités Création Études réunies par Hélène Crombet Hors série – 2015 (1-2015) École doctorale Montaigne – Humanités) p. 73-84.
6. Dejong A. La cyberl@ngue française. P., 2002. 135 P.
7. Marcoccia Michel, Gauducheau Nadia. L'analyse du rôle des smileys en production et en réception: un retour sur la question de l'oralité des écrits numériques. Tech-CICO (ICD, CNRS / Université de Troyes). ГЛОТТОПОЛ. Revue de sociolinguistique en ligne n° 10 n juillet 2007.
8. Simonet-Tenant Françoise. Enquête sur la pratique des lettres personnelles. «L'Épistolaire au féminin»: correspondances de femmes (XVIII–XX siècles). Caen, 2006. P.229-243.
9. Ngandu Kanku. Le rapport à l'écriture épistolaire en milieu scolaire et extrascolaire: pratiques et perceptions d'élèves de 3e secondaire « Mémoire. Montréal (Québec, Canada). Université du Québec à Montréal, Maîtrise en linguistique. 2007.
10. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуалізації і лінгвоіндивідуалізації. Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. 2016. Вип. 33. С.58.
11. Hadi-Denoueix Mandana. Étude des caractéristiques

discursives et sociales de l'écrit numérique: de la communication écrite médiée à la co-construction interactive de l'écrit socio-numérique.

12. Gadet Françoise. Le parlé coulé dans l'écrit: le traitement du détachement par les grammaires du XXe siècle. Langue française, 1991. P. 110-124.

References

1. Kuryanovych A.V. Epystoliarnyi diskurs kak sredstvo sovremennoy mezhllychnostnoy i sotsyalnoy kommunikatsyi. Sybyskyi filolohycheskyi jurnal 2008. № 4.
2. Pozhydaieva I.V. Epystoliarnyi dyskurs: lingvistychni tradytsii i kognitivno-pragmatychnyi potentsyal dlia mozhllyvykh manipulyatsyi u blogosferi. Lingvistyka 2014. № 1. С.72-81.
3. Lalonde Joanne. Art réseau et modalités épistolaires. Protée vol. 30. № 1. 2002. P. 7-13.
4. Talashmanov S.S. Epystoliarnyi tekst: transformatsya zhanra. 2018
5. Bibié-Émèrit Lætitia. Internet comme terrain de création linguistique: interrogations sur le discours en ligne. ESSAIE revue interdisciplinaire d'Humanités Création Études réunies par Hélène Crombet Hors série – 2015 (1-2015) École doctorale Montaigne – Humanités) p. 73-84.
6. Dejong A. La cyberl@ngue française. P., 2002. 135 P.
7. Marcoccia Michel, Gauducheau Nadia. L'analyse du rôle des smileys en production et en réception: un retour sur la question de l'oralité des écrits numériques. Tech-CICO (ICD, CNRS / Université de Troyes). ГЛОТТОПОЛ. Revue de sociolinguistique en ligne n° 10 n juillet 2007.
8. Simonet-Tenant Françoise. Enquête sur la pratique des lettres personnelles. «L'Épistolaire au féminin»: correspondances de femmes (XVIII–XX siècles). Caen, 2006. P.229-243.
9. Ngandu Kanku. Le rapport à l'écriture épistolaire en milieu scolaire et extrascolaire: pratiques et perceptions d'élèves de 3e secondaire « Mémoire. Montréal (Québec, Canada). Université du Québec à Montréal, Maîtrise en linguistique. 2007.
10. Zahnitko A. Movna osobystist v epistolarnomu dyskursi: typolohiya lnhvoindyviduatysi i lnhvoindyvidualizatsyi. Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh 2016. Vyp. 33. С.58.
11. Hadi-Denoueix Mandana. Étude des caractéristiques discursives et sociales de l'écrit numérique: de la communication écrite médiée à la co-construction interactive de l'écrit socio-numérique.
12. Gadet Françoise. Le parlé coulé dans l'écrit: le traitement du détachement par les grammaires du XXe siècle. Langue française, 1991. P. 110-124.

Talebzadekh E.Kh.,

Student of 10th grade of Kharkiv educational-disciplinary complex « Academic gymnasium» № 45

Chemeris I.L.,

Teacher of French language in Kharkiv educational-disciplinary complex « Academic gymnasium» № 45

Chursina L.V.,

Ph.D. of Philological Sciences, Associate professor of Department of Germanic and Romanic Philology of Kharkiv «People's Ukrainian Academy»

Ukraine, Kharkiv

VERBAL AND NON-VERBAL CREATIVITY (ON THE MATERIAL OF FRENCH-SPEAKING THEMATIC FORUMS)

The article presents the results of the research of creative lingual processes on the material of web-forum epistolary texts. More than 150 epistolary texts of different formats have been analysed and the parameters and characteristic tendencies of verbal and non-verbal symbiosis in the formation of denotative meaning in these texts have been revealed.

Key words: virtual epistolary discourse, virtual linguistic personality, verbal component, non-verbal component, creolised text, neography, smiley, non-graphic punctuation, text compression.

УДК 821.111(73)'06-311.6-312.4.09(045)

Шелудченко С.Б.,

к.філол.н., доцент кафедри практики англійської мови

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, LanaSheludchenko@i.ua

Муж М.Я.,

студент факультету іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,

muzh.maryan@gmail.com

Україна, м. Луцьк

ІСТОРИЧНА ТА МІСТИЧНА СКЛАДОВІ В РОМАНІ ДЕНА СІММОНСА «ТЕРОР»

У статті розглянуто історичну та містичну складові твору американського письменника Дена Сіммонса, які втілені в історичному романі «Терор». Досліджено історико-документальну основу твору – історію про втрачену експедицію сера Джона Франкліна 1845 року, виокремлено основні її етапи. Прослідковано хронологію подорожей та результати операцій, направлених на пошук залишків зниклих суден. З'ясовано походження містичної істоти, яка тероризує екіпаж експедиції, актуалізовано її зовнішній вигляд та знайдено прототипи в інших культурах.

Ключові слова: американська література, експедиція, історичний роман, містика, принцип історичної стилізації.

Постановка проблеми. Ден Сіммонс є одним із найвизначніших літературних представників ХХ століття в жанрі готичного, історичного та готичного роману. Письменник є одним із авторів, які віддають перевагу написанню творів на стику декількох жанрів, а його твори перекладає багатьма мовами світу. Автор відомий своєю тетралогією «Гіперіон», та найбільш упізнаним став його історичний роман «Терор», який цікавить лінгвістів та дослідників жанру й дотепер. Написання історичного твору вимагає збалансованості досліджень та творчості. Цей жанр пропонує письменнику художньої літератури багато можливостей розповісти цілком унікальну історію.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В історичному романі, або ж романі з історичною складовою, може йтися лише про реальних історичних персонажів, як, наприклад, у творі Роберта Грейвса, «Я, Клавдій» (1934), в якому події презентовано від імені імператора Клавдія, або він може містити суміш вигаданих та історичних персонажів. Також, твори цього жанру можуть бути зосереджені на одній історичній події, наприклад, як у «Талісмані» (1825 р.) Вальтера Скота, де автор переносить читачів у часи Третього хрестового походу. Все ж, частіше в історичному романі автор намагається зобразити більш широкий погляд на суспільство минулого, в якому величні події відбуваються та впливають на приватне життя вигаданих і реальних осіб. Один з дослідників історичного в літературі Джордж Лукач стверджував, що «через сюжет [історичного роману], в центрі якого стоїть типовий герой, шукається і виявляється нейтральний ґрунт, на якому протилежні соціальні сили можуть перейти у людські стосунки» [1].

Усвідомлюємо, що попри той факт, що історичний роман як популярний жанр утвердився лише в ХІХ столітті, далеко не всі твори історичного жанру, створені романтиками, мають історико-пізнавальну цінність, а літературознавці й досі не можуть вказати на конкретні ознаки, відповідно до яких можна було б зарахувати той чи інший твір до жанру історичного роману. Дослідник

В. Оскоцький вважає, що співвідношення «факту і вимислу не знає пропорцій», і пропонує «говорити не стільки про межі письменницького вимислу, скільки про межі документалізму» [2, с.306]. Частина науковців (Л. Александрова, А. Пауткин, Г. Ленобль) вважають необхідною наявність в творі історичної особи як головного героя. Інші вважають наявність історичних персонажів другорядною ознакою історичного роману. На думку Т. Комаровської, «справжнім героєм історичного роману є історія, історичний процес, історична подія» [3, с.14].

З огляду на це одним із головних авторських прийомів у згаданому жанрі стає прийом історичної реконструкції або історичної стилізації. У літературі і мистецтві «цілеспрямоване відтворення чужого стилю як певної естетичної та ідеологічної позиції в новому художньому контексті» [4] називається стилізацією. Стосовно стилізації в літературі дослідник М.М. Бахтін писав, що «... стилізатору важлива сукупність прийомів чужої мови саме для виразу особливої точки зору» [5, с.324]. Змістовність залежить від функції, в якій чужий стиль використовується в творі. Водночас, перепоною для реконструкції подій, віддалених у часі від сьогодення, стає суб'єктивізм / об'єктивізм автора та потреба відрізнити таємничу складову від історичної, яку не завжди можна обґрунтувати документально.

Мета роботи. З огляду на існуючі дослідження в царині історичного роману метою цієї розвідки є встановлення історично-документальної основи твору та відображення власне історичної картини, створеної Деном Сіммонсом, й аналіз його містичної складової.

Виклад основного матеріалу. ХІХ століття визнано епохою морських досліджень північних широт. Особливий інтерес у європейських дослідників викликала так звана канадська Арктика. Британське Адміралтейство неодноразово відправляло туди дослідницькі експедиції. Складання карти недосліджених територій мало завершитись відкриттям та дослідженням Північно-Західного шляху на північ від Канади.

Задля цього було створено експедицію з двох кораблів – «Терора» і «Еребуса». Капітанами двох суден були відповідно Джеймс Фітцджереймс і Френсіс Крозьє, а на чолі експедиції був сер Джон Франклін. Упродовж подорожі екіпаж страждає від голоду та хвороб, вони змушені боротися із заколотом та навіть вдаватися до канібалізму. Окрім цього, їм доводиться боротись з невідомим чудовиськом, яке раз у раз забирає життя учасників експедиції.

Оповідь у романі – нелінійна. Починається твір з моменту, який приблизно відповідає середині загального сюжету. Наратив звучить від багатьох персонажів, зокрема у формі розповідей від першої та третьої особи. Більшість персонажів, представлених у «Терорі», – це реальні члени екіпажу Франкліна, чиє незрозуміле зникнення викликало велику кількість запитань. Головні герої роману – сер Джон Франклін (командир експедиції), Джеймс Фітцджереймс (капітан «Еребуса»), Френсіс Крозьє (капітан «Терору»), та доктор Гаррі Д.С. Гудсер.

За часом розгортання сюжету роман «Терор» – історичний, тобто такий, що «*побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії*» [6, с.596]. Відомо, що експедиція розпочалась у 1845 році, а її головною метою був пошук Північно-Західного шляху через Північний Льодовитий океан. На той час капітану серу Джону Франкліну мало виповнитися 60 років. Певний час він був на посаді губернатора Землі Ван Дімена, тепер Тасманія. За словами Пола Уотсона, Франклін на той час «...*was politically stabbed in the back and recalled to England by the colonial office*» [7]. Його дружина, леді Джейн Франклін, вирішила допомогти чоловікові відновити свою кар'єру – повернутись до Арктики.

Ця експедиція була його четвертою арктичною експедицією, третьою – у ролі капітана [8]. Під час попередньої невдалої експедиції він сильно голодував, через що став відомий у пресі як «*the man who ate his boots*» [9], бо був змушений з'їсти своє шкіряне взуття, щоб живим вибратися з Арктики.

Обидва кораблі були спеціально переоснащені для цієї експедиції, адже раніше ці судна були бомбардирами. В Арктику вони відправилися з новими двигунами, паровою системою опалення й обшитими залізом бортами, уособлюючи собою всю красу технічного прогресу того часу: «*Both ships have been strengthened, Sir John,*» said Franklin. «...» «*They're now the strongest ice ships in the world*» [9]. Команди були укомплектовані переважно англієцями, для частини з яких ця подорож була першою в житті. Всього в експедиції взяло участь 134 людини.

«Еребус» і «Терор» покинули береги Англії вранці 19 травня 1845 року. Після короткої зупинки в Абердіні судна рушили до берегів Гренландії. Сер Джон Франклін надіявся досягти Берингової протоки вже в наступному році. Востаннє бачили експедицію з китобійного судна «Принц Уельський» в бухті Мелвілла біля берегів Гренландії. Мовчання та відсутність звісток про стан експедиції нікого особливо не турбували. Раніше 1846 року ніяких звісток від сера Франкліна не чекали.

Експедиція не дала про себе знати ні в 1846, ні в 1847 рр., що неабияк стривожило Адміралтейство, полярників та родичів членів експедиції. Першим заговорив

про необхідність пошуків Франкліна Джеймс Росс. Він не без підстави припустив, що запаси продовольства на борту «Еребуса» й «Терору» добігають кінця. Цим він заодно й дотримав даної ним обіцянки серу Джону Франкліну: «*Then, laddie,*» whispered Ross, «*if we've not heard from ye by 1848, I'll come looking for you myself. I swear it*» [9].

Не менш активно стривожилась і Джейн Франклін. Дружину капітана, крім тверезих розрахунків турбувала одна давня подія, коли вона замість пледа накинула на чоловіка прапор. Франклін тоді у розпачі зауважив, що прапором накривають тільки небіжчиків. «*What is this? There's a flag thrown over me! <...> "My God, woman, do you know what you've done? Don't you know they lay the Union Jack over a corpse!"*» [9]. Інша давно забула б про цей епізод, але леді Джейн згадувала про нього все життя.

На прийняття рішення про початок пошуків Адміралтейство витратило не менше півроку. У березні 1848 року воно призначило нагороду в 20 тисяч фунтів за порятунок експедиції Франкліна. З тисячі фунтів на пошуки додала від себе леді Джейн Франклін. Найбільш масштабні пошукові операції були проведені в 1850 році. У них взяли участь судна «Норт Стар», «Резолют», «Ассістенс», «Інтрепід», «Піонер» та інші [7].

Перші сліди зниклої експедиції були виявлені на східному березі острова Бічі. Серед знайденого були речі з «Еребусу» і «Терору» та три могили товаришів Франкліна, а саме Джона Торрінгтона, Джона Хартнелла і Вільяма Брейна. У районі знахідки не знайшли документів, які б свідчили про подальші плани та шляхи подорожі експедиції Франкліна.

Головні відкриття були зроблені в районі мису Вікторія, на Землі Короля Вільяма, лейтенантом Гобсоном. Він виявив кам'яну піраміду (каїрн), в якій лежала записка, підписана капітанами «Еребуса» і «Терору» Фітцджереймсом і Крозьє: «*He personally instructed Lieutenant Gore and Second Mate Charles Des Voeux on where to put the message – into the six-foot-high cairn left on King William Land by Sir James Ross some seventeen years earlier at the westernmost point of his own explorations*» [9]. Короткий звіт пояснював, що сталося після того, як Франклін покинув острів Бічі.

Виявилося, що «Еребус» і «Терор» вмерзли в лід ще 12 вересня 1846 року. Судячи з повідомлення, екіпаж благополучно пережив другу зимівлю, проте 11 червня 1847 капітан Джон Франклін помер. Командування над кораблями прийняв капітан «Терору» Френсіс Крозьє. Після третьої зимівлі, яка коштувала експедиції життя 24 членів екіпажу, він наказав покинути кораблі і рухатися на південь. «Еребус» і «Терор» були залишені 22 квітня 1848 року. Три дні потому була написана записка, в якій говорилося про майбутній похід. Це було останньою звісткою від експедиції Франкліна.

У 1854 році сухопутні дослідники дізналися від аборигенів про мертву групу білих людей. Вдалося отримати кілька речей, які, як з'ясували пізніше, належали зниклій експедиції. Гнів серед громадськості викликала підозра в канібалізмі серед членів експедиції, але довести цей факт спочатку не вийшло. Але у 80-х роках ХХ століття вчені серйозно зацікавилися експедицією. Були знайдені могили, проведені хімічні дослідження і зроблені рентгенівські знімки останків. Ось що їм вдалось визначити:

а) члени екіпажу отруїлися свинцем, проблема була в неякісній пайці консерв або в опріснювальних системах на кораблях;

б) всі члени екіпажу потерпали від смертельних хвороб, серед яких була цинга;

с) не обійшлося без канібалізму.

У 2014 році були виявлені останки корабля «Еребус», а у 2016 році біля берегів острова Король Вільям було виявлено затоплений корабель «Терор» [6].

Трагедія кораблів «Терор» і «Еребус» донині оточена багатьма загадками. Так, невідомо, що вбило Франкліна і більше 20 офіцерів ще до того, як вони покинули кораблі. На думку Дена Сіммонса, причиною смерті всього екіпажу стали не тільки жорстокі погодні умови, хвороби чи відсутність їжі. Не один раз персонажі твору зустрічались з таємничою істотою, яка пізніше стає відома під іменем Tuunbaq. Їм'я чудовиська означає «злий дух», а його прототипами можна вважати міфічних гігантських ведмедів – нанурлука і десятилапого кукувеака. Згадки про нанурлука зустрічаємо й в інших літературних творах, наприклад: “When he looked down into the hole, he could see a giant bear sleeping deep in the water. This bear was a nanurluk, and this hole in the ice was the nanurluk’s agul, an opening that is kept clear of ice so that it could breathe” [10]. Та й звичайний білий ведмідь на інуїтів справляє велике враження – його звать «нанук», що означає «шанований» [11].

Уперше члени екіпажу зустрічають його, коли той руйнує човни корабля Її Величності «Еребуса», наповнені приладами. Трапилось це відразу після зустрічі з інуїтами – групою корінних народів, відомих під назвою ескімоси, що населяють арктичні райони Гренландії, Канади та Аляски. Після того, як ескімоський шаман був застрелений Вільямом Пілкінгтоном, Tuunbaq з’являється і вбиває декількох членів екіпажу, серед яких Девід Брайан і Греєм Гор: «The plank seat had been smashed to splinters and amid those splinters lay the headless body of Marine Sergeant Bryant, the ranking Marine on the expedition. His head – not yet recovered when Crozier arrived – had been batted almost thirty yards across the ice until it stopped next to a skinned bear cub’s carcass» [9].

Tuunbaq описує лейтенант Ірвінг як істоту, схожу на білого ведмеда або демона, з біло-блакитним хутром, рельєфними м’язами, чорними очима та трикутною головою на довжелезній ведмежій шії: «White bear or white demon, it was here with them. <...> white-blue fur against white-blue ice, heavy muscles against heavy ridges of snow and ice, black eyes that might or might not be separate from the absolute blackness behind the thing. The triangular head on the strangely long bear neck was weaving and bobbing like a snake» [9].

Істота розправляє зі своїми ворогами в дуже жорстокий спосіб. Декому ця істота відриває голову, як це було з Девідом Брайаном, когось розриває на частини, як це було з сером Джоном Франкліном: «But it had been the two trousered and boot-buckled legs and feet of Sir John Franklin – intact below the knees but separated, one lying in the blind, another having been dropped somewhere near the hole through the ice in the burial crater – which had commanded Francis Crozier’s attention» [9].

Капітан Френсіс Крозьє виокремлює винятковий розум Tuunbaq, який діяв не як тварина, а швидше як розумна істота: «What kind of malevolent intelligence, he wondered while drinking whiskey from his glass, severs a man at the knees and then carries the still-living prey to a hole in the ice and drops him in, to follow a second later?» [9].

Наприкінці роману розкрито історію походження Tuunbaq. Їого створила Седна, Дух моря, щоб знищити Духа Повітря і Духа Місяця; він був здатний подорожувати між духовним світом і фізичним. Згадки про Седну зустрічаємо в енциклопедії “The Canadian Encyclopedia”: “Among the most famous of the vast array of myths is the legend of the sea goddess known as Sedna, Nuliayuk or Taluliyuk” [12]. Дух Повітря і Дух Свідомості співпрацюють для боротьби з монстром у битві, що триває 10 000 років. Переможений, Tuunbaq намагається знищити свого творця, Духа моря, але вона виганяє його у фізичний світ.

Приймаючи форму величезного полярного ведмеда, Tuunbaq поколіннями полює на інуїтів і пожирає їхні душі, поки шамани не розводять нову расу духів-правителів-неба, sixam ieua, які приносять Tuunbaq їжу і використовують телепатичну комунікацію, щоб спілкуватися з ним: «These sixam ieua were able to communicate directly with the Tuunbaq – not through the language of the tuurngait helping-spirits as the mere shaman had attempted, but by directly touching the Tuunbaq’s mind and life-soul» [9]. Вони обіцяють, що жодна людина не переступить поріг їхніх територій. Щоб продемонструвати свою відданість, sixam ieua відрізають свої язики в дуже молодому віці, роблячись нездатними спілкуватися ні з ким, крім Tuunbaq.

Хоч істота і є вигадкою автора, Седна, богиня, яка його створила, є частиною міфології інуїтів. Більш того, подібна істота – *tupilaq* – є в релігії гренландських інуїтів. *Tupilaq* був створений з тваринних або людських залишків. Його відправляли для вбивства, але якщо він був переможений в бою, він повертався до свого творця і намагався вбити його.

Висновки. Роман американського письменника Дена Сіммонса «Терор», опублікований в 2007 році, став помітним явищем літератури початку ХХІ століття. У ньому автор майстерно поєднав історичну та містичну складові, створивши роман, який одночасно ґрунтується і на достовірних фактах, і на домислах письменника. Основою роману стала експедиція по пошуку Північно-Західного проходу під керівництвом капітана сера Джона Франкліна, яку автор модифікував містичною історією про монстра, який став однією з причин загибелі екіпажу. Письменник подав не тільки опис зовнішності істоти, але і її прототипи та історію походження. Все це в сукупності робить роман автентичним та неповторним у своєму жанрі.

Література

1. Foley, Barbara. «The Historical Novel». In *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentary Fiction*, 143-84. Ithaca; London: Cornell University Press, 1986. [Electronic Resource]. – Mode of Access: www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt207g5pj.9.

2. Оскоцкий В.Д. Роман и история: традиции и новаторство соврем. ист. романа. М.: Художеств. лит., 1980. – С.306

3. Комаровская Т.Е. Проблемы поэтики исторического романа США XX века: моногр. Минск: Беларус. гос. пед. ун-т, 2004. – С. 14
4. Стилизация в литературе и искусстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/106/415.htm>
5. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М., 1979. – С.324
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Л64 Р.П. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.: ВІД «Академія», 2007. – С.596
7. How the Discovery of Two Lost Ships Solved an Arctic Mystery [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.nationalgeographic.com/news/2017/04/franklin-expedition-ship-watson-ice-ghosts/>
8. По следам Франклина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://liberea.gerodot.ru/neoglot/franklin.htm>
9. Simmons, Dan (2007). *The Terror* (1st ed.). Little, Brown. 784 pages [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://indbooks.in/mirror1/?page_id=233530
10. *The Giant Bear: An Inuit Folk Tale* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.umanitoba.ca/outreach/cm/vol19/no10/thegiantbearanuitfolktae.html>
11. Мифология Арктики. Демоны и великаны севера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mirf.ru/science/history/mifologiya-arktika-demony-severa>
12. *The Canadian Encyclopedia: The Goddess of the Sea: The Story of Sedna* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/the-goddess-of-the-sea-the-story-of-sedna>
- References**
1. Foley, Barbara. «The Historical Novel». In *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentary Fiction*, 143-84. Ithaca;
- London: Cornell University Press, 1986. [Electronic Resource]. – Mode of Access: www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt207g5pj.9.
2. Oskotskiy V.D. *Roman i istoriya: traditsii i novatorstvo sovrem. ist. romana*. М.: Hudozhestv. lit., 1980. – S. 306
3. Комаровская Т.Е. *Problemy poetiki istoricheskogo romana SShA XX veka: monogr.* Minsk: Belorus. gos. ped. un-t, 2004. – S. 14
4. *Stilizatsiya v literature i iskusstve* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/106/415.htm>
5. Bahtin M.M. *Problemy poetiki Dostoevskogo*. М., 1979. – S. 324
6. *Literaturознавчий словник-довідник / За ред. Л64 Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка*. – К.: ВІД «Академія», 2007. – С. 596
7. *How the Discovery of Two Lost Ships Solved an Arctic Mystery* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.nationalgeographic.com/news/2017/04/franklin-expedition-ship-watson-ice-ghosts/>
8. *Po sledam Franklina* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://liberea.gerodot.ru/neoglot/franklin.htm>
9. Simmons, Dan (2007). *The Terror* (1st ed.). Little, Brown. 784 pages [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://indbooks.in/mirror1/?page_id=233530
10. *The Giant Bear: An Inuit Folk Tale* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.umanitoba.ca/outreach/cm/vol19/no10/thegiantbearanuitfolktae.html>
11. *Mifologiya Arktiki. Demony i velikanyi severa* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.mirf.ru/science/history/mifologiya-arktika-demony-severa>
12. *The Canadian Encyclopedia: The Goddess of the Sea: The Story of Sedna* [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/the-goddess-of-the-sea-the-story-of-sedna>

Sheludchenko S.B.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, LanaSheludchenko@i.ua

Muzh M.Ya.,

the student of Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Eastern European National University,
muzh.maryan@gmail.com

Ukraine, Lutsk

HISTORICAL AND MYSTIC COMPONENTS IN THE NOVEL “THE TERROR” BY DAN SIMMONS

The article deals with the historical and mystic components, which have been embodied in the historical novel “The Terror” by Dan Simmons. The historical and documentary basis of the work – the story of Sir John Franklin’s 1845 lost expedition – has been explored and its main stages have been outlined. The chronology of the voyages and the results of the search operations aimed at finding the remains of the missing vessels have been traced. The origin of the mystical creature that terrorizes the expedition crew has been clarified, its appearance has been foregrounded and prototypes in other cultures have been found.

Key words: American literature, expedition, historical novel, historical stylization principle, mystic.

History. Sociology. Politology

УДК 329.733(477)(092)

Богагчук С.С.,

к.і.н., доцент кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету,
ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net

Україна, м. Вінниця

В. ЧОРНОВІЛ. «ВЕЛИКИЙ ЛІДЕР ВЕЛИКОЇ НАЦІЇ»

Стаття присвячена діяльності В'ячеслава Чорновола як лідера українського національного та правозахисного руху 60-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Відзначено, що В'ячеслав Чорновіл зосередив свої зусилля, талант виключно на ідейній боротьбі проти радянського режиму. Визначено, що саме він започаткував відомі форми протесту як шістдесятництво та дисидентство, а також приймав участь у створенні Української Гельсінської спілки, у виборах до Верховної Ради України та був висунутий кандидатом на посаду першого Президента України. Для аналізу взято період 1960-х – початок 1990-х рр., коли В. Чорновіл активно залучається до політичної боротьби за незалежність України та її національне відродження.

Ключові слова: Чорновіл, дисидентство, правозахисний рух, Народний Рух, незалежність.

Постановка проблеми. Що таке політичне лідерство і яким повинен бути політичний лідер з Великої літери. Шукаючи такого лідера, ми маємо на увазі особистість з надзвичайними рисами й здібностями.

Справжній лідер має бути політиком. Лідер не тільки відчуває відповідальність за країну і має волю до влади. Це вміння простими словами пояснювати складні речі. Бути комунікабельним. Користуватися авторитетом.

Важливим феноменом в історії українського політичного лідерства необхідно відзначити Вячеслава Чорновола як громадянина, людини, лідера, політика.

В'ячеслав Чорновіл вихований радянською, комуністичною системою пішов проти нею. Ще з студентських років він відчув ту силу протистояння проти русифікації на території Радянської України. І після викриття культу особи Сталіна на ХХ з'їзді партії кардинально поміняв свої погляди щодо радянської системи, її однопартійності, централізації влади.

Все своє життя В. Чорновіл присвятив цій боротьбі, незважаючи на арешти, заслання, жакливі умови перебування в таборах, його дух борця не зламався. І він дійшов до своєї мети – утвердження незалежності в Україні.

Мета статті. Висвітлення участь В'ячеслава Чорновола у формуванні протестних рухів (шістдесятництво, дисидентство, Українська Гельсінська спілка), його роль у формуванні незалежної української держави.

Історіографія проблеми. Проаналізувати життєвий шлях та громадсько-політичний шлях В'ячеслава Чорновола можна завдяки мемуарній літературі політв'язнів Овсієнка [1], в яких він розкриває причини неприйняття шістдесятниками та дисидентами радянської системи, в т.ч. й Чорновола. Твори самого В'ячеслава Чорновола викривають антилюдяну радянську систему «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» [2].

Важливим джерелом вивчення шістдесятництва та правозахисного руху в Україні є праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х

років» (1995 року видання), в якій аналізується протистояння української інтелігенції тоталітарній системі, спроби національно-культурного відродження 60-х років і його придушення, формування опозиції режиму, політичні течії в дисидентському русі, репресії проти інакомисльців [3].

Варто відзначити публікацію В. Кіпіані «УГС. Три перші літери українського пробудження» [4], в наукових доробках якої характеризується діяльність Української Гельсінської Групи в 70–80-х рр. ХХ ст. та її основні учасники.

Цікаві спогади єврейського письменника-дисидента М.М. Хейфеца розкривають риси характеру та діяльність В. Чорновола, його перебування у мордовських таборах [5].

Варто відзначити наукові дослідження відомого українського історика, професора, доктора історичних наук С. Кульчицького, який досліджував історію виникнення Народного Руху України [6].

Цікаві факти у викладенні історії діяльності В'ячеслава Чорновола в період спроби державного перевороту у серпні 1991 року розглянуті в науковому дослідженні В. Деревінського [7].

Виклад основного матеріалу. В'ячеслав Чорновіл був завжди усміхненим, позитивним, енергійним, щирим, з іскрами в очах. Та його життєвий шлях виявився не таким легким. Він був справжнім борцем за волю та демократію.

Чорноволу довелося провести в радянських тюрмах й таборах близько 10 років, він був засуджений 4 рази. Та ніколи не свідчив проти своїх друзів. Його боялися і поважали.

В. Чорновіл обрав фах журналіста в Київському університеті ім. Т. Шевченка, бо йому подобалося правдиве слово.

У своїх спогадах Чорновіл наголошував, як на нього сильно вплинув ХХ з'їзд партії й викриття культу особи Сталіна. Він пригадував, що в актовій залі Київського університету стояла надзвичайна тиша, коли зачитували

закритий лист ЦК КПРС. І як говорив, що саме з цієї миті він почався як дисидент [2, с.31].

Бувши студентом 2–3 курсу, у В. Чорновола чітко визначилися політичні погляди. Він вважав за необхідне боротися проти влади в руках однієї партії, боротися за національне звільнення українського народу. Масова русифікація, яка проводилася в Радянському Союзі, сильно вплинула на формування його національної свідомості [8].

На останньому курсі В'ячеславу Чорноволу довелося їхати до Львова, де він відкрив для себе місто, в якому можна вільно говорити українською мовою, цитувати Ліну Костенко, говорити про національну культуру. На протязі трьох років (1960–1963 рр.) В'ячеслав прожив у Львові.

Навесні 1963 року він повертається до Києва, де починає вирувати національне відродження, де зібралася найпрекрасніша когорта молоді української інтелігенції. Це – Іван Світличний, Алла Горська, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, молодий ще Іван Миколайчук, Сергій Параджанов, Михайлина Коцюбинська та інші.

Не вступивши в аспірантуру як «неблагонадійний», Чорновіл починає працювати в редакції «Молода гвардія», де намагається друкувати поезії шістдесятників, згуртовує навколо себе людей, бере активну участь у діяльності клубу творчої молоді.

8 серпня 1965 р. В. Чорновіл виступив на відкритті пам'ятника Тарасу Шевченку в с. Шешори на Івано-Франківщині як журналіст з Києва. Чорновіл говорив про Шевченка як про оборонця українського національного духу, говорив про Україну з великої літери, про людей, що поклали й кладуть голови за неї. Його слово було запальне і сміливе. Присутні представники органів не зуміли схопити його, місцеві жителі закрили його своїми тілами та сховали. Це була його перша перемога, що надала сили й віри на довгі роки.

В серпні – вересні 1965 року поповзли чутки про викриті діяльність антирадянського «бандерівського» підпільного центру, до складу якого входили представники української інтелігенції. Проте радянська преса про арешти не інформувала.

4 вересня 1965 р. у кінотеатрі «Україна» (м. Київ) під час прем'єрного показу художнього фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». Першим виступив С. Параджанов: говорив про фільм, його очі горіли – очі переможця. Зал був переповнений. Він передав мікрофон І. Дзюбі, який раптом оголосив, що в Україні почалися масові арешти молоді інтелігенції у Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку. Серед репресованих – діячі української культури, студенти, робітники, а саме: І. Світличний, М. Горинь, М. Озерний, Я. Гаврич, Б. Горинь, М. Осадчий, О. Мартиненко та ін. (метою репресій було завдати удару по інакомисленню). Зала завмерла, а далі спалахнула хвилю обурення. Кричали, свистіли, ревла пожежна сирена, гасло й спалахувало світло. І серед цього гармидеру прозвучав сильний голос В. Чорновола: «Хто проти диктатури – устаньте!», його підтримав В. Стус. Люди вставали, інші їх шарпали, били, навіть, по головах. Після показу фільму розпочалися нові крики обурення. В усі часи їх мало – тих, хто виступає проти диктатури

[9, 189-199]. І ще довго люди не розходилися після показу фільму. Це ж на всю Україну прозвучало оголошення! [2, с.42].

Це був перший публічний виступ правозахисників, який визначають як мітинг протесту щодо переслідувань радянською владою української інтелігенції.

А з кінця серпня 1965 р. починається нова політична компанія – компанія погрому молоді української інтелігенції. Нова команда Брежнєва усвідомлювала небезпеку національних рухів, тому почала діяти.

Чорновола звільнили з газети «Молода гвардія», а згодом, він був притягнутий до кримінальної відповідальності. Його засудили до трьох місяців примусових робіт за місцем роботи з відрахуванням 20% заробітку на користь держави.

В квітні 1967 р. ним завершується впорядкування збірника «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», який іде в самвидав, а пізніше друкується в Парижі [2, с.45].

Чорновіл не побоявся заступитися за своїх однодумців-товаришів і пише листа до Генерального секретаря КПРС Л.І. Брежнєва: «Уважаемый Леонид Ильич! Обращаюсь к Вам по вопросу, не терпящему отлагательства и надеюсь на Ваше личное участие и помощь. С августа 1965 года по сентябрь 1966 года на Украине была арестована и осуждена к разным срокам заключения в лагерях строгого режима большая группа украинской интеллигенции по обвинению в антисоветской националистической агитации и пропаганде. Суды были закрытыми.

Достоинством общественности стали такие кричащие факты нарушения социалистической законности, что поневоле у многих возникает сравнение с ежовско-бериевской «законностью»... Убедительно прошу Вас лично просмотреть собранные мною материалы, не пересылая их на Украину.

Искренне надеюсь на Вашу помощь. С уважением Вячеслав Черновол» [2, с.244].

Відомий український редактор Леонід Капелюшний, сценарист, згадуючи свою першу зустріч з Чорноволом на студентському диспуті 12 квітня 1967 року, охарактеризував його як молодого журналіста, у запальному виступі який говорив про бідність, про невеликі пенсії, про безправ'я колгоспників, про школи, в яких практично не має учителів, про села, в яких не має лікарів та багато іншого [10].

У 1970 р. у Львові почали видавати журнал «Український вісник», в якому друкувалися заборонені твори, наводилася хроніка репресій, надавалася інформація про суспільно-політичне життя країни. В'ячеслав Чорновіл був призначений головним редактором. «Український вісник» став основним інформатором про події в Україні, так і за кордоном. Його примірники вдалося передавати за кордон. Найближчий соратник Чорновола Ярослав Кендзьор, який допомагав йому у видавництві цього журналу згадує, що «Український вісник» був журналом і літературно-політичним, і аналітичним. Не тільки надавалася інформація про арешти та переслідування, також друкували твори (поезія, і художні твори), які зуміли передати із таборів [11].

За друкування й розповсюдження «Українського вісника» Чорновіл був визнаний винним та позбавлений

волі на 6 років з відбуванням у виправно-трудоцій колонії суворого режиму та засланням на 3 роки. Під час допитів кепкував, насміхався над слідчими.

В'ячеслав Чорновіл весь час боровся. Він у таборі організовував навколо себе в'язнів, боровся за статус політв'язня, за що неодноразово побував у штрафних ізоляторах, оголошував голодування, що було єдиним способом протесту.

М. Хейфец, єврейський письменник, який був разом у таборі, називав його «Зеківський генерал». Він відзначав, що у Чорновола є прекрасна риса лідера – відсутність порожньої зарозумілості, гонористості. Він (Чорновол) командує, щось вимагає, але ніколи не вважав себе за головного. Він був звичайною, енергійною людиною. Багато знав і дуже любив літературну справу, що була його стихією, при можливості брався за ручку і писав. В особистих стосунках лишався простим хлопцем, і одночасно користувався великим авторитетом [5, с. 249].

1985 року В'ячеслав Чорновіл повернувся із заслання і відразу почав відновлювати Українську Гельсінську Спілку (УГС). Одночасно він намагався відновити видання «Українського вісника», який почав виходити у 1987 р.

Чорновіл намагається створити Українську Гельсінську спілку по принципу політичної партії. Декларацію основних ідей УГС можна охарактеризувати як програму політичної партії, основні положення якої направлені на формування Української держави.

Перший з'їзд Народного Руху відбувся у вересні 1989 року. Основними програмними положеннями цієї організації: проголошення незалежної України, відродження її національної свідомості та історії. У 1992 році Чорновіл наполягає на переформування Руху у політичну партію зі своєю програмою та чіткою організацією.

«Народний Рух» спочатку був громадською організацією. В'ячеслав Чорновіл дорожив цим політичним надбанням. Тому він пропонував переформатувати «Рух» в політичну партію, щоб в майбутньому вона могла брати активну участь у виборах, висувати своїх кандидатів та приймати участь у розбудові шляхів розвитку держави. Не всі члени керівництва «Руху» підтримували його. М. Горинь, І. Драч пропонували, щоб «Рух» так і залишався на своїх позиціях, а Чорновіл наполягав, що він має перейти в площину політичної партії, яка зможе прийти до влади, мати свої місця у Парламенті [11].

Відомий український історик С. Кульчицький вважає, що сучасна Україна сформувалася за діяльної участі НРУ. Рух дав істотний поштовх формуванню незалежної України як національної держави [6, с.8].

4 березня 1990 року відбулися вибори до Верховної Ради УРСР. Демократичний блок отримав 111 місць. В. Чорновіл був обраний народним депутатом, очолив Львівську обласну раду. Він втілював в собі приклад чудового, прекрасного організатора та державного діяча. Гнучкість його політики полягає в тому, що він (Чорновіл) був готовий йти на компроміс та знаходити спільну мову навіть зі своїми опонентами.

Коли стався путч у Москві, Чорновіл перебував у відрядженні в Запоріжжі. Він негайно повертається і вимагає скликати позачергову сесію Верховної Ради

УРСР щодо державного перевороту в Москві 19 серпня 1991 р. 23 серпня 1991 р. голова львівської обласної ради В. Чорновіл видає розпорядження про припинення діяльності компартії на території області [7].

У Верховній Раді була створена потужна опозиція – Народна рада, у складі якої було багато представників Народного Руху, серед яких вирізнявся Чорновіл, який хотів бачити Україну тільки демократичною державою, і вважав, що вона має бути ще й європейською державою.

24 серпня 1991 року після прийняття Акту проголошення незалежності України, за який проголосувало 346 депутатів, В. Чорновіл був серед тих депутатів, які внесли великий синьо-жовтий прапор у сесійну залу Верховної Ради України.

Важливою подією в житті В. Чорновола стали перші президентські вибори 1 грудня 1991 року. Його було висунуто кандидатом від «Народного Руху України». За результатами виборів Чорновіл отримав друге місце після Л. Кравчука, хоча міг і перемогти (25% громадян України віддали свої голоси за його кандидатуру).

Під час виборчої кампанії про Чорновола розповсюджували різні чутки, мовляв, не буде платити пенсії та заробітні плати тим, хто працював на радянську владу. Та незважаючи на це, він завжди збирав повні зали людей, як під час виборів, так і після. Зустрічі тривали довго, люди задавали багато запитань, які їх хвилювали. Він володів даром обгрунтувати свої відповіді так, що весь зал був на його стороні. І його відповіді йшли від душі, від власних переконань [12].

Під час передвиборчої агітації Чорноволу надали ефір на телебаченні. І годину часу він використав як до-свічений журналіст, охоривши всі проблеми політичного, економічного, соціального життя.

Це була велика, і одночасно, проста людина. Він не вимагав для себе ніяких привілеїв, ходив в одному і тому ж сірому плащі. У Києві знімав квартиру. Він був надзвичайно комунікабельний в спілкуванні, сповідуючи ідею створення української політичної нації. Особливе враження залишилося у людей, що проводили В'ячеслава Максимовича в останню путь. На шляху перед домовиною розкидали квіти. Тисячі автобусів, понад 100 тисяч людей, які особисто не знали Чорновола, плакали, бо його смерть стала горем нації [13].

Висновок. В'ячеслав Чорновіл свій життєвий шлях пройшов як справжній патріот українського народу, відданий українським традиціям і культурним надбанням. В пам'яті українців він залишиться як велика людина, яка внесла великий внесок у становлення української держави. Залишив велику спадщину зі своїх політичних поглядів, ідей, які необхідно осмислити.

Література

1. Овсієнко В. *Світло людей: мемуари та публіцистика*. У 2 кн. Кн. 2 2-е вид. доп. Харків: Харківська правозахисна група. Київ: Права людини. 2007. 352 с.
2. В. Чорновіл *Твори в 10 томах*. Т.2. Київ: «Смолоскит». 2003. 906 с.
3. Т. Касьянов *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. Київ: Либідь. 1995. 224 с.
4. В. Кітани *УГС Три перші літери українського пробудження // Україна молода*. 1998. 7 липня. С.3.
5. Хейфец М. *В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал // Поле відчаю і надії. Альманах*. Київ. 1994.

6. С.В. Кульчицький Народження Народного руху України / Український історичний журнал – 2010. – № 1. – С.8-22.
7. Деревінський В.Ф. Діяльність В. Чорновола під час спроби державного перевороту у серпні 1991 року. // Інтелігенція і влада. Серія: Історія, 2015. Вип.32.С.394-400.
8. Владимир Кулеба Перечитывая Черновола Украинская правда. 2010. 28 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/authors/4b1e1ebbbcd7c/>
9. Жулинський М. Люди, що виривалися із обмежень звичності. Українська інтелігенція періоду «хрущовської відлиги»: репресії // Літературна Україна. 1996. 26 вересня. С.5-6.
10. Леонід Капелюшний, Все життя боровся за Україну: Спогади про Вячеслава Чорновола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volynnews.com/news/all/chornovil/#share42>
11. Кендзор Я. Вячеслав Чорновіл: – епоха боротьби за українську Державу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chesno.org/t/29/chornovil.html>
12. Українська радянська інтелігенція боялась Чорновола. Спогади. <https://texty.org.ua/>
13. Анна Довгошей Вячеслав Чорновіл: спогади про лідера нації // День. 2012. – <http://incognita.day.kyiv.ua/>
- References**
1. Ovsienko V. Svitlo liudei: memuary ta publitsystyka. U 2 kn. Kn. 2 2-e vyd. dop. Khar'kiv: Khar'kivska pravozakhysna hrupa. Kyiv: Prava liudyny. 2007. 352 s.
2. V. Chornovil Tvory v 10 tomakh. T.2. Kyiv: «Smoloskyp». 2003. 906 s.
3. H. Kasianov Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960-80-kih rokiv. Kyiv: Lybid. 1995. 224 s.
4. V. Kipiani UHS Try pershi litery ukrainskoho probudzhennia // Ukraina moloda. 1998. 7 lypnia. S.3.
5. Kheifets M. Viacheslav Chornovil – zekijvskiy heneral // Pole vidchaitu i nadii. Almanakh. Kyiv. 1994.
6. S.V. Kulchytskyi Narodzhennia Narodnoho rukhu Ukrainy // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal – 2010. – № 1. – С. 8-22.
7. Derevynskiy V.F. Diialnist V. Chornovola pid chas spruby derzhavnoho perevorotu u serpni 1991 roku. //Intelihentsiia i vlada. Serii: Istoriia, 2015. Vyp.32.S.394-400.
8. Vladymyr Kuleba Perechytavaia Chernovola Ukrainaskaia pravda. 2010. 28 dekabria [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/rus/authors/4b1e1ebbbcd7c/>
9. Zhulynskiy M. liudy, shcho vryvalysia iz обмеzen zvychnosti. Ukrainaska intelihentsiia periodu «khrushchovskoi vidlyhy»: represii //Literaturna Ukraina. 1996. 26 veresnia. S.5-6.
10. Leonid Kapeliushnyi, Vse zhyttia borovsia za Ukrainu: Spohady pro Viacheslava Chornovola [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.volynnews.com/news/all/chornovil/#share42>
11. Kendzor Ya. Viacheslav Chornovil: – epokha borotby za ukrainsku Derzhavu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.chesno.org/t/29/chornovil.html>
12. Ukrainaska radianska intelihentsiia boialas Chornovola. Spohady. <https://texty.org.ua/>
13. Anna Dovhoshei Viacheslav Chornovil: spohady pro lidera natsii // Den. 2012. – <http://incognita.day.kyiv.ua/>

Bohatchuk S.S.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy, Vinnytsia National Agrarian University, ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net

Ukraine, Vinnytsia

CHORNOVIL. THE GREAT LEADER OF THE GREAT NATION

The article is devoted to the activity of Vyacheslav Chornovil as a leader of the Ukrainian national and human rights movement of the 60's – early 90's of the XX century. It is noted that Vyacheslav Chornovil focused his efforts, a talent solely on the ideological struggle against the Soviet regime. It is determined that he initiated the forms of protest known to us as sixties and dissident, and also participated in the creation of the Ukrainian Helsinki Union. The analysis is based on the period of the 1960s – early 1990s, when V. Chornovil became actively involved in the political struggle for Ukraine's independence and its national revival.

Key words: Chornobyl, dissident, human rights movement, People's Movement, independence.

УДК 37.013.78: 331.678

Варнавська І.В.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрно-економічного університету, vav2005@gmail.com,

Україна, м. Херсон

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ В УПРАВЛІННІ ТРУДОВОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті проаналізовано основні концептуальні положення і підходів в аналізі соціокультурних аспектів в трудових відносинах. Розкрито специфіку соціокультурних особливостей та виявлено сутність соціокультурних характеристик персоналу на двох підприємствах України та Італії. Виділено найважливіші соціальні виміри: дистанція влади, індивідуалізм, мужність, уникнення невизначеності, довгострокова чи короткострокова орієнтація. З'ясовано, що особливості трудової поведінки українських працівників обумовлені необхідністю застосування специфічних підходів до управління трудовою поведінкою в українських організаціях.

Ключові слова: трудова поведінка, трудові відносини, соціокультурні засади, персонал, підприємство, організації, українські працівники, соціальні виміри.

Постановка проблеми. Глибокі соціально-економічні перетворення, обумовлені глобалізацією економіки світової спільноти, що викликала зростання кількості транснаціональних компаній, які все частіше змушують керівників шукати нові управлінські рішення, спрямовані на облік соціокультурними особливостями працівників у кадровій політиці, оскільки, перетинаючи національно-культурні кордони, вони втрачають свою ефективність. Тому кадрова політика вже не може бути заснована на універсальних підходах: потрібні облік і адаптація до соціокультурних особливостей країни, її регіонів, окремих груп населення. Як відомо, соціокультурні особливості проявляються не тільки в нормативних документах і практиках управління, які застосовуються в різних країнах, вони суттєво зумовлюють трудову поведінку людей, їх систему цінностей і мотивацію, відношення до стимулів. Розгляд й аналіз цих складових і визначили **актуальність теми** нашого дослідження.

Зрозуміло, що в межах однієї статті не можуть бути висвітлені всі проблемні аспекти цієї тематики. Тому, на наш погляд, варто розглянути такі питання:

- 1) значимість цієї проблем в розвитку соціально-трудова відносин в економіці нашої країни;
- 2) визначення основних концептуальних положень і підходів в аналізі соціокультурних аспектів в трудових відносинах.

Відповідно **мета нашого дослідження:** визначення соціокультурної складової в управлінні трудових відносинах на підприємств.

Виклад основного матеріалу. Важливість обліку соціокультурного аспекту в трудовій поведінці працівників і їх мотивації широко обговорюються після дослідження, проведеного Г. Хофстедом в 70-х рр., у якому акцентувалися національні відмінності працівників. Метою досліджень науковця було виявлення причин неадекватної ефективності методів управління трудовою діяльністю в різних міжнародних організаціях. До важливих висновків дослідження, які дали поштовх до подальших наукових пошуків, варто віднести специфіку сутності і змісту поняття «соціокультурний аспект». Під яким розуміємо особливості, що можуть бути виміряні і використані для порівняння із соціокультурним аспектом іншої спільноти. До таких особливостей дослідники відносять,

наприклад, дистанцію влади, індивідуалізм, уникнення невизначеності, тимчасову орієнтацію тощо.

Виділяють і такі соціокультурні особливості: відношення людини до природи, орієнтація у часі, орієнтація на діяльність і відношення між людьми, орієнтація у просторі тощо. Ці соціокультурні особливості є контекстом, у межах якого відбувається функціонування компанії: без цього контексту навіть правові питання втрачають своє значення. А при ефективному обліку систем цінностей, соціокультурних особливостей поведінки людей в різних країнах можна істотно підвищити ефективність управління працею, в тому числі ефективність мотиваційного впливу на персонал в організації [4].

В Україні облік соціокультурних особливостей працівників в соціально-трудова відносинах має велике значення через такі причини: історичні, соціально-економічні, політичні. В умовах зростання глобальної конкуренції, Україна повинна і буде проводити боротьбу за завоювання міцної позиції на міжнародній арені. Свідченням цього є масштабні програми економічного розвитку і модернізації, затверджені урядом. Але не можна розраховувати на успіх модернізації, не удосконалюючи і не змінюючи трудову поведінку працівників, їх мотивацію, не підвищуючи ступень обліку всього спектру їх зацікавлень і цінностей.

Погоджуємося із Г. Береговою щодо глобалізаційних вимірів розвитку вищої освіти України: «Варто приділяти велику увагу розробці філософії нового гуманізму, в формулюванні людиномірності в якості світоглядної основи різних напрямів людської життєдіяльності та творчості: досягнення наукової об'єктивності у пізнанні, розвитку сучасного олюдненого мистецтва, побудови суспільства, в якому кожна людина без винятку могла б виступати суб'єктом розвитку, носієм влади, хазяїном своєї долі. Особлива увага має бути приділена соціальній моралі та психологічному клімату суспільства як факторам, що визначають якісні, а не кількісні та економічні, показники рівня життя та рівня задоволеності людини цим життям» [3].

Одним із серйозніших економічних викликів, із яким зіштовхнеться Україна – 2020–2030 рр., є «виклик низької ефективності». Два основні фактори визначають можливість рішення цієї проблеми:

– створення нових високопродуктивних і високооплачуваних робочих місць;

– соціальне самопочуття працівників, їх кваліфікація, світогляд, професійна гідність, здатність і бажання постійного самовдосконалення.

Але цих цілей не можливо досягнути без адекватної і ефективної моделі управління працею і мотивацією персоналу на підприємствах.

Поки що, за нашими дослідженнями, в Україні в роботі – 83% опитуваних цінують високу заробітну плату. Це пояснюється низьким рівнем життя в країні за останні 10 років. 59% опитуваних українців цінують у своїй роботі виконання компанією зобов'язань, які вона презентувала.

Так, А. Азан наголошує на важливості положень: соціокультурні установки можуть працювати як на форсуванні економічного розвитку, так і на його гальмуванні. Як приклад можемо навести, схильність українців до пошуку нетипових рішень і заперечення стандартів. При ефективному користуванні цієї схильності вона б могла б стати конкурентною перевагою країни на міжнародному ринку праці [1]. Але для цього необхідно формування перш за все широкої системи уявлень про значимість соціокультурного аспекту в формуванні системи соціально-трудових відносин, в створенні нормативно-правової бази, і управлінських рішеннях, в кадровій політиці. Необхідно також глибоке розуміння ефективності зворотної залежності: облік соціокультурних особливостей при побудові системи управління працею і мотивації персоналу компанії цілком здатний не тільки поліпшити економічні показники компанії, соціальне самопочуття працівників, але й зберегти той культурний потенціал, яким володіють громадяни України.

На наш погляд, українські учені недостатньо приділяють уваги цій проблемі. Як правило, дослідження, які розглядають деякі аспекти проблематики, спираються на історичні концепції або на кейс-методи, а, отже, не мають при цьому повної і чіткої наукової цільності.

Зупинимось на другому питанні нашої роботи – концептуальному визначенню, що пов'язане із поняттям «соціокультурний аспект». Це поняття має велику кількість дефініцій, найбільш влучною, на нашу думку, є: «культура – колективна програмована свідомість, яка відрізняє членів однієї групи або категорії від іншої» (за Г. Хофстеде). Це колективне явище, оскільки як мінімум частково поділяється індивідами, які живуть або жили в одному соціальному середовищі. Дослідник вказує на те, що культура не успадковується, її вчать, тобто вона не передається за допомогою ген, а засобами соціального середовища, оточення індивіда.

До характерних рис культури варто віднести її колективність, і тут доречно зробити акцент на основних соціокультурних цінностях, які за допомогою тих чи тих методів можна позначити у певному суспільстві, не обов'язково поділяються всім населенням, це скоріш за все цінності, які статистично превалюють у визначеному суспільстві. А отже, концепція соціокультурних особливостей застосовується по відношенню до певних груп людей, але у межах деяких дослідженнях можна застосовувати припущення про те, що все населення є цілісною групою, навіть, якщо в його склад входять різні спільноти або інтегрована меншість.

Вважаємо за необхідне в якості однієї із найважливіших характеристик культури виділити її відносну стабільність. Адже різноманітні соціокультурні особливості існують достатньо тривалий час і до сих пір продовжують впливати на політичні та соціальні особливості суспільства. Так, Р. Пантема доводить зв'язок між успішним функціонуванням демократичних інститутів у різних регіонах Італії від відносного розвитку їх громадянської спільноти в XIX ст. і раніше [5]. Ф. Фукуяма стверджує, що культурне успадкування, як «низький рівень довіри до оточуючих», є причиною такого культурного недоліку на глобальному ринку, як неможливість створення і розвитку крупних соціальних інститутів» [6]; а такі дослідники, як Хох і Шулер, у визначили вплив феодалізму на існуючих національних відмінностей у важливості незалежності та конформізму. Отже, незважаючи на те, що в Україні відбуваються величезні суспільні, політичні зміни, майже не відбуваються внутрішніх, глибинних змін.

Культура – явище складно вимірюване. Його неможливо увести в межах математичної або економетричної моделі. Його інколи складно зрозуміти на якісному рівні, особливо, якщо дослідник є представником іншого культурного виміру. Однак учені розробили різноманітні підходи до оцінки такого складно вимірюваного параметру людського життя. До найбільш популярної і прийнятої науковою спільнотою підходами прийнято вважати підходи Г. Хофстеде, Р. Інглхарта, Ш. Шварца, М. Бонда і К. Леунга.

Методичним підґрунтя нашого дослідження і оцінки соціокультурних особливостей підприємства стали основні положення моделі, яку запропонував Г. Хофстеде, тому що ця модель має низку серйозних переваг перед іншими моделями виміру соціокультурного контексту: по-перше, це її розповсюдженість серед дослідників і достатня періодичність застосування, яка дає можливість розгляду динамічних рядів; її відносна спрощеність. І найважливіша перевага методики: її націленість на оцінку тих соціокультурних особливостей, які знаходять свій яскравий вияв у соціально-трудових відносинах. Вони тісно пов'язані із трудовою поведінкою працівників, так Г. Хофстеде виділяє соціокультурні виміри:

- дистанція влади;
- індивідуалізм;
- мужність;
- уникнення невизначеності;
- довгострокова чи короткострокова орієнтація.

Під виміром розуміємо соціокультурний аспект, який може бути змінений і використаний для порівняння із соціокультурним аспектом іншої культури. Наведемо характеристику цих культурних вимірів.

1. Дистанція влади – ступень, із яким менш впливові члени організацій чекають і приймають нерівномірний розподіл влади у країні, організацій та інших соціальних інститутів.

2. Індивідуалізм – ступень, властивий спільнотам, у яких індивіди повинні дбати лише про себе або свою родину. У межах його протилежного полюсу, колективізму, передбачається, що індивід із народження є елементом сильної і згуртованої групи, яка протягом всього життя індивіда його захищає в обмін на його вірність і відданість.

3. Мужність – ступень, із яким в групі домінують «чоловічі цінності» (агресивність, конкуренція), властивий спільнотам, у яких існує чітке розділення соціальних ролей чоловік – жінка (наприклад, чоловіки повинні бути агресивними, жорсткими, самовпевненими і націленими на матеріальний успіх, в жінки – скромними, м'якими і зосередженими на якості життя).

4. Уникнення невизначеності – ступень, із яким індивіди намагаються уникнути невідомих раніше ситуацій і невизначеності у цілому.

5. Довгострокова чи короткострокова орієнтація.

Довгострокова орієнтація – індивіди характеризуються впевненістю і наполегливістю, бережливістю, в основі – статусний принцип взаємовідношень.

Короткострокова орієнтація – індивіди характеризуються стабільністю і стійкістю, повагою до традицій і зберігають свою репутацію.

Соціокультурний аспект відіграє велику роль управління трудовою поведінкою працівників. Кожна країна – носій певного набору соціокультурних особливостей, які виявляються у процесі їх порівняння на підприємствах, що знаходяться в різних країнах.

Під час авторського дослідження перевірялися дві групи гіпотез: основні і допоміжні. Основні перевірялися співвідношенням між соціокультурними індексами керівника і підлеглих. Адже деякі експерти вважають розрив між соціокультурними особливостями керівника і підлеглих, а також перевага відображення на практиці управління персоналом соціокультурних орієнтацій роботодавця однією із важливих сучасних проблем управління соціально-трудовими відносинами на підприємстві. Допоміжні гіпотези використовувалися у дослідженні для верифікації основних гіпотез і перевіряли реальні взаємозв'язки показників, які відображають особливості організації соціально-трудових відношень на підприємстві.

Важливою складовою подібного аналізу є спеціальна анкета для роботодавця, яка дозволяла охарактеризувати його оцінку особливостей організації праці і виробництва, соціально-трудових відносин, які склалися на підприємстві. Використовували власні методики і спиралися на всі дослідження, які пов'язані із роллю керівника на підприємстві; взаємовідношення керівник – підлеглий тощо.

У результаті наших досліджень варто наголосити на такому факті: в цілому соціокультурні позиції більшості працівників і роботодавця українського підприємства стосуються загальнолюдських цінностей, достатньо близькі. Однак соціокультурні позиції, що характеризують трудову поведінку, суттєво відрізняються. Найсуттєвіший не збіг індекс співробітників і роботодавця мав відношення до соціокультурних характеристик працівника: дистанція влади і прагнення уникнути невизначеності, які є найвизначніми в загальній системі соціокультурних індексів.

На італійському підприємстві керівництво, по-перше, краще враховує соціокультурні особливості працівників під час управління їх трудовою поведінкою і, по-друге, має більш спільні із багатьма працівниками соціокультурні характеристики, ніж на українському підприємстві.

Висновки. Аналіз наукових джерел вітчизняних і зарубіжних дослідників, наші власні спостереження показали, що особливості трудової поведінки українських працівників обумовлені необхідністю застосування специфічних підходів до управління трудовою поведінкою в українських організаціях. Однак у цьому випадку не можна робити занадто великий наголос на самобутності або унікальності українського працівника у порівнянні із працівником іншої країни. Соціокультурні особливості кожної країни своєрідні та унікальні. У сучасних умовах глобалізації, підсиленій необхідності міжнародної співпраці у практику управління персоналом в організації необхідно застосовувати найбільш нові і популярні методи, із врахуванням специфічних особливостей українців.

Роботодавці повинні якнайповніше використовувати ті конкурентні переваги – соціокультурні особливості працівників України, – які властиві українським працівникам, а не намагатися нав'язати не припустимі мисленню українцеві соціокультурні цінності.

Література

1. Аузан А., Архангельский А. Доклад «Культурные факторы модернизации». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sigma-econ.ru/ru/news/community/5598.view.html>

2. Берегова Т.Д. Освітньо-виховний потенціал філософських знань у системі вищої аграрної освіти в Україні: Монографія. Херсон: Айлант, 2012. 312 с.

3. Берегова Т.Д. Філософія неогуманізму й освіта ХХІ століття. // Міжнародна науково-практична конференція «Імперативи поступу України в умовах цивілізаційних викликів сучасного світу» 27 січня 2015 р. / Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С.3-7.

4. Hofstede G., Hofstede Gert Jan, Minkov. Culture and Organization: Software of the Mind. Part II. London: McGraw-Hill, 2010.

5. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

6. Fukuyama F. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press, 1995

References

1. Auzan A., Arkhangel'skiy A. Doklad «Kulturni faktory modernizatsii». [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostup: <http://www.sigma-econ.ru/ru/news/community/5598.view.html>

2. Berehova T.D. Osvitno-vykhovnyy Potentsial filosofskiykh znan' u systeme vyshchoyi agrarnoyi osvity v Ukraini: Monohrafiya. Kherson: Aylant, 2012. 312 s.

3. Berehova T.D. Filozofiya neogumanizmu y osvita KHKHII stolittya. // Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya «Imperativi postupu Ukrainy v uslovyakh tsivilizatsiynikh vyklykiv suchasnoho svitu» 27 sichnya 2015-ho. / Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova. K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2015. S.3-7.

4. Hofstede G., Hofstede Gert Jan, Minkov. Culture and Organization: Software of the Mind. Part II. London: McGraw-Hill, 2010 roku.

5. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

6. Fukuyama F. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press, 1995

Varnavska I.V.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Professional Education Department
Kherson State Agrarian and Economic University, vav2005@gmail.com*

Ukraine, Kherson

**SOCIO-CULTURAL FUNDAMENTALS IN THE MANAGEMENT
OF LABOR BEHAVIOR OF PERSONNEL AT ENTERPRISES**

The main conceptual positions and approaches in the analysis of social and cultural aspects in labor relations are analyzed in the article. The specifics of sociocultural features are revealed and the essence of sociocultural characteristics of the staff at two enterprises Ukraine and Italy is revealed. The most important social dimensions are highlighted: distance of power, individualism, courage, avoidance of uncertainty, long-term or short-term orientation. It is found out that the peculiarities of the labor behavior of Ukrainian workers are conditioned by the need to apply specific approaches to the management of labor behavior in Ukrainian organizations.

Key words: *labor behavior, labor relations, socio-cultural principles, personnel, enterprise, organizations, Ukrainian workers, social dimensions.*

УДК 324

Гурицька М.С.,

к.політ.н., доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю,
Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, ORCID ID: 0000-0002-9126-1534,
rasta@ukr.net

Україна, м. Київ

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зміст поняття «електоральні технології», сучасні підходи до його інтерпретації, класифікацію електоральних технологій за різними ознаками, принципи демократичних виборів та ефективність виборчих технологій сучасної України. Запропоновано класифікувати електоральні технології за різними ознаками та критеріями на основі досвіду сучасної України.

Ключові слова: виборці, виборча кампанія, виборчий процес, громадська думка, електоральна поведінка, електоральні технології, електорат, політичний маркетинг, політичні технології, технології виборчі.

Постановка проблеми. Говорячи про виборчі технології, фахівці зазвичай мають на увазі зовсім різні речі – від конкретних прийомів і методик формування суспільної думки до стратегічних підходів щодо реалізації програмних цілей.

Деякі експерти розділяють поняття «технологія» й «техніка», оскільки технологія є набором певних технік, об'єднаних навколо загальної мети й стратегії з урахуванням ситуації. Техніка – конкретний прийом або метод, послідовність кроків, що завжди приводять до певного результату.

Феномен електоральних технологій виникає як наслідок розвитку демократичного способу правління та належить до невід'ємного інструментарію народоправства. Демократія як фундаментальна засада здійснення владарювання в суспільстві поступово стає нормою життя для всіх країн, які ідентифікують себе з цивілізованим, розвинутим світом. Політичні вибори – поступово перетворилися на загальновизнану, універсальну процедуру легітимізації державної влади. Головна суть політичних виборів не зводиться лише до самого голосування. У сучасній світовій науковій думці доведено, що тип політичних технологій, які використовуються в соціумі, характеризує характер і ступінь розвитку політичної підсистеми суспільства: більш досконалі, розвинуті типи політичної організації відповідають більш досконалим типам політичних технологій. Саме тому дослідження цієї проблеми є важливим для формування цілісної картини політичного світу нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Першими дослідження електоральних технологій здійснили у науковій літературі заклали західні політологи, а потім це поняття активно використовують та вивчають російські та українські фахівці з політичної науки. Перші теоретичні розробки поняття «електоральні технології» знаходимо у працях представників західної політичної науки, серед яких Ф. Арфін, С. Блек, Л. Босток, Є. Вятр, Д. Герген, Л. Гонсалес, Р. Даль, Д. Доті, Д. Істон, М. Крозьє, Х. Маккей, Дж. Мілль, Дж. Наполітан, Дж. Сарторі, Ж. Сегела, Ф. Сігел, Х. Томас, С. Хантінгтон, Р. Хейвуд. Електоральні технології у виборчому процесі транзитивних суспільств вивчають такі вітчизняні вчені, як: Н. Аржанов, О. Балакірева, О. Валевський, В. Бебик,

А. Біденко, А. Зінченко, Ф. Ільєсов, О. Кордун, Л. Кочубей, Р. Павленко, Н. Костенко, П. Кралюк, Ю. Краснокутська, М. Кузьменкова, А. Куртов, А. Купців та ін. Підготовка та проведення виборчої кампанії за умов демократичного або напівдемократичного режиму є доволі складним та багатостороннім заходом. Він включає в себе стратегічне планування та вибір стратегії електоральної кампанії, застосування різноманітних технологій політичної реклами, організаційні зусилля, пов'язані з реалізацією розробленої виборчої стратегії. Як правило, у науковій літературі розрізняють електоральну кампанію кандидатів на виборчі посади та політичних партій. Виходячи з цього, формують певну специфіку електоральних технологій. Проте основні методи проведення виборчих кампаній їх різноманітних суб'єктів та головні виборчі технології є тотожними та майже аналогічними.

Виклад основного матеріалу. Термін «технологія» походить від давньогрецьких слів техно – мистецтво, майстерність і логос – наука, знання, закон. У словниках поняття «технологія» трактують таким чином: як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; як сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення виробничих операцій тощо; як науку про переробку й обробку матеріалів, способи виготовлення продукції та сукупність прийомів, застосовуваних у різних видах діяльності; як будь-який засіб перетворення вихідних матеріалів, чи то будуть люди, інформація, чи фізичні матеріали, для одержання бажаної продукції чи послуг; сукупність прийомів, які використовують у певній справі.

М.І. Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Ткач виокремлюють поняття «технологія влади» (technology of power, від грец. technē – мистецтво, майстерність і logos – слово, навчання). Під цією категорією вчені розуміють сукупність, систему тих чи інших прийомів діяльності влади, розрахованої на досягнення (заданого, задуманого) результату. Різні технології влади включають прийоми як досягнення локального, короткострокового ефекту (тут зазвичай говорять про тактику влади), так і одержання результату вирішального, великомасштабного, фундаментального, тривалого, стратегічного. Термін «електоральна технологія» доволі часто застосовують

політичні консультанти і політики, але він ще не отримав достатньої розробленості. Технологією можуть назвати телевізійний ролик, телефонне опитування, розповсюдження листівок, і, нарешті, стратегічний план усієї електоральної кампанії. Одне з найбільш розгорнутих визначень електоральної технології подається в одному з довідників виборця: «Електоральні технології – система (сукупність) заздалегідь продуманих, намічених, тих, які використовуються (а також які вводяться інтуїтивно, спонтанно) заходів, кроків, планів, засобів, процедур, технічних, інформаційних засобів для успішного висунення кандидатів та їх обрання» [10, с.123].

Т.Е. Грінберг пропонує розрізняти поняття «політичні технології» та «електоральні технології». При цьому російська дослідниця дає такі визначення вказаних категорій. Політичні технології – це система послідовних цілеспрямованих дій, орієнтованих на досягнення заданого політичного результату. Для електоральних технологій згаданий фахівець пропонує таку дефініцію: це сукупність прийомів та методів, спрямованих на оптимізацію досягнення стратегічних цілей виборчої кампанії [3, с.89]. На відміну від багатьох інших дослідників М.С. Кошелюк не схильний занадто ускладнювати проблему дефініції, виокремлюючи поняття «політичний PR», який визначає як сферу політичної діяльності, пов'язану з організацією та управлінням політичними кампаніями. При цьому вчений зазначає, що «найбільш яскравими їх прототипами є передвиборчі кампанії, тому сьогодні між політичним PR і так званими виборчими технологіями зазвичай ставлять знак рівності». Цікавий підхід до визначення феномену електоральних технологій знаходимо у російського фахівця М.В. Гришина, який використовує ресурсну парадигму до розкриття виборчого процесу. Він зазначає, що об'єктивно домінує над іншими електорально-технологічний ресурс, адже всі електоральні технології спрямовані на ухвалення виборцем рішення голосувати за даного кандидата; виборці стають безпосередніми учасниками процесу використання технологій [4, с.24-27]. Доволі плідну, комплексну дефініцію поняття «електоральні технологія» подає Л. Кочубей, зазначаючи, що електоральні технології – це мистецтво вивчення електоральної мотивації, вироблення механізмів, які базуються на певних психологічних підходах за умови, коли першочерговим є не «що», а «як» здійснити, як вдало побудувати виборчу кампанію, вплинути на виборця. Електоральні технології – це технології політико-психологічні, вони базуються на комплексному науковому підході з урахуванням досягнень низки наукових дисциплін, насамперед – політології, соціології, економіки, психології, політичних PR тощо [6, с.64-66]. Як зазначає М.С. Кошелюк, останнім часом ми спостерігаємо становлення виборчих технологій нового порядку. Технології попереднього покоління мали справу головним чином з управлінням сприйняття інформації, яка надходить виборцям. Комунікаційні технології, пов'язаних уже з управлінням соціальними процесами. За такого підходу політичний PR перестає бути простою сукупністю процедурних технологій, він набуває статусу «комунікативного менеджменту» як управління масовими соціальними комунікаціями [11]. Це вказує на розширення перспективи застосування комунікативної концепції

виборчого PR у подальшому, адже змінюється сама природа технологій роботи з електоратом у бік становлення партнерських стосунків між політиками-управлінцями та їхніми підлеглими, які делегують їм владні повноваження через процедуру регулярних політичних виборів. Зі становленням інформаційного суспільства сучасні дослідники, зокрема Т.Е. Грінберг, все більше пов'язують розвиток електоральних технологій з розвитком медіа-ринку та Інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМК), які передбачають комплексне використання для вирішення маркетингових завдань реклами, паблік рилейшнз, просування продаж, прямого маркетингу, мерчендайзингу, Інтернет-технологій, ініціювання єдиної багатоканальної синхронізованої комунікації [3, с.156-167]. Наявність механізмів протистояння електоральним технологіям, за допомогою яких здійснюється маніпулятивний вплив та тиск на електорат є запорукою досягнення раціонального голосування і, відповідно, уникнення управління громадською думкою. Із позиції виконуваних функцій політичні технології необхідно поділити на групи: технології політичної діяльності (технології влади; технології політичного управління; технології державного управління; технології прийняття політичних рішень; технології політичного лідерства; технології політичного конструювання (політична інженерія); технології політичних конфліктів; технології політичних реформ; антикризові політичні технології; технології тоталітарного панування; технології демократії; технології захисту прав людини), технології політичного аналізу (технології політичних досліджень; технології політичного прогнозування; технології політичного планування; технології політичного моделювання; технології аналізу політичних ризиків), технології політичних комунікацій (PR-технології; виборчі технології; технології політичної реклами; технології політичного впливу і маніпулювання; технології формування політичного іміджу; технології міжнародних політичних комунікацій) [3, с.156-167].

Вашенко К.О. та Корнієнко К.О. пропонують таку класифікацію електоральних технологій за різними ознаками:

- за відношенням до виборчої системи;
- за масштабами;
- за характером мотивації;
- за територіальною основою;
- за етапами застосування;
- за сферами застосування;
- за рівнем впровадження.

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що сукупність світових політичних технологій є дуже багатоманітною, але на вітчизняному політичному ринку представлена лише їхня мала сукупність, що не потребує високого рівня фахівців-виконавців, оскільки досить сумною тенденцією є недовіра до власне вітчизняних політологів та політтехнологів. У політичному світі країни домінує традиція найму закордонних фахівців, що хоча й є більш досвідченими, ніж українські, але у багатьох випадках не знають, а тому й не відчувають вітчизняної специфіки. Це призводить до того, що в Україні розвивається лише теоретична галузь політичних наук, тоді як прикладна перебуває у порочному колі –

теперішні фахівці майже не мають власне практичного досвіду масштабного застосування своїх знань та навичок, і, тому, не можуть їх відшліфувати, доробляти та створювати нові концептуальні напрями, що враховують специфіку вітчизняних соціально-політичних взаємодій. У результаті цього, навчаючи своїх спадкоємців, вони передають більш теоретичні, ніж практичні знання про політичну сферу, призводячи до поступової втрати небагатьох напрацьованих знань [17, с.202-206].

Участь у політичному житті громадян є невід'ємною умовою функціонування демократії, яка неможлива без активної участі населення в політичному, соціальному, культурному й економічному житті країни.

Електоральні технології покликані забезпечити передачу владних повноважень представникам певних груп громадянського суспільства шляхом виборів. У результаті цілеспрямованої політичної діяльності досягається результат: для держави – забезпечення правових норм при організації і проведенні виборчої кампанії, для суспільства – найбільш повна реалізація соціальних функцій виборів, для кандидатів – одержати в рівній боротьбі з політичними конкурентами право представляти інтереси жителів свого округу в державних органах. При цьому політичні сили, що використовують виборчі технології, не можуть не враховувати об'єктивних умов виборчого процесу – правового простору, практики виборчих кампаній, національно-політичних традицій, організаційних і матеріальних можливостей держави [8, с.342-366]. Слід зазначити, що прискорення темпів суспільного розвитку призводить до ускладнення процедури політичних виборів: випадковість починає відігравати в них досить значну роль. Саме для пом'якшення таких негативних моментів у світовій політичній практиці давно застосовуються виборчі технології як метод підготовки, організації і проведення виборчих кампаній, які є складовою політичного маркетингу.

Український політик М. Томенко електоральні технології розглядає як «механізми й інструменти впливу на громадську думку та настрої громадян під час проведення виборчої кампанії». А. Пойченко розглядає політичний маркетинг як «сукупність методів і засобів цілеспрямованого впливу на різні соціальні групи того чи іншого суб'єкта політики з метою донести до них вигідну про себе інформацію у найбільш доступній формі і по найбільш ефективних каналах її трансляції. Він вимагає відповідних 105 засобів впровадження і донесення до населення привабливого іміджу політика». Це визначення конкретизує Д. Видрін, який розкриває поняття політичного маркетингу стосовно політичного лідера наступним чином: «Політичний маркетинг – це, насамперед, зважене, коректне й цілеспрямоване виявлення, підкреслення та демонстрація різним соціальним і національним групам виборців саме тих реальних якостей і переваг претендента на лідерство, до яких ці групи виявляють особливу зацікавленість» [13]. Найбільш повне й чітке визначення, на нашу думку, дає В. Бебик, який під поняттям «політичний маркетинг» розуміє:

– дослідження політичних структур, політичної культури, банку лідерів і суспільної свідомості з метою виявлення соціальних та соціопсихологічних настановлень електорату, політичної та правлячої еліт;

– регулювання правовими, адміністративними та іншими заходами політичних відносин у процесі функціонування політичної сфери суспільства (насамперед, вибір норм представництва та процедур обрання виборних органів влади);

– розробку відповідних іміджів тим чи іншим політичним, державним та іншим інститутам, ідеям, доктринам, окремим лідерам, особистостям тощо;

– систему заходів з впровадження в суспільну свідомість відповідних корективів і поправок стосовно тих чи інших об'єктів і суб'єктів політики тощо.

М. Малишевський у книзі «Технологія і організація виборів» пише: «Сучасні технології проведення виборчих кампаній можна визначити як сукупність найбільш загальних заходів і дій, порядок і принципи застосування яких регламентуються умовами відповідної виборчої кампанії, а самі вони завжди унікальні, тому що залежать не тільки від специфіки та особливостей виборчого округу, а й від особистісних характеристик кандидатів та їхніх команд, які беруть участь у виборчому процесі» [6, с.54-86].

За оволодіння владою, яка співвідноситься з тою чи іншою позицією, ведеться гостра політична боротьба, і вибори стають ареною цього протистояння. І чим важливіша в політичній стратифікації владна позиція, тим більш жорстке суперництво характеризує виборчу кампанію. По мірі поширення демократичних інститутів у всьому світі зростає значення інституту виборів, теоретичні та практичні аспекти яких вивчає політичний маркетинг.

В цьому контексті треба мати на увазі те, що політичний маркетинг є поширеним у світ явищем, і тут особливо очевидні універсальні принципи, методи, технології, прийоми. Але, як зауважує А. Ковлер, у цій сфері необхідно враховувати національні особливості, оскільки кандидати в депутати та організатори виборчих кампаній мають справу з людським матеріалом, реальними виборцями, з їх історичною пам'яттю, культурними, релігійними і мовними відмінностями. Саме тому мистецтво політичного маркетингу потребує делікатного поєднання універсального і національного, новацій і традицій [5, с.122-126].

За масштабами в Україні необхідно розрізняти:

– технологію проведення референдуму загальнонаціонального значення;

– технологію виборчої кампанії з виборів Президента України;

– технологію виборчої кампанії з виборів до Верховної Ради України;

– технологію виборчої кампанії з виборів депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад;

– технологію виборчої кампанії з виборів сільських, селищних, міських голів;

– технологію проведення місцевих референдумів.

Залежно від того, яку мету у виборчій кампанії ставлять перед собою кандидати і партії, електоральні технології можна розрізняти таким чином: мета кампанії – участь, а не перемога; мета кампанії – досягнення часткової, відносної, повної чи абсолютної перемоги [17, с.212-216].

Як зауважує О. Петров, електоральні технології, в залежності від ступеня включеності в управлінські процеси, поділяються на два типи: дослідницькі виборчі технології та регулюючі виборчі технології.

Окремо можна виділити «антитехнології», або «брудні» технології, які спрямовуються на досягнення приватного чи швидкого результату без уваги на загальні й довготермінові наслідки. До «брудних» технологій відносять: висування двох-трьох кандидатів під одним прізвищем в одному окрузі, підкуп виборців чи збирання бюлетенів у тих, хто іде голосувати, з виплатою їм грошей, заміна бюлетенів, перестановка результатів голосування, псування бюлетенів, випуск «липових» номерів відомих газет, застосування соціологічного опитування з метою дезінформації, поширення неправдивої інформації за день-два до виборів тощо [17, с.220-223].

Такі технології часто застосовуються комплексно, взаємодоповнюючи і навіть дублюючи одна одну. Виборча кампанія – це зусилля, що здійснюються протягом визначеного законом часу з метою мобілізації підтримки виборцями кандидата, партії і спрямовані на успіх у день виборів. Головне завдання – об'єктивно оцінити можливість кандидата, зробити правильний вибір і ефективно використати наявні ресурси. А основні ресурси – це час, кошти і люди, які допомагають організувати виборчий процес, їх творчі можливості. Отже електоральні технології – це сукупність засобів і методів виборювання, оновлення та утримання політичної влади в демократичному суспільстві, які спираються на механізми взаємодії різних соціальних груп, соціальних інститутів громадянського суспільства з урахуванням правових, політичних, матеріальних, духовних та інших чинників з метою стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні, рекрутування нової політичної еліти, легітимації влади, реалізації волі більшості на управління країною [14, с.103-107].

Ефективність електоральних технологій в умовах сучасної України залежить від наявності:

- команди професіоналів;
- матеріально-фінансових ресурсів;
- організаційної структури;
- доступу до засобів масової інформації, особливо електронних;
- підтримки впливових людей;
- морально-вольових якостей політичного лідера.

Щоб вибори відбувалися згідно з демократичними принципами в межах чинного законодавства й могли повною мірою виконувати свої соціально-політичні функції, необхідні певні організаційно-правові умови, що забезпечуються державою та спеціальними державно-громадськими органами – виборчими комісіями. Правовою основою для проведення виборів є виборче законодавство. Воно визначає права й обов'язки всіх, хто бере участь у виборчому процесі та створює нормативну базу демократичних виборів. Для демократичних держав основою виборчого законодавства є міжнародні норми демократичних виборів [6]. На сьогодні організація і проведення виборчих кампаній є сферою діяльності професіоналів – людей, які спеціалізуються на виборчих технологіях і володіють відповідними знаннями та вміннями. І якщо термін «електоральні технології» можна вважати вже усталеним, то щодо назви професії спеціалістів у цій сфері такого сказати не можна. Їх називають політичними технологами, політичними консультантами, електоральними менеджерами. Самі ж фахівці особливо використовують термін «політичний консультант», зазначаючи, що консультант – це не професія, а роль яку відіграє в команді професіонал, або ж відзначають відмінності в ступені відповідальності між технологом і консультантом [6].

Отже, з огляду на сказане, політики і політтехнологи мають пристосуватися до нового типу електорату, коли кожен виборець буде розглядатися окремо, як індивід. Вийти на якісно новий рівень відносин між політиком і виборцем дозволяє опрацювання інформації, яка надходить безпосередньо від клієнтів у вигляді опитувань, висловлених побажань тощо. В результаті належного використання інформації, отриманої від виборців (коректний збір, опрацювання тощо), у політтехнолога з'являється реальна можливість індивідуальної роботи з виборцем – виступаючи перед аудиторією, адресуватися саме до тих проблем, що її хвилюють, підвищується точність у визначенні кількості прихильників на певній території, з'ясовуються проблемні питання, вирішення яких є критичним для залучення тих, хто ще не визначився з вибором, збільшується ймовірність перевербування «чужого» виборця, якщо пропонується кращий план розв'язання нагальної проблеми.

У процесі аналізу електоральних технологій виокремлюють кілька універсальних принципів. Ідеальної виборчої системи не існує. Будь-яка система має конкретні вади та переваги, причому, в залежності від ситуації, ці позитивні та негативні характеристики можуть змінювати свій вектор [14, с.156].

Одна і та ж система може діяти по-різному в різних політичних культурах і в різних ситуаціях. Немає такої послідовності подій, які з логічною неминучістю настають б у результаті застосування тієї чи іншої системи незалежно від часу і місця дії. Але правильне і зворотне: до схожих результатів в одній і тій же країні може призводити дія абсолютно різних виборчих систем, які сприймаються іноді навіть як альтернативні та взаємовиключні. Трапляються ситуації, коли політичний підсумок виборів взагалі не залежить від виборчої системи. За інших рівних умов, без нагальної необхідності краще не змінювати чинну систему, тому що інерція сама по собі є позитивним чинником, хоча у випадку крайньої і явної необхідності саме радикальна зміна виборчої системи може виявитися корисною.

Висновки. Виборча система є однією з найважливіших складових сучасних політичних систем. У кожній країні вони створюються під впливом багатьох різних чинників – специфічних ознак політичної культури, історичних традицій, правових норм, етнічного та конфесійного складу виборців тощо.

Особливо слід підкреслити те, що, на відміну від країн усталеної демократії, у нових демократичних країнах, у тому числі й в Україні, значну роль у ході виборів відіграють додаткові стосовно електоральної формули формальні і неформальні інститути, такі, зокрема, як можливість використання адміністративного ресурсу, прямого та прихованого підкупу виборців, фальсифікації на виборах, характер партійного фінансування, підконт-

рольні ЗМІ тощо. Всі ці фактори можуть значно впливати як на результати виборів, так і на характер міжпартійної конкуренції, причому навіть незалежно від формально закріплених у законодавстві основних принципів виборчих перегонів. На практиці, як свідчить український досвід, законодавство про вибори, яке є результатом політичних компромісів, часто існує відособлено від реального виборчого процесу, створюючи хіба що видимість його законності.

Підсумовуючи вищевикладене, маємо підкреслити, що політичні вибори припускають відповідні технології діяльності, які завжди динамічні й потребують змін. Вивчення електоральних технологій становить відповідний вклад в їх розвиток на тлі українського державотворення. Осмислення змісту і типології політичних електоральних технологій на сучасному етапі – важлива потреба вдосконалення та підвищення ефективності політичної влади й державного управління. Подальші дослідження у цій галузі можна спрямувати на вдосконалення методології електоральних технологій та оптимізації виборчих процесів, аналіз технологій виборчої кампанії, рівні залучення партій до організації виборчого процесу тощо.

Література

1. Буркут І.Т. *Виборчі технології: регіональний досвід* / І.Т. Буркут, О.В. Колесников. – Чернівці: Видав. дім «Букрек», 2009. – 240 с.
2. *Виборча кампанія-2002: специфіка та імовірні результати* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tomenko.kiev.ua/cgi/redirect.cgi?url=pc10-2001-06.html>.
3. Гринберг П.Э. *Политические технологии: ПР и реклама* / П.Э. Гринберг. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 317 с.
4. Гришин Н.В. *Основы проведения избирательных кампаний* / Н.В. Гришин. – М.: РИП-холдинг, 2003. – 184 с.
5. Колесников О.В. *Роль політичної реклами у виборчій кампанії 2006 року* / О.В. Колесников, І.Т. Буркут // *Буковин. журн.* – 2006. – № 3. – С.118–134.
6. Кочубей Л.О. *Виборчі технології: політологічний аналіз на прикладі виборів до парламенту сучасної України* / Л.О. Кочубей. – К.: Юрид. думка, 2006. – 280 с.
7. Куц Т.М. *Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід Майданів* / Т.М. Куц // *Сучасне суспільство: політичні науки: зб. наук. пр.* / Харк. нац. пед. ун-т ім. Т.С. Шевченка. – Х.: ФОП Петров В.В., 2014. – Вип. 1 (5). – С.82–94.
8. Малкин Е. *Политические технологии* / Е. Малкин, Е. Сучков. – М.: Рус.панорама, 2006. – 680 с.
9. Моторнюк П.М. *Виборчі технології США: специфіка та універсальність* / П.М. Моторнюк // *Вісник СевНПУ: зб. наук. пр.* / Севастоп. нац. техн. ун-т; ред. Є.В. Пашков. – Севастополь: Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2010. – Вип. 112: *Політологія*. – С.162–166.
10. Обушний М.І. *Політологія: довідник* / М.І. Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Пшач. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.
11. *Останні акорди виборчих перегонів* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=index&catid=1&topic=all&stories=1>. 244 *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (33) 2017*
12. *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: [Л.М. Герасіна, В.А. Погребна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М.П. Требін. – Х.: Право, 2015. – 816 с.12.
13. *Політологія: підручник* / М.П. Требін, Л.М. Герасіна, І.О. Поліщук та ін.; за ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2013. – 416 с.
14. *Поліщук І.О. Еволюція культури політичних виборів в Україні: [монографія]* / І.О. Поліщук. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – 352 с.
15. *Пішизова С.Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе* / С.Н. Пішизова // *Полис.* – 2000. – № 2. – С.30–44.
16. Семотюк О.П. *Сучасний словник іноземних слів* / О.П. Семотюк. – Х.: Веста: Фанок, 2007. – 464 с.
17. *Сучасний виборчий ПР: навч. посіб.* / В.В. Лісничий, В.О. Грищенко, В.М. Іванов, М.В. Кінах. – Севастополь: ЕВРІКА, 2001. – 480 с.
18. *Шведа Ю. Демократія і вибори за С. Хантінгтоном* / Ю. Шведа // *Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти: матеріали конф.*, Львів, 12 лют. 2005 р. / уряд. А. Романюк, А. Скоричляк. – Львів: ЦІД, 2005. – С.13–22.

References

1. Burkut I.G. *Electoral technologies: regional experience* / I.G. Burkut, O.V. Kolesnikov. – Chernivtsi: Published. Bukrek House, 2009. – 240 p.
2. *Election Campaign 2002: Specificity and Probable Results* [Electronic resource]. – Access mode: <http://tomenko.kiev.ua/cgi/redirect.cgi?url=pc10-2001-06.html>.
3. Greenberg T.E. *Political technologies: PR and advertising* / T.E. Greenberg. – M.: Aspect Press, 2005. – 317 p.
4. Grishin N.V. *Fundamentals of conducting election campaigns* / N.V. Grishin. – M.: RIP-Holding, 2003. – 184 p.
5. Kolesnikov O.V. *The Role of Political Advertising in the 2006 Election Campaign* / O.V. Kolesnikov, I.G. Burkut // *Bukovin.* – 2006. – № 3. – pp. 118–134.
6. Kochubey L. *Electoral technologies: political analysis on the example of elections to the parliament of modern Ukraine* / L. Kochubei. – K.: Law. opinion, 2006. – 280 p.
7. Kutz G.M. *The vicissitudes of political regime formation in post-Soviet Ukraine: the experience of the Maidans* / G.M. Kutz // *Modern Society: Political Science: Coll. of sciences. Ave.* / Kharkiv nat. ped. them. G.S. Skovoroda. – Kh.: FOP Petrov V.V., 2014. – Vip. 1 (5). – P. 82–94.
8. Malkin E. *Political technologies* / E. Malkin, E. Suchkov. – M.: Rus. panorama, 2006. – 680 p.
9. Motornyyuk T.M. *Electoral technologies of the USA: specificity and universality* / T.M. Motornyyuk // *Bulletin of the SevNTU: Coll. of sciences. Ave.* / Sevastop. nat. tech. un-t; ed. E.V. Pashkov. – Sevastopol: View of Sevastopol. nat. tech. Univ., 2010. – Vip. 112: *Political Science*. – P. 162–166.
10. Obushny M.I. *Political science: a handbook* / M.I. Obushny, A.A. Kovalenko, O.I. Tkach. – K.: Trust, 2004. – 599 p.
11. *Recent election chords* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=index&catid=1&topic=all&stories=1>. 244 *Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine» № 2 (33) 2017*.
12. *Political Science Encyclopedic Dictionary / Contribution: [L.M. Gerasina, V.L. Pogrebna, I.O. Polishchuk and others]; in a row.* M.P. Trebin. – H.: Law, 2015. – 816 p. 12.
13. *Political science: textbook* / M.P. Trebin, L.M. Gerasina, I.O. Polishchuk and others; in a row. M.P. Trebin. – H.: Law, 2013. – 416 p.
14. *Polishchuk I.O. The evolution of the culture of political elections in Ukraine: [monograph]* / I.O. Polishchuk. – H.: KhNU them. VN Karazin, 2008. – 352 p.

15. Pshizova S.N. *Democracy and the political market in a comparative perspective* / S.N. Pshizova // *Polis*. – 2000. – № 2. – pp. 30-44.
16. Semotyuk O.P. *Modern dictionary of foreign words* / A.P. Semotyuk. – *H.: Vesta: Morning*, 2007. – 464 p.
17. *Modern Electoral PR: Educ. tool.* / V.V. Lisnychyi, V.O. Gryshchenko, V.M. Ivanov, M.V. Kinakhi. – Severodonetsk: EUROPE, 2001. – 480 p.
18. Shveda Y. *Democracy and the Elections by S. Huntington* / Y. Shved // *The Political Process in Ukraine in 2004: Regional Aspects: Materials of Conf., Lviv, February 12. 2005* / year. A. Romanyuk, L. Skochilyas. – Lviv: CPD, 2005. – P. 13-22.

Hurytska M.S.,

*Cand. of Political Sciences, Institute of Journalism of the Kyiv Taras Shevchenko National University,
ORCID ID: 0000-0002-9126-1534, racta@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

THE ESSENCE AND THE BASIC VARIETIES OF THE ELECTION TECHNOLOGIES IN UKRAINE

The content of the concept of «electoral technologies», modern approaches to its interpretation, the classification of electoral technologies on various grounds, the principles of democratic elections and the effectiveness of election technologies of modern Ukraine are analyzed. It is proposed to classify electoral technologies according to different characteristics and criteria based on the experience of modern Ukraine.

Key words: voters, election campaign, election process, public opinion, electoral behavior, electoral technologies, electorate, political marketing, political technologies, electoral technologies.

УДК 902.01:569.6

Кублій М.В.,

*асистент кафедри археології Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
ORCID: 0000-0002-9824-3144, kublii.m.v@gmail.com*

Україна, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВАРИННИЦТВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ НА ОСНОВІ КІСТКОВИХ МАТЕРІАЛІВ

У статті на основі археозоологічних досліджень пам'яток з території України схарактеризовано стан тваринництва Київської Русі, його основні напрямки і взаємозв'язки із сусідніми територіями. Характеристика тваринництва базується на визначенні кількісного співвідношення різних видів домашніх тварин, аналізі породного і статево-вікового складу стада, цільового використання тварин. Дослідження проводяться на основі визначених автором статті кісткових матеріалів, а також визначень інших дослідників, результати яких описано в літературі.

Ключові слова: тваринництво, кістки тварин, археозоологія, Київська Русь, лісостеп, лісова зона.

Постановка проблеми. При проведенні археологічних розкопок велика кількість кісткового тваринного матеріалу не береться до уваги у зв'язку з відсутністю достатньої кількості фахівців. Проте саме археозоологічні дослідження дають відомості про стан тваринництва на пам'ятці. На пам'ятках Київської Русі кількість тваринних кісток досить велика. Дослідження господарського типу пам'яток без урахування даних археозоології не може вважатися достовірним і комплексним.

Мета роботи – на основі вивчення тваринних кісток, знайдених на пам'ятках Київської Русі, оцінити характер тваринництва, його основні напрямки і взаємозв'язки із сусідніми територіями.

Виклад основного матеріалу. На стан тваринництва і мисливства в Київській Русі (IX–XIII століття) вчені почали звертати увагу ще в середині XIX століття. Одним з перших був Микола Якович Арістов. Він вказав на значну різницю між станом тваринництва на південних територіях Київської Русі, тобто власне на українських землях, і на північніших від них територіях, вчений вказував на переважну роль мисливства в населення північних територій і значний розвиток домашнього тваринного господарства на території сучасної України. Серед основних причин такого розвитку вчений вказував на кращі пасовища і на активну торгівлю зі степом, від яких, на його думку, значна частина поголів'я стада і потрапляла на Русь [1].

Про те, що тваринництво відіграло головну роль у господарстві Київської Русі, через пів століття після М.Я. Арістова зазначав інший вчений-археолог Микола Олександрович Рожков [2]. Проте основою таких висновків обох учених були передусім літописні дані, які не повною мірою можуть відобразити реальний стан.

Більш точно такі висновки можна робити на основі даних матеріальної культури. Результати археологічних і археозоологічних досліджень вказують на високий рівень тваринництва Київської Русі [3, с.141-143; 4, с.484; 5, с.338-341]. Аналогічно до літописних даних, наведених М.Я. Арістовим, Олег Петрович Журавльов на основі дослідження кісткових матеріалів вказував на суттєві відмінності в складі стада свійських тварин лісової і лісостепової зон за рядом ознак [5, с.338-339]. За його даними, тваринництво було другою після землеробства важливою галуззю господарства населення лісостепової

зони. Для деяких городищ археологічні знахідки вказують навіть на те, що тваринництво там відіграло важливішу за землеробство роль. Наприклад, в Ізяславлі на Волині кількість знайдених господарських інструментів для збору врожаю в десять разів переважала кількість інструментів для обробки ґрунту, що наводить на думку про використання кіс і серпів для заготівлі трави й сіна на корм худобі [6, с.84]. Також ознакою другорядності ролі землеробства є шар гною, характерний для відкладень середньовічних міст, оскільки в протилежному випадку його б вивозили на поля [7, с.130-131]. Розкопки київського Подолу вказали на наявність хлівів і конюшень у практично всіх садибах, а також на використання великої кількості кіс як знарядь заготівлі кормів. Розташована поруч з київським Подолом Оболонь характеризувалася великою кількістю пасовищ, в напрямку яких вела вулиця, у більш пізній час названа як «Бидлогіна» [6, с.84].

Археозоологічні дослідження дають значно детальнішу характеристику складу стада тварин, його породних особливостей. На основі таких даних можна робити висновки про господарський тип пам'яток, еколого-кліматичні особливості регіону і господарські зв'язки із сусідніми територіями.

При проведенні таких досліджень слід мати на увазі, що не всі кістки, знайдені на пам'ятці, потрапили туди за однакових умов. Абсолютна більшість усіх кісток або їхніх фрагментів належить до кухонних решток. Проте трапляються також кістки інших категорій: кістки із санітарних захоронень померлих тварин, відходи косторізних майстерень, кістки тварин, використовуваних заради хутра, та інші. Застосування однакових методів при опрацюванні всіх категорій кісток буде давати помилкові висновки.

Оцінку стану тваринництва Київської Русі було проведено на основі результатів наукових досліджень вчених, опублікованих у літературі, та археозоологічного вивчення матеріалу автором статті, проведеного по кісткових рештках тварин, знайдених на пам'ятках у Києві на Спаській-35 (Поділ), Лук'янівській (Поділ – досліджено колекцію рогових стержнів корови) і Десятинному провулку, а також на пам'ятках Обухів (Київська область), Огринь-8 (Дніпровська область), Глинськ, Манжелія і Воїнь (Полтавська область), Виповзів і

Седнів (Чернігівська область) і Пересопниця (Рівненська область).

Визначення віку тварин проводилося на основі методик, розроблених А. Сільвером, А. Ласотою-Москалевською, А. Грант і Г. Грінфільдом [8-11]. Для встановлення порід використовувалися коефіцієнти, виведені різними вченими [9; 12-25]. Проміри з кісток знімалися за методикою А. фон ден Дріш [26].

Із домашніх видів тварин до категорії кухонних решток, як правило, потрапляли кістки корів, овець, кіз і свиней. За рахунок того, що коней і собак використовували в господарстві, їхні кістки не потрапляли до смітєвих відходів, тому серед знайдених на пам'ятці кісткових решток вони скоріш за все опинилися випадково, через що робити висновки про кількісну характеристику цих тварин складно порівняно з харчовими тваринами. Проте кістки коней і собак, як правило, мають кращу збереженість, що є перевагою через можливість зняти з них проміри.

На більшості пам'яток із українських територій Київської Русі перші місця за всіма кількісними характеристиками займала корова. На основі вивчення кісткових матеріалів вдалося встановити, що корів використовували по-різному. Серед прижиттєвих функцій корови було отримання молочної продукції і використання волів як тяглової сили, після забою з них використовували м'ясо для вживання в їжу, шкіри для різних ремесел, кістки для косторізного ремесла, рогові чохла для косторізного ремесла і виготовлення клеїв.

Кількість фрагментів кісток цього виду в межах лісостепу сягала 44,4–75,5% від усіх визначених фрагментів на пам'ятках. При обчисленні мінімальної кількості особин частка корів буде дещо меншою, проте й тоді в переважній більшості випадків корова буде на першому місці – 30,3–44,6%. Хоч щодо мінімальної кількості особин є і винятки, наприклад Комарівка (30,3%), де корова була на другому місці після свині. Проте тут частка корів не суттєво менша порівняно з іншими пам'ятками. Друге місце цей вид зайняв через досить велику кількість свиней [3, с.147-149]. Менша частка корів за показником мінімальної кількості особин порівняно з кількістю фрагментів кісток пов'язана з тим, що кістки корови через крупніші розміри ділили на більшу кількість фрагментів, ніж кістки вівці, кози чи свині. Якщо ж зробити переведення в корисну масу м'яса, отриману від різних видів тварин, то корова посідає перше місце навіть там, де за кількістю особин вона мала друге, даючи близько двох третин від усієї м'ясної продукції [3, с.147]. Для прикладу, по пам'ятці Спаська-35 з київського Подолу частка коров'ячого м'яса становила 67,99% від м'яса всіх утримуваних тут домашніх тварин.

На пам'ятках лісової зони корови в основному на другому місці за кількістю особин і за кількістю фрагментів кісток, поступаючись свині, хоч за корисною масою м'яса корова все одно на першому місці [27; 28, с.107-140]. По давньому Чернігову періоду Київської Русі кількість особин корови дуже сильно відрізняється. У районах чернігівського Подолу частка коливається від 50% до 17% особин від всіх домашніх тварин, на окольному граді – 17,5%, внаслідок чого опиняється на другому місці після свині. На дитинці, де жила міська знать,

корова становить 40,4% від домашніх особин тварин [29, с.37-39].

На молочний напрямок скотарства в Київській Русі вказує статеві-віковий склад стада на різних пам'ятках. По Середньому Подніпров'ю при встановленні за станом зубної системи віку тварин було виявлено 77% особин старше 28 місяців [3, с.65], для київського Подолу цей показник відрізняється несуттєво – 74,2%. Подібний показник щодо поголів'я крупної рогатої худоби був у Північній Європі (Бельгія) в період Середньовіччя – кількість тварин старше 2 років становила 77,53% [30, р.6], у Золотій Орді старше 2 років було 76,2% особин [31, с.116], що вказує на спільні риси тваринництва по всій Європі.

Встановлені в цьому дослідженні статеві-вікові групи на основі вивчення рогових стержнів корів з пам'ятки Лук'янівська у Києві були такими: дорослих, напівдорослих і молодих самок – відповідно 40,23%, 2,63% і 4,89%; абсолютно дорослих, напівдорослих і молодих самців – 5,26%, 15,79% і 20,3%; дорослих волів – 10,9%. Такий статеві-віковий розподіл свідчить про молочний напрямок утримання поголів'я корів і забій на м'ясо насамперед самців в основному при досягненні ними достатньої маси. Ці співвідношення відповідають даним з інших пам'яток, на яких корів теж вирощували заради молока. Для Середнього Подніпров'я періоду Київської Русі на дорослого самця (без врахування дорослих волів) припадало 6–7 дорослих самок [3, с.83]. По інших пам'ятках, наприклад, для бронзового періоду Британії один дорослий самець корови припадав на 4–6 самок [32, р.160], для пізньотрипільської пам'ятки Бринзени-Циганка на одного самця припадало приблизно 4 самки [33, с.68].

Щодо породного складу стада, то на основі відсоткового співвідношення знайдених рогових стержнів на пам'ятках лісостепу можна припустити, що для цього регіону не було притаманним вирощувати безрогої корови. Такі висновки можна зробити на основі спостережень В.Й. Цалкіна, який припустив, що про безрогої породи можна говорити, якщо частка рогових стержнів відносно всіх кісток скелету корови становить менше 1%. Для різних пам'яток Середнього Подніпров'я частка рогів перевищує 1% і становить від 1,17% для Чучина до 3,4% на Старокиївській горі [3, с.64-68]. Для київського Подолу цей відсоток становить 1,07%.

На античних пам'ятках Північного Причорномор'я, де було зафіксовано поширення безрогої порід корів, кількість рогових стержнів становить 0,34%, на поселеннях скіфського часу в лісостепу – 0,55%, для черняхівської культури – 1,68%. Для дьяківських угро-фінських пам'яток раннього залізного часу кількість рогових стержнів від усіх кісток корови становить 1,35%, і при цьому безрогої порід там не було знайдено [34, с.12]. Отже, можна припустити, що тяглисть порід корів на руських пам'ятках Середнього Подніпров'я, принаймні за ознакою наявності рогів, бере свій початок із черняхівської культури.

Щодо висоти тварин у загривку, то в лісостепу найчастіше траплялися тварини заввишки 110–120 см, у лісовій зоні – 100–110 см [3, с.89-90]. За такими показниками корови лісостепу значно подібніші до корів зі

степової зони, хоч є риси, властиві й для лісових порід. Середня висота тварин із Золотої Орди становила 115 см, а нижче 105 см особини не траплялися взагалі, хоч у лісостепу таких тварин було 10,9%. На слов'янських городищах Молдови висота корови становила від 105 до 130 см, а середня висота була 115,5 см. За визначеннями автором роботи кістками з Києва діапазон значень висоти має межі від 103,72 до 122,59 см, а по пам'ятці Огринь-8 – від 108,96 до 122,7 см. Таким чином видно, що для території сучасної України і сусідніх територій найбільш часті розміри особин зменшувалися з півночі на південь, хоч чітких кордонів за цією ознакою не було простежено. Порівняно з даними по всьому Середньому Подніпров'ю [3] Київ, як одне з найголовніших міст на торгівельних шляхах, зокрема на «шляху з варяг у греки», відзначається досить широким спектром порід корів, хоч більше тяжіє до крупніших порід. Практично за всіма показниками київські породи корів більші за розмірами від середньостатистичних з лісової зони, або ж нижні значення діапазону їхніх розмірів потрапляють у верхню межу для лісової зони [27]. На більші розміри корів з Києва порівняно з тими, яких вирощували на пам'ятках лісової зони, вказував і О.П. Журавльов, досліджуючи територію Митрополичого корпусу Софії Київської [35, с.156-157]. Проте часто проміри кісток з Києва відповідають нижній межі по Волзькій Булгарії [36] або Золотій Орді [31].

У межах самого лісостепу характерним було збільшення висоти корів з півночі на південь. Так, на фоні даних по Києву ряд промірів кісток із Огрині і Глинська мав дещо більші значення, а з Виповзова дещо менші.

Можна припустити, що для київських порід корови батьківськими формами був тур азіатський, що впливає із співвідношення довжини діастеми до найбільшої довжини нижньої щелепи (промір № 11 до № 1 [26, р.52-53]). Такий індекс довжини діастеми було визначено для трьох нижніх щелеп – він варіював від 26,06% до 27,71%. Для індивідів цієї батьківської форми характерний індекс 26–27% [13].

До малої рогатої худоби зараховують два види тварин – вівцю і козу. Через велику подібність їхніх кісток, а також у зв'язку із сильною подрібненістю кухонних решток не завжди вдається їх розрізнити, тому здебільшого їхні кістки ідентифікують як кістки малої рогатої худоби. Проте все ж на основі визначених до виду кісток можна встановити, який з видів переважав на пам'ятці. На думку вчених, переважання овець над козами було раціональним у районах з великими відкритими територіями, якщо ж навколо пам'ятки в основному були зарослі території, то вони більше підходять для випасу кіз [35, с.157-158]. Здебільшого на пам'ятках лісостепу переважали вівці, хоч трапляються й винятки з цього правила. По Києву овець також було більше. Розкопки Митрополичого корпусу Софії Київської у 2006 році, кістки з якого досліджував О.П. Журавльов, показали переважання овець над козами [35, с.157]. Також вівці переважали більш як удвічі кіз і на пам'ятці Спаська-35. Тяглисть в переважанні овець на пам'ятках лісостепу простежується ще з раннього залізного віку, коли овець було також значно більше, ніж кіз [34, с.29]. У лісовій зоні в давньому Чернігові на пам'ятках, досліджених і на

Подолі, і в передмісті та околицях, і на Дитинці, серед цих двох видів переважала коза [29, с.38].

Малу рогату худобу використовували заради молочної продукції, овець додатково – заради вовни, а також для харчів їхнє м'ясо, хоч воно і становило незначну частку серед усієї м'ясної продукції, у ремісниче використання йшла шкура й кістки.

Кількість фрагментів кісток малої рогатої худоби по пам'ятках лісостепу коливається від 4,5% до 17,7%, посідаючи то друге, то четверте місце. За мінімальною кількістю особин – від 18,2% до 29%. По Верхньому Києву ці частки становлять відповідно 12,2% і 29%, виводячи малу рогату худобу на друге місце як за кількістю фрагментів кісток, так і за кількістю особин [3, с.147-149]. Для Подолу – 17,3% і 18,83%, через що тут вона посідала третє місце.

За кількістю корисної маси м'яса мала рогата худоба по Середньому Подніпров'ю становить 4,8% [3, с.147], для Подолу – 3,74%.

За віковим розподілом малої рогатої худоби старше двох років в лісостепу було 58,3% особин [3, с.98]. Приблизно таку ж частку можна було спостерігати і в Києві на Подолі – 57,15% тварин.

На жаль, по кістках простежити співвідношення віку і статі не вдалося, проте, виходячи з того, що більша частина стада була старшою двох років, а окремі індивіди доживали до віку 6–8 років, можна стверджувати про молочно-вовняний напрямок використання стада. Можна припустити, що тварини, старші двох років, в основному були самками. А близько половини тварин, яких забивали у віці від 1 до 2 років можуть бути самцями. Логіка такого припущення полягає в тому, що тварини вже досягли необхідної ваги і їхнє подальше вигодовування не було раціональним. Для прикладу, на Близькому Сході курдські пастухи, які займаються молочним напрямком вирощування кіз і овець, у своїх стадах утримують одного самця на кожні 10–30 самок [32, р.39].

Найчастіше траплялася висота овець у загривку по лісостепу – від 64 до 70 см, у лісовій зоні найбільша кількість тварин мала висоту 59 см [3, с.102-103]. Висота за кістками тварин, знайденими на київському Подолі, мала межі від 55,89 до 72,12 см, на Десятинному провулку – від 62,55 до 77,56 см і на Огрині – від 60,7 до 65,56 см. Ті особини, зріст яких близький до 58 см, можуть походити від азіатського муфлона *Ovis orientalis*, тварини зі зростом, близьким до 68 см, – від мідних овець, поширених в Європі в мідну добу [9, с.176].

За кістками, визначеними як такі, що належали козі, зріст особин варіював від 61,77 до 69,92 см. Як найменше, так і найбільше значення отримано за матеріалом з київського Подолу. Згідно з цими даними, можна припустити, що всі особини, за винятком найбільшої, походять від безоарових козлів *Capra aegagrus Gmel*, розміри яких не перевищують 69 см. Особина зі зростом 69,92 см може походити як від *Capra aegagrus Gmel*, так і від гвинторогого козла *Capra falconeri Wagn*, зріст яких варіює від 70 до 85 см [9, с.176]. У загальному, по території Європи за розмірами кози мало відрізняються впродовж тривалого часу – від бронзового періоду до середньовіччя [24].

У межах території України свиня за кількістю фрагментів кісток і за кількістю особин посідає від першого до третього місця. Найбільшу їхню кількість зафіксовано на території лісової зони. По території лісостепу свиня переважно на другому місці як за кількістю кісток, так і за кількістю особин. Для наближених до степу територій вона посідає третє місце. Крім того, у тому самому місті кількість свиней може суттєво відрізнятись залежно від району. Наприклад, перше місце вона займає на окольному граді Чернігова періоду Київської Русі і від загальної кількості особин домашніх видів становить 50%. Проте на дитинці її частка зменшується до 28,9%, посідаючи тут друге місце після корови [29, с.38-39]. На київському Подолі частка особин свині становила 35,56%, що виводило цей вид на друге місце; на Верхньому місті – 26,9%, виводячи його на третє місце [3, с.149]. На Огрині-8 свиня посідала третє місце, де виявлено лише 7% фрагментів кісток від усіх визначених. У середньому по території лісостепу на свинину припадало 21,2% усієї м'ясної продукції [3, с.148], для київського Подолу – 28,27%.

Єдина мета, з якою вирощували свиней, було використання їхнього м'яса в їжу. В лісостеповій зоні в середньому по пам'ятках старшими 22-місячного віку залишали 59,6% свиней [3, с.106], для київського Подолу цей показник становив 64,75% тварин, при тому, що старше 42 місяців було зафіксовано тільки 0,64% особин.

Зріст свиней у загривку в середньому по лісостепу становив 72,5 см [3, с.108]; по кістках з київського Подолу він варіює від 65,87 до 77,33 см.

Як зазначалося вище, коней і собак за звичайних умов у їжу не вживали. Проте часом їхні кістки трапляються і серед кухонних решток із слідами надрізів. Більшість їхніх кісток належить до випадкових знахідок.

За породними характеристиками коні з лісостепу дуже подібні до коней із степової зони – Волзької Булгарії і Золотої Орди і вищі від коней з лісової зони. У загальному коні з лісостепу мали висоту в загривку від 119 до 149 см. Висота коней з київського Подолу варіює від 129,55 до 138,84 см, що за класифікацією В. Вігта [16, с.172-173] вказує на їхню малорослість і середньорослість. Висота коня з Огрині-8 за знайденою тут п'ястковою кісткою становила 138,77 см. Усі ці значення потрапляють в межі, характерні для лісостепу.

За класифікацією тонконогості в основному коні з лісостепу були тонконогими і напівтонконогими [3, с.121-122] і належали до групи скакунів східного типу [13, с.68; 12, с.108]. Це ж саме спостерігалось і в Києві на Подолі. Також на Подолі було знайдено середньоногих коней, хоч їхня кількість була порівняно невеликою. На Десятинному провулку траплялися середньоногі і товстоногі коні. Середньоногі і товстоногі належать до коней західного типу [13, с.68]. Про переважання в Києві тонконогих і середньоногих коней вказував О.П. Журавльов на основі дослідженого матеріалу з Верхнього міста з території Софії Київської [35, с.157].

Серед порід собак в основному траплялися середні за зростом з середніми показниками черепа. Наприклад, на київському Подолі висота їх у загривку варіювала від 47,14 до 59,95 см. Проте часом траплялися й дрібніші особини з висотою в загривку від 28,87 до 38,49 см, до

яких належали дуже дрібні криволапі і дрібні породи. У Воїні собаки також були середні за зростом, хоч часом траплялися й крупні. Більшість собак за зростом були подібні до лайок (дещо менші за розмірами виключно мисливські), проте траплялися і крупніші, подібні до вівчарок (їх могли використовувати при випасі худоби, полюванні, для охорони). Також були коротконогі криволапі собаки, спеціалізацією яких було лазити по норах при полюванні на хутряних звірів [3, с.124-139; 37, с.122].

Висновки. На основі специфіки еколого-кліматичних умов і зв'язків з сусідніми територіями, породний склад стада в Київській Русі сильно відрізнявся залежно від лісової і лісостепової зони. Лісостепова зона за характеристикою порід у більшості була подібна до степових країн Золотої Орди і Волзької Булгарії, хоч мала й ознаки порід лісової зони. Відсоткове співвідношення кількості м'ясних тварин сильно відрізнялося залежно від еколого-кліматичної зони, хоч простежувалися й соціальні особливості району міста.

Література

1. Аристов Н.Я. Промышленность Древней Руси / Н.Я. Аристов. – СПб: Типография Королева, 1866. – 324 с.
2. Рожков, Н.А. Город и деревня в русской истории. (Краткий очерк экономической истории России) / Н.А. Рожков. – 5-е изд. – Петроград: Книгоиздательство В.С. Клеменова, 1919. – 127 с.
3. Шимченко Н.Т. К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье) / Н.Т. Шимченко. – К.: Наукова думка, 1972. – 204 с.
4. Журавльов О.П. Дослідження остеологічних матеріалів з Давньоруських пам'яток на території України / О.П. Журавльов // Археологія і давня історія України. – 2010. – № 1. – С.484-489.
5. Журавльов О.П. Остеологічні матеріали з ранньослов'янського поселення Обухів 2 / О.П. Журавльов // In Sclavenia terra. – 2016. – Вып. 1. – С.172-205.
6. Беляева С.О. Про регіональну специфіку розвитку сільськогосподарства Середнього Подніпров'я в X-XIV ст. / С.О. Беляева // Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX-XIII ст.». – 1993. – С.82-86.
7. Куза А.В. Малые города Древней Руси / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 169 с.
8. Silver I.A. The ageing of domestic animals / I.A. Silver // Science in archaeology. – 1963. – P. 283-302.
9. Lasota-Moskalewska A. Archeozoologia Ssaki / A. Lasota-Moskalewska. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 324 s.
10. Grant A. The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates / A. Grant // Ageing and sexing animal bones from archaeological sites. – 1982. – P. 91-108.
11. Greenfield H.J., Arnold E.R. Absolute age and tooth eruption and wear sequences in sheep and goat: determining age-at-death in zooarchaeology using a modern control sample / H.J. Greenfield, E.R. Arnold // Journal of Archaeological Science. – 2008. – № 35 – P. 836-849.
12. Браунер А.А. Материалы к познанию домашних животных России. 1. Лошадь курганных погребений Тираспольского уезда Херсонской губернии (Equus Goshkewitschi, mihl) / А.А. Браунер // Записки общества сельского хозяйства Южной России. – 1916. – III. 86, кн. 1. – С.49-185.

13. Поначевський В.О. Фауна Ольвії / В.О. Поначевський // Збірник праць зоологічного музею. – 1956. – № 27. – С.61-130.
14. Цалқин В.И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы / В.И. Цалқин // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.: Наука, 1970. – № 161 – 280 с.
15. Цалқин В.И. Изменчивость метаподий у овец / В.И. Цалқин // Бюлл. МОИЛТ, отд. Биол. – 1961. – III. 66 (5). – С.115-132.
16. Витт В.О. Лошади Пазырыкских курганов / В.О. Витт // Современная археология. – 1952. – № 16. – С.163-205.
17. Godynicki S. Okreslanie Wysokosci jeleni na podstawiekosci szodrecza i srodstopla / S. Godynicki // Roczniki Wyzszej Szkoły Rolniczej w Poznaniu. – Poznan: 1965. – № 25. – S. 39-49.
18. Koudelka F. Das Verhältnis der Ossa longa zur Skeletthöhe bei Säugetieren / F. Koudelka // Verhandlungen des Naturforschenden Vereines in Brünn. – 1885. – Bd. 24. – S. 127-153.
19. Kjesewalter L. Skelettmessungen am Pferde als Beitrag zur theoretischen Grundlage der Beurteilungslehre des Pferdes / L. Kjesewalter. – Leipzig: Dissert. Univ. Leipzig, 1889. – 38 S.
20. Matolcsi J. Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial / J. Matolcsi // Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie. – 1970. – № 87/2. – S. 89-137.
21. Teichert M. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bivora und frühgeschichtlichen Schweinen / M. Teichert // Kühn-Archiv. – Berlin: 1969. – № 83/3. – S. 237-292.
22. Teichert M. Vergleich zwischen gemessener und berechneter Widerristhöhe bei einem Deutschen Schwarzbunten (Holstein) Milchrind A comparison between the measured and calculated withers height of a German Black-pied (Holstein) Milk-cattle / M. Teichert // MUNIBE (Antropologia-Arkeologia). – San Sebastian, 2005. – № 57. – 483-486.
23. Хаак Д. Метрические исследования ан рöhrenknochen bei deutschen Merinolandschafen und Heidschnucken / Д. Хаак. – München: Vet. Diss., 1965. – 90 S.
24. Schramm Z. Kosci dlugie a wysokosc w kfebie u kozy / Z. Schramm // Roczniki Wyzszej Szkoły Rolniczej w Poznaniu. – Poznan: 1967. – № 36. – S. 89-105.
25. Hartmann-Frick H. Die frühmittelalterliche Wirtschaftsauna in Schiers (Graubünden) / H. Hartmann-Frick // Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich. – 1975. – Bd. 120, 3. – S. 221-273.
26. Driesch A. A Guide To The Measurement Of Animal Bones From Archaeological Sites / A. von den Driesch. – Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1976. – 137 p.
27. Цалқин В.И. Материалы для истории скотоводства и охоты в Древней Руси. По данным изучения костных остатков из раскопок археологических памятников лесной полосы Европейской части СССР / В.И. Цалқин // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – № 51. – 186 с.
28. Цалқин В.И. Млекопитающие древней Молдавии / В.И. Цалқин // Бюлл. МОИЛТ, отд. Биол. – 1962. – III. 67 (5).
29. Потапов А.В. Новые материалы к истории скотоводства и охоты в древнем Чернигове / А.В. Потапов // Проблемы археологии Южной Руси. – К.: Наукова думка, 1990. – С.37-41.
30. Nijssen E. The Cattle Mandibles, Cranial Fragments and Metapodials from the Burgstraat in Ghent (Belgium) / E. Nijssen // Papers from the Institute of Archaeology. – London: Institute of Archaeology University College London, 2017. – № 27(1): Art. 5 – P. 1-9.
31. Цалқин В.И. Домашние животные Золотой Орды / В.И. Цалқин // Бюлл. МОИЛТ, отд. Биол. – 1967. – III. 72 (1). – С.114-130.
32. Davis S.J.M. The Archaeology of Animals / S.J.M. Davis – London: Routledge, 1995. – 224 p.
33. Чемыртан Г.Д. Остатки млекопитающих из позднетрипольского поселения Брынзены-Цыганка / Г.Д. Чемыртан // Фауна позднего кайнозоя междуречья Днестр – Прут. – 1978. – С.54-75.
34. Цалқин В.И. Древнее животноводство племен Восточной Европы и Средней Азии, / В.И. Цалқин // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.: Наука, 1966. – № 135. – 156 с.
35. Іевлев М.М. Дослідження на території Митрополітичного корпусу Софіївського заповідника / М.М. Іевлев // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2011: Збірник наукових праць за результатами роботи XI регіонального науково-практичного семінару «Охорона та дослідження пам'яток археології» (м. Полтава, 14–15 квітня 2011 р.). – Київ-Полтава, 2011. – С.150-159.
36. Цалқин В.И. Фауна из раскопок памятников Среднего Поволжья / В.И. Цалқин // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.: Наука, 1958. – № 61 (1). – С.221-281.
37. Сергеев Е.С. Фауна района древнерусского города Воинь / Е.С. Сергеев // ПЛОФЛ. – К.: Наукова думка, 1965. – Вып. 2. – С.120-122.

References

1. Aristov N.Ya. Promy'shennost' Drevnej Rusi / N.Ya. Aristov – SPb: Tipografiya Koroleva, 1866. – 324 s.
2. Rozhkov, N.A. Gorod i derevnya v russkoj istorii. (Kratkij ocherk e'konomicheskij istorii Rossii) / N.A. Rozhkov. – 5-e izd. – Petrograd: Knigoizdatel'stvo V.S. Klestova, 1919. – 127 s.
3. Timchenko N.G. K istorii okhoty i zhivotnovodstva v Kievskoj Rusi (Srednee Podneprov'e) / N.G. Timchenko – K.: Naukova dumka, 1972. – 204 s.
4. Zhuravlov O.P. Doslidzhennia osteolohichnykh materialiv z Davnoruskyykh pam'iatok na terytorii Ukrainy / O.P. Zhuravlov // Arkheolohiia i davnna istoriia Ukrainy. – 2010. – № 1. – S. 484-489.
5. Zhuravlov O.P. Osteolohichni materialy z rannoslov'ianskoho poselennia Obukhiv 2 / O.P. Zhuravlov // In Sclavenia terra. – 2016. – Вып. 1. – S. 172-205.
6. Beliaieva S.O. Pro rehionalnu spetsyfyku rozvytku sil'skoho hospodarstva Serednoho Podniprov'ia v X–XI v. st. / S.O. Beliaieva // Starozhytnosti Pivdennoi Rusi. Materialy III istoriko-arkheolohichnoho seminaru «Chernihiv i yoho okruha v IX–XIII st.». – 1993. – S. 82-86.
7. Куза А.В. Маліе города Древней Руси / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 169 с.
8. Silver I.A. The ageing of domestic animals / I.A. Silver // Science in archaeology. – 1963. – P. 283-302.
9. Lasota-Moskalewska A. Archeozoologia Ssaki / A. Lasota-Moskalewska. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 324 s.
10. Grant A. The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates / A. Grant // Ageing and sexing animal bones from archaeological sites. – 1982. – P. 91-108.
11. Greenfield H.J., Arnold E.R. Absolute age and tooth eruption and wear sequences in sheep and goat: determining age-at-death in zooarchaeology using a modern control sample / H.J. Greenfield, E.R. Arnold // Journal of Archaeological Science. – 2008. – № 35 – P. 836-849.
12. Brauner A.A. Materialy k poznaniyu domashnikh zhivotnykh Rossii. 1. Loshad' kurgannykh pogrebenij Tiraspol'skogo

- uezda Kfiersonskoj gubernii (*Equus Goschkewitschi, mifi*) / A.A. Brauner // *Zapiski obshhestva sel'skogo khozjaystva Yuzhnoj Rossii*. – 1916. – T. 86, kn. 1. – S. 49-185.
13. Topachevskiy V.O. *Fauna Olvii* / V.O. Topachevskiy // *Zbirnyk prats zoolohichnoho muzeiu*. – 1956. – № 27. – S. 61-130.
14. Czalkin V.I. *Drevnejshie domashnie zhivotny'e Vostochnoj Evropy* / V.I. Czalkin // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – M.: Nauka, 1970. – № 161. – 280 s.
15. Czalkin V.I. *Izmenchivost' metapodij u ovezh* / V.I. Czalkin // *Byull. MOIP, otd. Biol.* – 1961. – T. 66 (5). – S. 115-132.
16. Vitt V.O. *Loshadi Pazyry'yskikh kurganov* / V.O. Vitt // *Sovremennaya arkheologiya*. – 1952. – № 16 – S. 163-205.
17. Godynicki S. *Okreslanie Wysokosci jeleni na podstawiekosoi szodrecza i srodstopla* / S. Godynicki // *Roczniki Wyzszej Szkoły Polnoziej w Poznaniu*. – Poznan: 1965. – № 25. – S. 39-49.
18. Koudelka F. *Das Verhältnis der Ossa longa zur Skeletthöhe bei Säugetieren* / F. Koudelka // *Verhandlungen des Naturforschenden Vereines in Brünn*. – 1885. – Bd. 24. – S. 127-153.
19. Kiesewalter L. *Skelettmessungen am Pferde als beitrage zur theoretischen grundlage der beurteilungslehre des Pferdes* / L. Kiesewalter. – Leipzig: Dissert. Univ. Leipzig, 1889. – 38 S.
20. Matolcsi J. *Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial* / J. Matolcsi // *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*. – 1970. – № 87/2. – S. 89-137.
21. Teichert M. *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bivor und fruhgeschichtlichen Schweinen* / M. Teichert // *Kühn-Archiv*. – Berlin: 1969. – № 83/3. – S. 237-292.
22. Teichert M. *Vergleich zwischen gemessener und berechneter Widerristhöhe bei einem Deutschen Schwarzbunten (Holstein) Milchrind A comparison between the measured and calculated withers height of a German Black-pied (Holstein) Milk-cattle* / M. Teichert // *MUNIBE (Antropologia-Arkeologia)*. – San Sebastian: 2005. – № 57. – 483-486.
23. Haak D. *Metrische Untersuchungen an Röhrenknochen bei deutschen Merinolandschafen und Heidschnucken* / D. Haak. – München: Vet. Diss, 1965. – 90 S.
24. Schramm Z. *Kosci dlugie a wysokosc w klabie u kozy* / Z. Schramm // *Roczniki Wyzszej Szkoły Rolniczej w Poznaniu*. – Poznan: 1967. – № 36. – S. 89-105.
25. Hartmann-Frick H. *Die frühmittelalterliche Wirtschaftsauna in Schiers (Graubünden)* / H. Hartmann-Frick // *Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich*. – 1975. – Bd. 120, 3. – S. 221-273.
26. Driesch A. *A Guide To The Measurement Of Animal Bones From Archaeological Sites* / A. von den Driesch. – Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1976. – 137 p.
27. Czalkin V.I. *Materialy dlya istorii skotovodstva i okhioty v Drevnej Rusi. Po dannym izucheniya kostnykh ostatkov iz raskopok arkheologicheskikh pamyatnikov lesnoj polosy Evropejskoj chasti SSSR* / V.I. Czalkin // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1956. – № 51. – 186 s.
28. Czalkin V.I. *Mlekopitayushhie drevnej Moldavii* / V.I. Czalkin // *Byull. MOIP, otd. Biol.* – 1962. – T. 67 (5).
29. Potapov A.V. *Novye materialy k istorii skotovodstva i okhioty v drevnem Chernigove* / A.V. Potapov // *Problemy arkheologii Yuzhnoj Rusi*. – K.: Naukova dumka, 1990. – S. 37-41.
30. Nijssen E. *The Cattle Mandibles, Cranial Fragments and Metapodials from the Burgstraat in Ghent (Belgium)* / E. Nijssen // *Papers from the Institute of Archaeology*. – London: Institute of Archaeology University College London, 2017. – № 27(1): Art. 5. – P. 1-9.
31. Czalkin V.I. *Domashnie zhivotnie Zolotoj Ordy* / V.I. Czalkin // *Byull. MOIP, otd. Biol.* – 1967. – T. 72 (1). – S. 114-130.
32. Davis S.J.M. *The Archaeology of Animals* / S.J.M. Davis. – London: Routledge, 1995. – 224 p.
33. Chemyrta G.D. *Ostatki mlekopitayushnikh iz pozdnepol'skogo poseleniya Brynzheny-Czyganka* / G.D. Chemyrta // *Fauna pozdnego kajnozoya mezhdurech'ya Dnestr – Prut*. – 1978. – S. 54-75.
34. Czalkin V.I. *Drevnee zhivotnovodstvo plemen Vostochnoj Evropy i Srednej Azii* / V.I. Czalkin // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – M.: Nauka, 1966. – № 135. – 156 s.
35. Ievliev M.M. *Doslidzhennia na terytorii Mytropol'choho korpusu Sofiivskoho zapovidnyka* / M.M. Ievliev // *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprov'ia – 2011: Zbirnyk naukovykh prats za rezultaty roboty XI rehionalnoho naukovo-praktychnoho seminaru "Okhorona ta doslidzhennia pam'iatok arkheologii"* (m. Poltava, 14-15 kvitnia 2011 r.). – Kyiv-Poltava, 2011. – S. 150-159.
36. Czalkin V.I. *Fauna iz raskopok pamyatnikov Srednego Povolzh'ya* / V.I. Czalkin // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – M.: Nauka, 1958. – № 61 (1). – S. 221-281.
37. Sergeev E.S. *Fauna rajona drevnerusskogo goroda Voin* / E.S. Sergeev // *POFP*. – K.: Naukova Dumka, 1965. – Vyp. 2. – S. 120-122.

Kublii M.V.,

assistant in Archeology Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy, ORCID: 0000-0002-9824-3144,
myhajlo.kublij@gmail.com

Ukraine, Kyiv

CHARACTERIZATION OF THE ANIMAL HUSBANDRY OF THE KYIVAN RUS' ON THE BASIS OF THE BONE MATERIALS

In this article, based on the archaeozoological studies of the findings on the Ukrainian territory, we characterize the state of the animal husbandry of the Kyivan Rus', its main tendencies and interconnections with the neighbouring territories. The characteristics of the stock-breeding are based on the quantitative proportions of the different live-stock breeds, analysis of the gender, age and breed composition, and targeted use of the animals. Research is based on the bone materials defined by the author and on the printed works of other researches.

Key words: animal husbandry, animal bones, archaeozoology, Kyivan Rus', forest steppe, forest area.

УДК 321.02

Малкіна Г.М.,

д.політ.н., доцент, професор кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка, anna-malkina@ukr.net

Україна, м. Київ

БАГАТОМАНІТНИЙ ПОПУЛІЗМ: ВИКЛИКИ ПОЛІТИЦІ XXI СТОЛІТТЯ

У статті досліджується феномен популізму, який, з'явившись ще у Стародавньому Римі, пройшовши тривалий еволюційний шлях у XXI столітті перетворився на феномен з безліччю різноманітних проявів. Основними проявами, що мають потужний вплив на політику в більшості країн світу, є використання популізму як політичної технології, конвергенція популізму та націоналізму та виклики, що загрожують ліберальній демократії з боку популізму та популістів. Привабливість популізму для виборців полягає в його простоті: складні питання з простими відповідями, формування надмірно спрощеної соціально-політичної реальності, пропагування простих рішень складних проблем та ідеального образу світлого майбутнього. У XXI столітті популізм перетворився на ідеологію, основними рисами якої є монізм та моралізм. Популізм виступає за монокультурність на противагу мультикультуралізму; домінування національних інтересів на противагу міжнародної співпраці та допомоги розвитку; за закриті кордони на противагу політиці відчинених дверей; традиціоналізм на противагу прогресивним та ліберальним соціальним цінностям. Нарешті, у XXI столітті популізм поставив питання про спроможність ліберальної демократії захищати права і свободи людей, бути прозорою і слугувати інтересам простого народу, а не плюралістичних еліт.

Ключові слова: популізм, політична технологія, ідеологія, конвергенція ідеологій, націоналізм, ліберальна демократія, неліберальна демократія.

Постановка проблеми. Про популізм як явище сучасної політики написано чимало наукових праць. Багато говорять про нього політичні експерти та політики. Сьогодні у популізмі прийнято звинувачувати всіх, а головним висновком експертного середовища є твердження, що XXI століття ознаменувалось світовою гегемонією популізму. Негативна конотація терміну стала очевидною. Але так було не завжди. Перші популісти з'явилися у Стародавньому Римі. Вони називали себе популярями (лат. popularis від populus – народ), відстоювали інтереси плебсу (населення Стародавнього Риму, яке не мало політичних прав) і протистояли оптиматам, які захищали інтереси сенатської аристократії. Не вдаючись в особливості протистояння плебсу та аристократії у Стародавньому світі, зазначимо, що ця дихотомія – народ-еліта – стала ключовою для подальшого формування смислового навантаження сучасної популістської риторики. Друга хвиля популізму пов'язана із заснуванням Народної партії в США у 1891 році. Метою партії, представники якої називали себе популістами, була боротьба проти багатоманітних форм панування монополістичного капіталу. Американський історик Р. Хофстедер писав, що на межі XIX–XX ст. популізм став у США першим значним політичним рухом, який наполягав на відповідальності держави за суспільний добробут [1, с.61]. Власно кажучи, ідея і практика «держави загального добробуту» (welfare state), втілена у життя низкою розвинених демократичних держав після Другої світової війни, стала наслідком цілеспрямованої діяльності популістських рухів. Окрім цього, популісти артикулювали ідею політичної участі громадян та запропонували низку інституціональних реформ, що її забезпечує (інститут загальнонаціонального та місцевого

референдуму, інститут народної законодавчої ініціативи). В подальшому популізм мав свої вияви у різних країнах у вигляді «Нового курсу» в США в період Великої депресії, «гандизму» в Індії, «руху нової епохи», «християнського соціалізму» тощо. Як бачимо, популізм мав цілком позитивний характер, адже мова йшла про артикуляцію і представництво інтересів простого народу і протистояння політичній та економічній елітам. Популісти зробили значний внесок у формування основних принципів функціонування демократичної, правової та соціальної держави. Напевно, з цим пов'язана відсутність терміну «популізм» в американських тлумачних словниках, а коректним відповідником англійського слова populism вважається народництво.

Протягом століть сутність і значення популізму істотно змінились, а сам популізм відійшов від свого першопочаткового значення і призначення. У XXI столітті популізм набув багатогранного характеру та сьогодні має різноманітні прояви та тенденції розвитку, починаючи від конвергенції популізму та націоналізму закінчуючи викликами для ліберальної демократії та міжнародного ліберального порядку.

Різноманітні прояви популізму є однією з центральних тем для багатьох зарубіжних дослідників, таких як П. Тагарт, Р. Інглеарт, П. Норіс, Е. Лаклау, К. Мад, Я. Мені, Г. Кампані, М. Пажнік, Я. Сурель та багато інших. У 2019 році Американська асоціація політичних наук винесла тему «Популізм і привілеї» в якості головної теми щорічної конференції, на якій популізм був проаналізований з політологічної, правової, психологічної точок зору, а також з позиції міжнародних відносин та ліберального світового порядку. Серед українських вчених-дослідників популізму варто згадати І. Кіянка,

Т. Радь, О. Лісничук, Т. Прядко, Ю. Мацієвського, Г. Куц тощо.

Мета статті – виокремити багатоманітні прояви популізму та виклики, пов'язані з поширенням популізму у XXI столітті, які потребують наукового вирішення.

Виклад основного матеріалу. Політолог Пітер Тагарт сказав про популізм, що це «одна з найбільш широко використовуваних, але погано зрозумілих політичних концепцій сучасності» [2, с.62]. Не вдаючись до детального аналізу різноманітних підходів до визначень популізму, зазначимо, що у XXI столітті він має безліч проявів і конотацій (від негативних до позитивних). Основними проявами, що мають величезний вплив на політику в більшості країн світу, є використання популізму як політичної технології, конвергенція популізму та націоналізму та виклики, що загрожують ліберальній демократії з боку популізму та популістів.

Популізм як політична технологія. Як сталося, що популізм у XXI столітті набув негативної конотації і перетворився на суцільне зло, вадю сучасної політики і політиків? Трансформація поняття пов'язана в першу чергу з використанням популістської риторики в якості політичної технології. Тобто, коли популізм став не ідейною доктриною народництва, відображенням народних інтересів, а засобом політичної боротьби, інструментом оволодіння політичною владою. Мета перетворилась на засіб і набула яскраво вираженого маніпулятивного характеру. Головною небезпекою маніпуляції є її прихований характер, коли об'єкт впливу (громадяни, що віддають свої голоси за тих чи інших кандидатів або політичні партії) навіть не здогадуються, що їх установки, уподобання і переконання є результатом цілеспрямованої роботи політтехнологів і, відповідно, не можуть чинити опір такому впливу і формувати власну електоральну позицію.

Можна виокремити наступні характерні риси популізму як політичної технології. По-перше, апеляція до народу з метою захисту його інтересів, протиставлення народу та політичної еліти, підтримання стану їх постійної конфронтації. При цьому спостерігається відсутність конкретизації, що таке народ, за винятком конституційного формулювання на тему «джерела влади». Не вдаючись до етнополітологічного аналізу терміну, варто згадати слова відомого італійського інтелектуала Умберто Еко: «Насправді ж «народу» як відображення волі та почуття, як природної живої сили, що втілює мораль та історію, не існує... Існують громадяни. Народ – це симулякр політичної практики, якого, однак, дуже потребують і політики і не політики» [3]. По-друге, амбівалентне ставлення до держави як політичного інституту. Оскільки в даному випадку мова йде про боротьбу за оволодіння державною владою, популістські політичні програми є прагматичними, тобто такими, що не схиляються до крайніх полюсів ідеологічного спектру. Популісти виступають за сильну державу, здатну захистити інтереси народу, гарантувати соціальний і правовий захист, і водночас прагнуть бачити якомога менше держави в житті людей. Популісти можуть називати себе лівими або правими, але в програмних положеннях ідеологічної чистоти не спостерігається. Популізм – такий стиль риторики, який може слугувати безлічі ідеологій.

По-третє, формування надмірно спрощеної соціально-політичної реальності, пропагування простих рішень складних проблем та ідеального образу світлого майбутнього. Ефективність популізму як політичної технології пояснюється його мімікрією під ідеологію, цього потужного інструменту впливу на масову політичну свідомість. Популісти часто стверджують, що соціальні, економічні та політичні проблеми мають прості рішення, граючи та ірраціональних, емоційних почуттях людей, перекладаючи складні соціально-економічні доктрини мовою повсякденного досвіду і «здорового глузду». По-четверте, заздалегідь невиконувани або нереалістичні обіцянки, розходження публічних декларацій та реальних інтересів. «Люди ніколи не брешуть більше, ніж під час війни, після полювання та перед виборами» – слова канцлера Німеччини Отто фон Бісмарка. Популізм знаходить підкріплення у недосконалій нормативно-правовій базі. Положення передвиборчих програм, гасла і обіцянки відносяться до передвиборчої агітації, а не до юридично значимих норм, що регламентують повноцінну цивільно-правову угоду між кандидатом та виборцями. З юридичної точки зору невиконання обіцянок політиком не передбачає застосування щодо нього негативних санкцій, а тому й не обмежує у польоті фантазії.

Наприклад, популізм в Україні носить яскраво виражений маніпулятивний характер. Навряд чи можна згадати бодай одну політичну партію, для якої популізм в його позитивному народницькому значенні є метою, а не засобом. Популізм давно вже став домінуючою конкурентоздатною альтернативою на політичному ринку. Причиною такого явища є, в першу чергу, відсутність інституційних механізмів політичної відповідальності політиків та політичних партій за невиконання передвиборчих обіцянок. Український популізм несе в собі дві серйозні загрози. По-перше, він спричиняє перманентну делегітимацію існуючого політичного режиму. По-друге, масштаби і сила популізму зворотно пропорційні ефективності політики. Існує замкнене коло: відсутність політичної відповідальності породжує і стимулює популізм, популізм спричиняє низьку інституційну спроможність та ефективність політики, а неефективна політика нездатна впроваджувати ефективні правові механізми для реалізації політичної відповідальності і боротьби з популізмом. Популізм є простим, а тому привабливим і зручним інструментом для політиків особливо в періоди, коли країни переживають переломні етапи своєї історії. Є сподівання, що популізм в решті решт повернеться до свого початкового значення і нарешті стане народництвом.

Конвергенція популізму та націоналізму. Конвергенція ідеологій – це процес їх зближення, сходження та знаходження компромісів, який відображає загальносвітову тенденцію до взаємовпливу та взаємопроникнення ідей в епоху глобалізації світової економіки, політики та культури. Найчастіше дослідження конвергенції ідеологій стосуються консерватизму, соціал-демократії та лібералізму. Однак останніми роками в науковому дискурсі розгортається дискусія щодо зростаючої по всьому світу конвергенції націоналізму та популізму в політичних системах. Для аналізу процесу конвергенції, популізм треба розуміти як політичну ідеологію, а не як політичну (виборчу) технологію. Американський політолог

К. Муд (Mudde) визначає популізм як тонкоцентровану ідеологію (*thin-centered ideology*), в якій суспільство розглядається як таке, що поділено на дві однорідні та антагоністичні групи («чистий народ» та «корумповану еліту»), а політика розуміється як вираження загальної волі народу. Основними рисами популістської ідеології, зазначає вчений, є монізм та моралізм: і «народ», і «еліта» мають спільні інтереси та цінності, тоді як основна відмінність між ними базується на моралі (тобто «чистий» проти «корумпованої»). Популісти стверджують, що вони представляють цілий народ, тоді як «еліта» представляє свої особливі інтереси [4].

На практиці ідеологічна конвергенція проявляється у появі таких лідерів, як президент США Дональд Трамп, президент Росії Володимир Путін, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, президент Туреччини Реджеп Ердоган, президент Бразилії Джаїр Болсонаро тощо. В теорії підходи до дослідження конвергенції націоналізму та популізму можна поділити на дві групи. Перший підхід, який умовно можна назвати конвергенційним, зосереджений на взаємозв'язку популізму та націоналізму, а також на пошуках точок їх збігу. Основними позиціями, в яких націоналізм та популізм збігаються, є ксенофобія, спрямована проти іммігрантів; авторитаризм як віра в жорстко впорядковане суспільство, в якому замах на владу має суворо каратись; криміналізація соціальних проблем, таких як аборти, проституція, вживання наркотиків тощо. Рональд Інглегард та Пеппа Норіс стверджують, що популізм виступає за монокультурність на протидію мультикультуралізму; домінування національних інтересів на протидію міжнародній співпраці та допомоги розвитку; за закриті кордони на протидію політиці відчинених дверей; традиціоналізм на протидію прогресивним та ліберальним соціальним цінностям. «Популізм... добре можна охарактеризувати як ксенофобський авторитаризм» [5, с.7].

Другий підхід, який умовно можна назвати антагоністичним, розглядає дві ідеології, як такі, що мають одну спільну ознаку – антагоністичність, вони обидві є ортодоксальними дискурсивними антагонізмами. Але ця ознака проявляється в різних векторах соціального простору, що робить популізм та націоналізм не тотожними один одному. Націоналізм розуміється як опозиційний горизонтальний антагонізм, побудований між різними етнічними чи культурними групами, а популізм як вертикальний антагонізм «народу» та «еліти» [6]. Ще одна відмінність між популізмом та націоналізмом знаходить свій вияв у площині дискурсивних рамок. Політична спільнота, яку мобілізує популізм, є тимчасовою та територіально обмеженою, в той час як націоналізм є дискурсивною рамкою з більш універсальною перспективою в просторі та часі [7].

Популізм як виклик ліберальній демократії. Ліберальна демократія є суспільно-політичним ладом представницького характеру, в якому влада обраних представників обмежена конституційно-правовими правилами та процедурами і покликана гарантувати і захищати широкі права і свободи громадян. Ліберальній демократії притаманні такі цінності, як свобода, людська гідність, плюралізм, толерантність, компетентність, відповідальність, моральна автономія, приватність та соціальний

порядок. Політичні режими, засновані на принципах ліберальної демократії ніколи не були досконалими і піддавались критиці з різних ідеологічних боків. Більше того, ліберальна демократія в жодній країні світу не була втілена повністю. Скоріше, вона завжди виступала своєрідним ідеалом, орієнтиром, якого треба прагнути або досягти спільного блага. Мимоволі пригадується відомий афоризм про демократію, приписуваний В. Черчиллю: «Демократія, звичайно, погана форма правління, але нічого кращого люди поки що не вигадали». Але, здається, у XXI столітті альтернатива ліберальній демократії з'явилась у формі популізму, який перетворився на політичний тренд, готовий запропонувати нову форму організації суспільно-політичного життя.

На межі XX–XXI століть в Західній Європі почала спостерігатись тенденція до зростання політичної ваги популістських «третьох сил», які будували свою риторику на критиці демократичних режимів за їх неспроможність забезпечити гідне життя «простого народу». Поступово вони почали виступати за зміну демократичних правил та процедур. Популізм почав перетворюватись на політичну ідеологію, яка позиціонувала себе як захисниця інтересів «простих людей» на протидію захисту інтересів плюралістичних еліт. У Східній Європі популісти, зазвичай, позитивно впливали на демократизацію авторитарних режимів, однак, в той же час, значно гальмували консолідацію ліберальних демократій, активно відстоюючи народний суверенітет та владу більшості при нехтуванні і навіть протидії правам меншості і плюралізму. Кульмінацією популістського тренду стала перемога на президентських виборах 2017 року одіозного кандидата Дональда Трампа. Попри те, що такі популістські лідери, як Уго Чавеса у Венесуелі або Марін Ле Пен у Франції проторували свої політичні кар'єри раніше за американського мільярдера, проте масштаб підтримки Трампа народом країни, що сприймається як «коліска» ліберальної демократії, став хоч і передбачуваним, але несподіваним результатом президентських перегонів.

У XXI столітті популізм поставив перед ліберальною демократією низку питань. Чому в реальності народ відсторонений від політики? Чи може популізм стати альтернативною ідеологією в межах ліберальної демократії? Чи зможуть популізм і ліберальна демократія існувати у формі партнерства? Якими є джерела невдоволеності демократичними інститутами? Які альтернативи може запропонувати популізм? Яка межа впливу популізму та популістського мобілізаційного потенціалу на систему представницької політики? Як співвідносяться цінності ліберальної демократії і популізму? [8].

Сьогодні все більше і більше стає зрозуміло, що риторичний та ідеологічний мобілізаційний потенціал популізму є набагато вищим, ніж у традиційної ліберальної демократії, бо є привабливим для широких електоральних груп і критика популістами ліберальної демократії сприймається ними позитивно. Так популісти, не ставлячи під сумнів представницьку систему як таку, нападають на інститути, що формуються не шляхом народного волевиявлення, а тому є непрозорими, непідконтрольними і непідзвітними перед народом, що нівелює їх демократичну легітимність. Популісти заяв-

ляються, що парламент є єдиним легітимним органом, який відповідає демократичним вимогам формування державних органів влади, ставлячи під сумнів повноваженням всіх інших інститутів. Ба більше, вони стверджують, що це нездужаний симптом конституційних демократій. Італійський дослідник популізму Чезаре Пенелі зазначає: «Оскільки демократичний стовп все ще базується на всенародних виборах представників шляхом партійного відбору, а іноді і президента республіки, порівняно з надзвичайним зростанням неамажоритарної влади, видається виправданим висновок, що ми «зайшли занадто далеко» у створенні неамажоритарних органів влади. Разом із виникненням наднаціональних організацій, таких як ЄС, структурний дисбаланс між демократичним та ліберальним стовпом – народницькою та аристократичною стороною влади стає більш помітним. Як тоді конституційні демократії зможуть усунути такий дисбаланс, не відмовляючись від власної ідентичності?» [9].

Ще однією підставою для піднесення популізму є перехід ліберальної демократії до неліберальної демократії (illiberal democracy), концепт якої був сформульований американським політичним аналітиком Фарідом Закарією [10]. Неліберальна демократія, яку називають частковою демократією, демократією з низькою інтенсивністю, порожньою демократією, керованою демократією тощо, це система управління, в якій, хоча й відбуваються вибори, але громадяни є відірваними від знань про діяльність тих, хто здійснює цю діяльність. Таким чином, в неліберальній демократії не існує «відкритого суспільства», а права і свободи громадян носять формальний характер. І популісти активно критикують таку демократію: «Протягом останнього десятиліття виборні уряди, які претендують на представництво народу, постійно посягають на повноваження та права інших сегментів суспільства. Така, фактично, узурпація є як горизонтальною (з боку інших галузей національного уряду), так і вертикальною (з боку регіональних та місцевих органів влади, а також з боку приватного бізнесу та неурядових організацій)» [11].

Висновки. Популізм, з'явившись ще у Стародавньому Римі, пройшовши тривалий еволюційний шлях, у XXI столітті перетворився на феномен з безліччю різноманітних проявів. Попри те, що популізм найчастіше розглядають як риторику, що апелює до простих народних мас, їх очікувань, незадоволення життям та мрій про диво, в реальності він став гнучкішим і впливовішим в політичному житті. В якості політичної технології популізм використовується в передвиборчих програмах переважної частини європейських і американських політичних партій. Привабливість популізму для виборців полягає в його простоті: складні питання з простими відповідями, формування надмірно спрощеної соціально-політичної реальності, пропагування простих рішень складних проблем та ідеального образу світлого майбутнього. Ефективність популізму як політичної технології пояснюється його мімікрією під ідеологію, цього потужного інструменту впливу на масову політичну свідомість. Популісти можуть називати себе лівими або правими, але в програмних положеннях ідео-

логічної чистоти не спостерігається. Популізм – такий стиль риторики, який може слугувати безлічі ідеологій.

Служіння популізму безлічі ідеологій демонструє процес конвергенції популізму та націоналізму. У XXI столітті популізм сам перетворився на ідеологію. Основними рисами популістської ідеології є монізм та моралізм. Популізм виступає за монокультурність на противагу мультикультуралізму; домінування національних інтересів на противагу міжнародній співпраці та допомогі розвитку; за закриті кордони на противагу політиці відчинених дверей; традиціоналізм на противагу прогресивним та ліберальним соціальним цінностям.

Нарешті, у XXI столітті популізм поставив питання про спроможність ліберальної демократії захищати права і свободи людей, бути прозорою і слугувати інтересам простого народу, а не плюралістичних еліт. Дедалі більше стає зрозуміло, що риторичний та ідеологічний мобілізаційний потенціал популізму є набагато вищим, ніж у традиційної ліберальної демократії, бо є привабливим для широких електоральних груп і критика популістами ліберальної демократії сприймається ними позитивно. Сучасні дослідники поділилися на дві частини стосовно перспектив популізму. Одні стверджують, що популізм і ліберальна демократія можуть цілком мирно співіснувати, а популізм виконуватиме стимулюючу функцію для покращення демократичних процедур та забезпечення їх транспарентності. Інші зазначають, що феномен популізму в XXI перетворив його на альтернативу ліберальній демократії і цей тренд дедалі буде посилюватись. Головною небезпекою популізму, як альтернативи демократії, є його авторитарний потенціал. В будь-якому випадку, піднесення популізму є відображенням прагнень суспільств до змін. Популізм може бути не тільки загрозою, а й можливістю.

Література

1. Hofstadter R. *The Age of Reform. From Bryan to FDR*. N. Y., 1955. – P.61
2. Taggart, Peter (2002). «Populism and the Pathology of Representative Politics». In Yves Mény and Yves Surel (eds). *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. pp. 62-80
3. Эко У. *Полный назад! «Горячие войны» и популизм в США*. – М.: Эксмо, 2007. – 592с.
4. Mudde, Cas (2017) *Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism* // <https://www.sas.upenn.edu/andrea-mitchell-center/cas-mudde-populism-twenty-first-century>
5. Inglehart R., Norris P. (2016) *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Harvard Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series. August, 2016, 53 pages.
6. Ду.: Katsambekis G., Stavarakakis Y. (2014) *Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA*. *Journal of Political Ideology*. Vol.19, 2014.; Brubaker, R. (2017). *Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective*. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.
7. Laclau E. (2007) *On Populism Reason*. – Verso, 2007. – 276 p.
8. Ду. Many Y., Surel Y. (2002) *Democracy and Populist Challenge* / Palgrave MacMillan / Basingstoke, United Kingdom / 258 p.

9. Pinelli C. (2011) *The Populist Challenge to Constitutional Democracy*. *European Constitutional Law Review* 7(01):5. 16 February 2011

10. Zakaria F. (1997) *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*. Retrieved 6 July 2013

11. Campani G., Pajnik M. (2017) *Understanding the Populist Shift: Othering in a Europe in Crisis*, eds. G. Lazaridis, G. Campani, Routledge, 2017, pp. 179-196 // [Режим доступу]: URL: https://www.researchgate.net/publication/320083407_Democracy_post-democracy_and_the_populist_challenge [доступ 26 квітня 2020]

References

1. Hofstadter R. *The Age of Reform. From Bryan to FDR*. N. Y., 1955. – P.61

2. Taggart, Peter (2002). «Populism and the Pathology of Representative Politics». In Yves Mény and Yves Surel (eds.). *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. pp. 62-80

3. Еко У. Пошви назад! «Horiachye voiny» у populyzm v SMY. – М.: Эксмо, 2007. – 592s.

4. Mudde, Cas (2017) *Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism* // <https://www.sas.upenn.edu/andrea-mitchell-center/cas-mudde-populism-twenty-first-century>

5. Inglehart R., Norris P. (2016) *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Harvard Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper Series. August, 2016, 53 pages.

6. See: Katsambekis G., Stavrakakis Y. (2014) *Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA*. *Journal of Political Ideology*. Vol.19, 2014.; Brubaker, R. (2017). *Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective*. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191-1226.

7. Laclau E. (2007) *On Populism Reason*. – Verso, 2007. – 276 p.

8. See: Many Y., Surel Y. (2002) *Democracy and Populist Challenge* / Palgrave MacMillan / Basingstoke, United Kingdom / 258 p.

9. Pinelli C. (2011) *The Populist Challenge to Constitutional Democracy*. *European Constitutional Law Review* 7(01):5. 16 February 2011

10. Zakaria F. (1997) *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*. Retrieved 6 July 2013

11. Campani G., Pajnik M. (2017) *Understanding the Populist Shift: Othering in a Europe in Crisis*, eds. G. Lazaridis, G. Campani, Routledge, 2017, pp. 179-196 // [Режим доступу]: URL: https://www.researchgate.net/publication/320083407_Democracy_post-democracy_and_the_populist_challenge [access 26 of April 2020]

Malkina G.M.,

*Doctor of Political Science, Associate Professor, Professor of Political Sciences Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, anna-malkina@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

MULTIFACETED POPULISM: THE CHALLENGES OF POLITICS IN THE XXI CENTURE

The article explores the phenomenon of populism, which, having emerged in Ancient Rome, having undergone a long evolutionary path in the 21st century, has become a phenomenon with many manifestations. The major manifestations that have a powerful influence on politics in most countries of the world are the use of populism as a political technology, the convergence of populism and nationalism, and the challenges that threaten liberal democracy from populism and populists. The appeal of populism to voters lies in its simplicity: difficult questions with simple answers, the formation of an overly simplistic socio-political reality, the promotion of simple solutions to complex problems, and the ideal image of a bright future. In the 21st century, populism turned into an ideology, the main features of which are monism and moralism. Populism stands for monoculturism as opposed to multiculturalism; domination of national interests as opposed to international cooperation and development assistance; for closed borders as opposed to open door policy; traditionalism as opposed to progressive and liberal social values. Finally, in the 21st century, populism raised the question of the ability of liberal democracy to defend the rights and freedoms of the people, to be transparent and to serve the interests of the common people, not of pluralistic elites.

Key words: populism, political technology, ideology, nationalism, convergence of ideologies, liberal democracy, illiberal democracy.

State administration and law

УДК 351(477) «712»

Білокінь М.І.,

аспірант ІПК ДСЗУ, молодший науковий співробітник, Національний військово-історичний музей України, Україна, м. Полтава

НОВІТНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ: ВНУТРІШНІЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ

Визначено, що нові умови здійснення управлінської діяльності потребують перегляду завдань контролю, форм і методів його здійснення, сформульовано основні проблемні питання та надані пропозиції щодо поліпшення контрольної діяльності, враховуючи нові тенденції та шляхи побудови дієвої системи державного управління. З'ясовано, що впровадження внутрішнього контролю в органах виконавчої влади є одним з основних завдань, враховуючи прийнятий ряд законодавчих актів, які зобов'язують усіх розпорядників бюджетних коштів запровадити базові компоненти державного внутрішнього фінансового контролю. Інститути громадянського суспільства визнаються важливими партнерами в процесі формування державної політики, починаючи від формулювання ідеї і закінчуючи її втіленням. Створюються умови для реалізації інститутами громадянського суспільства функції з незалежного контролю за діяльністю органів виконавчої влади, надаючи доступ цим інститутам до публічної інформації, у тому числі в таких суспільно важливих сферах, як публічні закупівлі, реалізація інфраструктурних проектів, моніторинг стану навколишнього природного середовища.

Ключові слова: внутрішній контроль, громадський контроль, державне управління, контроль за виконанням рішень.

Постановка проблеми. Доцільність вивчення системи стимулювання виконавської дисципліни державних службовців обумовлюється тим, що в сучасних умовах розбудови української державності на перший план за важливістю виступають питання, пов'язані з формуванням та розвитком досконалої системи державного управління, яка з часом допоможе підвищити репутацію державного службовця та сприятиме формуванню якісно нової системи державної служби. Розвиток демократії в Україні, чітке визначення її євроінтеграційних перспектив обумовлює актуалізацію дослідження проблем контролю, оскільки демократична конституційна система передбачає, що влада в ній має бути поділена, обмежена, доступна, передбачувана, ефективна і підконтрольна.

Дослідженню контролю як функції управління присвячені праці: В. Авер'янова, В. Копейчикова, В. Малиновського, А. Мельника, В. Погорілка та ін. Зокрема, А. Мельник вважає, що «громадський контроль як один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами, є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою» [1]. В. Малиновський під громадським контролем розуміє засіб забезпечення законності в діяльності виконавчо-розпорядчих органів, який суттєво відрізняється від усіх інших видів контролю.

Мета статті. Враховуючи нові тенденції та шляхи побудови дієвої системи державного управління розробити та обґрунтувати пропозиції щодо поліпшення контрольної діяльності державних органів.

Виклад основного матеріалу. Нові умови розвитку України та її впливу на суспільство потребують адекватних підходів до системи державного контролю та її законодавчого забезпечення. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [2] визначає, що метою реформи державного управління є побудова прозорої системи державного управління. Результатом впровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

Стратегія реформування державного управління з урахуванням принципів державного управління визначає також необхідність забезпечення підзвітності державних органів як один з напрямів реформування.

Ефективний контроль у сфері державного управління [3] забезпечується взаємодією всіх гілок державної влади і набуває характеру єдиної системи державного контролю. Одними з найважливіших практичних механізмів державного контролю в Україні є впровадження внутрішнього контролю та розвиток громадського контролю, які виступають як взаємопов'язані складові систем внутрішнього та зовнішнього форм контролю.

Зважаючи на тенденції функціонування сучасної фінансової системи України, а також те, що на сьогодні прийнятий ряд законодавчих актів, які зобов'язують усіх розпорядників бюджетних коштів запровадити базові

компоненти державного внутрішнього фінансового контролю, впровадження внутрішнього контролю в органах виконавчої влади є одним з основних завдань. Запровадження в Україні ефективної системи внутрішнього аудиту забезпечить протидію кризовим явищам, корупції та допоможе в досягненні економії, ефективності та результативності у використанні бюджетних ресурсів [4].

Україна перебуває у процесі впровадження державного внутрішнього фінансового контролю відповідно до зобов'язань, взятих в рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

На відміну від України, де поняття відповідальності традиційно розуміється як покарання за допущені порушення, в Європі під цим терміном розуміється відповідальність за те, що:

- організація досягає належного рівня економії, ефективності і результативності відповідно до визначених нею завдань, тобто система внутрішнього контролю працює згідно з цими принципами (забезпечено відповідний рівень бухгалтерського обліку, достовірно оцінено вартість процесів, правильно визначено мету, цілі та створено систему контролю на основі ризиків);
- установою забезпечується достовірність фінансової, статистичної і управлінської звітності;
- виконуються встановлені законодавством та керівництвом норми і правила.

Таким чином, внутрішній контроль – це інструмент управління, що дозволяє керівництву органів державного сектору перевірити стан виконання завдань органу. Це динамічний цілісний процес, що постійно адаптується до змін, які зазнає орган державного сектора. Основою внутрішнього контролю (за термінологією ЄС – фінансове управління і контроль) є відповідальність керівника за управління та розвиток органу в цілому.

Серед заходів, які вже реалізовано, слід окремо виділити посилення управлінської відповідальності та підзвітності керівників у результаті прийняття Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про державну службу», а також ряду підзаконних актів, якими розмежовано політичну та адміністративну відповідальність в центральних органах виконавчої влади.

Так, за основу внутрішнього контролю (фінансового управління і контролю) взято відповідальність керівника за управління та розвиток установи в цілому. В рамках реформування системи ДВФК зазначеним нормативно-правовим актом підвищено вимоги до фінансового управління та відповідальності (підзвітності) керівника [5].

З метою забезпечення єдиних підходів до здійснення внутрішнього контролю в органах виконавчої влади наразі здійснюється інвентаризація існуючих завдань та функцій, виконання яких законодавчо закріплено за бюджетними установами. Зокрема, на сучасному етапі впровадження реформ, розроблений перелік питань, що описують стан організації та здійснення внутрішнього контролю у розрізі його елементів за рік, для головних розпорядників коштів державного бюджету та центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій та запроваджена звітність за розділами: «Внутрішнє середовище», «Управління ризиками», «Зді-

йснення заходів контролю», «Здійснення інформаційного та комунікаційного обміну», «Здійснення інформаційного та комунікаційного обміну», «Здійснення моніторингу».

Звітність передбачає встановлення мети (місії) та стратегічних цілей діяльності установи, визначення організаційної структури, повноважень, відповідальності та підзвітності керівництва та працівників установи, відповідальність і контроль керівництва за дотриманням законодавства, бюджетної дисципліни та внутрішніх порядків і процедур установи, встановлення переліку завдань та функцій, їх розподіл та закріплення за виконавцями (співвиконавцями), планування діяльності, забезпечення додержання працівниками вимог законодавства у сфері запобігання і виявлення корупції, правил етичної поведінки, складення та подання звітності про результати діяльності.

У кожному структурному підрозділі визначаються ризики, які впливають на досягнення мети та стратегічних цілей діяльності установи, здійснюється їх оцінка, визначається спосіб реагування на них, а також розробляються відповідні заходи контролю з метою мінімізації впливу ризиків.

Основними принципами внутрішнього контролю є: чесність, прозорість, комунікація, чіткі цілі та обов'язки, ефективність і результативність, підзвітність / відповідальність, законність.

Впровадження внутрішнього контролю покликане забезпечити впевненість керівництва усіх рівнів установ у:

- досягненні в діяльності установи найвищого рівня ефективності, результативності, економічності та прозорості відповідно до поставлених завдань та визначених цілей;
- дотриманні встановлених законодавством і внутрішніми розпорядчими документами норм та правил, вказівок вищого керівництва;
- забезпеченні достовірності фінансової, статистичної і управлінської звітності та іншої інформації, на підставі якої вона складена;
- належному збереженні активів та захисті інформації від втрат;
- упередженні потенційних подій, які негативно впливають на досягнення результатів.

В державних органах внутрішній контроль запроваджується за моделлю: 2004: доповнення моделі COSO-I компонентами управління ризиками (COSO ERM). Модель визначає основні компоненти управління ризиками установ, що базується на ключових принципах і концепції управління ризиками, пропонує загальну термінологію управління ризиками і передбачає чіткі вказівки і директиви для управління ризиками установ.

Модель застосовується керівництвом держустанов для побудови стабільної системи внутрішнього контролю, аудиторами, як інструмент оцінки системи внутрішнього контролю, також модель забезпечує керівництво вказівками щодо того, як організувати систему внутрішнього контролю.

Одним із видів контролю за діяльністю органів державного управління і місцевого самоврядування є громадський контроль який є, в першу чергу, контролем за перерозподілом соціального простору між державою та громадянським суспільством, висвітленням проблем, що виникають між державою і громадянами, а головне –

контролем за відповідальністю правової держави перед громадянським суспільством.

Ураховуючи запит громадянського суспільства щодо прозорості, відкритості та підзвітності державних інституцій, керівництво держави докладає постійних зусиль для системних змін державного управління. Інститути громадянського суспільства визнаються важливими партнерами в процесі формування урядової політики, починаючи від формулювання ідеї і закінчуючи її втіленням. Крім цього, відповідно до демократичних стандартів створюються умови для реалізації інститутами громадянського суспільства функції з незалежного контролю за діяльністю органів виконавчої влади, надаючи доступ цим інститутам до публічної інформації, у тому числі в таких суспільно важливих сферах, як публічні закупівлі, реалізація інфраструктурних проектів, моніторинг стану навколишнього природного середовища.

Україна приєдналася до Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2001 році. За цей час за участю інститутів громадянського суспільства розроблені та реалізовані три дворічні плани дій [6].

Реалізація планів дій дала змогу виконати низку завдань, зокрема:

- впровадити державне фінансування політичних партій;

- запровадити надання доступу до публічної інформації у формі відкритих даних; запровадити електронну систему подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; розпочати функціонування Єдиного веб-порталу використання публічних коштів; передати можливість подання електронних звернень громадян, а також електронних петицій та інше.

Найважливішими досягненнями є електронна система публічних закупівель «ProZorro» – відкритий ресурс, який забезпечує вільний доступ до інформації про електронні тендерні торги.

Крім того, Україна стала першою країною в світі, яка приєдналася до Глобального реєстру бенефіціарних власників компаній.

Європейські стандарти належного врядування сформульовані в документі SIGMA «Принципи державного управління», який містить систему принципів і критеріїв оцінки державного управління.

Зокрема, у сфері підзвітності визначено 5 принципів:

- 1) Загальна організація центрального уряду є раціональною, відповідає належними політикам та нормативним актам і забезпечує належну внутрішню, політичну, судову та незалежну підзвітність;

- 2) право на доступ до публічної інформації передбачено законом і послідовно застосовується на практиці;

- 3) запроваджено дієві механізми захисту прав особи на належне врядування та захист суспільних інтересів;

- 4) справедливе ставлення у вирішенні адміністративних спорів забезпечується через механізми адміністративного оскарження до суду;

- 5) державні органи несуть відповідальність за неправомірні дії і гарантують відновлення у правах та/або відповідне відшкодування.

Дотримуючись засад належного врядування та ефективності діяльності органів виконавчої влади, можна

виокремити такі цінності та принципи взаємодії влади з громадянськістю:

- наявність механізмів доступу громадянськості до вироблення державної політики на всіх етапах цього процесу;

- забезпечення доступу до публічної інформації, а також інформування громадянськості про розроблення ухвалення, та реалізацію державних рішень, систематичного звітування органу виконавчої влади про свою діяльність, роз'яснення суті політики;

- забезпечення громадянськості своєчасною, повною й точною інформацією щодо подій та діяльності, моніторинг та оприлюднення інформації про використання публічних фінансів і досягнення цілей діяльності;

- дотримання належних стандартів професіоналізму, здатність ухвалювати обґрунтовані дієві рішення, опанування відповідних навичок та завдань для виконання своїх обов'язків належним чином;

- застосування рівного ставлення до всіх громадян, організацій громадянського суспільства, тобто об'єктивного ставлення до всіх процесів вироблення політики, уникнення дискримінації;

- планування взаємодії з орієнтацією на довгострокові стратегічні цілі, дотримання узгоджених принципів та засад взаємодії;

- дотримання етичних норм та запобігання проявам корупції.

В основу діяльності у сфері підготовки рішень органів виконавчої влади, вироблення державної політики покладено розуміння, що в суспільстві існують різні (подекуди альтернативні) погляди на зміст рішення, політики, носіями є заінтересовані сторони.

Взаємодію з громадянськістю не варто ототожнювати чи пов'язувати з організацією роботи зі зверненнями громадян, оскільки ця функція відмінна за змістом. Спираючись на зазначені принципи можна визначити чотири рівні взаємодії з громадянськістю від простішого (елементарного) до складного:

інформування – консультації – залучення до процесу вироблення політики – партнерство.

Висновки. Завдяки існуванню надійного і ефективного механізму контролю над владою, демократія здатна забезпечити реалізацію проголошених цінностей: свободи, рівноправ'я, справедливості тощо. Контроль над владою гарантує недопущення виникнення негативних наслідків для життєво важливих інтересів громадян і суспільства в цілому. Відсутність контролю може спричинити неефективність системи державного управління, згорання демократичних процесів. Кожна розвинута держава здійснює контроль і впливає на формування та розвиток суспільних відносин. В умовах демократії характер контролю, його заходи і механізми свідчать про характер державної влади, її спрямованість і мету діяльності.

Громадський контроль у публічному управлінні є не тільки невід'ємною складовою публічного управління, але й найважливішим чинником розвитку громадянського суспільства. Розширення можливостей громадянського контролю має характер певної тенденції розвитку демократичного суспільства, що сприятиме забезпеченню законності у цій сфері.

Проте для того, щоб громадський контроль став дійсно ефективним засобом впливу на суб'єктів публічного

управління, необхідним виглядає подальше удосконалення правових засад його організації та здійснення [7].

В подальших дослідженнях вбачається вивчення та аналіз проблем державного, громадського та міжнародного контролю з врахуванням європейського досвіду та європейських стандартів.

Література

1. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016.
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015.
3. Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р.
4. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах. Наказ Міністерства фінансів України від 14.09.2012 р. № 995.
6. Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»». Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2012 р. № 671

7. Сківський І.О. Окремі складові механізму громадського контролю у сфері публічного управління (принципи, мета, завдання та функції) та їх теоретико – правовий аналіз. Серія Право. Випуск 34. Том 2

References

1. About development of civil society assistance in Ukraine. President Decree of Ukraine dated 26 February, 2016 No 68/2016.
2. About the sustainable development strategy «Ukraine – 2020». Decree of the President of Ukraine dated 12.01.2015 No 5/2015.
3. Some questions of public administration reforming of Ukraine. Order of the cabinet of Ukraine dated 24 June, 2016 No 474-r.
4. About strategy approval of reforming of a control system of public finances for 2017–2020. Order of the cabinet of Ukraine dated 08.02.2017 of No142 of.
5. About the approval of methodical recommendations about the organization of internal control by managers of budgetary funds in the institutions and in subordinated budgetary institutions. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 14.09.2012 No 995.
6. Some questions of realization in Ukraine initiatives «Partnership» the Open government «. Resolution of the Cabinet of Ukraine dated 13 June, 2012 No 671.
7. I.O. Skivirsky. Separate components of the public control mechanism in the sphere of public management (the principles, the purpose, tasks and functions) and its theoretic – legal analysis. Series Law. Release 34. Vol 2

Bilokin M.I.,

the graduate student of IPK DSZU,

National Military – Historical museum of Ukraine, the junior research officer

Ukraine, Poltava

THE LATEST APPROACHES OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE CONTROL AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT: INTERNAL AND PUBLIC CONTROL

It is defined that new conditions of administrative activity implementation demand revision of control problems, forms and methods of its implementation; the main problematic issues have been formulated and suggestions for control activity improvement have been provided, considering new trends and ways of creation of the effective system of public administration. It has been found out that internal control implementation in executive authorities is one of the main objectives, considering adopted number of acts which oblige all managers of budgetary funds to enter basic components of the state internal financial control. Institutes of civil society admit important partners in the course of formation of state policy, beginning from a formulation of the idea and finishing it with the embodiment. Conditions for realization the function of the independent control of executive authorities' activity are created by civil society institutes, providing access to these institutes to public information, including such socially important spheres as public purchases, implementation of infrastructure projects, monitoring of the surrounding environment condition.

Key words: *internal control, public control, state administration, decision execution control.*

UDC 351.746.1

Bobrytskyi L.V.,*PhD Associate Professor of the Department of Public Administration and Administration Institute
of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine,**Ukraine, Kyiv*

PECULIARITIES OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR IN UKRAINE

In the context of the reform of the security and defense sector of Ukraine, democratic civilian control should be considered as one of the approaches to ensuring the security of the state, which implies responsibility for making any decisions in the military and law enforcement sphere, and should not be relied upon. military command or law enforcement leadership, and democratically elected public authorities and civil society.

Given that decisions in the military, or in the field of law and order in the country, have a major impact on the lives of all citizens of the country, the ability of society to control the security sector should be seen as an integral part of public administration in Ukraine.

Key words: *democratic civilian control, parliamentary control, national security of the state, public administration.*

Problem statement. In the field of public administration sciences, a separate subject of research of scientists is the problem of exercising control over the state security and defense sector. This is primarily due to the fact that solving a number of pressing administrative problems, in particular in the field of national security, becomes effective in involving public authorities and public associations. It should be noted that the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» [5] states that the provision of democratic civilian control over the bodies and formations of the security and defense sector is carried out in a way that clearly defines and delineates the functions of state bodies and security forces, and introduces a comprehensive approach to the planning, control and coordination of the actions of all actors in the field.

Basic research and publications on the problem. Reforming the security and defense sector in Ukraine requires effective parliamentary scrutiny. This problem in their scientific research was investigated by V.T. Belous, O.S. Bodruk, P.V. Vorona, V.P. Gorbulin, A.S. Gritsenko, G.P. Sytnik, A.I. Semenchenko, A.B. Kachinsky, VA Lipkan, V.O. Shamray and others.

Thus, according to OS Bodruk, the army – is a specific part of society, which in certain circumstances can significantly influence the course of social processes. The state of civil-military relations is an indicator of the country's democratic maturity. The state legal acts stipulate that democratic control over military affairs and other structures in the national security system is defined as one of the basic principles [1].

In turn, P.V. Vorona defines that civilian control over the power structures of the state as – the maximum involvement of public authorities in the management of the power structures with the minimum participation of the latter in the political leadership of the country; it is often expressed in the management of civilians by law enforcement agencies and is a governing instrument of the democratic regime in the present conditions, although in modern democratic states the participation of the military in certain spheres of life and activity of society is widespread, and there is a need for the army, other law enforcement agencies, and a degree of professional autonomy [11].

At the same time, today, in the theory of public administration, this issue remains problematic and urgent and needs additional and thorough analysis.

Formulating the purpose of the article. The purpose of our research is to analyze the parliamentary control system in the context of reforming the security and defense sector of Ukraine.

Outline of the content of your own research. In today's democratic countries of the world there is an extensive system of democratic civil control over the security sector of the state. Such control is exercised in various forms which make it impossible to commit unlawful and dangerous actions for the society and the state by the security forces of the country.

It should be noted that democratic civilian oversight of the security sector implies that the responsibility for strategic decision-making in the military and law enforcement areas rests with democratically elected political authorities and civil society, and not on the leadership of these security forces.

Democratic civilian control over the activities of the Armed Forces of Ukraine, its law enforcement agencies and other military formations established under the law should be a mandatory component of national security and defense of the state.

In Ukraine, since independence, a number of legal acts on democratic civil control over the security and defense sector of the state have been adopted, and the structure and system of their implementation continues to be improved. The main legislative acts of Ukraine that determine the provisions of democratic civilian control over the activities of military formations and law enforcement agencies are: the Constitution of Ukraine [2]; Law of Ukraine «On Defense of Ukraine» [7]; Law of Ukraine «On the Armed Forces of Ukraine» [4]; Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine» [10]; The Law of Ukraine «On the National Police» [6], On the National Security and Defense Council of Ukraine [8], On State Secrets [3], On the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine [9], and others.

In our opinion, the subject of democratic civilian control in the field of national security and defense should be: the validity of the decision-making of the authorized state bodies on military and law enforcement activities, to what extent such decisions correspond to the principles of both internal and external policy of the state, its international obligations, and concluded contracts. In the context of reforming the security sector of the country, the catalyst for the process of which was the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, issues of control over the Armed Forces of

Ukraine and other military formations are of particular importance. In particular, the translation of the Armed Forces of Ukraine to NATO standards, the solution of a number of problems related to the professional retraining and social adaptation of military personnel returning from service after the service. As well as providing them with jobs, the introduction of state housing programs.

In Ukraine, the procedure for exercising democratic civil control over the security sector is defined by the Law of Ukraine On National Security of Ukraine [6].

This Law defines that in accordance with the Constitution of Ukraine [2], the security and defense sector is subject to democratic civilian control.

Among the subjects, which the legislation has the functions of control, the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine are separately defined.

In general, the Verkhovna Rada of Ukraine determines the policy and bases of national security; determine the structure, number, functions and budgets of the Armed Forces of Ukraine and other armed formations; defines the basics of legal and social protection of military personnel; approves as Minister of Defense; considers the status and appropriateness of the use of budget funds allocated for the needs of national defense; determine the procedure for keeping state secrets while informing citizens about the activities of a military organization; determine the legal regime of the state border; determine the legal regime of martial law and state of emergency and approve presidential decrees on the introduction of state of emergency and martial law and on mobilization; announces the state of war and peace on the President's proposal and approves the President's decision to use the Armed Forces and other military formations in the event of armed aggression against Ukraine; approves the decision to provide military assistance to other states and to send the AFU units to other states; agrees on the bindingness of Ukraine's international treaties concerning military organization.

The subject of civil control is:

1) observance of the requirements of the Constitution and laws of Ukraine in the activity of the bodies of the security and defense sector, preventing their use for usurpation of power, violation of human and citizen's rights and freedoms;

2) the content and state of implementation of national security and defense strategies, doctrines, concepts, state programs and plans;

3) the state of law and order in the security and defense sector bodies, their completeness, the equipment of modern armaments, military and special equipment, the provision of the necessary supplies of material resources and the readiness to perform tasks for the purpose in peacetime and in a special period;

4) resource efficiency, including budgetary resources, by the security and defense sector bodies.

Parliamentary control over the definition and regulation of the activities of the security and defense sector bodies of Ukraine is exercised by the Verkhovna Rada of Ukraine.

In accordance with its powers, the Verkhovna Rada of Ukraine:

1. Exercise parliamentary scrutiny and adopt laws of Ukraine that define and regulate the activities of the security and defense sector authorities and their powers, and approve appropriate budgetary allocations and decide on a report on their use.

2. Establishes committees of the Verkhovna Rada of

Ukraine, which have the authority, in particular, to control the activities of the security and defense sector bodies.

In order to guarantee steady and unconditional adherence of the state special-purpose bodies with law enforcement functions, law enforcement agencies, special-purpose law enforcement agencies and intelligence agencies to the requirements of the Constitution of Ukraine on national security, a committee of the Verkhovna Rada of Ukraine is established of these bodies. The tasks and powers of this Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine are determined by law.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine may, within the limits of its powers, set up temporary ad hoc commissions for the study, preparation and preliminary consideration of individual issues in the fields of national security and defense, as well as for conducting investigations on matters of public interest, – temporary investigative commissions acting in accordance with the procedure established by law.

4. Pursuant to Article 101 of the Constitution of Ukraine [2], parliamentary control over the observance of constitutional rights and freedoms of man and citizen is exercised by the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, whose powers are determined by law.

5. The Cabinet of Ministers of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Security Service of Ukraine shall submit to the Verkhovna Rada of Ukraine annual written reports on the activities of the components of the security and defense sector.

6. If necessary, the Verkhovna Rada of Ukraine may, in accordance with the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved by the Law of Ukraine «On the Verkhovna Rada of Ukraine Regulation» [9], hold parliamentary hearings on national security and defense issues of public interest and in need of legislative regulation.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine, in accordance with the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved by the Law of Ukraine «On the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine» [9], may formally request or require attendance at the plenary session of the Verkhovna Rada of Ukraine for the hearing of officials or officials of the security and defense sector bodies.

Conclusion. Therefore, on the basis of the above, we can conclude that due to the fact that strategic decisions of the Ukrainian security sector, such as the beginning or termination of hostilities, can affect the life of the whole country, parliamentary control is always considered an integral part of the mechanism of public administration.

Literature

1. Галушко С.О., Демократичний контроль за організаціями внутрішньої і зовнішньої безпеки, URL: <https://old.pri.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/04.pdf>

2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

3. Про державну таємницю, Закон України від 21 січ. 1994р. № 3855-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 16, ст.93) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>

4. Про Збройні Сили України, Закон України від 06 груд. 1991р. № 1934-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.108) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

5. Про національну безпеку України Закон України від 21 черв. 2018р. № 2469-VIII, (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

6. Про Національну поліцію, Закон України від 02 лип. 2015р. № 580-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

7. Про оборону України, Закон України від 06 груд. 1991р. № 1932-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.106) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

8. Про Раду національної безпеки і оборони України, Закон України від 05 берез. 1998р. 1994р. № 183/98-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 35, ст.237..) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

9. Про Регламент Верховної Ради України, Закон України від 10 лют. 2010р. № 1861-VI, (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17ст.133), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

10. Про Службу безпеки України, Закон України від 25 берез. 1992р. № 2229-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.382) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

11. Публічне управління: термінол. слов. / уклад.: В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петроє та ін.; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. С.192-193. URL <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/ddb9f2c2-f166-4ebe-8925-3f8cb99cec6d.pdf>

References

1. Halushko S.O., Demokratsychnyy kontrol' za orhanizatsiyamy vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi bezpeky, URL: <https://old.npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/04.pdf>

2. Konstytutsiya Ukrainy pryunyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

3. Pro derzhavnu tayemnytsyu, Zakon Ukrainy vid 21 sich. 1994r. № 3855-XII (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR),

1994, № 16, st.93)URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>

4. Pro Zbroyni Syly Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 06 hrud. 1991r. № 1934-XII (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 9, st.108) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

5. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy Zakon Ukrainy vid 21 cherv. 2018r. № 2469-VIII, (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2018, № 31, st.241), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

6. Pro Natsional'nu politysiyu, Zakon Ukrainy vid 02 lyp. 2015r. № 580-VIII (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2015, № 40-41, st.379) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

7. Pro obronu Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 06 hrud. 1991r. № 1932-XII (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 9, st.106) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

8. Pro Radu natsional'noyi bezpeky i obronu Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 05 berez. 1998r. 1994r. № 183/98-VR (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1998, № 35, st.237) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

9. Pro Rehlament Verkhovnoyi Rady Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 10 lyp. 2010r. № 1861-VI, (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2010, № 14-15, № 16-17st.133), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

10. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 25 berez. 1992r. № 2229-XII (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 27, st.382) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

11. Publichne upravlinnya: terminol. slov. / uklad.: V.S. Kuybida, M.M. Bilyns'ka, O.M. Petroye ta in.; za zah. red. V.S. Kuybidy, M.M. Bilyns'koyi, O.M. Petroye. Kyiv: NAДУ, 2018. S. 192-193. URL <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/ddb9f2c2-f166-4ebe-8925-3f8cb99cec6d.pdf>

Бобрицький Л.В.,

к.ю.н., доцент кафедри Публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано, що в умовах реформування сектору безпеки і оборони України демократичний цивільний контроль слід розглядати як один з підходів до забезпечення безпеки держави, що передбачає відповідальність за прийняття будь яких рішень як у військовій сфері так і у сфері забезпечення правопорядку; з'ясовано, що демократичний цивільний контроль покладається, своєю чергою, не на військове командування чи керівництво правоохоронних органів, а на демократично обрану публічну владу і громадянське суспільство.

Визначено, що рішення у військовій сфері, або у сфері забезпечення законності й правопорядку в державі мають великий вплив на життя усіх громадян країни, здатність суспільства здійснювати контроль за діяльністю сектору безпеки має розглядатися як невід'ємна складова частина державного управління в Україні.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, парламентський контроль, національна безпека держави, органи державного управління.

УДК 351.83:331.5

Боков О.В.,

к. держ. упр., ст. науковий співробітник, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, докторант Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, ORCID: 0000-0001-5664-9253, aleksbokov@ukr.net

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ НА РЕГІОНАЛЬНИХ І ЛОКАЛЬНИХ РИНКАХ ПРАЦІ УКРАЇНИ

В статті розкрито теоретичні підходи до формування та використання робочої сили на регіональних і локальних ринках праці; окреслено проблемні питання в системі вітчизняного ринку робочої сил; визначено роль державних регіональних органів влади та місцевого самоврядування в удосконаленні державної регіональної політики зайнятості, спрямованої на підвищення ефективності використання робочої сили в умовах децентралізації; сформульовано пропозиції в напрямках розвитку регіонального ринку робочої сили.

Ключові слова: робоча сила, ринок робочої сили, якість робочої сили, регіональний ринок праці, місцевий розвиток, територіальна громада, державне регулювання.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації знання, вміння та навички, накопичені людством, стають рушійною силою розвитку глобальної економіки та визначальним чинником конкурентоспроможності національних економік. Людина в сучасному світі стає головною продуктивною силою суспільства та важливим джерелом економічного розвитку. Конвенція Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117 проголошує, що будь-яка політика має спрямовуватись насамперед на досягнення добробуту й розвитку населення (ст. 1). Підвищення життєвого рівня населення розглядається як основна мета планування економічного розвитку (ст. 2), стрижневим елементом якого є забезпечення повної та продуктивної зайнятості [1]. Саме тому питання формування та ефективного використання робочої сили на вітчизняному ринку праці значно активізувались у зв'язку з впливом глобалізації на соціальний і економічний розвиток країни.

Серед вітчизняних науковців, чії роботи формують сучасне підґрунтя дослідження питань функціонування ринку праці, політики зайнятості, соціального капіталу, варто назвати С. Бандура, О. Грیشнову, І. Гнибіденка, В. Міненка, Е. Лібанову, Л. Лісогор, В. Онікієнка, І. Петрову, В. Маршавіна, В. Колода, Г. Кулікова та ін. В їх наукових працях досліджуються питання становлення та тенденції розвитку вітчизняного ринку праці, його сегментів, місце людини в системі соціально-економічного розвитку країни, вплив політики зайнятості на рівень та якість життя населення тощо. Проте в умовах проведення модернізації політики зайнятості, підвищення інституційної спроможності місцевих органів влади в сфері їх соціально-економічного розвитку, що визначається процесами децентралізації в країні, вкрай важливим постає питання ефективності використання робочої сили, підвищення її якості. Тому визначення проблемних питань та особливостей формування і використання робочої сили на регіональних і локальних ринках праці, в умовах державної політики децентралізації є актуальними як в теоретичному, так і практичному плані.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних підходів до формування та використання робочої сили на регіональному та місцевому рівні, визначенні проблем-

них питань в системі функціонування ринку робочої сили та розробці пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності використання робочої сили в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення та підвищення ефективності державної політики зайнятості. Одним із важливих її напрямів є питання підвищення ефективності використання робочої сили в системі функціонування вітчизняного ринку праці. Серед основної нормативно-правової бази, спрямованої на модернізацію політики зайнятості слід виділити такі: Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI; Основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 р. № 1396-р.

Розв'язання проблем у сфері зайнятості [2] сприятиме збільшенню кількості та поліпшення якості робочих місць з гідними умовами праці; зменшенню обсягів неформальної зайнятості населення; збільшенню кількості громадян, зайнятих економічною діяльністю (зростання рівня зайнятих економічною діяльністю у віці 15–70 років у 2022 році до 60,7%); зменшенню рівня безробіття (скорочення рівня безробіття у 2022 році до 6% до робочої сили у віці 15–70 років), зокрема серед молоді; підвищенню професійного рівня та конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили; удосконаленню механізму державного регулювання внутрішніх і зовнішніх міграційних переміщень робочої сили; підвищенню якості надання послуг державною службою зайнятості.

В Законі України «Про зайнятість населення» зазначається, що формування та реалізація державної політики зайнятості на регіональному та місцевому рівні забезпечують місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, а також регіональні та базові центри зайнятості [3].

В контексті дослідження слід зазначити, що процес формування ринку робочої сили в системі вітчизняного ринку праці триває та знаходиться постійно в динаміці, враховуючи тенденції та вплив глобалізації в цілому на

економіку країни. В Україні створено певні механізми ринку робочої сили, але ефективність їх функціонування ще далека від загальних стандартів країн Європейського Союзу (ЄС). Причиною тому є низька вартість робочої сили, поглиблення дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили на регіональних та локальних ринках праці, міжнародна трудова міграція, яка практично вивчає трудові ресурси, зменшуючи можливості для розвитку української економіки.

Ринок робочої сили охоплює різноманітні сфери суспільного виробництва. До проблем ринку робочої сили в межах підприємства відносять, зокрема, проблеми пов'язані з організацією праці та заробітної плати, охорони праці, найму та звільнення працівників і т. ін. Не менш важливими виявляються проблеми, які виникають в умовах ринку робочої сили, а саме: забезпечення зайнятості та скорочення безробіття, законодавче регулювання соціально-трудових відносин тощо.

Сучасний регіональний та локальний ринок праці визначається двома суперечливими тенденціями, узгодження яких дасть змогу збалансувати кількісні і якісні показники попиту та пропозиції робочої сили. Перша тенденція – невідповідність рівня зростання валового регіонального продукту обсягу збільшення кількості робочих місць, унаслідок чого значна кількість районів та об'єднаних територіальних громад (ОТГ) не можуть самостійно вирішити проблеми у сфері зайнятості, такі як високий рівень безробіття, неповна зайнятість, невикористання професійних навичок, гендерна та вікова нерівність тощо [4]. Особливо ця проблема виявляє себе в малих моно містах, які мають одне чи декілька неактивних ринкоутворюючих підприємств. Друга тенденція полягає, на нашу думку, в зростанні потреби місцевих органів влади в збільшенні кількості економічно активного населення в своїй системі локального ринку праці та зменшенні кількості осіб і сімей, які перебувають на їх утриманні, зменшуючи навантаження на місцевий бюджет. Рисою соціально-економічної стратегії територіального розвитку стає усвідомлення того, що інвестиції в людський капітал є найбільш ефективними.

Вагомим чинником територіального соціально-економічного розвитку, виступає вартість робочої сили. На думку Е. Лібанової, перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати ефективної праці, безумовно, спровокує зниження зайнятості, насамперед серед працівників низької кваліфікації. Виникне необхідність створення нових робочих місць, але в нових умовах йтиметься про якісно інші робочі місця, ніж ті, які створюються в секторі самостійної зайнятості. Це і стане першим кроком на шляху формування конкурентної економіки. Перспективи України пов'язуються зі стрімким економічним розвитком, з необхідним подоланням існуючого на сьогодні величезного відставання від розвинених країн. Не викликає сумнівів, що все це досягається лише за умови переходу до якісно нового – інноваційного етапу на основі нарощування двох взаємозалежних складових: технологічного і людського капіталу. Це потребуватиме протягом найближчого десятиліття великих витрат на відтворення на новій технологічній базі основних фондів і на зростання інвестицій у соціальну сферу [5].

В регіонах України зберігаються тенденції уповільненого зростання частки витрат на оплату праці в собівартості та недостатності її рівня на вакантних робочих

місцях. Так, частка витрат на оплату праці в собівартості виробництва становить майже 9%, тоді як у країнах Європейського Союзу (ЄС) досягає 45%. Переважно вільні робочі місця пропонуються з низьким рівнем заробітної плати, важкими та шкідливими умовами праці, на низькотехнологічному обладнанні [4].

Г. Куліков досліджуючи питання вартості робочої сили, зазначає, що гідна зарплата в регіонах України, яка забезпечувала б сьогодні розширене відтворення робочої сили, повинна бути в межах 36–60 тис. грн. на місяць. Згідно з розширеним трактуванням, при визначенні вартості робочої сили необхідно враховувати не тільки затрати роботодавців на її утримання, але й витрати держави на підготовку кадрів, індивідуальні витрати громадян на формування і розвиток здібностей до праці, що дозволяє проаналізувати повні затрати на утримання робочої сили в масштабах суспільства. Необхідно зазначити, що у країнах ЄС не бачать різниці між затратами на утримання робочої сили і загальною вартістю робочої сили, яку прирівнюють до загальної суми затрат роботодавців на наймання персоналу. Для прикладу: за показником погодинної вартості робочої сили Україна значно відстає не тільки від країн – старих членів ЄС, але й від нових. У 2016 р. середня погодинна вартість робочої сили в ЄС (28) оцінювалась у 25,4 євро та у 29,8 євро – в зоні євро (19), а в нашій країні – 1,5 євро. Проте цей середній показник приховує істотні відмінності між державами – членами ЄС з найнижчими погодинними затратами на оплату праці, зареєстрованими в Болгарії (4,4 євро), Румунії (5 євро), Литві (7,3 євро), Латвії (7,5 євро) та Угорщині (8,3 євро), і з найвищими – в Данії (42 євро), Бельгії (39,2 євро), Швеції (38 євро), Люксембурзі (36,6 євро) і Франції (35,6 євро) [6].

Фахівцями Міжнародної організації праці (МОП) визначені найбільш істотні чинники, які стримують зростання продуктивності праці і заробітної плати у пост-радянських країнах, в тому числі і в Україні, а саме: економія на фонді оплати праці; на підвищення кваліфікації і професійної підготовки працівників із перевагою використовувати дешеву робочу силу; недосконала техніка і технологія [7].

Окремо слід виділити таке проблемне питання як дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили, який спостерігається на регіональних і локальних ринках праці. Так, для прикладу тільки в системі зареєстрованого ринку праці навантаження на одну вакансію в регіонах значно відрізняються одне від одного. За даними Держстату, у 2018 році, найбільше навантаження зареєстрованих безробітних на одну вакансію спостерігалось у Черкаській (34), Запорізькій (26) областях, найменше у Львівській (2), Волинській (3), при середньому показнику по Україні – 6 осіб [8]. Окремо слід, на нашу думку, виділити ще одну проблему, яка полягає у значних обсягах трудової міграції з західних регіонів України до країн ЄС.

При цьому методологічно важливим принципом є те, що зайнятість у ринкових умовах має формуватися переважно на основі самостійного працевлаштування. Це означає, що ринок робочої сили має відкритий характер, оскільки природними причинами переїзду місця роботи має бути прагнення людини покращити свої умови і оплату праці. Другим важливим принципом, який певною мірою впливає з першого, є посилення мобільності робочої сили, при чому усіх її форм – територіальної,

галузевої, професійної, соціальної. Внаслідок цього відбуваються інтенсивні переміщення робочої сили, які, проте, підкоряються певним ринковим закономірностям, зокрема закону конкуренції, коли перевага надається більш конкурентоздатним працівникам. Тобто в умовах функціонування глобального ринку праці важливе значення набуває поняття якості робочої сили.

Підвищення якості робочої сили здійснюється шляхом професійного навчання працівників (їх первинної професійної підготовки, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації) і безпосередньо пов'язане, з одного боку, із забезпеченням потреб розвитку економіки та соціальної сфери у висококваліфікованих кадрах, а з іншого – з підвищенням професійного рівня працівників та їх конкурентоспроможності на ринку праці. Від рівня охоплення працівників професійним навчанням та його ефективності в значній мірі залежить стабільність ситуації у сфері зайнятості населення, зростання продуктивності праці та валового внутрішнього продукту країни.

Тобто пріоритетними напрямками реформування українського ринку робочої сили є підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення; вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів; запобігання зростання безробіття через створення та зберігання перспективних для розвитку місцевої громади робочих місць за рахунок різних джерел фінансування, впровадження ефективних механізмів перерозподілу зайнятих.

Необхідно зазначити, що процес розвитку ринку робочої сили в Україні супроводжується посиленням його сегментації. Кожний сегмент як зайнятого, так і незайнятого населення відрізняється специфікою свого соціального статусу, економічною поведінкою, гарантіями зайнятості, рівнем та стабільністю доходів, конкурентоспроможністю та захищеністю на ринку робочої сили. В посиленні сегментації ринку робочої сили на сучасному етапі беруть участь різноманітні фактори, зокрема структурні зміни в економіці, спад виробництва пов'язаний з соціально-економічними кризами, зниження рівня та якості життя населення, його відмінність в залежності від конкурентоспроможності регіону, інституційної спроможності об'єднаних територіальних громад тощо. Наслідком дії цих факторів є значне розшарування населення за рівнем життя, проблеми безробіття, ускладнення їх становища на ринку робочої сили.

Застосування такого класифікаційного підходу до ринку робочої сили є необхідним, але недостатнім для вирішення цього завдання. Кожна класифікація ґрунтується на виділенні однієї чи декількох ознак явища, тоді як сегментація ринку робочої сили виявляє комплексний вплив на ринок робочої сили з боку багатьох різноманітних факторів. Класифікаційні ознаки ринку робочої сили можуть бути суттєвими або поверхневими, основними чи похідними, тоді як сегментація ринку робочої сили торкається модифікації внутрішніх елементів його організації.

На відміну від дуалістичної моделі західних ринків, українському ринку робочої сили властива трисекторна модель, яка охоплює: зайнятих в офіційній економіці, зайнятих в неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній і неофіційній економіках. Всередині секторів

виділяються сегменти, що вирізняються своїми критеріальними ознаками.

Особливу тривогу викликають соціально вразливі (групи) сегменти ринку робочої сили, представлені конкурентоспроможними працівниками з нестійкою зайнятістю, спадним попитом на послуги праці, низькими та нестабільними доходами, особливо в умовах впливу глобальних криз. Розкриття специфіки цих та інших, більш захищених сегментів ринку робочої сили дає можливість виявити сутність, форми вияву, фактори і тенденції розвитку різних елементів складної соціально-економічної структури, визначити закономірності їх подальшого функціонування і на цій основі розробляти ті чи інші напрями державної та регіональної політики зайнятості, поєднуючи сегментацію ринку з регіональними особливостями.

Сегментаційний підхід до вивчення ринку робочої сили має не лише теоретичне значення. Сегментація ринку робочої сили є, з одного боку, теоретико-методологічним підходом, що відображає використання робочої сили, а з іншого – складовою державної стратегії її регулювання.

Регулювання ринку робочої сили та її використання повинно враховувати сегментацію для того, щоб набути адресного, цілеспрямованого характеру. Процес управління сегментованим ринком робочої сили є різноплановим та багаторівневим. У ньому мають узгоджуватись загальні заходи макроекономічного регулювання і специфічні, що віддзеркалюють національну специфіку, механізми саморегулювання і державного регулювання, комплексний та сегментаційний підходи, стратегії державного управління і кадрової політики підприємств.

Завданням сучасного етапу у сфері регулювання зайнятості є розвиток активної політики на ринку робочої сили. В основу має бути покладено модель управління, центральними елементами якої є основні регулятори ринкової організації робочої сили, а саме: конкуренція на ринку робочої сили, заробітна плата як ціна послуг праці, трудова мобільність. Саме за цими параметрами здійснюється, з одного боку, саморегулювання ринку робочої сили, а з іншого – відбувається втручання держави, яка реалізує координуючу, стимулюючу чи обмежуючу роль, у процес управління.

Загальні напрями реформування ринку робочої сили необхідно конкретизувати щодо кожного його сегмента, оскільки, не набувши адресності й диференційованості, вони залишаються нереалізованими.

Так, І. Петрова в основу виділення сегментів ринку праці покладає такі критерії: спосіб включення робочої сили у процес праці, спосіб координації і спосіб оцінки праці [9].

Разом з тим в залежності від комбінації дії багатьох факторів (структура економіки та інтенсивність її зрушень, технічний рівень виробництва, характер демографічних процесів, якість робочої сили тощо) регіональні, локальні ринки праці відрізняються за ступенем збалансованості попиту і пропозиції робочої сили. На регіональному рівні більш чітко проявляються риси сегментації попиту і пропозиції робочої сили за галузевими, професійно-кваліфікаційними, демографічними, соціальними, психологічними ознаками. Відносно попиту на робочу силу в рамках певних регіональних територіальних утворень можуть існувати економічно розвинуті, аграрно-промислові, промислові, території пріоритетного

розвитку тощо, які характеризуються специфічними вимогами до робочої сили та її якості.

Пропозиція робочої сили зумовлюється регіональними особливостями демографічних процесів, структури населення, якості трудового потенціалу, які в свою чергу є результатом дії економічних та соціальних факторів. Тому на регіональному рівні формується своя кон'юнктура ринку робочої сили, рівні зайнятості, незайнятості населення та безробіття, структура зайнятості за видами і формами, ціна робочої сили та рівень доходів населення. Вивчення процесів становлення і функціонування регіональних ринків праці в залежності від економічних, соціальних, демографічних факторів розвитку територій необхідне для регулювання зайнятості та використання трудового потенціалу територій, проведення активної політики зайнятості населення з боку місцевих органів влади та самоврядування, регіональних інституцій зайнятості.

На думку, В. Ковальського, складність об'єкта регулювання ринку робочої сили на регіональному рівні визначається ще і тим, що він є проміжною ланкою між місцевим та загальнодержавним рівнями. Через це з метою поєднання інтересів підприємств, окремих працівників з інтересами територій, регіонів та загальнодержавними виникає необхідність у координації різноманітних явищ і тенденцій для оптимального функціонування ринку робочої сили в цілому; процеси, які відбуваються при формуванні ринку робочої сили так чи інакше стосуються регіонального рівня, тому до об'єкту регулювання регіонального ринку ми відносимо практично усі тенденції на ринку робочої сили, окрім тих, що безпосередньо стосуються компетенції підприємств чи держави [10].

Крім цього, необхідно відмітити той факт, що регіональний ринок робочої сили носить характер відкритої системи, де кількісні і якісні показники в кожний проміжок часу мають різні величини, тобто він є динамічною системою, сегментованою і диференційованою (так, наприклад, на рівні регіону, територіальної громади постійно змінюється демографічна, соціально-культурна, політична ситуація, що має прямий чи опосередкований вплив на процес формування робочої сили).

В таких мінливих динамічних умовах, на нашу думку, до системи регулювання ринку робочої сили, необхідно застосовувати цільовий підхід, що вимагає досконалих методів координації господарського механізму в регіоні, глибокого аналізу усіх процесів, які призводять до структурних змін в регіональній економіці. Тобто сучасна модернізація соціально-трудових відносин в Україні, в тому числі і на регіональному рівні повинна здійснюватися за програмно-цільовим підходом, з чітким визначенням алгоритму та механізму її реалізації, дієвих важелів та очікуваного економічного й соціального ефекту.

Механізм регіонального регулювання і використання робочої сили, на нашу думку, має включати систему вибору цілей регулювання, організаційну структуру регулювання, систему важелів і стимулів, систему нормативно-правового забезпечення.

Завданнями регіонального регулювання ринку робочої сили є:

– чітка координація дій у системі регіонального трикутника «підприємство – місцеві органи влади – державні регіональні органи влади» в частині регулювання

регіонального ринку робочої сили та забезпечення їх надійного функціонування;

– підтримання оптимальних пропорцій між зайнятими і безробітними у межах регіону та територіальної громади;

– забезпечення балансу між попитом і пропозицією робочої сили на основі добровільності, економічної ефективності, транспортної та інформаційної доступності;

– оптимізація рівня і структури зайнятості з огляду на економічну ефективність і доцільність з врахуванням індивідуальних інтересів через введення різноманітних форм участі робочої сили у суспільному житті. Ця функція повинна реалізовуватись через зацікавленість місцевих органів влади, заохочення роботодавців та найманих працівників до становлення різних форм суспільно-корисної праці через адекватну систему пільг, доплат, компенсацій тощо;

– планування, регіональне прогнозування динаміки кількісного та якісного складу робочої сили у господарському комплексі регіону з метою ефективного використання робочої сили, виходячи з економічної доцільності;

– розвиток та забезпечення добросовісної регіональної конкуренції як невід'ємного атрибуту функціонування ринкової економіки;

– забезпечення соціальних гарантій. Особливе значення цієї функції полягає у необхідності проведення заходів соціальної підтримки, яка відповідала б міжнародній практиці у випадку неспроможності суспільства забезпечити громадянину отримання необхідних життєвих благ з причин безробіття. Актуальність цього питання постає в умовах впливу глобальних криз, що пов'язано зі значним зростанням рівня безробіття та значним фінансовим навантаженням на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

– організація і функціонування місцевої системи професійної орієнтації, та професійного навчання. Ця функція є однією з пріоритетних для регіональних органів влади, враховуючи те, що більшість працездатного населення є найбільш мобільним саме в межах регіону та територіальної громади. Система професійного навчання у межах регіонального, локального ринку робочої сили повинна полягати в умінні оперативно правильно виділяти тенденції, що будуть формувати попит та пропозицію на ту чи іншу спеціальність, професію та вживати адекватних заходів, тобто проводити відповідне професійне навчання, в тому числі й на виробництві;

– збір та аналіз повної, достовірної інформації щодо суб'єктів ринку робочої сили та процесів, які її стосуються;

– встановлення і підтримання реальної вартості робочої сили, мінімальні розміри якої повинні відповідати нормальному функціонуванню і відтворенню робочої сили;

– правове забезпечення і контроль за дотриманням законодавства в системі соціально-трудових відносин;

– стимулювання і мотивація до праці на основі забезпечення продуктивної зайнятості населення та ін.

Одним із пріоритетних завдань регіональних служб зайнятості є розробка регіональних програм зайнятості на основі врахування особливостей, перспектив і тенденцій місцевого соціально-економічного розвитку. В умовах проведення державної політики децентралізації, на нашу думку, необхідно переглянути підходи до роз-

робки та реалізації регіональних програм зайнятості. В цьому контексті потребує удосконалення і система їх фінансового забезпечення. Подальшим кроком в процесі удосконалення регіональної політики зайнятості має бути зміна організаційної моделі її функціонування, що потребує відповідних змін в системі нормативно-правової бази.

Висновок. Таким чином, можна зробити узагальнений висновок про те, що регіональний ринок робочої сили є важливим і складним елементом в системі державного регулювання. Регіональний ринок робочої сили є складовою частиною у загальнодержавному ринку робочої сили України, проте має свою специфіку, яка базується на місцевих механізмах регулювання попиту і пропозиції робочої сили. Важлива роль в системі регулювання ринку робочої сили належить органам місцевого самоврядування, які згідно діючого законодавства вирішують питання формування та реалізації державної регіональної політики зайнятості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в опрацюванні пріоритетних напрямів регіональної політики зайнятості в умовах децентралізації та посиленні ролі органів місцевої влади в процесах її формування та реалізації.

Література

1. Конвенція МОП про основні цілі та норми соціальної політики № 117 [Електронний ресурс]: Закон України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117» від 16.09.2015 № 692-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
2. Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1396-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>.
3. Про зайнятість населення [Електронний ресурс]: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Реалізація державної соціальної політики сталого розвитку регіону органами публічної влади України: монографія / [Л.О. Белова, Д.В. Карамішев, А.В. Набока та ін.]; за заг. ред. д.д.р. упр., проф. Д.В. Карамішева, к. держ. упр., доц. А.В. Набока. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. 296 с.
5. Лібанова Е.М. Кому вигідна дешева робоча сила. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/komu_vigidna_desheva_robocia_sila.html
6. Куліков Т.П. Затрати на утримання робочої сили та її вартість: поняття, тенденції, показники. Економіка України.

2018. С.3-15. URL: [Desktop/EkUK_2018_1_2%20\(3\).pdf](http://www.un.org.ua).

7. Офіційний сайт Міжнародної організації праці [Електронний ресурс]. URL: <http://www.un.org.ua>

8. Економічна активність населення України 2018: Стат. збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/z6/07/z6_EAN_2018.pdf

9. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування: кол. монографія / за ред. д.е.н., проф. І.А. Петрової. Київ. 2009.

10. Ковальський В., Ковержнев А. Регіональний ринок праці та особливості його формування і регулювання // Україна: аспекти праці. 2003. № 4. С.3-7.

References

1. Konventsia MOP pro osnovni tsili ta normy sotsialnoi polityky № 117 [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi pro osnovni tsili ta normy sotsialnoi polityky № 117» vid 16.09.2015 № 692-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
2. Pro zatverdzhennia Osnovnykh napriamiv realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naselennia ta stymulivannia stvorennia novykh robocnykh mist na period do 2022 roku [Elektronnyi resurs]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.12.2019 № 1396-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>.
3. Pro zainiatist naselennia [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5067-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Realizatsiia derzhavnoi sotsialnoi polityky staloho rozvytku rehionu orhanamy publichnoi vlady Ukrainy: monohrafiia / [L.O. Bielova, D.V. Karamyshev, L.V. Naboka ta in.]; za zah. red. d.derd. upr., prof. D.V. Karamysheva, k.derzh. upr., dots. L.V. Naboky. Kh.: Vyd-vo KharPI NADU «Mahistr», 2016. 296 s.
5. Libanova E.M. Komu vyhidna desheva robocia sila. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/komu_vigidna_desheva_robocia_sila.html
6. Kulikov T.P. Zatraty na utrymannia robocnoi sylu ta yii vartist: poniattia, tendentsii, pokaznyky. Ekonomika Ukrainy. 2018. S. 3-15. URL: [Desktop/EkUK_2018_1_2%20\(3\).pdf](http://www.un.org.ua).
7. Ofitsiynyi sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.un.org.ua>
8. Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2018: Stat. zbiryk / Derzhavna sluzhiba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/z6/07/z6_EAN_2018.pdf
9. Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia: kol. monohrafiia / za red. d.e.n., prof. I.L. Petrovoi. Kyiv. 2009.
10. Kovalskyyi V., Koverznev A. Rehionalnyi rynek pratsi ta osoblyvosti yoho formuvannia i rehulivannia // Ukraina: aspekty pratsi. 2003. № 4. S. 3-7.

Bokov A.V.,

Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Public Administration and Administration, Doctorate in the Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, ORCID: 0000-0001-5664-9253, aleksbokov@ukr.net

Ukraine, Kyiv

PROBLEMS ISSUES FOR THE FORMATION AND USE OF LABOR FORCE IN UKRAINE'S REGIONAL AND LOCAL MARKETS

The article presents theoretical approaches to the formation and use of labor in regional and local labor markets; the problematic issues in the system of the domestic labor market are outlined; the role of state regional authorities and local self-government in improving the national regional employment policy aimed at increasing the efficiency of labor use in decentralized conditions; proposals for the development of the regional labor market are formulated.

Key words: labor force, labor market, quality of labor, regional labor market, local development, territorial community, state regulation.

УДК 351.82:342.72.73-054.73

Дзюрах Ю.М.,

асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка», ORCID: 0000-0001-7131-7468,
yriu.dziurakh@ukr.net

Лобер Г.О.,

студент групи МЕФБ-11 кафедри адміністративного та фінансового менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка», e-mail: barovsky1998@gmail.com

Україна, м. Львів

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Метою дослідження є визначення поняття та змісту конституційно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та правового регулювання діяльності органів публічної влади щодо забезпечення реалізації статусу внутрішньо переміщених осіб. Недосконалість правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та недоліки адміністративно-правових механізмів гарантування прав і свобод цих людей призводять не лише до порушення їх прав та свобод, але й до зниження авторитету органів державної влади, що є особливо небезпечним в умовах соціального напруження в суспільстві.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міграція, правовий аспект, інституційний механізм.

Постановка проблеми. Статус внутрішньо переміщеної особи на сьогодні мають більше мільйона громадян, але оскільки Україна не мала досвіду розробки та запровадження норм щодо захисту осіб, які були змушені покинути місце свого постійного проживання через анексію Криму та збройний конфлікт на Донбасі, чіткий механізм вирішення нагальних проблем таких осіб існує і досі. В результаті вище зазначених подій значна частина населення відчула, що їм загрожує реальний ризик для їхнього життя та життя їхніх сімей, тому вони були змушені покинути свої населені пункти та регіони. Україна сьогодні стикається з ситуацією, що досі була невідомою для неї – нагальною потребою вирішити низку проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз правового статусу внутрішньо переміщених осіб став предметом дослідження таких науковців, як: О.А. Фесенко, П.В. Пушкаря, К.О. Крахмальова, К.О. Кобець М.В. Менджул, Ю.С. Паніна, Р.Ф. Черниш, Н.І. Тищенко, В.А. Гринчак та інші. Саме тому, особливо важливим є вдосконалення механізму правового захисту прав внутрішньо переміщених осіб, забезпечення отримання адміністративних послуг, забезпечення та відновлення захисту порушених конституційних прав, можливість голосувати на виборах тощо. Все це є проблемою для внутрішньо переміщених осіб сьогодні, що і обумовлює актуальність дослідження їх правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Міграція населення є природним демографічним та соціальним процесом, що має економічні, політичні, соціально-культурні аспекти. За етимологією міграція (лат. migration – переселення, переміщення, від migro – переселяюся) є особливим процесом територіального переміщення населення, який зазвичай завершується зміною постійного місця проживання [9, с.35]. Це поняття зазвичай ототожнюють із синонімічним рядом: рух, переселення, пересування, переміщення [2, с.48].

Міграція як поняття, що охоплює всі види переміщень людських ресурсів, на території України регулюється державними органами, міжнародними організаці-

ями та представництвами ООН. Через події останніх років, а саме політичну та економічну кризу, військовий конфлікт та анексію Автономної Республіки Крим, із загального комплексу міграційних процесів виокремлено нове поняття «внутрішньо переміщені особи». З цієї причини з'явилася необхідність створення власної нормативно-правової бази, щодо статусу внутрішньо переміщених осіб, яка б відповідала міжнародним стандартам.

Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає правовий статус внутрішньо переміщених осіб, встановлює економічні, соціальні та правові гарантії захисту їх прав та законних інтересів на території України відповідно до Конституції України, міжнародних договорів України, а також принципів і норм міжнародного права. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1].

Г.С. Гудвін-Гілл визначає внутрішньо переміщених осіб як осіб, змушених раптово масово покидати свої будинки в результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і які знаходяться на території власної країни. На думку Г.С. Гудвін-Гілл вирізняються дві категорії переміщених осіб: особи, які були вимушені залишити країну походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон, опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду; особи, котрі, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, але були вимушені покинути місця свого постійного мешкання, або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхне

життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя [3, с.315]. Саме тому, у вітчизняному законодавстві виникла необхідність належним чином організувати діяльність органів державної влади щодо забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Основними джерелами правового регулювання діяльності державних органів із забезпечення досягнення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони та положення, судові рішення.

Зауважимо, що організаційне забезпечення внутрішньо переміщених осіб здійснюють органи державної влади, а також окремі юридичні особи публічного права та національні і міжнародні організації, які сприяють реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Сприяння реалізації значної кількості державних завдань щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні національними громадськими та міжнародними організаціями визначено як одну з специфічних рис інституційного механізму забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, так само як і те, що на місцевому рівні у Донецькій і Луганській областях України, куди переміщається більшість внутрішньо переміщених осіб, тимчасово, через обставини, зумовлені агресією Російської Федерації, забезпечення реалізації статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюють не органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади, а військово-цивільні адміністрації [6, с.77].

Дублювання і розпорошення повноважень із забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб між значною кількістю органів державної адміністрації неминує призводити до низки практичних проблем.

А.Ю. Олійник вважає, що правове забезпечення – це вплив на права і свободи громадян за допомогою певних юридичних засобів, в першу чергу норм права [7, с.159].

На думку В.В. Плиски правове забезпечення завжди здійснюється уповноваженими органами державної влади, шляхом видання загально обов'язкових правових норм і приписів. Додатково позначаючи, що суспільні відносини, як правило, регулюються нормами різних галузей права, тому правове забезпечення прав і свобод громадян має комплексний, міжгалузевий характер [8, с.143].

На думку М.П. Кобець, в широкому розумінні конституційно-правове забезпечення прав ВПО – це процес діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування щодо створення відповідних умов реалізації, охорони і захисту прав і свобод ВПО, а також відновлення їх порушених прав, шляхом застосування спеціальних засобів адміністративно-правового характеру. У вузькому форматі, конституційно-правове забезпечення прав ВПО – це комплексна система, закріплених законом адміністративно-правових засобів, які застосовуються органами державної влади з метою забезпечення адміністративних прав і свобод ВПО, допомоги в реалізації і відновленні цих прав, а також інші адміністративно захисні заходи, що здійснюються в рамках закону з метою гарантування прав і свобод ВПО [4, с.51].

Варто зазначити, що міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, чинне національне законодавство

України, адміністративно-правові засоби реалізації; адміністративно-правові засоби охорони; адміністративно-правові засоби, способи і форми захисту прав та їх відновлення у разі порушення складатимуть елементи адміністративно-правового забезпечення прав ВПО. Основним суб'єктом інституційного механізму забезпечення прав і свобод ВПО є держава, яка здійснює свої функції в цій галузі через органи законодавчої, виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Повноваження, з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, т.ч. ВПО, таких державних органів, як ВРУ, Президент України, КМУ, РНБОУ визначені Конституцією України.

Сукупність дій суб'єктів інституційного механізму забезпечення прав ВПО, означена конституційно-правовими нормами та спрямована на можливість реалізації цих прав за допомогою різних правових явищ, інструментів, заходів та контролем за дотриманням ними положень нормативно-правових актів складає адміністративно-правову реалізацію прав ВПО. Основними способами захисту прав ВПО є діяльність уповноважених органів та їх посадових осіб, врегульовані конституційно-правовими та адміністративними нормами, спрямованими на застосування діючого законодавства, відновлення прав в разі їх порушення та застосування примусових заходів до осіб, які допустили порушення зазначених прав. До них можна віднести: право на оскарження, судовий контроль та нагляд щодо захисту прав ВПО, представництво інтересів громадян в адміністративному судочинстві тощо.

Елементами, які забезпечуватимуть ефективність діяльності механізму правового забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, є:

- а) норми конституційного права з питань внутрішнього переміщення;
- б) конституційні правовідносини, що виникають як між суб'єктами забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб під час виконання їх завдань та функцій, так і між вказаними суб'єктами та носіями конституційно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб;
- в) стадії функціонування механізму конституційно-правового забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- г) гарантії забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- д) юридичні факти, визначені нормами права і прямо чи опосередковано відображені в законодавстві, з виникнення м'яких пов'язане набуття особою правового статусу «внутрішньо переміщеної особи»;
- ж) акти реалізації норм права з питань внутрішнього переміщення;
- з) право свідомість і правову культуру як самих внутрішньо переміщених осіб, так і посадових осіб державних органів до сфери діяльності яких віднесено забезпечення їх прав [5, с.83].

Основним суб'єктом інституційного механізму гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб є держава в особі органів державної влади, діяльність яких спрямована на гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Інституційний механізм гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб є важливою частиною

системи загально-соціальних, правових, національних та міжнародних гарантій прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Його компоненти визначають ефективність прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Відсутність хоча б одного з цих елементів створює проблеми у здійсненні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Інституційний механізм забезпечення прав та свобод громадян включає низку елементів взаємодії, які надають адекватні правові та фактичні можливості для повного використання всіх їх прав та свобод.

Отже, ефективна правотворча та організаційна діяльність органів публічної влади в Україні вибудовує систему конституційно-правових гарантій, яка має забезпечити здійснення органами державного управління, у відповідності з законом, юридичних обов'язків з питань реалізації прав внутрішньо переміщених осіб.

Література

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 27.03.2018 року – (сайт Верховної Ради України) – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
2. Гарна І.О. Міграційні процеси в Україні та протидія їх негативним наслідкам // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 4, С.48-50.
3. Гудвін-Гілл Т.С. Статус біженця в міжнародному праві. М., 1997. 480 с.
4. Кобець М.П. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / М.П. Кобець // *Jurnal uljuridicnational: teories i practica*. – 2016. – № 2/2 (18). – С.49-53.
5. Кобець Н.П. Адміністративно-правове забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. – Дисертація на здобуття наукового ступня кандидата юридичних наук; Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право та процес; фінансове право та адміністративне право. – К.: 2016. – 268 с.
6. Крахмальова К.О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дисертація на здобуття наукового ступня кандидата юридичних наук / Крахмальова К.О.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ: 2017. – 210 с.
7. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.А. Слісаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
8. Плиська В.В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері

запобігання і протидії корупції / В.В. Плиська // *Науковий вісник Ужгородського університету внутрішніх справ. Серія право. Випуск 35. Частина I. Том 2 – Ужгород: Ужгородський університет внутрішніх справ, 2015. – С.143-147.*

9. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: *Методологія і практика регулювання* / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. -Л.: Світ, 1999. – 289 с.

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchennykh osib» [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchennykh osib» vid 27.03.2018 roku – (sait Verkhovnoi Rady Ukrainy) – rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>*
2. *Harna I.O. Migratsiini protsesy v Ukraini ta protydia yikh nehatyvnykh naslidkam // Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav. – 2003. – № 4, P. 48-50.*
3. *Hudvin-Hill H.S. Status bizhentsia v mizhnarodnomu pravi. M., 1997. 480 p.*
4. *Kobets M.P. Admystratyvno-pravovoi mekhanizm obespechennia prav vnutrenne peremeshchennykh lyts v Ukrainy / M.P. Kobets // Jurnal uljuridicnational: teories i practica. – 2016. – № 2/2 (18). – p. 49-53.*
5. *Kobets N.P. Administratyvno-pravove zabezpechennia prav vnutrishno peremishchennykh osib v Ukraini. – Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupnia kandydatsa yurydychnykh nauk; Spetsialnist 12.00.07 – administratyvne pravo ta protses; finansove pravo ta administratyvne pravo. – K., 2016. – 268 p.*
6. *Krahmalova K.O. Administratyvno-pravove zabezpechennia statusu vnutrishno peremishchennykh osib v Ukraini: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydatsa yurydychnykh nauk / Krahmalova K.O.; NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. – Kyiv: 2017. – 210 p.*
7. *Oliinyk A.Yu. Teoriia derzhavy i prava: navch. posib. / A.Yu. Oliinyk, S.D. Husariev, O.L. Slisarenko. – K.: Yurinkom Inter, 2001. – 176 p.*
8. *Plyska V.V. Poniattia ta elementy administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod hromadian u sferi zapobihannia i protydia koruptsii / V.V. Plyska // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia pravo. Vypusk 35. Chastyna I. Tom 2 – Uzhhorod: Uzhhorodskiy universytet vnutrishnikh sprav, 2015. – P.143-147.*
9. *Romaniuk M.D. Migratsii naselennia Ukrainy za umov perekhidnoi ekonomiky: Metodolohiia i praktyka rehulivannia / NAN Ukrainy, Rada po vuvchenniui produktyvnykh syl Ukrainy. -L.: Svit, 1999. – 289 p.*

Dziurakh Yu.M.,

assistant at the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University,
ORCID: 0000-0001-7131-7468 e-mail: yriu.dziurakh@ukr.net

Lobert G.O.,

student of the MEFB-11 group at the Department of Administrative and Financial Management,
Lviv Polytechnic National University, e-mail: barovsky1998@gmail.com

Ukraine, Lviv

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE: THE THEORETICAL ASPECT

The purpose of the study is to determine the concept and content of the constitutional and legal status of internally displaced persons in Ukraine, to study the legal regulation of the activities of public authorities to ensure the implementation of the status of internally displaced persons. The imperfection of the legal status of internally displaced persons in Ukraine and the shortcomings of administrative and legal mechanisms for guaranteeing the rights and freedoms of these people lead not only to the violation of their rights and freedoms, but also to the decline of authority of state authorities, which is especially dangerous in the conditions of social tension in society.

Key words: internally displaced persons, migration, legal aspect, institutional mechanism.

УДК 351.82

Карковська В.Я.,

*к.е.н., доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет «Львівська політехніка», ORCID: 0000-0003-0178-4137,*

Україна, м. Львів

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ ТЕОРІЇ «ПОКОЛІННЯ XYZ»

Встановлено, що у контексті реформування державної служби органи державної влади повинні формувати склад державних службовців з працівників різних поколінь з різними очікуваннями та методами роботи. На основі аналізу літературних джерел сформовано періоди формування поколінь, а саме: покоління X, (період до 1980 рр.); покоління Y (в період 1981–1996 рр.); покоління Z (після 1997 року). Виокремивши найбільш важливі критерії, що формують характеристику державного службовця, сформовано спільні та відмінні риси поколінь X, Y, Z.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, покоління, вікова структура державних службовців, стилі покоління, риси поколінь.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується масштабними трансформаційними процесами, які застосовуються до всіх сфер діяльності. Відтак, такі ключові фактори як глобалізація, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, управління знаннями та необхідність підтримки і регулювання диверсифікації змісту, форм, методів навчання з метою забезпечення доступності і рівних можливостей, професійного вдосконалення державних службовців створюють і диктують абсолютно різні вимоги до професійної підготовки працівників державної служби. Зрозуміло, що сьогодні для забезпечення ефективного реформування системи державного управління одним з важливих завдань є формування службовців нового покоління.

Це визначає зміну парадигми як викладання, так і навчання через необхідність врахування професійних вимог нових поколінь державних службовців.

Реформування державної служби потребує принципово нового класу професійних і компетентних службовців, необхідних для реалізації національних інтересів України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою. Це пояснюється також і зміною поколінь, що відбувається в державному управлінні. Адже від успішної активізації та інтеграції молоді у сферу державного управління залежить розвиток українського суспільства.

Представники покоління Z (Generation M, Net Generation, Internet Generation) як головні елементи спадковості і зміни поколінь відіграють важливу роль у відтворенні соціально-структурних і політичних компонентів. На підставі аналізу наукової літератури за проблемою [4,7,10] встановлено, що володіючи значно більшим інноваційним потенціалом, ніж інші покоління, представники Z покоління у разі успішної інтеграції в політичне життя сприятимуть прогресивному розвитку суспільства. Саме тому важливо звернути увагу на проблему зміни поколінь та її вплив на підвищення рівня державного управління.

Виокремивши найбільш важливі критерії, що формують характеристику державного службовця, сформовано спільні та відмінні риси поколінь X, Y і Z [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна служба, як і будь-яка інша сфера діяльності, стикається з проблемою зміни поколінь. Дослідження основних типів і мотивів поведінки, можливостей та цінностей поколінь здійснювала низка науковців [7,10,2,9]. За результатами

аналізу літературних джерел [13,7,6] встановлено, що у контексті реформування державної служби керівники установ повинні формувати команди з працівників різних поколінь з різними очікуваннями та методами роботи. Це значно ускладнює підбір персоналу, формування колективу, вибір навчальних програм і мотивацію працівників тощо.

Мета статті. В результаті дослідження встановлено, що ефективність державної служби України характеризується відповідними структурними параметрами. Однак, проведене дослідження передбачає акцентування уваги на аналізуванні кількісної складової державної служби України у відповідності до теорії поколінь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема теорії поколінь ретельно досліджена вченими [6]. Основні висновки, зроблені ними, стосуються аналізу змін цінностей поколінь американців. Зазначимо, що дослідження зміни цінностей поколінь не отримали належної уваги вітчизняних науковців та практиків в сфері державного управління.

Основним завданням проведеного дослідження є підтвердження гіпотези щодо залежності ефективного реформування державної служби від ефективної взаємодії та співпраці усіх поколінь державних службовців.

Теорія поколінь тісно пов'язана з економічними циклами розвитку держав. Підйом, стабільність, спад, криза, потім знову підйом. Розвиваються технології, змінюється суспільство, ростуть потреби, з'являються і вимирають нові професії і навіть цілі індустрії, але історичні витки залишаються незмінними. Кожен з цих періодів впливає на формування цінностей поколінь.

Як зазначалося вище, основою для проведення дослідження є теорія поколінь XYZ [6]. Загальновідомо, що покоління визначається як сукупність людей, народжених в один період (тривалістю приблизно 20 років), при цьому його представники стикаються з однаковими ключовими історичними та соціальними подіями. Хронологічні інтервали відрізняються від держави до держави, це пов'язано з тим, що економіка країн світу розвивається по-різному.

Основними характеристиками, якими визначаються покоління, є: вікова структура, специфіка історичного досвіду, нормативна траєкторія професійної соціалізації та культурного фону.

Представників одного покоління об'єднує не лише економічний чи соціальний контекст. У них сформована

своя система цінностей та пріоритетів, особистих поглядів на життя, сформована під впливом безлічі навколишніх чинників епохи, причому зміна цих цінностей носить циклічний характер. Особливо це проявляється у політичних поглядах, відношенні до можливих змін у суспільному житті, основних тенденцій.

Для державних структур службовці покоління X представляють істотну цінність. Їх не складно навчати і не потрібно переучувати, вони мають велику базу знань і досвіду, орієнтовані на досягнення високих результатів своєї діяльності, активно вливаються в завдання будь-якої діяльності [11].

Службовці цієї категорії показують високий рівень ефективності праці, якщо в організації є перспектива стабільності, професійного зростання і правильна мотивація. Вони готові приймати умови корпоративного навчання, так як знають, що їм необхідно підвищувати свою компетентність, щоб прорватися і вижити в умовах раптового кризи або глобальної проблеми.

Службовцям покоління X необхідно отримувати від керівництва стратегічну інформацію для роз'яснення цілей діяльності, залучаючи їх в процес прийняття управлінських рішень, що стосуються перспектив розвитку структури. Вони складають найдинамічнішу групу державних службовців, однак якщо їх не влаштують мотиваційні програми, вони шукатимуть нові можливості навіть в період кризи, не дивлячись ні на що, підвищуючи своє матеріальне благополуччя [1, 8]. Службовці цієї вікової категорії знають, що таке труднощі, і готові долати їх незалежно від обставин [3].

Службовці покоління Y націлені на стрімке зростання кар'єри у відповідності до їхньої професійної підготовки та отримання високих нагород. Представникам відповідного покоління притаманне освоєння кількох професій одночасно, за рахунок дистанційного навчання та охоплення кількох потоків різнобічної інформації [4]. Таким чином, службовець покоління Y буде активно працювати, якщо в державній структурі організована чітка і цікава йому корпоративна культура, встановленні місії, цінності, традиції.

Службовець покоління Z вільний у виборі. Представники цього покоління, в першу чергу, націлені на реалізацію своїх можливостей, свободу у виборі підходів до роботи та відповідної мотивації [5]. Це є свідченням того, що представників покоління Z однозначно не цікавитиме рутинна та одноманітна робота [12]. Відтак, подальше реформування державної служби України полягає в необхідності модернізації її корпоративної культури. Тобто, чим вищий рівень корпоративної культури, тим у меншій мірі службовець матиме потребу у чіткому регламентуванні діяльності, в директивах, настановах, детальних схемах і докладних інструкціях. До того ж, чим вище рівень корпоративної культури, тим вище престиж та імідж державної служби України. Варто зазначити також, що корпоративна культура дозволить орієнтувати структурні підрозділи державної служби України та усіх службовців на загальні цілі, підвищення їхньої ініціативи, забезпечення відданості загальній справі, полегшенні спілкування, що є не менш важливим на сьогодні.

Однак сьогодні в повній мірі оцінити представників державної служби покоління Z складно, оскільки вони ще дуже молоді, щоб показати свої таланти і професійні уміння [4]. Технології та цінності змінюються стрімкими темпами, і поки важко спрогнозувати, що буде у служ-

бовців покоління Z в пріоритеті, і якими будуть службовці нового покоління та чи буде привабливою для них державна служба.

В деякій мірі об'єднувати сучасних двадцятирічних і тридцятирічних представників покоління Y не зовсім правильно, оскільки між ними існують значні відмінності і суперечності, які вказують на початок формування нового кола соціальної еволюції. На формування покоління Y вплинули одночасно дві політичні системи. До 1990 р. покоління формувалося на цінностях однієї системи, а починаючи з 1991 р. покоління Y формувалося в період становлення незалежності. Також на їх сприйняття світу вплинули розвиток мобільних і інтернет-технологій, фінансова та економічна криза тощо.

Виходячи з вище наведеного, можна констатувати, що сьогодні в сфері державної служби переважають представники поколінь X і Y – саме вони складають левову частку службовців будь-якої державної структури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дало змогу встановити те, що в умовах реформування для державної служби України вкрай важливим є зміна вектору розвитку державних службовців, їх мобільності та інноваційності, оперативності реагування на виклики держави і суспільства з метою надання якісних послуг. Для підтвердження залежності зміни частки державних службовців України за віковими категоріями до 2020 р. на перспективу доцільно застосувати кореляційно-регресійний аналіз. На основі проведеного аналізу з метою забезпечення ефективної трансформації структури державної служби України необхідно сформулювати дієві механізми співпраці представників різних поколінь, оскільки це сприятиме результативності, ефективності та дієвості державної служби.

Іншим важливим висновком проведеного дослідження є те, що результати досліджень свідчать про відмінності у думках поколінь, які стосуються того, що технології допомагають або ж заважають в роботі, то люди старших поколінь вважають їх перешкодою. У той час як люди покоління X вважають технології помічниками. Представники покоління Z говорять про користь технологій. Однак, представники всіх трьох поколінь згодні, що майбутнє за цифровими можливостями.

Отже, відповідно основними напрямками діяльності державної установи, в якій працюватимуть службовці нового покоління, будуть інноваційно спрямовані. Ключовими орієнтирами – заохочення творчості, свободи, нестандартного підходу до виконання завдань. А головною мотивацією – можливість працювати в важливих і цікавих проектах, наприклад, створення унікальних технологій для вирішення глобальних світових проблем тощо.

Державні установи повинні стати інтелектуальними, прагнути дізнатися якомога більше про формування кадрового потенціалу у відповідності змін внутрішнього і зовнішнього середовища. Аналіз внутрішнього середовища державної установи повинен спрямовуватися на можливість досягнення балансу між його учасниками та підвищення ефективності прийнятих рішень. Дослідження зовнішнього середовища повинно супроводжуватись прагненням і можливістю відповідати запитам громадськості, відстоювати інтереси розвитку держави та підвищити ефективність взаємодії із міжнародним оточенням тощо. Тільки розуміючи власні можливості та співвідношення із учасниками зовнішнього середовища, державні установи зможуть ефективно працювати.

Аінепамыра

1. Caponio T. (2019), *Researching Multilevel Governance: A Local Government Perspective*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my076*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my076>
2. Derado, A. (2016). *Dan Woodman i Johanna Wym: Youth and Generation. Rethinking Change and Inequality in the Lives of Young People*. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 25(2), 272-276. DOI: 10.5559/di.25.2.07
3. Emilio J. Castilla, Ben A. Rissing, (2019), *Best in Class: The Returns on Application Endorsements in Higher Education* Cambridge, MA: Belknap Press, 2019. –Volume: 64 issue: 1, page(s): 230-270. <https://doi.org/10.1177/0001839218759965>
4. Goessling, Mark, (2017) «Attraction and Retention of Generations X, Y and Z in the Workplace». *Integrated Studies*. 66. <https://digitalcommons.murraystate.edu/bis437/66>
5. Grasso, M. (2018). Bessant, J., Farthing, R. and Watts, R. *The Precarious Generation: A Political Economy of Young People 2017* *The British Journal of Sociology*, 69(4), 1342-1344. DOI: 10.1111/1468-4446.12379
6. Howe N. Strauss W., (2007), *The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes*. *Harvard Business Review*. – Vol. July-August. – P. 41-52.
7. Ikrath, P. (2018). *Generation Ego*. *Pädiatrie & Pädologie*, 53(1), 28-31. DOI: 10.1007/s00608-017-0520-y
8. Jakobsen M., Botcher Jacobsen C., Serritzlew S.. (2019), *Managing the Behavior of Public Frontline Employees through Change-Oriented Training: Evidence from a Randomized Field Experiment*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my080*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my080>
9. Карковська, Я., Васюник, П.І. *Життєвий цикл працівника та його вплив на кадрову безпеку підприємства*. *Актуальні проблеми економіки*, 2016, 7: с. 290-297.
10. Khsotaria, T. (2018). *What are the values of young people and how are these different from the values of older generations in Georgia?*. *Journal of Beliefs & Values*, 39(3), 279-297. DOI: 10.1080/13617672.2017.1359480
11. Kramer M.W., Day E.A., Nguyen C., Hoelscher C.S., and Cooper O.D., (2019). *Leadership in an interorganizational collaboration: A qualitative study of a statewide interagency taskforce*. *Human Relations*. Volume: 72 issue: 2, page(s): 397-419. April 29, 2018; <https://doi.org/10.1177/0018726718763886>
12. Meyer-Sahling J.-H., Mikkelsen K.S., Schuster C., (2018). *The Causal Effect of Public Service Motivation on Ethical Behavior in the Public Sector: Evidence from a Large-Scale Survey Experiment*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my071*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my071>
13. Ochmana, F., Plaček, M., and Křápek, M. (2017). *Who are the officials in the central administration of the Czech Republic and what activities do they perform?*. *Central European Journal of Public Policy* 11, 1, 55-66, Available From: De Gruyter – Sciendo <<https://doi.org/10.1515/cejpp-2016-0031>> [Accessed 24 April 2019]

References

1. Caponio T. (2019), *Researching Multilevel Governance: A Local Government Perspective*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my076*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my076>
2. Derado, A. (2016). *Dan Woodman i Johanna Wym: Youth and Generation. Rethinking Change and Inequality in the Lives of Young People*. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 25(2), 272-276. DOI: 10.5559/di.25.2.07
3. Emilio J. Castilla, Ben A. Rissing, (2019), *Best in Class: The Returns on Application Endorsements in Higher Education* Cambridge, MA: Belknap Press, 2019. –Volume: 64 issue: 1, page(s): 230-270. <https://doi.org/10.1177/0001839218759965>
4. Goessling, Mark, (2017) «Attraction and Retention of Generations X, Y and Z in the Workplace». *Integrated Studies*. 66. <https://digitalcommons.murraystate.edu/bis437/66>
5. Grasso, M. (2018). Bessant, J., Farthing, R. and Watts, R. *The Precarious Generation: A Political Economy of Young People 2017* *The British Journal of Sociology*, 69(4), 1342-1344. DOI: 10.1111/1468-4446.12379
6. Howe N. Strauss W., (2007), *The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes*. *Harvard Business Review*. – Vol. July-August. – P. 41-52.
7. Ikrath, P. (2018). *Generation Ego*. *Pädiatrie & Pädologie*, 53(1), 28-31. DOI: 10.1007/s00608-017-0520-y
8. Jakobsen M., Botcher Jacobsen C., Serritzlew S. (2019), *Managing the Behavior of Public Frontline Employees through Change-Oriented Training: Evidence from a Randomized Field Experiment*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my080*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my080>
9. Karhovska, Y.J., & Vasiunyk, P.I. (2016). *Employee's life cycle and its influence on company's personnel security*. *Actual Problems of Economics*, 181(7), 290-297. Retrieved from www.scopus.com
10. Khsotaria, T. (2018). *What are the values of young people and how are these different from the values of older generations in Georgia?*. *Journal of Beliefs & Values*, 39(3), 279-297. DOI: 10.1080/13617672.2017.1359480
11. Kramer M.W., Day E.A., Nguyen C., Hoelscher C.S., and Cooper O.D., (2019). *Leadership in an interorganizational collaboration: A qualitative study of a statewide interagency taskforce*. *Human Relations*. Volume: 72 issue: 2, page(s): 397-419. April 29, 2018; <https://doi.org/10.1177/0018726718763886>
12. Meyer-Sahling J.-H., Mikkelsen K.S., Schuster C., (2018). *The Causal Effect of Public Service Motivation on Ethical Behavior in the Public Sector: Evidence from a Large-Scale Survey Experiment*, *Journal of Public Administration Research and Theory*, *my071*, <https://doi.org/10.1093/jopart/my071>
13. Ochmana, F., Plaček, M., and Křápek, M. (2017). *Who are the officials in the central administration of the Czech Republic and what activities do they perform?*. *Central European Journal of Public Policy* 11, 1, 55-66, Available From: De Gruyter – Sciendo <<https://doi.org/10.1515/cejpp-2016-0031>> [Accessed 24 April 2019]

Karkovska V.Ya.,

PhD of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management,
Lviv Polytechnic National University,

Ukraine, Lviv

REFORM OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE: ASPECTS OF THE XYZ GENERATION THEORY

It is established that in the context of civil service reform, public authorities should form a staff of civil servants of different generations with different expectations and working methods. On the basis of the analysis of literary sources, periods of generation of generations were formed, namely: Generation X, (period up to 1980); Generation Y (1981–1996); Generation Z (after 1997). Having identified the most important criteria that shape the characteristics of a civil servant, the common and distinctive features of the X, Y, Z generations are formed.

Key words: public service, public servants, generation, age structure of public servants, generational styles, traits of generations.

УДК 352: [316.4+330.3] (477)

Кожина А.В.,

к. держ. упр., доцент, докторант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президентові України, akozhyna@gmail.com.
Україна, м. Київ

ПЕРЕДОВІ ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ

В статті розглянуто передові зарубіжні практики публічного управління інклюзивним місцевим розвитком як ефективні інструменти подолання бідності, нерівності, виключення, безробіття. Мета дослідження полягала у вивченні та систематизації зарубіжного досвіду передових практик публічного управління інклюзивним місцевим розвитком та визначення доцільності їх застосування в Україні. На основі використання аналізу, синтезу, компаративного та формально-логічного методів дослідження, доведено, що існують різноманітні практики застосування органами публічної влади підходів інклюзивного розвитку до вирівнювання можливостей різних груп населення у доступі до освіти, ринків праці, зайнятості та споживання. Серед них стимулювання та підтримка інклюзивних інновацій, інклюзивних бізнес-моделей та ринків, розвиток інклюзивних інститутів та інфраструктури.

Ключові слова: публічне управління, інклюзивний місцевий розвиток, інклюзивний розвиток, інклюзивне зростання, інклюзивні інновації, інклюзивні бізнес-моделі, інклюзивні ринки, інклюзія.

Постановка проблеми. Повільні темпи в підвищенні рівня життя і поглиблення нерівності сприяли політичній поляризації та підриву соціального згуртування в багатьох розвинених країнах. Окрім зазначених проблем, в країнах, що розвиваються, досі актуально залишається бідність. Це призвело до формування глобального консенсусу щодо необхідності створення всеохоплюючої та стійкої моделі зростання та розвитку, що сприяє підвищенню рівня життя для всіх без виключень, який у наукових джерелах позначено як концепцію інклюзивного зростання і розвитку.

Інклюзивний розвиток представляє собою новітні концепт та парадигму соціально-економічного розвитку країн, територій та місцевих спільнот, що потребує ґрунтовного дослідження, особливо щодо механізмів управління ним.

Попередні дослідження [1;2] дозволити виявити, що інклюзивність забезпечує певні темпи економічного зростання, при якому повинні зменшуватися нерівність та бідність. Інклюзивний розвиток передбачає акцент на розподілі соціальних та матеріальних благ серед різних груп населення, впливає на структурні чинники задля зменшення проявів винятковості та маргіналізації уразливих груп суспільства. Інклюзивний розвиток настає при покращенні середніх показників у доходах та не дохідних вимірах благополуччя та нерівності, одночасно він спрямований на підвищення рівня життя і більш рівномірний розподіл переваг від збільшеного добробуту серед різних груп населення.

Досвід зарубіжних країн містить різноманітні практики застосування органами публічної влади підходів інклюзивного розвитку до вирівнювання можливостей різних груп населення у доступі до освіти, ринків праці, зайнятості та споживання. Тому, актуальними постають питання вивчення передових зарубіжних практик публічного управління інклюзивним розвитком, зокрема на місцевому рівні, та визначення доцільності їх застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання публічного управління на засадах інклюзивності в контексті розвитку територій (регіону, міста, села, громади)

розглядаються в працях М. Мельника, С. Щеглюк, Н. Павлішиної, О. Снігової, В. Ксендзук, К. Войціцької, Т. Зінчук, М. Плотнікової та ін.

Одне з перших досліджень інклюзивних інновацій, інклюзивних інститутів, інклюзивних бізнес-моделей та інклюзивних ринків здійснила Л. Федулова, чим спричинила значний інтерес українських вчених до подальшого вивчення даної проблематики. Дослідженням цих питань також займалися українські та зарубіжні вчені: М. Мельник, О. Лазоренко, Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Н. Богдан, С. Вархурст та ін.

Досліджують зазначені питання також міжнародні організації: Світовий банк [7], ОЕСР [9; 11], ПРООН [12; 13], ВЕФ [5], UNCTAD [6] та ін.

Мета статті полягає у вивченні та систематизації зарубіжного досвіду передових практик публічного управління інклюзивним місцевим розвитком та визначення доцільності їх застосування в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Складні гео економічні багатовекторні процеси посилюють у різних частинах світу нерівність, бідність, безробіття, міграцію та соціальне відчуження населення. Глобалізація породжує уніфікацію життєдіяльності різноманітних спільнот та територій, на тлі чого шириться глокалізація і необхідність подолання зростаючої асиметрії розвитку в різних проявах, паралельно посилюються механізми територіального саморозвитку та підвищується роль місцевого самоврядування.

Останні десятиліття в розвинених державах завдяки децентралізації публічного управління зростає вплив на їх економічні процеси завдяки змінам, що сприяють розвитку на місцевому та регіональному рівнях. З огляду на це, розвиток «згори-донизу» стає неефективним, бо перешкоджає формуванню місцевого потенціалу ендogenous розвитку. Тому, виникає необхідність створення інноваційних моделей публічного управління, де в основу закладена або горизонтальна координація діяльності центральних органів виконавчої влади (секторних політик), або вертикальна, що відображає зв'язок між центральними та місцевими органами влади (багаторівневе управління) [3, с.24]. В цьому контексті, в новій

моделі управління з'являються нові функції, пов'язані з формуванням та реалізацією політики інклюзивного розвитку на місцевому рівні.

На думку В. Антоненка, сутністю «місцевого розвитку» чи «розвитку територіальних громад» є створення максимально можливих комфортних умов для проживання мешканців населеного пункту – села, селища, міста, об'єднаної територіальної громади – починаючи від працевлаштування до забезпечення дозвілля та інфраструктурою відпочинку [4, с.17]. Особливістю територіальної громади є її одночасне перебування в якості об'єкту і суб'єкту публічного управління. Тож, інклюзивний розвиток на місцевому рівні можемо розглядати як безперервний процес створення сприятливих умов проживання для жителів громади та привабливості відповідної території.

В цьому ключі, під публічним управлінням інклюзивним місцевим розвитком ми розуміємо діяльність органів публічної влади в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків щодо формування та реалізації управлінських рішень для забезпечення структурних змін, що супроводжуються економічною та соціальною активністю на місцевому рівні, підвищенням добробуту, продуктивною зайнятістю, безпекою, ощадливим використанням ресурсів, рівним та справедливим доступом до можливостей та послуг для широкого кола місцевого населення, суб'єктів господарської діяльності та всіх територій.

У сучасних умовах практика публічного управління в розвинених країнах спрямована передусім на розвиток територіальних громад. В результаті стає можливою більш глибока координація та взаємодія усієї системи публічної влади, включаючи територіальні громади, при цьому відбувається залучення зацікавлених сторін до участі в розробці та реалізації публічної політики, що створює умови для інклюзивного місцевого розвитку.

Загалом, досвід кожної країни є унікальним, він пов'язаний з історико-культурними і суспільно-політичними особливостями розвитку. Головним завданням публічного управління інклюзивним місцевим розвитком постає здійснення публічної політики на основі системного використання місцевого соціокультурного потенціалу задля підвищення активності різних верств жителів територіальних громад.

Наприклад, Європейський Союз має послідовну політику щодо реалізації інноваційної моделі розвитку економіки. Результатом політики ЄС щодо інноваційного інклюзивного розвитку є те, що в десятці країн з найвищим рейтингом Індексу інклюзивного розвитку (ІІР, IDI) за 2018 рік 9 країн є членами ЄС. Так, найкращий інклюзивний розвиток демонструє Норвегія (1 місце), потім йдуть Ісландія (2), Люксембург (3), Швейцарія (4), Данія (5) [5].

Єдина неєвропейська країна Австралія (9) потрапила в топ-10 передових економік за ІІР. З країн G7 Німеччина (12) займає найвище місце, далі Канада (17), Франція (18), Великобританія (21), США (23), Японія (24) та Італія (27). У рейтингу країн, що розвиваються, шість країн Європи входять у топ-10: Литва (1), Угорщина (2), Латвія (4), Польща (5), Хорватія (7) та Румунія (10). Три країни Латинської Америки входять в топ-10: Панама

(6), Уругвай (8) та Чилі (9). Серед 74 країн цієї групи Україна посіла 49 місце у 2018 році, що свідчить про досить низький рівень інклюзивного розвитку в країні [5].

Традиційно для інклюзивного розвитку тривалий час були характерні акценти більше на соціальні аспекти розвитку, однак, останнім часом основна увага приділяється економічному зростанню та розвитку, що може дозволити перехід від екстрактивної до інклюзивної економіки, із залученням широких верств населення в економічні процеси на основі вільної підприємницької ініціативи.

Інклюзивний місцевий розвиток базується на соціально-економічній активності різних соціальних верств жителів територіальної громади, базисом якої є інклюзивна економіка, що передбачає створення інклюзивних інновацій та інклюзивних бізнес-моделей.

Як доводить досвід зарубіжних держав, завданням публічного управління інклюзивним місцевим розвитком є стимулювання вироблення інклюзивних інновацій, які можуть впроваджуватися та мультиплікуватися через інклюзивні бізнес-моделі та вбудовуватися в логістичні ланцюги місцевих інклюзивних ринків товарів та послуг (рис.1). Важливими для якісного функціонування цього процесу є формування і розвиток інклюзивних інститутів і інфраструктури, а також системи індивідуальної, соціальної і територіальної безпеки.

У дослідженнях щодо публічного управління інклюзивним розвитком на місцевому рівні привертає увагу таке поняття, як «інклюзивні інновації» [6-11; 15]. У змісті даного терміну важливим є те, що такі інновації створюються з метою задоволення потреб, як правило, бідних верств населення, а також передбачається включення виробників у формування інноваційних продуктів та технологій, враховуючи особливості ринків бідних країн. Такі інновації сприяють подоланню розбіжностей, як між жителями в середині територіальних громад країни, так і в економічному зростанні та соціально-економічному розвитку самих громад [6, с.13].

Концепція інклюзивних інновацій бере свій початок у країнах, що розвиваються, де бідність багатьох мешканців призводить до їх виключення не лише від переваг науково-технічного прогресу, але й від доступу до задоволення їх основних потреб [6, с.13].

Світовий банк визначає інклюзивну інновацію як будь-яку інновацію, що допомагає розширити доступ до якісних продуктів та послуг, які створюють та збільшують можливості до існування для виключеного населення [7]. Світовий банк ідентифікує п'ять особливостей, що характеризують інклюзивні інновації: широкий доступ; стійке виробництво; товари та послуги, які допомагають створити можливості для існування; орієнтація на виключене населення, в першу чергу тих, хто знаходиться в основі піраміди; та значне охоплення [6;7].

С. Фостер і Р. Хікс розглядають інклюзивну інновацію як включення маргіналізованих груп до певного аспекту вироблення інновацій. До таких груп найчастіше відносять людей з найнижчим рівнем доходу, однак крім того сюди можуть належати жінки, молодь, люди з інвалідністю та етнічні меншини. Інклюзивна інновація теж може покращувати умови існування для інших груп, а не тільки бідних [6;8].

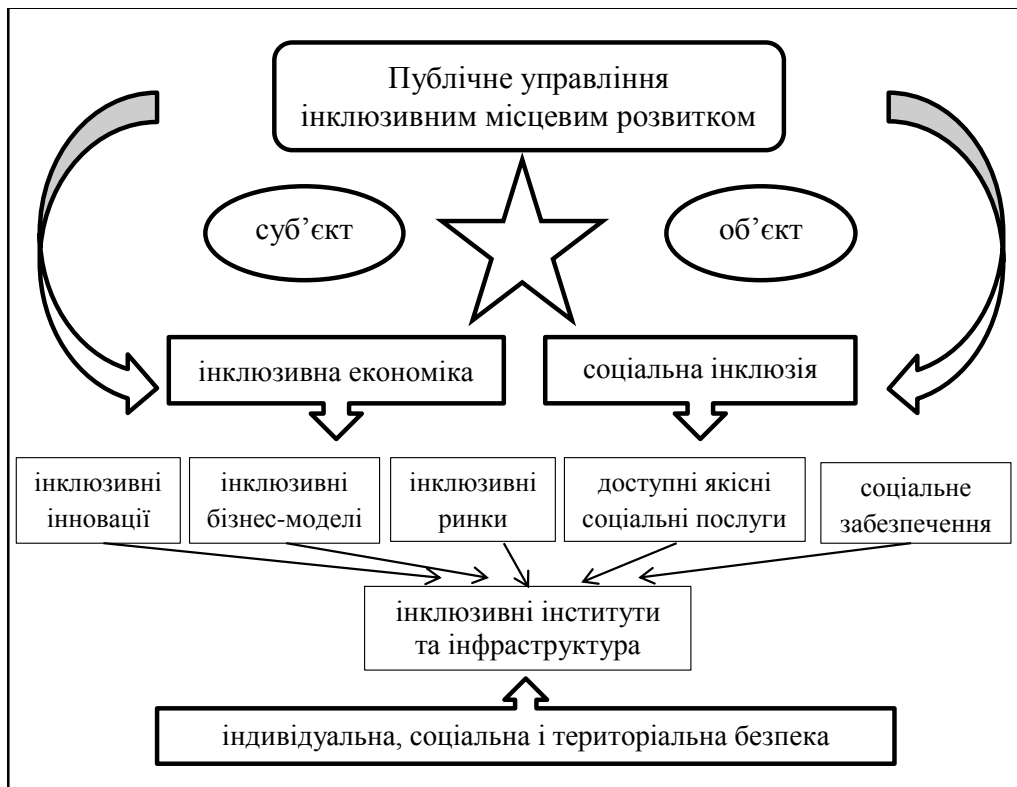

Рис. 1. Спрощена модель публічного управління інклюзивним місцевим розвитком (авторська розробка).

Основною метою інклюзивних інновацій є не технологічний розвиток, а зниження витрат та збільшення доступу; вони орієнтовані на полегшення доступу до основних товарів, послуг та підвищення економічного розширення можливостей виключених людей, насамперед на «дні піраміди» [7]. Структури і процеси, необхідні для розробки та впровадження інноваційних технологій для людей, які живуть у бідності є основним напрямком інклюзивних інновацій. У більшості країн, що розвиваються, а саме Індія, Китай, Бразилія та Південна Африка, інклюзивні інновації визнані однією з найбільш важливих цілей соціально-економічного розвитку [6, с.13; 7].

Інклюзивні інновації часто дозволяють модифікувати існуючі технології, продукти чи послуги для забезпечення груп нижчого та середнього доходу. Це дозволяє встановлювати нижчі ціни на одиницю продукції, зберігаючи лише найважливіші функціональні можливості та основні характеристики якості. Нижча ціна дозволяє групам з нижчим рівнем доходу придбати ці нововведення [9].

Прикладами інклюзивних нововведень є Tata Nano, недорогий автомобіль, виготовлений в Індії, заснований на стратегії без надмірних потреб, та Центр кардіологічної допомоги Nagayana Hrudayalaya, який забезпечує операції на серці за значно нижчою ціною завдяки нововведенням бізнес-процесів [9, с.5].

Досвід Канади в сфері інклюзивного розвитку на місцевому рівні, де головне завдання полягає у забезпеченні рівних можливостей для розвитку економіки, бізнесу та створення нових робочих місць, є найбільш актуальним для України. Канада досягла значних успіхів у поліпшенні життєвих стандартів і високої якості життя завдяки виробленню інклюзивних інновацій та інноваційних продуктів, що спрямовані на покращення доступності різних сегментів публічних послуг для широкого кола населення.

Цікавим також є досвід Китаю у стимулюванні інклюзивного розвитку на основі постійних реформ і інклюзивних інновацій. Зайнятість населення є пріоритетом у програмі розвитку Китаю та основним фактором для досягнення інклюзивного розвитку. У 2017 р. кількість нових робочих місць для містян перевищила 13 млн, а рівень безробітних склав близько 4%. Для забезпечення стабільного збільшення зайнятості, китайський уряд здійснив низку заходів щодо забезпечення працевлаштування випускників вузів, робочих спеціалістів, людей з інвалідністю та мігрантів [10].

На платформі Інноваційної політики ОЕСР та Світового банку зібрано найкращий інструментарій з набором прикладів політик з різних країн, які стосуються внеску інноваційної політики в інклюзивне зростання і територіальної, промислової та соціальної включеності [11, с.40].

У сучасних соціально-економічних умовах у розробці та реалізації інклюзивних інновацій важливе місце займає вибір *інклюзивної бізнес-моделі*. Інклюзивна бізнес-модель являє собою економічно доцільну схему ведення підприємницької діяльності на основі включення мало-забезпечених груп людей в різні етапи ланцюжка створення вартості (з боку попиту – споживач, клієнт, покупець, з боку пропозиції – працівник, виробник або підприємець). Переваги інклюзивних бізнес-моделей включають не тільки безпосереднє отримання прибутку в короткостроковій перспективі, а також залучення нових клієнтів, робочої сили та зміцнення ланцюгів постачання сировини і продукції – для бізнесу та задоволення базових потреб, сталий дохід і більш високу продуктивність – для людей з низьким рівнем доходів. Такі моделі можуть формуватися ще й з урахуванням відповідального використання природних ресурсів [12, с.5-6].

Сам термін «інклюзивна бізнес-модель» починає широко застосовуватись у наукових роботах з середини

2000-х р. та представлений у 2008 р. у формі формалізованої та глобально підтриманої концепції в доповіді «Створення цінностей для всіх: стратегії ведення бізнесу з залученням бідного населення», підготовленому Програмою розвитку ООН «Ініціатива в області росту інклюзивних ринків». Доклад містить понад 50 конкретних кейсів зі всього світу, де систематизовано та формалізовано практичний досвід та ризики. Робоча група «Ініціатива у галузі інклюзивних ринків» займається розробкою інструментів, які допомагають практичному розвитку інклюзивних бізнес-моделей [13;14].

Регіональна Ініціатива розвитку інклюзивних ринків була заснована у 2009 р., яку очолює Регіональний центр ПРООН в Братиславі за підтримки різноманітних інституцій: бізнес-структур, партнерів з розвитку, наукових закладів та організацій громадянського суспільства. Ре-

зультатом цієї ініціативи стала доповідь «Участь бізнесу у вирішенні проблем бідності. Як інклюзивні бізнес-моделі створюють можливості для всіх жителів країн Європи і Центральної Азії (2010). Для створення доповіді було досліджено та описано 19 конкретних кейсів, по одному з кожної країни регіону. На основі спільної методології були описані кейси фахівцями з країн регіону в рамках спільного дослідницького проекту, які склали емпіричну основу даної доповіді [13].

Одним з 19 представлених кейсів був кейс від України, підготовлений науковою дослідницею О. Лазоренко, який був визнаний ПРООН показовим на прикладі української компанії «Вітмарк» (Vitmark). «Вітмарк» відкрив фабрики з виробництва соку в трьох українських містах і почав продавати соки за ціною, яка була доступна практично всім [13, с.5-6].

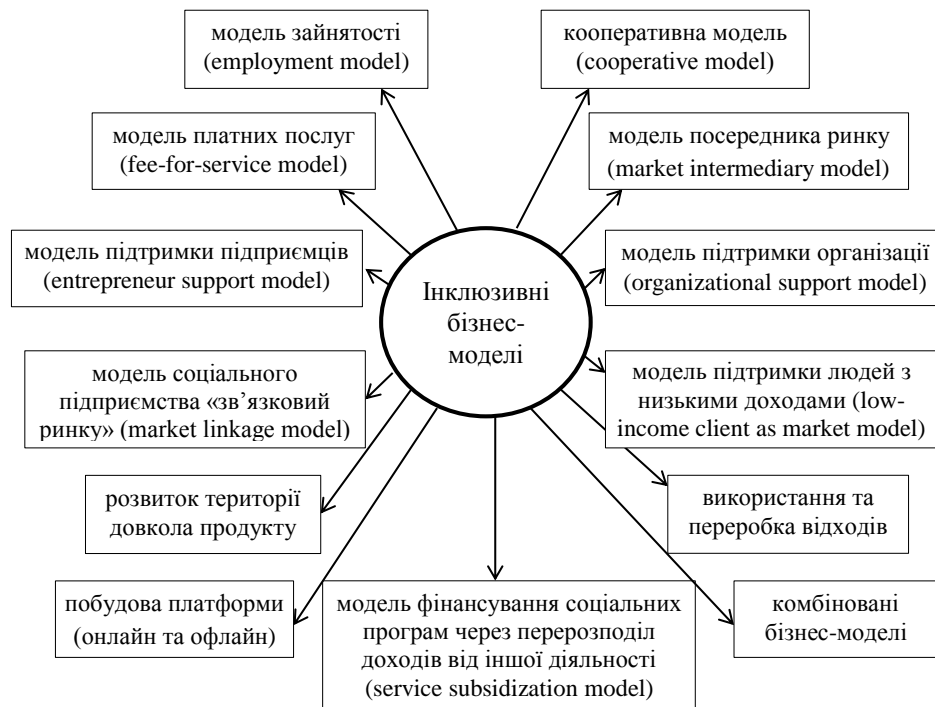

Рис.2. Типологія інклюзивних бізнес-моделей (розробка автора на основі [15, с.35-38]).

Серед прикладів успішних інклюзивних бізнес-моделей, в яких задіяні партнерства органів публічної влади, бізнесу, громадських організацій та населення, можна навести наступні: • Швейцарська асоціація міжнародного співробітництва «Хельветас» (Helvetas) допомогла заснувати туристичний бізнес в 19 селищах Киргизстану, співвласниками і управлінцями якого стали сім'ї співтовариств-місцевих громад; • Компанія «Хей Текстайлс» (Heu Textiles) інвестувала кошти у сільські райони Туреччини, створивши там нові робочі місця, що сталося завдяки програмі Уряду Туреччини, що надає податкові пільги для таких компаній; • Корпорація сільськогосподарського фінансування (КСФ, Молдова) приступила до видачі мікрокредитів, але відповідної нормативної бази для цієї діяльності не було. Уряд розробив її спільно з компаніями, що займаються мікрофінансуванням; • У Македонії Міністерство праці та соціальної політики спільно з Державним притулком для прийомних дітей у Скоп'є забезпечило можливість надання роботи для дітей-сиріт (у віці від 18 років і старших) у мережі супермаркетів «Тінекс» [13].

Типи інклюзивних бізнес-моделей, які найбільш поширені в різних країнах світу, представлені на рис.2.

Як доводить практика, інклюзивні бізнес-моделі є фінансово стійкими та створюють можливості: для населення в якості підприємців, працівників і споживачів; для розвитку компаній у формальних та неформальних секторах економіки; для організацій, що працюють для покращення можливостей уразливих груп населення [12].

Дослідження фахівців свідчать про те, що успішність інклюзивних бізнес-моделей залежить від забезпечення їх підтримки *інклюзивними інститутами*. Д. Аджемоглу та Д. Робінсон покладають особливу роль в інклюзивному розвитку на інклюзивні економічні та політичні інститути, які на їх думку, мають гарантувати правові та безпекові рамки для існування конкурентного та сприятливого для підприємництва середовища [16, с.74-75].

Важливою складовою інклюзивного розвитку є *інклюзивні ринки*, які формуються на основі інклюзивних економічних і політичних інститутів, виробничої і соціальної інфраструктури, інклюзивних бізнес-моделей, що

створює попит і пропозицію на інклюзивну продукцію і послуги, заохочує технологічні інновації, інвестування в людей, що в свою чергу, є суттєвим для економічного зростання та підвищення рівня і якості життя.

Як показує світовий досвід, привабливими секторами для інклюзивних бізнес-моделей зазвичай є сільське господарство, освіта, охорона здоров'я, будівництво доступного житла, забезпечення населення чистою питною водою, роздрібна торгівля і фінанси. Часто місцеві інклюзивні інновації включають в себе послуги мобільного зв'язку, вироблення добрива та інших основних продуктів, що підтримують дрібне землеробство і поставки послуг, з яких бідні часто виключаються [9, с.12]. Отже, сприяти інклюзивності місцевої економіки можуть уряд, місцева влада, бізнес-компанії, агентства розвитку, організації громадянського суспільства, наукові установи та інші структури, що посилює інклюзивний місцевий розвиток.

Висновки. Для соціально-економічного розвитку країн, територій та місцевих спільнот вкрай важлива роль інноваційного розвитку як двигуну прогресу та підвищення якості життя населення. Однак, впровадження інновацій часто загострює соціальні проблеми, збільшуючи розрив між багатими і бідними. Тому, важливим є підхід інклюзивного розвитку до вирівнювання можливостей різних груп населення та жителів віддалених і депресивних територій у доступі до освіти, ринків праці, зайнятості та споживання, зокрема, і до інноваційних сервісів і технологій у цих сферах. Як правило, отримати основні сервіси і послуги люди можуть на базовому рівні проживання – в територіальних громадах, якість і доступність яких стає все більш актуальною в умовах децентралізації публічної влади. Зважаючи на різноманітний досвід держав світу у вирішенні проблем бідності, безробіття, нерівності, привертають увагу усілякі можливості і практики публічного управління інклюзивним місцевим розвитком.

Досвід зарубіжних, передусім розвинених, держав світу демонструє, що в них відбувається зміна моделей публічного управління, які спрямовані більше на горизонтальну взаємодію, залучення зацікавлених сторін до участі в розробці та реалізації публічної політики, формування місцевого потенціалу ендогенного розвитку, тобто, практика публічного управління стає більше спрямована на розвиток територіальних громад та їх мешканців.

Зміна акцентів з соціальних аспектів підтримки малозабезпечених категорій населення на інклюзивне економічне зростання і розвиток відкриває можливості для переходу від екстрактивної до інклюзивної моделі економіки з широким залученням різних соціальних верств жителів територіальної громади.

Проведене дослідження свідчить про те, що важлива роль у вирішенні поставлених завдань належить політиці підтримки вироблення інклюзивних інновацій, які допомагають розширити доступ до якісних продуктів, послуг та підвищити економічні можливості для уразливих та маргіналізованих груп населення. Інклюзивні інновації безпосередньо сприяють добробуту осіб і груп із меншим рівнем доходу та меншими можливостями, створюючи робочі можливості та інтегруючи їх до економічної діяльності.

Важливою є роль органів публічної влади у стимулюванні нових підходів в інноваційній діяльності, зок-

рема, формування середовища для розвитку інклюзивних бізнес-моделей, інклюзивних продуктів та ринків. Завданням публічного управління інклюзивним місцевим розвитком є стимулювання вироблення інклюзивних інновацій, які можуть впроваджуватися та мультиплікуватися через інклюзивні бізнес-моделі та вбудовуватися в логістичні ланцюги місцевих інклюзивних ринків товарів та послуг.

Окрім того, органи публічної влади відіграють важливу роль в створенні належної інфраструктури та нормативного забезпечення для ефективної роботи ринків, що мають бути стабільними і безпечними, але при цьому сприяти гнучкості та інноваційності діяльності. Також держава має впливати на ринкові механізми, розробляючи системи субсидій і стимулів для інклюзивних інновацій, підтримуючи ініціативи територіальних громад і дозволяючи їм створення простору для нових бізнес-моделей та реалізації ринкових стратегій економічного зростання.

Таким чином, можна зробити висновок, що для вдосконалення публічного управління інклюзивним розвитком країнам слід зробити акцент на формуванні більш інклюзивної політики в сфері освіти, підприємництва та бізнесу, зайнятості та здоров'я населення, забезпечення збереження навколишнього середовища та інших сферах.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку можуть бути питання щодо створенні належного нормативного забезпечення інклюзивного місцевого розвитку, а також виявлення механізмів впливу на включення людей і уразливих груп населення в економічні, соціальні та політичні процеси в державі.

Література

1. Кожина А.В. Доказова актуалізація підходу інклюзивного розвитку до розв'язання глобальних проблем людства. Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління». 2019. № 3 (94). С.107–114.
2. Кожина А.В. Інклюзивний місцевий розвиток: сутність, проблематика та теоретико-концептуальні засади. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities: Multi-authored monograph*. State University of Jan Kochanowski, Poland: Publishing House «Baltija Publishing», 2019. P. 335–350.
3. Галанець В.В., Дзюрач Ю.М. Зарубіжний досвід публічного управління у контексті сталого розвитку України. *Матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф.*, Львів: ПЗОВ «Ліга-Прес», 2018. С.23-25.
4. Антоненко В.М. Механізми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого розвитку. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, Одеса: ОПІДУ НАДУ, 2018. С.16-17.
5. *The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (дата звернення 17.04.2020).
6. *Trade and Development Board Investment, Enterprise and Development Commission. Technology and innovation for inclusive development*. UNCTAD, sixth session, Geneva, 28 April–2 May 2014.
7. *China: Inclusive innovation for sustainable inclusive growth. Document of the World Bank No. 82519. TA-P128575-TAS-BB*. Washington, D.C., 2013.
8. Foster C., Heeks R. *Analysing policy for inclusive innovation: The mobile sector and base-of-the-pyramid markets in Kenya*. *Innovation and Development*. 2013. P.103-119.
9. *Innovation policies for inclusive development: scaling up inclusive innovations*. OECD, 2015. 39 p.

10. Экономическое обозрение: инклюзивный рост способствует увеличению занятости. URL: <http://www.chinaview.cn/> (дата звернення 17.04.2020).

11. Paunov C. *Innovation and Inclusive Development: A Discussion of the Main Policy Issues*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers. OECD Publishing, 2013. 63 p.

12. *Business Solutions to Poverty – How inclusive business models create opportunities for all in Emerging Europe and Central Asia*. UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States. Bratislava, 2010.

13. *Creating Value for All: Strategies for Doing Business with the Poor*. Growing Inclusive Markets. UNDP, 2008.

14. *New Report on Inclusive Business Models' Contribution to the MDGs and Supporting Actors*. Growing Inclusive Markets. URL: <http://www.growinginclusivemarkets.org/> (дата звернення 17.04.2020).

15. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долинського НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2019. 55 с.

16. Acemoglu D., Robinson, J.A. *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. New York Crown Publishing Group, 2012. – 544 p.

References

1. Kozhyna, A.V. (2019), *Dokazova aktualizatsiia pidkhotu inkliuzivnoho rozvytku do rozv'iazannia hlobal'nykh problem liudstva* [Evidence-based actualization of the inclusive development approach to solving global human problems]. *Visnyk NADU. Seriya «Derzhavne upravlinnia»*. 3 (94). P. 107-114.

2. Kozhyna, A.V. (2019), *Inklyuzivnyy mistsevyi rozvytok: sutnist', problematyka ta teoretyko-kontseptual'ni zasady* [Inclusive Local Development: Essence, Issues and Theoretical and Conceptual Background] *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Multi-authored monograph. State University of Jan Kocha-nowski, Poland: Publishing House «Baltija Publishing», 2019. P. 335-350.

3. Halanets', V.V., Dziurakh, Yu.M. (2018), *Zarubizhnyi dosvid publichnoho upravlinnia u konteksti staloho rozvytku Ukrainy* [Foreign experience of public administration in the context of sustainable development of Ukraine]. *Materialy vseukrains'koi nauk.-prakt. internet-konf., L'viv: TzOV «Liha-Pres»*. P.23–25.

4. Antonenko, V.M. (2018), *Mekhanizmy uchasti terytorial'noi hromady u vyrishenni pytan' mistsevoho rozvytku* [Mechanisms of local community participation in local development issues].

Reformuvannia publichnoho upravlinnia ta administruvannia: teoriia, praktyka, miznarodnyy dosvid: materialy vseukrains'koi nauk.-prakt. konf., Odesa: ORIDU NADU. P.16-17.

5. World Economic Forum (2018), «The Inclusive Development Index 2018: Summary and Data Highlights», Davos-Klosters, Switzerland, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (Accessed 17 April 2020).

6. UNCTAD (2014), *Trade and Development Board Investment, Enterprise and Development Commission. Technology and innovation for inclusive development* Geneva, Switzerland.

7. World Bank (2013), *China: Inclusive innovation for sustainable inclusive growth*. Document of the World Bank, No. 82519. TA-P128575-TAS-BB. Washington, D.C. October.

8. Foster, C., Heeks, R. (2013), *Analysing policy for inclusive innovation: The mobile sector and base-of-the-pyramid markets in Kenya*. *Innovation and Development*. P.103-119.

9. OECD (2015), *Innovation policies for inclusive development: scaling up inclusive innovations*. 39 p.

10. *Jekonomicheskoe obozrenie: inklyuzivnyy rost sposobstvuet uvelicheniju zanjatosti* [Economic Review: Inclusive Growth Boosts Employment], available at: <http://www.chinaview.cn/> (Accessed 17 April 2020).

11. Paunov, C. (2013), *Innovation and Inclusive Development: A Discussion of the Main Policy Issues*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers. OECD Publishing. 63 p.

12. UNDP (2010), *Business Solutions to Poverty – How inclusive business models create opportunities for all in Emerging Europe and Central Asia*. UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States. Bratislava.

13. UNDP (2008), *Creating Value for All: Strategies for Doing Business with the Poor*. Growing Inclusive Markets.

14. *New Report on Inclusive Business Models' Contribution to the MDGs and Supporting Actors*. Growing Inclusive Markets. available at: <http://www.growinginclusivemarkets.org/> (Accessed 17 April 2020).

15. *NAS Ukraina (2019), Inklyuzivnyy vymir rozvytku mist – tsentriv dilovoi aktyvnosti Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy: naukova dopovid* [Inclusive dimension of cities development – centers of business activity of Ukraine: trends and perspectives: scientific report]. *NAN Ukrainy, DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' im. M.I. Dolishin'oho NAN Ukrainy»; nauk. redaktor M.I. Mel'nyk, L'viv*. 55 p.

16. Acemoglu, D. and Robinson, J.A. (2012), *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*, New York, USA.

Kozhyna A.V.,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department of Regional Administration, Local Self-Government and City Management of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, akozhyna@gmail.com.

Ukraine, Kyiv

ADVANCED FOREIGN PRACTICES OF THE PUBLIC ADMINISTRATION FOR INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT

The article considers the advanced foreign practices of the public administration for inclusive local development as effective tools for overcoming poverty, inequality, exclusion and unemployment. The purpose of the research was to study and systematize foreign experience of advanced practices of the public administration for inclusive local development and to determine the feasibility of their application in Ukraine. Research methods were used: analysis, synthesis, comparative and formal-logical. Proved that there are various practices for the use of inclusive development approaches by public authorities to equalize the opportunities of different population groups in access to education, labor markets, employment and consumption. These include the promotion and support of inclusive innovation, inclusive business models and markets, the development of inclusive institutions and infrastructure.

Key words: public administration, inclusive local development, inclusive development, inclusive growth, inclusive innovations, inclusive business models, inclusive markets, inclusion.

УДК 343.81

Левчановський Д.Е.,

аспірант Академії Державної пенітенціарної служби, 0000-0001-9875-6719,
dimalev55555@gmail.com

Україна, м. Кременчук

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ОДИН З ЧИННИКІВ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

В статті, на прикладі українського законодавства, досліджено вплив матеріальної відповідальності засуджених, як комплексної правової категорії. Зокрема, проаналізовано ст. 137 «Порядок стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі» Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) та її вплив на свідомість засуджених в умовах відбування ними покарання у виправних та виховних колоніях. За результатами анкетування, на прикладі неповнолітніх засуджених, розкрито механізм формування матеріальної відповідальності як засобу за допомогою якого ефективно реалізовується соціально-виховна робота із даною категорією засуджених. Визначено причини і наслідки не рівнозначного застосування методів виховного впливу до засудженого, який вчинив правопорушення під час відбування покарання та виділено позитивні і негативні сторони, що впливають на їх виправлення і ресоціалізацію.

Розкрито необхідність удосконалення процесуальної складової відшкодування матеріальних збитків засудженим та встановлено її роль у виховному впливі на засудженого в місцях позбавлення волі. В статті описано також, конкретні проблемні аспекти, що впливають на забезпечення функціонування даної норми права в розрізі матеріальної відповідальності засудженого за пошкодження чи знищення державного майна та шляхи їх вирішення. Виділено головні чинники впливу матеріальної відповідальності на особистість засуджених під час відбування ними покарання та динаміку їх позитивної поведінки після застосування виховного впливу, що співвідноситься із проступком.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, виховний вплив, виправлення, засуджені.

Постановка проблеми: У сучасному навколишньому світі людину оточують матеріальні блага та цінності, що робить її невід'ємною складовою матеріального світу. Відповідно до законодавства України будь-яка особа у разі вчинення правопорушення пов'язаного із заподіянням матеріальної шкоди її майну може вимагати її відшкодування. Не виключенням із загального правила є й юридичні особи до яких ми можемо віднести установи виконання покарань (далі – УВП). Під час відбування кримінального покарання, засуджені доволі часто заподіюють матеріальні збитки власності держави (майну установи виконання покарань), тому в реаліях сьогодення гостро постає питання розробки дієвого механізму відшкодування заподіяних збитків та формування концептуальних засад виховного впливу на засуджену особу шляхом притягнення її до матеріальної відповідальності та відшкодування нею заподіяних матеріальних збитків.

Протягом всього терміну відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, засуджені постійно користуються майном, яке за своїм призначенням покликане створювати матеріально-побутові умови чи забезпечувати режимні вимоги охорони і нагляду за ними. Якщо звернути увагу на ст. 24 Конституції України, то: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [1], але у нашому випадку засуджені мають інший правовий статус – «за-

суджених» і тому на них розповсюджуються нормативно-правові акти, що формують цей специфічний правовий статус й визначають у подальшому обсяг їхніх прав та обов'язків.

Загальновідомим є той факт, що засуджені до покарання у виді позбавлення волі, несуть матеріальну відповідальність за заподіяні під час відбування покарання матеріальні збитки майну держави згідно із законодавством. Чинний КВК України передбачає норму відповідно до якої, начальник УВП має право стягувати матеріальні збитки із засудженого на користь установи, проте механізм її реалізації потребує доопрацювання. Змістове наповнення цієї норми не містить в собі примусову функцію стягнення матеріальних збитків. Примус у нашому випадку виступає як метод виховного характеру, який за своєю природою покликаний корегувати та змінювати свідомість особи до якої він застосовується для досягнення виховного впливу на свідомість особи не залежно від віку і статі, будь-який цілеспрямований вплив передбачає своїм результатом, управління діяльністю, поведінкою чи окремими діями [2].

Виховний вплив на засудженого в місцях позбавлення волі є невід'ємною частиною процесу його виправлення і ресоціалізації в сучасній пенітенціарній установі, поступово втілюється на якісному рівні і в українських установах виконання покарань де перебувають засуджені до позбавлення волі на певний строк.

Варто зазначити, що виправлення засудженого – є двостороннім процесом, що включає, з одного боку, цілеспрямовану діяльність суб'єкта щодо організації виховного впливу, а з іншого боку, діяльність об'єкта (особистості засудженого) із засвоєння та сприйняття цього впливу [3, с.9]. Суб'єктом організації виховного впливу виступає адміністрація УВП яка в свою чергу повинна дотримуватись системного підходу і методик виховного впливу для досягнення бажаного результату в корегуванні свідомості та правосвідомості засудженого, щоб забезпечити процес виправлення і ресоціалізації на протязі всього строку покарання чи ув'язнення. Отже якісний підхід залежить не тільки від співробітників соціально-психологічної служби, а й від комплексного підходу всього персоналу УВП і чітко визначеної законодавчої бази. Якщо не враховувати проблемні питання, що мають місце в кримінально-виконавчій службі України за останні роки такі як: 1) відсутність престижу професії та низький соціальний захист співробітників, 2) недостатній рівень професійної підготовки співробітників УВП у зв'язку з плінністю кадрів 3) застарілу матеріально-технічну базу практично всіх УВП та слідчих ізоляторів (далі – СІЗО). У зв'язку з чим на неякісному рівні проводиться робота виправлення і ресоціалізації засуджених, а це головна мета процесу відбування покарання на певний строк засудженими. Більша частина не працюючих законодавчих норм та методів виховного впливу КВК України які сприяють досягненню мети виправлення і ресоціалізації засуджених залежать саме від вирішення вище викладених проблем. Тому **метою даної статті** є дослідити забезпечення якісного виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, шляхом удосконалення механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених під час відбування покарання в УВП.

Дослідження впливу матеріальної відповідальності в місцях позбавлення волі на прикладі неповнолітнього засудженого. Проблеми кримінально виконавчого права активно розглядалась вітчизняними вченими. В частині виховного впливу та виправлення досліджували В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.М. Джуца, В.В. Карелін, С.В. Царюк та інші. Проте проблемам матеріальної відповідальності приділено недостатньо уваги, що і спонукало нас до підготовки даної статті.

Виклад основного матеріалу. До розгляду даної проблематики, нас спонукала відсутність досліджень вітчизняних вчених у напрямку значущості матеріальної відповідальності засудженого до позбавлення волі, як одного із засобів виховного впливу. В нашому дослідженні приділено частину уваги психологічному аспекту впливу матеріальної відповідальності в місцях позбавлення волі на особистість засудженого, для досягнення мети виправлення і ресоціалізації під час відбування покарання. Засуджені в Україні які відбувають покарання неодноразово або тривалий період знаходяться в УВП мають стійкі негативні соціальні зв'язки в поєднанні із особистою асоціальною поведінкою. Зазвичай така поведінка формувалась роками і виражається як стійкий психологічний процес підсвідомості який автоматично реагує на подразники та соціальні процеси які виводять із зони комфорту. Тому без застосування сис-

темного підходу в процесі виховного впливу на свідомість особи не обійтись. Успішна ресоціалізація неможлива без усвідомлення засудженим себе, своєї провини, тобто без рефлексивної поведінки [4, с.530]. Зазвичай у засуджених низький рівень рефлексії і тому в УВП повинні створюватись умови для ресоціалізації. Які включають в себе умови відбування покарання та професійний підхід у формуванні нової свідомості засудженого.

Ми дослідили вплив матеріальної відповідальності на неповнолітніх засуджених до позбавлення волі під час відбування покарання у виховних колоніях використавши метод анкетування. В якому прийняли участь 100% засуджених які відбували покарання у виховних колоніях (Ковельська та Кременчуцька) станом на грудень 2019 року.

Таблиця 1.

Матеріальна відповідальність за пошкодження чи знищення майна (питання з анкет)

	Так	%
Чи притягували вас до матеріальної відповідальності до позбавлення волі?	28	33
На вашу думку можливо уникнути матеріальної відповідальності в УВП?	40	47
Чи уникали ви відповідальності за пошкодження чи знищення державного майна в СІЗО чи УВП ?	28	33
Неодноразово пошкоджували чи знищували державне майно під час перебування в УВП чи СІЗО.	24	28

Аналізуючи відповіді неповнолітніх одразу помітно, що половина вихованців раніше не замислювалась про відповідальність за пошкодження чи знищення чужого майна. Ймовірність такої відповідальності обмірковували лише ті, котрих засудили за злочини пов'язані із матеріальними збитками.

За пошкодження майна під час відбування покарання чи тримання в СІЗО до неповнолітніх як правило застосовували заходи дисциплінарного характеру чергуючи із виховними бесідами, але все ж таки декілька випадків відшкодування матеріальної шкоди в УВП мають місце.

На нашу думку, фундамент виправлення і ресоціалізації неповнолітнього зводиться нанівець, так як виховний вплив був досягнутий не рівнозначним покаранням за проступок, але респонденти в своїй більшості, а саме – 80%, зазначили, що переосмислили своє відношення стосовно пошкодження і знищення майна яке їм не належить і чітко розуміють неминучість настання відповідальності у разі вчинення відповідного проступку чи правопорушення. Переосмислення особи своїх вчинків є, але можливо завдяки не рівнозначності співвідношення проступку до виховного впливу. Але все ж таки частина засуджених пошкоджувала майно не одноразово, перебуваючи в УВП та СІЗО.

Підводячи підсумки аналізу анкет з відповідями вихованців, які відбували покарання у виховних колоніях, можна зробити декілька висновків: по-перше, не досконала система правового регулювання процесу відбування покарання засуджених, сприяє застосуванню адміністрацією УВП неспіврозмірних методів виховного впливу в контексті оцінки співвідношення проступку (правопорушення) та наслідків у виді застосування ма-

теріальної відповідальності; по-друге, виховний вплив повинен завжди відповідати характеру вчиненого правопорушення; по-третє, існування чіткої формули та методичних рекомендацій щодо стягнення матеріальних збитків із засудженого дозволило б мінімізувати факти обурення і невдоволення у засуджених, викликані нерозумінням ситуації, що складається із застосуванням до них матеріальної відповідальності.

Відшкодування засудженими матеріальної шкоди під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк як один із методів виховного впливу. Виховний вплив на неповнолітніх шляхом застосування матеріальної відповідальності в місцях позбавлення волі на пряму впливає на психологічні процеси в майбутньому. Недооцінений метод виховного впливу на пряму має зв'язок із майбутнім повторенням злочину схожого характеру. Матеріальна відповідальність та її наслідки на пряму пов'язані із вихованням особистості. Узагальнено, вихованням можна вважати – психологічний процес який корегує і закріплює певний тип поведінки особи на підсвідомому рівні. Тобто після процесу виховання, якщо особа здійснює соціально прийнятний тип поведінки в суспільстві в гармонії із законом, то таку особу можна вважати вихованою і законслухняною.

На нашу думку, на матеріальній відповідальності засудженого повинна базуватися частинна виховного процесу і соціально-виховної роботи із засудженими в українських УВП і СІЗО. Адже безкарність і нерозуміння особою відповідальності за пошкодження чи знищення майна, що навіть коштує дуже мало, породжує внутрішню безвідповідальність особи за власні дії. Враховуючи, що всі люди залежні від матеріальної складової нашого життя постає питання, а чи цінує особа те матеріальне, що її оточує? Суспільні інтереси базуються на взаємобміні матеріальними чи не матеріальними речами, якщо особа нехтує одним із цих понять, то такі особи стають асоціальними і в суспільстві вони себе відчують недооціненими.

Відповідно ст. 137 КВК України при накладенні постанови правами начальника установи про стягнення матеріальних збитків із засудженого шляхом відрахування із заробітної плати, не враховано зобов'язальної норми, на відшкодування такої шкоди, під час відбування покарання та зобов'язання працювати для відшкодування, що не стимулює «попит» персоналу до статті 137 в межах УВП. У зв'язку з цим, виникає проблема в реалізації виховного впливу та доцільності застосування такої норми до засуджених, як такої, що може вплинути на свідомість засудженого і сформувати в його особистості готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Аналізуючи «Єдиний державний реєстр судових рішень» (справи № 308/6048/15-ц від 21.07.2015 р. та № 2-1285-09 від 14.04.2009 р.) [5] стає очевидним, що більша частина відкритих постанов за час перебування в УВП на засудженого стосовно стягнення з нього матеріальних збитків на користь держави не реалізовані до кінця і закриваються на користь відповідача (засудженого звільненого з місць позбавлення волі). Це наводить на думку, що такий метод виховного впливу, процесуально не врегульований і

методично не забезпечений, в частині реалізації своїх повноважень персоналом УВП.

Висновки. На етапі реформування ДКВС України потребує удосконалення нормативно правова база, яка дозволить досягти у кінцевій меті виправлення і ресоціалізації засудженого під час його перебування в УВП. При цьому, виховний вплив є одним із факторів підготовки засудженого до законслухняного та свідомого життя в суспільстві, але ефективність застосування методів виховного впливу ще досі недооцінена. Варто відмітити, що на практиці проблемним є досі питання співвідношення проступку до покарання, у зв'язку із відсутністю відповідної рефлекторно закріпленої поведінки з боку засудженого, адже вони не усвідомлюють значимість вчинення проступку пов'язаного із заповіданням матеріальних збитків, і обсягів матеріальної відповідальності, що підтверджується результатами проведеного нами анкетування. Тому існує необхідність створення методичних рекомендацій для персоналу УВП з питань притягнення засуджених до матеріальної відповідальності.

Література

1. Конституція України [Закон України від 28.06.1996 №254 к/96-ВР (із змінами 01.01.2020)] від 28 червня 1996 року.
2. Психологічний вплив у науковій психології / Я. Чаплак // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. 2011. Вип. 16(2). С.132. URL: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&I21DBN=UJRN&I21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&I21COM=S&I21P03=FILE&I21STR=znpfsp_2011_16\(2\)_19](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&I21DBN=UJRN&I21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&I21COM=S&I21P03=FILE&I21STR=znpfsp_2011_16(2)_19) (дата звернення 20.03.2020 р.)
3. Основи пенітенціарної педагогіки і психології. Навчальний посібник (Замула С.Ю., Костенко В.А., Мандра В.І., Падалець Б.В., Скорков С.І.) Під аґ. Ред. академіка Синьова В.М. Біла церква 2003. С. 101
4. Туменюк О.Т. Психологічні основи ресоціалізації засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Університетські наукові записки. 2013. № 3 (47). С.529-534.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень 2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 15.03.2020 р.)

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 №254 k/96-VR (iz zminamy 01.01.2020)] vid 28 chervnya 1996 roku.
2. Psykholohichnyy vplyv u naukoviy psykholohiyi / Ya. Chaplak // Zbirnyk naukovykh prats': filofosfiya, sotsiolohiya, psykholohiya. 2011. Vyp. 16(2). S. 132. URL: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/tsgirbis_64.exe?I21DBN=LIN&I21DBN=UJRN&I21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&I21COM=S&I21P03=FILE&I21STR=znpfsp_2011_16\(2\)_19](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/tsgirbis_64.exe?I21DBN=LIN&I21DBN=UJRN&I21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&I21COM=S&I21P03=FILE&I21STR=znpfsp_2011_16(2)_19) (data zvernennya 20.03.2020 r.)
3. Osnovy penitentsiarnoyi pedahohiky i psykholohiyi. Navchal'nyy posibnyk (Zamula S.Yu., Kostenko V.A., Mandra V.I., Padalets' B.V., Skokov S.I.) Pid ah. Red.. akademiya Syn'ova V.M. Bila tserkva 2003. Ts. 101
4. Humenyuk O.H. Psykholohichni osnovy resotsializatsiyi zasudzhennykh ta osib, zvil'nennykh z mist' pozbavlennya voli. Universytet s'ki naukovy zapysky. 2013. # 3 (47). S. 529-534.
5. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' 2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (data zvernennya 15.03.2020 r.)

Levchanovskyi D.E.,

postgraduate Academy of the State penitentiary service, 0000-0001-9875-6719,
dimalev55555@gmail.com

Ukraine, Kremenchuk

**CONVICTS' FINANCIAL RESPONSIBILITY AS ONE OF THE FACTORS
OF PRISONERS' CORRECTION AND RE-SOCIALIZATION**

Influence of convicts' financial responsibility as a complex legal category is investigated in the article, on the example of Ukrainian legislation. In particular, the Article 137 «Procedure for Recovery of Material Damage Caused by Prisoners» of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine) and its effect on a convict's consciousness in conditions of their serving sentence in correctional colonies. According to the results of questioning, on the example of juvenile offenders, there was disclosed the mechanism of forming financial responsibility as a means by which social and educational work with this category of convicts is realized effectively. The reasons and consequences of not equivalently applying the methods of educational influence to a convict who committed an offense while serving sentence are determined. Also positive and negative processes influencing their correction and re-socialization are distinguished.

The necessity of improving the procedural component of material damages compensation by a prisoner is revealed and its role in the process of educational influence on a prisoner in prison is determined. Specific problematic aspects that affect the functioning of this rule of law in the context of convict's financial responsibility for damaging or destructing state property and the ways of their solving are also described in the article. The main aspects by which financial responsibility is influencing convicts' personality while serving their sentence and dynamics of their positive behavior after using educational influence that is correlated with the misdemeanor, are highlighted.

Key words: financial responsibility, educational influence, correction, convicts.

Open Peer-Review Reviewer:

Царук С., к.ю.н., Академія Державної пенітенціарної служби.

УДК 355:378:94 (4/9) «2014/2018»

Полтавець Ю.С.,

ад'юнкта Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
Poltavec1979@gmail.com

Україна, м. Львів

ВНЕСОК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розкривається роль і місце Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ) у системі вищої військової освіти, її внесок у забезпеченні обороноздатності держави. Акцентовано увагу на діяльності НАСВ під час російської агресії щодо України. Висвітлено основні тенденції у системі забезпечення національної безпеки та її вплив на розвиток та удосконалення військової освіти, зокрема у НАСВ. У публікації проаналізовано діяльність науково-педагогічних працівників, курсантів, офіцерів у тому числі офіцерів – випускників НАСВ під час проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) (далі – АТО, ООС).

Ключові слова: НАСВ, АТО, ООС, російська агресія, військова освіта, міжнародне військове співробітництво, навчально-матеріальна база, офіцер, курсант.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що: по-перше, питання національної безпеки та оборони України стає вкрай актуальним в ході анексії Криму та розв'язанні Російською федерацією військової агресії проти України; по-друге, сучасні трансформаційні процеси які відбуваються в Світі та Україні, висувають нові концептуальні підходи до системи забезпечення національної безпеки і оборони, її складових та структурних елементів, застосуванні нових форм та методів.

Перш за все, руйнування світової та регіональної безпеки зумовило вище керівництво держави щодо перегляду Законів України та інших нормативно – правових документів стосовно формування та реалізації воєнної політики України, стратегії розвитку Збройних Сил України.

Одним з основних питань реалізації Стратегії національної безпеки України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України є удосконалення військової освіти, метою якої є, впровадження в освітній процес нових підходів та передових методик підготовки збройних сил країн НАТО, досвіду проведення АТО(ООС), забезпечення військових навчальних закладів сучасними тренажерами та навчально-тренувальними комплексами. новітніми вітчизняними та зарубіжними зразками озброєння та військової техніки.

Зокрема, у 2018 році міністр оборони України Степан Полторак підкреслив необхідність проведення реформ у сфері військової освіти. Ним було наголошено на основних проблемах та факторах військової освіти та перспективних напрямків та завдань, щодо реалізації удосконалення системи вищої військової освіти [1].

Метою статті є аналіз діяльності НАСВ у забезпеченні національної безпеки під час військової агресії щодо України. Висвітлення змін в освітньому процесі Академії та її внеску у забезпеченні обороноздатності держави в ході проведення АТО(ООС).

Виклад основного матеріалу. В Україні, військова освіта інтегрована у загальнодержавну систему освіти та має певні особливості та завдання, щодо організації та

здійснення освітньої діяльності, що забезпечує підготовку військових фахівців відповідного ступеня вищої освіти за обраними ними спеціальностями [2].

Власне, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного є одним з провідних навчальних закладів у системі військової освіти Міністерства оборони України.

Діяльність НАСВ регламентується Статутом НАСВ, який розроблений відповідно до чинного законодавства України [3, с.2].

З початку Російсько-української війни Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного зробила свій певний внесок у забезпеченні обороноздатності держави. Зокрема, з моменту оголошення часткової мобілізації, значна увага була приділена наданню методичної допомоги 184 Навчальному центру, військовим частинам Західного регіону та іншим силовим структурам з питань підготовки військових фахівців особливо призваних за мобілізацією, а також у відновленні озброєння і військової техніки. До речі, на виконання таких завдань було залучено більше 100 науково-педагогічних працівників та понад 200 курсантів. Таким чином, в продовж 2014–2015 років на базі 184 Навчального центру та НАСВ було підготовлено десятки тисяч професійних військовослужбовців у тому числі мобілізованих кадрів та підготовлено понад тисячу студентів за програмою офіцерів запасу.

В перше у квітні – травні 2014 року курсанти старших курсів оволоділи досвідом роботи на первинних посадах під час проведення бойового злагодження батальйонної тактичної групи. А з випускниками Академії проведенні курси з тактичної медицини та протимінної безпеки.

Так у серпні 2014 року, на навчально-методичних зборах науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників Академії сухопутних військ начальник вищу генерал-лейтенант Павло Ткачук окреслив мету та основні завдання зборів. Головною метою зборів було підбиття підсумків навчальної, методичної, наукової та виховної роботи за 2013–2014 навчальний рік і обгово-

рення перспектив розвитку та стратегічних напрямів діяльності Академії.

Зокрема, враховуючи події, що відбулися в ході військової агресії з боку Росії щодо України, участі Збройних Сил України в АТО на Сході України, поставили перед Академією, як вищим військовим навчальним закладом якісно нові вимоги та стратегічні завдання з питань підготовки нової генерації військових фахівців для потреб ЗСУ.

Він зазначив, що досвід застосування підрозділів в АТО показав, про проблемні питання у підготовці військового фахівця, отримання ними знань та практичних навичок, набуття лідерських якостей, становлення як особистості, морально та психологічно готової до роботи в сучасних умовах особливо в умовах ведення гібридної війни.

В результаті цього, Академія корегує зміст навчальних планів програм з урахуванням досвіду проведення АТО та досвіду підготовки військових фахівців провідних країн Світу.

До речі, вивчення та узагальнення бойового досвіду в ході проведення АТО вплинули на якість підготовки військових фахівців за спеціальностями та зосереджено увагу на тактику дій військових підрозділів у складі загальновійськового угруповання з локалізації і нейтралізації збройних конфліктів, наданні необхідної психологічної та першої медичної допомоги під час ведення бойових дій, організації морально-психологічного забезпечення у військовому підрозділі в умовах проведення АТО, інформаційній безпеці та міжнародно-правовій основі щодо застосування зброї військовослужбовцями ЗСУ [4, с.2-3].

На відміну від попередніх років у продовж 2015–2017 років в НАСВ відбуваються дострокові випуски курсантів випускних курсів на підставі розпоряджень Кабінету міністрів України та з метою поповнення первинних офіцерських ланок у новостворених військових частинах, особливо тих, що беруть участь у проведенні АТО [5].

В цей же період відбувається збільшення набору курсантів за державним замовленням у 2–3 рази в порівнянні з попередніми роками та найважливішим є те, що під час набору курсантів на навчання з'являється категорія учасників антитерористичної операції [6, с.206].

Внаслідок чого, особливу увагу Академія зосереджує на проведенні заходів військово-патріотичного спрямування та військово-професійної орієнтації, як цивільної молоді, так і військовослужбовців. Проводиться посилена робота всіх структурних підрозділів НАСВ щодо організації проведення агітаційних заходів у всіх регіонах України. Щорічно в цій роботі задіяні офіцери та курсанти, в першу чергу з категорії учасників АТО (ООС). Наприклад: у 2014 році вищевказану роботу, було проведено у всіх обласних військоматах та військових ліцеях, у 65 військових частинах та 250 загальноосвітніх навчальних закладах України, зокрема у всіх школах Львова.

Академія щороку проводить близько 20 днів відкритих дверей, під час яких, молодь має можливість ознайомитись з системою підготовки військових фахівців, із сучасною навчально-метеріальною базою, перевагами у навчанні курсантів та їх подальшої служби на офіцерсь-

ких посадах, нормами та видами забезпечення, у тому числі і соціальними та правовими гарантіями держави для військовослужбовців.

Більше того, Академія пишається своїми курсантами та випускниками, постійно вшановує та висвітлює передовий досвід учасників АТО(ООС) з числа офіцерського, сержантського, курсантського складу, працівників ЗСУ на сторінках журналу «Офіцер України», телепередачі «Звитяга», на сайті Академії та ін.

Випускники нашого вишу з честю та гідністю виконують свої обов'язки на цій війні. За мужність і героїзм понад 300 з них відзначені державними нагородами, 9 – стали Героями України! На жаль, 56 випускники віддали своє життя за Батьківщину. А сотні з тих, хто отримав поранення, продовжують захищати свою землю на передовій і вони запевняють, що воюватимуть до Перемоги! [7, с.5].

Одним із ключових аспектів у діяльності НАСВ є підвищення фахової та педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників та командної ланки через набуття досвіду під час безпосередньої участі в АТО (ООС). В ході дослідження вищезазначеного аспекту встановлено, що переважна більшість офіцерів та працівників ЗСУ Академії набули досвіду в АТО(ООС) на посадах тактичної, оперативно-тактичної ланок та в оперативних групах з вивчення та узагальнення досвіду застосування підрозділів в АТО(ООС) та їх організація за всіма видами забезпечення.

Зокрема офіцери – артилеристи перебували в органах управління штабів секторів та штабу АТО щодо планування вогневого ураження противника, курсова ланка та більшість офіцерів кафедр факультету ракетних військ і артилерії виконували бойові завдання на посадах командирів батареї – дивізіонів та начальників артилерійських механізованих бригад та начальників штабів артилерійських бригад. Інші офіцери НАСВ перебували за своїми фаховими спеціальностями перебували як в органах управління так і в бойових підрозділах.

Їхній вклад у забезпеченні недоторканості державних кордонів та участі у проведенні АТО високо оцінені як керівництвом АТО так і керівництвом Держави та міністерства Оборони України.

На підставі наказів та розпоряджень керівництва Генерального штабу та Сухопутних військ та у відповідності до розробленої системи узагальнення та впровадження досвіду АТО(ООС) було створено оперативні групи узагальнення досвіду в районі АТО, у пунктах постійної дислокації військових формувань та групи з вивчення і впровадження досвіду у ВВНЗ та НДУ.

Одними з таких груп та завдань були: група планування вогневого ураження; група узагальнення бойового досвіду застосування військ (сил) в АТО; група навчання застосуванню радіолокаційної станції контрбатареїної боротьби AN/TRQ-48; група психологічного забезпечення; виконання завдань групою цивільно-військового співробітництва тощо.

До складу цих оперативних груп входили наукові та науково-педагогічні працівники Наукового центру Сухопутних військ та кафедр факультетів НАСВ.

До прикладу, офіцери кафедри морально-психологічного забезпечення та офіцерами структур по роботі з особовим складом (далі МПЗ) у складі робочих груп

проводили роботу та досліджували можливості щодо створення дієвої системи управління МПЗ, виявлення позитивних та негативних чинників, що впливають на її організацію при виконанні бойових завдань, оцінки якості організації інформаційно-пропагандистського забезпечення, ефективності заходів психологічного супроводу тощо. За підсумками роботи був представлений ґрунтовний зміст, а від так окреслені конкретні пропозиції щодо покращення системи управління МПЗ при виконанні завдань АТО. Серед інших – необхідність роботи в зоні АТО мобільних груп інформаційного, морально-психологічного супроводу та дозвілля і відпочинку особового складу.

Високою оцінкою цієї роботи з боку керівництва ЗС України було те, що у грудні 2015 року наказом Начальника Генерального штабу ЗС України № 472 «Про організацію діяльності високо мобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) ЗС України», була затверджена Програма налагодження внутрішніх комунікацій у ЗС України. У ній, зокрема, зазначається, що командири усіх рівнів повинні опанувати методику і технології ефективної внутрішньої і зовнішньої комунікації з підлеглими, а вище керівництво ЗС України – налагодити чіткий зв'язок з особовим складом підрозділів, що залучені в АТО.

Від так, відповідно цього Наказу були створені оперативно-комунікаційні групи: морально-психологічної підтримки особового складу військових частин та підрозділів («Альфа»), забезпечення культурних потреб військовослужбовців («Бетта») та забезпечення методичної підготовки командирів з тактичної, вогневої, спеціальної і фізичної підготовки, з боку, аналізу і впровадження бойового досвіду («Гамма»). У червні 2016 року були направлені в зону АТО для роботи у складі групи «Альфа» начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ полковник Андрій Романишин та доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ кандидат педагогічних наук підполковник Олександр Капінус.

Науковцями Академії були проаналізовані фактори що сприяли підвищенню та пониженню морально-психологічного стану військовослужбовців, що в подальшому набули значення у вигляді рекомендацій під час підготовки майбутніх офіцерів [8, с.10-13].

Результатами проведених узагальнень досвіду АТО (ООС) є, звітні матеріали, рекомендації та пропозиції що реалізовувались у освітньому процесі при підготовці курсантів та мобілізаційного ресурсу. Також, відпрацьовані матеріали формувались у вигляді інформаційних бюлетенів з відображенням досвіду застосування сил і засобів ЗС України в ході АТО. Не маловажним значенням у виконанні науково-дослідних робіт та оперативних завдань відігравали і матеріали узагальненого досвіду.

Крім того, наукові та науково-педагогічні працівники долучались до відновлення зразків озброєння та військової техніки що стоять на озброєнні військових частин та підрозділів, навчали щодо їх правильного використання та бойового застосування. Також долучались до натурних випробувань:

БпЛІА класу «мікро» квадрокоптера «Phantom 2 Vision» в якості коректувальників артилерійського вогню бата-

реєю 2А36 та створення системи передавання розвідувальної інформації по локальній радіомережі Wi-Fi;

дистанційно-керованої самохідної гусеничної машини, яка виготовлена Товариством з обмеженою відповідальністю «Мейл Сервіс»;

автоматизованого комплексу розвідки СН-4003 виробу «Базальт-ЛПР»;

акустичної антени виробів Олімп і РГБ-16 для запису шумів артилерії та шумів військової техніки, що рухається;

зразків захисних протикумулятивних екранів решітчастої конструкції від дії кумулятивних босприпасів ручних гранатометів РПГ-7 та РПГ-22.

Не менш важливим завданням з евакуації пошкодженої техніки та озброєння займалися наші представники з Академії та 184 Навчального центру, які навіть ремонтували техніку під вогнем противника. Слід також зазначити що для цього були відряджені і фахівці і спеціалізована техніка.

Поряд з цим, науковці нашого вишу постійно вивчають питання, щодо удосконалення методик проведення і виконання стрільб, продовження ресурсу озброєння і військової техніки в польових умовах, питання інформаційної війни.

На сторінках наукового видання Академії «Військово-науковий вісник» (входить до переліку наукових фахових видань), публікуються наукові статті науковців Академії та інших наукових і освітніх установ, ад'юнктів з питань національної безпеки і оборони, обговорюються найважливіші документи (Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України тощо).

Проблемам національної безпеки і оборони присвячено проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів Академії міжнародного, всеукраїнського, академічного, факультетського та кафедральних рівнів.

Переважно, зазначені наукові заходи в НАСВ присвячені перспективам розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ, перспективам розвитку ракетних військ і артилерії, удосконаленні системи військової освіти фахівців Сухопутних військ тактичного рівня, розвитку системи гуманітарного, соціального та морально-психологічного забезпечення тощо.

Суспільний резонанс у науковому і освітньому середовищі отримало проведення міжнародних і наукових конференцій «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття», «Виклики політики безпеки: історія та сучасність», на яких аналізується дана проблематика. Значна робота по вивченню цих питань проводиться у наукових гуртках Академії [9, с.218-220].

Поряд з цим, одним із невід'ємних складових у діяльності Академії є організація та проведення міжнародного співробітництва, зокрема встановлення та розвиток партнерських відносин із військовими навчальними закладами збройних сил зарубіжних держав. Переважно це набуття сумісності за стандартами країн НАТО, обмін досвідом та проходження стажувань офіцерів та курсантів ВНЗ, участь у міжнародних конференціях, спільні міжнародні навчання, до речі які проходять на базі міжнародного центру миротворчості та безпеки. За останні роки спостерігається збільшення заходів з питань між-

народного співробітництва в аспекті підготовки військових фахівців тощо.

Активного розвитку з питань міжнародного співробітництва в Академії набуло з 2006 року після візиту Посла Сполучених Штатів Америки (далі – США) в Україні Вільяма Тейлора. Метою відвідування навчального закладу було ознайомлення з процесом підготовки офіцерських кадрів. Відтоді в Академії кількість візитів іноземних делегацій почало збільшуватись, в результаті чого у 2008 році створили відділення з питань міжнародного співробітництва.

Вже у 2011 році Академію відвідали 42 іноземні делегації зі США, Польщі, Франції, Німеччини, Канади, Великобританії, Монголії, Чехії, Данії, тощо. Також, починаючи з 2013 року, Академія бере активну участь у заходах, передбачених Програмою НАТО з удосконалення військової освіти (DEEP). Завдяки співпраці з США, Академією було отримано комплекти багатоцільового комплексу лазерної системи ураження цілей (MILES), які дозволили підвищити ефективність навчання під час проведення польових виходів курсантів та в ході багатонаціональних навчань, зокрема в ході проведення українсько-американських навчань «Репід Трайдент».

Підсумком є те, що останнім часом розвиток міжнародного співробітництва України з країнами НАТО та іншими іноземними державами набули особливого значення. Аналіз проведених заходів та участі Академії у цьому напрямку діяльності свідчить про те що, вона постійно нарощує свою діяльність з питань міжнародного співробітництва. Зокрема у 2018 році особовий склад НАСВ брав участь у понад 300 заходів міжнародного співробітництва, як в Україні так і за кордоном [10, с.188-191].

Отже, діяльність Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного відіграє важливу роль у забезпеченні обороноздатності держави, та набуває особливого значення під час російсько-української війни. Зокрема, під час відвідування Академії у жовтні 2014 року Президент України високо відзначив її внесок у формуванні нового покоління військових фахівців [11].

Завдяки наполегливій праці керівництва та працівників вишу, зокрема за результатами діяльності Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, її вагомий внесок у розвиток військової освіти і науки, забезпечення обороноздатності держави, військово-історичне значення для держави та Збройних Сил України указом Президента України Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України Петром Порошенко № 551/2015 від 21.09.2015 року присвоєно статус Національної [12].

Висновки. Останнім часом, зокрема із впливом російської агресії щодо України, в нашій державі основну увагу приділено реалізації Стратегії національної безпеки, розвитку сектору безпеки і оборони України, особливо в удосконаленні вищої військової освіти.

Таким чином, діяльність Академії була спрямована на: покращення змісту підготовки військових фахівців з урахуванням досвіду провідних країн світу, досвіду застосування ЗСУ в операціях з підтримання миру і без-

пеки та участі військових підрозділів в АТО(ООС), що сприяло підвищенню якості військової освіти згідно із загальноприйнятими сучасними світовими практиками; підвищення фахової та педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників та командної ланки через набуття досвіду участі у бойових діях, що підвищило їх фаховий рівень; надання методичної допомоги 184 Навчальному центру, військовим частинам Західного регіону та іншим силовим структурам з питань підготовки військових фахівців особливо призваних за мобілізацією, а також у відновленні озброєння і військової техніки, дозволило забезпечити необхідний рівень бойової готовності до виконання завдань за призначенням; активний розвиток міжнародного співробітництва з країнами НАТО та іншими іноземними державами що позитивно вплинуло на спроможність ЗСУ щодо сумісності в процедурах планування, підготовки, забезпечення та ведення бойових дій;

зосередженні питань щодо організації та проведення заходів військово-патріотичного спрямування та військово-професійної орієнтації, як цивільної молоді, так і військовослужбовців; шанування та висвітлення передового досвіду учасників АТО(ООС) з числа офіцерського, сержантського, курсантського складу, працівників ЗСУ; дослідження проблем національної безпеки і оборони, перспективам розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ, перспективам розвитку ракетних військ і артилерії, удосконаленні системи військової освіти фахівців Сухопутних військ тактичного рівня, розвитку системи гуманітарного, соціального та морально-психологічного забезпечення тощо.

Література

1. Реформа військової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/war/reforma-viyskovoyi-osviti-yakimi-budut-ukrayinski-viyskovi-vishi-20180911835360>
2. Наказ Міністерства оборони України № 240 від 27.05.2015 року «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15#n7>
3. Поточний архів методичного кабінету НАСВ, Наказ Міністерства Оборони України № 599 від 23.11.2018 року «Про внесення змін до Статуту Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного» Київ 2018. – 34 с.
4. Збірник матеріалів навчально-методичного збору науково-педагогічних, педагогічних і наукових працівників Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного / За заг. ред. доктора історичних наук, професора, начальника Академії генерал-лейтенанта Л.Л. Покачука. – Львів: АСВ, 2014. – 141 с.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2015 р. № 131-р «Про проведення дострокового випуску курсантів (слухачів, студентів) випускних курсів навчання вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів у 2015 році». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kr150131?an=1>
6. Звіт про Науково-дослідну роботу «Історія Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного», Львів, 2018 рік, М.Р. Литвин, Ю.В. Бураков, О.В. Пурчак, та ін.. – 255 с.
7. Покачук Л. «Фаховість наших вихованців у військах не піддається сумніву» // Журнал «Офіцер України», № 9–10 (80–81)/ 2017, Львів: НАСВ, – 39 с.

8. Романишин А. «Готуємо курсантів для сучасної війни, а не до війни минулого» // Журнал «Офіцер України» № 9–10 (66–67)/2016, Львів: НАСВ, – 39 с.

9. Полтавець Ю.С. Національно-безпековий вимір наукової діяльності та навчально-виховної роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного // «Виклики політики безпеки: історія і сучасність» Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 18–19 жовтня 2018 року. – Львів: НАСВ, 2018. – 255 с.

10. Бюлетень військово-технічної інформації. 2018 рік: Науково-інформаційне видання / Випуск 15/ С.Т. Васянович, Є.В. Дубинець. – Львів: НАСВ, 2019. – 197 с.

11. Оперативна інформація Інформаційно-аналітичного центру РНБОУ за 4 жовтня + Карта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.rnbo.gov.ua/news/1832.html>> [Дата звернення 18 грудня 2019 року].

12. Указ Президента України «Питання Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного» № 551/2015 від 21.09.2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>

References

1. Reforma viiskovoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/war/reforma-viiskovoi-osvity-yakimi-budut-ukrayinski-viiskovi-vishi-20180911835360>

2. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy № 240 vid 27.05.2015 roku «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyschi viiskovi navchalni zaklady». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15#n7>

3. Potochnyi arkhiv metodichnoho kabinetu NASV, Nakaz Ministerstva Obrony Ukrainy № 599 vid 23.11.2018 roku «Pro vnesennia zmin do Statutu Natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho» Kyiv 2018. – 34 s.

4. Zbirnyk materialiv navchalno-metodychnoho zboru naukovopedagogichnykh, pedagogichnykh i naukovykh pratsivnykh Akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho / Za zah.

red. doktora istorichnykh nauk, profesora, nachalnyka Akademii heneral-leitnanta P.P. Tkachuka. – Lviv: ASV, 2014. – 141 s.

5. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 liutoho 2015 r. № 131-r «Pro provedennia dostrokovoho vypusku kursantiv (slukhachiv, studentiv) vypusknnykh kursiv navchannia vysichykh viiskovykh navchalnykh zakladiv ta viiskovykh navchalnykh pidrozdiliv vysichykh navchalnykh zakladiv u 2015 rotsi». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kr150131?an=1>

6. Zvit pro Naukovo-doslidnu robotu «Istoriia Natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho», Lviv, 2018 rik, M.R. Lytyvyn, Yu.V. Burašov, O.V. Turchak, ta in.–255s.

7. Kachuk P. «Fakhivist nashykh vykhovantsiv u viiskakh ne pidaietsia sumnivu» // Zhurnal «Ofitser Ukrainy», № 9–10 (80–81)/2017, Lviv: NASV, – 39 s.

8. Romanyshyn A. «Hotuiemo kursantiv dlia suchasnoi viiny, a ne do viiny mynuloho» // Zhurnal «Ofitser Ukrainy» № 9–10 (66–67)/2016, Lviv: NASV, – 39 s.

9. Poltavets Yu.S. Natsionalno-bezpekovyi vymir naukovoi diialnosti ta navchalno-vykhovnoi roboty Natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho // «Vykyky polityky bezpeky: istoriia i suchasnist» Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii 18-19 zhovtnia 2018 roku. – Lviv: NASV, 2018. – 255 s.

10. Biuleten viiskovo-tekhnicnoi informatsii. 2018 rik: Naukovo-informatsiine vydannia / Vypusk 15/ S.H. Vasianovych, Ye.V. Dubynets. – Lviv: NASV, 2019. – 197 s.

11. Operatyvna informatsiia Informatsiino-analitychnoho tsentru RNBou za 4 zhovtnia + Karta. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <<http://www.rnbo.gov.ua/news/1832.html>> [Data zvernennia 18 hrudnia 2019 roku].

12. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pytannia Akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho» № 551/2015 vid 21.09.2015 roku. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <<https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>

Poltavets Y.S.,

Adjunct of the National Army Academy named after Petro Sahaidachnyi,
Poltavec1979@gmail.com

Ukraine, Lviv

THE CONTRIBUTION OF THE NATIONAL ARMY ACADEMY IN PROVIDING THE DEFENSE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article analyzes role and place of the National Army Academy named after hetman Petro Sahaidachnyi (NGFA) in the system of higher military education, its contribution to the defense of the state. Special attention is paid to the functions of the NGFA during the Russian aggression against Ukraine. The article highlights major trends in the national security system and its impact on the development and improvement of military education, in particular in NGFA. The article examines functions of scientific-pedagogical workers, cadets, officers including graduating officers of NGFA during an anti-terrorist operation (Joint Force Operation) (ATO, JFO).

Key words: NGFA, ATO, JFO, russian aggression, military education, international military cooperation, educational and material base, officer, cadet.

Economics

УДК 330.88

Болквядзе Н.І.,*к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Тернопільського національного економічного університету, polikevychnata@gmail.com***Панасенко О.О.,***магістрант кафедри міжнародних економічних відносин,
Тернопільського національного економічного університету, olenapanasenko@ukr.net**Україна, м. Тернопіль***ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ МЕРЕЖЕВОЮ КОМПАНІЄЮ**

В статті розглянуто основні причини виникнення мереж та мережевий підхід в управлінні економічної діяльністю. Наведено особливості управління мережевою компанією. Зазначено основні аспекти менеджменту на етапі створення мережевої структури. Визначено механізми відтворення ідеології мережевого маркетингу серед агентів мережевих компаній. Проаналізовано обсяг продажів найбільших мережевих компаній світу. Наведено найпопулярніші інструменти для поширення обізнаності про товари мережевих компаній. Розглянуто структуру товарів, що продаються за допомогою методів прямого продажу в світі.

Ключові слова: *управління, мережеві компанії, прямий продаж, багаторівневий маркетинг, мережеві структури.*

Постановка проблеми. Сьогодні у світовій економіці уже достатньо глибоко укорінились мережеві форми функціонування компаній. Перехід від традиційних ієрархічних, бюрократичних управлінських структур відбувався під дією нових реалій міжнародних ринків. Трансформація відносин між споживачем та виробником відкрила нові можливості розвитку мережевих компаній. Необхідно при цьому розмежовувати поняття «мережева компанія» та «мережа компанія». Мова йде не стільки про інтенсифікацію відносин між компаніями, скільки про внутрішню їх еволюцію – децентралізацію вертикально-інтегрованих корпорацій і формуванні ділових зв'язків з дрібних і середніх фірм.

Питаннями управління мережевими компаніями досліджували такі вчені: П. Дойль, Дж. Каленч, Т. Левіт, Т. Маланчук, М. Райс, П. Річард, Дж. Ейкен.

Мета статті полягає у теоретичному визначенні та обґрунтуванні особливостей управління мережевою компанією в глобальному просторі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова економіка розвивається надзвичайно швидкими темпами. Однією з найбільш реальних характеристик сучасної світової економіки є швидке поширення глобалізаційних процесів та становлення глобального за своїми масштабами світового економічного простору. І одним із важливих задач мережевої компанії – це вибудувати таку структуру, яка б відповідала сучасним викликам глобалізації.

Так, в рамках теорії галузевих ринків було з'ясовано та обґрунтовано основні причини виникнення мереж, а саме: недосконалість ринкового механізму; потреба в економії на масштабі з урахуванням спеціалізації та наявного досвіду минулих подій; можливість залучення до взаємодії специфічних активів, що ними володіє той чи інший суб'єкт.

Мережевий підхід в управлінні економічною діяльністю був здійснений в рамках менеджменту та маркетингу.

В теорії менеджменту виділяється два аспекти аналізу мережевого підходу – мережа, як нова форма організації корпорацій та концепція розвитку мережевого/віртуального підприємства – мережі підприємств, які є формально незалежні, але об'єднують свої ресурси для формування додаткових компетенцій, необхідних в рамках ланцюжка створення споживчої цінності [1]. Щодо розгляду мережі, як нової форми організації корпорації, Р. Майлз та Ч. Сноу [2] здійснили класифікацію мережевих структур, визначивши три варіанти: внутрішні мережеві структури – структури, які будуються на виділенні окремих підрозділів в самостійні види бізнесу та організації роботи з ними на ринкових принципах; стабільні мережі, які базуються на розподілі компетенцій – за центральною фірмою залишається ряд ключових компетенцій, а всі інші передаються на аутсорсинг іншим організаціям на засадах партнерства; динамічні – мережі, які можуть зовсім не володіти активами, але мати хоча б одну найважливішу компетенцію, як правило, знання того, що потребує покупець.

Мережа є динамічна в силу того, що учасники її можуть постійно змінюватися, а центральна фірма повинна постійно розвивати свою компетенцію для того, щоб ефективно управляти своєю мережею [3].

Основним фактором існування мережевих компаній є взаємна довіра. Будь-яке порушення домовленостей може каратися виключенням із мереж міжфірмової взаємодії суб'єктів господарювання. У новій інституціональній теорії мережі розглядаються як особлива, «горизонтальна» організація структури яка є альтернативою ринкам і ієрархіям.

При традиційному веденні бізнесу компанії використовують продавців або незалежних агентів, які займаються продажами на чітко визначеній території, причому іншим агентам забороняється тут продавати ту ж продукцію. У компаніях, що будують свій бізнес на кон-

цепції мережевого маркетингу дистриб'юторам надається право вести свій бізнес в межах всієї країни. Іншою відмінністю між мережевим маркетингом і традиційною роздрібною торгівлею є простіша система дистрибуції товарів, що застосовується в мережевому маркетингу.

Одним із основних понять, що розкривають сутність мережевих компаній є поняття мережевого або багаторівневого маркетингу. Багаторівневий маркетинг або мережевий маркетинг (MLM) – це система організації бізнесу та компенсацій, що використовується компаніями прямого продажу, за якої дистриб'ютор чи незалежний продавець може отримувати дохід не лише від обсягу особистого продажу продуктів і послуг, а й від обсягу продажу, здійсненого через мережу інших незалежних продавців, які були ним залучені та навчені для бізнесу [4].

Кожен з дистриб'юторів, встановлює безпосередні контакти з потенційними покупцями та отримує прибуток від безпосередньої реалізації їм товарів. Крім цього, дистриб'ютор одержує прибуток у вигляді додаткових виплат від реалізації продукції усєю або частиною підпорядкованої йому та створеної ним власноруч мережі агентів збуту.

Роботу різних MLM-компаній характеризує спільна риса: рівень винагороди консультанта у них залежить безпосередньо від рівня його особистого продажу та рівня продажу залучених ним новачків. Далі починаються відмінності, що стосуються нюансів системи мотивації дистриб'юторів. Кожна мережева компанія розробляє та впроваджує власний маркетинг-план.

Процес управління в мережевому маркетингу включає в себе наступні основні етапи: 1) постановка і формулювання цілей; 2) виявлення завдань, що впливають з цілей; 3) перспективне і поточне планування; 4) облік, контроль, аналіз дій і обставин; 5) регулювання і коригування діяльності.

Мережеві компанії краще переживають економічні кризи, ніж компанії з лінійною чи однією із простіших організаційних структур. Однак, деякі труднощі виникають у тих компаній, які орієнтовані на фінансові послуги або реалізацію дорогого товару.

У мережевих компаніях працівники регулярно отримують публічне визнання своїх результатів. Поліпшення особистих показників призводить до зростання доходу дистриб'юторів. Але це також призводить до зростання доходів всієї компанії. Тому в мережевому маркетингу зазвичай складається атмосфера взаємодопомоги і партнерства. Компанії регулярно проводять зустрічі, на яких вітають своїх дистриб'юторів, які досягли певного рівня.

На думку Дж. Ейкена, чим довше працює людина і чим більше у нього клієнтів, тим більше доходу він отримує від своєї діяльності. Згодом бізнес починає працювати на нього [5]. В умовах мережевого маркетингу набагато важливіше не кількість особистих клієнтів, а кількість залучених дистриб'юторів (рефералів) та розмір створеної мережі.

Як правило, відносини з дистриб'юторами в відомих міжнародних компаніях («Amway», «Herbalife», «Mary Kay», «Oriflame») будуються на договірній основі, а це означає, що договір компанії з дистриб'ютором не є різ-

новидом трудового договору, а винагорода не є формою заробітної плати. Відповідно, на дистриб'ютора не поширюються соціальні гарантії, передбачені для найманих працівників, що безумовно є негативним фактором.

Особливості які необхідно розуміти при управлінні мережевою компанією:

- усвідомлення того, що загальна довгострокова мета може бути досягнута кожним окремим її учасником найбільшою мірою в межах мережевої взаємодії;

- добровільний характер зв'язків між учасниками мережі;

- відповідальність партнерів за досягнення кінцевої цілі, що зобов'язує їх, при їхній повній самостійності, постійно взаємодіяти один з одним;

- наявність багатьох лідерів, кожен з яких доповнює один одного своїми знаннями і компетенцією, що забезпечує стійкість та еластичність мережі;

- множинний характер взаємодій, де кожний учасник мережі може безпосередньо встановлювати контакти з іншими учасниками.

Мережеві структури, що засновані на горизонтальних взаємних зв'язках, створюють ефект синергії, стимулюючи творчу взаємодію ланок, що входять до цієї мережі. Головні переваги мережевої компанії – креативність, гнучкість і мультиплікативний ефект. До появи сучасних інформаційних технологій такого роду взаємодія могла бути досягнута переважно шляхом особистого спілкування, що обмежувало розміри мережевих структур. Інформаційна революція дала змогу різко розширити масштаби мережевої взаємодії, надати їй транснаціонального і навіть глобального характеру [6].

Багаторівневий маркетинг часто порівнюють з фінансовими пірамідами. Однак в статті журналу «Money Magazine» підкреслюється, що законні структури, що мають форму піраміди, в мережевому маркетингу складаються з дистриб'юторів, які роблять гроші, перш за все, на продажах конкретного товару особисто і запрошеними ними людьми нижніх рівнів.

Одним з ключових механізмів відтворення ідеології мережевого маркетингу та управління мережевою компанією є техніки, спрямовані на особистісний ріст, розвиток «лідерських якостей», управління емоціями, думками і бажаннями.

Їм навчають в рамках програм, які організуються не тільки самими дистриб'юторами, а й тренінговими центрами, де пояснюють не лише як планувати свій час, робити телефонні дзвінки, відповідати на відмови і спілкуватися з клієнтами, а також якою людиною треба бути, щоб досягти успіху. Таким чином задається певна модель суб'єктивності і визначається, що означає бути успішним або неуспішним, діяти вірно чи ні.

Звернення до таких технік з боку організацій пов'язано, з одного боку, з неможливістю безпосереднього контролю діяльності працівників, а з іншого – зі специфікою характеру праці [7].

Слід визначити, що управління мережевими структурами передбачає послідовне вдосконалення та адаптацію інструментарію управління в залежності від етапу їх формування, розвитку, рівня господарювання, на якому здійснюється функціонування, а також специфіки учасників. Так, зокрема, на етапі створення мережевої струк-

тури основними питаннями менеджменту, що вирішуються є: скорочення та оптимізація витрат учасників мережі, диверсифікація діяльності, розширення сегменту ринку та закріплення на ньому, а також формування та нарощування мережевого потенціалу, що забезпечуватиме зростання рівня конкурентоспроможності та стійкості підприємств, що формують його структуру.

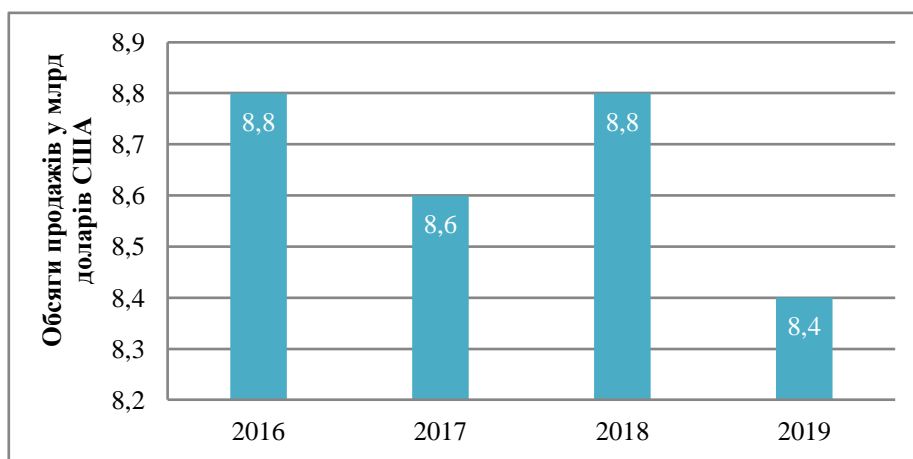
Значна роль повинна відводитися розробці та запровадженню інноваційного інструментарію управління. По мірі розростання мережевої структури до основних завдань управління додаються проектування її оптимальної структури з огляду розширення діяльності компанії, а також забезпечення стійкості та ефективності функціонування кожного її підрозділу. Головна роль при цьому відводиться методам планування діяльності та прогнозування майбутніх умов функціонування та розвитку мережі. Подальший розвиток мережевої структури потребуватиме з боку управління реалізації відповідних

процедур щодо проектування мережевих вертикальних та горизонтальних інтеграційних зв'язків, а також розробки ефективних форм взаємодії підприємств або підрозділів в рамках мережевої структури.

За оцінками фахівців, у США налічується близько тисячі мережевих компаній, а по всьому світу – не менше трьох тисяч. Через жорстку конкуренцію, мережеві компанії зрідка діляться інформацією про свою роботу, вони бояться втратити своїх дистриб'юторів і покупців.

Світовий мережевий бізнес оцінюється приблизно в 150–200 млрд. дол. США. Найбільші корпорації мають оборот від 5 до 9 млрд. дол. США на рік [5].

Компанія «Amway» є однією з найбільших у світі компаній в індустрії прямого продажу. В 2019 році загальний обсяг продажу компанії становив 8,4 млрд. доларів США (рис.1), що значно нижче порівняно з попередніми роками. Наразі компанія представлена на ринках більш ніж 50 країн.

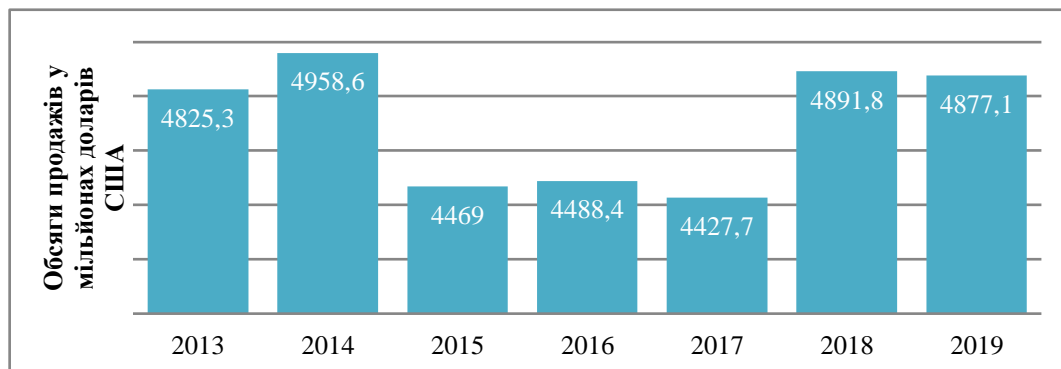
Джерело: [8]

Рис.1. Загальний обсяг продажів компанії «Amway» у 2016–2019 рр.

Компанія та її філії володіють та управляють виробничими потужностями в США, Китаї та В'єтнамі, сертифікованими органічними фермами для вирощування інгредієнтів для дієтичних добавок в США, Мексиці та Бразилії, а також дистриб'юторською мережею в Північній Америці, Європі та Азії. Компанія також управляє загальними регіональними сервісними центрами в Коста-Ріці і Польщі.

Ще одна компанія, яка також має сильний вплив на світовий ринок серед мережевих компаній – це «Herbalife Nutrition». Міжнародна корпорація, яка пра-

цює в індустрії здорового способу життя. Загальна кількість працівників у компанії «Herbalife» станом на 2019 рік становить 9500 працівників, що на 6,74% більше порівняно з 2018 роком. З кожним роком до компанії приєднуються нові робітники по всьому світу. Обсяги продажів компанії станом на 2019 рік становлять 4,8 мільярдів доларів США (рис.2), порівняно з минулим роком різниця не є великою, вона складає 0,3% [9]. Компанія «Herbalife» посідає друге місце у світі, після «Amway», серед компаній які займаються прямими продажами.

Джерело: [9]

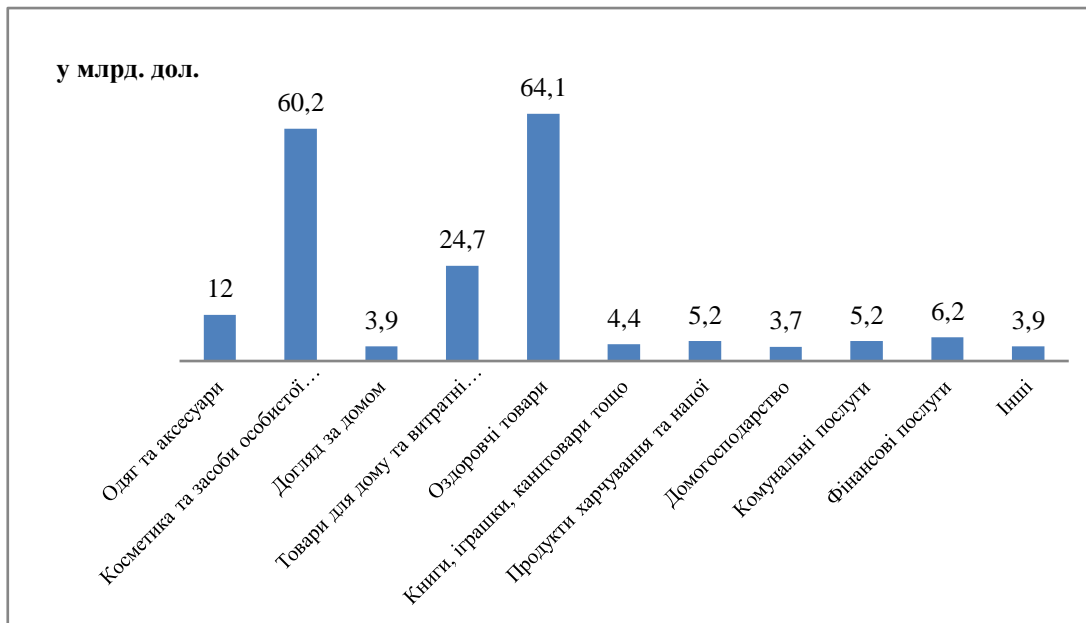
Рис.2. Загальний обсяг продажів компанії Herbalife Nutrition у 2013–2019 рр.

Як зазначає в своєму дослідженні Т. Демкура зростання обсягів продажу компаній мережевого маркетингу обумовлене результативними маркетинговими комунікаціями та використанням комунікативних інструментів з залучення до взаємодії. Особливість маркетингових комунікацій мережевих компаній полягає в їх спрямуванні не лише на потенційних споживачів продукції, а й на залучення їх до дистрибуції та формування мережі [3].

Особливо зараз популярним є створення обізнаності, про товари мережевих компаній, за допомогою використання реклами, PR, прямого маркетингу, SEO та інші інтернет промоції на які компаніями в середньому витрачається біля 12% всіх витрат на комунікації, то на залучення активних дистриб'юторів від 50 до 70% зале-

жно від компанії. З метою залучення до взаємодії компанії використовують такі інструменти інтегрованих маркетингових комунікацій як прямий маркетинг, стимулювання, особисті на групові презентації, зустрічі, тренінги та навчання.

Проаналізувавши популярність товарів які виготовляються мережевими компаніями варто зазначити, що у 2019 р. оздоровчі товари, косметичні засоби/засоби особистої гігієни були найпопулярнішими категоріями [10]. Хоча косметика та засоби особистої гігієни (31,2%) мають історично високі продажі, оздоровчі продукти (33,2%) демонструють постійне зростання починаючи із 2014 р. Товари для дому та інші витратні матеріали (12,8%) займають третє місце у загальному споживанні (рис.3).

Джерело:[10]

Рис.3. Структура товарів, що продавалися за допомогою методу прямого продажу в світі у 2019 р.

З початком незалежності в Україні активно розвивається багаторівневий мережевий маркетинг. Сьогодні, згідно даних Української Асоціації Прямого Продажу (УАПП) нараховується близько 250 компаній, які здійснюють діяльність у галузі прямого продажу товарів і послуг в Україні. З них біля 50 компаній є офіційно зареєстровані в Україні, решта – не мають своїх офіційних представництв та діють лише через дистриб'юторів. Визначити точну кількість компаній не видається можливим, на думку експертів УАПП, так як компанії прямого продажу в Україні реєструються як певні суб'єкти господарської діяльності і, відповідно, не виділені в офіційній статистиці. Близько 75% всіх компаній прямого продажу в Україні – компанії мережевого маркетингу відомих брендів, що генерують більшу частину товарного обороту. Зазначені компанії є членами та засновниками УАПП. Серед них ДП «Avon Cosmetics Ukraine», ДП «Oriflame Cosmetics Ukraine», ТОВ «Amway Ukraine», ТОВ «Herbalife Ukraine», ТОВ «Mary Kay Limited», ДП «Faberlic-Ukraine», ТОВ «Nu Skin Enterprises Ukraine», ТОВ «Morinda Ukraine» та інші [3].

В порівнянні з структурою асортименту в світі, де косметика та предмети догляду за шкірою, товари по догляду за будинком знаходяться на перших сходинках

та займають найбільшу частку ринку, аналогічна ситуація спостерігається і в Україні. Деяко менший відсоток займають одяг та аксесуари, книги та різноманітні послуги, при розповсюдженні яких використовується метод мережевого маркетингу. Таким чином, основу асортименту складають косметичні товари, товари для здоров'я, які потребують відповідних професійних консультацій зі сторони продавців, якими виступають дистриб'ютори та незалежні консультанти.

Висновки. Загалом мережеві моделі організації та управління такими компаніями в даний час проходять перевірку в різних галузях світової економічної системи, що дозволяє говорити про переваги мережевих принципів побудови міжнародних компаній. Популярність мережевих компаній та обсягів продажів їх продукції набуває все більших обертів в Україні та світі. Однією з переваг впровадження їх методів ведення бізнесу є залучення великої кількості агентів (дистриб'юторів), що може мати позитивний ефект для активізації самозайнятості населення України.

Література

1. Барінов В.А. Развитие сетевых формирований в инновационной экономике / В.А. Барінов, Д.А. Жмуров // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 1. – С.3-8

2. Miles R.E. Causes of failure in network organizations / R.E. Miles, C.C. Snow // California Management Review. – 1992. – Vol. 34 (4). – P. 53-72.

3. Демкура П.В. Формування інтегрованих маркетингових комунікацій глобальних компаній мережевого маркетингу: дисертація на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.02. – світове господарство та міжнародні економічні відносини. ПННУ – 2017. – 236 с.

4. Савельева Н. Сетевой маркетинг: прекарный труд и организации-паразиты // Журнал исследований социальной политики. – 2015. – № 1 (15). – С. 65-80

5. Ейкен Дж. Дневник сетевики. – Москва: Альпина Паблишерз, 2010. – С. 17-23. – 592 с.

6. Иванов Н. Глобализация и общество: проблемы управления // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 4. – С. 3-15

7. Савельева Н. Практики турботи про себе в організаціях прямих продажів // Соціологічне журнал. 2013б. (3): 22-38.

8. Amway's sales revenue worldwide from 2016 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/917118/amway-sales-revenue-worldwide/>

9. Financial Statements 2005–2020. URL: <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/HLF/herbalife/financial-statements>

10. ANNUAL REPORT WFDSA 2018/2019/. URL: <https://wfdsa.org/initiatives-and-resources/publications/>

References

1. Barinov V.A. Razvitiye setevykh formirovaniy v innova-

tsionnoy ekonomike / V.A. Barinov, D.A. Zhmurov // Menedzhment v Rossii i za rubezhom. – 2007. – № 1. – С. 3-8

2. Miles R.E. Causes of failure in network organizations / R.E. Miles, S.S. Snow // California Management Review. – 1992. – Vol. 34 (4). – P. 53-72.

3. Demkura T.V. Formuvannya intehrovanykh marketynhovykh komunikatsiy hlobalnykh kompaniy merezhevoho marketynhu: dysertatsiya na zdobuttya nauk, stupenya kand. ekon. nauk, za spets. 08.00.02. – svitove hospodarstvo ta mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. TNNU – 2017. – 236 s.

4. Savelyeva N. Setevoy marketing: prekarный труд i organizatsii-parazity // Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki. – 2015. – № 1 (15). – С. 65-80

5. Yeyken Dz.h. Dnevnik setevika. – Moskva: Alpina Pablishez, 2010. – С. 17-23. – 592 s.

6. Ivanov N. Globalizatsiya i obschestvo: problemy upravleniya // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya. – 2008. – № 4. – С. 3-157. Savelyeva N. Praktiky turboty pro sebe v orhanizatsiyakh pryamykh prodazhiv // Sotsiologichne zhurnal. 2013b. (3): 22-38.

7. Amway's sales revenue worldwide from 2016 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/917118/amway-sales-revenue-worldwide/>

8. Financial Statements 2005–2020. URL: <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/HLF/herbalife/financial-statements>

9. ANNUAL REPORT WFDSA 2018/2019. URL: <https://wfdsa.org/initiatives-and-resources/publications/>

Bolkvadze N.I.,

Candidate of Economical Sciences, assistant professor of the Ternopil National Economic University, polikevychnata@gmail.com

Panasenko O.O.,

master student of the Ternopil National Economic University, olenapanasenko@ukr.net

Ukraine, Ternopil

FEATURES OF NETWORK COMPANY MANAGEMENT

The main reasons for the emergence of networks and the network approach in managing economic activity were presented in the article. The features of managing a network company were given. The main aspects of management at the stage of creating a network structure were outlined. The mechanisms of reproduction of the ideology of network marketing among agents of network companies were defined. Sales volume of the largest online companies in the world was analysed. The most popular tools for raising awareness of the products of online companies were described. The structure of goods sold using direct selling methods in the world was considered.

Key words: management, network companies, direct selling, multilevel marketing, network structures.

УДК 336.1

Гулаткан Т.Ю.,

студентка, Національний авіаційний університет

Турова Л.Л.,

ст. викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний авіаційний університет, 0660105265@ukr.net

Україна, м. Київ

РОЛЬ І МІСЦЕ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У даній статті розкрито значення фінансової стійкості в діяльності підприємств, описані підходи до визначення фінансової стійкості, а також базові стратегії підтримки фінансової стійкості підприємства. Виявлено зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на фінансову стійкість підприємства, а також засоби оперативної нейтралізації ризику зниження фінансової стійкості.

Ключові слова: фінансова стійкість, фінансові коефіцієнти, ризики, аналіз, активність, процеси, розвиток.

Постановка проблеми. В умовах подальшого розвитку ринкових відносин для успішного здійснення управління капіталом підприємств однією з основних характеристик їх функціонування є стабільність фінансового стану в довгостроковій перспективі. Яка, перш за все, пов'язана із загальною фінансовою структурою, рівнем платоспроможності, фінансовою незалежністю і конкурентоспроможністю.

Метою статті є дослідження значення фінансової стійкості та особливостей аналізу фінансової стійкості підприємства, зокрема такого, що може бути основою оптимізаційних рішень.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою характеристикою фінансової діяльності підприємства є його фінансова стійкість. Фінансова стійкість говорить про довгострокову платоспроможність підприємства. Проблеми, які виникають під час аналізу фінансової стійкості пов'язані з особливостями бухгалтерської звітності, а також з розбіжностями в інтересах внутрішніх і зовнішніх користувачів, що впливають на тлумачення показників.

Взагалі фінансова стійкість являє собою інтерес не стільки для зовнішніх її користувачів, скільки для внутрішніх фінансових служб. Зрозуміло, що всіх зовнішніх кредиторів хвилює питання платоспроможності підприємства в короткостроковому періоді, але для власників підприємства важливо зберегти цю платоспроможність на багато років. Ефективне управління нею допоможе підприємству результативно управляти грошовими потоками для безперервного забезпечення виробництва і продажу продукції, а також стабільно отримувати чистий дохід та прийнятний рівень ризику при формуванні структури капіталу.

Фінансову стійкість підприємства визначають за допомогою наступних факторів: (див. рис. 1)

Взагалі аналіз фінансової стійкості необхідно починати з оцінки структури капіталу. Але при цьому виникають деякі проблеми:

1. Бухгалтерський баланс має багато особливостей. Він розподіляє майно на активи та пасиви. Зв'язок проводиться тільки за підсумковим рядком балансу і таким чином, втрачається зв'язок між окремими статтями активу і капіталу. Бухгалтерський баланс не дає відповіді, в які активи був вкладений власний капітал і, що

являють собою активи, які були придбані за позикові кошти. Можна тільки припустити, як розподілились джерела фінансування виходячи із доцільності, однак в балансі не буде помітно дійсного положення справ в цьому питанні.

2. Капітал підприємства – це загальна вартість активів за вирахуванням зобов'язань. В бухгалтерському балансі – це власний капітал. Отже, оцінюючи фінансову стійкість можна мати дві думки на рахунок капіталу (як на все майно так і тільки на власне майно).

3. За багатьма показниками фінансового стану підприємства можна спостерігати, що наявність позикових коштів знижує його фінансову стійкість. Однак з іншої сторони, за допомогою запозичених коштів може виникнути збільшення об'ємів діяльності, освоєння нових видів діяльності, а також вихід на нові ринки, внаслідок чого буде і збільшення прибутку. Власники підприємств не проти раціонального росту частки позикового капіталу, в той час як кредитори вибирають підприємства з високою часткою власного капіталу, тому що при цьому знижуються їхні ризики

В рамках бухгалтерської звітності зв'язок конкретних джерел з конкретними активами неможливий. З точки зору поняття ліквідності й оборотності активів розглядається доцільність фінансування за рахунок власних коштів в першу чергу необоротних активів, за рахунок довгострокових позикових коштів – фінансові та капітальні вкладення терміном окупності не більше терміну використання кредитів і позичок. Це необхідно враховувати, тому що без складання спеціальних звітів неможливо буде зрозуміти, яка кількість грошей на рахунку є прибутком, а яка – зобов'язаннями.

Обов'язковою умовою, за якою зберігається фінансова стійкість є контроль за величиною і динамікою постійних витрат. Чим їх частка більша, тим необхідним є більший об'єм власного капіталу. Також компанія, у якої вищі темпи швидкості обороту капіталу, може мати більшу частку позикових коштів, без будь-якого ризику втрати платоспроможності. Тому необхідно прямувати до скорочення операційного циклу для того, щоб збільшити можливість залучення додаткових джерел фінансування. Нині основний критерій оцінки цілеспрямованості позикових коштів – це показник ефекту

фінансового важеля, суть якого полягає в тому, що якщо ціна на запозичені кошти нижче рентабельності розміщеного капіталу, то можна залучати ці позикові кошти. Інакше виникне не приріст рентабельності власного капіталу, а навпаки перевикористання засобів, які були накопичені раніше. Тому необхідно врахувати,

що при безконтрольному збільшенні позикових коштів, навіть якщо буде позитивний ефект фінансового важеля, це буде неефективно, тому що при рості позикового капіталу, буде ріст суми відсоткових витрат. І, таким чином, виникне зниження прибутку, за допомогою якого і поповнюється власний капітал підприємства.

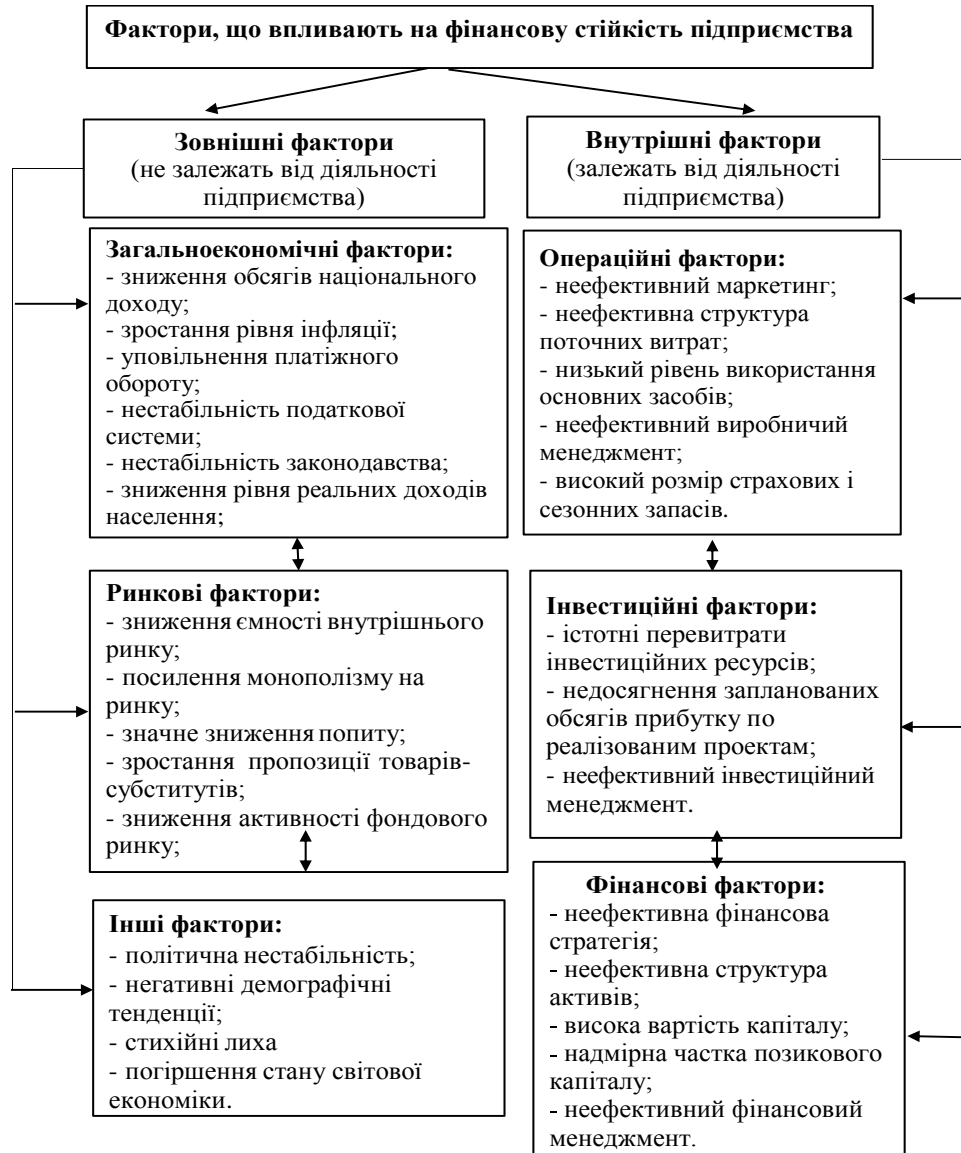

Рис. 1 Фактори впливу на фінансову стійкість підприємства

Актуальність теми дослідження виражається тим, що в сучасному світі достатньо добре розроблені методики оцінки фінансової стійкості, але підходи до її аналізу різні. Вони відрізняються вибором тих чи інших показників для оцінки фінансової стійкості, а також сенсом, який закладається в їх поняття.

Часто поняття фінансової стійкості пов'язують з поняттям платоспроможності. Здатність своєчасно і в повному обсязі виконати свої платіжні обов'язки, які виникають із кредитних, торгових і інших операцій платіжного характеру, називається платоспроможністю [4].

Однак більшість авторів говорять про те, що платоспроможність – це зовнішнє виявлення фінансової

стійкості, оскільки воно виникає внаслідок розподілу активів підприємства і джерел їх формування. Взагалі поняття фінансової стійкості і платоспроможності різні за своєю суттю. Звичайно, запорукою і зовнішнім проявом фінансової стійкості являється платоспроможність. Однак, фінансову стійкість визначають співвідношенням різних видів джерел фінансування, а також його відповідності складу активів, на відміну від платоспроможності, оцінюючи короткострокові обов'язки й оборотні активи підприємства.

Фінансова стійкість характеризується головним образом, структурою і складом джерел фінансування діяльності. Таким чином за допомогою пасиву балансу, а саме

на основі величини власного капіталу, розраховуються багато показників. А чистий прибуток являється основним джерелом поповнення власного капіталу підприємства. Слідуючи, можна відмітити близький зв'язок показників прибутку і рентабельності та показників фінансової стійкості.

Методи фінансового аналізу були запозичені нашою країною із заходу у 20-му столітті і головним методом в оцінці фінансового стану підприємств і фінансової стійкості є коефіцієнтний підхід. Багато коефіцієнтів фінансової стійкості характеризують співвідношення власного і залученого капіталу. Незрозуміло навіть тоді така їх кількість.

Обізнаність в значеннях показників фінансової стійкості, які характеризують фінансовий стан підприємства, як наслідок призводить до визначення того факту, що вони виступають індикаторами для їх управління.

Недостатня фінансова стійкість завжди хвилює підприємство, а саме відсутність необхідних засобів для їх розвитку. Досить часто виникає проблема так званої «зайвої» фінансової стійкості. Це не означає, що на підприємстві, все добре функціонує, це говорить про те, що кількісні показники фінансової стійкості завищені. В такому випадку роблять висновок, про неефективне управління підприємством в цілому, його активами, а також джерелами фінансування, внаслідок чого темпи розвитку підприємства гальмуються, через те, що вони обтяжуються зайвими запасами та резервами.

При наявності абсолютної фінансової стійкості у підприємства є перевага перед іншими підприємствами тієї ж сфери в отриманні кредиту, у виборі постачальників, в залученні інвестицій. Таким чином, одним з найбільш важливих етапів аналізу фінансового стану підприємства є оцінка його фінансової стійкості. Першочергова роль аналізу фінансової стійкості полягає в тому, щоб вчасно виявити та усунути недоліки у фінансовій діяльності підприємства. Необхідно розібратися в складній структурі розподілу активу та пасиву і знайти резерви для покращення фінансового стану. Одним із ключових факторів є прийняття єдиної методики оцінки фінансової стійкості підприємства. Це особливо важливо в умовах збільшення кількості кризових явищ в економіці всього світу і зростаючій необхідності забезпечення перевіреної інформації всіх учасників фінансового ринку.

Головними мотивами бізнесу перш за все є: успішне введення інновацій, збільшення рівня привабливості для потенційних інвесторів. Складність процесу полягає у виявленні пріоритетних напрямків розвитку, які забезпечують максимальну результативність, а також їх кількість і джерело фінансування.

Прийняття правильних формалізованих чи неформалізованих методів дозволяють прийняти правильні інвестиційні рішення. Запобігти несприятливим наслідкам сфер діяльності компаній при цьому підвищивши його фінансову стійкість можна за допомогою заходів, які охоплюють наступні рішення:

1. Покращення структури джерел фінансування;
2. Оптимізація величини виробничих запасів, незавершеного виробництва, запасів готової продукції;

3. Зменшення дебіторської заборгованості;

4. Правильне збалансування кредиторської та дебіторської заборгованості з метою покриття недостачі оборотних засобів.

Проблема оцінки економічної ефективності інвестиційного проекту полягає у визначенні рівня його доходності в абсолютному або відносному вираженні, що зазвичай характеризується, як норма прибутку. Розрізняють два підходи до розв'язання даної проблеми: на основі використання простих, укрупнених методів і методів, які враховують зміни техніко-економічних показників на кожному кроці розрахункового періоду, нерівноцінність грошових потоків у часі, інвестиційні ризики, інтереси різних груп інвесторів – учасників проекту.

Перші пропонують побудову статистичної моделі, а другі – динамічних моделей, взаємопов'язаних параметрів, необхідних для оцінки ефективності.

Основана задача, яку необхідно вирішити при визначенні фінансового стану проекту – оцінка його здатності на всіх стадіях розвитку, а також своєчасна і повна відповідь за наявними фінансові зобов'язання, тобто оцінка платоспроможності та ліквідності.

Для того, щоб знизити вплив ризиків є два шляхи. По-перше, заходи, які забезпечують виконання контрактних зобов'язань на стадії укладення контракту. По-друге, контроль управлінських рішень в процесі реалізації проекту.

Перший шлях в закордонній практиці здійснюється за допомогою таких дій:

- страхування;
- забезпечення у формі застави, гарантій, поруки;
- поділ процесу утримання асигнованого процесу;
- диверсифікація інвестицій.

Варіанти управлінських рішень з метою зниження ризику можуть бути наступними:

- резервування коштів на покриття непередбачених витрат;
- реструктуризація кредитів.

У зв'язку з тим, що ринок страхування в Україні слабо розвинений, уникнути непередбачених випадків можна за допомогою резервного фонду. Окрім створення резервів на форс-мажорні обставини необхідно створити резерви для оптимального управління грошовими потоками. Але необхідно враховувати, що страхові резерви «заморожують» використання достатньої суми інвестиційних ресурсів, але дозволяють швидко компенсувати збитки.

Висновки. Стабільність фінансового положення підприємства, що забезпечуються достатньою часткою власного капіталу в складі джерел фінансування, називається фінансовою стійкістю підприємства [2].

Фінансова стійкість компанії надає безпосередній вплив на реалізацію інвестиційного проекту, якщо воно покриває власними засобами не менше ніж на 50% власних ресурсів, необхідних для виконання нормальної господарської діяльності. Не варто забувати про наявність фінансових резервів, які будуть так би мовити рятівним кругом дозволяючи тимчасово послабити фінансову

напруженість, залучення додаткових кредитів на тимчасове поповнення оборотних засобів, збільшення прибутку (зниження витрат) прискорення оборотності засобів.

Фінансова стійкість, на наш погляд, значно впливає на реалізацію інвестиційного проекту, оскільки фінансова стійкість це не лише платоспроможність, а і можливість активного інвестування в ліквідні активи, створення фінансових резервів, забезпечуючи тим самим свій стабільний розвиток.

Література

1. Дробишева О.О. Оцінка платоспроможності і фінансової стійкості у системі антикризового управління / О.О. Дробишева, Д.В. Чижулов // Інфраструктура ринку. – 2017. – № 3. – С. 89-92.
2. Русіна Ю.О., Полозук Ю.В. Економічна сутність фінансової стійкості підприємства та фактори, що на неї впливають. *International scientific journal*, 2015. № 2. С.91-94.
3. Слободян Н.Т. Аналіз і прогнозування фінансової стійкості підприємства в сучасних умовах: методологія і практика. Економічний аналіз. Тернопіль, 2014. № 18 (2). С.239-245.
4. Стришенець О. Аналітичний огляд фінансової стійкості підприємства / О. Стришенець // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2018. – № 3. – С.59-65.
5. Ловінська І.Т. Фінансова стійкість організації як індикатор економічного потенціалу / І.Т. Ловінська // Фінанси, облік і аудит. – 2014. – Вип. 1. – С.252-259.
6. Шкільник І.О. Фінансовий аналіз: навчальний посібник; за ред. І.О. Шкільник та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 368 с
7. Косарева І.П., Удовика Є.М. Удосконалення системи управління фінансовою стійкістю підприємств / І.П. Косарева, Є.М. Удовика // Глобальні та національні проблеми економіки (електронне наукове видання). – 2018. – № 23. – С.246-251. –

Режим доступу: <http://globalnational.in.ua/archive/23-2018/48.pdf>.

8. Косарева І.П. Механізм управління фінансовою стійкістю підприємства / І.П. Косарева, А.С. Бут // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С.678-682. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_160.

References

1. Drobysheva O.O. Evaluation of solvency and financial stability in the crisis management system / O.O. Drobysheva, D.V. Chizulov // *Market infrastructure*. – 2017. – № 3. – P. 89-92.
2. Rusina Yu.O., Polozuk Yu.V. The economic essence of the financial stability of the enterprise and the factors that affect it. *International scientific journal*, 2015. № 2. S. 91-94.
3. Slobodian N.G. Analysis and forecasting of financial stability of an enterprise in modern conditions: methodology and practice. *Economic analysis*. Ternopil, 2014. № 18 (2). S. 239-245.
4. Strishnets O. Analytical Review of Financial Stability of the Enterprise / O. Strishnets // *Economic Journal of Lesya Ukrainka East European National University*, 2018. – № 3. – P. 59-65.
5. Lovinskaya I.G. Financial sustainability of an organization as an indicator of economic potential / I.G. Lovinsk, // *Finance, accounting and auditing*. – 2014. – Vip. 1. – P. 252-259.
6. Shkolnik I.O. Financial analysis: a textbook; in a row. I.O. Schoolboy and others. – K.: Center for Educational Literature, 2016. – 368 p
7. Kosareva I.P., Udoivka E.M. Improvement of the system of financial stability management of enterprises / I.P. Kosareva, E.M. Udoivik // *Global and national problems of economy (electronic scientific edition)*. – 2018. – No. 23. – P. 246-251. – Access mode: <http://globalnational.in.ua/archive/23-2018/48.pdf>.
8. Kosareva I.P. The mechanism of management of financial stability of the enterprise / I.P. Kosareva, A.S. Booth // *Young scientist*. – 2017. – № 4. – P. 678-682. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_160.

Hulatkan T.Y.,

student, National Aviation University

Turova L.L.,

Senior Lecturer in Finance, banking and insurance National Aviation University

Ukraine, Kyiv

THE ROLE AND PLACE OF ASSESSMENT OF FINANCIAL STABILITY IN THE ENTERPRISE

This article describes the importance of financial sustainability in the activities of enterprises, describes approaches to determining financial stability, as well as basic strategies for maintaining financial stability of the enterprise. External and internal factors affecting the financial stability of the enterprise are identified, as well as the means of operational neutralization of the risk of reducing financial stability.

Key words: financial sustainability, financial ratios, risks, analysis, activity, processes, development.

УДК 339.56:061.1EU

Попов О.С.,

к.е.н., доцент кафедри економіки та маркетингу

Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ», popov-as@mail.ua

Україна, м. Харків

ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ЄС У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

У статті розглянуто пов'язані з зовнішньоторговельною діяльністю проблеми Європейського союзу (ЄС) на сьогодні. Наведено причини, що їх викликають, та наслідки, до яких може призвести існування цих проблем у майбутньому. Зроблено висновки про можливості вирішення проблем зовнішньої торгівлі ЄС.

Ключові слова: зовнішня торгівля, ЄС, енергетична залежність, зовнішньоторговельні бар'єри.

Постановка проблеми. Європейський союз нині є найбільш тісно інтегрованою регіональною спільнотою країн із високорозвиненою економікою, як з точки зору використовуваних технологій, так і з точки зору її організації. За обсягом зовнішньої торгівлі ЄС, якщо розглядати його нарівні з окремими країнами світу, посідає перше місце, випереджаючи навіть США та Китай.

Але як і будь-якій країні чи інтеграційному регіональному об'єднанню, зовнішній торгівлі ЄС притаманні деякі проблеми, такі, як залежність від імпорту енергоносіїв, у деяких галузях недостатньо високий рівень географічної та продуктової диверсифікації зовнішньої торгівлі, розбіжність національних енергетичних інтересів країн членів ЄС в процесі формування спільної європейської енергетичної стратегії на наднаціональному рівні.

Мета роботи – розглянути основні проблеми участі ЄС у світовій торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо ситуацію у енергетичній сфері ЄС. У європейському регіоні спостерігається тісна інтеграція енергетики та економіки, що зумовлює їх взаємозалежність, які мають вплив на політику країн регіону в контексті забезпечення енергетичної безпеки як на локальному, так і на загальноєвропейському рівні. Необхідність забезпечення енергетичної безпеки в європейському регіоні на тлі наростаючих кризових явищ в останні роки, актуалізує на сьогоднішній день фактор взаємозалежності процесу формування енергетичної стратегії Євросоюзу з гео економічними і геополітичними процесами в Європі.

На сьогоднішній день Європейський Союз – другий за величиною енергетичний ринок в світі, з більш ніж 450 мільйонами споживачів, що визначає пріоритетність енергетичної стратегії ЄС.

В рамках еволюції енергополітичної концепції Єврокомісії, необхідно відзначити, що питання забезпечення енергетичної безпеки залишається пріоритетним в політиці об'єднання і безпосередньо пов'язаний з енергетичним співробітництвом Євросоюзу з РФ на даному етапі, як з основним експортером енергоносіїв в ЄС, що робить актуальним постановку цього питання в форматі ЄС-Україна-РФ. На сьогоднішній день Євросоюз є одним з найбільших імпортерів енергоресурсів, і в перспективі, очевидно, що ситуація залежності ЄС від поставок первинних енергоносіїв буде залишатися незмінною.

Аналізуючи численні аспекти формування і реалізації енергетичної політики Європейського Союзу, можна виділити цілий ряд проблем в забезпеченні енергетичної безпеки ЄС в умовах сучасних глобалізаційних процесів, таких як світова економічна криза, і в умовах сучасних

геополітичних процесів в регіоні, зокрема ситуація на Україні 2013–2014 рр., а також вплив цих процесів на трансформацію енергетичної стратегії ЄС в процесі її еволюції.

Перший напрямок – фінансові питання, зокрема проблематика трансформації додаткових витрат, які викликані зовнішніми причинами. Другий напрямок – ринкові проблеми, які потребують досконального моніторингу ринкових процесів, розширення сфери по практиці довгострокового планування в приватному секторі і до створення коригувальних ринкової системи механізмів. І третій напрямок – технологічні питання, зокрема комерціалізації екологічно привабливих, але нерентабельних технологій.

З урахуванням нинішньої міжнародної ситуації зрозуміло, що майбутнє процвітання Європи залежить від того, наскільки успішно наднаціональні інститути будуть вирішувати дві центральні енергетичні проблеми: забезпечення наявності надійної і доступної енергії і зниження рівня залежності від експорту.

Питання енергетичної безпеки не обмежується нафтовим сектором, але також включає електрику і газ, таким чином, поширюючись на всю інфраструктуру енергопостачання, що підтримує глобальну економіку: морські платформи, трубопроводи, нафтові танкери, міжміські газопроводи, танкери для перевезення зрідженого природного газу, а також заводи, зберігання, генерація потужностей, лінії електропередачі і розподільчі системи.

Ще одна загроза для енергетичної безпеки – потенційне значне підвищення цін на енергоносії на світовому ринку, як це сталося протягом декількох енергетичних криз.

Також серйозним фактором загрози залежності ЄС від імпорту є механізм політичного впливу за допомогою призупинення або припинення поставок. Як це було зроблено в ряді прецедентів (енергетичні суперечки Росія-Білорусь, Росія-Україна). Енергетична безпека ЄС тісно пов'язана з усіма цими погрозами.

Енергетичні тенденції всередині і за межами ЄС, визначаються зростаючою залежністю від імпорту енергоносіїв ЄС і технічного прогресу їх основних конкурентів. Нові маршрути поставок, а також поява нових виробників енергії в Африці і Латинській Америці здатні вирішити проблему диверсифікації енергопостачань. Але все це буде впливати на вартість енергії і безпеку поставок до ЄС [1].

Для власного споживання енергії ЄС імпортує її з третій країн. У 2017 році основна імпортована енергія – «продукт нафтопродукту» (в тому числі сирової нафти, яка є основним компонентом), що становить майже дві третини імпорту

енергії в ЄС, за яким йде газ (26%) і тверді види палива (8%).

Росія є основним постачальником ЄС сирої нафти, природного газу і твердих горючих копалин. Стабільність енергопостачання ЄС може опинитися під загро-

зою, якщо висока частка імпорту зосереджена серед порівняно невеликої кількості зовнішніх партнерів. На рисунках 1–3 показано основних постачальників сирої нафти, твердого палива та природного газу до ЄС.

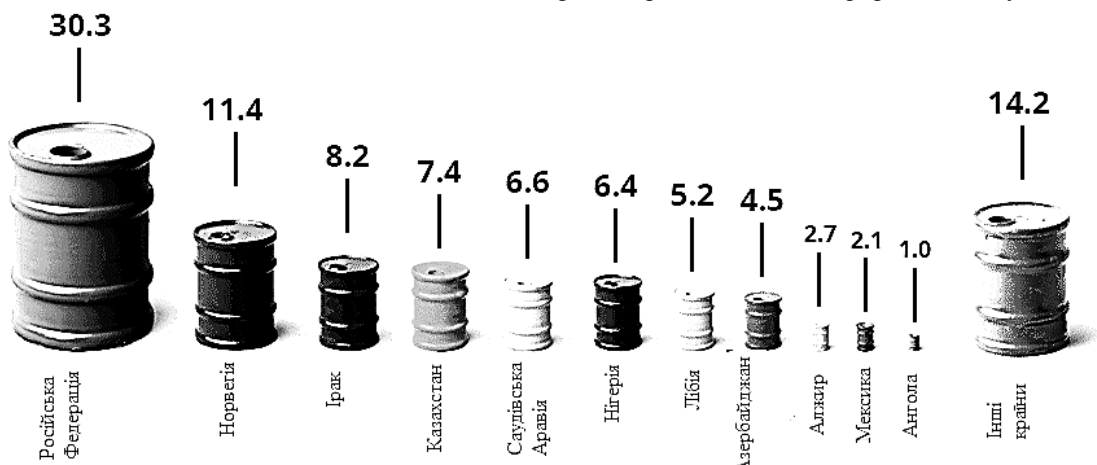

Рис. 1. Основні постачальники сирої нафти до ЄС у 2017 році, % [2]

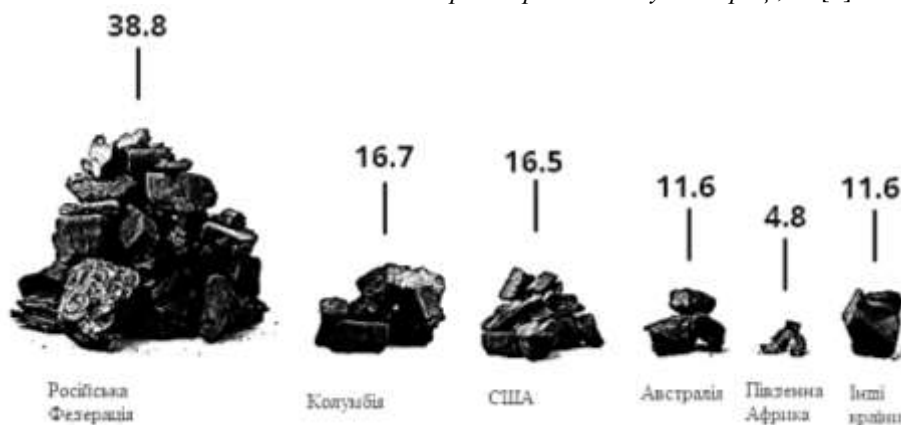

Рис. 2. Основні постачальники твердого палива до ЄС у 2017 році, % [2]

Рис. 3. Основні постачальники природного газу до ЄС у 2017 році, % [2]

У 2017 році майже 2/3 імпорту сирої нафти надходило до ЄС з Росії (30%), Норвегії (11%), Іраку (8%), Казахстану і Саудівської Аравії (7%). Аналогічно понад 3/4 імпорту до ЄС природного газу прямує з Росії (40%), Норвегії (26%) та Алжиру (11%), в той час як майже 3/4 твердого палива (в основному вугілля) з Росії (39%), Колумбії (17%) і США (17%).

Для оцінювання енергетичної залежності можна використати показник, що характеризує ступінь в якому економіка спирається на імпорт мінерального палива з

метою задоволення своїх енергетичних потреб. Цей показник розраховується за формулою:

$$z = \frac{(I - E) \cdot 100\%}{C}$$

де I – імпорт мінерального палива, млрд. дол. США;
 E – експорт мінерального палива, млрд. дол. США;
 C – споживання мінерального палива, млрд. дол. США.

В таблиці 1 розглянемо ступінь залежності країн Європи від імпорту енергії. Більш наочне представлення інформації можна побачити на рисунку 4.

Ступінь залежності країн ЄС від імпорту енергії [3]

Країни ЄС	Імпорт мінерального палива, млрд. дол. США	Експорт мінерального палива, млрд. дол. США	Споживання мінерального палива, млрд. дол. США	Залежність від імпорту енергії, %
ЄС	578,67	293,35	517,61	55,1
Кіпр	1,65	0,60	1,09	96,3
Люксембург	1,68	0,09	1,68	95,4
Португалія	9,27	4,45	6,04	79,8
Італія	54,07	16,14	49,27	76,9
Бельгія	48,28	35,86	16,60	74,8
Іспанія	45,52	17,63	37,71	73,9
Греція	13,83	10,14	5,20	71,0
Ірландія	5,07	1,11	5,89	67,1
Словаччина	7,11	3,83	5,05	64,8
Австрія	12,08	3,04	14,04	64,4
Німеччина	89,86	25,63	100,50	63,9
Угорщина	8,09	2,83	8,39	62,5
Нідерланди	92,22	79,41	24,74	51,8
Словенія	2,87	1,56	2,59	50,3
Франція	59,71	14,66	92,72	48,5
Латвія	1,59	0,69	2,03	44,0
Фінляндія	8,90	5,30	8,20	43,9
Болгарія	4,85	3,13	4,34	39,5
Польща	16,13	5,64	27,38	38,3
Чехія	8,78	3,27	14,84	37,1
Великобританія	51,65	35,03	47,03	35,3
Швеція	15,50	9,87	21,21	26,5
Румунія	5,57	2,66	12,59	23,1
Данія	5,06	4,02	8,91	11,6
Естонія	1,76	1,52	5,82	4,0

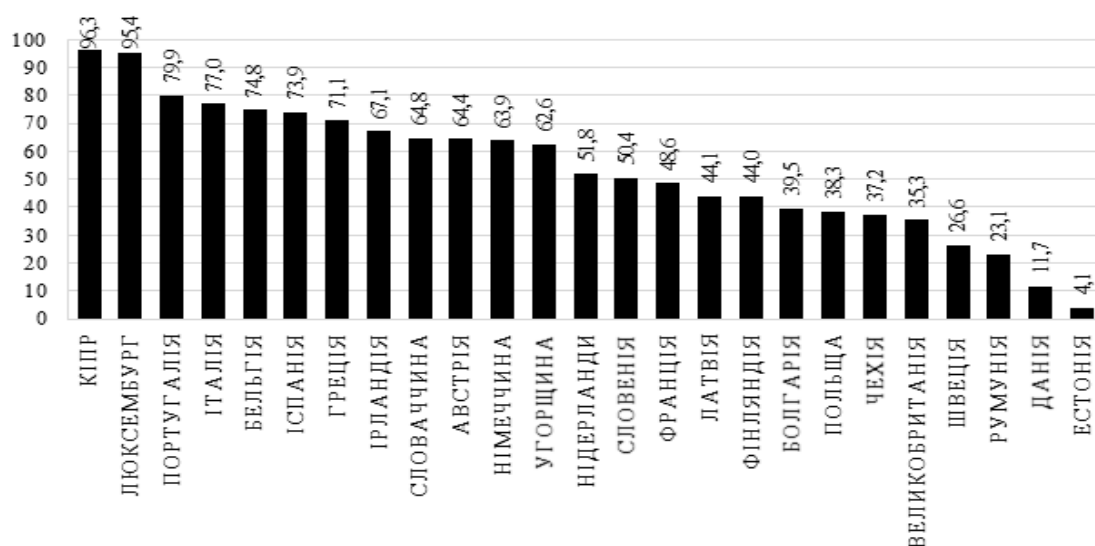

Рис. 4. Залежність країн ЄС від імпорту енергії, %

У 2017 році показник енергозалежності ЄС у середньому дорівнював 55,1%, що означає, що більше половини енергетичних потреб ЄС були задоволені за рахунок чистого імпорту. Цей показник сильно розрізняється у окремих країн-членів ЄС: у Люксембургу та Кіпра становить більше, ніж 95% а у Естонії та Данії – нижче 15%.

Таким чином було з'ясовано, що ЄС в основному залежить від Росії в імпорті сирової нафти, природного газу і твердого палива, від Норвегії – в імпорті сирової нафти і природного газу.

В області експорту товарів з ЄС представляють проблему нетарифні обмеження, які окремі країни і групи країн накладають на товари, що поставляються з ЄС. Дані щодо цих бар'єрів наведено у таблиці 2.

Санітарні і фітосанітарні норми використовуються в міжнародній торгівлі як нетарифні бар'єри. Їх основне призначення – охорона здоров'я населення, захист тваринного світу, сільського господарства від ризиків, що виникають у зв'язку з поширенням хвороб, їх переносників, забруднюючих речовин, токсинів, хвороб, що пе-

реносяться тваринами, рослинами або продукцією з них.

Встановлюються ці норми санітарно-ветеринарною владою, органами охорони здоров'я, на сільськогосподарські товари, харчових продуктів, медикаментів, предметів парфумерії, хімікатів. На перший погляд санітарні та фітосанітарні вимоги зазвичай однакові до національних та іноземних товарів. На практиці ж застосування цих норм перетворює їх на засіб обмеження доступу на

національний ринок.

Провести розмежування між функціями санітарних норм як бар'єрів і як власне санітарних буває нелегко. Критерій повинен бути такий: якщо застосування цих норм порушує принцип недискримінації, вступає в протиріччя з принципом національного режиму, то відповідні норми і практика їх застосування можуть розглядатися як інструменти конкурентної боротьби і протекціонізму.

Таблиця 2

Нетарифні бар'єри для імпорту з ЄС [2]

Регіон	Країна	Кількість бар'єрів за різновидами		
		Санітарні та фітосанітарні норми	Антидемпінг	Компенсація
Африка	Мадагаскар	2		
	Марокко		2	
Разом		2	2	
Азія	Австралія	4		
	Китай		17	1
	Індія		21	
	Нова Зеландія	6		
	Пакистан		1	
Разом		10	39	1
Співдружність незалежних держав (СНД), включаючи асоційовані та колишні держави-члени	Російська Федерація	6	1	
	Україна	2		
Разом		8	1	
Європа	Албанія	1		
Разом		1		
Найменш розвинені країни	Мадагаскар	2		
Разом		2		
Близький Схід	Ізраїль		1	
Разом			1	
Північна Америка	Канада	1		1
	Мексика			1
	Сполучені Штати Америки	3		
Разом		4		2
Південна та Центральна Америка та Кариби	Аргентина			1
	Бразилія		3	
	Чилі	21		
	Колумбія	2		
	Перу	1		
Разом		24	3	1
Разом за всіма країнами		50	46	4

У ст. XX ГАТТ «Загальні виключення» говориться, що Генеральна угода «не повинно тлумачитися країною-учасницею як перешкода до прийняття і здійснення заходів, необхідних для охорони життя і здоров'я людини, тварин, рослин». Можливо, внаслідок цього застосування санітарних і фітосанітарних норм на довгий час виявилось поза міжнародно-правового нагляду.

У пакет документів СОТ увійшла «Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів», фактично доповнює «Угоду про сільське господарство». Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів визнає за всіма країнами право вводити ці заходи, але вимагає, щоб вони ґрунтувалися на науково обґрунтованих міжнародних стандартах.

Разом з цим дозволяється встановлювати більш висо-

кий рівень захисту в порівнянні з міжнародними стандартами за умови достатнього обґрунтування, а також тимчасові заходи без достатнього обґрунтування [4].

Найбільше санітарних та фітосанітарних обмежень встановлюють Чилі (26), Нова Зеландія (6), Російська Федерація (6). Всього на Європейський Союз накладається 50 обмежень даної категорії.

Ще один різновид нетарифних бар'єрів – антидемпінгові заходи. Це один з найпоширеніших в світовій торгівлі інструментів торговельної політики. У сучасних умовах міжнародної конкурентної боротьби підтримка вітчизняних виробників стає важливим завданням торговельної політики держави. Для збільшення своєї частки на ринку зарубіжні компанії можуть вдаватися до недобросовісної конкуренції, занижуючи ціни, тобто використовувати демпінг для витіснення національних гравців.

Для боротьби з цим існує визнана міжнародним співтовариством процедура введення антидемпінгових мит.

В цілому антидемпінгові заходи ведуть до збільшення митних зборів, а значить, зростають бар'єри на шляху вільної торгівлі. Можна розглядати антидемпінгові мита як тимчасові з точки зору підтримки галузей промисловості, що тільки зароджуються особливо в країнах, що розвиваються. Однак, як показує світова практика, до цих заходів вдаються як розвинені, так і країни, що розвиваються, і найчастіше вони зачіпають вже ustalені виробництва, зокрема, в більшості випадків вони стосуються металургійної та хімічної продукції.

Додатковим аргументом на користь застосування антидемпінгового законодавства для встановлення правил гри в умовах лібералізації торгівлі є той факт, що дана сфера діяльності регулюється і загальновизнана на світовому рівні в рамках Світової організації торгівлі. Угода СОТ про застосування Статті VI ГАТТ 1994 (антидемпінг) є основною правовою нормою в даній області, більш того, дозволяє оскаржити антидемпінгові заходи, якщо вони не були покликані встановити справедливості в торгівлі, а використовувалися для необгрунтованого створення додаткових бар'єрів імпортеру. Але збільшення кількості торговельних суперечок в СОТ щодо застосування антидемпінгових мит в різних країнах швидше вказує на зловживання антидемпінгом для захисту вітчизняних компаній. Незважаючи на те, що в цілому сама по собі величина антидемпінгових мит має тенденцію до зменшення на сучасному етапі, обсяги імпорту, які вони зачіпають, значно збільшуються, в результаті спостерігається більший ефект для міжнародної торгівлі.

Варто зазначити, що антидемпінгові мита є найбільш часто використовуваним інструментом для підтримки національних виробників у порівнянні з іншими заходами захисту внутрішнього ринку, такими як компенсаційні та спеціальні захисні заходи [5].

На 2019 р. проти імпорту з ЄС вжито 46 антидемпінгових мит. Найбільше їх у країнах Азії, а саме в Індії (21) та Китаю (17).

Окремо слід відзначити торгові компенсаційні угоди, які відбуваються між Євросоюзом та Китаєм, Канадою, Мексикою та Аргентиною. Торгові компенсаційні угоди – це такий товарообмін, при якому сторони здійснюють взаємні поставки кількох товарів (товарних партій).

Щоб максимізувати експортний потенціал ЄС та забезпечити достатній рівень його енергонезалежності треба вирішити основні зовнішньоторговельні проблеми: залежність від імпортової енергії та нетарифні бар'єри для торгівлі.

Інституційні та правові механізми забезпечення енергетичної безпеки ЄС з'явилися на сучасному етапі майданчиком для формування «Європейської стратегії безпеки забезпечення енергії», що містить в собі ключові концепції енергостратегії ЄС щодо реалізації політики ЄС з метою подолання викликів і загроз, визначених у стратегічних документах.

Зокрема, стратегічні положення енергетичної політики ЄС відображені в першому документі в даній області, в форматі «Зеленої книги» (Green Paper. Towards a European strategy for the security of energy supply), вида-

ному в 2000 році. Ще одна «Зелена книга» за даним напрямком була випущена в 2005 році (Green Paper on Energy Efficiency or Doing More With Less), в 2006 році (Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy). І, нарешті, у 2013 р. (Green Paper «A 2030 framework for climate and energy policies») був випущений найбільш комплексний на сьогодні документ, що визначає сучасну ситуацію в енергетичній сфері Євросоюзу і подальшу стратегію розвитку енергополітичного вектору до 2030 року.

У документі розглядаються особливості механізмів енергетичної дипломатії ЄС, інструменти прямого та непрямого впливу на загальну енергетичну політику Євросоюзу, а також підкреслюється роль керівних органів ЄС щодо запобігання несприятливих для спільних інтересів і цілей наслідків суперечливою енергетичної політики окремих країн-членів ЄС.

Також, якщо розглядати період з 2000 року, то можна виділити семирічний період формування «Енергетичної політики для Європи», план дій по якій був прийнятий з 2007 по 2009 роки, в якості правової підоснови вдаються до дій в координації національних політик країн учасниць ЄС. В рамках формування ключової концепції даного плану, Єврокомісія наголошує на важливості наднаціонального характеру планування і проведення енергетичної політики.

Очевидно, що розробка зовнішньої енергетичної стратегії Євросоюзу безпосередньо залежить від загальної зовнішньополітичної лінії ЄС. До теперішнього часу сформована загальна зовнішньополітична концепція з енергетичного вектору, незважаючи на те, що у ряду держав членів ЄС, зокрема, у Італії, Франції, Великобританії та Німеччини налагоджена самостійна зовнішня енергетична політика з супутніми енергетичними доктринами. Так само розроблені комплекси зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних заходів, програми співпраці в області енергетики з багатьма державами, зацікавленими у співпраці або залежними від зовнішньої енергетичної політики Європейського Союзу.

До сьогоднішнього моменту інститути ЄС, що відповідають за енергетичний сектор, достатньо розвинені. Країни Євросоюзу сформували загальний для них імператив лібералізації національних ринків енергетики, центральна концепція якого, як уже було зазначено, почала реалізовуватися на початку 90-х років національними енергетичними політиками в рамках європейського інтеграційного об'єднання.

Вироблена Єврокомісією система цілей енергетичної політики, в цілому була схвалена Європейською Радою. Таким чином, головне завдання Євросоюзу – зробити акцент на зовнішній аспект енергетичної політики ЄС, з метою підвищення безпеки енергозабезпечення, забезпечення конкурентоспроможності європейських економік. При забезпеченні достатнього обсягу енергоресурсів за доступними цінами, в умовах, що відповідають реаліям процесів глобалізації, світової економічної кризи, а тепер і кризи на Україні, ЄС необхідно трансформувати енергетичну систему за допомогою часткової трансформації енергії стратегічних цілей ЄС адекватно ситуації, при можливому збереженні центральних концепцій.

В якості основних напрямків реалізації енергетичної політики з метою збереження енергетичної безпеки необхідно виділити кілька ключових концепцій енергетичної стратегії ЄС щодо вирішення представлених викликів, відображеної в цілому комплексі документів, опублікованих Єврокомісією і органами Енергетичного співтовариства:

– трансформування географічних поставок енергоносіїв, а також шляхів поставок з РФ в світлі проблем з транзитом через Україну, з метою підвищення енергетичної безпеки;

– розвиток власної енергетичної системи, заснованої на альтернативних видах енергії;

– забезпечення конкурентоспроможної європейської економіки, заснованої на доступній енергії;

– проведення політики з метою підтримки екології та збереження навколишнього середовища.

Основним інструментом в питанні забезпечення безпеки поставок енергоресурсів є диверсифікація енергопостачань за допомогою розширення діапазону джерел поставок, а також шляхів енергопостачання. Знижуючи залежність від одного постачальника, диверсифікація поставок знизить потенційні ризики.

У 2006 року Європейська Рада, яка схвалила пропозицію Єврокомісії по поєднанню використовуваних енергоносіїв, наголосила на необхідності поваги суверенітету держав-членів на власні енергетичні ресурси з боку наднаціональних органів з планування енергетичної політики. Таке формулювання було закріплено в положеннях «Енергетичної політики для Європи» в 2007 році, так само був відзначений ще один головний принцип проведення енергетичної політики в рамках Євросоюзу, а саме принцип «Духа солідарності», який покликаний забезпечити всебічну підтримку країн членів ЄС з боку інтеграційного об'єднання в цілому.

Так само в листопаді 2010 р. Комісією була представлена концепція стратегії Євросоюзу до 2020 року у цілях забезпечення стійкої, безпечної і конкурентоспроможної енергетики. Концепція Енергії 2020 визначила пріоритети розвитку енергетичного ринку ЄС на найближчі десять років, і визначила коло завдань по досягненню конкурентоспроможності ринку і надійності поставок, розвиток технологій, а також проведення міжнародних переговорів з партнерами. Заключна частина документа стратегії завершується із зазначенням на важливість реалізації ЄС енергетичних амбіцій, зважаючи на неспроможність ресурсної бази країн членів ЄС.

Таким чином, Комісія визначає п'ять основних напрямків, на яких ґрунтуються подальші законодавчі ініціативи і подальші пропозиції щодо розвитку даного сектора:

1. нергоефективність, що обумовлено такими факторами, як брак власних ресурсів, а також масштабним забрудненням навколишнього середовища.

2. Інвестиції в нові технології. Було запущено чотири великі проекти в ключових областях, такі як нові технології для інтелектуальних мереж та економії електрики, розробка біопалива другого покоління і партнерство «розумних міст» з метою сприяння економії енергії в міських районах. Зокрема, було наголошено на необхідності спільних інвестиційних програм всередині ЄС з підтримки інфраструктурного розвитку.

3. Створення пан'європейського інтегрованого ринку енергії з єдиними інфраструктурними системами. Цільовий термін на завершення формування інтегрованої внутрішньої енергетичної системи Комісія встановила до 2014 року, коли жодна європейська держава-член Євросоюзу не повинна бути ізольованою.

4. 28 держав – один голос, де передбачається координація внутрішньої енергетичної політики держав-членів ЄС по відношенню до третіх країн, роблячи акцент на регулюванні відносин з ключовими партнерами.

Також Комісія пропонує в рамках політики сусідства розширити і поглибити енергетичне співробітництво з метою подальшої інтеграції країн, готових взяти участь у формуванні та функціонуванні енергетичного ринку ЄС.

На сучасному етапі найважливішу роль для Євросоюзу грає політика лібералізації енергетичного ринку Європи, щоб уникнути появи монополій і, разом з цим, підвищення цін на енергоносії.

На думку Європарламенту, «внаслідок нині існуючої і зростаючої залежності від енергопостачань з нестабільних і недемократичних країн, зусилля по досягненню безпеки енергозабезпечення виключно на національному рівні довели їх недостатність, а також те, що вони не гарантують дотримання довгострокових інтересів усіх держав-членів ЄС»

Як і передбачали експерти, Енергетична Стратегія не була спроможна досягти всіх цілей, намічених на 2020 р., що стало ясно на етапі 2014–2015 рр. і вона повністю неадекватна щодо більш довгострокових перспектив.

Таким чином ЄС необхідно було запропонувати таку енергетичну стратегію, яка буде спроможна досягти всіх намічених цілей на 2020 рік. Тому Єврокомісія в січні 2014 р. опублікувало нову Програму Енергетичної Стратегії до 2030 року. Важливо відзначити, що ключові концептуальні засади ЄС 2020 і ЄС 2030 здебільшого збігаються, відрізняються процентні показники.

Ключові моменти щодо основних положень Стратегії 2020:

1. Підняття на загальноєвропейський рівень координування енергетичного сектора, де органи ЄС виступають координаторами, а сам регіон являє собою майданчик для розробки стратегій енергетичного врегулювання. Енергетична сфера являє собою сектор ринку, в якому найбільша економічна ефективність здатна бути досягнута виключно в регіональному масштабі, так як фрагментовані ринки ведуть до фрагментарності ринків, що підриває принципи безпеки енергетичних поставок.

2. Однією з цілей є прагнення ЄС до посилення свого впливу на міжнародні енергетичні ринки.

3. Енергетична стратегія до 2020 року не є порівняльним аналізом диверсифікованих джерел енергії, вона являє собою практичний посібник з виконання середньострокових цілей в сфері енергетичної політики, містить в собі кроки, які повинні реалізовуватися поетапно.

Дана стратегія сформулювала базові політичні рішення з метою виконання цілей Євросоюзу в енергетичному секторі на 2020 рік, і стала фундаментом ЄС 2030. Думка Комісії з Стратегії 2030 полягає в тому, що даний документ покликаний зміцнити безпеку і стійкість енергосистем, спростить управління мережами і уможливить регулювання енергетичного ринку [1].

Відповідно до Енергетичної стратегії ЄС, основні заходи для подолання надмірної залежності ЄС від імпорту енергії наступні:

- розвиток власної енергетичної системи, заснованої на альтернативних видах енергії;
- створення простору високих і рівних конкурентних можливостей виробництва, реалізації та споживання енергетичної продукції для кожного учасника;
- спрощення умов виходу на ринок нових виробників;
- демонополізація ринків видобутку, транспортування і розподілу енергоносіїв;
- підвищення прибутків для учасників виробників;
- вирівнювання тарифів на енергоносії в різних державах членах;
- вирівнювання та перерозподіл потоків енергоносіїв в разі криз;
- технологізація ринку та зростання значущості високих технологій;
- в кінцевому підсумку, звільнення від умов, висунутих країнами експортерами (перш за все, Росією) при поставках енергоносіїв.

Розглянемо можливість щодо усунення нетарифних бар'єрів у зовнішній торгівлі ЄС. Порядок і методи усунення бар'єрів у зовнішній торгівлі часто збігаються у ЄС, США, КНР, Індії, Бразилії, СОТ і ОЕСР, розрізняється лише кількість заходів.

Для СТО єдиним способом усунення бар'єрів у зовнішньоторговельній діяльності є використання механізму вирішення суперечок. Даний механізм включається в себе п'ять етапів і визнається всіма країнами методом усунення бар'єрів у зовнішній торгівлі. Такими етапами є консультації; вимога про створення групи експертів; створення групи експертів; вирішення процедурних питань роботою групи експертів; виконання рішень органу з вирішення суперечок СТО.

В ЄС методами усунення бар'єрів, крім розгляду торговельних суперечок у рамках Органу з вирішення суперечок СТО відповідно до Домовленості СТО про правила і процедури вирішення суперечок, є:

- складання спеціальної бази даних торговельних угод між ЄС та іноземними державами на рівні уряду, державних органів і міжурядових організацій;
- створення і функціонування спеціальних консультативних органів;
- торговельні переговори з державами і блоками країн, які застосовують торговельні бар'єри щодо експорту ЄС;
- застосування санкцій в двосторонній торгівлі, передбачені законодавством ЄС;
- робота з укладення та розширенню зон вільної торгівлі, інвестиційних угод, угод по економічному партнерству ЄС з третіми країнами.

У якості прикладу міжнародної угоди про полегшення умов торгівлі Європейського Союзу з третіми країнами, можна відзначити Трансатлантичне торгово-інвестиційне партнерство (ТТІП), яке являє собою торговельну угоду, яку в даний час обговорюють ЄС і США. Мета переговорів – зменшити кількість перешкод або зовсім усунути бар'єри, які існують в торгівлі товарами і послугами, забезпечити правовий захист прав

інвесторів і сприяти співробітництву в рамках нормативно-правового регулювання.

Передбачається, що ТТІП буде комплексною торгово-інвестиційною угодою, яка буде поширюватися на всі сфери і способи здійснення транскордонних поставок товарів або послуг. Мета даної угоди – скорочення або усунення мит на промислові та сільськогосподарські товари, а також обмеження використання субсидій і нормативних обмежень, які ускладнюють і перешкоджають торговельному процесу [6].

У якості заходів щодо вирішення проблеми надмірної залежності ЄС від імпорту енергії можна розглядати наступні:

- розвиток власної енергетичної системи, заснованої на альтернативних видах енергії;
- створення простору високих і рівних конкурентних можливостей виробництва, реалізації та споживання енергетичної продукції для кожного учасника;
- спрощення умов виходу на ринок нових поставальників;
- демонополізація ринків видобутку, транспортування і розподілу енергоносіїв;
- підвищення прибутків для учасників ринку;
- вирівнювання тарифів на енергоносії в різних державах членах;
- впровадження системи вирівнювання та перерозподілу потоків енергоносіїв в разі криз;
- технологізація ринку та зростання значущості високих технологій;
- звільнення від умов, висунутих країнами-експортерами при поставках енергоносіїв.

Позбавитись нетарифних бар'єрів для експорту з ЄС можна шляхом двосторонніх переговорів з країнами, що ці бар'єри впровадили, та третіми сторонами – основними торговельними партнерами ЄС (США, Китай, Швейцарія, Російська Федерація, Японія, Туреччина).

Висновки. У Євросоюзу існують серйозні проблеми із енергонезалежністю, перш за все у сфері поставок енергоносіїв із-за кордону. Вирішити цю проблему можна перш за все за рахунок диверсифікації як у сфері зовнішньої торгівлі, так і у внутрішньоенергетичній сфері ЄС.

Незважаючи на дуже високий рівень розвитку експорту товарів з ЄС, для них досі існують деякі нетарифні бар'єри. Їх усунення дозволить максимізувати експортний потенціал Європейського союзу.

Література

1. Панар, А. *Енергетическая политика ЕС в условиях глобализации. Политология XXI века: учеб. пособие* / А. Панар. – Москва: МГУ, 2018. – 94 с.
2. *Офіційний сайт ЄС [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <https://eeas.europa.eu>.
3. *Офіційний сайт ВТІО [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <https://www.wto.org>.
4. Шумилов, В.М. *Международное публичное экономическое право [Электронный ресурс]* / В.М. Шумилов. – Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/mezhdunarodnoe-pravo-4/132.htm>.
5. *Антидемпинговые меры в современной экономике: международные тенденции и российская практика* / А.Т. Коваль, О.Ю. Профименко. – *Экономический анализ: теория и практика* № 15, 2015 г. – с.41-49.

6. EU negotiating texts in TTIP [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230>.

References

1. Panar, A. Energeticheskaya politika ES v usloviyah globalizatsii. Politologiya XXI veka: ucheb. posobie / A. Panar. – Moskva: MGU, 2018. – 94 s.

2. Ofitsiyaniy sayt ES [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://eeas.europa.eu>.

3. Ofitsiyaniy sayt VTO [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.wto.org>.

4. Shumilov, V.M. Mezhdunarodnoe publichnoe ekonomicheskoe pravo [Elektronnyy resurs] / V.M. Shumilov. – Rezhim dostupu: <http://www.bibliotekar.ru/mezhdunarodnoe-pravo-4/132.htm>.

5. Antidempingovyye meryi v sovremennoy ekonomike: mezhdunarodnyie tendentsii i rossiyskaya praktika / A.G. Koval, O. Yu. Trofimenko. – Ekonomicheskyy analiz: teoriya i praktika # 15, 2015 g. – s. 41-49.

6. EU negotiating texts in TTIP [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230>.

Popov O.S.,

*Candidate of Economy Sciences, assistant professor of the department of economy and marketing of the National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”,
popov-as@mail.ua*

Ukraine, Kharkiv

PROBLEMS OF EU PARTICIPATION IN INTERNATIONAL TRADE

The article deals with the problems of the European Union (EU) related to foreign trade today. Their causes and the consequences to which these problems may lead to in the future are outlined. Conclusions have been made on the possibility of solving EU international trade problems.

Key words: international trade, EU, energy dependence, international trade barriers.

UDC 330. 341. 1
JEL G31, O32

Shulla R.S.,

*Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics) Uzhhorod National University,
ORCID ID: 0000-0003-3188-9757, roman.schulla@uzhnu.edu.ua*

Popyk M.M.,

*Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics) Uzhhorod National University,
ORCID ID: 0000-0003-1693-7896, mariana.popyk@uzhnu.edu.ua*

Ukraine, Uzhhorod

APPLICATION OF THE ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELING TO EVALUATE THE EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE PROCESSES AT THE ENTERPRISE

The article deals with the problem of methodological approaches to assessing the economic efficiency of innovations at the enterprise. A critical analysis of modern approaches based on the theory of static and dynamic investment calculations is carried out. It is revealed that the main shortcomings of the existing approaches to the assessment of innovations is their high level of abstraction, as well as ignoring the problem of information provision of economic-mathematical models of innovation assessment with the relevant source information.

The article substantiates that the main factor for preserving and increasing the economic potential of enterprises is the use of the strategy of innovation development. At the same time, in the long run, the financial results of the enterprise largely depend not only on the economical use of resources within the operational cycle "supply – production – sales", but on the effectiveness of the innovation process, which in turn determines the competitor's position on the product market in the long run.

The article proves the relevance of the problem under study, which is to increase the level of rationality and efficiency of the managerial process in the innovative sphere of the enterprise. It requires the development of the appropriate tools for assessing the economic efficiency of innovations and its implementation into the practice of the management.

On the basis of the combination of the concept of complicated direct costing system, the concept of costs calculation over the product life cycle and the economic-mathematical apparatus of the theory of dynamic investment calculations, the authors proposed their own economic-mathematical model of innovation assessment. In its structural construction the model implies the identification in the explicit form of such relevant indicators as contribution margin, direct fixed costs of an investment and current nature, direct discretionary costs, relevant costs of the functional scope of product warranty service, which significantly increases the level of informational content and predictive accuracy of economic-mathematical models of innovation assessment.

Key words: *innovation, innovation process, economic-mathematical model of innovation assessment, contribution margin, dynamic methods of investment calculations, discount rate.*

Problem statement. The processes of globalization of the world economy in recent decades have led to a fundamental change in the economic environment in which domestic businesses operate. In the conditions of accelerated growth of the level of competition, constant shortening of life cycle of products and increase of requirements for quality of production, the main factor for preserving and increasing the economic potential of domestic enterprises is the application of innovative development strategy. In the long term, the financial performance largely depends not only on the economical use of resources within the operating cycle "supply – production – sales" but on the efficiency of the innovation process, which determines competitive position of the enterprise in the product market in the long run.

In these conditions particularly relevant is the problem of increasing the efficiency of innovation activity of economic entities, which in turn which is highly dependent on the rationality of the process of management in the field of enterprise innovation. Increasing of rationality and efficiency of the management process in innovation sector

requires the development and implementation into practice the management of appropriate toolkit for assessing the economic efficiency of innovations that the company intends to introduce to the market.

Analysis of recent researches and publications. Some aspects of evaluating the effectiveness of innovations in national literature have been investigated by such scientists as M.V. Chorna, S.V. Hlukhova, A.S. Polianska, T.Y. Tovt, P.S. Khariv and others. In foreign science, this problem was studied in the works of such scientists as K. Brockhoff, J. Hauschildt, R. Cooper, H. Spelsberg and others.

In the works of the mentioned scientists, when evaluating the economic efficiency of innovative projects, highlights studied approaches also within the scope of this article, based on the economic and mathematical models (EMM) of the theory of static and dynamic investment calculations, are also studied within the framework of this article. But at the same time, the problem of informational provision of these models with the necessary source information remains insufficiently investigated. In particular, the problem of identifying and grouping those costs that are relevant in

making managerial decisions on innovation, which in turn has a direct impact on the structural construction of the EMM evaluation of innovation in the enterprise (the list of model indicators and the relationships between them), remains ill-defined the level of information.

Purpose of the article. The purpose of the article is to develop modern approaches to assessing the economic efficiency of innovations in the enterprise. In particular, on the basis of the combination of the concept of margin analysis in the variant of “complicated direct costing system”, cost analysis over the life cycle of products and the theory of dynamic investment calculations, an attempt is made to improve existing methodological approaches for evaluating innovations (economic and mathematical models), which will allow significantly improve their predictive accuracy and, accordingly, will have a positive impact on improving the efficiency of enterprise management.

Results and discussion. Today there is no consensus on the nature of the concept of innovation in the economic literature. The well-known Austrian scientist J. Schumpeter defined the innovations in the figurative form as “the engine that leads to the launch and maintenance in constant motion of the entire economic mechanism of the country” [1, p.13].

German scientist K. Brockhoff aptly defines innovation as “the successful implementation of a certain idea in the market” [2, p.22]. In any case, the prerequisite for innovation is a certain idea, which is formed in the field of research and development at the individual enterprise and as a result leads to the emergence of new products or new ways of its production (new technologies).

In general, we can agree with the definition of innovation suggested by the German scientist J. Hauschildt: “Innovations can be understood as qualitatively new products or new ways (technologies) of production, which have significant differences compared to already existing (types of products and technologies)” [3, p.35].

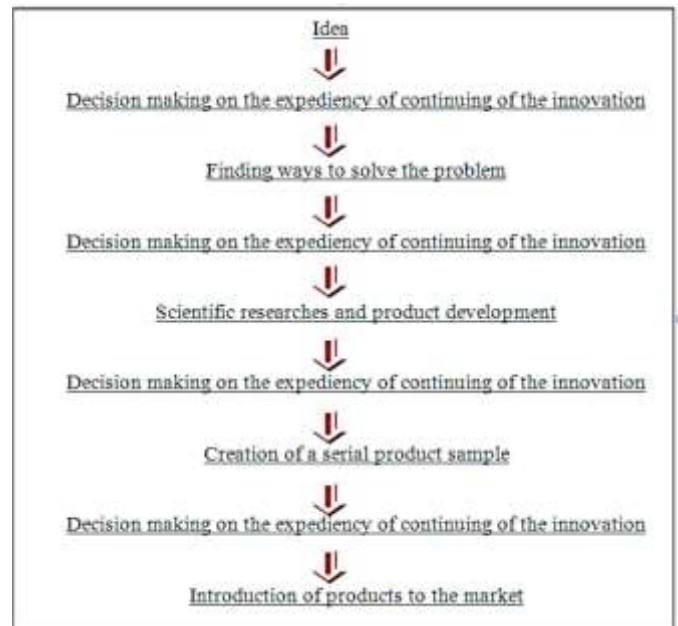
Innovation in the form of new products or new technologies is the result of an innovation process that takes place within an individual enterprise or group of enterprises when they are cooperated in a joint innovation project.

Various schemes have been developed in the literature to describe the structure of the innovation process. In our opinion, the most successful scheme of the innovation process was suggested by the Canadian scientist R. Cooper (see Fig. 1) [4, p.5].

The advantage of the scheme suggested by R. Cooper is that in it the object of the innovation process (new product / technology) after each stage is reflected in a new form, which in turn is characterized by an increase in the degree of its closeness to the market (from an innovative idea to a serial sample of new product / new technology).

Economic activity at certain stages of the innovation process is accompanied by appropriate consumption of factors of production, which, as a consequence, leads to costs. Herewith, the costs of the innovation process occur even before the launch of a new product on the market and at the beginning of the market phase of the product life cycle are already irreversible (sunk cost) [5, p. 134]. Therefore, it can be concluded that these costs, by their nature, are investment expenses.

In addition to the procedural aspect, the problem of innovation can also be analyzed in a subject-oriented aspect when analyzing the thing (object) to which the activity in the innovation process is directed – a new product or technology. In this case, it is advisable to investigate the problem of innovation through the prism of their life cycle concept [6, p.283].

*Fig. 1. Characteristics of the phases of the innovation process by Cooper**

**The picture is slightly changed compared to the original*

Economic activity at certain stages of the innovation process is accompanied by appropriate consumption of factors of production, which, as a consequence, leads to costs. Herewith, the costs of the innovation process occur even before the launch of a new product on the market and at the beginning of the market phase of the product life cycle are already irreversible (sunk cost) [5, p.134]. Therefore, it can be concluded that these costs, by their nature, are investment expenses.

In addition to the procedural aspect, the problem of innovation can also be analyzed in a subject-oriented aspect when analyzing the thing (object) to which the activity in the innovation process is directed – a new product or technology. In this case, it is advisable to investigate the problem of innovation through the prism of their life cycle concept [6, p.283].

There are various approaches in the literature to distinguish the individual stages (phases) of the product life cycle (innovation). In general, the life cycle includes the stage before the product is introduced into the market, the market stage of the product and the stage after the product is withdrawn from the market. Some stages may additionally still consist of separate elements. In particular, the market stage of the innovation lifecycle is divided into such components as product introduction, product demand growth and market expansion, market saturation and demand stagnation, falling product demand and its withdrawal from the market [6, p.283].

Innovation in the form of a new type of product determines for the enterprise in addition to the costs of

individual stages of the product life cycle (costs of research and design activities, marketing costs in the implementation of innovation in the market, operating costs of the market cycle, warranty costs after the market cycle of the product) and also incomes which are expressed not only in the cost of products sold to customers, but also in the cost of related services (for example, installation services in the production and sale of modern technological equipment).

The economic effect of implementing an innovation project on the basis of comparing income and costs over the entire lifecycle of innovation can be calculated in this way [7, p.124]:

$$P = NI - TC \tag{1}$$

or

$$P = \sum_{i=1}^n (NP_i - TC_i) \cdot V_i \tag{2}$$

Where *TC* (total cost), *P* (profit), *NI* (net income) – total cost, profit and net income from the sale of a new product for its entire life cycle (monetary units);

NP_i – the net price per unit of a new product (cleared of indirect taxes and discounts), (monetary units / pc);

TC_i – the total cost per unit of a new product type, (monetary units / pc);

V_i – the volume of a new product sold in the *t*-th period of its life cycle (pcs).

Models (1-2) can be attributed to the group of static methods of investment calculation theory.

Since management decisions on innovative projects (for example, the introduction of a new type of product into the market) relate to the long-term perspective, therefore, not only variable costs, but also fixed costs (total cost of production) are relevant in assessing the feasibility of implementing an innovative project.

A relative indicator for evaluating an innovation project may be the indicator of invested capital returns [7, p.133]:

$$CR_j = \frac{AAP_j}{AAC_j} \cdot 100\% \tag{3}$$

Where *CR_j* – the capital returns invested in the innovative project for the implementation of the *j*-th production into the production and marketing program of the enterprise;

AAP_j – the average annual profit from the implementation of an innovative project (calculated by

dividing the profits of the *j*-th product for its entire life cycle by the number of years of the *j*-th product life cycle);

AAC_j – the average annual cost of immobilized in an innovative capital project.

In addition to the methods of assessing the economic efficiency of innovations based on static indicators of income, costs and profits, the use of EMM theory of dynamic investment calculations, which operates by categories of cash flows [7, p.137]. But it should be noted that the suggested approaches are characterized by a high level of abstraction, ignoring the problem of information provision of EMM with relevant source information. In particular, the issue of identifying a group of relevant costs and generating an appropriate indicator (profit), which must be taken into account when evaluating the economic efficiency of an innovation, remains insufficient.

Evaluating innovations, an alternative approach to generating the profit indicator given in (1-2) is the margin approach, where the financial result of an innovation project is formed as the difference between contribution margin, fixed and discretionary costs.

In order to understand this approach, it is advisable, in our opinion, to first examine the system of cost drivers that affect the level of variable, fixed and discretionary costs of the enterprise.

The German scientist W. Kilger identifies three groups of costs and the corresponding three groups of factors (cost-forming factors) that affect their level [8, p.137]:

- variable costs, the costs of which are management decisions on the volume of activity of various functional areas of the enterprise (first of all, the volume of activity in the field of sales, production and supply);

- the fixed costs, expendable factors for which are management decisions on capacity in various functional areas of the enterprise;

- the discretionary costs, the level of which depends solely on the management decision of the enterprise management and, as a rule, does not depend on the volume of activity or capacity of the operating system of the enterprise (functional areas of supply, production, sales).

The key functional areas of the enterprise where these types of costs occur are shown in Fig.2.

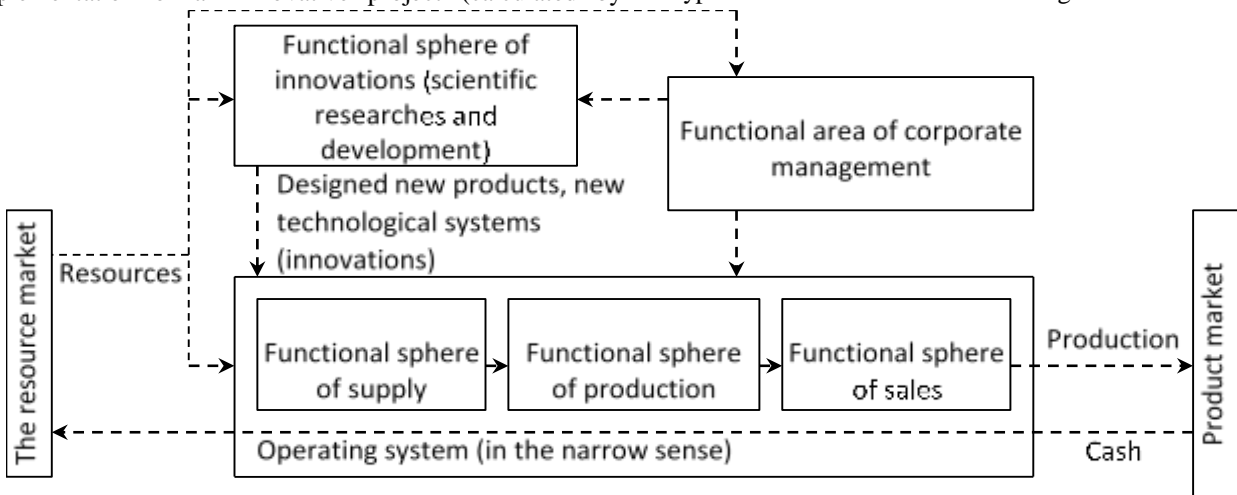

Fig. 2. Characteristics of the main functional spheres of the enterprise and the relationship among them*

*Source: own study

In Fig. 2 functional areas of supply, production and marketing form the operating system of the enterprise, which receives various economic resources at the input, and at the output – creates the final product, which is then marketed. In the framework of the operating system, these functions are related to the material flows that are directed from the resource market to the product market. Accordingly, the volume of activity of these functional areas in the medium- and long-term is closely correlated with each other. Also, in the long run, close correlation is also characteristic of the capacities of the individual functional areas included in the operating system, since in order to minimize unproductive fixed costs; the management of the enterprise tries to coordinate the capacities of adjacent functional areas.

In contrast, the functional realm of innovation is not directly related to material flow within the operating system: its role is to bring innovation into the operating system in the form of new products or new production technologies. Accordingly, the volume of activity and capacity of the specified functional area is not closely related to the volume and capacity of the functional areas that are included in the operating system, and depends solely on management decisions of management. Therefore, in our opinion, it is advisable to fully attribute the costs of the innovation sphere not to the fixed group, but to the special group – discretionary costs. At the same time, discretionary costs can arise not only in the field of innovation but also in other functional areas (for example, the cost of advertising products in the field of marketing).

When researching the problem of introduction of new products in the production and marketing program of the company it is advisable to distinguish two situations:

- a new type of production, which is expected to be produced in future periods, can be manufactured at old (common to all types of) production facilities, along with other types of products already contained in the production program;

- the production of a new type of production requires investment in the formation of specific production capacities, on which only a new type of production can be made.

In the first case, the fixed costs associated with the generated capacity are common (indirect) for all types of products contained in the production program, and in the second case, the costs associated with the generated specific capacity are the direct fixed costs for the new kind of products. This classification of costs is used in the accounting systems of enterprises, organized in accordance with the principles of complicated (developed) “direct costing system”.

In the group of fixed costs, in our opinion, it is advisable to distinguish two more subgroups: fixed costs of investment

character (non-cash costs) and fixed costs of current nature (cash costs). The first is related to investing in fixed assets, which gradually transfer their value in the form of depreciation to the cost of finished goods. The second is related to the acquisition and use of other resources (human labour in maintenance operations of technological equipment, equipment rental as a third-party service, etc.), and quite often the behaviour has a stepped character to the fluctuations in the volume of activity.

Based on the above, the question arises, what are the groups of costs that are relevant when making management decisions about the feasibility of introducing a new product into a production program?

The relevant costs for this management decision, in our opinion, are the future costs of various functional areas of the enterprise, which are directly related to the volume of production and marketing of a new product type (variable costs), with the volume of specific capacities formed under the new product (direct fixed investment costs and current nature), as well as discretionary costs directly attributable to the new product.

In turn, the fixed costs associated with the use of joint capacities of different functional areas (indirect fixed costs) are not relevant to the individual management decision to the implement of the innovations, since these costs depend on the management decision to form a common for all types of products in areas of sales, production and supply, which is taken in the context of planning the entire production program of the enterprise, not the decision to introduce a separate (new) product.

Similarly, indirect discretionary costs that are relevant to the production program as a whole are irrelevant to the managerial decision to implement the innovation.

In the long run, which is an inherent feature of innovative management decisions, it is advisable, in our opinion, not to rely on static indicators of income, expenses and profits, but to use empirically measured indicators of cash flows (cash proceeds, expenses, net cash flows) to which the concept of “value of money in time” can be applied. But more appropriate in terms of complexity and labour intensity of the accounting process is not the direct measurement of cash flow indicators, but their derivation by indirect method from the relevant indicators of income and expenses, based on the classification of the latter by the criterion of “cash / non-cash”.

Based on the above, the author proposes own model for estimating the economic effect from the introduction into the production program of an industrial enterprise of a new type of production (all cost and income indicators in the model belong to the cash group):

$$K = \sum_{t=0}^n \frac{V_t \cdot (NP_t - MC_t) + I_t - IC_t - DFC_t - DDC_t - VWC_t - FWC_t}{(1+i)^t}, \quad (4)$$

Where K – the present net cost of capital derived from the introduction and sale on the market of a new type of product throughout its life cycle;

IC_t – the investment costs for the formation of specific capacities in all functional areas of the enterprise during the introduction into the production program of a new type of

products and its implementation on the market during the entire period of its life cycle (causing direct fixed costs);

DFC_t – direct fixed costs of current nature that are associated with the use of specific capacities in the operating system of the enterprise for the production and sale of new products and the level of which in the long term can be adapted in proportion to the fluctuations in the volume of production and sales of new products (direct fixed costs with a stepped nature of behaviour in relation to fluctuations in the volume of activity of functional areas of the operating system of the enterprise);

I_t – expected income from the liquidation (sale) of non-current assets that will occur when the specific capacities of the functional areas of the enterprise is reduced during the life cycle of a new product;

DDC_t – direct discretionary costs in the field of research (development) and marketing, which will arise in connection with the development, construction and sale in the market of a new type of products;

VWC_t – variable costs associated with product warranty service during and after the end of the market phase of its life cycle;

FWC_t – direct fixed costs of an ongoing nature related to product warranty service during and after the end of the market phase of its life cycle;

V_t – expected volume of sales (production) of products;

NP_t – expected net price of the product;

MC_t – expected marginal cost per unit of production;

t – index to indicate the period;

i – discount rate.

As can be seen from formula (4), cash expenses of investment nature in the formation of specific capacities can occur not only before the start of production of a new type of product, but also during its life cycle, and revenues from the sale of specific for this product fixed assets can arise not only after the end of the market phase of the life cycle, but also within its limits. Therefore, the model assumes a predefined and coordinated program for specific capacity investments and a program to reduce them over the entire product life cycle, in accordance with the expected demand fluctuations.

In the proposed model (4), namely in the explicitly form also identifies a group of costs related to product warranty service during and after the end of the market phase of its life cycle, since variable and direct fixed costs (expenses) of the current character in the functional area of warranty service from the scope of activity of the specified sphere. At the same time, the volume of activity in the sphere of warranty service is not synchronized in time with the volume of activity of the functional spheres of the operating system of the enterprise. Warranty costs occur with a certain lag (time lag) in relation to the scope of activity of functional areas of sales, production and supply and cannot be compared with the current sales volume. Accordingly, it is not appropriate to include variable warranty repair costs in the marginal cost of production (MC_t).

The suggested model can be used in the assessment of alternative innovation projects both at the micro level – by industrial enterprises and at the level of public authorities – in determining the allocation of public funds to innovative projects.

Conclusions and further researches directions.

1. In the conditions of increasing competition, both domestic and foreign markets, the survival and profitability of domestic businesses will largely depend not only on the optimal use of resources within the operating cycle of “supply-production-sales”, but on the effectiveness of innovation. a process that directly affects the competitive position of an enterprise in the market.

2. Improving the effectiveness of the managerial process in the field of innovation is possible when implementing in the management of the specified functional sphere of modern methodological approaches, focused on achieving the main monetary (valuable) business goals (profit, cost of capital).

3. Evaluating the economic impact from an innovation (innovation project), it is advisable to use dynamic models of investment calculation theory, which, based on the analysis of cash flow indicators, more adequately allow to evaluate the economic consequences of innovation, than models with a static nature, since the latter ignore an important principle for strategic analysis “value of money in time”.

4. The predictive accuracy and practical value of EMN innovation assessment is largely determined by the relevance of the underlying information underlying them.

5. Proposed in the article the author’s EMM provides for the isolation in the objective function of such relevant indicators as contribution margin, direct fixed costs of investment and current nature, direct discretionary costs and relevant costs of the functional sphere of warranty service products, which significantly improves the level of accuracy and assessment of its level.

Literature

1. Hauschildt, J. (1997). *Innovationsmanagement. 2 völlig überarbeitete und erweiterte Auflage.* München: Vahlen Verlag.
2. Brockhoff, K. (1999). *Forschung und Entwicklung: Planung und Kontrolle. 5. Auflage.* München: Oldenburg Verlag.
3. Hauschildt, J. (2004). *Innovationsmanagement. 3 völlig überarbeitete und erweiterte Auflage.* München: Vahlen Verlag.
4. Cooper, R. (2002). *Top oder Flop in der Produktentwicklung. Erfolgsstrategien. Von der Idee zum Launch.* Weinheim: Wiley-VCH-Verlag.
5. Müller, H. (1993). *Prozesskonforme Grenzplankostenrechnung: Stand, Nutzanwendungen, Tendenzen.* Wiesbaden: Gabler.
6. Hahn, D. & Hungenberg, H. (1996). *PuK: Controlling-konzepte. Planung und Kontrolle, Planungs- und Kontrollsysteme, Planungs- und Kontrollrechnung. 5. Aufl.* Wiesbaden: Gabler.
7. Spelsberg, H. (1989). *Das Rechnungswesen als Informationsquelle für Planung und Kontrolle der Produktpolitik; ein konzeptioneller Beitrag zur Integration von Marketing und Rechnungswesen.* Köln: Müller Botermann.
8. Kijger, W. (1988). *Flexible Plankostenrechnung und Deckungsbeitragsrechnung. 9. Aufl.* Wiesbaden: Gabler.

Шулла Р.С.,

к.е.н., Ужгородський національний університет,
ORCID ID: 0000-0003-3188-9757, roman.schulla@uzhnu.edu.ua

Попук М.М.,

к.е.н., Ужгородський національний університет,
ORCID ID: 0000-0003-1693-7896, mariana.popyk@uzhnu.edu.ua

Україна, м. Ужгород

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуто проблему методологічних підходів до оцінки економічної ефективності інновацій на підприємстві. Здійснено критичний аналіз сучасних підходів на основі теорії статичних та динамічних інвестиційних розрахунків. Виявлено, що основними недоліками існуючих підходів до оцінки інновацій є високий рівень їх абстрактності, а також ігнорування проблеми інформаційного забезпечення економіко-математичних моделей оцінки інновацій відповідною вихідною інформацією.

У статті обґрунтовано, що основним фактором збереження та підвищення економічного потенціалу підприємств є використання стратегії інноваційного розвитку. При цьому у довгостроковій перспективі фінансові результати підприємства значною мірою залежать не лише від економічного використання ресурсів в рамках операційного циклу «постачання – виробництво – збут», але й від ефективності інноваційного процесу, що, у свою чергу визначає конкурентну позицію підприємства на ринку в довгостроковій перспективі.

У статті доведено актуальність досліджуваної проблеми, яка полягає у підвищенні рівня раціональності та ефективності управлінського процесу в інноваційній сфері підприємства. Це вимагає розробки відповідних інструментів для оцінки економічної ефективності інновацій та їх впровадження у практику управління.

На основі поєднання концепції ускладненого директ-костингу, концепції калькулювання витрат протягом життєвого циклу продукції та економіко-математичного апарату теорії динамічних інвестиційних розрахунків автори запропонували власну економіко-математичну модель оцінки інновацій. У своїй структурній побудові модель передбачає виокремлення в експліцитній формі таких релевантних показників, як маржинальний прибуток, прямі постійні витрати інвестиційного та поточного характеру, прямі дискреційні витрати, релевантні витрати функціональної сфери гарантійного обслуговування продукції, що значно підвищує рівень аналітичності інформації та прогнозовану точність економіко-математичних моделей оцінки інновацій.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес, економіко-математична модель оцінки інновацій, маржинальний прибуток, динамічні методи інвестиційних розрахунків, ставка дисконтування.

Health management

UDC 61+314.6

Barzylovykh A.D.,
PhD in Medical Sciences, Director mc KinderKlinik,
A.barzylovykh@gmail.com

Ukraine, Kiev

REGULATORY AND FINANCIAL SUPPORT OF PRIMARY HEALTH CARE BASED ON FAMILY MEDICINE

The article is focused on the analysis of regulatory support and analysis of financing the primary health care based on family medicine against the current backdrop.

The article reveals the essence of concepts “family medicine”, “family medicine doctor”, and “primary health care”, determines general features of basic models in the healthcare system, and singles out a list of regulatory documents in the field of primary health care based on family medicine. The article forms fundamentals of providing primary health care in the context of family medicine functioning. The author found out that during the transition to family medicine principles, the current outpatient polyclinic network can and should play an important role in providing the population with primary health care. This is reasonable as the existing wide network of polyclinics allows saving the funds for building new facilities. Implementing family medicine in these conditions requires drastic changes in the organizational forms of their operations. The author presents and analyzes a model of financing the primary health care in Ukraine in 2018–2019, indicates age and geographic quotients for a capitation formula, and considers a declaration number limit for the capitation payment adjustment. The article defines major problems in providing primary health care on the basis of family medicine and suggests measures to raise effectiveness of providing primary health care on the basis of family medicine and functioning of the Ukrainian healthcare system on the whole.

Key words: *family medicine, physician, patient, primary health care, declaration, capitation payment.*

Setting the problem in general and its relation to important hands-on tasks. Health care sector and its primary care section based on family medicine principles play an important part in economic development of a country and reproduction of labor resources of a required field of expertise, which set up a foundation of the socioeconomic growth. Therefore, ensuring further effective development of primary health care in the context of limited funding and insufficient statutory regulation is an important and complex task for the regional and national authorities.

Analysis of the latest research or publications, which seek solution to the given problem and are referred to by the author. Basic issues of reforming the health care sector were explored by such researchers as: Yu.V. Voronenko [9; 10; 14], I.S. Karmazina, V.M. Lekhan, N.S. Mykhailovska, M.Yu. Neffa, O. Osadchyi, V.R. Potter, I.V. Sysoienko [14], I.A. Cherniakova, O.H. Shekera [9; 10; 14]. Works by D. Batsenko [17], P. Brahinskyi [17], M. Buchma [17], T.S. Hruzeva [11], O.P. Hulchii [11], N.Ya. Zhylyka [12], A.V. Kudria [12], N.V. Medvedovska [10], V.F. Moskalenko [11] are devoted to studying problems of regulatory support and financing of primary health care based on family medicine.

Purpose of the article is to analyze the legislative support and funding of primary health care based on family medicine in modern-day conditions.

Presentation of the basic research material with comprehensive rationale for the obtained scientific findings. Today, Ukraine sees a threat of occurrence and development of irrevocable processes both in physical and

mental public health, which may cripple socioeconomic, political, and spiritual progress of the Ukrainian society in general. In its turn, this poses a threat to national interests of the state.

Family medicine takes a leading place in solving public health problems and improving such indicators thereof as decreasing risk factors spread, applying modern strategies of preventing chronic non-infectious diseases, and adopting a healthy lifestyle.

In the author’s opinion, family medicine means continuous medical care for all family members, observing patients discharged from hospital at their place of residence, providing emergency medical assistance to seriously ill patients – a much broader range of medical services that previously could only be received from definitive care doctors and, what is crucial, disease prevention and healthy lifestyle promotion.

According to scientists N.Ya. Zhylyka and A.V. Kudria, family medicine and general practice doctor – family physician are basic units to render primary health care. For primary health care to be efficient, it is pivotal that medical staff, health care officials, economists, politicians, and the entire society realize a crucial role of the general practice doctor – family physician in the health care system and complexity of tasks assigned to them [12, p.74].

Noteworthy, in many countries, medical terms “family medicine” and “general practice” are synonymous. In the national medicine, they are currently using different terms meaning nearly the same type of medical activities: “family physician”, “general practice doctor”, “home doctor”,

“general medicine doctor”. That is why, it is not accidental that regulatory documents use a combination of terms “general practice doctor (family physician) ”.

General practice develops within various basic models of health care systems, yet it is typical of them to have some common features presented in Table 1 below.

Let us point out, that a general practice doctor (family medicine doctor) is a licensed specialist who graduated from a medical higher educational institution and provides individual primary and continuous health care to individual persons, families, and population independent of their age, gender, or type of illness.

Table 1

Common features of basic models of health care systems

Feature	Content
Comprehensiveness	Care given by family doctors is not limited by any categories of population – it is provided to any person irrespective of their age, gender, social status, race, or religion. This special feature means that no complaint or medical problem (of any nature) of a patient can be left unattended.
Affordability	Availability of free access to general practice services with minimal waiting time. This access should be ensured both in geographical and cultural aspect and not be limited by financial factors.
Integrity	General practice includes treatment and rehabilitation as well as health promotion and disease prevention.
Continuity	General practice is not limited to a single case of providing care or any disease but ensures individual health care for patients on a long-term basis through a lasting period of their lives.
Team work	To achieve all of these goals, the family physician should work as part of a well performing multidisciplinary team.
Coherence	Medical problems of a person, family, and society should be viewed in physical, psychological, and social perspective.
Personalization	General practice is primarily focused on a personality and then on a disease. It is based on the relationship between a patient and a doctor,
Family orientation	General practice studies problems in the context of family and social contacts of a person.
Orientation on the serviced contingent	Problems of a patient ought to be considered in the context of his life in local conditions (society). A family physician should be familiar with problems of the population serviced at a local level, collaborate with other professionals and services from other sectors, and also with support groups with a purpose of solving local healthcare-related issues.
Coordination	Although the overwhelming majority of patients’ medical problems can be discovered by a family physician at the first contact, in some cases it is necessary to refer patients to consultations. The family physician should be informed about results of such consultation. They should also know about all available services and procedures to use them in a most efficient manner. Family physician should be granted an opportunity to coordinate all advice and prescriptions given to patients by other specialists.
Trustfulness	Patients have a right to expect their family physician to keep total confidentiality including all the information about them.
Advocative function	In all cases, family physician needs to be the patient’s advocate in issues connected with their health and in their relations with all other providers of medical care.

Source: compiled by author on the basis of [11; 15]

Working on the family level gives a family medicine doctor more opportunities to implement diagnostic, treatment, rehabilitation, and prevention programs due to direct contact with the social environment where the patients are based. Learning cultural, household, sanitary, and psychological features of a family provides important information to plan necessary steps [16].

To be a family physician in Ukraine, a specialist has to graduate from a higher medical institution, their training must meet a respective education and qualification profile and be certified under the specialty “general practice – family medicine” .

Correspondingly, family physicians, therapists, and pediatricians belong to primary health care specialties. In compliance with the Law of Ukraine “On governmental financial guarantees for medical service of population,” primary health care is medical aid that includes providing consultations, diagnostics and therapy of most widespread illnesses, injuries, poisonings, pathological and physiological states (during pregnancy), taking preventive measures; referring a patient that does not need emergency care to secondary (specialized) or tertiary (highly specialized) medical care in accordance with their medical signs;

rendering prompt medical care to patients with physical or mental health issues unless they need emergency, secondary (specialized) or tertiary (highly specialized) health care [2].

Researchers Yu.V. Voronenko and O.H. Shekera ascertain that primary health care is provided by primary healthcare centers which are public healthcare facilities and by general practice doctors – family physicians, that carry out economic operations in medical practice as sole traders and can have civil-law relations with these public healthcare facilities. Primary healthcare centers can include both structural and separate sections: paramedical and obstetrical stations, outpatient units, first-aid posts, and medical rooms [9, p.17].

The Law of Ukraine “On amending Ukrainian legislative fundamentals on health care in terms of providing medical assistance” [1] and Cabinet of Ministers Decree No. 1164-p of 31.10.2011 “On approving the Concept of nationwide program “Health-2020: Ukrainian dimension” [8] stipulate organizational and legal grounds for the healthcare system reform as well as directions to implement and develop primary health care based on family medicine.

As noted by Yu.V. Voronenko, O.H. Shekera, and N.V. Medvedovska, “Health-2020” program is a basis for a new European healthcare policy. It is targeted at supporting

actions of the entire state and society, which are aimed at improving health and raising welfare of the population, enforcing equal rights for medical services, cutting down health-based inequality, strengthening public health protection and ensuring availability of universal, sustainable, and high-quality healthcare systems oriented toward the person [10, p.79].

The Ukrainian legislation stipulates fundamental principles of providing primary health care in the context of family medicine (in particular, the law of Ukraine “On amending some legislative act of Ukraine in terms of improving the laws regulating operations of healthcare facilities,” Cabinet of Ministers Decree No. 1013-p of 30.11.2016 “On approving the Concept of reforms in the healthcare system funding,” Ministry of Healthcare Order No. 384 of 29.06.2011 “On approving a Model Charter of a primary healthcare center,” Order No. 743 of 02.11.2011 “On adopting Indicators of healthcare quality,” Order No. 1150 of 27.12.2013 “On adopting a Model List of inventory and equipment for a primary healthcare center,” Order No. 1060 of 07.09.2017 “On testing the components of electronic system for medical information exchange, which are required to launch a new funding model at the primary level of providing health care,” Order No. 148 of 26.01.2018 “On adopting a Model List of inventory and equipment for healthcare facilities and sole traders rendering primary health care,” Order No. 503 of 19.03.2018 “On approving the Procedure of selecting a doctor providing primary health care and the form of declaration for selecting a doctor providing primary health care,” and Order No. 504 of 19.03.2018 “On approving the Procedure of providing primary health care” [9;12;15]):

1) orientation on fulfilling the national healthcare policy aimed at preserving health of Ukrainian citizens and the WHO strategy “Health21 – Health-for-All Policy for the 21st century”;

2) general availability for all citizens irrespective of their social status, age, gender, physical and mental state;

3) using the prevention, diagnostic, treatment, and rehabilitation methods that are scientifically justified, focused on modern technologies, based on national traditions, best practice, and scientific achievements in the field of health care;

4) pursuing a comprehensive social, medical, ecological, and psychological approach to health care;

5) heading for disease prevention, preserving health and adopting a healthy lifestyle;

6) financing from various sources including insurance funds;

7) governmental guarantee of providing families with health care, absence of monopoly, and available opportunities for fair competition.

The contingent to consume services of primary health care based on family medicine can be formed on the grounds of the following principles:

– the patient chooses a general practice doctor (family physician) at their discretion;

– the patient is attached to a certain primary care doctor depending on their place of residence (territorial principle).

Free choice of the physician means that patient independently chooses a primary care doctor for permanent medical service. The patient is allowed to change the

physician from time to time, usually once a year but no more than once in six months. The citizen has to confirm their choice officially by signing the “Declaration of selecting a doctor providing primary health care”. In compliance with the Procedure of selecting a doctor providing primary health care and the form of Declaration of selecting a doctor providing primary health care, the patient (medical service receiver) has a right to change the physician (medical service provider) any time yet they are obliged to sign a new declaration and invalidate the previous one. It is not allowed to sign declarations with two or more physicians at a time [5].

Under the Procedure of providing primary health care, the key task of the primary health care provider is to furnish the population with complex and integrated services consisting in comprehensive, continuous, and patient-oriented primary health care targeted at satisfying public needs in restoration and preservation of health, prevention of diseases, cutting the need for hospitalization, and improving the quality of life [6].

First contracts with providers of primary health care services were signed in June 2018. For the first time the citizens became legally entitled to choose a primary health care doctor. Public and private providers of primary health care were given equal opportunities to render their services. Governmental financing of primary health care received priority. A principle “money follows a patient” was used. There were a few crucial achievements:

– from April 2018 to May 2019, 27.6 million residents of Ukraine (over 65%) signed the declarations (registered) with primary care doctors;

– from June 2018 to May 2019, the National Health Service of Ukraine (NHSU) concluded contracts with 1276 primary health care facilities including 1024 public facilities, 131 private ones, and 121 private practices (family physicians) to provide the people who signed declarations with a guaranteed package of primary health care services;

– according to the National Health Service of Ukraine, the total of 1024 public providers of primary health care services became independent legal entities with managerial and financial autonomy, which makes 97% of all the municipal medical facilities of primary health care in this country;

– the package of primary health care services and payment formula are clearly defined; the unified rates/tariffs are set up on a proper level, and new stimulant for the primary health care providers are introduced through the capitation payment method;

– since April 1, 2019, the National Health Service of Ukraine has been administering the governmental program “Affordable medicines”. From the moment of starting the Program, the NHSU has concluded contracts with 1000 pharmacies including 573 private pharmacies; primary health care doctors have made over 2.3 million prescriptions and the pharmacies have issued medicines to patients under 1.7 million prescriptions. Primary health care doctors are eligible to prescribe medications to the patients that they signed the declaration with [4]. Decree No. 333 of 13.05.2013 by the Ukrainian Cabinet of Ministers “On approving the Procedure of purchase, transportation, storage, sale, use, and disposal of narcotic drugs, psychotropic substances, and precursors in healthcare facilities” [7] grants

family physicians a right to used in their practice an independent mechanism of procuring their patients with medications containing the controlled substances: procurement on prescription and procurement through a facility of primary health care.

Prescription procurement is a convenient and reasonable mechanism both for patients and family medicine doctors. Consequently, using such mechanism requires only a medical practice license from the medical facility (where the family physician is employed) of any property form and accountability or the family physician (who is a sole trader and pursues private practice as an economic operation).

It should also be mentioned that with a prescription procurement of patients with medications containing controlled substances, these preparations do not circulate in a medical facility, which spares a need to obtain additional permits and licenses. Thus, by virtue of governmental regulation [3] through granting respective rights to family physicians, favorable conditions have been created to provide palliative care at the primary level. Yet there still remains a string of obstacles that hinder effective implementation of this mechanism, in particular, patients and family medicine doctors' insufficient knowledge of their own rights and also reluctance of pharmacies to include the medications containing controlled substances in the list of available medicines.

National Health Service of Ukraine is building the capacity necessary to become a strategic customer of healthcare services by developing its basic functions and systems. These are such digital processing systems as electronic contracting, electronic registration of patients/declarations, electronic prescription, information panels updated online on the official website. The Law of Ukraine "On governmental financial guarantees of medical service of the population" states that the electronic health care system is an information and telecommunication system that ensures automation of keeping medical services records and managing medical information by means of formation, announcement, publication, and exchange of information, data, and documents in the electronic form. This system includes the central database and electronic medical information systems, which automatically exchange information, data, and documents through an open application programming interface (API) [2].

Taking into account the above, one can ascertain that the freedom of choosing a doctor by the patient establishes a new nature of relationship between the provider (doctor) and receiver of medical services – patient (with a significant activation of the latter) and constitutes a mandatory condition for reorientation of the healthcare system from the needs of medical facilities and services to the needs of people. It is to be emphasized that this mechanism works to the fullest only in the context of real competition between the medical service providers with each of them trying to improve the treatment quality and meet the patients' demands.

Because of transition to family medicine grounds, the existing network of polyclinics can and should play an important role in providing the population with primary health care. It is reasonable as the current wide network of

polyclinics allows saving funds for building new facilities. Introducing family medicine in these conditions only requires essential changes in organizational forms of their activities.

Today, efficiency and quality of the entire healthcare system of a region, preservation of its labor capacity, and also solution of medical and social problems including those arising at a family level in socially disadvantaged groups of population depend on the state of primary health care. Due to such long-lasting problems as underfinancing of health care, professional training, staffing, procurement of outpatient facilities with medical equipment, effective remedies and methods of treatment (especially in the country), lack of adequate motivation in specialists, which badly affects performance of the primary care, the need to establish an effective system of financing the primary healthcare system has become even more acute.

The health care facilities that provide primary health care have various sources of funding but the main ones are payments under contract with the National Health Service of Ukraine and funds from local budgets. 2018 was a transition year when there remained two forms of financing the primary health care throughout Ukraine: at the expense of medical subvention and at the capitation rate introduced as of July 1, 2018. However, medical facilities of primary health care can transfer to the new financing system only simultaneously within the same local budget (district, town, or amalgamated territorial community). This is explained by the fact that the subvention is transferred to a local budget and correspondingly, it can be totally replaced for this budget, not for an individual facility [17].

A joint report by the WHO and World Bank ("Ukraine: review of health financing reforms 2016–2019") states that in 2018, the National Health Service of Ukraine entered into contracts with and funded providers of primary healthcare services on the basis of active declaration signing (green lists), and the Ministry of Healthcare continued financing other providers of primary healthcare services through the national subvention for the population, which is reserved for the primary healthcare service providers at the administrative level (red lists). As of April 1, 2019, the governmental subvention for primary health care was cancelled, and the National Health Service of Ukraine turned into a sole customer (Table 2).

Capitation rate formula looks like the following:

budget of PHC facility = base rate × number of people that signed declarations × adjusting factors [15]

Base rate or unified capitation rate was set in 2018 in the amount of UAH 370 and remained the same in 2019. The number of people who signed the declarations is a total quantity of population registered under a primary healthcare facility, which is determined as a sum of people who signed the declarations with every doctor of primary health care in a primary healthcare facility. The quantity is calculated automatically at the level of the National Health Service of Ukraine on the basis of signed electronic declarations. Paper lists are not used in the payment system.

Adjusting factors are the base rate adjusted by five age groups and place of residence factor (Table 3).

Table 2

Financing the primary health care in Ukraine in 2018–2019

Year	National budget		Local budgets
	National Health Service of Ukraine	Ministry of Finance / Ministry of Healthcare	
2018 (transition model)	Capitation payment based on active declaration signing (green list), unified base rate (UAH 370) and age factors (0-5, 6-17, 18-39, 40-64, 65+ y.o.), and also adjusting factors for the providers based in mountain localities.	Subvention from the national budget based on the capitation rate of UAH 270, which is not to be adjusted, and the number of population historically / administratively attached to a primary healthcare facility (red list).	Costs of utility services – mandatory under the Budget Code; extra funding if decided by local self-governance authorities.
2019	Capitation payment based on active declaration signing (green list), unified base rate (UAH 370) and age factors (0-5, 6-17, 18-39, 40-64, 65+ y.o.), and also adjusting factors for the providers based in mountain localities; final payment can be cut by 20-80% corresponding to the number of declarations over the limit (110-150% of the maximal scope/recommended number of declarations).	n/a	Costs of utility services – mandatory under the Budget Code; extra funding if decided by local self-governance authorities.

Source: compiled by author on the basis of [13; 15; 17]

Capitation rate formula looks like the following:

budget of PHC facility = base rate × number of people that signed declarations × adjusting factors [15]

Base rate or unified capitation rate was set in 2018 in the amount of UAH 370 and remained the same in 2019. The number of people who signed the declarations is a total quantity of population registered under a primary healthcare facility, which is determined as a sum of people who signed the

declarations with every doctor of primary health care in a primary healthcare facility. The quantity is calculated automatically at the level of the National Health Service of Ukraine on the basis of signed electronic declarations. Paper lists are not used in the payment system.

Adjusting factors are the base rate adjusted by five age groups and place of residence factor (Table 3).

Table 3

Age and geographic factors for the capitation formula

Age group (years old)	Place of residence	Base rate (UAH)	Age factor	Place of residence factor	Capitation rate (UAH)	
0-5	lowlands	370	4	1	1480	
	mountains			1,25	1850	
6-17	lowlands		2,2	1	1	814
	mountains				1,25	1017,5
18-39	lowlands		1	1	1	370
	mountains				1,25	462,5
40-64	lowlands		1,2	1	1	444
	mountains				1,25	555
65+	lowlands		2	1	1	740
	mountains					925

Source: compiled by author on the basis of [15; 17]

In 2019, the National Health Service of Ukraine introduced additional factors to make adjustments to the final payments in order to take into account a recommended number of declarations per one specialist of primary health care – a declaration number limit (Figure 1).

The optimal scope of medical practice in primary health care is: 1800 declarations per a family physician, 2000 adults per a therapist, and 900 children per a pediatrician. The providers are paid a lower capitation rate for patients that are over the limit of 110% of the recommended number which is deemed optimal scope of primary healthcare practice. The providers are not paid for the patients that are over the limit of 150% [15].

Nevertheless, the healthcare sector still has a lot of unresolved problems of providing primary health care based on family medicine grounds:

- imperfect regulatory basis;
- the system of relations between the medical services customers and providers does not meet the contemporary demands;
- poor availability of primary health care to the population (mainly in rural areas, due to remoteness of primary healthcare facilities from the patients' homes);
- quality and quantity shortage of human resources;
- no motivation system for the primary health care medical staff;
- necessity to improve and implement effectively the primary health care standards;
- no efficient management system and technological backwardness of the primary health care facilities;
- dispersal of primary health care provision among different facilities, specialists, etc.

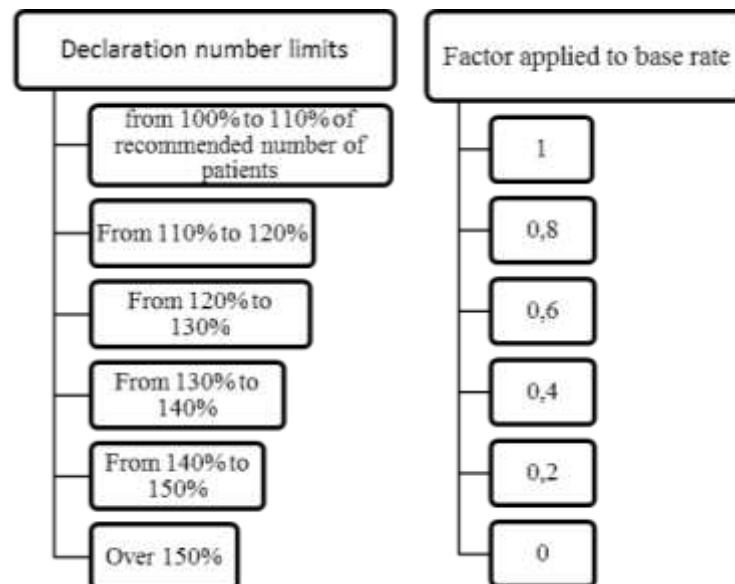

Fig. 1. Declaration number limit to adjust the capitation payment

Source: compiled by author on the basis of [13; 15]

Thus, in the opinion of I.V. Sysoienko, Yu.V. Voronenko, and O.H. Shekera, any measures aimed at modernizing the health care system should be accompanied by joint efforts of all parties (patients, medical community, legislative and executive authorities, and also local self-governance authorities) to ensure interest of family physician and population in the effective health care system in Ukraine [14, p.28].

We believe that basic steps to increase effectiveness of providing primary health care based on family medicine grounds and functioning of the health care system in Ukraine are:

- providing methodical support to ensure development of primary health care based on family medicine principles in the health care system;
- organizing and conducting lectures, seminars, and workshops for general practice doctors – family physicians and doctors of other medical specialties under the guidance of chiefs of family medicine departments;
- involving general practice doctors – family physicians and other medical specialists in training, retraining, and professional upgrading in issues of providing primary health care, improving this system at the regional level specialties under the guidance of a family medicine department chief;
- disseminating methodical and educational literature and information bulletins on the state of affairs in family medicine in a region and in Ukraine.

Conclusions and suggestions. Thus, against the modern background of insufficient financing of health care, using effective forms of organizing and funding the primary health care (tested in pilot districts) enables motivating primary care medical staff to improve quality and availability of health care to people, preserve health of the attached population at the primary stage and respectively, shortening the scope of health care at the secondary and tertiary stages, which should result in increasing its effectiveness and effectiveness of health care on the whole after the second phase of reform is fulfilled.

Literature

1. Law of Ukraine No. 3611-VI of 07.07.2011 "On amending Ukrainian legislative fundamentals on health care in terms of providing medical assistance". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3611-17> (date of access: 25.03.2020).
2. Law of Ukraine No. 2168 of 19.10.2017 "On governmental financial guarantees for medical service of population". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (date of access: 26.03.2020).
3. Ministry of Healthcare of Ukraine, Order No. 494 of 07.08.2015 "On some aspects of purchase, transportation, storage, sale, use, and disposal of narcotic drugs, psychotropic substances, and precursors in healthcare facilities". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1028-15> (date of access: 26.03.2020).
4. Ministry of Healthcare of Ukraine, Order No. 180 of 16.03.2017 "On the Program of affordable medicines". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2017-%D0%BF> (date of access: 24.03.2020).
5. Ministry of Healthcare of Ukraine, Order No. 503 of 19.03.2018 "On approving the Procedure of selecting a doctor providing primary health care and the form of declaration for selecting a doctor providing primary health care." URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18> (date of access: 25.03.2020).
6. Ministry of Healthcare of Ukraine, Order No. 504 of 19.03.2018 "On approving the Procedure of providing primary health care." URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18> (date of access: 24.03.2020).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine, Decree No. 333 of 13.05.2013 "On approving the Procedure of purchase, transportation, storage, sale, use, and disposal of narcotic drugs, psychotropic substances, and precursors in healthcare facilities." URL: www.rada.gov.ua (date of access: 26.03.2020).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine, Decree No. 1164-p of 31.10.2011 "On approving the Concept of nationwide program "Health-2020: Ukrainian dimension." URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80> (date of access: 26.03.2020).
9. Yu.V. Voronenko, O.H. Shekera "Regulatory support to family medicine in the light of health care reform in Ukraine". *Zdorovya Suspilstva [Public Health]* 2013. No. 1. P. 15-22.

10. "Problematic issues of the system training the staff for primary health care and ways to solve them." *Zdorovya Suspilstva*. 2016. No. 3-4. P. 78-80.

11. "Public Health: a handbook for students of higher medical educational institutions / V.F. Moskalenko, O.P. Hulchii, T.S. Hruzeva [et al.]. Ed. 3. Vinnytsia: Nova Knyha, 2013. P. 521-531.

12. N.Ya. Zhylyka, A.V. Kudria "Primary health care: regulatory aspect." *Ukrayina. Zdorovya Natsiyi [Ukraine. Health of the Nation]*. 2016. No. 1-2 (37-38). P. 74-78.

13. National Health Service of Ukraine, 2019. <https://nszu.gov.ua/gromadyanam/elektronna-karta-misc-nadannya-pmd> (date of access: 20.03.2020).

14. I.V. Sysoienko, Yu.V. Voronenko, O.H. Shekera "Family medicine as a basis for effective health care system in Ukraine." *Zdorovya Suspilstva*. 2017. No 1-2. C.22-28.

15. Ukraine: review of health financing reforms 2016–2019. A joint report by the WHO and World Bank. (URL: http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR-Full-report_Web.pdf?ua=1) (date of access: 20.03.2020).

16. Annual report on the public health state, sanitary and epidemiological situation, and results of the health care system operations in Ukraine. 2017 / Ukrainian Institute for Strategic Studies at the Ministry of Healthcare of Ukraine; editorial board: P.S. Melnyk [et al.]. Kyiv: Medinform, 2018. 458 p.

17. "How to establish a primary health care system at a local level." Operational guidance. / D. Batsenko, P. Brahinskyi, M. Buchma et al. Ministry of Healthcare of Ukraine, USAID project "HIV Reform in Action." Ahentstvo Ukrayina LLC. Kyiv, 2018. 368 p.

Барзилович А.Д.,

к.мед.н., директор МЦ «КіндерКлінік», A.barzylowych@gmail.com.

Україна, м. Київ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА СФЕРИ ПЕРВИННОГО МЕДИКО-САНИТАРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НА ОСНОВІ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового забезпечення та аналізу фінансування первинної медико-санітарної допомоги на основі сімейної медицини в сучасних умовах.

У статті розкривається сутність понять «сімейна медицина», «лікар сімейної медицини «і» первинна медико-санітарна допомога», визначаються загальні риси базових моделей в системі охорони здоров'я, а також виділяється перелік нормативних документів в галузі первинної медико-санітарної допомоги на основі сімейної медицини. У статті формуються основи надання первинної медико-санітарної допомоги в контексті функціонування сімейної медицини. Автор з'ясував, що при переході на принципи сімейної медицини існуюча амбулаторно-поліклінічна мережа може і повинна відігравати важливу роль у забезпеченні населення первинною медико-санітарною допомогою. Це цілком обгрунтовано, так як існуюча широка мережа поліклінік дозволяє економити кошти на будівництво нових об'єктів. Впровадження сімейної медицини в цих умовах вимагає кардинальних змін в організаційних формах їх функціонування. Автор презентує та аналізує модель фінансування первинної медико-санітарної допомоги в Україні у 2018–2019 рр., вказує вікові та географічні коефіцієнти для Формули капіталізації, а також розглядає граничний номер декларації для коригування розміру оплати капіталізації. У статті визначено основні проблеми надання первинної медико-санітарної допомоги на основі сімейної медицини та запропоновано заходи щодо підвищення ефективності надання первинної медико-санітарної допомоги на основі сімейної медицини та функціонування системи охорони здоров'я України в цілому.

Ключові слова: сімейна медицина, лікар, пацієнт, первинна медико-санітарна допомога, декларація, капітальний внесок.

УДК 796.015+796.01:612

Павлик А.И.,*к.пед.н., ст. научный сотрудник Учебно-научный олимпийский институт
Национального университета физического воспитания и спорта Украины,
antvpavlik7@gmail.com*

Украина, г. Киев

ПОВЫШЕНИЕ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ КИСЛОРОДА У ЭЛИТНЫХ СПОРТСМЕНОВ

В статье представлен подход по дифференцированному совершенствованию величины максимального потребления кислорода у элитных спортсменов циклических видов спорта с преимущественным проявлением выносливости, которая отражает уровень их аэробной производительности. Показано, что его величина определяет уровень спортивной работоспособности спортсменов в момент окончания инкрементной (возрастающей) физической нагрузки максимальной аэробной мощности и зависит от показателей максимальной величины минутного объема дыхания и концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе. Обосновано применение подхода, при использовании которого повышение величины максимального потребления кислорода у элитных спортсменов необходимо проводить дифференцированно, с использованием интервального и непрерывного методов подготовки в их различных вариациях. В соответствии с предлагаемым подходом для повышения у спортсмена величины минутного объема дыхания целенаправленно используется интервальный метод подготовки, а совершенствование величины концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе проводится с использованием непрерывного метода. Данный подход к проведению тренировочного процесса элитных спортсменов определен как дифференцированный метод Павлика Анатолия по совершенствованию уровня максимального потребления кислорода.

Ключевые слова: элитные спортсмены, максимальное потребление кислорода, минутный объем дыхания, концентрация кислорода в выдыхаемом воздухе.

Постановка проблемы. Современный спорт высших достижений в циклических видах спорта с преимущественным проявлением выносливости требует от элитных спортсменов достижения такого уровня подготовленности, который находится на пределе их физических возможностей [1]. Это достигается в процессе проведения многолетнего периода подготовки, направленного на демонстрацию наивысшего уровня спортивной работоспособности спортсменов в условиях соревновательной деятельности. Ее высокий уровень проявляется за счет возможностей процессов аэробной производительности, которые направлены на обеспечение организма спортсменов необходимым количеством кислорода в соответствии с метаболическим запросом работающих органов и тканей [2]. Основным показателем, который отражает уровень аэробной производительности, является величина максимального потребления кислорода, которую способен достичь спортсмен в условиях выполнения физической нагрузки максимальной аэробной мощности [1, 2]. Для элитных спортсменов, у которых объемы и интенсивность выполняемых тренировочных нагрузок в настоящее время достигли своего реально допустимого предела, величина максимального потребления кислорода стабилизируется на определенном уровне и не имеет тенденции к своему дальнейшему повышению, что негативно влияет и на дальнейшее повышение спортивных результатов. Это связано с тем, что те эмпирические подходы, которые использовались на предшествующих этапах подготовки спортсменов для повышения уровня их аэробной производительности, уже не способны вызвать соответствующи-

щие адаптационные изменения в организме. Поэтому, исключительно для элитных спортсменов требуется разработка нового, более эффективного подхода для возможностей дальнейшего повышения уровня их подготовленности [1].

Целью работы является разработка дифференцированного подхода для повышения величины максимального потребления кислорода у элитных спортсменов на основе использования целенаправленных тренировочных воздействий.

Методы исследования: хронометрия, эргометрия, спирометрия, газоанализ, методы математической статистики.

Изложение основного материала. В процессе выполнения физической нагрузки в организме спортсмена активизируются процессы аэробной производительности для его обеспечения необходимым количеством кислорода в соответствии с мощностью и интенсивностью выполняемой работы [2]. И чем более высокими у спортсмена являются его величина, тем, соответственно, больше уровня спортивной работоспособности он способен при этом достигнуть.

В видах спорта, связанных с проявлением выносливости, достижению у спортсменов как можно более высокой величины максимального потребления кислорода уделяется первостепенное внимание на протяжении многолетнего периода подготовки. Вместе с тем, у элитных спортсменов, которые выступают на соревнованиях мирового уровня, а объемы и интенсивность выполняемых тренировочных нагрузок достигают своего максимального предела, отмечается стабилизация величин

максимального потребления кислорода. Это происходит в силу того, что существующие в настоящее время подходы к проведению подготовки элитных спортсменов уже не способствует дальнейшему повышению уровня их подготовленности и росту спортивных результатов [2]. Тренеры и спортивные специалисты при планировании подготовки элитных спортсменов стремятся к дальнейшему повышению величины максимального потребления кислорода только преимущественно за счет бессистемного увеличения интенсивности выполняемых тренировочных нагрузок. Но очень часто такой подход не приводит к достижению желаемых результатов, а его использование вызывает состояния перегрузки спортсменов, нарушению их здоровья и даже может негативно отразиться на дальнейшей спортивной карьере [1].

Исходя из этого, основная ошибка тренеров и спортивных специалистов при выборе тренировочных воздействий для элитных спортсменов состоит в отсутствии у них понимания того, что величина потребления кислорода является комплексным, расчетным показателем. И ее значение зависит от таких отдельных составляющих как величина минутного объема дыхания и величина концентрации кислорода в выдыхаемом спортсменом воздухе. Среди спортсменов, в зависимости от уровня их подготовленности, наблюдается широкая вариативность данных показателей при выполнении физической нагрузки максимальной аэробной мощности [2,3]. Поэтому, дальнейшее повышение величины максимального потребления кислорода у элитных спортсменов необходимо проводить исключительно путем выборочного и целенаправленного воздействия на проявление величины минутного объема дыхания и величины концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе индивидуально для каждого отдельного спортсмена. И только такой дифференцированный подход по совершенствованию величины максимального потребления кислорода даст возможность повысить его уровень у элитного спортсмена до необходимого значения, что приведет и к повышению уровня его спортивной работоспособности. Реализация такого подхода проводится с использованием специально подобранных для этого тренировочных воздействий.

Для выявления конкретной целевой направленности подготовки элитного спортсмена необходимо провести обследование его функциональных возможностей с использованием тестовой физической нагрузки инкрементной (возрастающей) мощности. В момент ее окончания у спортсмена определяется истинная величина максимального потребления кислорода и отражающие ее показатели – величина минутного объема дыхания и величина концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе. Величина потребления спортсменом кислорода при этом рассчитывается по специальной формуле [4]. Исходя из нее, чем большей будет у спортсмена величина максимального минутного объема дыхания и меньшая по своему абсолютному значению величина концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе, тем большую величину максимального потребления кислорода способен продемонстрировать спортсмен, что дает ему возможность достигнуть и более высокого уровня спортивной работоспособности.

На основании результатов тестирования спортсмена принимается решение по выбору целенаправленных тренировочных воздействий на предстоящий период подготовки для повышения уровня максимального потребления кислорода. Для достижения данной цели избирательно применяется интервальный и непрерывный методы тренировки в их разных вариациях, которые в настоящее время используются для повышения уровня аэробной производительности спортсменов [1]. Повышение величины максимального минутного объема дыхания проводится при использовании интервального метода подготовки, а совершенствование величины концентрации кислорода в выдыхаемом спортсменом воздухе проводится с использованием непрерывного метода. Технология использования данных методов подготовки для повышения аэробной производительности спортсменов циклических видов спорта достаточно широко представлена в специальной литературе [1]. Каждый из этих методов имеет свое специфическое воздействие на особенности проявления аэробной производительности спортсмена. Исходя из этого, предоставляется возможность прекратить бесполезные эмпирические поиски наиболее оптимальных вариантов использования данных методов подготовки элитных спортсменов, как это проводится в настоящее время [5,6,7]. Для них подготовка должна проводиться исключительно с использованием только индивидуального подхода. В зависимости от индивидуальных особенностей подготовленности для одних спортсменов требуется повышение показателей максимального минутного объема дыхания, а для других – совершенствование величины концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе, а для некоторых спортсменов может потребоваться совершенствование проявления величин обеих показателей. А при бессистемном использовании интервального и непрерывного методов подготовки тренеров и спортивных специалистов отсутствует четкое представление о том, какие конкретные проявления функциональных возможностей необходимо совершенствовать у каждого отдельного спортсмена.

Представленный подход к проведению тренировочного процесса элитных спортсменов, который направлен на совершенствование уровня их аэробной производительности для повышения величины максимального потребления кислорода, мы обозначили как дифференцированный метод Павлика Анатолия. Его использование даст возможность проводить подготовку элитных спортсменов с наиболее оптимальной степенью эффективности.

Выводы. Представленный подход к построению тренировочного процесса элитных спортсменов по совершенствованию уровня их аэробной производительности позволяет использовать новые дополнительные возможности для объективного выбора целенаправленных тренировочных воздействий и открывает пути для максимальной реализации функционального потенциала каждого отдельного спортсмена.

Литература

1. Платонов В.Н. *Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов* / В.Н. Платонов. – К.: Олимп. лит., 2017. – 656 с.
2. Мищенко В.С. *Функциональные возможности спортсменов* / В.С. Мищенко. – Киев: Здоров'я, 1990. – 280 с.

3. Анатолий Павлік, Станіслав Дрюков, Лариса Колодяжна, Наталія Поліщук, Наталія Панюшкіна. Функціональні прояви системи дихання та кровообігу кваліфікованих спортсменів упродовж виконання фізичного навантаження (Повідомлення I) // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2016. – № 37 (3). – С.33-43.

4. Физиологическое тестирование спортсменов высокого класса / Под ред. Дж. Дункана МакДугалла, Говарда Э. Уэнгера, Говарда Дж. Грина. Киев: Олимпийская литература, 1998. – 430 с.

5. Denadai BS, Ortiz MJ, Greco CC, de Mello MT. Interval training at 95% and 100% of the velocity at $\dot{V}O_{2max}$: effects on aerobic physiological indexes and running performance / *Appl Physiol Nutr Metab*. 2006 Dec;31(6):737 – 43. DOI: 10.1139/h06-080

6. Billat VL, Flechet B, Petit B, Muriaux G, Koralsztein JP. Interval training at $\dot{V}O_{2max}$: effects on aerobic performance and overtraining markers / *Med Sci Sports Exerc*. 1999 Jan;31(1):156 – 63.

7. Stephen Seiler and Espen Tønnessen. Intervals, Thresholds, and Long Slow Distance: the Role of Intensity and Duration in Endurance Training / *Sportscience* 13, 32-53, 2009. (sports.org/2009/ss.htm)

References

1. Platonov V.N. Dvigatel'nyye kachestva i fizicheskaya podgotovka sportmenov / V.N. Platonov. – K.: Olimp. Lit., 2017. – 656 s.

2. Mishchenko V.S. Funktsional'nyye vozmozhnosti sportmenov / V.S. Mishchenko. – Kyev: Zdorov'ya, 1990. – 280 s.

3. Anatoliy Pavlik, Stanislav Dryukov, Larysa Kolodyazhna, Nataliya Polishchuk, Nataliya Panyushkina. Funktsional'ni proyavy systemy dykhan'nyya ta krovooobihu kvalifikovanykh sportmeniv uprodovzh vykonannya fizychnoho navantazhennya (Povidomlennya I) // *Aktual'ni problemy fizychnoyi kul'tury i sportu*. – 2016. – № 37 (3). – S. 33-43.

4. Fiziologicheskoye testirovaniye sportmenov vysokogo klassa / Pod red. Dzhi. Dungkana MakDugalla, Govarda E. Vengera, Govarda Dzhi. Grin. Kyev: Olimpiyskaya literatura, 1998. – 430 s.

5. Denadai BS, Ortiz MJ, Greco CC, de Mello MT. Interval training at 95% and 100% of the velocity at $\dot{V}O_{2max}$: effects on aerobic physiological indexes and running performance / *Appl Physiol Nutr Metab*. 2006 Dec;31(6):737 – 43. DOI: 10.1139/h06 – 080

6. Billat VL, Flechet B, Petit B, Muriaux G, Koralsztein JP. Interval training at $\dot{V}O_{2max}$: effects on aerobic performance and overtraining markers / *Med Sci Sports Exerc*. 1999 Jan;31(1):156-63.

7. Stephen Seiler and Espen Tønnessen. Intervals, Thresholds, and Long Slow Distance: the Role of Intensity and Duration in Endurance Training / *Sportscience* 13, 32-53, 2009. (sports.org/2009/ss.htm).

Pavlik A.I.,

Ph. D. in Pedagogical Sciences, Senior Research Officer Academic and Research Olympic Institute of National University of Physical Education and Sports of Ukraine, antvpavlik7@gmail.com

Ukraine, Kyiv

INCREASE OF MAXIMAL OXYGEN UPTAKE WITH ELITE SPORTSMEN

This article presents the approach to the differential improvement of value of maximal oxygen uptake with elite sportsmen practicing cyclic sports predominantly requiring to prove the endurance, which reflects their aerobic performance. It is shown that the value of maximal oxygen uptake defines the level of the sportsmen's performance at the time of termination of incremental (increasing) physical load of maximum aerobic power and depends on the maximum value of respiratory minute volume and on the oxygen concentration in exhaled air. The application of the approach, in which the increase of the maximal oxygen intake with elite sportsmen must be carried out differentially, is justified using the interval and continuous training methods in their various combinations. In accordance with the proposed approach, the interval training method is used purposefully to increase the value of respiratory minute volume of the sportsman, while the value of oxygen concentration in the exhaled air is improved using the continuous method. This approach to the training process of elite sportsmen is defined as a differential method of Pavlik Anatolii, developed to improve the level of maximum oxygen uptake.

Key words: elite sportsmen, maximum oxygen uptake, respiratory minute volume, oxygen concentration in the exhaled air.

УДК 613.2:796.035

Сергєєв В.М.,

к.мед.н., доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії
 Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,
 vmsergeev2012@gmail.com

Україна, м. Луцьк

АУТОІНТОКСИКАЦІЯ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ

Питання харчування і життя не віддільні один від одного. Історія перебування людини на землі накопичила і продовжує накопичувати безліч прикладів страждань людей через відсутність достатнього, тим більше, повноцінного харчування. З іншого боку, в країнах, де люди забезпечені, є безліч проблем з надмірним харчуванням, неправильним харчуванням, коли їжа перетворюється в продукт інтоксикації, виникають захворювання пов'язані з ожирінням що ведуть до тяжких наслідків. На підставі досвіду роботи з пацієнтами різної складності, як в умовах реанімаційного та хірургічного відділень, а також амбулаторних пацієнтів, різного віку і різноманітної патології, я дійшов до висновку, що більшість захворювань формуються у зв'язку з неправильним харчуванням, в поєднанні з непомірними фізичними навантаженнями або, навпаки, з малорухливим способом життя. Є багато різних точок зору, практичних досліджень у вигляді дієт, дієтичних рекомендацій, однак, знайти «точку відліку» поки не вдається. Різні раціональні дієти мають свої переваги і недоліки. Я буду намагатись провести науково практичний аналіз на підставі досвіду і пошуків, експериментів на собі, досвіду зарубіжних вчених і вітчизняних фахівців в галузі харчування.

Ключові слова: аутоінтоксикація, м'ясо, лектини, діагностика, відновлення, тест, струминне промивання, перспективи, лабораторне дослідження.

Постановка проблеми. Робота з важкими пацієнтами в умовах реанімаційного, хірургічного відділень примушує більш глибоко вникати в сутність хвороб, які приводять людину на межу життя та смерті. Я завжди боровся за життя людини до самого кінця, з великим бажанням повернути його, не зважаючи на існуючі догми незворотності та безперспективності стану пацієнта. Мені це вдалося і я повертав людей до життя приймаючи нестандартні на той час рішення, коли стандартні були абсолютно безперспективними. Це можливо, коли відчуваєш відповідальність перед своїм безпомічним хворим, відповідальність перед своєю професією, коли твоя совість не може змиритися зі своєю безпорадністю. Подібні ситуації примушували більш глибоко вдивлятися в згасаючі очі хворого і шукати порятунк поза межами існуючих принципів. Внаслідок аналізу, пошуків, розмірковувань, я прийшов до висновку, що причиною страждань в багатьох випадках є порушення принципів взаємовідношень людини і природи, частиною якої вона є. Це порушення формується з дитинства, а в деяких випадках в утробі матері, воно непримітно в кожному дні існування особи, але як бомба сповільненої дії, вибухає в самий несподіваний час нашого життя у вигляді трагічних наслідків.

Причиною цьому є аутоінтоксикація якій присвячую мою працю.

Роботи видатного вченого Стівена Гандрі розкрили принципи аутоінтоксикації на більш глибокому рівні і це надало мені почуття впевненості і розуміння наслідків моєї практичної роботи, де мені вдалося звільнити людей від страждань, хвороб, які вважались невиліковними.

Мій скромний внесок, гадаю, не буде зайвим у спільній боротьбі за людське здоров'я і довголіття.

Мета статті. Розкрити механізми самоотруєння організму людини внаслідок неправильного харчування. Показати небезпеку для здоров'я, надати прості орієнтовані тести, для характеристики роботи шлунково-кишкового тракту, надати практичні рекомендації в напрямку відновлення здоров'я. Посилення імунітету для ефективного протистояння вірусним та бактеріальним інфекціям.

Виклад основного матеріалу. Аутоінтоксикація або самоотруєння організму внаслідок надмірного вживання їжі або інших чинників є головною причиною втрати енергетичного потенціалу людського організму, що поступово, майже непомітно, приводить до хворобливих станів, хвороб. Людина починає шукати причину порушень з моменту виникнення ознак захворювання. У більшості випадків лікування має симптоматичний характер, по поставленим діагнозам, внаслідок чого виникають хвороби значної складності, що ведуть людину до фатального кінця або швидкого постаріння. Старість не є фізіологічним станом людини вона є наслідком хронічної інтоксикації від неправильного вживання їжі, гіподинамії, шкідливих звичок, стресового навантаження.

Початкові розлади здоров'я поступово ведуть до наступних і так налагоджується система самознищення. До порушень приводять різні захворювання, а також гіподинамія (недостатнє фізичне навантаження) або, навпаки, наслідок надто важкого фізичного навантаження, що веде до перевтоми і виснаження енергетичних запасів [1, с.77].

У разі гіподинамії утворюється надлишковий жир, створюється штучне зниження основного обміну, органи працюють неефективно, іде процес самоотруєння продуктами харчування і продуктами обміну, які утворюються при існуючій низькопродуктивній роботі клітин. При фізичній перевтомі спостерігається виснаження

резервного матеріалу як джерела енергії, перехід на енергетичні витрати власних білків, це приводить до ослаблення роботи життєво важливих органів (мозок, серце, печінка, нирки) і розвитку різних захворювань, не виключаючи онкохвороб [2, 279-281].

Для оцінки взаємодії потенційної енергії харчового продукту і енергії людини необхідно дати оцінку специфічній динамічній дії їжі [3, с.15]. Це енергія, яку витрачає організм на переробку самої їжі (процес пережовування, проходження по шлунково-кишковому тракту, всмоктування, розщеплення, виведення екскрементів і т.д.). Якщо витрати енергії на засвоєння їжі, більші ніж кількість енергії, що виділяється для фізичної і психічної діяльності людини, така робота не ефективна і ні до чого доброго не доведе. А тепер розберемося на фактичних прикладах. М'ясо риби, птиці засвоюється на протязі близько 5 годин, телятина протягом 7 годин, свинина – 9–12 годин. Перетравлення м'ясного продукту означає розщеплення його до амінокислот, які всмоктуються в тонкому кишечнику [3, с.28-29].

Причиною порушень травлення є те, що у людини недостатня кількість шлункового соку, неефективна перетравлююча сила ферментів шлунку, підшлункової залози, невідповідність продукту викладеним вище вимогам – все це веде до того, що протягом доби і більше неперетравлений шматок м'яса при температурі 38–40 градусів в товстому кишечнику перетворюється в джерело отрути у зв'язку з утворенням токсичних продуктів гниття (нітросполуки, трупна отрута, канцерогени, тощо) (5, с.456). Звертаючись до досліджень в напрямку харчування видатного американського вченого Стівена Гандрі, навожу приклади його висновків відносно вживання м'яса [7, с.114-115].

«Червоне м'ясо провокує серцево-судинні хвороби та пухлинний ріст», «Будь яка дієта, в якій мало тваринних білків продовжує життя. Пам'ятайте, що вживання м'яса-головний фактор старіння і це незаперечний факт». «Чим більше білка з'їдаєте, тим менше проживете, ідеальна норма для середньостатистичної людини – 60,0 білка в день. Рівень інсуліноподібного фактору росту-1 (ІФР-1)-індикатор старіння, хвороби Альцгеймера і небезпеки раку» [7, с.172]. Наведені приклади, можливо більше привернуть увагу до моїх досліджень у напрямку зменшення руйнівної сили аутоінтоксикації. Більшість патогенних мікроорганізмів, що утворюються, знищують корисну мікрофлору, яка синтезує в товстому кишечнику 9 вітамінів, що беруть участь в процесах обміну.

Перевірити ефективність роботи шлунково-кишкового тракту можливо за такими ознаками як настрої, самопочуття, фізична активність, а об'єктивним критерієм є запах калу в туалеті, якщо кал без запаху або має кислуватий запах, це свідчення того, що перетравлення їжі в межах фізіологічної норми, а якщо не запах, а нестерпний сморід (утворення сірководню внаслідок розкладання білка), іде процес самоотруєння, який поступово веде людини до постаріння, важких захворювань і смерті раніше покладеного терміну. Подібним ефектом володіє також круто зварене яйце.

Детальний опис обмінних процесів дає можливість зрозуміти, що стратегічним напрямком відновлення організму повинно бути не лікування хвороби, а усунення

причини її виникнення, іншими словами, відновлення фізіологічних параметрів життєдіяльності [4, с.115]. Я хочу звернути увагу на малопомітне, постійне самоотруєння організму на які, по різним причинам, люди та фахівці не звертають увагу, а це самоотруєння, як краплі води, що падають на граніт, роблять у більшості людей свою руйнівну справу.

Сутність тривалості життя у життєвих біоритмах. Чи йдемо ми з ними в ритм життя, чи в протигагу їм. У цьому нам допоможе розібратися Древнє Східна теорія У-Сін [6, с.97]. Відповідно до біоритмів кожен орган має певний час, коли він максимально насичений енергією. Потім ця енергія переходить до іншого органу. Процес припливу і відпливу відбувається кожні 2 години протягом 24 годин. У разі виникнення будь-яких порушень (біль) необхідно подивитися на час і кожний будете знати з енергією якого органу ця біль пов'язана. Приміром, виникли болі в ділянці серця в період з 23-1ч. У цей період максимально активований жовчний міхур, отже, активація болю в серці пов'язано з жовчним міхуром, можливо це є наслідком виходу солей або рухом каменю. Болі в серці в період з 7 до 9 ранку швидше за все можуть бути пов'язані із захворюванням шлунку (виразка або ерозія, гастрит). Такий підхід дає можливість лікарю більш повноцінно обстежити пацієнта і призначити лікування. А тепер уважно увійдемо в процес закладений природою-систему самознищення людини. Відповідно з біоритмом, людина повинна прокинутися і сходити в туалет з 5.00 до 7.00 ранку (максимальна енергетика товстої кишки). З 7.00 до 9.00 максимальна енергетика шлунку, коли активується всмоктувальна система кишечника. Якщо людина спить до 8.00-9.00 і більше, кал активно всмоктується в кров і прямує в печінку як за схемою теорії У-Сін (напрямок стрілки). Медики ж повинні знати, що кров від початкової частини прямої кишки (на початку переходу сигмовидної кишки в пряму), сигмовидної кишки надходить через портальну вену в печінку, несучи туди корисні поживні речовини так і отруйні з боку прямої і сигмовидної кишок. Згідно наукових свідчень [5, с.455] мікрофлора кишечника має багато ферментних систем, які завдяки своїй активності створюють умови для утворення отруйних речовин розпаду білків та їх компонентів у вигляді фенолу, скатолу, крезолу, сірководню, метилмеркаптану, різних спиртів, амінів, кетокислот, жирних кислот.

Усі ці процеси перетворення в кишечнику носять назву гниття білків у кишечнику. Таким чином у процесі поступового та глибокого розпаду неперетравлених і незасвоєних амінокислот (цистина, цистеїна, метіоніна) в кишечнику утворюється сірководень (H_2S) і метилмеркаптан (CH_3SH). Диамінокислоти, такі як орнітин і лізин, декарбоксілюються з утворенням білкових амінів (птомаїни) або трупні отрути, так як вони утворюються також при гнитті трупів (з орнітина утворюється путресцин, а з лізіна – кадаверин). Крім того, патогенна мікрофлора кишечника викликає поступове руйнування бокових ланцюжків циклічних амінокислот (тирозину, триптофану) з утворенням отруйних речовин обміну таких як: крезол, фенол, скатол, індол.

Отруйні речовин з кінцевих відділів товстого кишечника (сигмовидна кишка та пряма) всмоктуються, що

веде до токсичного впливу на печінку, мозок, нирки. Місцева дія калових отруйних мас веде до запального процесу та раку сигмовидної кишки, прямої кишки та передміхурової залози (простата). Ось чому, коли люди прокидаються пізніше сьомої години ранку, цілий день ходять сонними і млявими (аутоінтоксикація). Протягом багатьох років цей механізм є головним у постарінні і виникненні будь-яких захворювань від простої нежиті до захворювань крові, алергії, інсульту-інфаркту та раку.

Промивання товстої кишки після туалету (згідно експериментальних даних автора 100,0–300,0 калу після опорожнення кишечника залишається в прямій кишці) сприяє здоров'ю і довголіттю.

Промивання кінцевого відділу товстої кишки краще проводити не клізмою, а струминним методом. Коли шланг від джерела води (кран) легенько притискується до анального отвору; відкривається кран з теплою водою, чи кімнатної температури і вода без напруги входить в пряму кишку; при наповненні, вода самостійно виходить вимиваючи калові маси, промивати необхідно до чистої води. Процедура небезпечна і високоефективна (попереджає виникнення простатиту, заживають тріщини прямої кишки, гальмується процес постаріння, ефективний при любых хворобах, безсонні, сприяє відновленню статевої функції, відновлюється корисна бактеріальна флора кишечника, робота імунної системи значно посилюється. Бажано робити ввечері і вдень після опорожнення кишечника. Таке промивання захоплює лише пряму кишку і початкову частину сигмовидної. Ефективність та безпечність методу підтверджується більш як 20-річним досвідом. Хочу зразу зауважити, що процедура не має нічого спільного з методом тотального промивання кишечника, який увійшов в практику кілька років тому. Крім того, цей метод не потребує введення трубки в пряму кишку (подроздрення, біль, можливості ускладнень при введенні рідини).

Хочу звернути увагу на хибну, з моєї точки зору, формулу вживання їжі: «Сніданок з'їж сам, обід розділи з другом, а ввечері віддай ворогу» вважаю помилковим. Наведена формула їжі має на меті вживання зранку максимальної кількості їжі. За звичай, вживають каші, картоплю, хліб з м'ясом у великій кількості запиваючи чаєм, кавою чи компотом. По-перше: м'ясо для перетравлення в шлунку потребує кислих ферментів (пепсиноген «А» та пепсиноген «В», які активуються соляною кислотою в шлунку в кількості 2–3 л.). Каші, хліб та картопля потребують лужне середовище. По-друге: після вживання їжі зранку людина іде на роботу, шлунковий сік з ферментами швидко покидає шлунок (впливають сили земного тяжіння). Потрібно після вживання їжі побути в горизонтальному положенні 30–40 хвилин, щоб ферменти зв'язалися з білком (взьміть 1,5 л. пляшку наповніть наполовину водою поставте вертикально, а потім горизонтально, при горизонтальному рівні вода розподіляється рівномірно, емітуючи рівень у мозку, шлунку і кінцівках). Істина в Природі, усі тварини після вживання їжі лежать в горизонтальному положенні, а кажани (летючі миші) висять головою вниз. Загальновідомо, що рідини в складі фізичного тіла людини в середньому 70%. Вживання хліба, каші з м'ясом веде до зменшення кількості шлункового соку за рахунок всмок-

тування його хлібом та кашею. Покладіть у стакан наповнену водою шматок хліба на одну-дві хвилини і вийміть хліб. Де ж той шлунковий сік для перетравлення м'яса? Білок пшениці-глідеїн важкий для перетравлення, він руйнує епітелій кишечника, є причиною глютенної хвороби, або целиакії [4, с.195]. Вчений-дослідник Стивен Гандрі, США в своїй роботі «Парадокси рослин» [7, 129] вказує на ще більш небезпечні руйнівники здоров'я: лектини злакових, пасленових, генетично модифіковані рослини, кукурудзу, сою, м'ясо птиці, тварин, яка містить ці лектини, молоко корів з казеїном А-1, а людина сприймає казеїн А-2. Ерозії в кишечнику є воротами для проникнення такого лектина як АЗП (аглютинін злакових пшениці), який руйнує судини, органи, ендокринні залози, мозок. Все це веде до послаблення імунітету, нездатності протистояти вірусній інфекції. Випита після вживання їжі рідина розбавляє концентрацію шлункового соку, покидаючи шлунок не може протистояти лектинам їжі. По-третє: ідучи на роботу, людина знаходиться в стані фізичного і психологічного навантаження, що не сприяє перетравленню їжі, де головним регулятором усіх підпорядкованих процесів є кора головного мозку. Їжа перетворюється на продукт аутоінтоксикації. Ці процеси поступово приводять організм до руйнації і постаріння раніше покладеного терміну. Вживання збалансованої рідини та «блендарної» їжі дає можливість уникнути негативних моментів харчування. Рідка вітамінізована їжа легко всмоктується в кишечнику без зайвого «баласту». Відсутнє виснаження імунної системи, що дає можливість зберегти здоров'я і життя у випадку епідемії вірусних інфекцій. Вживання кисло-молочних продуктів ввечері, сприяє відновленню кишкової флори товстого кишечника, а також відновлення закальцинованих ворсинок тонкого. Такий режим харчування сприяє нормалізації ваги тіла, яка збільшується за рахунок вечірнього вживання їжі з борошнаних виробів і солодощів. Великий апетит ввечері є наслідком викиду інсуліну, який блокує ліпазу підшлункової залози [4–7] Вживання невеликого кусочка сала з часником зменшує апетит. В салі корисні ненасичені і насичені жири [4, с.44]. Холестерин сала і яєць корисний для організму, він запобігає склеротичним змінам судин, хворобам Альцгеймера, паркінсонізму, порушенням когнітивних функцій мозку, протидіє раковим клітинам. Вживання морепродуктів, морської капусти, брокколі, брусельської тощо, сприяє живленню корисної бактеріальної флори товстого кишечника, синтезу поліненасиченої жирної кислоти – омега-3.

Висновки.

1. Аутоінтоксикація продуктами, які не відповідають фізіологічним параметрам людини (м'ясо, злакові, пасльонові, бобові, генетично модифіковані та інші продукти, які мають лектини) небезпечні для людини, викликаючи розлади здоров'я, скорочуючи тривалість життя.

2. Запропонований тест «оцінки якості перетравлення їжі в туалеті» по відчуттю сірководню дає можливість своєчасно прийняти заходи по відновленню правильного харчування збереженню здоров'я і продовження життя.

3. Промивання термінального відділу товстого кишечника струминним методом є безпечним і ефективним в напрямку зменшення аутоінтоксикації і відновлення

здоров'я. Ми мисмо тіло, чистимо зуби, промивасмо носові ходи, ходимо в сауну, а найбільше джерело отруєнь залишаємо поза увагою, тому що нам неприємно. Запам'ятайте! При фізичному навантаженні кал всмоктується з силою інтенсивності руху (причини раптової смерті спортсменів).

4. Наукові праці у напрямку зменшення інтоксикації шляхом промивання термінального відділу товстого кишечника на великій кількості людей старшого віку з використанням об'єктивного аналізу крові на рівень інсуліноподібного фактору-1 (ІФР-1), є перспективним в подальшому розкритті механізмів аутоінтоксикації, виходячи з сенсаційних досліджень американського вченого Стівена Гандрі. Постає питання, чи посилюється руйнівна дія лектинів після вторинного всмоктування їх в прямій кишці внаслідок сенсбілізації.

Література

1. Передерий В.Г. Избыточный вес и ожирение / В.Г. Передерий, С.М. Шквч, В.И. Кутовой, М.М. Роттер-К; Старт-98, 2013.- 240.
2. Макарова Г.А. Спортивная медицина: Учебник // Г.А. Макарова-М: «Советский спорт», 2004.-480 с.
3. Пішақ В.П., Рад'ко М.М. та ін. Вплив харчування на здоров'я людини: Підручник // В.П. Пішақ, М.М. Рад'ко та ін.- Чернівці: Книги XXI, 2006.- 500 с.
4. Харченко Н.В. та ін. Дієтологія: підручник / Н.В. Харченко., Г.А. Анохіна та ін.- К: «Меридіан». 2012.-528 с.

5. Березов П.П. Биологическая химия/ П.П. Березов., Б.Ф. Коровкин // Учебная литература-М: «Медицина», 1983, 752 с.

6. Мурашко Н.К. Рефлексотерапия: национальный учебник / Н.К. Мурашко, О.Г. Морозова та ін.- I том.- К: ППОВ «СІК ГРКП УКРАЇНА», 2013.-480 с.

7. Стивен Гандри. Парадокс растений / Гендрих Стивен-Ескмо, 2018.-252с.

References

1. Perederiy V.G. Izbitochinii ves i ogirenie / V.G. Perederiy, S.M. Shkach, V.I. Kutovoi, M.M. Rotter// Izbitochinii ves i ogirenie-К:Start-98,2013-240s.
2. Makarova G.A. Sportivnaia medicina: Uchebnik // G.A. Makarova-М: «Sovetskij sport», 2004.-480s.
3. Pishak V.P., Rad'ko M.M. ta in. / Vpliv harchuvannia na zdorov'ia ludini:Pidruchnik // V.P. Pishak, M.M. Rad'ko. ta in.-Chernivci:Knigi XXI,2006-500c.
4. Harchenko N.V. ta in. Dietologia:pidruchnik // N.B. Harchenko., G.A. Anohina ta in. -К: «Meridian». 2012.-528s.
5. Berezov T.T. Biologicheskaiia himiia / П.П. Berezov., Б.Ф. Коровкин // Uchebnaia literature-М: «Medicina», 1983, – 752 с.
6. Murashko N.K. Refleksoterapia: nacional'nii pidrucynsk / N. K. Murashko, O.G. Morozova ta in.- I tom.- К: ППОВ «СІК ГРКП УКРАЇНА», 2013.-480 с.
7. Smiven Gandri. Paradoks roslin/ Gandri Smiven-Eskmo,2018.-252с.

Sergeev V.M.,

Candidate of Medicin Sciences, Associate Professor, of the Lesi Ukrainki East Ukrainian National University,
vmsergeev2012@gmail.com

Ukraine, Lutsk

AUTO INTOXICATION: REASONS, CONSEQUENCES, RECOVERY METHODS

Nutrition and life are not separate from each other. Based on the experience of working with patients of different complexity, both in resuscitation and surgical wards, as well as outpatients, of different ages and various pathologies, I have come to the conclusion that most diseases are formed due to malnutrition, combined with excessive physical loads or, conversely, with a sedentary lifestyle. In the article, I pay particular attention to the mechanisms of self-poisoning of the human body due to malnutrition, the hidden mechanisms of auto-intoxication, which go beyond the attention of patients and most doctors associated with biorhythms. I was offered a test that in a few seconds gives information about the work of the gastrointestinal tract. Turning to nutrition research by renowned American research scientist Stephen Gandry, I give examples of his research on meat consumption and lectin-containing foods. I have been offered an original method of large bowel lavage, which for a long time (more than 20 years) has shown a high efficiency in restoring patients' health and life expectancy. The proposed methods of health restoration based on the invaluable experience of the American scientist Stephen Gandry have the prospect of a deeper study in modern laboratories.

Key words: autointoxication, meat, lectins, diagnostics, recovery, test, jet flushing, prospects, laboratory study.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist

Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA

e-mail: info@pedagogiemoderne.com

website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 30.04.2020.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 39,5. Publisher's sheet-copy 39,5.

Circulation 500 copies. Order 3044.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail tooums@ukr.net
